

B. 2322/
3,2

ИСТОРІЯ
ЛИТЕРАТУРЫ РУСКОЙ.

Написавъ

ОМЕЛЯНЪ ОГОНОВСКІЙ.

ЧАСТЬ III.

2. вѣдѣль.

ОЛЕКСАНДЕР ПАНЕЙКО

ЛЪВѢВЪ, 1893.

Накладомъ науковаго Товариства имени Шевченка.

Зъ друкарнѣ науковаго Товариства имени Шевченка
пѣдъ зарядомъ К. Беднарского.

7p

Збірка М. С. ВОЗИЯКА

**ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№. И- 36 163**

78/3-2

Б. ПРОЗА.

а) Повѣсти.

(Рѣчь дальша.)

13. Панасть Мирный.¹⁾

Пишучи сю исторію рускои литературы подавали мы доси біографію всѣхъ важнѣйшихъ письменникѡвъ. Уже-жь житєпись є неначе засновкомъ до оцѣненя просвѣтного змаганя дѣяча литературного. Всякій бо лучшій письменникъ уважає ся неначе деревомъ, щѡ родить вкуснѣй овочѣ. Хоча-жь для чужого чоловѣка, щѡ бачить тѣ овочѣ, зовємъ байдужно, яка є стать сего дерева, то для своего хозяина се рѣчь чи-мало важна, й вѡдтакъ зберегає вѡнъ ту окрасу своего саду вѡдъ загибєли. Не диво отже, щѡ всякій тямущій чоловѣкъ радъ бы дѡзнатисъ про жите того письменника, щѡ выдає вдатнѣй словеснѣ творы: уже-жь бо въ житєписи выражає ся духове обличє автора, котре кождому громадяннинови повинно бути дорогимъ. Та отъ, мѣжь нашими письменниками є одинъ, котрый на Руси-Украинѣ славно звѣстный своимн творами, дарма, щѡ годѣ побачити духового єго обличя. Годѣ подати біографію сего письменника, щѡ вкрыває ся псевдонимомъ „Панасть Мирный“! Уже-жь вѡнъ самъ не бажає, щѡбъ свѣтъ довѣдавъ ся про єго фамилію та про єго по-

¹⁾ Н. И. Петровъ, „Очерки исторіи украинской литературы XIX столѣтїя“. Кієвъ, 1884; стор. 412—416.

буть, и тому-то до автора сеи исторіѣ писавъ вѣнъ ось-що :

„Про свое життя не подаю Вамъ нѣякои звѣстки, бо думаю, що не въ йому вага й сила, а въ моихъ працяхъ, що до сего часу появили ся у свѣтѣ, або ще коли-небудь появлятця. Лермонтовъ про се гараздъ колисъ сказавъ: „Поэтъ! что въ имени твоёмъ!“ — Та й нѣгде правды дѣти, сей письменникъ и не може собѣ бажати, щобъ надруковано его біографію. Живучи бо въ Россіи Панасъ Мирный мѣгъ бы за деякіи свои писаня зазнати въ житію чи-малого лихолѣтя. Тому-то й пише вѣнъ свои повѣсти такъ обережно, що зъ нихъ нѣякихъ натягѣвъ на жизнь автора выдобути не можемо. Тѣлько въ етнографичній статьи „Подорѣжжя одъ Полтавы до Гадячого“ подавъ Мирный кѣлька загальныхъ звѣстокъ про себе тогдѣ, коли въ писаню не проявлявъ ще такихъ думокъ, изъ-за котрыхъ мѣгъ бы ввѣйти въ коллизію зъ администраційными порядками въ Россіи. Въ тѣй-то статьи пише вѣнъ мѣжъ иншимъ ось-що! „Не промѣняю я своєї землѣ на ясне небо. Воно хочъ и ясне й безкрає, та пустѣєньке, холодне, — а земля така люба, хочъ и чорна, такъ гарно розмальована ланами, лѣсами, быстрыми та ясними рѣчками. Вона мене споила своїми слезами, згодувала тяжкими зѣтханнями, колыхала мене — солодкими голосами своихъ пѣсень любыхъ, купала мене у вѣтрѣ буйнѣмъ“ (стор. 438 — 439)¹⁾... „Збираючись у дорогу, мавъ я умовудумку, роздивити ся на народній побуть, познайомити ся зъ народньою таємною думкою, якою вѣнъ живе, — зъ його „случнымъ часомъ“, якимъ вѣнъ себе тѣшитъ и береже за-для свого сына, або онука, — зъ його вдачами й невдачами, зъ його злигоднями й щасною долею“ (стор.

¹⁾ „Правда“. VII. 1874. — Подѣбній думки, тѣлько яснѣйше сформулованій, высказавъ Мирный въ апострофѣ до музы („Збираниця зъ рідного поля“. Київ, 1886. „Замість передмови. До Музи).

441)... Та й въ загалѣ цѣла та статья є нѣбы-то причинокъ до біографіѣ Мирного, тѣлько-жъ крѣмъ розмовы єго зъ почтовыми машталѣрами не знаходимо тамъ иншихъ звѣстокъ, щѣ послужили-бъ до єго характеристики. Такъ отже поки-щѣ треба намъ вдоволитисъ псевдонимомъ „Панасъ Мирный“, по-за-якъ и назвы фамиліѣ сєго письменника годѣ намъ подати въ сѣмъ оглядѣ литературнѣмъ.

Коли-жъ не вѣльно намъ бачити духового обличя письменника, щѣ жнє пѣдъ кормигою сусѣдньої державы, то чєй-жє нѣхто намъ не заборонить подати поглядъ на єго словеснѣ творы, котрѣ въ психичныхъ студіяхъ уважають ся подекуды зеркаломъ вдачѣ самого-ж автора.

Словеснѣ творы Панаса Мирного явились въ осьякъѣмъ порядку хронологичнѣмъ :

1. „Украина“. Вѣршь въ „Правдѣ“, V. 1872; стор. 209 — 210.

2. „Лихій попутавъ“. Оповѣданє въ „Правдѣ“, V. 1872; стор. 356 — 373; 410 — 422. Другє выданє въ „Збираници зъ рѣдного поля“. Кієвъ, 1886; стор. 7 — 56. Въ сѣмъ другѣмъ выданю надруковано по-переду щє вѣршь п. з. „Замѣсть передмовы. До музы.“

3. „Подорѣжжя одъ Полтавы до Гадячого“ въ „Правдѣ“, VII. 1874; стор. 438 — 445; 464 — 471; 500 — 506; 544 — 549.

4. „Пяниця“. Повѣсть въ „Правдѣ“, VII. 1874; стор. 649 — 661; 689 — 702; 729 — 738; 777 — 780. Другє выданє въ „Збираници зъ рѣдного поля“. Кієвъ, 1886; стор. 57 — 124.

5. „Лихі люде“ (Les malicieux). Повѣсть зъ выдання „Громада“. Жєнева, 1877.

6. „Хиба ревуть волы, якъ ясла повнѣ?“ (Les chevaux se battent, quand il n'y a pas de foin dans le rate-

lier). Романъ зъ народнаго життя П. Мирнаго та І. Бѣлика. Женева, 1880.

7. „Повѣя“. Романъ зъ народнаго життя. Частина перша въ „Радѣ“, украинськѣмъ альманаху на 1883. рѣкъ; стор. 109 — 172. Частина друга въ тѣмъ-же альманаху на 1884. рѣкъ; стор. 41 — 122. (Нескѣнчено.)

8. „Якъ ведетця, такъ и живетця“. Образки зъ життя въ „Радѣ“, украинськѣмъ альманаху на 1884. рѣкъ; стор. 135 — 198 (Нескѣнчено).

9. „Перемудривъ“. Комедія въ пяти справахъ. Кієвъ, 1886.

10. „Ловы“. Оповѣданє въ „Ватрѣ“. Въ Стрию, 1887; стор. 39—45.

11. „Казка про Правду та Кривду“ въ „Правдѣ“, 1889., (сѣчень, лютий, марець); стор. 233 — 254.

Зъ-помѣжь сихъ творѣвъ выдані анонимно: 1. етнографична статья „Подорѣжжя одъ Полтавы до Гадячого“; 2. повѣсть „Лихі люде“. Інші-жь творы підписано псевдонимомъ „Панасъ Мирный“. ¹⁾ Хоча бо повѣсти „Лихій попутавъ“ и „Пяниця“ напечатано въ „Правдѣ“ безъ підпису псевдонима, то въ другѣмъ выданіу сихъ творѣвъ названо ихъ авторомъ Панаса Мирнаго.

* * *

Свѣтъ литературный дѣзнавъ ся про Панаса Мирнаго въ-перве въ 1872. р., коли въ „Правдѣ“ надруковано єго вѣршь п. з. „У к р а и н ѣ“. Въ сѣмъ коротенькѣмъ стихотворѣ зъявивъ вѣнъ себе тямущимъ патріотомъ, щѣ щиро полюбивъ народній святощѣ. Въ апострофѣ до Украины каже вѣнъ, щѣ любить сю свою неньку не тою любовою сына покѣрнаго, щѣ радѣе до всего своєго, чи то добре, чи лихо то, а любить готово, — не горячимъ своимъ сердцемъ, щѣ єго мати доглядала й любити й пращати въ самотѣ навчала,

¹⁾ Въ І. частищѣ „Рады“ автора „Повѣя“ названо І. Мирнымъ.

— а думкою кипучою, якъ синее море, — безкраєю, якъ те небо широке й просторе, — безмѣрною, безвѣчною и примолодою, — радостями житя свого, душею живою... Вѣдтакъ промовляє вѣнь ось-якъ до матери-Украины:

— Ты першая
Хорогву пѣдняла
За святеє право вѣ свѣтѣ, —
На ворогѣвъ встала,
За воленьку братѣвъ меншихъ,
За правду, за вѣру!...

Вѣ кѣнци-жѣ сеи апострофы поетъ бажає Украинѣ, щобѣ на єи нивѣ зацвили ще й святѣ квѣты науки й любви.

Коли-жѣ Мирный высказавъ тутъ неначе свою національну програму, то вѣ апострофѣ „до Музы“¹⁾ проявивъ вѣнь думки просвѣтно-соціалнѣ. Ось каже вѣнь про Музу, що она була провѣдною зорьбою вѣ непривѣтнѣмъ єго житю, що чарувала єго своїми чарѣвными казками, коли вѣнь ще бувъ невеличкою дитиною, — що она вчила єго, якъ повинно людей тутъ любити. А якъ вѣнь хлопцемъ пѣднявъ ся на ноги, то Муза знову на помѣчь прийшла, зъ Кобзаремъ прилетѣла до него, кажучи: „Читай и учись!“ Опѣсля Муза вѣдкрыла єму „рѣдну мову наболѣлого сердца, тихій гомѣнь душѣ одинокои, — слезы, муки й страждання нелюдєкєє.“ Вѣдтакъ каже поетъ про себе мѣжъ иншимъ ось-що:

— Мы чесно свѣй вѣкѣ прожили,
Все найвыще носили вѣ души и найкраще грѣли у сердца.
Нашѣ слезы гѣркѣ перелили мы вѣ сумнѣ приповѣстки,
Нашѣ муки нелюдєкѣй звязали изъ муками миру, —

¹⁾ „Збираниця з рѣдного поля“. Приповѣстки, оповѣданья и драматичнѣ твори. І. Київ, 1886. — „Замѣсть передмови. До Музы“.

Коли мы й помилялись въ чому, — помиляли ся чесно. За душею не скрыли нѣчого, про що думали й знали...

Коли-жъ Мирный звязавъ свои муки нелюдскѣй изъ муками миру, то вже въ першій повѣсти „Лихій по-пугавъ“ вказавъ вѣнь на гѣрку сирѣтску долю, на тяжкѣ невзгодины бѣднои дѣвчины, що не найшовши захисту въ хатѣ свого дядька на селѣ, стала служити въ мѣстѣ, де занашащено єи дѣвчій таланъ. — Авторъ розказує про Варку Луценкову зъ Лазарѣвки, що зѣоставши малою вѣдѣ батька та матери, зросла у дядька, рѣдного брата батька свого. Та не зазнала въ него добра, бо дядина була злюща-призлюща й орудовала своимъ чоловѣкомъ. Вѣдтакъ бѣдна Варка „даремно робила на чужу сѣмью“, — служила якъ наймичка жидѣвска. Пѣшовъ вѣй уже вѣсѣмнацятый рѣкъ, а въ неи не було ще нѣчогѣсѣнько, — доношувала тѣлько дядинине рамя. Тому-то надумавшись покинула дядька й пѣшла въ мѣсто найматись. Она зайшла до тои перепѣчайки, у якои давнѣйше неразъ заночовувала зъ дядькомъ и дядиною, коли они вѣздили на ярмарокъ. Звали ту перепѣчайку Мотрею. Була она вдова и тѣлько й дитины у неи, що чотырнацятилѣтня дѣвчина Галя. Теперъ Варка вже не дурно служила, бо хозяйка давала вѣй пятнайцять карбованцѣвъ на рѣкъ и одежу. Мотря була якъ рѣдна мати до Варки, та й Галя єѣ полюбила. Жилось отже Варцѣ весело, и робота не була тяжка, хѣба на ярмарокъ, коли разѣвъ по два треба було на день пекти хлѣбы. И подумала она собѣ, що „поки не знавшь добра у свѣтѣ, то й лихо добромъ стає, а якъ погуляєшь хочъ разъ на своѣй воли, та тодѣ вже нѣякимъ колачемъ не заманишь у неволю“ (стор. 15)¹⁾. Ажъ ось ставъ до Варки лицятись гарный

¹⁾ „Збираниця...“

городяньскій парубокъ, щó служивъ у кравця. Звали єго Василемъ, — въ него не було нѣ роду, нѣ приплоду, якъ у Варки. Коли-жъ Мотря побачила, що Варка неразъ за довго зъ парубками гуляє, то остерегала єѣ, щобъ не вѣрила „халамидникамъ“, кажучи: „Вѣнъ зъ тобою и день и нѣчь буде стояти, поки зъ ума не зведе, а тамъ и кине“ (стор. 28). Але Варка розсердилась, бо думала, що хозяйка дивить ся заздро на те, що бѣднѣйшій наймитъ ходить у празниковѣй одежи.

Варка вѣрила Василеви, — вже-жъ вѣнъ обѣцявъ, що въ осени зъ нею одружить ся. Мѣжъ-тымъ выманювавъ вѣнъ вѣдъ Варки карбованцѣвъ и потай неи гулявъ собѣ за єи грошѣ. Трохи-перегодя побачила она, що Василь сидѣвъ пѣдъ млыномъ зъ якимсь парубкомъ. Оба були пянѣ-пянѣ. Пѣдѣйшовши-жъ тихо пѣдъ млынъ почувла Варка, що Василь хваливъ ся передъ тымъ парубкомъ своєю дѣвчиною. „Въ мене, братъ, дѣвчина, якъ зоря та ясна!“ озвавъ ся вѣнъ, — „хочешъ, перепродаю тобѣ!... Цѣлу весну, якъ одинъ часъ, проваландавъ ся я зъ нею. Нѣчь у нѣчь у неи — поки добивъ ся!...“ (стор. 32 — 33). Почувши таку мову нещасна Варка стала нишкомъ проклинати невѣрного Василя й свою долю. Отъ, и дослужила ся у людей! — отъ, и заробила добра на свою голову! Коли-жъ Мотря про лихо Варки дѣзналась, то сказала їй, що Василь пяниця, волоцюга, пройдисѣтъ. И жила Варка пѣдъ важкими та гѣркими думками, поки не знайшла сына Ивася.

Незабаромъ вѣдѣдали свою небогу дядько та дядина й дорѣкали їй, що не слухала ихъ та що собѣ наробила такого лиха. Вѣдтакъ дядина пѣдмовила Мотрю, щобъ она розчитала Варку й порадила їй вертатись до дому. И отъ, Варка, выслуживши два роки въ перепѣчайки, вернулає справдѣ до дядини. Выйшовши зъ го-

рода, пригорнула она до лона свою дитину й прокляла те мѣсце, де ей молода доля занастилась. Прийшла-жь она до дому въ лиху та нещасливу годину, коли пьяный дядько лаявъ ся зъ дядиною. Вже-жь тогдѣ сказавъ дядько, що Варка принесла ему гостинець зъ мѣста, се-бѣ-то „крикливцѣвъ“, а незабаромъ дядина гримала на неѣ, що ей дитина нѣкому не дае покою. Такожъ дѣти дядины одно по другому коверзували зъ маленького Ивася и прозывали его „проклятымъ байстрямъ“. Бѣдна-жь Варка въ роботѣ рукъ и нѣгъ не чула, спины не розгнала, а перегодомъ занедужала, що пролежала два тыжнѣ. Та не дали їй спокою дядько й дядина; — ба, дядько прийшовши разъ въ ночи пьянимъ въ хату, назвавъ Варку сякою-такою, — волоцюгою, й казавъ їй, ити собѣ геть зъ хаты, щобъ не безчестила его двору. Перебувши нѣчь у сусѣдки Марусѣ пошла Варка другого дня зъ дитиною до волости¹⁾, жалѣтись на дядька й дядину, що не хотѣли выдати нѣ одежѣ ей, нѣ чобѣтъ. Зъ того-жь села, де живъ дядько, було до волости зъ пятнацять верстѣвъ. Осѣнь стояла вже глибока, вѣтеръ вѣявъ холодный, а бѣдна Варка, тѣлько-що очунявши зъ недуги, ступала на силу. Та ще забула й хлѣба взяти. Перейшла верстѣвъ зъ десять, та хоче ся ѣсти, ажъ шкура болить! Та й дитина, видно, голодна, бо въ-одно кричить и не втихае.

Вже наближувала ся Варка до села, де була волость, ажъ осѣ їй щось пѣдъ серцемъ запекло, запалало въ нѣмъ та й розлилось пекучимъ огнемъ по всему тѣлу. Вже она прийшла на греблю, вже вѣйшла на мѣсть, та отъ, закрутилась ей голова, захитали ся ноги, — трохи-не впала она. Мерщѣй притулилась до боку мосту й стала

¹⁾ Волость — сѣльска управа. До волости належить кѣлька сѣль; — нею управляе старшина, що стоить пѣдъ мировымъ посередникомъ.

вѣдпочивати. Голову ѿ забили памороки, — вѣдтакъ ѿ неначе щѣ осіяло. Ъй здавалось, що се музика грає на ѿ весѣлю. Осъ и Василь сидить коло неѿ, а она показує ѿму квѣточку-дитиночку. Подививъ сѿ вѣнъ на дѿтя и протягає руки, щобъ ѿго подержати. Варка дає ѿму сына, и саме-тогдѣ неспроглядна темнота крыє ѿ очѿ. Она впала и бѣльшь нѣчого не памятала. Бѣдна матѿ очунылась уже въ тюремѣ, куды ѿ всадили за те, що буцѣмъ дѿтину въ рѣчку вкинула. Держали ѿ цѣлый рѣкъ, а потѣмъ вѣдправили ще въ манастирь, де она пѣвъ-року поробила. Тутъ сказала ѿй игуменя: „Зробила ты грѣхъ тяжкій, якъ бы рѣдного батька, або матѣрь на той свѣтъ звела. То тебе лихѿй попутавъ; то вѣнъ на все зло ѿ навѣвъ, и буде тебе ажъ до сорока лѣтъ усе стерегти. Гляди! молись, одмолюй сѿ! одъ ѿного тѣлько молитвою и одѣбешъ сѿ, а бѣльше нѣчимъ!“

И минуло Варцѣ ѿ за сорокъ лѣтъ, а она все служить, на людей робить. А щѣ заробила? — щѣ на нѣѿ, — те ѿ за нею! Хочъ и молитъ сѿ, та, видно, ѿ молитва така, або-жь Господъ ѿ не приймає.

Въ сѣмъ оповѣданю авторъ придержувавъ сѿ манеры Марка Вовчка, тѣлько-жь писавъ вѣнъ бѣльшь реально, и зѣображаючи типъ Варки Луценковой зладивъ такожъ подекуды студию психологичну. Такъ отже звершенивъ вѣнъ ту манѣру такими прикметами, якѿ въ оповѣданяхъ Вовчковыхъ ще не проявляють сѿ. Идучи слѣдомъ за симъ своимъ прототипомъ авторъ вложивъ свою повѣсть въ уста Варки ѿ намагавъ придержуватисъ щиро-сердечного ѿ наивного оповѣданя сего письменника. Коли-жь картинки Вовчкови сѿуть бѣльшь стереотипными, — коли они въ зѣображеню крѣпацкои недолѣ вважають сѿ теперь подекуды здобуткомъ антикварскимъ, то се оповѣдане Мирного є неначе такимъ образомъ, щѣ не такъ швидко

втрать природного свого кольориту й плястичнои характеристики сучасного побуту суспільного.

Про се оповѣданє пише Борисъ Познаньскій въ „Кіевекѡй Старинѣ“, що про долю Варки розказано по-майстерски до найменшихъ подробности. По словамъ критика авторъ не пропустивъ нѣ одной прикметы въ характеристичѣ Варки й писавъ живо та реально пѣсля пляну обдуманого.¹⁾ — Ширше оцѣнивъ се оповѣданє Б. Вѡльхѡвскій въ „Зорѣ“. Осѣ и єго слова: „Сюжетъ повѣсти зовѣмъ простой и звычайный: дѣвчина-сирота йде въ наймы до мѣста, закохуєть ся у мѣйского парубка, котрый єъ зводить и покидає; — сюжетъ такій не одного разу обробляли й нашѣ й російскі письмовцѣ. Але-жъ не вважаючи на се, вѡдъ повѣсти не вѡдѡрвешъ ся, поки єъ не дочитаєшь, и духъ захоплює у читача, якъ передъ нимъ проходятъ повнѣ образности, плястичности, вѣрности житю и великого артизму смутнѣ картины нерадѡсного житя дѣвчины-наймички. Въ повѣсти нема нѣ одного мѣсяца, де була-бѡ претенсїя на ефектъ, — оповѣданє зъ устѣ героинѣ повѣсти просте, навѣтъ скупе на всякѣ прикрасы, — немѡвъ чуєшь тѡльки щирю сповѣдь простои дѣвчои душѣ, а не читаєшь книжки. Але не вважаючи на сю простоту, образы, картины говорятъ самѣ за себе й говорятъ такъ, якъ не зможе загомѡнѣти нѣяка ефектнѡсть, нѣякѣ штучнѣ прикрасы, сплетенѣ авторомъ. Зъ другого боку мы не знайдемо тутъ и тои сентиментальной слезovitости, котра таки частенько трапляєть ся у Марка Вовчка, щѡ обѡбравъ собѣ такій саме спосѡбъ оповѣданъ зъ устѣ селянѣ. Тутъ нема причепуренои рукою письмовця чужлости черезъ-ладъ, тутъ — проста, безштучна оповѣдь, але-жъ у ѣй далеко бѡльшь чужлости справжньои, котра

¹⁾ „Кіевская Старина“. XV. 1886; стор. 544 — 545.

выникає зъ самого стану оповѣданой речи, нѣжь тамъ, де ся чулѣсть плыве зъ бажаня автора — неодмѣнно знайти єѣ. И черезъ те повѣсть Мирного робить вражѣне не картины ѣ не фотографіѣ зъ житя, а самого житя, котре хвилюєть ся, проходить передъ очима ѣ вражає зъ-глибока. Одно хиба здалось намъ трохи немовъ-бы самовѣльнымъ, — се конецъ повѣсти, котрый трохи несподѣванный и випадковый, хоча, звѣсно, єсть вповнѣ можливый. Але не вважаючи на се, твѣрь робить вражѣне чогось чистого, якъ вода погожа, и гарного, якъ врода.“¹⁾

Такожь намъ выдає ся подѣя утопленя дитины трохи неимовѣрною, дарма, що авторъ закрасивъ сю картинку сьєвомъ романтизму. Вже-жь Варка оповѣдає, що черезъ тыждень пѣсля того, якъ она злягла, въ ночи хотѣла свою дитину задушити (стор. 51). Въ дальшѣй консеквенціи могло про-те легко статись, що бѣдна Варка, прогнана дядькомъ зъ хаты, въ одчаю душѣ кинула дитину въ воду. Але-жь авторови хотѣлось вказати на неправду людску, по-за-якъ безневинна Варка, опустивши въ нестямѣ дитину зъ рукъ, опинила ся въ тюрмѣ ѣ опѣсля каралась ще въ манастырѣ за те, що бущѣмъ-то дитину въ рѣчку вкинула. Хочъ отже кѣнець оповѣданя є чимало сензаційный, то все-жь сумнѣваемо ся, чи та романтична подѣя на мостѣ вѣдповѣдала-бъ реальнѣй дѣйности. — Опроче легко запримѣтити, що характеристика перепѣчайки Мотрѣ є трохи блѣда, та що єи дочка Галя въ сѣмъ оповѣданю є особливо злишньою.

Психологичною студією вважає ся оповѣданє „Пяниця“. Осъ и змѣсть сего твору: Въ козачѣмъ селѣ Недогаркахъ живѣ панѣ, Микита Ивановичъ Ливадный зъ жѣнкою Мариною Костянтиновною. Були у нихъ три сыны,

¹⁾ „Зоря“. VII. 1886; стор. 290—291.

— старшій вмеръ, а середульшій „осѣвшисъ на теплому мѣсци, панувавъ собѣ“. Тому-то бажавъ батько вывести въ люде такожъ менчого сына Ивася. Сей бувъ зъ-малечку болѣзний та хирый, и про-те вѣддали єго въ школу на одинацятomu роцѣ. Зъ-першу вчивъ ся дуже погано, а на чотырнадцатому роцѣ мовъ переродивъ ся: почавъ учитись краще всѣхъ, та ще до того бувъ тихій и привѣтливый, однаково любязний и вчителямъ и товариству. Скѣбчивъ вѣнъ школу сѣмнацятого року й вѣдтакъ деякѣ вчителѣ раяли єму йти далѣ — въ гимназію, въ университетъ. И вѣнъ бувъ не вѣдъ того. Єму подобала ся наука, тиха та щира праця надъ нею. Вѣнъ любувавъ ся въ мрѣяхъ, и вѣдтакъ здавалось єму, що ось єго духъ лѣтає по свѣту й все бачить, все озирає, чує людскѣ розмовы, спѣрки, згоды, — що однимъ вѣнъ засылає свою дяку, другимъ шле проклоны... Одначе, не довго тѣшивъ ся вѣнъ рожевыми надѣями: жите круто повернуло єго на иншу путь. Батько бо, выкохавшисъ у чиновныхъ звичаяхъ, нѣчого кращого не бажавъ у свѣтѣ, якъ бачити своихъ дѣтей такими-жъ чиновниками, якъ и вѣнъ самъ. Коли-жъ почувъ вѣдъ Ивася про єго жаданя, то обѣзравъ ихъ дурницею-нѣкчемницею й добре вылаявъ сына, щобъ и думокъ такихъ не мавъ у головѣ. Опѣсля написавъ у мѣсто до знайомого секретаря, чи не можна-бъ прияти сына пѣдъ єго протекцію. Секретарь, якъ давній товаришь Микиты Ивановича, близько принявъ те проханє до своего серця и ставъ пѣклуватись долею хирлявого Ивася. Але-жъ списуване бумагъ зовсѣмъ не вдовѣляло молодой жаги Ивасевого розуму, збудженого шкѣльною наукою. Вѣнъ сумувавъ и туживъ за школою та за шкѣльнымъ своимъ товариствомъ. Не находячи втѣхи на службѣ вѣнъ почавъ шукати єи по-за нею, на кватирѣ, де вѣнъ живъ своими думками й мрѣями. Трохи-перегодомъ вѣнъ

добувъ скрипки й самъ навчивъ ся грати. Слабый тѣломъ, боязкій поровомъ вѣнъ виявивъ велику силу въ грѣ й коривъ нею самі запеклі душі, закаменѣлі сердца. Хочъ отже товаришѣ по службѣ прозвали Ивана Микитовича „зѣнськимъ щенямъ“, хочъ старші зъ него глузували, то ставъ вѣнъ потрібнымъ чоловікомъ при кождому бенкетѣ, при кождѣй гуляницѣ, — вѣнъ ставъ дивовижею, турботнею всѣхъ панянокъ, котрі бажали то снмъ, то тымъ догодити любому скрипачеви. Але Иванъ Микитовичъ не злюбивъ тыхъ бенкетѣвъ, не злюбивъ товаришѣвъ и старшихъ: они що-дня приносили тугу та жаль до его сердца, тѣлько кололи его гѣркими глуздами та посмѣхами, — нѣхто его не пѣддержувавъ, нѣхто не хотѣвъ пораяти нѣчого, хоча всѣ въ часы гулянки й хвалили его гру.

Иванъ Микитовичъ стоявъ на кватирѣ у мѣщанки Настѣ Барабашихи, що торгували въ лѣтѣ рѣзными овощами, а зимою солоною рыбою та насѣнемъ. Она вела безпутне житѣ, — пила, и вѣдтакъ еи дочка Наталя жила по своѣй волѣ. Зъ Иваномъ Наталя держала себе просто, якъ дѣвчина зъ парубкомъ: жартувала зъ нимъ, грала ся. Дивуючись, якій вѣнъ боязкій та несмѣлый, она перша зачѣпала его; — задивляючись на его сумну постать, бѣдѣзне обличѣ — она хотѣла розгадати й розѣгнати той сумъ. Такъ отже обоѣ були раді, якъ зѣйшлись до купы: тогдѣ они спорили, жартували, борюкались. Иногдѣ просила Ивана Наталя, щобъ загравъ що-небудь. Вѣнъ вволявъ еи волю й тогдѣ було примѣтно по личку еи, якъ та гра вражала глубоко еи сердце. Незабаромъ ставъ Иванъ учити Наталю читати. Она виявляла цѣкавѣсть и дотепнѣсть. Уже бѣольшу половину азбуки пройшли, доходили вже до и. — „Бры, яры?“ запытала Наталя; — „які яры? Ті, що глины зъ ихъ беруть? — Се ті яры, що-

у глинищахъ весняна вода повыкручувала! — глибокї! такї глибокї!“ сумно якось замовила дѣвчина.

Та отъ, той тихій рай занапастивъ ся, коли Ивана навѣдавъ старшій его братъ Петро. Вѣнь приѣхавъ до суду по дѣлу: розказувавъ брату, що женихавъ ся зъ ботатою помѣщицею Красовскою, що була вдовою. Коли-жь она тяжко занедужала, то намовивъ єѣ, щобъ ему дала вексель на 20.000. Одержавши той вексель, Петро вѣдѣхавъ, а Красовска вмерла щось на третій день. Вѣдтакъ єи сынъ дѣзнавшись, що Петро Ливадный домагає ся грошей, розпочавъ тяганину про вексель, але справникъ заступивъ ся за Петра. — Иванъ мовчки слухавъ и сумно поглядавъ на брата. — „Не вже вѣнь братъ мѣй?“ мелькало у него въ думцѣ, и ажъ морозъ пробѣгавъ у него по-за спиною. И той-то гульвѣса вподобавъ собѣ Наталю: вже того дня, якъ приѣхавъ, ставъ до неї лицятись. Вѣдний Иванъ прийшовши изъ службы до дому, побачивъ, що Наталя сидѣла на колѣнахъ у брата, котрый пускавъ їй бѣсикѣвъ. И такъ Петро сполохнувъ тихе щастє своего брата, — привѣзъ зъ собою тугу та горе. Иванъ сумувавъ, що вдавъ ся такїй нещасливый. Осъ живъ вѣнь у сѣй квартирѣ бѣльше нѣжь три роки й не змѣгъ привернути Наталѣ до себе, — тогдѣ, якъ Петро всего день, — и она вже обнімала й цѣлувала его...

Черезъ тыждень, скѣнчивши свое дѣло, поѣхавъ Петро Микитовичъ, а тымъ часомъ сусѣды понесли на Наталю недобру славу. Коли про се дѣзнавъ ся Иванъ вѣдѣ єи матери, то ходивъ мовъ зачумлений. Ажъ осъ вѣдѣбравъ вѣнь листъ вѣдѣ брата. Петро писавъ, що дѣло его пошло, якъ по маслу; просивъ вѣдтакъ Ивана, щобъ кидавъ службу й приѣхавъ до него зъ Наталею — „Скажи!“ писавъ Петро, „коли приѣде, панією заживе! Коли-бъ ты знавъ, брате, якъ вона сподобала ся минѣ! Якъ щиро

пригортає, горяче цѣлує!¹“ Иванъ не скбичивъ читати листа. Голова въ него закрутилась, въ очахъ заходили кружала, въ ухахъ забило у дзвонь. Якъ на смерть обреченый вставъ вбнъ зъ-за стола, за котрымъ на службѣ сидѣвъ та писавъ, — вхонивъ чужу шапку й прямо потельшавъ ся до дому, несучи листъ у рукахъ, якъ свое лихо. На квартирѣ писавъ вбнъ до брата листъ, виявляючи мѣжь иншими ось-якѣ докоры: „Е на свѣтѣ люде, щб дивлятця на життя, якъ на черфдку святокъ — гулянокъ... Имъ нѣколи й на думки не збйде людське лихо, слезы, нужда та безталання... И такимъ людямъ завжде везе, завжде удача. За молоду гуляють, на старбсть багатѣють, каютця... А тѣ безталаннѣ, щб вбдали имъ свое добро? Тѣ — або зъ голоду пухнуть, або пбдъ землею тлѣють, зарытѣ, якъ небудь, не оплаканѣ, а облаянѣ... Отакѣй ты, брате! У тебе тблько й думки, щб про гулянки... Ты приѣхавъ до мене й квѣточку рожеву, щб розпускала ся у закинутаго городѣ, немилбсердно збрававъ и кинувъ на поталу лихимъ людямъ!... Нехристе! людофде!... Зъ тихого куточку моего щастя ты хочешъ вытягти мене у роскбшнѣ палаты, добути зрадою, — облити мене роскошями, выдавлеными зъ людськихъ слѣзъ та крови! Знай же, щб сему нѣколи не бути! Не заманишь ты мене, якъ и фѣ до себе нѣколи-нѣколи!“ (стор. 109 — 112).¹)

Опбсля пытавъ ся Иванъ Наталѣ: „Було щб мѣжь вами? Кажѣть! було?“ — А коли Наталя стала плакати-рыдати, то добряга Иванъ пытавъ ся ей, чи пбшла-бъ она за него за-мужь. Але Наталя, припадаючи до Ивана и цѣлующи его, вбдновѣла, щб не пбде нѣ за него, нѣ за кого; — она втеряла свое щасте и про-те не хоче завя-

¹) „Збиранця з рідного поля“. I.

зувати очей и другимъ. — Саме-тогдѣ Барабашиха вѣдхилила двери й стрыбнувши въ хату стала кричати, зовучи дочку сучкою, безстыдницею, срамотницею зъ-за того, що паничамъ на шию вѣшає ся. Потѣмъ захопивши Наталю за косы почала єѣ бити, а якъ Иванъ кинувъ ся розбороняти, то мати потягла дочку за косы у свою хату, де єѣ зновъ била-побивала...

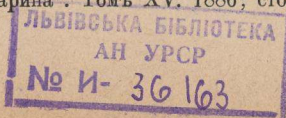
Бѣдный Иванъ три днѣ не выходивъ зъ хаты, нѣ допускавъ до себе нѣкого. Коли Барабашиха намагала силою вѣдчинити двери, то на порозѣ стоявъ Иванъ и хитавъ ся. На долѣвцѣ й по столу валяли ся порожнѣ пляшки, — зъ хаты несло горѣлкою. Иванъ Микитовичъ почавъ пити. Того-жъ листу не пѣславъ вѣнъ до брата: зѣбгавъ єго й кинувъ пѣдъ лѣжку. — На службѣ терпѣли єго якійсь часъ, а вѣдтакъ прогнали. Приѣздили батько-мати, щѣбъ взяти єго до дому, та вѣнъ не захотѣвъ, а коли до него пристали, то вѣнъ въ одну нѣчь зникъ кудысь, взявши зъ собою одну тѣлько скрипку. Вѣдтакъ батько-мати побивались за нимъ до самои смерти. Вмираючи передали они свое майно Петрови, котрый оженивъ ся зъ богачкою й заживъ великимъ паномъ.

Опѣсля уплыло багато часу. Горопаха Иванъ тынявъ ся довго по свѣту, поки прибивъ ся у губернію, де знову ставъ на службу. Хочъ и знали всѣ єго порокъ, то держали єго на службѣ, якъ старого чоловѣка, та ще й скрипача, котрый пѣяну кумпанію часто тѣшивъ своєю игрою. Отже разъ гуляли паничѣ-чиновники въ гостинниці, а найбѣльшь всего вязли до пѣянького Ливадного: одинъ высоченный и чѣрнявый паничъ ухѣпивъ єго за вязы, такъ що той ажъ посинѣвъ, а якійсь молоденькій чиновникъ стрыбнувъ єму на спину, зъ-за чѣго старенькій упавъ до долу. Вѣдтакъ чѣрнявый паничъ заявивъ товаришамъ, що та стара собака не пише *єри*, тому-що вчивъ дѣвчину

грамоты й еры прорыло яры. Смѣхъ и регѣтъ знявъ ся тогдѣ несамовитый. Ажъ ось пяне чиновництво посѣдало на возы, котрѣ мовь навѣженѣ несли ся зъ горы. Одна-жь изъ брыкъ круто повернула на бѣкъ, — и всѣ плюснули въ калюжу. Де-хто вставъ, де-хто метушивъ ся въ бодѣ. Тѣлько старенькѣй Иванъ Ливадный лежавъ, пѣдгорнувши голову пѣдъ себе й вхопившись рукою за вязы стогнавъ. Паничѣ кинулись до него, вхопили, пѣдвели, але вѣнъ не мѣгъ держати головы прямо, — укрученѣ були вязы. Ёго вѣдвезли у шпиталь, де вѣнъ третього дня й Богови душу вѣддавъ. — Нѣ одна слеза не впала на ёго могилу на чужѣй чужинѣ. Тѣлько Наталя кожного свята й недѣлѣ подавала въ церквѣ на частку за раба божого Ивана. Ёи мати вмерла, а она розпила ся, розволочила ся...

Про „Пяницю“ запримѣтивъ Борисъ Познанскѣй въ „Кѣевскѣй Старинѣ“, що гѣрка повѣсть розбитого й зананащеного житя розказана авторомъ зъ великимъ талантомъ. По думцѣ критика ё се вже обьективне оповѣданѣ, въ котрѣмъ авторъ проявивъ хистъ художницкѣй.¹⁾ А вже-жь по нашѣй думцѣ сей твѣръ не ё обьективнымъ оповѣданѣмъ, а радше вдатнымъ психичнымъ романомъ. Обьективнымъ назвавъ Познанскѣй се оповѣданѣ мабутъ зъ поглядомъ на повѣсть „Лихѣй попутавъ“, де Варка Луценкова розказуе сама про гѣрку свою долю. Хоча-жь Иванъ являє ся въ тѣмъ оповѣданю сентиментальнымъ страдальцемъ, то все-жь ёго поглядъ на правду й кривду ё неначе зеркаломъ справжньої дѣйстности. Авторъ пишучи сей психичный романъ умѣвъ у своѣмъ творѣ сентиментальный напрямъ литературный погодити зъ напрямомъ реальнымъ, бо вже-жь Наталя й ёи мати явля-

¹⁾ „Кѣевская Старина“. Томъ XV. 1886; стор. 545—546.

ють ся типами реальними, ба й въ зъображеню Ивана Ливадного не добачаємо сентиментальности вѣдъ того часу, якъ вѣнъ дѣзнавъ ся про моральний упадокъ Наталѣ. — Вѣдтакъ годить ся спѣмнути про поглядъ Б. Вѣльхѣвского на се оповѣданє; „Повѣсть Пяниця“, пише сей критикъ, — „се исторія чоловѣка зъ поетичною душею, зъ ясними почуванями, але-жь кволого, нестѣйного духомъ и черезъ те задавленого житємъ... Пѣдъ впливомъ тяжкого лиха вѣнъ почавъ пѣчтити. Дуже шкода, що Мирный проминувъ и не намалювавъ у повѣсти картину моральной борнѣ й перелому въ души бѣдолашньої людини; — се робить таке вражѣне, немовъ въ оповѣданю чогось не стає.“¹⁾ — Але-жь по нашѣй думцѣ авторъ не потребувавъ зъобразати просторого психичного процесу зъ того часу, коли Иванъ Ливадный у своихъ тяжкихъ злидняхъ ставъ пѣчтити. Ба, намъ здає ся, що моральна борня въ души Ивана Ливадного й не могла довго вѣдбуватись, тому-що великѣ проломы й катастрофы въ житю являють ся неждано, а не пѣсля довшой рефлексїѣ, або пѣсля тяжкой борнѣ въ души нещасного страдальця. — Вѣдтакъ пише Вѣльхѣвскѣй ось-що про литературну стѣйностъ сего оповѣданя: „Характеры самого Ивана Микитовича й Наталѣ найкращѣ въ оповѣданю, и такъ и вырѣзують ся передъ читачемъ. Гарно обмалюваний и братъ Ивана Микитовича, — джунджуристый панокъ, котрый зъ одного боку граєть ся зъ дѣвчатами для власной вѣхи й кидає ихъ зганьбленими, а зъ другого стає полюбовникомъ удовы, щобъ вымантачити у неи навѣтъ въ часѣ єи смерти грошѣ. Загаломъ зъ погляду обмалюваня характерѣвъ можна сказати, що у Мирного въ обохъ оповѣданяхъ („Лихѣй попутавъ“ и „Пяниця“) нема постатей

¹⁾ „Зоря“, VII. 1886; стор. 291.

тільки для декорацій; ве́сь єго фігури — живі́ люде, и навѣтъ найнезначнѣйшій зъ нихъ выступають зъ своєю власною вдачею“.¹) — Вкѣнци можна тутъ се запримѣтити, що Кониського „Музика Павло Дортусъ“ своєю сентиментально-музыкальною вдачею пригадає Ивана Ливадного, котрый въ психичнѣмъ змаганю може подекуды вважатись прототипомъ того страдальця въ повѣсти Кониського.²)

* * *

Уже въ попереднихъ двохъ повѣстяхъ Мирный выживъ себе великимъ филантропомъ супроти людскои недолѣ й кривды. Одначе тѣ недоладнѣ суспѣльнѣ вѣдносины истнували на Украинѣ вѣдъ давныхъ давенъ, бувши наслѣдкомъ невгодннъ въ людскѣмъ житю. А вже-жъ въ повѣсти „Лихій люде“ доторкнувъ ся авторъ сучасного питаня економичного, яке пѣдносять найпаче тѣ люде, що ихъ зовуть соціялистами. Головнымъ страдальцемъ въ сѣй повѣсти є Петро Хведоровичъ Телепень, що за свои либеральнѣ думки й людянѣ змаганя попавъ ся въ тюрму. Сидячи въ сѣй страшнѣй схованцѣ, де „царювало зло“, Петро видѣвъ у своѣй уявѣ ве́сь важнѣйшій картинки зъ житя свого вѣдъ дитячихъ лѣтъ ажъ до того часу, коли занапачено єго долю. Єму привидѣлась добра мати, що выряжала свого Петруся до школы. Хлопчикъ сказавъ тогдѣ матери, що буде вчитись, а якъ вивчить ся, то стане батькови въ службѣ помагати. Вѣд-такъ зъявивъ ся Петрови привидъ школы й першої науки, а тамъ далѣ привидъ кватиры, де вѣнъ живъ зъ Жукомъ, изъ Шестѣрнымъ и зъ бурсакомъ Гришею Попенкомъ. Телепень пригадавъ собѣ, якъ вѣнъ бувъ неду-

¹) *ibid.*

²) Про повѣсть „Музика Павло Дортусъ“ гляди „Исторію литературы русской“, III. 1; стор. 488—490.

жимъ, та якъ Шестѣрный чѣпавъ ся єго, кажучи, що вѣнъ притворяє ся слабымъ. Але Жукъ боронивъ Петруся вѣдъ такои напасти, бувши щиримъ єго товаришемъ. Коли-жъ Жукъ бувъ тямущій молодикъ, то Попенко й Шестѣрный проявляли вѣачу гидку. Попенко любивъ красти й бувъ не-абы-якій прожора, а Шестѣрный лащивъ ся до надзирателя й донѣсь єму, що Жукъ курить люльку. — Опѣсля пригадавъ собѣ Телепень въ тюрмѣ розмову Жука зъ Попенкомъ. Коли Жукъ натякнувъ сєму бурсакови на теє, що вѣнъ будучи попомъ стане близько до народу, и коли єму радивъ, щобъ тогдѣ завѣвъ школу и вчивъ людей уму-розуму, — то вѣдповѣвъ Попенко: „Ту-у-ды! Ради чого я буду це все робити? Що воно минѣ хлѣба дасть? грошей дасть? Мужикъ ще поки темный, то й у Бога вѣрує, — а вивчить ся, вѣнъ и церкву твою забуде, и про батюшку — поминай, якъ звали! Придетъ ся йому коли не зъ голоду здыхати, то надъ сухаремъ давити ся!“ (стор. 43)¹⁾ Опѣсля сказавъ Жукъ Шестѣрному, що краще-бъ було на свѣтѣ, якъ бы були всѣ рѣвнѣ... „Я кажу тѣлько“, мовивъ Жукъ дальше, „що громадѣ нѣчого вѣдъ старшихъ добра ждати! Коли сама вона не придбає, то даремнѣ ѣи надѣвъ!... По мойому, всякій, хто хочъ трохи выще ставъ одъ сѣрой массы народу, — не лѣзь у паны, не высысай зъ народу крови, а вѣддай йому й те, що черезъ народъ придбавъ!“... (стор. 44). Але Шестѣрному не сподобалась така проповѣдь Жука,— єму заблаглось полѣсти въ управителѣ й пѣйти высоко въ гору.

И зновъ бачивъ Телепень въ тюрмѣ нову ману. Стоявъ цѣлый збѣръ ученикѣвъ, учителѣвъ, инспекторъ, директоръ. На столѣ лежала та сама книжка, котру часто

¹⁾ „Лихі луде.“ Повѣсть з виданья „Громади“. Женева, 1877.

читавъ Петрови Жукъ, и котру въ него взявъ бувъ надзиратель... Жука прогнали зъ гимназіѣ. Не було ему до-стуцу въ университетъ, — вѣнъ пошовъ мѣжь народъ. — Коли-жъ Петро скѣнчивъ гимназію, то вѣдучи до дому побачивъ вѣнъ розлогій нивы жита й иншого збѣжа. И дѣзнавшисъ вѣдъ вѣзника, що се грапове поле, подумавъ вѣнъ собѣ ось-що: „Чи грапъ то його оброблює? чи копають ся його бѣлї руки у сѣй чорпѣй земли?“ — „Нѣ! грапъ у столици гуляє“... (стор. 49).

Дома заявивъ Петро батькови, що хоче перейти въ университетъ, але мати сказала ему, що теперъ небезпечно по тыхъ „неверситетахъ“, — що зъ ученыхъ усе лихо буває. Она натякнула про Шестѣрного й про Жука: Шестѣрный учитъ ся въ столиці, и, якъ кажуть, черезъ рѣкъ буде великимъ паномъ, а Жукъ пошовъ десь на заробѣтки... Коли-жъ Петро пѣсля вакацій збиравъ ся вѣхати до Кієва, то мати наказувала его, щобъ стерѣгъ себе, не дававъ ся въ руки „лихимъ людямъ“, котрыхъ теперъ стѣлько розвело ся, що хотять въ достачахъ усѣхъ зрѣвняти, що зрѣкають ся своего добра, своего роду, и йдуть на неминучу погибѣль“ (стор. 52).

Въ Кієвѣ товариство обгорнуло Петра, якъ доброго товариша, — привитало, якъ своего небезталанного писаку. Оно-жъ сказало Петрови, що вѣнъ малює тѣлько своихъ хлѣборобѣвъ та орачѣвъ, — порадило ему про-те, подивитись на рыбалокъ та на иншихъ робочихъ людей. И отъ, другого дня пѣшли товаришѣ до рыбалокъ, мѣжь котрыми зустрѣлись зъ Жукомъ. Вѣнъ не жахавъ ся тяжкои работы: косивъ по Катеринославскихъ степахъ, нагружавъ судна на Днѣпрянському лиманѣ, бувавъ по всякихъ фабрикахъ, поки опинивъ ся ось-тутъ мѣжь рыбалками. Та трудне-жъ було жите рыбалокъ! Погибли давнїй рыбальскїй громады, а коли було сказано, щобъ

рыбалки платили за воду, то чи-мало зъ нихъ вмирало зъ голоду. Жукови сказавъ вѣдтакъ Петро, що хоче стати писателемъ, що обертає людскій очи на страшнїй картины нужды та горя. Та не годивъ ся радикаль Жукъ зъ такою гуманною думкою Петра; вѣнъ попрѣкнувъ своего товариша, що такимъ благимъ окомъ та добрымъ сердцемъ поглядає на дѣла сего миру. Жукъ не хотѣвъ дожидати того, щѣ черезъ вѣкъ буде, — вѣнъ хотѣвъ швидкого порѣшення сучасного економичного пытання. Опѣсля Петро часто ходивъ до Жука въ гостѣ, — приходивъ и Жукъ до него. Петро писавъ страшну драму рыбаьского голоду, а Жукъ робивъ на неѣ и свои закиды, зъ-за чого Петро бувъ за нихъ вдячний Жукови. Живїи люде, живїи ихъ муки заставили й самого Жука здивуватись не-абы-якому таланови Петровому. Та отъ, на послѣднїи свои каникулы (вакацїи) зупинивъ ся Петро въ мѣстѣ Н. въ тюрмѣ.

Зчезла вся мана й зъ грюкомъ та зыкомъ розчинились тюремнїи двери. Въ хату вступило два чоловѣка: одинъ военный, а другїи молодой чиновникъ. Се бувъ Шестѣрний, щѣ ставъ правовѣдомъ. Вѣнъ прийшовъ допытувати колишнього товариша „по этому дѣлу, по которому ему пришлось съ нимъ въ такомъ печальномъ мѣстѣ встрѣтити ся.“ Але Петро лѣгъ на кровати й не хотѣвъ нѣчого сказати...

Коли Петро сидѣвъ въ тюрмѣ, то приѣхала стара мати, побачити нещасного сына. Та не хотѣвъ пустити єѣ смотритель въ тюрму: сказавъ їй, що опѣзнила ся, бо прийомъ тѣлько до обѣду буває. Смотритель велѣвъ їй, выхлопотати „разрѣшенїе“ у полковника. Але хочъ бѣдна мати дѣстала бумагу, що можна видѣти ся зъ сыномъ, то часовый не хотѣвъ єѣ пустити, бо було вже пѣзно. — „Не пѣду-жь я вѣдъ тебе, лихе мѣсце, щѣ скрыло мого сына!“ плачучи промовила сама собѣ мати. „Буду я тутъ

цѣлу нѣчь бѣлого свѣта выглядати, — того нещасливого часу дожидати, коли побачу тебе, мѣй сыну, моя едина дитино!“ (стор. 72). Потѣмъ пѣшла она до своего вѣзка. Та не чувъ ѣ не бачивъ нѣчого того Петро. Середъ темной хмары чорныхъ думокъ почувавъ ся ему крикъ и лементъ голодныхъ, холодныхъ людей... Въ головѣ его все пѣшло колесомъ, наче пѣсля чаду та дыму... „Хочь неприступнѣ, чорнѣ муры приняли „бродягъ“ у свѣй захистъ, — хочь пропали паростки, та не пропавъ корѣнь!“ Петрови мовъ-то снилось, що настане часъ, и виростуть новѣ паростки, — виростуть и вразять... Вѣдтакъ думка его забѣгла впередъ: вѣнъ бачивъ веселыхъ людей, у котрыхъ було поле родюче ѣ будынки веселѣ, „бо вже-жь сонце свѣтитъ нарѣвно для всѣхъ, бо и для всѣхъ земля родить“ ...

Рано впустили сердешну матѣрь до смотрителя. Вѣнъ велѣвъ привести Телешня. — „Сыну мѣй! дитино моя!“ скрикнула мати углядѣвши сына ѣ кинулась до него. Але Петро виявивъ себе въ мовѣ божевѣльнымъ. Вѣнъ сказавъ, що були въ него хорошѣ думки, широкѣ надѣвъ, та ихъ теперъ нема! Нещасный сынъ не пѣзнавъ матери та промовивъ: „Вона въ мене добра, учила любити. Я послухавъ, а теперъ караю ся за те!“ (стор. 78). — Не здержало старе материне сердце: упило ся сыновымъ горемъ, и якъ снѣпъ повалила ся она до долу... Петро-жь, ускочивши у свою хату, заразъ кинувъ ся на постѣль. Вѣнъ увесь тремтѣвъ, якъ у тряци. Ажь ось изъ сусѣднои комнаты зъ-за стѣны выразно доносивъ ся чѣсь важкѣй, журливый спѣвъ. Петро зъ-разу пѣзнавъ и той голосъ и ту пѣсеню. — „Товаришу щирый!“ крикнувъ Петро. „И якимъ тебе побытомъ сюды занесло?!... Ты кажешъ, поѣдемо гуляти по Днѣпру? Добре, поѣдемо!“... Петро схопивъ ся, забѣгавъ по хатѣ ѣ озавъ

ся: „Поїдемо, поїдемо! Тільки отъ-же: теперъ Днѣпро такій сердитий! а въ тебе човенъ хисткій! Одначе не бѣда! Я привяжу себе, щобъ не хитатись!“... Петро кинувъ ся до постелѣ, ухопивъ простирало въ руки, розкرويدъ его въ-подовжъ и выдеръ стяжку за-вширшки въ долоню. Потѣмъ закинувъ стяжку за стовпчикъ кровати — й повѣсивъ ся, падаючи на колѣна... Кривоногий сторожъ тюремный самъ его й ховавъ и поминавъ. — Въ ночи того дня на майданѣ біля церкви йшовъ тюремный батюшка Григорій Попенко зъ трьома товаришами, записными картежниками. Попенко розказувавъ, що колишній шкѣльний его товаришъ пѣймались у тюрму. „Одного позавчора зловили й веселый — знай спѣває,“ говоривъ вѣнъ шуткуючи. „А другій два днѣ якъ повѣсивъ ся. Дурный! Коли вже наваживъ ся вмирати, то такъ бы й вмиравъ! Отъ бы и менѣ перепало рублѣвъ зо три за похоронъ. Було-бъ на пулечку!“...

Бѣдна-жъ мати Телепнева горювала дома разомъ зъ батькомъ (котрого скинули зъ мѣста) по своему безталанному Петрусеви. Сумуючи, шептали они таємно собѣ: „Лихі люде!... лихі люде!“ А мѣжь-тымъ товаришъ прокурора, Шестѣрний, сидѣвъ у пышнѣй, роскѣшнѣй хатѣ и розбираючи Телепневѣ бумаги, писавъ. Коли на акій часъ вѣдрывавъ ся вѣнъ вѣдъ писаня, щобъ передохнути, то передъ его очима носились ордены, выше мѣсце — й усмѣхалась чудовна постать богачки-жѣнки... А въ тюрмѣ одно тужила, одно голосила сумна Жукова пѣсня...

Сю повѣсть написавъ авторъ пѣсля плану добре обдуманого. Про жите Петра Телепня до того часу, коли его всадили въ тюрму, довѣдуємо ся зъ тыхъ образѣвъ, котрѣ пересувались передъ его душею въ тѣй страшнѣй схованцѣ. Правда, що тѣ образы вытворювали ся въ горячкѣй уявѣ страдальця, и що про-те деякі зъ нихъ

мусять бути неясні, або тільки въ головнихъ начеркахъ нарисовані; — все-жь таки ефектъ, якій викликає ся такимъ писанємъ, є справдѣ великій, и вѣдтакъ дальше оповѣдане про долю Петра та его матери навязує ся зовсѣмъ складно до попереднього фантастичного писаня. Хоча-жь авторъ хотѣвъ поставити Петра Телепня головною особою въ сѣй повѣсти, то все-жь побѣчь дѣяльною своєю матери являє ся вѣнъ типомъ пассивнымъ, справдѣшнимъ мрѣйникомъ, котрого тямущій и енергичный Жукъ нахилявъ до яснѣйшихъ думокъ про пытане соціальне. Такъ отже репрезентантами „лихихъ людей“ уважають ся тутъ Петро Телепеня и Жукъ, супроти котрыхъ поставивъ авторъ Шестѣрного й Попенка, людей гидкою наживы. Вже мати Петрова наказувала свого сына, коли бувъ студентомъ, щобъ стерѣгъ себе, не дававъ ся въ руки „лихимъ людямъ“, щѣ хотять въ достачахъ усѣхъ зрѣвняти, щѣ зрѣкають ся свого добра, свого роду, и йдуть на неминучу погибѣль. И не догадувалася бѣдна мати, щѣ й єи сынъ за-для невѣдраднихъ вѣдносинъ въ суспѣльности попаде ся мѣжь небезпечныхъ людей, котрыхъ такі Шестѣрній й Попенки звали „лихими“. Такъ отже доторкнувъ ся Мирный въ сѣмъ свѣмъ творѣ болючої раны въ сучаснѣй суспѣльности, одначе не показавъ ще грозы єи въ реальнѣй дѣйности.

* * *

Коли-жь въ сѣй повѣсти авторъ зобразивъ лихихъ людей бѣльшь изъ боку теоретичного, то въ типѣ Чипки Варениченка змалювавъ вѣнъ репрезентанта тыхъ людей уже зъ боку практичного. Той-то Чипка є головнымъ дѣячемъ въ романѣ зъ народнього житя „Хиба ре-вуть волю, якъ ясла повній?“ Осъ и змѣть сего сензаційного романа:

Въ селѣ Пѣскахъ жила бѣдна вдова Оришка Жучиха зъ дочкою Мотрею. Въ се село прийшовъ пройди-свѣтъ, що прозвавъ себе Остапомъ Хрущемъ. Вѣнь виявивъ себе въ волости небожемъ Окуня й сказавъ, що лѣтъ може п'ятнацять, якъ пошовъ на Дѣнь. Вѣнь просивъ ся въ Пѣщанську громаду, а коли его приняли, то послуживши въ гѣродѣ у жида, за рѣкъ купивъ ґрунтъ и хату на-край села й вѣдтакъ оженивъ ся зъ Мотрею, дочкою вдовицѣ Оришки. Але-жъ вѣнь бувъ двужонъ, бо въ Донщинѣ кинувъ жѣнку й троє дѣтей та й опинивъ ся въ Пѣскахъ. Въ Донщинѣ прозывавъ ся вѣнь Притыкою. Але се не бувъ нѣ Хрущъ, нѣ Притыка, а Иванъ Вареникъ, колишній крепакъ пана польского въ Пѣскахъ. Въ сѣмъ-то селѣ панъ Василь Семеновичъ бувъ вподобавъ собѣ дѣвчину Уляну, що служила въ его дворѣ й трохизъ-годомъ казавъ їй ити за мужъ за свого лакея Петра Вареника. Вѣдтакъ черезъ три мѣсяцѣ вродивъ ся Петрови сынъ Иванъ. Опѣсля-жъ той панъ хотѣвъ Улянѣ ласку зробити, и якъ Иванъ пѣдрѣсъ, приставивъ его до своего сына. Але лакейчукъ не стерпѣвъ, щобъ паничъ надъ нимъ глузувавъ ся, и разъ вдаривъ его по пицѣ. Тому-то по приказу пана лакеѣ выбили Ивана на стайнѣ, що не мѣгъ нѣ лягти, нѣ сѣсти. Тогдѣ ему вже й нѣкому було пожалѣти ся, бо батько въ винницѣ скипѣвъ въ казанѣ, а мати вмерла зъ холеры. Коли вѣдтакъ кучеръ двѣрскій Шамрай мандрувавъ, то й Иванъ потягъ за нимъ ажъ у Донщину. Зъ ними поплентавъ ся на Дѣнь такожъ небѣжъ Окуня Хрущъ, козачий сынъ, и перегодомъ умеръ тамъ. Мѣжъ-тымъ Иванъ Вареникъ вирѣсъ въ чужинѣ, оженивъ ся й оселивъ ся. По смерти Хруща Вареникъ роздобувъ его пашпортъ, покинувъ свою жѣнку й дѣтей и приплѣвъ ся въ Пѣски, де, якъ уже сказано, одруживъ ся зъ Мотрею Жукѣвною. Поживши лѣтъ зо

двоє вѣнъ зновѣ потягъ на Дѣнъ, але єго тамъ зловили й привели въ Пѣски. Тутъ вѣддали єго въ москалѣ та й незабаромъ єго кудысь погнали. Опѣсля вѣнъ бѣльшь нѣ вертавъ ся, нѣ озывавъ ся.

Мѣжь-тымъ Мотря завагѣтнѣла й перегода породила сына. Роды були тяжко труднѣ. Жѣнки назвали дитину „чортенямъ“, бо й батька єи, Вареника, вважали люде самѣсѣнькимъ куцымъ. Прийшлоє кумѣвъ брати, — нѣхто не хотѣвъ. Та отъ, на той часѣ лучились въ селѣ перехожѣ москалѣ. Оришка, мати Мотрина, купила имъ горѣлки, й тогдѣ одинъ якоє згодивъ ся: москалѣ ставъ за кума, а сама Оришка була за куму. Понесли дитину до батюшки, а вѣнъ и собѣ сказавъ: „Якѣ його такого выродка въ хрестъ уводити?“ Та зглянулась попада, котрѣй обѣцяла Оришка то єього то того. Охрестивъ дитину батюшка, — назвавъ Нечипоромъ (Чипкою).

Та й опѣсля люде цурали ся Мотрѣ й єи матери Оришки, — навѣть те мѣєє, де они жили, зробило ся якимъє страшнымъ: стали єго оббѣгати; — казали, що до Мотрѣ кождої ночи змѣй у дымарѣ лѣтає. Бѣдолашну Мотрю боялись приймати на роботу, — говорено, що въ кого она жне, вся нива закрутнями унизує ся. Про-те була въ неї бѣдота неєказана, злиднѣ невылазнѣ...

Зъ-годомъ-перегодомъ Чипка ставъ повновидимъ, розумнымъ, але невеселымъ. Мотря не любила єго за се, що повѣгомъ усе робивъ. Она єго неразъ била, зъ-за чоґо Чипка не любивъ и не слухавъ матери. А вже-жъ Оришка душѣ не чула въ Чипцѣ, — такъ єго любила й жалувала! Коли-жъ вѣнъ выбѣгавъ зъ хаты на выгѣнъ та зъ дѣтворою хотѣвъ бавитись, то дѣти не приймали єго до себе: зъ него глузували, прозывали єго выродкомъ, за-порткомъ, байстриюкомъ. Бѣдний Чипка жалѣвъ ся тогдѣ бабѣ, и она, бажаючи єго втихомирити, розказувала єму

всѣлякихъ казокъ. Коли вѣнь наслухавъ ся тыхъ казокъ, то весь свѣтъ здавъ ся ему живимъ, балакучимъ. Та отъ, по его думцѣ, люде и въ травицѣ, и въ пташки, и въ худобы вѣдѣбрали людску мову. Тому-то люде здавали ся ему лихими, недобрыми. И прокидала ся невеличка злѣсть въ его невеличкому сердцю, росла, выростала, — и вѣнь сторонивъ ся людей та живъ собѣ самотою.

Якъ минуло Чипцѣ дванацять лѣтъ, то Мотря найшла ему мѣсце у богатого козака Бородая, щѣ шукавъ хлопця до скоту. Але Чипка не слухавъ хозяина, и хотѣвъ его пѣдпалити, коли той розсердившись его выбивъ. Прогнавъ Чипку Бородай, и вѣнь пѣшовъ до дому, не сучи въ серци гѣрке почуте ненависти на долю, „щѣ пѣдѣлила людей на хазяина й на наймита“. Незабаромъ заходами Мотрѣ принявъ Чипку дѣдъ Уласъ, щѣ бувъ громадскимъ чабаномъ. У него бувъ и другій пѣдпасачъ, козачій сынъ, Грицько Чупруненко, щѣ бувъ бѣднымъ сиротою. Дѣдъ розказувавъ Чипцѣ про Бога, про святыхъ въ небѣ, про грѣшныхъ людей. Хлопецъ слухавъ и подумавъ собѣ, щѣ мати его грѣшна, а баба негрѣшна. Коли-жъ Чипка лежавъ на спинѣ й дививъ ся въ блажитне небо, то Грицько ѣздивъ верхи на баранѣ, або надиравъ воробенятъ въ вербахъ. И жилось добре Чипцѣ у дѣда пѣдпасачемъ. Работа була не важка, саме припала ему до вѣдодобы. Та й не була она й безъ корысти, бо дѣдъ дѣливъ ся зъ обома пѣдпасачами тымъ добромъ, якого придбавъ вѣдъ громадянъ. И зрадѣла Оришка зъ Мотрею, щѣ Чипка ставъ трудящимъ, та щѣ они черезъ него хочъ трохи втекли вѣдъ важкихъ злиднѣвъ, вѣдъ нужды та горя. А тутъ ще пѣсля смерти якогось бездѣтного, далекого Мотриногo родича достало ся имъ днѣвъ на десять поля. Вѣдтакъ пѣсля судѣвъ та пересудѣвъ вѣдсудили Мотри ту землю громадою. Мотря ажъ помолод-

пала, стала весела й сказала Чипць: „Хай теперь нашй вороги смѣють ся! — нехай цурають ся, минають!“ (стор. 47)¹⁾. Але не довго колыхали Чипку такй щасливй та яенй днй! Въ пятнадцатому роцѣ житя вмерла его баба Оришка. Чипка задумавшись про люту смерть доброи бабуся, пытавъ ся самъ себе: „И вѣдь кого се? — кажутъ, вѣдь Бога!... Смерть вѣдь Бога? — темна нѣмота... черви... все вѣдь Бога?! (стор. 48).

Чипка зробивъ ся ажъ страшный, помарнѣвъ, похиюпивъ ся и занемѣгъ пропасницею. На велику силу одходила его Мотря. Але хочъ вѣнь одужавъ и зъ лѣтами убиравъ ся въ силу, та вже нѣколи не тративъ своего сумного погляду, понурого виду. Бабина смерть загадала ему загадку, котрой вѣнь нѣякъ не мѣгъ розгадати.

Коли Чипць минуло сѣмнацять лѣтъ, то того самого року розбили ся „вѣковѣчнй крепацкй кайданы“. Та отъ, дѣдь Уласъ бувъ вѣльный, поки волѣ не було; теперъ же казали ему платити 10 карбованцѣвъ на рѣкъ, мовь-то-бъ вѣнь пасучи громадеку отару рублѣвъ зъ пѣвъ сотнѣ зароблявъ. Тому-жь, що въ дѣда не було 10 карбованцѣвъ, то потягли его до пана польского въ двѣрь, щобъ тамъ коротавъ въ неволи свѣй вѣкъ. Опѣсля заблаглось Чипць, пасти громадеку отару. Хочъ мати радила ему, щобъ покинувъ вѣвцѣ и приймавъ ся краще коло землѣ, та вѣнь не слухавъ той рады: степъ, воля, — отъ, щѣ ему снилось. Але громада не приняла его послуги. „Молодый ще, ненадежный“... сказали громадяне. „Намъ треба вѣвчаря старого, щобъ овецъ не розгублювавъ!“ — Тяжко образила Чипку громадека неправда. — „И де правда?“ пытавъ ся вѣнь, — „де вона? И громада, бачу, живе кривою... Скрѣзь однаково!“ (стор. 59).

¹⁾ „Хйба ревутъ воли, якъ ясла повнй?“ Роман з народнього життя П. Мирного та І. Билика. Женева, 1880.

И закипѣла въ Чипки рукахъ работа: вѣнъ неначе закохавъ ся въ поле. Коли вѣнъ разъ на весну выйшовъ розглядати зелене жито, то почувъ голосъ тонкій, гнучкій, дзвѣнкій, — вѣнъ стоявъ, якъ зачарованый. Ажъ ось зъ жита замаячилась дѣвоча постать. Чорнява дѣвчина, заквѣтчана польовыми квѣтками, знялась якъ перепелка й помчалась въ-повдовжъ нивы. Чипка зъ-першу принявъ єѣ за польову царѣвну, бо стоявъ, якъ укопаний. Она вѣдбѣгла трохи й станувши наче манила єго своєю дивною красою. Чипка пѣдѣйшовъ до неї и запытавъ ся єї, чого она тутъ ходить и хлѣбъ єго толочить? И вѣдповѣла дѣвчина, що вѣнъ єѣ злякавъ, а коли Чипка єї запытавъ ся, хто она така й зъ-вѣдкѣля сюды прийшла, то довѣдавъ ся тѣлько, що она недалечко живе. Вѣдтакъ хотѣвъ Чипка зъ нею довше побалакати, але она сплеснула въ долонѣ, зареготала ся та й помчала буйными житами. Чипка стоявъ нѣ въ сихъ, нѣ въ тыхъ и не мѣгъ нѣякъ дѣзнатись, чия се дѣвчина. Ажъ ось въ недѣлю пѣшовъ вѣнъ въ поле й зновъ почувъ той самый голосъ. Постоявъ вѣнъ трохи, послухавъ, та присѣвши въ борозну тихо порачкувавъ на голосъ. Дѣвчина сидѣла на обнѣжку на зеленѣй травѣ та плела вѣнокъ зъ квѣтокъ. Хоча-жъ Чипка налюбовавъ ся довшою розмовою зъ дѣвчиною, то все-жъ не мѣгъ дѣзнатись, хто она? Ажъ ось почувъ вѣнъ голосъ жѣночій, що гукавъ: „Галю! Галю!“ — Дѣвчина вѣдскочила вѣдъ Чипки й майнула подовжъ жита. Вѣнъ побѣгъ пѣдтюпцемъ за нею и побачивъ, що недалечко коло хутора стояла товста, натоптувана жѣнка, що дожидала своєї Галѣ. Се була дружина москаля Максима Гудзя.

Той Максимъ бувъ онукомъ захожого сѣчовика Мирона Гудзя. Мирѣнъ прийшовъ сюды, коли Пѣски були ще вѣльнѣ, й оженивъ ся зъ Мариною Зайцѣвною, коза-

чою дочкою. Та не стало вже рѣвности, не стало братства мѣжь козаками. Кругомъ Украину облегло панство, позалазило въ саме серце, й якъ те гайвороня шматовало єи „полумертве“ тѣло. Люде бажали позбутись панѣвъ не чужихъ, а своихъ уже, крѣвнихъ панѣвъ, бо старшина повернула въ-нѣвець козацтво, изъ-за чого Мирѣнь говоривъ: „Насъ нашою старшиною побито, у неволю повернено!“ (стор. 87). Зъ-перегодомъ попались Пѣщане въ неволю: ихъ вѣддали польскому панови, — генералови. Такои наруги не мѣгъ выдержати Мирѣнь Гудзь и сказавъ громадянамъ: „Легше въ бусурманскѣй земли зогнити, нѣжъ у себе дома въ панскѣй неволи пропасти!“ (стор. 95). Вѣдтакъ налетѣла Москва на Пѣски, якъ сарана на зелене поле, та й кинулась усе жерти, все троцити.

Коли-жъ Максимъ бувъ справдѣйшній козарлюга, то сынъ єго Ивасъ ставъ тихимъ хлѣборобомъ: вплывъ матери бувъ такъ сильный, що въ нѣмъ замерла лицарска вдача. А вже-жъ батько не стерпѣвъ, щобъ єго сынъ бувъ крепакомъ. Поки генераль переписувавъ свое добро, Мирѣнь зникъ десь безъ вѣсти й черезъ два тыжнѣ принесъ сынови бумагу, що є вѣльнымъ козакомъ.

Коли-жъ въ сынъ старого сѣчовика замерла лицарска вдача, то втѣшавъ ся вѣнъ найстаршимъ своимъ онукомъ Максимомъ. Сѣчовѣ оповѣданя про запорожску волю западали въ горяче серце онукове, — живѣ картины зъ по-за-давнього-давна выступали въ хлопчѣй головѣ. Максимови хотѣлось самому битись-рубатись. Якъ дѣйшовъ вѣнъ до лѣтъ та вбравъ ся въ силу, то молодѣжь любила єго за єго вдачу, за веселый, безбоязный норовъ, усѣ єму корили ся. Але въ него бувъ языкъ, якъ остра бритва: самъ бывало зведе дѣвчину, — самъ потѣмъ першій и насмѣхає ся. Не одна мати плакала на

„Махамеда“, якъ єго прозвали старі бабы. Не одинъ парубокъ або й чоловѣкъ покоштувавши Махамедовыхъ кулакѣвъ, похирѣвъ та опѣсля й на той свѣтъ переступивъ. Вѣдтакъ Махамедъ дававъ привѣдъ усѣмъ п'янюгамъ: бувало позаливають очи та роблять людямъ шкоду, пакости... Нѣ батькова грѣзба, нѣ материна умова нѣчого не подѣяла зъ такимъ гульвѣсою. Мучивъ ся отакъ зъ нимъ батько та й вкѣнци порѣшивъ, вѣдати Максима въ москаль. — Бувши москалемъ-твердідцемъ Максимъ не позбувъ ся своєї поганой вдачѣ и зъ своїми товаришами ходивъ иногдѣ на „прокормленіє“¹⁾. Але незабаромъ зробили єго унтеръ-офицеромъ. Въ 1848. р. пішовъ вѣнъ зъ московскими полками въ Угорщину, тушити пожежу, котра прокидала ся по цѣсарщинѣ. Коли вѣнъ въ бою вѣдборонивъ знамено, то поставили єго фельдфеблемъ и незабаромъ почепили єму Георгія. Повернувши въ Россію, покинувъ вѣнъ пити й назбиравши трохи грошей одруживъ ся зъ Явдошкою, пустою й злодѣйкуватою дѣвчиною, до котрой лабузнили ся москаль. И вийшла зъ Явдошки справжня московка, — не страшнїй їй нѣ походы, нѣ переходы: все она моторна, весела, до гулянокъ вдатна. Після десяти лѣтъ безпутнього житя оханулась она, й черезъ рѣкъ гойдала дѣвчинку Галю. Вѣдтакъ Максимъ и Явдоха бажали дочку виростити въ богацтвѣ та роскоши, и про-те обоє клопотали ся объ однѣмъ, — надъ поживою. Явдоха принялась зновъ за крадѣжку, та й Максимъ добувавъ грошей и иншого добра „прокормленіємъ“. А якъ вертали ся москаль зъ „прокормленія“, они заносили до Явдохи накрадене добро, и за схованку доставалась їй половина

¹⁾ Москаль задобривши фельдфебля й ротного, ходили неразъ на „прокормленіє“ по мѣсту и по селамъ, щобъ добути доброї поживы (стор. 147—156).

всього. — Трохи-зъ-годомъ почала ся Крымска вѣйна зъ Турками: погнали Максима пѣдъ Силистрію, а потѣмъ перевели въ Крымъ. Явдоха зъ маленькою Галею й собѣ повѣяла ся за полкомъ зѣ своимъ крамомъ. Тамъ она добре заробила, бо не одиѣ простѣ москалѣ, а й небогатѣ офицеры купували въ неи всячину. Максимъ теперъ уже знавъ цѣну житю, — не кидавъ ся такъ якъ замолоду въ саме, мовлявъ, пекло. Тѣлько всего, що его ранено въ руку. Максимъ полежавъ въ лазаретѣ й опѣсла дали ему „чисту“, — почепили ще нову медаль та й пустили. Вѣнъ забравъ жѣнку зъ дочкою и потягъ на рѣдну сторону; — вѣдтакъ оселивъ ся на батькѣвщинѣ. Явдоха крамарувала дома, а Максимъ вѣздивъ по ярмаркахъ. И ставъ Максимъ Ивановичъ поважнимъ, богатимъ чоловікомъ: батюшка, волоснѣ завертали до него, „чайку“ попити та пропустити чарѣчку „живицѣ-водицѣ“, — ба, самъ становой Ларченко¹⁾, коли вѣхавъ черезъ Пѣски, завертавъ до Максима въ двѣрѣ. Шанували его й простѣ люде, хочъ вѣнъ геть-высоко деръ голову проти „нетесаного мужичя“. — Отакъ проживъ Максимъ рокѣвъ зъ чотыри въ Пѣскахъ, коли ось продавъ вѣнъ дворище й будынокъ, забравъ ся та й выселивъ ся на хутѣрѣ, на батькѣвску землю. Тутъ двигнувъ вѣнъ гарный дѣмъ, мовъ паньскѣ хоромы, й облѣвъ ся высочезною густою лѣсою зъ острѣшкомъ. Вѣдтакъ нѣхто не знавъ и не бачивъ, якъ Максимъ живъ на хуторѣ...

Дочку того-то чоловіка бачивъ Чипка вже двѣчи на своѣмъ поли й вподобавъ собѣ еѣ чи-мало. Та отъ, дя осени, тѣлько-що позвозивъ вѣнъ хлѣбъ зъ поля, ставъ вѣнъ собѣ мѣркувати, якъ тепереньки бачити ся зъ Галею, — коли ось зъ-нечевя вскочило до него лихо. Се

¹⁾ Становой — комисарь городекѣй.

дôзнавъ ся вôнъ въ волости, що прийшовъ зъ Дону якійсь чоловѣкъ, Луценкôвъ небôжь, та що хоче вôдôбрати ему й матери землю. На Мотрю, матѣрь Чипчину, прийшла вже разъ зъ Дону лиха година, котра перевернула все єи жите та й кинула бѣдувати на старôсть, — тому-то теперъ одно невеличке слôвце „Дôнъ“ якъ молоткомъ ударило єѣ въ голову. Але Чипка ставъ заспокоювати матѣрь кажучи: „Хай позыває!... Намъ громада присудила землю!... Землѣ не дамъ! Зубами держати-му, не пущу!“ (стор. 171). Та отъ, тыжиѣвъ може черезъ два сказали Чипцѣ въ волости, що судъ вôдсудивъ матери его й ему землю и велѣвъ вôддати єѣ Луценковому небожеви.

Проти такого засуду пôшовъ Чипка въ гôродъ позыватись. „И щô я безъ землѣ?“ думавъ вôнъ собѣ, — „людскій поныхачъ, наймитъ!... Безъ землѣ нема волѣ! Земля тебе годує, — земля хозиномъ робить. А безъ землѣ — все пропало й моя надѣя пропала!“ (стор. 174). Саме тогдѣ йшовъ вôнъ мимо хутора Максимового. И ось побачила его Галя та почула, якъ вôнъ проклинавъ лихихъ людей. Коли-жь Чипка на неѣ сердито зиркнувъ, то она скочила въ двôръ. И вымовивъ гôрко Чипка: „И вона втекла, — не пôждала, — не побалакала!“

Въ городѣ зустрѣвъ ся вôнъ зъ ябедникомъ Василемъ Порохомъ, щô сутяжнимъ писавъ „прошенія“ до суду. Порохъ обѣцявъ ему дурно написати „прошеніє“ та казавъ Чипцѣ принести зъ шинку горѣлки. Вôдтакъ ябедникъ вѣвъ его у свою хату. Хоча-жь Чипка заявивъ, що доси не пивъ ще горѣлки, то все-жь теперъ напивъ ся, бо чувъ давно, буцѣмъ горѣлка робить полегкôсть. Незабаромъ стали въ него темнѣ думки прояснятись, стала прокидатись вѣра, взяло его завзяте. И ему стало такъ весело, неначе-бъ земля була вже его й мовъ-то вôнъ вертавъ ся до дому забезпечений. Тогдѣ довѣдавъ

ся вѣнь вѣдь Пороха, що на свѣтѣ тѣлько й правды, поки повна пляшка. Опѣсля Чипка спавъ-не-спавъ, вставъ въ ранць зъ досадою въ серци й пѣшовъ у судъ. Тутъ довѣдавъ ся вѣнь вѣдь секретаря Чижика, що зъ прошенія єго „нѣчого не буде,“ дармá, що громада єму землю одсудила. Вѣдтакъ Чижикъ натякнувъ Чипць, що дѣло можна поправити, якъ бы було пятьдесять рублѣвъ. Почувши таке, Чипка здивувавъ ся й сказавъ: „А де-жь та правда, коли такъ?“ Кровь приплыла єму въ голову, сердце затѣпалось, — на виду зблѣдъ вѣнь, а очи свѣтили, якъ у вовка. Вѣнь потягъ на-прямки до Пороха. Розказавши старому ябедникови про своє лихо, запытавъ ся єго: „А горѣлка є?“ А коли дѣзнавъ ся, що нема нѣ капельки, то кинувъ на стѣль карбованця, а вѣдтакъ ходивъ по хатѣ хмурый якъ нѣчь, нѣмый якъ домовина. Небавомъ опѣсля горѣлка змѣшала ся зѣ страшною злѣстью й запалила сердце Чипки. Ажъ знемѣгъ ся вѣнь... Коли-жь заснувъ, то Порохъ вытягъ єму зъ кешенѣ тихенько кесетъ зъ тютюномъ та грѣшми... Прокинувшись другого дня въ обѣдню пору Чипка розпрощавъ ся зъ Порохомъ и пѣшовъ до дому. Понѣсь вѣнь у Пѣски задурманену голову, ще дужче помучене сердце. Одна неправда та втрата, — втрата всего наймилѣйшого пекла єго сердце... Надъ вечѣръ доволѣкъ ся до Максимового хутора, до своєи землѣ, — вѣнь и не глянувъ на неѣ, а повернувъ до шинку. Тутъ побачивъ вѣнь, що въ него нема нѣ кесета, нѣ грошей, — тому-то скинувъ вѣнь свиту й швиргонувъ єѣ жидѣвць, котра здивувалась великимъ дивомъ, побачивши Чипку въ-перве въ шинку. Посходились деякѣ люде й засѣли кругомъ столу коло Чипчиной горѣлки. И заявивъ Чипка, що теперь буде пити й гуляти, бо нѣгде немає правды, немає добра, й земля єго пропала.

Ажъ передъ свѣтомъ приплѣвъ ся вѣнь до дому, —

п'яний-п'яний, п'янійшій землѣ. Якъ глянула Мотря на него, то й перелякала ся. Материне єи серце мовъ хто въ жмени здавивъ. И стала Мотря умовляти сына, кажучи мѣжь иншимъ : „Плюнь ты на ту землю! Що-жь робити? Жили-жь безъ землѣ кѣлька лѣтъ, та хлѣбъ ѣли,... и теперъ не сидѣти-мемо безъ його!“... Але Чипка сказавъ сердито : „Еть, толкуй!... Немає теперъ у мене нѣчого — а нѣ-нѣ!... Пропало — все пропало! И добро й душа пропала, бо немає правды на свѣтѣ!“ (стор. 198—199).

П'ючи та гуляючи пѣдобравъ собѣ Чипка трьохъ товаришѣвъ, Лушню, Матню та Пацюка. Се були пѣдтопаній парубки, — п'яницѣ, волоцюги, злодѣѣ. Бѣдна мати зѣ-першу дивила ся на безпутнє житє Чипки, — плакала та вговорювала єго, — потѣмъ лаяла-ганьбила та й жалѣлася людамъ, що єи сынъ звѣвъ ся нѣ-на-що та ходить въ одній сорочцѣ якъ харциза, якъ махамедъ якій! И порадили люде Мотри, йти въ волость. Мотря послухала людскои рады, — пожалѣла ся въ волости. Про-те взяли Чипку п'яного й силомѣць посадили „въ чорну“. Але надъ вечѣръ товаришѣ продрали „чорну“, бо була вже лихенька й випустили Чипку. Мовъ бѣсноватый полетѣвъ вѣнъ до дому : повывивавъ вѣкна, выломивъ двери й кинувъ ся зѣ мокрымъ рядомъ на бѣдну матѣрь, що зѣ переляку залѣзла на печи ажъ у кутокъ. Довго Чипка гукавъ, довго кричавъ, а опѣсля вытягши зѣ скринѣ материну нову свиту, майнувъ зѣ товариствомъ до шинку. Тогдѣ Мотря проклявши сына, звязала останнє своє добро въ клунучокъ и пѣшла до сусѣды, старои бабы-пупорѣзки.

И не було Чипцѣ в'пину, не було заборони, бо й въ хатѣ не було нѣкого : вѣнъ пропивъ усю свою одежу й зѣстало ся тѣлько те, що на йому : босый, трохи-не голый, безъ шапки, ходивъ вѣнъ по селу вѣдъ шинку до шинку. Лишили ся тѣлько стѣжки недомолоченого хлѣба

на току, та й тї радивъ Лушня продати жидови. Але Чипка вѣдказавъ, що не вѣддасть жидови свого збѣжа. — „Пбйду завтра до Грицька“, мовивъ вѣнъ товаришамъ, — „коли йому не продамъ, то хочъ такъ вѣддамъ!“ (стор. 212).

Мѣжь-тымъ Грицько Чупруненко ставъ тямущимъ хозиномъ. Покинувши дѣда Уласа ходивъ на заробѣтки й опинивъ ся ажъ въ Херсонѣ надъ лиманомъ. Грицько робивъ, якъ той вѣлъ цѣлый день, а въ осени двѣ сотнѣ карбованцѣвъ зъ лишкою лежали въ его кешени. Зимою косивъ вѣнъ очереты, а на весну закипѣла зновъ робота то на пристани, то въ поли. Вернувшись въ Пѣски купивъ вѣнъ великій огородъ зъ новою хатою й вже горнувъ ся до богатырѣвъ. Незабаромъ сватавъ ся вѣнъ до дочки богатого козака Лозы, а коли той не хотѣвъ выдати дочки за простого козака, то Грицько оженивъ ся зъ веселою, моторною й робочою сиротою, що єъ звали Христею. Трохи зъ-годомъ вѣдобравъ Грицько въ дядька Христѣ ен землю й заживъ тихимъ пахарекиимъ житемъ.

И прийшовъ Чипка до Грицька, продавати свѣй хлѣбъ. Простора хатина, тепла та ясна, вѣйнула на него якимь теплымъ духомъ. На серци въ него стало такъ любязно : думки его повернули ся назадъ до старого дѣда Уласа й до швидкого Грицька, що на баранѣ вѣздивъ. Вѣдтакъ глянувъ Чипка на Христю й понесли его думки на поле мѣжь зеленї жита, де вѣнъ перше зустрѣвъ ся зъ Галею. Жаль єму стало свого бувалого жита, котре пестило его надѣъ, и єму забажало ся щиро, вѣдъ серця побалакати зъ Грицькомъ и Христею, якъ зъ рѣдними. Коли-жь вѣнъ спѣмнувъ про своє лихо, то обѣзвалась Христя: „Хто-жь винуватый у вашому лихови? Мабуть чи не самї найбѣльше?“ — „Та трохи й я самъ винень,“ вѣдповѣвъ Чипка задумуючись, „а то таки й люде неправдою своєю!...“ (стор. 218). „Коли-бъ земля була въ

мене, я-бъ нѣколи не ставъ такимъ, якимъ вы мене ба-
чите!... Я може кращій вѣдъ людей, та лиха доля моя!“
(221). — А вже-жь Грицько не хотѣвъ купити збѣжа,
сказавши, що не треба єму хлѣба. — „Ну, коли-жь не
купишь, то такъ вѣзьми!“ ... промовивъ Чипка до Грицька.
„Вѣзьми! Я тебе люблю й твою жѣнку люблю... Увѣйшовъ
я до васъ у хату, — якъ у рай уступивъ.“ — „Про
мене!“ одказавъ мовъ не-хотя Грицько. „Коли вже такъ
хочеться, то й забери!“

Якъ Чипка пѣшовъ, то Христя думала про розмову
зъ нимъ. И здававъ ся їй Чипка не такимъ гольтѣпа-
кою та волоцюгою, якимъ єго люде вzywали; — она ду-
мала собѣ, що въ него й серце добре й душа чесна, вѣд-
такъ сказала Грицькови, що немає мѣжь людьми правды
що живуть они не по закону. И гукнувъ Грицько: „Хри-
сте! що це зъ тобою! Чи не закохалась бува въ Чип-
чинї голї пята?“ Тогдѣ Христине блѣде лице зъ-разу
покрыло ся червонимъ заревомъ, — она сама не знала, що
се зъ нею стало ся. А коли Грицько пѣшовъ зъ хаты,
затягла она сумну та журливу пѣсню.

Дивнымъ дивомъ Чипка забувъ швидко про свою
сповѣдь, яку зъявивъ передъ Грицькомъ та Христею,
и зъ товаришами своими кожнѣсенкїй день пивъ-гу-
лявъ: зовеѣмъ пустивъ ся берега. Допивъ ся до того, що
нѣ зъ-на двору, нѣ въ хатѣ не було нѣчого. Та поки хо-
зяйствечко було, було й за що пити, а якъ забравъ
Грицько жито до себе, то жидѣвка безъ грошей не хо-
тѣла дати горѣлки. Тогдѣ сказавъ Чипцѣ Пацюкъ, що
вже краще пѣднати, де легко лежить. Та й Душня озвавъ
ся, що краще своими руками добути та погрѣти ся, чимъ
усилковуватись та просити парха. Почувши таку рѣду,
Чипка стоявъ зъ-першу якъ зачумленный, — думки єго
ходоромъ заходили: Отъ и въ него вкрали землю, —

вкрали его щастє, его долю! Передь Чипкою встала цѣла паньска облава на правду. „А справдѣ!“ думавъ вѣнъ собѣ. — „Онѣ вони щѣ роблять!... То имѣ и можна?... Чому-жѣ намѣ не можна? Гидко тѣльки: злодіюга, скажуть. Господи! де-жѣ твоя правда?“ (стор. 237).

И пѣшовъ Чипка въ ночи зъ товаришами до пана въ гостѣ. Вѣнъ спутивъ ся въ комору зъ пашнею, — попоравъ ся, якъ знавъ, а вертаючись наткнувъ ся на сторожа. Але Чипка не такои натуры, щѣбъ звертавъ кому зъ дороги. Не звернувъ вѣнъ и сторожеви Деркачеви, а прибивши кинувъ его харчати пѣдъ комороу ледве живого. Вкрадену пшеницю переймивъ опѣсля жидѣ Гершко. А якъ сонце встало, то скрѣзь по селу якъ у дзвонѣ задзвонили про крадѣжку, про сторожа. Незабаромѣ у хату Чипки ввѣйшовъ голова зъ пятьма соцькими: его звязали й повели въ волость. Тамъ заставъ вѣнъ уже свое товариство. Зѣбравши веѣхъ до купы голова позапиравъ ихъ у чорну. Коли-жѣ Мотря довѣдалась, щѣ пана обѣкрадено й сторожа прибито, та щѣ еи сына повели въ волость, то забула она обиду, яку заподѣявъ йи Чипка, и пѣшла въ волость, бо хотѣла его побачити, — хочъ одно слово вѣдъ него почути. Та не путивъ еи соцькій; — вѣдтакъ жалѣла она на голову, й на пана, й на соцького, — жалѣла на весь мирѣ: на панѣвъ, щѣ давять мужикѣвъ, — на мужикѣвъ, щѣ пруть ся въ паны. А Чипцѣ зъ товаришами байдуже! — въ чорнѣй завели они жарты. И заявивъ Чипка товаришамѣ, щѣ якъ тѣльки розвяжуть ся зъ симѣ дѣломѣ, се-бѣ-то якъ тѣльки выпускають ихъ зъ чорнои, то въ першу нѣчь треба имѣ обшакрати голову Савку, котрый наздиравъ зъ бѣдного й дукачемѣ ставъ. И справдѣ, якъ ихъ черезъ тыждень выпустили, то на другѣй день голосила по селу чутка, щѣ

якійсь страшила въ ночи звязали головѣ руки й ноги, та й забрали велику силу грошей.

Мѣжь-тымъ Чипка запаливъ рай тихого щастя въ Грицьковѣй хатѣ. Христя пригадуючи собѣ палку розмову Чипки, коли вѣнь прийшовъ до нихъ за-для про-дажи свого хлѣба, неразъ собѣ думала: „Чому люде не живутъ правдою?“ — Она стала зовсѣмъ инша до Грицька, и вѣнь помѣчавъ, якъ Христя мовъ нехотя прихилилась до него, и якъ она чогось ховала ся зѣ своїми сльозами, неначе соромлячись его. Коли-жъ она довѣдалась, що Чипка пана обѣкравъ та прибивъ сторожа, то сказала Грицькови, чи не вѣдати-бъ Чипцѣ его жито, бо мѣгъ бы коли-небудь въ ночи прийти пьяный та ихъ зарѣзати за свое жито. Але Грицько вѣдповѣвъ, що Чипка не такой уже, щобъ за те, що самъ вѣддавъ, ще й зарѣзавъ.

Того часу объявили людямъ волю: Пѣщане заму-мѣли, якъ окрѣпъ у горшку. Крѣпаки кидали роботу та йшли въ шинокъ — „волю женити“. Та отъ, казали имъ ще два роки робити для пана, дарма, що царъ давъ волю. Коли-жъ громада прийшла до пана Василя Семеновича за грѣшми, що ще два роки служили, то вѣнь назвавъ ихъ дураками, що повиннѣ були тѣ два роки служити. И вчинивъ ся на дворѣ великій крикъ и гукъ мѣжь громадою, зъ-за чого Василь Семеновичъ сховавъ ся въ горниці. Але громада не розходилась цѣлый день: выгукувала та выкрикувала ажъ до самого вечера. Коли-жъ порозходились Пѣщане, то Василь Семеновичъ зъ жѣнкою поѣхавъ въ Гетьманьске, и отъ, уже на другій день становый и посередникъ¹⁾ намагали вгамувати громаду, але не вдѣяли нѣчого; — тѣлько дармо накричали ся та зъ

¹⁾ Мировой посередникъ стоить надъ волостнымъ старшиною.

тымъ и поѣхали. Вѣдтакъ приѣхали въ Пѣски справникъ, стряпчій¹⁾, становой и посередникъ, а незабаромъ за ними вступила москалѣвъ сила, — сказано, прийшли бунтъ громады тушити. Але громада не вжахнулася: стала напирати на москалѣвъ, — зчепила ся бѣйка зъ москалями. И тогдѣ-то дѣдъ Уласъ не выдержавъ натовпу, — впавъ. Якъ се побачивъ Чипка, закипѣло его сердце, заболѣла душа; — вѣнъ ставъ бѣгати по-мѣжъ козакѣвъ и кричавъ: „Братця! не даймо глумити ся надъ нами!“ Але козаки поѣшли въ розтѣчь, — утѣкъ и Грицько въ чужій огородъ та й приѣвъ за лѣсою. Тогдѣ кинувъ ся Чипка до крѣпакѣвъ, скликуючи ихъ на оборону, та тутъ его й схопили, а коли вѣнъ боровъ ся, то стали его бити. Вѣнъ вставъ, неначе зъ хреста знятый, — повѣвъ страшными очима по веѣй громадѣ, глянувъ хижо на панство, на москалѣвъ и побѣгъ до дому. Качаючись по полу Чипка проклинавъ громадянъ, що они слова доброго, смѣтнины послѣднѣи не стоять. — Мѣжъ-тымъ Грицько прийшовши до дому, выгукувавъ на бѣсовыхъ крѣпакѣвъ, а коли Христа жалѣлася, що тамъ мабутъ на той свѣтъ позабавали сердешныхъ, то вѣдповѣвъ Грицько: „Такъ имъ и треба, злодѣямъ!... На цепь ихъ, а не на волю!“

А вже-жъ товариство Чипчине, якъ побачило, що-за баталія пѣднимае ся въ Пѣскахъ, втекло до жида Оврама въ шинокъ въ Крутый Ярѣ. Тымъ часомъ снивъ ся Чипцѣ дивный сонъ. Вѣнъ видѣвъ паньского сторожа, котрого вѣнъ прибивъ, — видѣвъ свою Галю, що ему дорѣкала зъ-за безпутного его житя. Чипка не мѣгъ выдержати гѣркихъ еи докорѣвъ. Вѣнъ вставъ и выйшовъ посередъ двору. Душа его бажала подѣлитись зъ кимъ-небудь сво-

¹⁾ Справникъ — те що у насъ староста повѣтовый; — стряпчій — прокуроръ.

имъ лихомъ, — сердце бажало вылити накипѣлїи слёзы, — такъ же кругомъ не було нѣ духа. Вѣнъ вернувъ ся до хаты й станувши на вколѣшки моливъ ся. Ажъ ось пѣдъ вѣкномъ зареготавъ ся товаришь Чипки Лушня й запытавъ ся его, щѣ-то вѣнъ вѣдмолюе слёзами. Тогдѣ Чипка вхопивши макогѣнъ выбѣгъ зъ хаты, покликуючи, що уба Лушню. Коли-жъ той станувши вѣддалѣвъ, запытавъ ся Чипки, чи вѣнъ не здурѣвъ? чи не збожеволѣвъ? то почувъ вѣнъ ось-яку вѣдповѣдъ: „Я черезъ васъ сорому набравъ ся!... мене черезъ васъ нѣвечено... Вѣнъ! Товариша бють, а вы по шинкахъ гуляете, та ще й смѣетесь?“... Коли-жъ Лушня вѣйшовъ у хату й намагавъ задобрити Чипку, то той сказавъ сердито: „За тѣ слёзы, за ту кровь, щѣ сегоднѣ безневинно пролито, будуть вони (нашї вороги) до вѣку мучити ся, до суду мордувати ся!... Поки вони мене не займали, я бувъ до нихъ, якъ усѣ люде... А зробили таке зѣ мною!... стережѣть ся-жъ теперъ!... Коли-бъ у насъ такї достатки, — и мы-бъ були такими, або ще й кращими! Та лихо наше, що вони все прибрали до своихъ рукъ, запрягли насъ у плугъ,... навели на насъ москалѣвъ, били насъ, нѣвечили, знущали ся передъ усѣмъ свѣтомъ. Такъ оце правда? — коли такъ, — не даешъ ласкою, оддаси силою! — Темна нѣчь покаже, де мое, де твоє!“ (стор. 279—280). — Лушня слухавъ, духъ притаивши, — боявъ ся поворухнути ся, здыхнути,... зовсѣмъ оторопѣвъ. Вѣнъ зъ-роду не чувъ, щѣбъ хто казавъ про се, та ще зъ такимъ страшнымъ завзятемъ. — И мовивъ Чипка далѣ ось-що: „Одъ сегоднѣ шабашъ пити! — годѣ гуляти! Станѣмо й мы такими, якъ люде!... Знайдемо роботу, — рукъ не позычати... Коли є правда, то для всѣхъ хай буде рѣвна: — коли нема, то всѣмъ нема!... Усѣ налягли на нашу шию! — всѣмъ бажаетъ ся поѣздити на фї. Панъ, якъ панъ:

вѣнъ тѣльки свое дѣло знає, — панське!.. Коли-бъ до насъ старшій надъ панами правдиві були, и панъ бы бувъ не той... И панъ и старшій -- одна бѣда!... И своій брать-богатырь на насъ!... И пяницѣ мы, й злодѣѣ, й волоцюги!... Станьмо краще такими людьми, якъ усе, приймемось за роботу, — въ день будемо працювати, а нѣч-матѣнка й научить и скаже, де наше лежить! (стор. 280—281).

Лущия притакнувъ Чипцѣ й заявивъ, що скаже про се обомъ товаришамъ, Матни й Пацюкови. Вѣдтакъ сказавъ Чипка, що помирить ся зъ матѣрю та перевезе єѣ до себе. Незабаромъ товаришѣ Чипки пѣшли до жида й стали на винници, а вѣнъ самъ перепросивъ матѣрь, и послухавши єи рады не наймавъ ся въ винници, а станувъ въ Крутоярскѣй окономіи въ току, заробляти хлѣба. И якій ставъ зъ него робѣтникъ! — золоті руки! А поки-що Мотря доживала зимы въ „довгонятои“ бабы, та ажъ на весну стала зъ сыномъ поратись коло хаты. — Мѣжь-тымъ крѣпаки вѣдгуляли мяеницю, коли осѣ посередникъ приѣхавъ, уставну вводивъ, землю надѣлявъ. Та перелякали ся крѣпаки, щобъ зъ землею не надѣливъ вѣнъ щечимъ, — другою неволею. И загула громада: „Не хочемо землѣ! не треба!... До слухного часу!“ — Громада сподѣвалася того слухного часу, поки землю вернуть имъ даромъ, безъ грошей. Они думали, що царь волю давъ и землю подарувавъ, та що вже самі паны выдумали якусь плату. И вѣдтакъ не въ однихъ Пѣскахъ, — гукали про той слухный часъ скрѣзь по Украинѣ. А вже-жь не стерпѣло начальство такой волѣ: почало єѣ силою вгамовувати.

Чипка принявъ ся за свое хозяйство: полагодивъ хату, — купивъ овечать, а въ косовицю придбавъ щось зъ пятьнацять копиць єѣна. Тому-то радѣла Мотря, хва-

дила ся людямъ, не нахвалила ся своимъ сыномъ. Теперъ заживъ Чипка зъ Грицькомъ душа въ душу. И запыталась разъ Мотрѣ Христя, чому она свого сына не оженить? Та вѣдповѣла Мотря, що Чипка не хоче. Тогдѣ Христя озвалась смѣючи ся: „И чому я теперъ, матусю, не дѣвка! — отъ бы вашому сынови й пара була!“ Чипка-жь бачивъ Грицькове щастѣ, та оно єго не грѣло, а ще дужче жалю єму завдавало. Вѣнъ де-далѣ робивъ ся все смутнѣйшій, — ставъ часто пропадати на цѣлу нѣчь. И незабаромъ понеслась скрѣзь чутка про лихѣ вчинки: тутъ Нѣмця-вправителя пѣдголено, тамъ жида обѣдрано, тамъ церкву обѣкрадено... Се поравъ ся въ ночи зѣ своєю ватагою Чипка, котрого поставлено атаманомъ за те, що разъ вѣдъ одного замаху вложивъ кацапа въ Гершка й добувъ велику силу грошей. Ватага верталась зъ полономъ до москаля Максима Гудзя, и въ него паювала на рѣвнѣй части, що хто здобувъ. Тутъ бачивъ Чипка Галя, „розбишацьку дочку“, зъ котрою давнѣйшо зустрѣвъ ся двѣчи на своѣмъ поли.

Коли Чипка въ-перве приѣхавъ зъ ватагою въ двѣръ Максима, то Галя зустрѣвшись зъ нимъ въ ночи въ сѣняхъ, попрѣкнула єго, що вѣнъ зъ товаришами рѣже людей, якъ курей. И вѣдповѣвъ Чипка: „Хиба мы рѣжемо? — мы тѣльки рѣвняємо богатыхъ зъ бѣдными!“ А вже-жь горнулася Галя до Чипки, якъ люба ясочка, й опѣсля дарувала єму кесетъ, гарно вышитый червоными квѣтками. И задумавъ Чипка одружитись зъ Галею. Та отъ, она єму разъ заявила, що вже засватана за москаля Сидора.¹⁾ Коли-жь Чипка тяжко зажуривъ ся, то сказала єму Галя, що може ще не все пропало, кобы вѣнъ тѣлько кинувъ таке житѣ, чуже добро грабувати,

¹⁾ Той-то Сидѣръ належавъ такожь до ватаги розбишацкои.

людей убивати. И вѣдповѣвъ Чипка, що нѣхто на свѣтѣ не скаже, щобъ вѣнъ кого вѣвивъ, хѣба що обороняючись руки не здержавъ. А коли Галя дорѣкала Чипцѣ, що вѣнъ лѣзе въ чужу хату красти, — що вѣнъ злодюга, то вѣдповѣвъ вѣнъ: „А вони?... вони хѣба кращѣ? — нажили ся зъ нашої працѣ та й панують!... Мы свое одбираемо!“ (стор. 320—321). Тодѣ сказала Галя, що й єму буде зъ чого жити, — коли вѣнъ стане робити чесно, працювати щиро. А все-жъ обѣцявъ вѣнъ Гали, покинути свое товариство, покинути таке житє. Опѣсля задобривъ вѣнъ Сидора грѣшми й посватавъ Галю. Богато добра всякого та худобы навезла Галя зъ собою въ хату Чипчину.

Хоча-жъ Чипка живъ теперъ мовъ въ раю, то не позбувъ ся своихъ сумовитыхъ думокъ, дарма, що Галя все була весела. Незабаромъ ставъ вѣнъ опять свое говорити, що, мовлявъ, кривда кругомъ, скрѣзь неправда, — одначе Галя вмѣла якось втихомирити зворушенї змаганя єго палкои душѣ. Коли вѣдтакъ три товаришѣ, Лушня, Матня й Пацюкъ, прийшли до Чипки, то не пустивъ ихъ у хату. Теперъ Грицько зъ Христею принавъ єму до душѣ, и незабаромъ Галя була хрещеною матѣрю другого сына Христа. Вѣдтакъ Чипка розжившиє переставъ хлѣба робити, а ставъ по ярмаркахъ полотна скуповати та перепродувати. Люде стали єго знати, поважати й шанувати. „Нема чоловіка добрѣйшого, якъ у насъ Чипка!“ хвалили ся Пѣщане. Тому-то Чипка подобавъ ся й становому Дмитренкови, и той приѣхавъ до него въ гостѣ, коли привѣзъ земство¹⁾ въ Пѣски. И отъ, другого дня на майданѣ коло козачої волости Дмитренко прочитавъ указъ, — розказавъ, кого выбирати въ земство, за-

¹⁾ Земство въ Россїи є похоже на нашу раду повѣтову.

боронювавъ „сѣре мужичя“ въ гласнѣ²⁾) перти, й радивъ панѣвъ, котрѣ „все знаютъ и все, щѣ треба, зрѣблять.“

Въ Чипчинѣмъ серци вже ворушило ся бажанѣ верховодити въ громадѣ: ему хотѣло ся, щѣбъ громада его послухала. Давнѣ забуло ся, мовъ его й не було нѣколи: вѣнъ думавъ, щѣ вже отамануѣ въ громадѣ. — Трохи зъ-годомъ выбрали Чипку въ управу земства. И радѣвъ Чипка зъ жѣнкою, щѣ заробивъ людску шану-повагу. Тѣлько Мотря сказала ему журливо: „И на-щѣ воно тобѣ, сыну, зъ панами водитись? Ще, не дай, Боже, пѣдведуть якъ... Самѣ-жъ поховають ся, а тобѣ — буде“. — И отъ, незабаромъ выбѣръ его въ управу, зрѣблений пѣдъ горячѣй часъ, безъ порады, безъ розмыслу, нѣкому не бувъ милый. Козацка старшина дивила ся на Чипку зъ-коса, а паны оханули ся, якъ уже выбрали „хама“. Неприятель его вышукали въ бумагахъ, щѣ вѣнъ судивъ ся за те, щѣ кравъ пшеницю въ коморахъ паньскихъ, та щѣ прибивъ сторожа Деркача. Коли вѣдтакъ Дмитренко радивъ Чипцѣ, самому тѣкати зъ управы, то той сказавъ: „Я людямъ служу, — мене люде выбрали, — мене люде й скинуть!“ (стор. 380). А вже-жъ на другѣй день прийшовъ вѣдъ предводителя приказъ, „устранить гласнаго Варениченка!“ — Упала ся вѣетка якъ грѣмъ на Чипчину голову. — „Щѣ гѣрше крадѣжки, розбою!“ подумавъ вѣнъ. Поѣхавъ вѣдтакъ у Гетьманьске, де старый ябеда Порохъ написавъ ему жалобу на панѣвъ. Коли-жъ вернувъ ся Чипка до дому, то дѣзнавъ ся вѣдъ матери, щѣ Галя поѣхала до недужого-перебитого батька. Мотря натякнула на те, щѣ на Красногорку, де живъ панъ польскѣй, напали розбишаки, та щѣ сторожѣ ихъ вѣдбили. Вѣдтакъ

²⁾ Гласный — той, щѣ на зборѣ даѣ свѣй голосъ, — депутатый.

на другій день поѣхавъ и Чипка до тестя, котрый ханавъ ся за спину й у страшныхъ боляхъ умеръ.

Мѣжь-тымъ паны въ Гетьманьскому радѣли, що по ихъ воли стало ся, а на Чипчину жалобу черезъ справника пѣсэлалы одказъ. Про те свое лихо довѣдавъ ся Чипка, коли бувъ на ярмарцѣ въ Гетьманьскому; — тогдѣ ставъ вѣнъ выгукувати на панѣвъ, зовучи ихъ чортами, а не людьми. На его крикъ нахопивъ ся Дмитренко й сказавъ, що вѣнъ людей бунтуе. Вѣдтакъ надъ вечѣръ вертавъ ся Чипка до дому вкупѣ зъ Грицькомъ. Вѣнъ бувъ сумный, — мовчавъ цѣлу дорогу. Грицькови ажъ моторошно стало; — вѣнъ сказавъ Чипцѣ, щобъ плюнувъ на панѣвъ, — на ихъ земство й управу, а коли Чипка натякнувъ на те, що его громада выбрала, то озвавъ ся Грицько: „То й на громаду плюнь!“ — Чипка ажъ позеленѣвъ вѣдъ такого слова й нѣчого не вѣдказавъ. Якъ прийшовъ домѣвъ, то лежачи мовчки шептавъ вѣнъ: „Куды не глянь, де не кинь, — усюды кривда та й кривда!.. Коли-бъ можна, — ввееь бы цей свѣтъ выполонивъ, а виростивъ новый!... Тодѣ-бъ може й правда настала!“ (стор. 389).

Поховавши Максима Явдоха спродала дворище й перебрала ся до дѣтей. Та разомъ зъ нею вступило й нове лихо въ Чипчину хату, бо обѣ матери не могли помиритись. Явдоха хотѣла верховодити, зѣ-за чого въ хатѣ бувала лайка та сварка. Чипка радивъ матери, щобъ покорила ся, але она не слухала сына. Тогдѣ ему остогидла хата: вѣнъ почавъ згадувати старе товариство та говоривъ, що дома гѣрше, нѣжь у пеклѣ. — Трохи-перегодя почавъ вѣнъ перекидати лишню, се-бѣ-то пити, й тогдѣ сердивъ ся вѣнъ на всѣхъ. А коли Галя журливымъ голосомъ его голубила й ему докоряла, то мовивъ вѣнъ: „Тяжко менѣ, важко! Самъ не знаю, де-бѣ я дѣвъ ся,

куды-бъ себе запровадивъ!... Хочь бы дѣти були!... Може-бъ вони розважили мою тугу!“ И порадила Галя Чипцѣ, щобъ кликнувъ до себе товаришѣвъ, та погулявъ зъ ними. Була-жь у неѣ така думка, щобъ навчити тѣ запеклѣ харцизяцкѣ душѣ, пьянѣ головы — любви до людей, до ихъ мирныхъ звычаѣвъ, до разъ заведеного мирного житя... Але хочь Галя побивала ся, сумувала, плакала, то Чипка того вже нѣ чувъ, нѣ бачивъ. Вѣнъ ставъ бенкетувати зъ крѣпаками, та выкрикувавъ, що часъ бы ѣ покарати! Чипчина хата стала притономъ гульнѣ пѣнон, несамовитыхъ реготѣвъ, спѣвѣвъ... Тому-то Грицько переставъ ходити до Чипки, хочь сей подарувавъ ему сто рублѣвъ на хрещеника.

И робивъ ся Чипка що-день все хижѣйшимъ: якъ той звѣрь кидавъ ся вѣнъ на каждого заможного чоловіка. Перше „каравъ“ вѣнъ тѣлько пана та жида, а вже ставъ „одбирати своє“ ѣ у свого брата, — заможного козака; — обдере бувало якъ липку, — тѣлько живу душу на свѣтъ пустить. — Мотря видячи безпутне житѣ своего сына, обливала ся горячими слѣзами, а бѣдна Галя не мала силы, що-небудь подѣяти. Ажь ось умерла несподѣвано Явдоха. Пѣсля поминокъ не було Чипки два днѣ, а на третю нѣчь привѣзъ повнѣ возы всякого добра. Ажь скрикнула Мотря, якъ се побачила. Она стала корити, ганьбити ѣ сына ѣ товаришѣвъ. Тѣ на докоры не змовчали, загрызли ся зъ Мотрею. Приставъ и Чипка; — зчинила ся въ нихъ лайка, буча, — а Лушня такъ розпаливъ ся, що зѣвѣвъ Мотри зъ головы очѣпокъ. Вѣдтакъ въ-ранцѣ пѣшла она въ волость, жалѣти ся за те, що єѣ „волоцюга“ побивъ. Опѣсля Чипка розпаливъ ся якъ огонь, и пьянѣ налаявъ матѣрь та хотѣвъ побити. Лушня-жь ставъ кричати, що Мотря мабутъ Явдоху зъ свѣта звела,

— струила. Вѣдъ такой зневаги Мотря занедужала. Ледведле-
ледве одходила еѣ Галя!

Ажь ось показалось, яка се правда, котрой доби-
вавъ ся Чипка! Зѣ своєю ватагою напавъ вѣнъ въ ночи
на хутѣръ Хоменка, а досвѣта вернувъ ся зъ товари-
шами до дому. Засвѣтили свѣтло. Мотря, лежачи на печи,
выглянула зъ-за комины й затрусилася. На кождому
видно було слѣды свѣжои крови. Далѣ она почувала, якъ
стали въ печи огонь розводити, — одежу палити. Упо-
равшись, якъ слѣдъ, повмывавшись, розбишаки погасили
свѣтло въ хатѣ й побрались у свѣтлицю. Тогдѣ Мотря
злѣзла зъ печи й почала молитись передъ образами. Вѣдъ
щирои молитвы вѣдѣрвавъ еѣ несамовитый крикъ та стукъ
у вѣкно. Мотря кинулась до вѣкна й выйшла на двѣръ.
Передъ нею стояла лѣтъ десяти дѣвчинка, боса, въ одной
сорочцѣ, обюшенѣй кровю. Дѣвчинка сказала, що розби-
шаки запалили хату, веѣхъ порѣзавши й пострѣлявши, —
тѣлько она одна зѣстала ся, — одной еи не знайшли, —
и вѣдтакъ она втекла. Мотря пѣшла зъ нею въ волость.
Незабаромъ прибѣгли волостнѣй, — назбиралось народу
повѣсенъкій двѣръ, — обступили кругомъ хату. Нѣ одной
душѣ не выпустили: веѣхъ побрали, повязали. — Вѣдъ
крику прокинулась Галя, що спала у своѣй хатинѣ. Якъ
глянула она на Чипку, якъ углядѣла обюшену кровю
дѣвчинку, то скрикнула не своимъ голосомъ: „Такъ оце
та правда?!... Оце вона!“ — й несамовито залилась бо-
жевѣльнымъ смѣхомъ. Трохи-перегодя она повѣсилася;
— Чипку-жь и его товариство погнали на Сибирь. Мотрю
взявъ Грицько, догодувати до смерти, але она швидко
пѣсля того вмерла.

* * *

Сей романъ зъ народного жита оцѣнивъ широко
Володимиръ Барвѣнскій въ „Дѣль“, 1882. р. (ч. 11—12

14. 21—24). Про головного дѣяча пише вѣнъ мѣжь иншимъ ось-що: „Чипка являє ся яко чоловѣкъ чутливый и вразливый на свою й чужу кривду. Въ его души живѣйше озыває ся бажанє правды й волѣ, якъ у звычайныхъ людей его роду; — его душа бѣльше палка, его воля менше податлива. Такихъ людей, зъ такою вдачею буває не-мало середъ народа. Се оправдувало-бѣ, для чого въ романѣ виведений Чипка яко герой и яко типъ такихъ людей. Вѣнъ творить контрастъ до Грицька (типа нашого звычайного чоловѣка). И Грицько бачить людску кривду, та вѣнъ не хоче розбивати муру своєю головою; — вѣнъ розумѣє, що нѣчого не вдѣє противъ великой силы“... „Чипка се твѣрѣ того бурливого дѣда Запорожця, того запорожского духа, щѣ въ нѣмъ мимо вѣхъ выскокѣвъ и блудѣвъ, зродженихъ нещасною й неправдивою суспѣльностію, все-таки горить праведна искра правды й волѣ. Такимъ бодай, думаємо, хотѣвъ намъ авторѣ, чи авторы сего роману, вывести Чипку. Тѣлько-жѣ на дѣлѣ не такъ склало ся, и Чипка не выдержує той типичности и консеквенціѣ свого характеру въ переведеню цѣлого роману. Вже самъ першій ступень до лиха, перша розпука зъ окликомъ „нема землѣ!“ — першій початокъ сего пьяного бурлакованя — не выдає ся намъ достаточно умотивований и психологично оправданий. — Мы не бачимо, а навѣтъ не знаємо на-певно, чи справдѣ ему ту землю вѣдобрали, чи може судова постанова осталась на паперѣ. Мы зовѣмъ не бачимо того Чипчиного суперника, Луценкового небожа, и не знаємо, чи вѣнъ справдѣ посѣвъ землю Чипки“...¹⁾).

Вѣдтакъ каже критикъ, що Чипка все-таки остає ся въ тѣй-самѣй хатѣ, — що мало змѣняє ся его маєтковый

¹⁾ „Дѣло“, 1882; ч. 22 — въ критичной розвѣдцѣ: „Незамѣчена повѣсть зъ украиньского жита“.

станъ. Коли стара Мотря на просьбу Чипки назадъ вернулась до опустѣлой хаты, то они зновъ могли зажиги въ гараздѣ безъ великихъ хлопотѣвъ... „И чого покинувъ вѣнъ чесну працю й кинувъ ся въ пянство и злодѣйство?“ И вѣдповѣдає критикъ, що причина такои наглои перемѣны житя є неясна, — що такои перемѣны не можна психольогично оправдати. Тому-то вважає вѣнъ такої упадокъ у пропасть незвычайнымъ¹⁾.

Дальше заявляє Барвѣнскій, що послѣднього повороту Чипки въ розбишацтво вже нѣякъ не можна оправдати. Осъ и слова критика: „Чипка по совѣсти не має чого вражуватись тымъ, що єго усунено зъ земства, бо-жь вѣнъ, коли у него єсть совѣсть, мусить себе признати виннымъ и въ крадѣжи пшеницѣ й въ иншихъ ще бѣльше непочесныхъ дѣлахъ, ба й въ розбояхъ. А що вѣнъ оженивъ ся зъ Галею и пѣдъ єи впливомъ покинувъ свое давнѣйше погане житє, се ще не дає єму права, вважати себе чеснымъ и правымъ чоловѣкомъ, а вже щѣ найменше не дає єму права, тыкати другимъ „неправдою“ въ очи, коли хто нагадає єму єго недавнїй дѣла, за котрїй вѣнъ нѣчимъ не вѣдпокутувавъ. Вже черезъ те одно не може мати Чипка за собою симпатїѣ читателя... А въ конецъ, коли вѣнъ все кличе „де правда?“ и нѣбы-то являє ся якимсь незвычайнымъ поборникомъ тои правды²⁾, въ ту саму пору, коли вѣнъ на другихъ мститъ за „неправду“, вѣнъ самъ на дѣлѣ являє ся найбѣльшимъ кривдителемъ не тѣлько на тыхъ безчисленныхъ жертвахъ своихъ розбоѣвъ и крадѣжей, але й на рѣднѣй матери, — и, що найогиднѣйше, на самѣй Гали... Вѣнъ

1) „Дѣло“, 1882; ч. 22.

2) Критикъ каже, що Чипка кличе за правдою всюды такъ, якъ-бы бувъ справдѣ якимъ деклямуючимъ доктринеромъ, у котрого слова нѣколи не сходятъ ся зъ дѣлами.

есть убійцею тои щирои душѣ! Се не тѣлько пѣдрывае вже всяку симпатію для него, але просто будить вѣдразу до него... Чипка такъ якъ вѣнъ змалъований въ романѣ, се переступникъ зъ власнои волѣ, а не зъ лихои волѣ другихъ людей“...¹⁾).

Такожъ и по нашѣй думцѣ Чипка не будить симпатіѣ въ души читача. Авторъ хотѣвъ поставити его речникомъ занашащенихъ правъ людей робочихъ, та въ зѣображеню его характеристики мабутъ не змѣркувавъ, що той герой ставъ патетичнымъ декляматоромъ, зъявивши вже въ дитячѣмъ вѣцѣ думки соціялистичнѣ. Ледве бо минуло єму дванацять лѣтъ, а вже ненавидѣвъ вѣнъ долю, „що подѣлила людей на хазяина й на наймита“ (стор. 36). Коли трохи-зъ-годомъ дѣдъ Уласъ розказавъ Чипцѣ исторію житя его батька, то кликнувъ вѣнъ сердито: „Чомъ батько не вирѣзавъ, не выпаливъ панѣвъ!“ (55), а якъ опѣсля громада не хотѣла поставити его вѣвчаремъ, то вразившись „громадекою неправдою“, сказавъ вѣнъ собѣ: „И громада жиє кривою! Скрѣзь однаково!“ (59). Вѣдтакъ на тему людскои неправды деклямувавъ вѣнъ щоразъ бѣльшь патетичнѣ тирады, ба, разъ сказавъ вѣнъ ось-що: „Коли-бъ можна, весь бы цей свѣтъ выполнивъ, а виростивъ новый! Годъ-бъ може й правда настала!“ (389). Не диво про-те, що Барвѣньскій про тенденцію сего роману ось-що сказавъ: „Всѣ злѣ поступки Чипки старають ся авторы мотивувати якоюсь кривою й неправдою, заподѣяною Чипцѣ черезъ другихъ людей, черезъ громаду, черезъ пана, становыхъ та волостныхъ, черезъ земство... Мы бачимо, що тѣ мотива злыхъ поступкѣвъ Чипки не все оправдані, а бодай слабо навязані до его поганныхъ учинкѣвъ, та що въ добѣ пѣсля

¹⁾ „Дѣло“, 1882; ч. 22.

подружя зъ Галею тї мотива — та причинова звязь мѣжь заподѣяною кривдою, а розбишацкимъ житємъ — вже зовсѣмъ не годять ся зъ собою. Выказана тенденція ломить ся въ самомъ найголовнѣйшомъ еи представителю; — поставлена теорія не оправдує ся на дѣлѣ¹⁾).

Але-жь авторъ не вдоволивъ ся тымъ, що Чипка ставъ речникомъ „правды“, — вѣнъ вложивъ и въ уста Мотрѣ та Христѣ реторичнї оклики на сю тему. И такъ Мотря дѣзнавшись, що москаль еи сына побили до крови, кликнула въ розпуцѣ: „Боже, Боже! де-жь твоя правда святая?“ (286). Христя-жь довѣдавши ся вѣдъ Чипки про причину его недолѣ, озвалась до своего чоловѣка: „Правду казавъ Чипка, що немає мѣжь людьми правды, — що живутъ вони не по закону!“ (223).

Той-то патетичный декляматоръ пѣдносить безъ вину протестъ противъ истнующихъ порядкѣвъ и не хоче вдоволитись долею хлѣбороба. Правда, що тогдѣ, коли ему землю вѣдобрали, годѣ було ему бути байдужнымъ супроти такого безталаня, але-жь и така недоля не могла бути причиною, щобъ той, котрый дотѣль не пивъ горѣлки, вѣдъ-разу ставъ нестямнымъ пьяницею. Уже-жь сама мати вговорювала Чипку, щобъ не зживавъ самъ себе зъ свѣта. „Жили-жь безъ землѣ кѣлька лѣтъ та хлѣбъ ѣли,“ мовила она, „и теперъ не сидѣти-мемо безъ його“ (198). Але Чипка думавъ собѣ, що безъ землѣ нема волѣ, що земля чоловѣка годує. Тому-то оповѣдаючи Грицькови й Христѣ про свою лиху долю сказавъ вѣнъ: „Коли-бъ земля була въ мене, я-бъ нѣколи не ставъ такимъ, якимъ вы мене бачите!“ (221). — А вже-жь допустѣмъ, що палкїй Чипка зъ важной причины „пустивъ ся берега“, — допустѣмъ, що вѣнъ бувши пьянымъ мѣгъ

¹⁾ *ibid.*, ч. 23. и 24.

забажати разомъ зъ товаришами погуляти, се-бъ-то красти, тому-що й въ него „землю вкрали“, — але-жь годѣ его выправдати, що вѣнъ вбивъ безвинного сторожа, на-ткнувшись на него пѣдъ паньскою коморою. Вѣдтакъ не диво, що Чипка самохѣтъ летѣвъ стрѣмголовъ у пропасть моральной руины. Отъ, ледве сказавъ вѣнъ Лушни, що годѣ пити й гуляти, що треба й имѣ стати такими, якъ люде, то й сейчасъ заявивъ вѣнъ ось-яку волю: „Принемось за роботу, въ день будемо працювати, — а нѣчь-матѣнка й научить и скаже, де наше лежить!“ (281). Коли-жь вѣнъ опѣсля помиривъ ся зъ матѣрю и заживъ зъ Грицькомъ душа въ душу, коли люде дивували ся такому робѣтникови, що въ него золотѣ руки, — то вѣнъ, нѣ сѣло нѣ пало, робивъ ся все смутнѣйшій та ставъ часто пропадати на цѣлу нѣчь. Вѣдтакъ кругомъ Пѣсокъ рознеслась чутка про крадѣжи. Чипка приставъ до розбишацкои ватаги Максима Гудзя. — А вже-жь оженивъ ся вѣнъ зъ Галею, дочкою богатого сего москаля. И отъ, той-то Чипка, що дотѣль пѣдносивъ протестъ противъ кормиги панѣвъ и богатѣвъ, що бажавъ зрѣвняти бѣдныхъ зъ богатыми, ставъ самъ заможнымъ и поважаннымъ чоловѣкомъ, ба й незабаромъ бажавъ верховодити въ громадѣ. Та отъ, де вѣнъ знайшовъ шану, тамъ згубивъ спокѣй и долю. Паны оханули ся, коли вже выбрали Чипку въ управу земства; — вѣдтакъ теѣ земство нагадало ему неправду людску, — „завернуло его до старого“. — А вже-жь обида, яку заподѣяно Чипцѣ, могла-бъ подекуды выправдати его, що опять берега пустивъ ся, коли-бъ тѣлько сеся подѣя була имовѣрною. По нашѣй думцѣ въ Пѣскахъ и въ городѣ люде чей не могли ще забути про безпутнѣ жите Чипки, хоча-бъ минуло й кѣлька лѣтъ до сего часу, коли Чипка ставъ кандидатомъ до управы земскои. Коли-жь справжній Чипка не

могъ бы бувъ доступити такой чести, то й Чипка Мирного та Бблика не повиненъ бувъ увойти въ управу земства. Изъ сего-жь видно, що конецъ роману написано на засновку хибныхъ премисовъ.

Чипка вразившись тою обидою, яку ему въ земствѣ заподѣяно, робивъ ся щодень все хижѣйшій. Вонъ ставъ говорити, що панъ зъ людей надравъ, то й въ пана свое вѣдбери! (396). Вѣдтакъ каже авторъ, що безъ гульнѣ було Чипцѣ нудно, сумно. Дотѣль „каравъ“ вонъ пана та жиди, а то вже ставъ вѣдбирати свое й у свого брата, заможного козака. Не помогло ничого, що Галя вговорила свого чоловѣка. Коли пѣдъ добру годину прокидало ся въ его серци добро, то подумала она собѣ: „Нѣ! ...мѣй Чипка не розбишака, — вонъ карае неправду!“ (402). А вже-жь самъ авторъ пытае ся въ останнѣй главѣ своего твору: „Такъ оце та правда?“ И ось розказавъ вонъ, що Чипка зъ ватагою Максима Гудзя вырѣзавъ и пострѣлявъ всѣхъ у хуторѣ Хоменка крѣмъ одной дѣвчинки.

Супроти такого „страшного чоловѣка“ поставивъ авторъ дружину Чипчину, Галю. Чи справдѣ могла въ заразливѣй сферѣ побуту розбишаки Максима й злодѣйкуватои Явдохи вырости така гарна квѣтка, — се пытанѣ, на котре досвѣдъ житя не такъ легко дать вѣдповѣдъ притакуючу. А вже-жь вдача Галѣ являе ся въ сѣмъ романѣ справдѣ идеальнойю. Си натура була вельми мягка, похила до спокою, до тихого щастя. Своими сердечными словами спонукала она разъ Чипку, що обѣцявъ покинути погане житѣ, — тѣлько въ него не було силы, разомъ всего покинути! Мабуть хотѣвъ авторъ контрастомъ вдача Чипки й Галѣ влагодити те потрясаюче вражѣнѣ, яке въ души читача выкликуе ся останними змаганями того страшного речника „правды“! Тѣль-

ко-жь нещасна Галя пала сама жертвою дивовижныхъ забаганокъ Чипчиныхъ, — она збожеволѣла й повѣсилась.

Коли Чипка, „рѣвняючи“ людей, у своѣмъ змаганю суспѣльно-радикальнѣмъ доборовъ ся до самого краю, то его товаришъ зъ дитячихъ лѣтъ, Грицько Чупруненко, живъ собѣ тихо й щасливо зѣ своєю дружиною Христею. Чесною працею надбавъ вѣнъ те, що мавъ въ господѣ. „Своимъ на прибутокъ напрямленимъ розумомъ“ не змѣгъ вѣнъ зрозумѣти тыхъ палкихъ порывѣвъ, котрѣ проявлявъ Чипка въ злиденнѣмъ своѣмъ побутѣ. Вѣнъ не хотѣвъ ити поручъ и зъ громадою, коли она „бунтувалася“ противъ новыхъ порядкѣвъ, а волѣвъ сховатись за лѣсою въ чужѣмъ огородѣ, нѣжь постоати вразѣ изъ громадою за єи правду. Хоча-жь вѣнъ такимъ чиномъ виявивъ себе самолюбомъ, то все-жь годѣ вѣдказати єму назвы чесного й трудящего хозяина. Се характеръ зовѣмъ природный.

Зъ меншою консеквенцією зъобразивъ авторъ дружину Грицькову, Христею. Вѣнъ розказує, що гольтѣпака Чипка, зайшовши въ хату Грицька, оповѣданѣмъ про свои злиднѣ вразивъ сердце Христѣ такъ глубоко, що она перенявшись думками Чипки стала голосити: „Нема мѣжь людьми правды!“ Зѣ-за того мѣгъ єѣ Грицько запытатись, чи не закохалася она въ Чипчинѣ голѣ пята?“ Чипка запаливъ рай тихого щастя въ Грицьковѣй хатѣ! Але-жь небавомъ опѣсля Христѣ, довѣдавшись, що Чипка краде й вбивъ сторожа Деркача, вжахнулася и сказала Грицькови про Чипку, що вѣнъ ще коли-небудь въ ночи прийде та й зарѣже ихъ за свое жито! — А вже-жь по нашѣй думцѣ се зовѣмъ неимовѣрно, щобы паниця, що ходивъ босый и трохи-не голый, мѣгъ подобатись тихѣй и запопадливѣй хозайцѣ. Вѣдтакъ не є имовѣрно, щобы Христѣ опѣсля, коли Чипка ставъ газдувати, до его ма-

тери ось-якъ озвалася: „Чому я тепер не дѣвка? Отъ бы вашому сынови й пара була!“...

Ще найбѣльше консеквентною вважає ся характеристика Мотрѣ, матери Чипчинои, котра не потурала вже малому, палкому сынови, а коли вѣнъ дорѣсь, пѣшла жалѣтись на него въ волость, тому-що вѣнъ не хотѣвъ кинути безпутнього житя. А коли Чипка всю Хоменкову сѣмью выполонивъ, то зъ дѣвчиною, котрой розбишаки не знайшли, пѣшла Мотря опять у волость, изъ-за чого єи сына зъ розбишацкою ватагою схопили й повязали.

Хоча-жъ въ сѣмъ творѣ є чи-мало дѣвевыхъ особѣ, то все-жъ уступають они на другій, або й на третій плянъ величюи картины, мѣжъ-тымъ коли постать Чипчину зъображено такими искравыми красками, що супроти неї малюнки майже всѣхъ иншихъ особѣ уважають ся подекуды млавыми, або лишъ миніатурными. Вѣдтакъ думаємо, що характеристика Чипки була-бъ бѣльше вдоволяючою, коли-бъ сей романъ не бувъ закѣнчивъ ся такою катастрофою, въ котрѣй Чипка виявивъ себе простымъ розбишакою. Чому-жъ авторъ окѣнчивъ свѣй твѣръ такою катастрофою, годѣ на се подати вѣдповѣдь вдоволяючу. Уже-жъ годѣ думати, щобъ Мирный хотѣвъ показати, що крайнѣ соціалистичнѣ змаганя новѣтнихъ протестантѣвъ можуть повести до розбишацтва! Радше мусимо допустити сю думку, що авторъ, зъображаючи Чипку, корытувавъ ся оповѣданємъ молоденького почтового машталѣра Темохвія, зъ котрымъ фхавъ до Полтавы. Той-то Темохвій розказавъ єму про Гнидку, що трохи-чи-не на всю Полтавщину бувъ звѣстный розбишака. Ось и слова Мирного: „На мѣй поглядъ Гнидка безталанна дитина своего вѣку, скалѣченный выводокъ своего побуту, пригнѣченого усякимъ панствомъ, зъубоженного жидовою, — де все стало и стоитъ нерухомо на

однѣмъ мѣси, стояло, поки зачало гнити у самому корени... И отъ, починає вона боротьбу за своє мѣсто, за своє право на жите, — починá розшукувати шляху. Де-жь ты знайдешь його безъ освѣты, де ты знайдешь його у тому непроглядному мороцѣ, якій сповивá усе й уеьхъ? А тутъ устає таке пытанє: не я задавлю, мене задавлять. ...И кидаєть ся чоловѣкъ, якъ звѣрина, на все, купаєть ся у крови людськѣй и находить въ тѣмъ свою утѣху-пораду для свого серця. Коли щѣ кохає, то кохає усею силою своєи мочи (якъ Гнидка жѣнку), — щѣ зненавидить, — якъ вѣтеръ змете зъ свого шляху, й дивує людей своими божевѣльными вчинками“...¹⁾.

Мабуть хотѣла отже й фантазія автора обвини свого героя хочъ грѣзнымъ, а все-жь поетичнымъ словомъ, — мабуть бажавъ Мирный поставити Чипку побѣчь Гаркушѣ й иншихъ розбишакъ пѣсля-гайдамацкои поры, „котрей уславили ся по всѣй Украинѣ яко боронителѣ убогихъ и безталанныхъ вѣдъ заздности и пригибту богатыхъ и щасливыхъ“²⁾.

Сей романъ складає ся зъ чотырьохъ частинъ. Въ першѣй частинѣ розказує авторъ про Хруща-Вареника, батька Чипчиного, про дитячій вѣкъ героя и про мирне его жите, коли ставъ хозиномъ и коли побачивъ польову царѣвну. Вѣдтакъ довѣдуємо ся тутъ про хозиана Грицька. — Друга частина є епизодомъ въ повѣсти: тутъ читаємо оповѣданє про сѣчовика Мирона Гудзя, про его сына Ивана й онука Максима, и такожь историю села Пѣсокъ. — Въ третѣй частинѣ розказує авторъ, якъ Чипка пустивъ ся берега, коли єму вѣдобрали землю, и якъ покинувъ слизьку дорогу та й ставъ

¹⁾ „Правда“. VII. 1874. р. въ статьи: „Подорѣже одъ Полтавы до Гадячого“; стор. 505.

²⁾ *ibid*, стор. 506.

опять тямущимъ чоловѣкомъ. Тѣлько-жь не довго сподобалось ему таке житє : трохи-перегода приставъ вѣнь до розбишацкои ватаги Максима Гудзя. — Въ чертвѣртѣй частинѣ читаемо оповѣданє про розбишацку дочку й про новий вѣкъ Чипки на своѣмъ добрѣ. Але старе лихо незабаромъ поновилось и Чипка ставъ розбишакою.

На заголовнѣмъ листѣ авторами сего роману поставляють ся два письменники П. Мирный та І. Бѣликъ. Про се авторство двохъ письменникѣвъ пише В. Барвѣньскій ось-що : „Дуже рѣдко коли при рѣвноряднѣй праці двохъ людей, хочь-бы й рѣвного таланту, може выйти одноцѣльный твѣръ... Можна однакъ ще й инакше собѣ зобразити ту спѣльну творчѣсть. Одинъ подає плянь, зарисовує въ головныхъ чертахъ характеры, покладає щѣнайважнѣйшу обстанову, — другій переводить сей плянь во всѣхъ его подрѣбностяхъ. А може ще й такъ бути, що одинъ єсть властивымъ творцемъ, а другій робить тѣлько свои поправки й доповненя, справляє и выгладжує. Такъ коли сей романъ и справдѣ написаный двома авторами, то мы можемо хибя припустити сей послѣдній способъ спѣвъ-участи двохъ авторѣвъ. Правда, въ романѣ „Хибя ревуть волю, якъ ясла повнѣ?“ мы стрѣчаємо много частинъ не однаково оброблєныхъ, — не одна важна подѣя, не одна сторона характеру декотрыхъ особъ сего роману описана тѣлько побѣжно, мовь-бы по-хроникарски, а зновъ другѣ подѣѣ й особы, або ихъ характеристичнѣй стороны, хочь о богато меншой ваги, описанѣ дуже подрѣбно. Тѣлько-жь се, здає ся намъ, не выходить изъ-за авторства въ двѣйзѣ, а таки зъ самого способу писаня цѣлого роману“¹⁾.

По нашѣй думцѣ плянь сего роману подавъ Панась Мирный, и вѣнь самъ написавъ важнѣйшѣй его частины.

¹⁾ „Дѣло“, 1882; ч. 11.

Ось и переглядь тыхъ главъ, якій вѣнъ мѡгъ написати:

1. Польова царѣвна (стор. 3—10).
2. Двужонъ (11—23).
3. Дитячій лѣта (24—34).
4. Живъ-живъ! (35—45)¹).
5. Тайна-невтайна (46—56).
6. Дознавъ ся! (57—66).
7. Съчовикъ (79—90).
8. У москаляхъ (139—156).
9. Нема землѣ! (169—187).
10. Зъ легкой руки (188—199).
11. Сповѣдь и покута (213—230).
12. Сонъ у руку (269—282).
13. Невзначай свои (297—312).
14. Розбишацька дочка (313—323).
15. Козакъ не безъ щастя, дѣвка не безъ долѣ (324—338).
16. На своѣмъ добрѣ (339—355).
17. Старе та поновлене (372—389).
18. Лихо не мовчить (390—406).
19. Такъ оце та правда?! (407—418).

Вѡдтакъ Бѣликъ мѡгъ зладити ось-якї главы сего роману:

1. Хазяинъ (стор. 67—78).
2. Пѣски въ неволи (91—101).
3. Паны польскї (102—124).
4. Махамедъ (125—138).
5. Максимъ старшимъ (157—168).
6. Першїй ступѣнь (231—240).
7. Слизька дорога (241—254).
8. На воли (255—268).
9. Новый вѣкъ (356—371)²).

— Опроче въ деякихъ главахъ добачаємо зразки пера Мирного й Бѣлика. Сюды належать именно ось-якї главы роману:

1. Товариство (200—212).
2. Наука не йде до бука (283—296).

Въ загалѣ проявляє ся въ писаню Мирного реализмъ, гарна плястика въ характеристичѣ й жива драматичнѡсть. Въ писаню-жѣ Бѣлика бачимо историчнї образки зъ минувшини, фильософичнї рефлексї й зразки прозаичного оповѣданя. А по-за-якъ деякї картинки въ сѣмъ творѣ малювали два художники, то нема въ нихъ

¹) Грицько надравши горобенячь, коли зъ Чипкою бувъ пѡдпачемъ дѣда Уласа, сказавъ своему товаришеви, що не грѣхъ, побивати ту погань, бо, якъ жиды Христа мучили, кричали горобцѣ: „Живъ-живъ“! (стор. 42).

²) Про писаня І. Бѣлика скажемо дещо въ кѡнци литературной розвѣдки про Панаса Мирного.

одноцѣльного выкѣнченя, та й въ загалѣ въ сѣмъ романѣ видимо двояке писане, одно бѣльшь художничко-поетичне, друге исторично-прозаичне. Тому-то пише В. Барвѣнскій въ сѣй справѣ ось-що: „Цѣлый образъ роману не мае того, щѣ звычайно розумѣе ся пѣдъ артистичнымъ заокругленемъ, — вѣнъ не мае повной цѣлости, въ котрѣй бы гармонійно сплывалась цѣла богата рѣжнороднѣсть представленого житя. Та мимо того естъ въ нѣмъ жите правдиве, естъ люде живѣ, естъ свѣтъ, надъ котрымъ можна й треба задуматись, — естъ навѣтъ и сила правды, щѣ прихиляе до доброго, а вѣдражуе вѣдъ злого. Естъ се студія нашего житя, надъ котрою можна робити богато й рѣжныхъ выводѣвъ, на котру можна дивитись и зъ сего й зъ того боку, — студія, котра не тратитъ своен вартости, хочъ ен конецъ розчаровуе тѣ надѣвъ, якѣ будивъ початокъ“¹⁾.

Хоча-жъ така складана праця не може зватись зовѣмъ вдоволяючою, то все-жъ деякѣ картинки мають високу литературну стѣйнѣсть и вважають ся дорогоценнымъ здобуткомъ для просвѣтного нашего пантеона. Такими красими картинами суть ось-якѣ: 1. Польова царѣвна. 2. Дитячѣ лѣта²⁾. 3. Чипка й Галя въ главѣ „Дознавъ ся!“ (стор. 60—66). 4. Прокормленіе въ главѣ „У москаляхъ“ (147—156). 5. Сповѣдъ и покута. 6. Чипка й Галя въ главѣ „Невзначай свои“ (304—308).

Вѣкѣнци годить ся ще дещо сказати про заголовокъ роману „Хиба ревутъ волы, якъ ясла повнѣ?“ Барвѣн-

1) „Дѣло“, ч. 23. и 24.

2) Въ главѣ „Дитячѣ лѣта“ змаловавъ авторъ дуже гарный образъ старого вѣвчаря Уласа. Сей образъ е мабутъ прототипомъ чудовой картинки въ оповѣданю Ганны Барвѣнокъ „Русалка“, де старый дѣдусь розказуе малѣй Оленцѣ про сонце, мѣсяць и про зорѣ. (Порѣвн. „Исторію литературы руской“, III, 1; стор. 303—304).

скій каже, що сей заголовокъ являє ся дуже загадочнымъ. Вѣдтакъ замѣчає вѣнъ ось-що: „Вже-жъ що не ревуть, хиба що имъ може не дѣстає воды? А приложивши се пытанє до людей, до народного житя, треба, здає ся, пѣдъ тымъ розумѣти таке пытанє: Чи бувають на свѣтѣ лихї люде, коли имъ добре живе ся? Анальогична вѣдповѣдь выходила-бъ тогдѣ така, що не бувають люде лихими, якъ имъ добре живе ся, — або иншими словами, що само горе житя, нужда, недоля, неприязнї обставины, лихї люде й приятель вырожджують лихихъ, злыхъ людей, — лихо на свѣтѣ, — що отже чоловѣкъ стає лихимъ не самъ черезъ себе, не своєю волею и своєю виною, а силою самои конечности. Не свободна воля, а фатумъ робить чоловѣка тымъ, чимъ вѣнъ єсть на дѣлѣ, и такимъ, якимъ вѣнъ єсть“¹⁾.

А вже-жъ по нашѣй думцѣ Барвѣньскїй сими словами не розъяснивъ загадочного того заголовка. Авторъ хотѣвъ мабутъ се сказати: Воли не ревуть, якъ ясла повнї, — такъ и люде не ворущать ся, коли имъ веде ся гараздѣ. Бѣднї люде були-бъ вдоволенї своєю долею, коли-бъ зрѣвнялись зъ богатыми землею й добромъ. Коли-жъ однї панують, а другї гѣрко бѣдують, то мусить зворущитись всяка сѣрома, и тогдѣ вѣ оборонѣ „правды“ выступають такї Чипки, щѣ пѣдносять протестъ противъ мучителѣвъ. Таку ачей думку мавъ Мирный, поклавши тей заголовокъ у своѣмъ романѣ. Чи-жъ одначе розвязка того загадочного пытаня може вважатись вдоволяющею, старались мы показати вѣ ось-тѣй нашѣй розвѣдцѣ.

* * *

Вже вѣ романѣ „Хиба ревуть воли, якъ ясла повнї?“ натякнувъ авторъ на дукѣвъ-козакѣвъ, котрыхъ Чипка

¹⁾ „Дѣло“, ч. 11.

намагавъ „покарати“. Тільки-жъ въ тѣмъ романѣ являе-ся Чипка найпаче борцемъ противъ „неправды панської“. Вѣдтакъ контрастъ мѣжь сѣрою, а дуками-богатырями зобразивъ Мирный въ повѣсти „Повѣя“.

Головною особою въ сѣй повѣсти є Христя, дочка Пилипа й Приськи Притыкѣвъ, щѣ були крѣпаками въ Марянівцѣ. Приська була козака дочка; коли-жъ она малою зѣстала ся вѣдъ батька та матери й родичѣ померли, то жила въ чужихъ людей и пасла громадскѣй гуси, телята... Опѣсля служила она по своихъ, служила по жидахъ, а вѣдтакъ по купцяхъ. Єѣ приняла богата купчиха, щѣ вештала ся по бѣльшихъ мѣстахъ. Тому-то й Приська вѣдила всеюды за панею. Коли-жъ разъ въ дорозѣ до Києва занедужала, то купчиха лишила єѣ въ Марянівцѣ въ хатѣ Грицька Супруна, щѣ бувъ прикащикомъ у пана. Вычунявши Приська все дожидала господынѣ, але та не верталась туды. Вѣдтакъ хотѣла Приська нанятись у кого зъ козакѣвъ, але Грицько не пускавъ, — казавъ перше вѣделужити той хлѣбъ, щѣ она лежачи переѣла. И стрѣла ся она зъ Пилипомъ Притыкою, щѣ бувъ робѣтникомъ у Грицька Супруна. Одна доля, одно лихо звело Пилипа й Приську до купы, бо й тяжка була ихъ служба: Грицько бувъ сердитый и крикливый, а жѣнка єго Хивря — уѣдлива й злюща. Приська не злякала ся крѣпацтва й одружилась зъ Пилипомъ. Але управитель-Нѣмецъ не давъ имъ города й хаты, якъ обѣцявъ, та велѣвъ жити сусѣдами зъ Грицькомъ. И жили они собѣ въ двохъ тихо та мирно. Черезъ рѣкъ уродивъ ся имъ сынъ Ивасъ, але швидко вмеръ, а на другѣй рѣкъ уродила ся дочка Христя. Вѣдтакъ пройшло тринацять лѣтъ, а на чотырнадцатому звеселила ихъ чутка про волю. Трохи зъ-годомъ дали Пилипови ґрунтъ, -- двѣ десятины поля, й незабаромъ поставивъ вѣнъ собѣ хату. Але зъ го-

домъ жило ся имъ тяжко та гѣрко. Хочъ купили корову, не можна було заплатити подушного, на що натякавъ уже неразъ зборщикъ Грицько Супрунь. Тому-то передъ Миколою взявъ Пилипъ трохи хлѣба й упросивъ ся до Карпа Здора, сусѣда й кума. Скинувъ до него на сани дещо збѣжа та на Варвары раненько оба поѣхали въ гѣродъ. Та отъ, якъ обѣду зворушилась страшна повѣя: не стало видно нѣ неба, нѣ землѣ. Такъ було зъ пѣвъ-дня на Варвары й цѣлый день на Савы. По дворахъ понавертало такій кучугуры, що страшно було дивитись; — деякі хаты зовсѣмъ позаносило. Вѣдтакъ на Миколы перестало снѣгомъ вѣяти, за-те ушкваривъ такій морозъ, що галки на деревахъ замерзали.

Уже третій день минувъ пѣсля Миколы, а Пилипа все не було. Карпо Здѣръ приѣхавъ и казавъ, що Пилипъ продавши збѣже пѣшовъ вѣдъ него, и бѣльшь ему не доводило ся бачити свого сусѣда. Хто видѣвъ Пилипа въ шинку, хто бачивъ его, якъ водивъ ся зъ Загнибѣдою, що давнѣйше бувъ писаремъ въ Марянѣвцѣ, а хто казавъ, що видѣвъ Пилипа, якъ вѣнъ на Миколы выходивъ зъ мѣста. Де-хто-жъ натякнувъ на те, що багато народу померзло въ дорозѣ. Мѣжь-тымъ Грицько ходивъ що-дня до Пилипихи, правити подушне й заганявъ голки Христѣ, все плещучи вѣй про хлопцѣвъ. Сынъ бо сего богатыря, Хведѣръ, подобавъ собѣ дочку Притыки, дарма, що батько сватавъ еѣ на богачцѣ, Рябченковѣй Хиврѣ. Вѣдтакъ Грицько хваливъ ся, що вѣнъ Притыку зъ сѣмьею зжене зъ свѣта. Знавъ вѣнъ, коли Христи вѣддячити: ходячи по подушне попрѣкавъ вѣнъ Присѣку, що она чарѣвниця зъ дочкою, — що они знають тѣлько хлопцѣвъ заманювати та чарувати. — Ажъ ось сказавъ Грицько Присѣцѣ, щобъ збирала ся въ гѣродъ за чоловѣкомъ.

Знайшли его въ снѣгу замерзлого, и била него знайшли й чоботы нові й ще щось.

Якъ вийшовъ Грицько, то слѣдомъ за нимъ, не наче докѣръ, вирвавъ ся нестямный крикъ Христѣ, — она дивила ся на матѣрь своими заплакаными очима, а мати на неѣ сухими, якъ огонь палючими. И незабаромъ страшный, охрыпый крикъ вирвавъ ся зъ Присьчиныхъ грудей и розливъ ся божевѣльнымъ плачемъ... До самого смерку голосили дочка й мати. Одарка Здориха, почувши зъ свого двору ихъ страшенный лементъ, прийшла провѣдати, щѣ тамъ таке? и на силу вѣдъ Христѣ добила ся, що то по батькови тужать. Она кинула ся була розважати Приську, що то може ще й брехня, та ще гѣрше розразила еи серце, — ще бѣльше выточила слѣзъ изъ еи очей.

Не пѣшла Приська до мѣста. Ажъ осъ на третій день прийшовъ староста й принѣсъ зъ волости нові чоботы, клунокъ соли й платокъ. Вѣнъ сказавъ, що й грошей було пять рублѣвъ, та що тѣ грошѣ зѣставили въ волости за подушне. Коли-жъ Приська згадала про се, що тамъ щось три рублѣ тѣлько слѣдувало, то вѣдповѣвъ староста: „То не мое дѣло! — у волости зоставили. Пѣйди сама та й довѣдай ся!“ Якъ пѣшовъ староста, Христа оглядала гарнѣ чоботы й выняла зъ клунка щось заверченого въ папѣръ. Она почала розгѣртати, й очи еи розгѣрѣли ся, коли она наглядѣла ажъ три шовковѣ стѣожки й невеличкѣ сережки зъ хрестиками. Се-жъ все було для неи куплено! — она зрадѣла, але Присьцѣ гѣрко було дивити ся на ту куплю.

Наближало ся свято: Багата кутя, Рѣздво. Гѣрко прийшлось Присьцѣ подумати про те свято. Она згадала про тѣ два карбованцѣ, щѣ въ волости зѣстали ся, й на другій день пѣшла за тыми грошима. Вѣдъ старшины до-

вѣдалась она, що грошѣ взявъ Грицько, сказавши, що такъ и слѣдує. Ажъ ось прийшовъ у волость Грицько. Вѣнъ мовивъ старшинѣ, що єму дали пятирубльову бумажку, та здачѣ не було, зъ-за чого въ него два рублѣ зѣстало ся. А якъ Приська спытала Грицька, коли вѣддасть ѣй грошѣ, то огрызнувъ ся вѣнъ кажучи, що она чѣпає ся его, якъ собака; вѣдтакъ заявивъ, що грошей теперъ не має, — нехай приїде до него на празникахъ, або пѣсля святъ. Приська повернула до дому сумна та нерадѣсна. Грицько тяжко єѣ вразивъ, и то за те, що своє стала правити, — сказано — кровопѣй людскѣй! Она не хотѣла ждати ѣ допытуватись, коли приїти за своимъ, — пообѣдавши подыбалала до зборщика. Грицько саме обѣдавъ, тому-то велѣвъ вѣнъ Присьцѣ пождати. Опѣсля дразнивъ єѣ, що хоче ще выпатись. Бѣдна Приська не выдержала, — слѣзы градомъ полили ся зъ очей, — она стала дорѣкати Грицькови, що зъ нихъ знущавъ ся не тѣлько за житя покѣйного, а кепкує-глузує зъ удовы нещасной, зъ сироты безталанной. Просила вѣдтакъ сего богатыря, щобъ теперъ давъ хочъ карбованця, а другого вже пѣсля святъ, але вѣнъ вѣдказавъ, що не знати ще, чи ѣ пѣсля святъ вѣддасть. И вѣдповѣла Приська Грицькови, що буде позывати, якъ вѣнъ не вѣддасть. Коли-жъ и Хивря на неѣ напосѣлася лайкою, то бѣдна вдова втираючи слѣзы сказала: „Господь зъ вами! — Не даєте, самѣ поживайте! Вамъ бѣльше треба! Куды вже минѣ позывати васъ!“ — И похилившись вѣйшла зъ хаты.

Розважила єѣ трохи Одарка Здориха, весела молодиця. На Багатый вечѣръ позычила она Присьцѣ грошѣ на рыбу ѣ дала узвару, хвасолѣ та гороху. Зрадѣла Приська, зъ серця неначе хто камѣнь знявъ, слѣзы вгамували ся, легенькѣ думки плутали ся въ головѣ. — Настало Рѣздво. Радѣли за другими Приська ѣ Христа, и вѣдтакъ зъ по-

другою Горпиною и зъ иншими дѣвчатами Христа пошла колядувати. Та й Приська бажала подивитись на людей: пошла до Здорѳвъ, бо й щирѣ були се люде: — Карпо въ громадѣ все одстоювавъ Приську, за неѣ розпинавъ ся зъ-за того, що Грицько Супрунъ хотѣвъ вѣдъ Приськи вѣдѳбрати землю.

Карпо розказавъ Присьцѣ, що Грицько разъ въ шинку сидѣвъ изъ сѣльскими дукачами, Горобцемъ, Вербою та Маленькимъ. Грицько запытавъ ся тогдѣ Карпа, чи не взявъ бы вѣнъ на себе Присьчину землю, бо коли вѣдъ неи не вѣдѳбрати землю, то й земля буде за нею, и платити будуть за неѣ другѣ. Тогдѣ сказавъ Грицькови Карпо, що коли вѣдъ Приськи вѣдѳбрати землю, то ѣй хйба въ старцѣ йти. Та отъ, Грицько розсердивъ ся й сказавъ, що вѣнъ самъ возьме, коли Здѳръ не хоче. Якъ же на-тякнувъ Карпо на теѣ, що ще не знати, якъ миръ скаже, то гукнувъ Грицько: „Ты знаѣшь, що твѳй миръ у насъ у рукахъ? — отуть у жмени сидить?! Схочемо, пустимо жити, схочемо, задавимо! Щѳ твѳй миръ?!“ (стор. 141)¹⁾. — Коли Приська вѣдъ Карпа про се дѳзналась, то тяжкѣ й нерадѳенѣ думки снували ся по ѣи головѣ, бо вже-жъ Грицько могучѣй чоловѣкъ, — якъ захоче, такъ и поверне дѣло. Якъ смерть та жовта, якъ тѣнь темна, Приська встала зъ-за столу, попрощала ся й пошла до дому.

Мѣжъ-тымъ Христа була рада, що вырвала ся зъ хаты. Дѣвчата пошли колядувати по селу, и не минали й Супруновои хаты. Ледве-жъ векочили у двѳръ, щобъ заколядувати, якъ сѣнешнѣ двери розчинились и высунулась кочерга. Грицько ставъ на дѣвчата сварити й спустивъ Рябка зъ цепу. Они-жъ, а найпаче Христа, шуткували собѣ зъ Супруна: нестямнѣй крикъ реготу збрвавъ ся

¹⁾ „Рада“. Украинський альманахъ на 1883. рокъ. Частина перша. Кїивъ.

и якъ буря помчавъ ся по веѣй улици. Незабаромъ зъ противной улицѣ доносивъ ся парубочій гомѣнъ: показала ся чи-мала валка парубкѣвъ, — дѣвчата вдарились въ-ростѣчь. Та отъ, парубки стали балакати зъ дѣвчатами, а Хведѣръ такъ и кинувъ ся до Христвъ. Трохи-перегодя дѣвчата стали вертати домѣвъ: кождый парубокъ ишовъ зѣ своєю дѣвчиною. Горпина й Христя повертали одна биля другою: коло нихъ ишли зъ обохъ бокѣвъ хлопцѣ Ониско й Хведѣръ. Якъ дѣйшли до церкви, то Горпина вже була й дома, а Христи треба було ще майданомъ ити. Христя й Хведѣръ зѣстали ся у двохъ. Де-кѣльки часу йшли мовчки, ажъ ось запытавъ ся Христвъ Хведѣръ, чи не змерзла она? Коли-жъ побачивъ, що єѣ неначе трясеця трясе, то прикрывъ єѣ полою свого кожуха. Христя дѣзналась, що Хведѣръ єѣ щиро кохає. Коли дѣйшли до хвѣртки, то Хведѣръ обхопивъ єѣ и хотѣвъ поцѣлувати, але она мотнула ся и въ одну мить опинила ся за хвѣрткою.

А вже-жъ довгѣ рѣздвянѣи ночи приносили Присѣцѣ думки неораднѣи: „Щѣ? коли справдѣ одберуть вѣдъ неи землю?... Безъ землѣ — голодна смерть!... Господи! якъ же безъ землѣ бути? Добре тымъ панамъ, — у ихъ ѣѣ не орано, не мѣряно, а въ насъ той невеличкѣи шматочокъ, а скѣльки-то очей заздритця на його? Скѣльки рукъ тягнетця за нею? Кожному хочетця схопити, бо въ земли хлѣборобьска сила!“ (стор. 153).

На третѣи день нового року сказавъ Карпо Присѣцѣ, що пѣсля Водосвятя буде збѣрка, — що може й про неѣ будуть балакати. И справдѣ, того дня на майданѣ коло волости збѣралась громада. Пѣшла туды й Присѣка. Незабаромъ крикнувъ Грицько, щобъ вѣдобрати землю При-тыки, — за нимъ озвавъ ся хтось другѣи, третѣи, — але бѣльша половина громады ревнула, що земля має бути

за вдовою. И гукнувъ Грицько: „А податки хто буде платити? хто выкупне давати?“ — „Податки, звѣсно, на громаду, а выкупне — на землю!“ вѣдказавъ Карпо Здѣръ. И отъ, громада схилила ся на ручь Карпову. Тогдѣ розсердивъ ся Грицько й бурчавъ собѣ пѣдъ нѣсь, що теперъ все пропало, коли голодрабцѣ почнуть верховодити громадою. За те Карпо несказано зрадѣвъ. А Приська низько вклонившись громадѣ, промовила тихо: „Спасибѣ вамъ, добрі люде, — а тобѣ, Карпе, найбѣльше!“

Вернувшись до дому Грицько лютувавъ и сказавъ собѣ, що Приську треба выпхнути зъ села, бо зовсѣмъ пропаде Хведѣръ. Пообѣдавши запытавъ ся вѣнъ Хиврѣ, де є сынъ, а коли той незабаромъ увѣйшовъ у хату, то Грицько тремтячи зѣ злости озвавъ ся до него: „Пѣйди минѣ заразъ... пѣйди до своєї тещѣ!... знаєшь? Скажи вѣдъ мене... скажи: „Я їй цього не забуду!“ Хай вона це запише собѣ на лобѣ! — Чувъ?“... И отъ, ледве розказала Приська дома своѣй дочцѣ, що земля за ними зѣстала ся, якъ ось прийшовъ Хведѣръ. Вѣнъ зиркнувъ по хатѣ и похнюпивъ ся, — ставъ говорити, але голосъ єго обѣрвавъ ся; — вкѣнци крѣзь слѣзы сказавъ ось-що: „Батько прислали, — батько сердиті прийшли до дому, — напали на мене, — хотѣли бити, а далѣ: пѣйди до... скажи: я їй цього не забуду!“ Дочка й мати ззирнули ся, — пройшла хвилинка мовчаня, — неначе сонъ найшовъ на всѣхъ, — а коли Приська й Христа прийшли въ себе, Хведѣра вже не було.

Хведѣръ вернувъ ся до дому безъ шапки, лишивши єѣ коло брамы церковной. Вѣнъ станувъ противъ батька блѣдѣй, зъ мутными очима, и трусивъ ся. — „Чого-жь вѣнъ не при собѣ? Хиба обкурили, або обпоили чимъ, вражі дочки?“ не то понуро, не то боязко сказавъ Грицько. Сынъ єго занедужавъ такъ, що треба було кликати

щепля и знахурку... Грицько мовчавъ, ходивъ якъ нѣчь смутный, якъ скеля нѣмый. Ёму хотѣлось дѣзнати ся, чи ходивъ Хведѣръ до Приськи, щѣ казавъ и якъ его приймали тамъ? А коли Грицько плѣвъ на Приську й Христю нѣсенѣтницѣ, коли вѣдтакъ по селу говорили, щѣ буцѣмъ Приська напоила Хведѣра кошечимъ мѣзкомъ, то она, послухавши Карпа, пѣшла до суду, жалѣти ся на Грицька. Хоча-жь на судѣ выявилось, щѣ Грицько плѣвѣтъ нѣсенѣтницѣ, то таки его не обвинуватили. Ходила чутка, щѣ вѣнѣ вечерявѣ зѣ судьями вѣ шинку.

Опѣсля шукавѣ Грицько випадку, якъ бы Присѣцѣ вѣддячити. Вѣнѣ поѣхавѣ до мѣста на ярмарокѣ, и зѣ вѣдтамъ вернувѣ ся дуже веселый. Незабаромъ соцкѣй Карпенко покликавѣ Приську вѣ волость. Тамъ сказавѣ ѣй старшина, щѣ на нѣ жалѣе ся Петро Загнибѣда, щѣ вѣ Маряновцѣ бувѣ колись писаремъ, а теперѣ вѣ городѣ живе. Коли-жь Приська не могла второпати мовы старшины, то писарѣ ставѣ ѣй читати ось-щѣ: Загнибѣда ще обѣ Миколѣ договоривѣ ся зѣ Пилипомъ Притыкою, наняти у него, Притыки, дочку Христю за десять рублѣвъ у рѣкъ на его, Загнибѣды, одежи. Притыка, вельми нуждаючись у грошѣхъ, взявѣ у него пять рублѣвъ за пѣвѣ-року впередѣ, выдавши розписку не якъ за наймы, а якъ за позыку. Вѣдтакъ довѣдавшись обѣ Притычинѣй смерти, вѣнѣ, Загнибѣда, просить теперѣ волость, заставити Притыкѣвну Христю, або грошѣ за пѣвѣ-року одслужити, або-жь вѣддати сѣмъ рублѣвъ, бо вѣдѣ часу позыки пройшло вже бѣльшь трѣохъ мѣсяцѣвъ, и вѣнѣ, Загнибѣда, яко крамовый чоловѣкъ, позбувѣ ся росту не менче, якъ на два карбованцѣ.

Приська слухала й нѣчого не розбѣрала, а коли сказала, щѣ вѣ ней немає грошей нѣ шеляга, то старшина давѣ ѣй ось-якѣй рѣшенецѣ: „Тѣ грошѣ, щѣ твѣй чоловѣкъ

зазычивъ у Загнибѣды, хай дочка одслужить!“ — Бѣдна Приська опамяталась уже дома. Надъ нею стояла Христя й ламаючи руки тужила, а Одарка намагала влагодити єи горячку. — Вѣдтакъ въ ночи Грицько розказувавъ своѣй жѣниці, якъ вѣнъ побачивъ въ мѣстѣ Загнибѣду, якъ зъ нимъ таки добре пѣдпили й почали хвалити ся своими вдачами й невдачами, — якъ вѣнъ розказавъ за Хведора й прохавъ порады, якъ єго запомогти, — якъ Загнибѣда, довѣдавшись, що Притыка змерзъ, и що пѣсля него пять рублѣвъ зѣстало ся, сказавъ: „Гараздъ! усе гараздъ буде! Я напишу вѣдъ його розписку, що вѣнъ зазычивъ буцѣмъ у мене. Приставимо у судъ. Якъ заплатити нѣчимъ буде, судъ и накаже одслужити дочцѣ. Отъ, ты такъ и здыхаєшь ся, поки сынъ одужає!“ (стор. 172) Коли-жь Грицько се жѣниці розказавъ, важке зѣтханє й ще важчій плачь роздавъ ся по хатѣ. То, слухаючи страшнїй батьковїй пересказы, заплакавъ Хведѣръ, щѣ на печи буцѣмъ-то спавъ, и розмову батькѣвъ пѣдслухавъ.

Було у Приськи одно добро, за-для котрого она й доси робила-працювала, рукъ не покладала. Теперь и те добро одняли вѣдъ неї! Прийшли, силомѣць взяли Христю, щѣбъ повести єѣ и вѣддати чужимъ людямъ на працю важку та невѣлну, на гѣрку догану та лайку. — Не сама Христя йшла. Соцького Кирила прислано зъ волости за нею, щѣбъ провѣвъ и оберѣгъ єѣ въ дорозѣ та й доставивъ на мѣсце. То вже Грицько Супрунъ такъ старавъ ся для неї! А вже-жь той Кирило бувъ собѣ добряга, щѣ Притыцѣ неразъ у злидняхъ дававъ щирѣ пораду.

Христи зробило ся страшно, коли побачила мѣсто. Оно здало ся ѣй хижимъ звѣремъ, щѣ притаившись у ямѣ роззявивъ свого крѣвавого рота зъ бѣлыми гострыми зубами, намѣряючись кинутись на неѣ. Саме тогдѣ, якъ Христя прийшла до Загнибѣды, ввѣйшовъ вѣнъ у хату хму-

рый и злющій, бо ось пѣсть на сходѣ, а въ его крамѣ одной шуки цѣлый вѣзь не розпродано, а чехонѣ двѣ бочки, та вѣдь неи гнилятиною несе. У Христь ажъ у пальцяхъ похолонуло, якъ его вздрѣла. — „А це хто такій, Олено?“ спытавъ ся вѣнь своєї жѣнки, молодой змарнѣлон молодиць, и кинувъ на Христю, неначе жаромъ, быстрыми очима. — „Се-жь наймичка!“ одказала она тихимъ та привѣтнымъ голосомъ. Загнибѣда станувъ середъ хаты, скинувъ поглядъ на жѣнку, глянувъ на Христю, щѣ похнюпившись стояла у порога, потѣмъ знову на жѣнку й знову на Христю. Такъ орель зъ высоты задивляе ся на свою добычь, — выбирае, яка смаковитѣйша... У Загнибѣды ажъ очи загорѣлись, якъ глянувъ на круглый станъ Христь.

Жите въ-перше повертало ся до Христь своимъ суворымъ бокомъ, она въ-перше почула на собѣ его важке ярмо. Єъ тягло до матери, до своєї рѣдненькои жалѣбницѣ, до своєї єдиной порадици... „Немае щастя й талану бѣднымъ на сему свѣтѣ й не буде нѣколи!“ рѣшила Христя (стор. 53)¹⁾. Ъй пригадали ся Кириловѣ слова, щѣ ихъ сказавъ про Загнибѣду: „Пявка не чоловікъ!“ А ѣй прийде ся тутъ цѣлого пѣвъ-року бути, пѣвъ-року слухати доѣдливыхъ рѣчей, єхидного реготу Загнибѣды.

На другій день великодныхъ святъ було у Загнибѣды вельми весело. Въ хатахъ и просунути ся нѣкуды: кѣмната й свѣтлиця повнымъ повнѣ. Пришли батюшка и дѣяконъ, секретаръ зъ думы Рубецъ, Книшь зъ полицѣ, крамаръ Колѣсникъ й багато иншихъ, чоловікѣвъ и жѣнокѣ. Звѣстно — Загнибѣда зъ панами водить ся! Коли гостѣ забавляли ся въ свѣтлицы й кѣмнатѣ, то дехто й лабузничъ ся въ кухни до Христь. Тутъ стоявъ несамо-

¹⁾ „Рада“. Частина друга. Кнѣвъ, 1884.

витый регѣтъ. Смѣялись зъ паламаря, Тимохвія, щѣ лю-
бенъко заглядавъ Христи въ очи. Незабаромъ зайшовъ
въ кухню й отецъ Миколай и зирнувъ на дѣвчину, щѣ якъ
та макѣвка ажъ горѣла. Ажъ ось обнявъ еѣ Колѣеникъ
и ставъ зъ нею христосуватись, вѣдтакъ кинувъ ся до неї
и товстѣй крамарь, — бѣдна Христя повертала ся то сюды,
то туды, соромила ся, млѣла. Опѣсля въ свѣтлицѣ вчи-
нилась справдѣшня оргія. Христя почувши нестямный га-
ласъ, пѣдѣйшла до дверей, подивити ся. Она зъ роду-вѣку
не бачила нѣчого такого. — „Щѣ подурѣли люде, пока-
зили ся! Одинъ на одного лѣзе, одинъ другого не бачить.
И щѣ богатырѣ-дуки гуляють-бенкетують! Зъ жиру не зна-
ють, щѣ робити, та казятця!“ подумала Христя и мерщѣй
проскочила поузь двери до столу, щѣбъ хто не примѣ-
тивъ: взяла шматочокъ паски й почала жувати. Она щѣ
сегодня не ѣла... Ажъ ось страшенный грюкъ злякавъ еѣ.
Она кинулась до свѣтлицѣ. Тамъ середъ хаты копицею
лежавъ товстѣй крамарь, а двѣ жѣнки, кума Колѣени-
кова й Загнибѣдина, кинулись до Колѣеника й стали его
цѣлувати. Загнибѣда сидѣвъ и похмуро дививъ ся на Ко-
лѣеника: досада щипала его за серце. Але Колѣеникови
було байдуже про его гнѣвъ; — пѣднявъ жѣнокъ ажъ
пѣдъ стелю, звѣвъ до купы и зъ-разу опустилъ на землю.
Оно-бъ може тымъ и скѣнчило ся, коли-бъ Колѣеникова
кума незнарошне не збила зъ Загнибѣдиной кумы очѣпка.
— „За щѣ ты, сучко, збила зъ мене очѣпокъ?“ скрикнула
кума Загнибѣдина, впиваючись въ волосѣ своѣи товариш-
ки, — и въ сю мить другій очѣпокъ полетѣвъ до долу.
Вѣдтакъ обѣ сѣ жѣнки стали одна одну мотлошити. То-
гдѣ Загнибѣда, мотаючи пьяною головою, насваривъ на Ко-
лѣеника, щѣ то вѣнъ всему виною! — „Такъ щѣ ты до
мене прийшовъ бучу збивати?! — Вонъ зъ моѣи хаты,
щѣбъ и твѣй духъ, поганый, не вонявъ!“ крикнувъ неса-

мовито Загнибѣда. Въ колотнечи пригадавъ вѣнъ Колѣсникови уговоръ за рыбу передъ Рѣздомъ. — „Що-жь ты узявъ еѣ въ мене? узявъ?“ кричавъ Загнибѣда. О-о-о, ехида! Абы пѣдвести чоловѣка, абы шкоды другому наробити!“ Тогдѣ Колѣсникъ, указуючи на Христю, натякнувъ на розписки й скрикнувъ: „Крамаруешъ на тысячѣ, а на пять рублѣвъ бѣднои дѣвчины полестивъ ся!... Васъ за се у тюрму посадити слѣдъ! Пѣвъ-року службы чужои закортѣло?! Знаемо мы, на що ся служба! — догадуемо ся!... Нога моя не буде пѣсля сего у твоѣй хатѣ!“ (стор. 71). — Гостѣ почувши тѣ змаганя й думуючи, що до бѣйки дѣйде, всѣ повтѣкали.

Христя була въ кухни, якъ змагавъ ся Колѣсникъ зъ Загнибѣдою. Зъ-першу она не розбѣрала, про кого та рѣчь веде ся, — теперъ вѣй якъ у день стало видно. То еѣ зъ матѣрю оплутали, — онъ, якъ обѣйшли сѣ дуки-богатырѣ!

Въ ночи Загнибѣда вставъ, выпивъ чарку й на пальцяхъ покравъ ся въ кухню. Тутъ ставъ вѣнъ цѣлувати Христю, дарма, що она его вѣдъ себе вѣдпыхала. Вѣдтакъ сказавъ до неи: „Я тобѣ заплачу тѣ грошѣ, щѣ батько зазычивъ у мене... Хочешъ бути багачкою, ходити у шовкахъ, у золотѣ?... Щѣ твоя душа забажаетъ, — все тобѣ буде!... Ты бачила оту здохляку!“ ткнувши пальцемъ на кѣмнату, спытавъ ся Загнибѣда. — „Вѣй день вѣку, та й того я ще укортити маю... Стыдка-бридка! а ты минѣ якъ-разъ пѣдъ норовъ пѣдѣйшла!“ — Ажь ось на порозѣ показала ся Загнибѣдиха, блѣда, розпатлана. — „Вонъ! вонюча!“ скрикнувъ Загнибѣда й знову кинувъ ся до Христы. — „Тѣкай, Христе!“ гукнула Загнибѣдиха... Христя, якъ стрѣла, кинула ся на двѣр; — Загнибѣда за нею та спѣткнувъ ся на порозѣ, — упавъ... Христя зъ-нестямки добѣгла ажь до коморы. И ось донѣсь ся до неи нестям-

ний крикъ Загнибѣды, гупъ важкихъ кулакѡвъ, зѡтханя и плачь Загнибѣдихи.

Загнибѣдиха жалѣла ся опѣсля Христи на свое безталане. Мѣжь ними обома наставъ ладъ, сказати бы товариство, коли-бъ Христя була рѡвна, а то она все держала себе геть одсторонь, якъ наймичка. За те Загнибѣдиха ходила за Христею, якъ за своею менчою сестрою. Коли хозяйка дѡзнала ся про рѡдъ Христѣ и про напасти Супруновѣ, то сказала ѣй, щобъ пѡшла въ село ѣй провѣдала матѣрь, бо ось въ середу выѣде Загнибѣда, ѣй не буде его ажъ до понедѣлка. Христя зрадѣла ѣй стала де-що попривирати, щобъ выйти въ пятницу раненько. Коли ось приѣхавъ Карпо Здѡръ та сказавъ Христи, що мати плаче, дуже журить ся за нею, по-за-якъ не мае нѣякои чутки про неѣ. Вѡдъ Карпа довѣдалась Христя, що Супрунъ все налазить на матѣрь за подушне, що сынъ его, Хведѡръ, ходить якъ дурный, та що задумавъ кидати батька ѣй пѡйти на заробѡтки въ городъ. А вже-жъ батькови соромно, единця въ наймы пускати: додавъ Карпо; — вѡнъ хваливъ ся, либонъ пьяненькѣй, що, якъ бы знавъ таку свою лиху годину, — не боронивъ бы ему брати Христѣ. -- Хоча-жъ Христя сю вѣстку про Хведѡра байдужно приняла, то по вечерѣ стало ѣй чогось важко на души. Ый неначе було шкода Хведѡра, а якъ згадала про похвалки Грицьковѣ, то досада такъ и впялась въ серце. Якъ она выѣзжала зъ Карпомъ, то Загнибѣдиха дала ѣй гостинець для матери ѣй велѣла сказати, що грошѣ за службу не пропадуть.

Приѣхала Христя до дому ѣй розказала матери, що добре ѣй живе ся въ городѣ, що хозяйинъ трохи крутенькѣй, за те хозяйка добра людина. Сумно було ѣй слухати важку розмову матери зъ Одаркою Здорихою. Хиба она приѣхала до-дому, згадувати те, що́ було колись? — она

приїхала, щобъ ёго забути! Тому-то пішла Христа, вѣдвѣдати подругу Горпину. А вже-жъ Приську й Одарку вразило се, що Христа такъ швидко втекла. „Приїхала до матери въ гостѣ“, думала Одарка, „и побѣгла до чужихъ!“

Ишла на часокъ Христа, а прийшло вертати ся ажъ у вечерѣ, такъ забалакала ся зъ подругою! Идучи до дому запримѣтила она коло цвинтаря парубочу постать. Се бувъ Хведѣръ. Вѣнъ не пѣзнавъ Христѣ: подививъ ся на неѣ и похнюпившись знову повагомъ почвалавъ улицею. Бѣднѣй парубокъ змарнѣвъ, опутивъ ся. Вѣдтакъ цѣлу дорогу клопотали Хрисьчину голову думки про Хведора. Въ хатѣ стало їй ще сумнѣйше. Мати скѣлько разъ зачинала розмову, та розмова плутала ся — рвалась. Христи здавало ся чуднымъ, що она дома, — она скучала за хозяйкою. Тѣсною и смутною здавала ся їй своя хата, — рѣдне село наче принизшало, помиршавѣло. Она була раднѣйша, кинути ёго заразъ и полетѣти назадъ у мѣсто. А ще-жъ тѣлько сегодня субота, — до завтрѣшнього пѣсля обѣду їй бути! Така журба розбирала єѣ, — такъ їй було важко та трудно! Їй здавалось, що хозяйинъ вернувъ ся. И отъ, въ недѣлю ще до свѣта встала она, зѣбрала ся, попрощала ся зъ матѣрю и пішла. — „Прибѣгла, наче огню вхопила, и якъ дымъ той зникла, — втекла!“ думала мати, обливаючи старе лице гѣркими слезами.

Якѣсь сумнѣй та нерадѣснѣй почуваня тягли Христю у-передъ. Приходить до мѣста, — бачить — крамниця хозяйска вѣдчинена, — видно, що Загнибѣда вернувъ ся вже до дому. Морозъ подравъ єѣ по-за спиною, — сердце трудно заколотило ся. — Що-жъ то теперъ вѣнъ їй заспѣває? подумала Христа. Не перейшла, — перелетѣла она базарѣ и мерщѣй повернула у свою улицю. Осѣ и дворище! Тихо въ йому, — ажъ глухо, — нѣгде живого невидно. Зъ не-

спокôйнымъ сердцемъ она мерщѣй вскочила въ сѣни, а черезъ хвилину знову выскочила блѣда й трусячись изъ страху: хозяйка лежала така страшна! — на шиѣ, на рукахъ видно було чорнѣ плямы; — зôтхане було важке, хрыпуче, — се були послѣднѣ змаганя житя зô смертію. Трохи-перегодя вернулась Христа въ хату зъ дячихою. Въ кухни они застали Загнибѣду; — побачивши Христю посваривъ вôнъ на неѣ кулакомъ. Трохи-не о-пôвночи положили покôйну на столѣ. Мовъ пѣна выйшла Христа на двôръ и сѣла на рундуцѣ, коли ось передъ нею станувъ Загнибѣда. — „Чуешь! тôлько слово кому, — не животѣти-мешь!“ прошептавъ вôнъ и пôшовъ зъ двору. Христя мерщѣй втекла пôдъ комору. Думки про послѣдню страшну подѣю ходили въ еи головѣ ходоромъ. Блѣдый, вранѣшнѣй свѣтъ стоявъ уже надъ землею, коли она прокинулась-опамяталась. — „А ты тутъ спала?“ роздалось коло неи!“ — то пытавъ ся Загнибѣда. „Знаешь щô?“ почавъ вôнъ далѣ. „За те, щô ты вѣрно служила, добре робила, — нá тобѣ, та йди зъ Богомъ!“ — и ткнувъ ѣй у руки якусь бумажку (стор. 101).

Христя вернулась до матери та нѣякъ не позбулась свого неспокою. Смерть хозяйки марою стояла передъ еи очима. Трохи-перегодя Приська понуждала ся въ грошѣхъ и прохала Карпа, розмѣняти ѣй ту бумажку, щô принесла Христа. — „Та се ажъ пôвъ-сотнѣ рублѣвъ!“ скрикнувъ Карпо. — „Пôвъ-сотнѣ?“ здивувалась Приська, — „пôвъ-сотнѣ?! Се великѣ грошѣ! Де такѣ грошѣ Христи узяти?“ И важкѣ почутя обняли еи сердце. Она не хотѣла вѣрити, щôбъ хозяинъ давъ Христи тѣ грошѣ. Ёй здавало ся, щô хозяинъ помиливъ ся, тому-то сховала она бумажку въ скриню. Але Карпо не вытерпѣвъ и въ шинку похваливъ ся, якѣ-то добрѣ заробôтки въ городѣ! Люде зъ-разу пôдхопили ту чутку, и полетѣла она стрѣлою

вѣдъ хаты до хаты. Пѣшли-заходили по селу дивнѣ вѣсти, — а Грицько сказавъ, що Христя мабуть тѣ грошѣ вкрала, — а коли жѣнки запримѣтили, що Христя смутна чогось и побивае ся за хозяйкою, то Грицько пѣдструнчувавъ усмѣхаючись: „Чи не помагала лишъ и вмирати?!“ Вѣдтакъ Одарка почала вѣдъ Присѣки сторонитись, та й дѣвчата вѣ селѣ не забѣгали вже до Христѣ.

Минувъ ще тыждень, — хтось бувъ у городѣ и привѣзъ новину: Загнибѣду взяли вѣ тюрму за те, що жѣнку задавивъ. Тогдѣ Христя подумала собѣ: що то-жъ и плата була ѣй така велика за те, щобъ мовчала! Ледве-жъ лягли Присѣка й Христя спати, якъ ось увѣйшли у хату становый, писарь, Грицько Супрунъ и два соцкѣй, Кирило й Панько. Становой пытавъ ся Христѣ про се, якъ вмерла Загнибѣдиха, и вѣдки она, се-бѣ-то Христя, взяла тѣ грошѣ? Вѣдтакъ казавъ вѣнъ еѣ взяти вѣ волость, а при Присѣцѣ поставити соцкѣихъ.

Грицько сказавъ Христи, щобъ швидко збирала ся, и вже й гукнувъ у-друге: „Бачъ, яка несмѣла, а людей давити знаешъ?“ — Присѣка, що доси стояла наче громомъ пририта, при тѣмъ словѣ Грицьковѣмъ вся затѣпала ся и крикнула, що вѣнъ бреше. Очи еи горѣли, — страшна стала она, якъ звѣрь дикѣй! Опѣсля Грицько велѣвъ Панькови звязати Христю, щобъ вѣ noci куды не втекла. Соцкѣй скрутивъ ѣй назадъ руки своимъ поясомъ и вѣйшовъ за нею зъ хаты. Бѣдна мати лежала середъ хаты неначе нежива. При нѣй зѣставъ ся Кирило.

Таки ще тои noci прийшовъ Панько до Присѣки й сказавъ ѣй, що станового писарь розказувавъ, мабуть то хтось бачивъ, якъ Загнибѣда жѣнку давивъ. „Его либонъ и вѣ тюрму вже засажено“, говоривъ Панько, „такъ вѣнъ почавъ ото крутити. Я, каже, не давивъ, а може хто другѣй. Може наймичка, бо тыхъ грошей, що я давъ ѣй за

день передъ смертю до схову, не стало! Ну, звѣсно, кинулись грошей шукати.“ — „Христя-жь божила ся, що вѣнъ самъ давъ фй тй грошѣ!“ перебила Приська й залилась гѣркими слезами... „Де смерть моя ходить? де вона подѣла ся?“ — одно голосила Приська. — На другій день погнали Христю въ мѣсто, а зъ Приськи тѣлько дозорѣ зняли, бо не знайшли нѣчого такого, щобъ и єѣ до того дѣла вязати, хочъ Грицько й гукавъ: „та й стара не безъ грѣха! — певне сама й пѣдсунула дочцѣ такого зѣля, та мовчить, запекла!“ (стор. 111).

Минуло три днѣ, — три днѣ Присьчиныхъ слѣзъ та лементу, невѣшного горя й плакучои скорботы. Прийшла Одарка до Приськи й бачила, якъ въ єи очахъ послѣдня искорка житя вгасала. Вмираючи сказала Приська Одарцѣ: „Коли побачишь дочку, Христю, скажи фй, — скажи: я прощаю фй... Я не вѣрю, щобъ вона таке зробила“... (стор. 114).

Карпо пѣшовъ у волость, заявити, що Приська вмерла, та отъ, старшина сказавъ: „Може вона сама на себе руки положила? Треба писати становому!“ Мѣжь-тымъ староста занедужавъ, а Грицькови довело ся бути за старосту. А вже-жь четвертого дня становый казавъ Приську ховати. Стару нарядили й положили на столѣ. Въ хатѣ тихо, нѣхто не читає надъ покѣйницею... А на дворѣ рай: сонце наче панна въ пышному одязѣ, розгулялось-розъиграло ся. Пташки лящать, теркотять, сѣввають. Все живе-радѣе... Не додивлялись до свѣтової красы Панько й Карпо, працюючи надъ домовиною¹⁾, мѣжь-тымъ коли Кирило ладивъ труну. Коли-жь на другій день шѣсть чоловікка несли мары зъ труною по-узъ церкву, зъявилась Христя, котра припала до труны й плачучи голосила:

¹⁾ Домовина — грѣбъ, яма.

„О, моя матїнко! моя голубонько!“ Довго силкувались люде, поки Христю вѣдѣвали вѣдѣ труны. Повернули вѣ улицю. Якъ-разъ треба було йти по-узѣ Грицькову хату. Выбѣгла Хивря, выбѣгъ и Хведѣръ та глянувши подравъ мерщїй кудысь огородомъ; — выйшовъ и Грицько, та й причепивъ ся до Христь, пытаючись, вѣдѣля она тутъ взяла ся. Та вступилось за неѣ кѣлька чоловѣкѣвъ кажучи, щобъ давъ їй хочъ матѣрь провести. И оханувъ ся Грицько та мовчки вѣдѣйшовъ вѣдѣ труны.

Якъ Христя поховала матѣрь, то прийшла у волость бумага, що єѣ зовеѣмъ пущено. — „Такъ выкрутилась!“ мовивъ Грицько, чухаючи себе по-за ухомъ. А вже-жъ Христя не хотѣла жити вѣ Марянівцѣ. — „Не зостану ся нѣ-за-що тута!“ сказала она до Одарки. „Дало ся минѣ се село у знаки, — провались воно кѣбъ сыру землю, окрома божого дому та людей добрыхъ! Пѣду шукати десь кращого мѣсця!“ „Хочъ кращого, а хочъ гѣршого, абы иншого!“ — не то сама собѣ, не то Христи, одказала глухо Одарка. — Христя-жъ гѣрко-гѣрко заплакала.

Тутъ кѣнчить ся друга частина „Повѣѣ“. Вѣ третїй частинѣ, котрой доси не надруковано, зѣобразить отже авторъ побутъ Христь мѣжъ людьми чужими, и єи вѣдносины до Грицька та Хведѣра Супруненка.

*

*

*

Критично-литературну оповѣстку про „Повѣю“ написавъ В. Г(орлен)ко вѣ „Кїевскѣй Старинѣ“ (VI. 1883; стор. 366—370). Вѣнъ читавъ лишъ першу частину сєи повѣсти, по-за-якъ другу єи частину надруковано вѣ 1884. р. Критикъ сєй запримѣтивъ навпередъ, що вѣ новѣйшихъ росїйскихъ повѣстяхъ зѣ побуту мужицкого нема знаня народного житя, — що вѣ зѣображеню того побуту не видно чоловѣка, нема вѣрного вѣдчуваня єго внутрѣшнього свѣта, єго душѣ, єго характера, — що вѣдтакъ и талано-

вѣтъ письменники, примѣромъ Златовратскій, оболѣкають въ простонароднѣи формы свои гуманнѣи идеалы и про те у своихъ творахъ не проявляютъ найважнѣишого элементу художницкого, се-бѣ-то правды. Вѣдтакъ каже критикъ, що украинска литература въ такихъ повѣстяхъ стоить выше вѣдъ россійской. Будучи простонародною ся литература ставить конечнымъ услѣвомъ своего розвою вѣдомѣсть народного побуту. Хочъ она не охоронилась вѣдъ впливу часу, — вѣдъ сентиментальности й вѣдъ иншихъ подѣбныхъ литературныхъ напрямѣвъ, то все-жѣ головнѣи еи репрезентанты держали високо знамя правды. — Про Мирного каже В. Г—ко, що простонародный побутъ ему звѣстный у всѣхъ подробицяхъ. Тому-то въ „Повѣи“ нема нѣгде неприродной ситуаціѣ: въ мовахъ, въ описахъ, въ акцессоріяхъ — все являє ся само собою на своѣмъ мѣсци и въ своѣмъ часѣ. Долю Приськи й еи дочки може дехто вважати выимковою, — краски письменника-художника можуть здаватися темнявыми. Але-жѣ въ такѣмъ малюнку критикъ не добачає нѣ одной черты, нѣ одной подробицѣ, котра не була-бѣ природною, — реальною. Авторъ не каже й не хоче казати, щобъ такъ жили всѣ жѣнки въ народѣ. Изъ массы типичныхъ проявѣ вѣнѣ бере таку, яка є потребна для задуманой романтичной коллизіѣ. Побѣчь побуту тыхъ двохъ женщинѣ (пише критикъ далѣ) зъображено въ сѣй картинѣ рѣзнѣи фігуры мужицтва вѣдъ злющого сутяги Грицька Супруна, того справдѣшнього демона Приськи, до простодушного, доброго Карпа й его жѣнки, — той-то чесной пары, котра своєю явою влагоджує сумовите вражѣнє зъ-за трагичной подѣѣ. — Всюды бачимо живѣи особы, чи то въ волостнѣмъ судѣ, чи въ зборѣ мужикѣвъ. Але-жѣ осередкомъ дѣѣ являє ся все бѣдна низенька хатина зъ безнастанными трудами й клопотоми, якъ се буває въ житю. Тѣлько разѣ въ одной главѣ по-

вѣсти щезає подекуды та сумовита мрака, коли въ рѣдвянѣй ночи Христа зъ дѣвчатами йдуть колядувати. Малюючи таку картинку, мѣгъ бы якій шаблонный письмакъ при сѣй нагодѣ блиснути легенькою ерудицією, добутою зъ полиць бібліотеки, але у Мирного на першѣмъ плянѣ являють ся люде, а не обычаѣ, и про-те въ писаню на-блюдає вѣнѣ всюды мѣру, малюючи жите природне. По думцѣ критика та пята глава повѣсти, въ котрѣй зъображає ся сцена любовна, вызначує ся глубокою и непорочною поезією, мовъ той мѣсяченько, щѣ освѣчує зимову нѣчь. — Такъ отже, якъ каже критикъ, бачимо въ сѣй повѣсти людей зъ прикметами реальными. Найпаче-жь страждуща Приська зъображена авторомъ зъ такою силою правды, яка є доказомъ не тѣлько великого таланту, але й високои душѣ. Въ сценахъ самыхъ простыхъ простыми словами авторъ досягає глубокого траїзму. Така-то сила справжняго художника, така сила таланту, коли вѣнѣ прямує до добра людского!...

Коли-жь В. Г—ко добачає въ „Повѣи“ високу литературну стѣйностъ, то иншій критикъ каже, щѣ въ художницкѣмъ зъображеню видно въ сѣмъ романѣ „немаловажнѣй недостатки“. По думцѣ критика сей твѣръ є розтяглий, найпаче-жь въ начатку до звѣстки про смерть Пилипа Притыки: тутъ бо чи-мало мѣсяця вызначено жалощамъ Приськи про гѣрку єи долю, а по-за-якъ дѣйстностъ являє ся наглядно сумовитою, то не треба було авторови користуватись реторичными прикрасами, щѣбъ єѣ по правдѣ зъобразити. Вѣдтакъ каже критикъ, щѣ въ сѣмъ романѣ є немало мѣсьць, назначеныхъ до опису подробиць, котрѣ понятнѣ самѣ собою¹⁾).

¹⁾ „Заря“, 1883; № 117. — Порѣвн. „Очерки исторіи украинской литературы XIX. столѣтія“. Н. П. Петрова. Кієвъ, 1884; стор. 415.

Нашъ судъ про литературну стѣйнобѣть сего роману не є такъ переборчивый, якъ судъ ось-того письменника, щѣ якось не добачавъ справжнихъ окрасъ сего твору. Правда, що свѣтоглядъ автора являє ся переважно песимистичнымъ, та що Приську зъображено вельми понурою, ба й плаксивою, — правда й се, що початокъ роману є розвильнуватый, та що описъ деякихъ подробиць є подекуды злишній, — але сѣ й деякѣ иншѣ недостачѣ въ сѣмъ писаню вважають ся дрѣбными супроти величезного ефекту, якій вытворює ся цѣлымъ образомъ за-для художницкого малюнку и зъ-за вдатной характеристики головныхъ дѣевыхъ особбъ. Авторъ умѣ сильно вражати нашу душу контрастами тѣни й свѣтла у своихъ картинахъ, и вѣдтакъ не диво, що поодинокѣ картины суть справдѣ мистецкими. Вже-жъ и сумовита вдача Приськи влагоджує ся чи-мало дружными еи вѣдносинами до сѣмь Карпа Здора, котрого дѣтворя несказано радѣла бабуси Присьцѣ (I., стор. 139—140; II., 85—86). А найпаче картинка колядокъ на Рѣздво Христове є миленькимъ зразкомъ въ цѣлѣмъ творѣ, заснованѣмъ на тлѣ темнявѣмъ.

Авторъ хотѣвъ зъобразити тяжкѣ злиднѣ Приськи й еи дочки Христѣ супроти злющого зборщика Грицька Супруна, котрый злигавши ся зъ кѣлькома иншими дуками-богатырями ставъ людскимъ кровопоемъ. Тѣлько-жъ не зовѣмъ намъ ясно, чому Приська бѣдувала гѣрко, коли ще живъ еи чоловѣкъ Пилипъ. Та-жъ у нихъ була своя хата й двѣ десятины поля, а вкупѣ зъ моторною дочкою могли они собѣ такожь дещо заробити. А однако були у нихъ такѣ злиднѣ, що не було чимъ заплатити подушного. Може бути, що тее домашне лихо пѣшло й зъ-вѣдти, що Пилипъ бувъ „макухою“, щѣ не вѣдстоювавъ свого, та що иногдѣ трохи напивавъ ся (I., 123), — все-жъ таки авторъ мѣгъ

вказати на важнѣйшій причины, зъ-за котрыхъ Притыкамъ тяжко жилось на свѣтѣ. Вѣдтакъ сила Грицька въ громадѣ не являє ся въ дѣйствости такою великою, якою авторъ хотѣвъ еѣ зобразити. Хоть вѣнъ сказавъ згѣрдно Карпови Здорови: „Твоѣй миръ у насъ у рукахъ, отуть у жмени сидить!“ (I., 141), — то все-жь громада не дала вѣдѣбрати землю Присѣцъ, и таки показалось, що „голодрабцѣ верховодили громадою!“ — Вже зъ сихъ двохъ прикладѣвъ можна дѣзнатись, що причинова звязъ мѣжь попередними й послѣдующими подѣями вважає ся денекуды не зовсѣмъ консеквентною й виправданою.

Въ першѣй частинѣ сего твору стоить Присѣка на першѣмъ плянѣ, и ажъ въ другѣй частинѣ высыуає ся напередъ Христа, хоть и тутъ въ кѣнци уступає ся Христа на заднѣй плянѣ образа супроти сумнои катастрофы, се-бѣ-то супроти смерти матери. Присѣка своею вдачею нагадує намъ подекуды Мотрю въ романѣ „Хиба ревуть волы, якъ ясла повнѣ?“ Тѣлько-жь на характеристику Присѣки налягъ пессимизмъ автора зѣ всякими прикметами сумовитого свѣтогляду. Такожъ въ головѣ Присѣки снують ся высокѣ думки про пытаня суспѣльно-економичнѣ, ба, можна сказати, що она деякими реторичными окликами перевершила Мотрю. Осъ и зразокъ еи патетичного горюваня: „Безъ землѣ — голодна смерть!... Господи! якъ же безъ землѣ бути? Добре тымъ панамъ, — у ихъ фѣ не орано, не мѣряно, а въ насъ той невеличкѣй шматочокъ, а скѣлько-то очей заздритця на його! скѣлько рукъ тягнетця за нею? Кожному хочетця схопити, бо въ земли хлѣборобська сила!“ (I., 152—153). — Все-жь таки Присѣка — се типъ симпатичный, и окроме кѣлькохъ штучныхъ чертѣвъ въ еи характеристичѣ видимо малюнокъ природный и доволѣ выкѣнченый.

Про характеристику Христѣ годѣ теперь выдати рѣшучій судъ, по-за-якъ ся героинѣ выступить дѣяльно ажъ въ третій частинѣ роману. Хоча-жъ она въ звѣстныхъ намъ двохъ частинахъ сего твору являє ся особою бѣльшь пассивною, то все-жъ можна пѣзнати, що въ неи чи-мало енергій духа. Неяснѣ суть тѣлько еи взаимини до Хведора Супруненка, бо зъ-першу „не такъ дуже припадала до него“, вѣдтакъ прихилилась до него серцемъ, коли вѣнъ зъ колядокъ проводивъ еѣ до дому, а опѣсля сказала она своѣй подружѣ Горпинѣ, щобъ та выходила за Хведора (II, 91). Такожъ не можна виправдати еи байдужности до рѣднои матери, коли зъ мѣста приѣхала, еѣ провѣдати. По-переду, коли еѣ силомѣць взяли на службу до Загнибѣды, то тягло еѣ, рвало туды, до своєї рѣдненькои жалѣбницѣ, до своєї единой порадницѣ. Опѣсля-жъ, ледве пробула въ мѣстѣ кѣлька мѣсяцѣвъ, вернувшись на кѣлька день до матери, скучала она въ рѣднѣй хатѣ. Она сказала, що добре ѣй на службѣ: хозяйнѣ трохи крутенькѣй, за те хозяйка добра людина. Ёй було сумно слухати важку розмову матери зъ Одаркою, тому-то покинула она матѣрь и побѣгла до Горпины. Такъ отже авторъ и не запримѣтивъ, що такѣ наглѣ перемѣны въ процесѣ психичнѣмъ можуть явитись неимѣвѣрными. А вже-жъ характеристика Загнибѣдихи є справдѣ млава й блѣда, дармѣ, що авторъ хотѣвъ зъобразити еѣ тихою страдальницею. Коли Загнибѣда въ ночи покравъ ся въ кухню и Христю ставъ цѣлувати, то бѣдна єго жѣнка показала ся на порозѣ и гукнула: „Тѣкай, Христе!“ (II, 74). Такои резигнацѣ супроти свого безталаня не могла ачей проявити женщина, въ котрой жилахъ кружляла ще тепла кровь. Тому-то ѣ здає ся намъ се неимѣвѣрнимъ, що Загнибѣдиха, жалѣючи ся на свою гѣрку долю, просила Хри-

етѣ, щобъ не втаювала вѣдъ неи того, щѣ Загнибѣда буде
ѣй казати (II., 75).

Въ загалѣ въ писаню Мирного менше вдатными бу-
вають такіи типы, щѣ натякають на вдачу идеальну, мѣжь-
тымъ коли зъображене реального жита вважае ся тамъ
природнымъ и мистецкимъ. А вже-жь, нѣгде правды дѣти,
найбѣльше вдатною е характеристика осѣбъ, стоячихъ на
другѣмъ, або й на третѣмъ плянѣ сего образа. Се суть
типы Карпа й Одарки Здорѣвъ та й соцького Кирила.

Про Грицька Супруна й про Петра Загнибѣду мож-
на-бъ се запримѣтити, щѣ ихъ характеристика вподоба-
ла-бъ ся далеко бѣльше, коли-бъ въ нихъ було трохи мен-
ше натуры злющои и демоньскои.

Найбѣольшою стѣйностію литературною визначають-
ся ось-якіи картинки въ сѣмъ творѣ: 1. Христя зъ дѣв-
чатами биля церкви (I., стор. 137—138). — 2. Приська й
дѣтворя Здорѣвъ (I. 139—140). — 3. Сѣльскій дѣвчата
у старои Вовчихи, досвѣтчанои матери (I. 143—144). —
4. Колядки дѣвчатъ (I. 145—150). — 5. Приська у Здо-
рихи, коли дѣти еи купають ся (II. 85—86). — 6. Христю
вяжуть и вѣдутъ у волость (II. 106—107). — 7. Смерть
Приськи (II. 112—115). — 8. Одарка варить вечеру й роз-
казуе дѣтямъ про смерть бабуся Приськи (II. 116—117). —
9. Приська нежива лежить на столѣ, а на дворѣ рай (II.
119—120).

Въ сѣму романѣ е такожь одинъ гарный и просто-
рый эпизодъ, котрый же легко можна пропустити, не на-
рушаючи звязку оповѣданя. Симъ эпизодомъ вважае ся
оповѣдане про Йосипенковѣ хуторѣ, куды вступавъ соць-
кій Кирило, вѣдучи Христю на службу до Загнибѣды (II.
45—49; 84. 95—96).

*

*

*

Зьображаючи лихолѣте робучого люду авторъ вказавъ на невзгодины въ сѣльскѣй сѣмьѣ, коли въ неѣ ввѣйде паньске байстря, ѣ стане по-своему коверзувати та занапащувати тихій таланъ хлѣборобского побуту. Тѣ невзгодины змальовано въ образкахъ зъ житя п. з. „Якъ ведецця, такъ и живецця“.

Ось розказує Мирный про князя Батієва, котрый збудувавъ собѣ двѣръ у степу, мовь крѣпость проти мѣста. Вѣнъ бувъ вередливый и страшный, а коли вмеръ, то зъ нимъ умерла ѣ Батіѣвщина. Люде, щѣ тамъ жили, одинъ по одному розтеклись-розбрились, — зѣставъ одинъ старый сторожъ Грицько. Вѣнъ дожидавъ молодого панича изъ столицѣ, та отъ, роки минали, а панича не було. Вѣд-такъ двѣръ зарѣсъ буряномъ, палаць опустивъ, а садъ розрѣсъ ся мовь лѣсъ. У того-то Батієва була гарна ключниця — звали єѣ Оришкою. Трохи зъ-годомъ казавъ вѣнъ своему дворецькому Остапови, одружитись зъ тою ключницею. Та не жилось гараздъ старому дѣдови зъ молодою Оришкою, — вѣнъ ставъ пити та ѣ не проживъ и року въ парѣ зъ дружиною. А черезъ пѣвтора року пѣсля єго смерти вродилась Оришцѣ дочка. Добре-жъ було Оришцѣ ѣ маленькѣй Парасцѣ, доки живъ Батій. Параска выховалась до десяти лѣтъ, якъ панна, — она не знала, де щѣ ѣ якъ бере ся, она знала одно — дай! и те, чого тѣлько душа єи забажала, було ѣй дано. Старый князь пестивъ єѣ мовь свою рѣдну дитину: всяке єи вередливе бажанє зъ-далека бачилось, або ѣ пригадувалось. Коли-жъ Батій умеръ, то Оришка дѣстала стару хату и зъ дочкою гѣрко бѣдувала. Все-жъ въ мужичихъ жилахъ єи дочки кровь панова голосно обзывала ся; тому-то мати не зробила зъ неѣ працьовитѣй крѣпачки, невсыпучѣй хозяйки, хочъ неразъ на неѣ сварила за єи ледачу вдачу. На панщинѣ Параска не робила, якъ другѣ, а бѣльше ба-

вилась, заводила смѣхи й реготы. Она вже стала дѣвкою вродливою, а приходило ся свою красу драгтемъ прикрывати. А вже-жь хочь хлопцѣ липли до неи, то не посылали старостѣвъ. Та й Параска не дивилась на крѣпацкихъ парубкѣвъ, — їй хотѣлось мати коли не панича, то купця, а вже найменше мѣщанина. И ось по смерти Оришки найшовъ ся судовый паничъ, Иванъ Трохимовичъ, щѣ почавъ до Параски приставати. Та не довго ходила она зъ тымъ паничемъ гуляти до Батїївского саду, — засѣли парубки й спѣймали ихъ обоихъ на ровѣ, а коли про нихъ всѣ Батїївцѣ загомѣли, то паничъ переставъ ходити въ садъ и не хотѣвъ бачитись зъ Параскою. Про-те вѣдъ сорому й горя бѣгала она по полю, по Довгоселѣвцѣ й плакала-рыдала. И треба було Йосипови Грицаєнкови стрѣнути ся въ той часъ зъ Параскою. Вѣнъ бувъ сынъ козака Ониська Грицая, щѣ зъ жѣнкою Явдохою живѣ на Довгоселѣвцѣ. Крѣмъ Йосипа бувъ въ Ониська ще сынъ Яковъ. Якова, якъ старшого, батько призывчаювавъ до господарства, а про меншого говоривъ, щѣ се буде москаль.

Йосипъ обѣцявъ Парасцѣ, щѣ она его буде, щѣ вѣнъ вызволить еѣ зъ-пѣдъ крѣпацтва. Коли-жь Параска помѣтила, щѣ зъ нею дѣе ся щѣсь-то не-абы-яке, то насѣдала она на Йосипа своими жалощами. Ажь ось за тыждень передъ весѣлемъ Якова Йосипъ взявъ тайкомъ изъ скринѣ батькѣвской бѣльшь сотнѣ грошей, и въ Чорному Яру звѣнчавъ ся зъ Параскою. Дѣзнавши ся про се лихо, батьки его тяжко зажурились. Вѣдтакъ Йосипъ вернувъ ся ажъ обѣ Рѣздвѣ, нанявъ на Прилипцѣ бѣдну хатину й оселивъ ся зъ жѣнкою. Стара-жь Явдоха почала черезъ людей переказувати, щѣбъ сынъ прийшовъ та й повинивъ ся батькови, але Йосипъ не приходивъ, не показувавъ ся, — ходивъ по роботахъ. Та кобы дома мавъ вѣнъ вѣдраду въ злидняхъ! — а то Параска не жалѣла его, ворочала

нимъ на всѣ боки. Передъ жнивами найшлась у него дитина. И отъ, Явдоха не выдержала, пошла побачити онука й провѣдати сына. Та засумувалась она тяжко: нужда, недостача, неохайнѣсть глибоко вразили сердце матери, а непривѣтливѣсть невѣстки выгнали єѣ зъ хаты. Коли-жъ при наборѣ рекрутскѣмъ Йосипъ перемѣнивъ Якова, щѣ якъ старшій стоявъ на черзѣ, то батько примиривъ ся зъ нимъ и привѣвъ єго до дому. Такъ отже Йосипъ живъ зъ Параскою въ другѣй половинѣ хаты батькѣвскои. Та дѣзнавъ ся старый Онисько зъ Явдохою, щѣ Йосипови недобре жилось зъ Параскою. Вже-жъ самъ Йосипъ черезъ мѣсяць, якъ зъ Параскою побрались, побачивъ, якъ гѣрко вѣнъ помиливъ ся, та все таивъ на своѣй души, гнѣтивъ на своему сердци, — ажъ въ батькѣвскому домѣ не стерпѣвъ вѣнъ разъ вередливыхъ забаганокъ свои дружины и ставъ на неѣ гримати, такъ щѣ вѣдъ бѣйки вздержавъ єго лишь старый отецъ. И дивнымъ дивомъ сказавъ Йосипъ незабаромъ братови Якову, щѣ вѣнъ все-таки любить Параску, хочъ она й вѣдьма!

Якъ батько выряжавъ Йосипа до службы вѣйсковои, то сказавъ: „Оця хата, де живу, половина левады, половина землѣ, скоту й инчого добра — все на Йосипа, друга половина — на Якова“ (стор. 185)¹⁾. Коли-жъ Йосипъ пошовъ у москалѣ, то на Грицавтому дворици стало глухо-пусто-темно, неначе чорнѣ хмары налягли надъ нимъ, сповили єго. Явдоха не выдержала, — злягла та бѣльше не вставала. Пѣсля єи смерти Онисько ходивъ мовъ прибитый, а до того вѣдъ Йосипа приходили нерадѣснѣ вѣсти: то занедужавъ, то жите єму остогидло. И пошовъ Онисько за Явдохою. Тогдѣ вытребенькамъ Параски не було вшину. Она перейшла въ нову хату й зажила собѣ

¹⁾ „Рада“. Частина друга. 1884.

панею: що-дня у неї гульня, що-дня бенкетъ. Про свого сына Василя говорила, що вѣнъ буде паничъ, бо й заводу паньского. Незабаромъ причепилась она до Ивана Трохимовича, давного знаѣмого зъ Батївщини, що бувъ батькомъ єи Василя. Мѣжь-тымъ почула она себе матѣрю вѣдъ москаля Йосипа. А вже-жь Йосипа она нѣколи не любила, — вѣнъ бувъ їй потрібнимъ, щобъ вызволити єѣ зъ неволѣ, зъ неславы. Коли-жь Параска запросила разъ того панича до себе на пиръ, то Якѣвъ вскочивъ у хату лютый якъ звѣрь, почавъ виганяти жѣнокъ и взявъ ся до панича, що женихавъ ся до Параски. Якѣвъ хотѣвъ навчити Параску, якъ поважати брата, але не вдѣявъ нѣчого, — паничъ утѣкъ за-здаlegѣдъ, а вѣнъ зъ пересердя занедужавъ. Та отъ, Параска задумала новый бенкетъ, тѣлько-жь не повелась їй та забаганка, бо паничъ не хотѣвъ уже прийти до „череватої сучки“. И справдѣ трохи-перегода родилась у Параски дочка, що назвали єѣ Галею. Та не любила мати дочки, бо батько єи бувъ „мужикъ-неотеса“.

Коли-жь Галя пѣдросла, то Василь згнушавъ ся надъ нею и мучивъ єѣ своими вытребеньками. Параска-жь радѣла тѣлько своему сынови: коли не вдалось їй панувати, то бажала, щобъ сынъ бувъ паномъ. Тому-то казала она Василеви вчитись, але вѣнъ не любивъ книжки й завидувавъ Грицькови й Ивасеву, сынамъ Якова Грицаєнка, котрї бѣгали собѣ на воли.

Се оповѣданє назвавъ авторъ образками зъ житя. Досѣль списавъ вѣнъ тѣлько два такї образки: 1. День на пастѣвнику. 2. Батьки.

Въ першѣмъ образку бачимо трѣохъ хлопцѣвъ на пастѣвнику: Грицька, Ивася й Василя. Хлопцѣ грались въ пѣжмурки, а вѣдтакъ Ивасъ переймавъ свого бычка, що якъ вѣтеръ поперъ вповдовжь поля. Мѣжь-тымъ Ва-

силь пошовъ въ Батіівщину, въ садъ, и сидячи на окопѣ поровъ ножикомъ ящѣрку. Незабаромъ счинилась мѣжь Василемъ и Грицькомъ ворожнеча томú, що оба браты (Грицько й Ивась) напоили свѣй товаръ, а Василевого товару не гнали до воды. Опѣсля Василь вѣдлучивъ своихъ овечать, зайнявъ руденьке телятко й погнавъ до водопою. Вѣнъ довго не вертавъ ся, вже й Грицько заснувъ, и Ивась прокинувъ ся, а его все не було. Ажь ось учули оба браты, що щось десь грає. Якъ же погнали они овечать до озера, то побачили Василя, що сидѣвъ на берегу и гравъ на дудцѣ. Ивась першій побѣгъ до него и взявши дудку Василеву, зрадѣвъ вельми, коли дудка й въ него заграла. Вѣд-такъ оба браты взяли ножика у Василя и зробили собѣ дудки. „Разомъ три дудки ускочили въ хлопчѣ роты, роздули ся широко щоки, мовъ хто туды кулаки попѣд-кладавъ, выпялись очи й три голосы, пискучій, тонкій и товщій, зычно пронеслись у вогкому повѣтрѣ надъ озеромъ. То була не мистецька гра майстрѣвъ-музикъ, а певне й ѣй не зрадѣли-бъ такъ хлопцѣ, якъ своєму незъумѣлому выграваню. Вони нѣчого не грали, та й не вмѣли що-небудь грати, а такъ дудили-деренчали, той свое, а той свое“... (стор. 153)¹⁾. Про спѣрку, про змаганя де й споминка дѣлась, все те забулось!

Сей першій образокъ змалювавъ Мирный такъ гарно, що красшого нема мѣжь картинами сего талановитого художника. Побѣчь сего образка, щѣ-до стѣйности артистичной, вызначує ся ще тѣлько картинка п. з. „Польова царѣвна“ въ романѣ „Хиба ревуть волю, якъ ясла повнѣ?“ Та й нѣгде правды дѣти, Мирный є не-абы-якій мистецъ въ зъображеню сценъ идилличныхъ.

¹⁾ *ibid.*

Вже въ першомъ образку описавъ авторъ Батіівщину й спомнувъ про чудного того князя Батієва. Водтакъ въ другомъ образку („Батьки“) змалювавъ вѣнъ побуть сѣмьѣ Ониська Грицяя, котрого сынъ Йосипъ одруживъ ся зъ Параскою, дочкою Оришки, що жила колись на дворѣ князя Батієва. Сей другій образокъ проявляє справдѣшню трагедію сѣльской сѣмьѣ, и водтакъ темнявий его кольоритъ справляє въ души нашѣй сильне вражѣне найпаче за-для того, що вважає ся контрастомъ до ясныхъ красокъ, якими визначає ся першій образокъ. Та й характеристика Ониська й Явдохи, батькѣвъ Якова й Йосипа Грицаєнкѣвъ є природна й вельми вдатна, мѣжъ тымъ коли постать Параски змалювано красками не-въ-мѣру искравыми.

*

*

*

Въ попереднихъ повѣстяхъ зъобразивъ Мирный понайбѣльше сумовиті картины реального житя. Въ оповѣданю-жь „Ловы“ хотѣвъ вѣнъ зладити ескизъ гумористичный зъ побуту полицейского пристава, котрый ловивъ злочинцѣвъ, та вкѣнци пошивъ ся въ дураки, бо замѣсць двоухъ злочинцѣвъ зловивъ вѣнъ въ гостинници свою молоду дружину зъ офицеромъ-артилеристомъ¹⁾.

Головнымъ дѣячемъ въ сѣмъ оповѣданю є Гриць Костенько, попенко, що зъ-першу бувъ попыхачемъ, ходивъ у москаль, а водтакъ ставъ служити въ полициі въ однѣмъ великѣмъ мѣстѣ. Незабаромъ усмиривъ вѣнъ робочихъ на цегольни одной барынѣ и ставъ у полицмайстра першій

¹⁾ Въ письмѣ до автора сеи исторіѣ литературы вычисливъ Мирный всѣ свои творы, але не спомнувъ нѣчого про „Ловы“. Одначе мы вважаємо се оповѣдане творомъ Мирного не тѣлько за-для того, що въ „Ватрѣ“ (де се оповѣдане надруковано) авторомъ его названо Панаса Мирного, але й тому, що способъ писаня вказує на хистъ автора повѣсти „Лихі люде“.

на щоту. Коли-жь перша его жѣнка вмерла на чахотки, то черезъ два тыжднѣ одруживъ ся вѣнъ зъ гарною институткою Орисею Гирѣвною. А вѣй всего другій мѣсяць минавъ, якъ выйшла зъ институту, де въ глухихъ, нѣмыхъ стѣнахъ самотня думка малювала вѣй срѣбнѣй райтузы й брязкучѣй шпоры. А вже-жь Костенько бувъ вельми щасливый. Коли вѣнчавъ ся зъ Орисею, то думавъ собѣ: „Держѣть ся теперъ, глупои ночи дѣти! Не сховається вѣдъ мене и пѣдъ землю; — такого звѣря заповонивши всѣхъ васъ заповоню!“¹⁾ — А она, якъ та голубочка полдохлива стояла била него, и тѣлько коли-не-коли зъ-коса стрѣляла очима на офицера-артилериста.

Минувъ тыждень, тыждень солодкихъ поцѣлункѣвъ, палкихъ обѣймѣвъ, нестямного весѣльного щастя. Та за той тыждень неразъ вѣдрывали Костенька вѣдъ Орисѣ для якихъ-осъ таемныхъ дѣлъ, тихого шушуканя та заговорѣвъ. Ажь осъ хотѣвъ вѣнъ зловити одного великого злочинця, — ему заблаглось бути полицмайстромъ. Вѣд-такъ сказавъ жѣнцѣ, що она може зъ тыждень сама поживе. Тогдѣ-жь заявила она, що хоче вѣхати до подруги на село. А вже-жь вѣнъ збрехавъ, сказавши Орисѣ, що тыждень не буде его дома. И подумавъ вѣнъ собѣ: „Добре, що не допытується, куды вѣду? чога вѣду? На-що вѣй те знати! Молода та жалѣслива, вона певне пройметься жалемъ до тыхъ, на кого мы тенета розставляемо; — почне заступати ся, прохати... Якъ передъ нею выстояти? Краще, що не допытується!“ — У вечерѣ провѣвъ Костенько свою жѣнку на „чавунку“²⁾, а зъ-вѣдтамъ вернувъ ся „у часть“ не голубонькомъ тихенькимъ, якъ вы-

¹⁾ „Вагра“. Літературный Збѣрникъ. Выдавъ Василь Лукичъ. Въ Стрыю, 1887; стор. 42.

²⁾ „Чавунка“ — желѣзница, дворець желѣзницѣ.

дававъ себе бия Орісѣ, а крукомъ хижимъ. И ось оповѣстивъ его десятникъ, що въ гостинницю Хвольсона приѣхали якійсь два пасажеры, — заперлись и не хотятъ себе назвати. Очи Костенька загорѣли ся. „Слава Богу!“ подумавъ вѣнъ собѣ. Черезъ пѣвъ години бувъ вѣнъ уже въ гостинници. Зъ жандармскимъ адъютантомъ пѣдѣйшовъ вѣнъ до дверей и крикнувъ: „отворѣть!“ — але зъ-за дверей почувъ ся глухій голосъ: „иди до чорта! — не отворю!“ Тогдѣ Костенько казавъ десятникови розбити двери; — они розкочили ся пѣдъ ударомъ дубовои довбнѣ. Въ хатѣ було темно. Принесли свѣчку, — посередѣ хаты стоявъ высокій та бравый чоловікъ въ офицерскоѣй одежи, а бия него неначе лебѣдонька бѣла — Орісѣ! Жандармскоѣй адъютантъ глянувъ на Орісею, мугикнувъ и промовивъ: „Ну, съ такімі преступниками мнѣ нічево делать! Вручаю їхъ вамъ!... До свѣданія!“ — „Бачъ якій! дуривъ мене: казавъ, зъ гѣрода поѣду, та й збрехавъ!“ граючи очима, промовила до Костенька Орісѣя. — А вѣнъ, якъ стоявъ, такъ и посунувъ ся. Якъ бы не пѣддержавъ его десятникъ зъ-заду, певне розбивъ бы объ долѣвку голову.

На другій день по всему городу, наче въ барабанъ били, гомонѣли люде про тѣ ловы. Однѣ насмѣхали ся, другѣ жалкували. Ажъ ось мѣжь купою людей, на стежцѣ до двѣрця, показавъ ся Костенько пѣдъ руку зѣ своєю Орісеєю. Вѣнъ бувъ чогось трохи блѣдый, а она склонившись на его плече, обводила приязно вѣсѣхъ очима... Вѣдъ того часу Костенько бѣльше не ходивъ на ловы. Незабаромъ его зробили полицмайстромъ.

Се гумористичне оповѣданѣ кидає ярке свѣтло на полицейскоѣй порядки въ Россіи и подає важку науку, що, хто ловить людей, нѣбы-то якихъ-ось злочинцѣвъ, може самъ попасти въ тенета химернои долѣ. А вже-жъ про литературу стѣйноств сего короткого оповѣданя можна

се запримѣтити, що се тѣлько невычайный ескизъ, дарма, що въ писаню бачимо хистъ знатного художника. Дещо остае ся тутъ таки неяснымъ, а дечого треба догадуватись. Такъ не знаемо, чи Костенько справдѣ любивъ Орисю, чи тѣлько удававъ коханѣ до неї, а вѣдтакъ догадуемо ся, що вѣнъ не вѣривъ їй, мабуть-то она їде на село до своєї подруги.

* * *

Въ житю буває таке, що крайности зъ собою стыкають ся. Не зберѣгъ ся екстремѣвъ въ писаню й Панасъ Мирный, по-за-якъ придержуючись реального напряду литературного зладивъ такожъ мистично-символичну казку „про Правду та Кривду“¹⁾. Сю казку вложивъ вѣнъ въ уста старои бабусѣ, котра бувало якъ розпустить свои „казы та переказы“, то й не переслухаешъ нѣякъ.

„Отъ, одного разу“, каже Панасъ, „зѣбрали ся мы коло неї: я, Ивасъ бѣлоголовый, Прися мигласта та Грицько меткій, и напали ся раптомъ: кажѣть та й кажѣть, бабусю, казки!“ — Тымъ-то дѣтямъ розказала отже стара бабуся ось-яку казку про Правду та Кривду:

Давно-давно за царя Гороха та за соломяного бога, та за князя Хмеля, коли людей було жменя, або ще й людей тогдѣ не було, — якъ появили ся на свѣтѣ двое дѣвчатокъ-близнятокъ. На земли тогдѣ нѣ былиночки не росло, анѣ травиночка не красила єи чорнои коры... Сѣрї туманы снували по земли, темнї та непрогляднї хмары огортали й крыли вѣдъ ясного Сонця... Саме тогдѣ

¹⁾ Казку про „Правду та Кривду“ присвятивъ Мирный „своимъ дорогимъ небожатамъ“: Петрусеви, Паси й Олютцѣ. — Євъ надруковано у Львѣвскѣй „Правдѣ“, томъ II. (сѣчень, лютый, марець) 1889. р., стор. 233 - 254.

родились ті дѣвчатка-близнятка. Зачало ихъ ясне Сонечко, поливали й росли дощові воды, напували свѣжій росы, буйні вѣтры гойдали ихъ на своихъ легесенькихъ крылахъ, а блѣдолицый Мѣсяць и зорѣ ясноокі доглядали ихъ тихого спокою. — И выросли они всему свѣтови на диво; они не знали, щѣ таке ворожнеча й згода, щѣ добро, щѣ лихо, щѣ мое, щѣ твое, бо все було ихъ недѣлене, нешматоване. Не маючи чоловічої облуды, якъ ті ангелята, носили ся они по-надъ землею, поринали въ темныхъ хмарахъ, хапали блискавицѣ руками й граючись кидали одна на одну... Красне Сонечко стояло середъ неба й усмѣхаючись прыскало на нихъ золотыми искорками, — они хапали ті искорки у жменѣ й розсѣвали ихъ по всему свѣту.

Минуло чи-мало часу... Ажъ ось одного разу ясне Сонечко натовившись свѣтити за цѣлый день, плыло до спокою... „На добра-ночь, мамо!“ сказали дѣти. „Спочивайте собѣ, намъ и панъ-отець Мѣсяченько посвѣтитъ. Але Сонце вѣдказало, що сегодня не пустить вѣдъ себе Мѣсяченька, — нѣкому буде дѣтямъ свѣтити¹⁾), — вѣдтакъ оно буркнуло: „Хай лишень хочъ одну нѣчку та всегосвѣтня повѣя попоникає, дожидаючи старого перелесника!“²⁾ Дѣвчатка глянули на матѣрь гнѣвну, червону, переглянули ся мѣжь собою й усмѣхнули ся. Они лягли спочивати посередъ чорной хмары, а коли непроглядна темнота обняла весь свѣтъ, вечѣрняя Зѣрка выринула на краю неба, а за нею посунули зорѣ, спѣваючи та граючись.

¹⁾ Въ руско-украиньскихъ колядкахъ зъображає ся Сонце богинею, жоною Мѣсяця.

²⁾ Тутъ натякнуло Сонце на вечѣрню Зѣроньку, до котрой лицявь ся Мѣсяченько.

Дѣвчата-близняточка не спали; они запримѣтили невеличкого червячка, що підкравшись ущипнувъ ихъ зъ-легенька. Червячокъ розказавъ имъ, що вѣнъ — Сумъ, его батько — Гнѣвъ, а мати — Темнота. Се були вороги свѣта. Колись они жили зъ нимъ въ миру, поки Сонце, бажаючи вѣдма старшинувати, не занастило того спокою. Ажъ ось Мѣсяченько ставъ лицятись до вечѣрньої Зброньки. Сонце побачивши се, розсердило ся вельми й гукнуло до Мѣсяченька: „А ты, стара лыса собако! Ты-жъ бо-живъ ся, ты-жъ присягавъ ся, що окрѣмъ мене у тебе другон немає!“ И выхопивши зъ-за себе здоровенного меча, зъ усею маху вдарило оно Мѣсяченька по головѣ...¹⁾ Бѣльша половина мѣсяцевої головы плюснула за гору, а невеличкій серпокъ, перекотившись черезъ усе небо, зависъ на другому краю. — Якъ се побачили дѣвчаточка-близняточка, отетерѣли они. Имъ уже давно-бъ пора встати, ранньою росою умыти ся, на добры-день матери сказати, а они й не рушались. Имъ було страшно своєї матери, така она сердита та люта имъ здала ся. Припавши до хмары, они бояли ся й глянути на неѣ.

А тымъ часомъ и она повила ся хмарами... Цѣлый день носивъ ся надъ свѣтомъ братъ Темноты Морокъ, а Сумъ плазавъ за нимъ, та точивъ свѣтове серце. Темнота передъ тымъ ходила важкою и якъ-разъ на той часъ породила дѣвчинку, болѣзну та плакучу. Гнѣвъ, батько, назвавъ еѣ Слезою. Она зъ-разу заповонила весь свѣтъ. И отъ, свѣтова слеза запала якось до одного дѣвчатка-близнятка въ серце й неначе огнемъ опекла. Се була Журба, що не хотѣла вже вѣдступити вѣдъ дѣвчатка. Тогдѣ стало оно передъ сестрою жалкуватись про таку

¹⁾ Такий переказъ про долю Мѣсяця зустрічаємо такожъ въ литовскѣй митольогіи.

всесвѣтню неправду, яку заподѣяло Сонце, караючи Мѣсяця... За слезами оно й не побачило, якъ зъ-за хмары выплыло Сонце, котре гѣрко промовило: „До чого я дожила ся — до чого? Своя кровь устає проти рѣднои матери й якъ чужу судить! Будьте-жь вы, мои дѣточки, проклятї одъ сего часу и до вѣку! Хай не буде мѣжь вами нѣ миру, нѣ ладу нѣколи! Ото вамъ у низу земля чорнїє, — идѣть на неѣ и володѣйте нею. Ты (каже на першу), котра на мене такъ нарѣкала, за правду кричишь, и зови ся ты Правдою, — а ты (повернула ся до другои), за те, що посмѣла зъ сестрою про мене базѣкати, зови ся Кривдою!“ (стор. 242)¹⁾. — И се сказавши, якъ стрепенуло хмару, такъ тї дѣвчаточка неначе грушѣ й впали на землю.

Отъ, якъ скинуло Сонце Правду та Кривду на землю, то й стали они володѣти нею. Та нема мѣжь ними нїякои згоды: що-денна сварка та лайка, що-деннї шкоды та перешкоды. Не рѣднї сестры, а вороги лютї! Трохи зъ-годомъ подѣлились они веѣмъ, що є на земли, щобъ уже не сперечатись та собѣ не шкодити. И стали они володѣти: Правда землею и повѣтрѣмъ, а Кривда — водою, туманами сивыми, хмарами чорными, вѣтрами буйными. Коли-жь Кривда пакостила Правдѣ найпаче своими вѣтрами, то гѣрко-тяжко стало Правдѣ: Сумъ у сердце впивъ ся, Журба душу опанувала. Заплакала Правда й всю долину, де жила, змочила своими слезами, мовъ дрѣбнымъ дощемъ. Рыдаючи не бачила она, що, де слѣза впала, тамъ трава росла, де крапелька осѣдала, тамъ квѣточка розцвѣтала... Угядѣло ясне Сонечко, й єму такъ подобала ся та краса на земли, що оно часто спускало ся на тї долины спочити, покачати ся, розправити на шовковѣй травицѣ свои кѣсточкы натомленї, надыхати ся пахощами запашныхъ квѣточокъ.

¹⁾ „Правда“. Томъ II. Свѣчень, лютий, марець. 1889.

Якъ не шкодила Кривда Правдѣ, та нѣчого не вдѣяла. Тому-то заздрѣсть люта щипала Кривду за серце, ѣла поѣдомъ, спокою не давала. Вѣдтакъ почала она до Правды хитрощами пѣходити. — „Гарно“, каже Правдѣ, „гарно у тебе, якъ у раю тому. Отъ, тѣлько чого тобѣ не стае? — нема въ тебе нѣчого живого?“ И порадила Кривда Правдѣ, намножити-наплодити животна при помочи Огневика. Той-то Огневикъ бувъ рѣднымъ братомъ Сонця; его запроторено на вѣки пѣдъ землю за те, що въ спѣрцѣ Сонця зъ Сумомъ вѣнъ выпѣкъ Темнотѣ очи. Ажь ось Кривда прикликала Чорторыя, и той докрутивъ ся до той пронорины, де сидѣвъ Огневикъ. Якъ же Кривда допомогла ему побачити свѣта, то казавъ вѣнъ ѣй взяти грудку глею. Вѣдтакъ Кривда розплескала ту грудку, а Огневикъ дихнувъ на неѣ. И зъ той грудки вчинилась рыбонька, що стала въ водѣ гратись. Коли-жь Правда побачила рыбоньку, то озвалася до Кривды: „Сестро! що хочь бери, тѣлько намножь минѣ життя на земли!“ И одказала Кривда: „Нѣчого минѣ, сестро, не треба. Дозвѣль тѣлько минѣ купно зъ тобою тымъ, що намножимо, володѣти, надѣ усѣмъ живымъ и свою волю мати“.

Отъ згодили ся они й почали зъ землѣ всяку всячину лѣпити. Правда лѣпила метеликѣвъ цвѣтнихъ, пчѣлокъ та комашокъ усякихъ, а Кривда пташокъ-полетушокъ, звѣрѣвъ-грызунѣвъ, кротѣвъ-вертунѣвъ и и. Незабаромъ дядько Огневикъ удмухнувъ кождому житя. Вѣдтакъ все те розтекло ся по всѣй землі. Правдине сотворѣне игралось по травици, по квѣточкахъ, а Кривдине сотворѣне понѣвечило, попеувало все, на що тѣлько накинудось. Дѣйшло ся до того, що й ѣсти вже не стало нѣчого. Тогдѣ нараяла Кривда одно одного ѣсти. Розпочала ся мѣжь усѣмъ живымъ вѣйна страшенна; — наплодили ся всякѣ бойовики: котики, лисицѣ, вовки-сѣро-

манць, медведь... Почало ся таке, що вже й не розберешь, хто правый, хто винуватый. Той правый, хто кого здолавъ, а той винуватый, що подавъ ся.

Саме тогдѣ знайшовъ ся и Чоловѣкъ. Правда, якъ углядѣла его, такъ и сказала Кривдѣ: „Теперь, лукава сестро, все тобѣ вѣддаю, — одного тѣлько его не вѣддамъ. Выховаю його та выгяжу, напою його серце чаромъ-любовою, натопчу його голову розумомъ добрымъ, натхну въ його душу правду святую и настановлю царемъ на земли. Хай усѣмъ заправляе, надъ усѣмъ володѣе!“ — Отъ и почавъ Чоловѣкъ порядкувати на земли; — заразы наказавъ, щобъ нѣхто нѣкого не зъобижавъ, щобъ усѣ въ миру жили. Та ба, нѣхто не хотѣвъ его слухати. Медвѣдь коня розѣрвавъ, вовкъ вѣвцю задравъ, лисиця курей поѣла... Привели винуватыхъ на судъ. И повинили ся злочинць передъ чоловѣкомъ, просячи, щобъ ихъ розсудивъ по правдѣ, по закону. — „Якъ намъ жити? чимъ годуватись?“ говорили они. „Мы-жь усѣ зъ голоду помремо, — а якъ намъ зъ голоду помирати, то краще повели намъ головы повѣдтинати!“... Чоловѣкъ подумавъ-погадавъ, — звелѣвъ усѣхъ выпустити, й не сказавъ нѣкому нѣчого. Вѣнъ взявъ тѣлько всѣхъ грызунѣвъ та щипунѣвъ, що травою годувались, пѣдъ свѣй призоръ, — боронивъ ихъ вѣдъ хижакѣвъ, що одно другого ѣли. Намноживъ вѣнъ чередъ усякихъ, — самъ ставъ пастухомъ. Заживъ першій чоловѣкъ паномъ, — скотину множивъ и самъ множивъ ся. Дѣждавъ вѣнъ багато сынѣвъ и дочокъ, онукѣвъ и правнукѣвъ, та доживъ до старости. Вмираючи не лишивъ вѣнъ нѣякого распорядку, тому-то самый старшій хотѣвъ старшинувати, але другі не хотѣли єму корити ся. Они домагались, щобъ усѣхъ по-рѣвну дѣлити, — щобъ нѣкому не було завидно. Почали дѣлитись. Лѣчать, дѣлять, та отъ, одно зѣстае ся лишне, або кому одного не достае.

Не могли помиритись: зъ-першу змагались на словахъ, а далѣ дѣйшло дѣло и до бѣйки. Уставъ рѣдъ на рѣдъ, колѣно на колѣно; — розпочали сѣчу душоубну, выбили народу чи-мало, выгубили цѣлї роды, выполонили цѣлї колѣна. Зѣстало ся не багато нащадкѣвъ, щѣ розтаскали на-чисто добро батькѣвске й порозтѣкались мерщѣй одно вѣдъ одного въ рѣзнї краѣ, несучи въ своему серци ненависть люту та ворожнечу тяжку на тыхъ, вѣдъ кого вѣдрѣзнили ся.

Такъ то Кривда знайшла притычину, приступити й до чоловѣка, и черезъ него вже опанувала всѣмъ свѣтомъ. — Зъ того часу пройшло багато лѣтъ, минуло чи-мало вѣкѣвъ; — розкорѣнили ся люде, вкрыли всю землю собою, наробили царствъ и царѣвъ, паньствъ и панѣвъ, та Правды не залучили до себе. Чимъ далѣ, то все та Кривда розкорѣняе ся та ширить ся, старшинуе та пануе на земли, а Правда, голодна та холодна, сновидае по свѣту, горемъ сыта, слезами полита...

Якъ скѣнчила бабуся сю казку, то спытавъ ся еи бѣлолицый Ивасъ: „Бабусю! а настане коли такїй часъ, щѣ Правда одолѣе Кривду й почне на земли панувати?“ — Але бабуся не одказала, тѣлько низько-низько склонила голову и та стара голова еи на тонкихъ вязахъ чогось дуже хитала ся.

Сю казку написавъ Мирный въ вѣщѣмъ вѣтхненю, проявляючи великїй таланъ поетичный. По нашѣй думцѣ хотѣвъ тутъ авторъ доказати, щѣ братерство братне й рѣвнѣсть людей въ посѣданю землѣ та майна не дасть ся нѣколи въ житю осуцтити. Не запануе мѣжъ людьми Правда, бо чимъ далѣ, то все бѣльшь Кривда ширить ся та старшинуе на земли. — Хоча-жъ ся казка справдѣ гарна, то проявляє она прикметы вченого, художницкого писаня; про-те лучше зробивъ бы авторъ, якъ бы самъ еѣ бувъ

розказавъ, бо вже-жъ старенька бабуся, щó грѣла ся на печи въ теплѣмъ просѣ або житѣ, не здумѣла-бъ въ мистично-символичнѣй казцѣ зъявити своихъ поглядѣвъ на сучасный побуть суспѣльный.

*

*

*

Уже въ повѣстяхъ Мирного бачимо діяльогн й живу драматичнѣсть въ зображеню важнѣйшихъ дѣй; тому-то не диво, щó вѣнъ здумѣвъ такожъ мѣжъ украиньскими драматургіями заняти поважне мѣсце. Доси написавъ вѣнъ комедію „Перемудривъ“ и драму „Лимерѣвна“, одначе надруковано тѣлько ту комедію „въ пяти справахъ“ (Київъ, 1886)¹⁾.

Головний дѣячъ въ комедіи „Перемудривъ“ є Василь Трохимовичъ Храпко, драпѣга-аблокать (адвокатъ), щó тѣлько въ грошахъ добачає й силу й правду. Се справдѣшний кровопѣй людскій, щó не жахає ся обижати вдовиць и сирѣтъ та руйнувати ихъ побуть, щобѣ тѣлько напхати свою пасть чужимъ добромъ. Живучи чужою кривдою и дбаючи лишъ про наживу, вѣнъ бажавъ, щобѣ и дѣти були єму корыстію. А було въ него троє дѣтей, Петро, Галя и Явдоха (Дуня). Петро вчивъ ся на университетѣ въ Одесѣ, Галя була въ гимназіи, а Явдоха „до науки не придала ся“ та займала ся хозяйствомъ. Якъ Галя скѣнчила гимназію зъ медалею золотою, то спытавъ ся єи батько: „Багато-жъ тамъ того золота?“ И вѣдповѣла Галя: „Хто його знає! Тамъ знакомі хвалили ся, щó, якъ продати жидамъ, то рублѣвъ тридцять дадутъ“. Тогдѣ-жъ озвалася Явдоха: „На-щó тѣ продавати? Боже храни! Краще зробити зъ неи сережки, або браселету на руку, або замѣсть дукача на шифъ носити“. А вже-жъ Храпко не похвалявъ науки, сказавши Гали: „Щѣ зъ ва-

¹⁾ Комедію „Перемудривъ“ написавъ Мирный въ 1884. р.

шої науки?! якъ зъ козла молока!“ (стор. 39). Тому-то не впадбалось єму, що Петро хотѣвъ бути учителемъ; — задумавшись сказавъ собѣ Храпко: „Дурный та й годѣ! Велика, бачь, цяця учитель той, або прохвесоръ, — куды пакъ!“ Коли-жъ Петро приѣхавъ зъ Одессы до дому, то здивувавъ ся батько, якъ побачивъ сына въ мужичоѣй одежи. Глузуючи зъ него мовивъ вѣнъ: „Ачь, якій мальований та цяцькований, — наче та синиця!... Хиба на те тебе вчено, щобъ ты нарядивъ ся въ мужичу одежу?... Хто тебе у благородный дѣмъ пустить?“ — Але Петро не потуравъ глумливому батькови й сказавъ: „А отъ же приймають та ще й дивуютця тѣй не-абы-якѣй красѣ, щѣ невчений народъ зъумѣвъ додати... Всякому звѣсно, що й мужикъ такій-же чоловѣкъ, якъ и панъ, що и въ його душа така, якъ и въ другого. Отъ, тѣлько йому освѣты не достає, — про освѣту його кращѣ люде й пильнують!“ (стор. 49—50). — „Мужикъ, та се падло, щѣ йому й назвы не пѣдберешъ!“ крикнувъ сердитый Храпко. „Сама поговѣрка каже, що мужикъ дурнѣйшій вороны, а хитрѣйшій чорта!“

Не выдержавъ Петро такого глузования зъ мужика и сказавъ батькови: „Мужику, якъ и кожному, хочетця жити; вѣнъ же повиненъ чимсь оберегати свое життя, — и туды гнутись, и сюды хилитись, — по неволи почне хитрувати“. Тогдѣ Храпко, тремтячи зъ гнѣву гукнувъ: „А, щѣбъ я тебе не родивъ, або родивши своими руками задавивъ, нѣжъ минѣ вѣдъ тебе отаке чути! Вѣнъ заразъ зъ-передъ моихъ очей, щѣбъ мои очи тебе не бачили, и мои уха твого голосу не чули!“ (50). — И выгнавъ вѣнъ геть свого сына, дарма, що Явдоха намагала влагодити гнѣвъ батька. Вѣнъ сказавъ мѣжъ иншимъ ось-що: „Я обѣ тѣмъ тѣлько й бю ся, обѣ тѣмъ и клопочу ся, якъ бы выще у гору пѣйти, далѣ вѣдъ того мужичья стати, —

а вѣнъ, бачъ, зъ мужиччямъ за пани-брата, його одѣжу на себе нацупивъ!... Хай живе отамъ на кухни, або въ людськѣй хатѣ! Мужикомъ же ставъ, хай зъ мужиками й панькаецця! — а минъ щобъ на очи не попадавъ ся!“ (52—53).

Вже по-переду злигавъ ся Храпко зъ мѣщаниномъ Передерѣмъ, пронозою не-абы-якимъ, щѣ хотѣвъ захопити у свои руки землю козачої вдовы Тхорихи. Си-то чоловікъ, купуючи собѣ луку, зазвичивъ бувъ у козака Перепадѣ тысячу рублѣвъ на десять лѣтъ, и замѣсець проценту давъ вѣнъ Перепади ту луку, щѣ той нею володѣвъ, поки бы вѣнъ грошей не виплативъ. А вже-жь Перепадя живъ за спасибѣгъ у Передерѣя и про-те позичивъ вѣнъ Тхорови грошѣ Передерѣви. Такъ отже Перепадя володѣвъ лукою два роки. Коли-жь Тхѣръ умеръ, то его дружина зъ сынами вѣддали Перепади грошѣ, але Передерѣй пѣдмовивъ свого полигача Перепадю, щѣ не вѣддававъ луки. Зъ-за того сказавъ Перепадя Тхорисѣ: „Грошѣ грошима, а лука лукою; — що ранѣйше вѣддали, то то добре, а лучкою до десяти лѣтъ володѣти буду!“ Якъ же Перепадя ту луку покосивъ, то вдова зъ сынами не попускали ему сѣно брати. Про-те искавъ вѣнъ на Тхорахъ 400 рублѣвъ. Половину-жь сихъ грошей хотѣвъ собѣ взяти аблокать Храпко. Трохи-перегодомъ прикликавъ Храпко тайкомъ до себе Тхориху и еи сына та й сказавъ, що мировой судъ вѣдсеудитъ ихъ лучку Перепади, хочъ у нихъ є й „купчая“. Вѣдтакъ радивъ Тхорамъ, щѣ жалѣли ся й искъ подавали въ окружный судъ. И сказала бѣдна Тхориха: „Хто-жь намъ те прошеніє нанише? Мы-жь люде темнѣ, — не знаємо, не бачимо нѣчого. Може бы вы, добродѣю, взяли ся?“ (124). — „Я? Минъ теперъ, голубко, не можна!“ вѣдповѣвъ хитрый Храпко. „Я-жь тобѣ кажу, що пообѣцявъ Передерѣви за се дѣло взяти

ся... Отъ, що голубко! У мене є одинъ чоловікъ на при-
мѣтѣ: певный чоловікъ. Коли хочь, я зъ нимъ побала-
каю, — може вѣнъ вѣзметця?“

Симъ-то чоловікомъ бувъ Лука Семеновичъ Печа-
риця, учитель народної школи. Вѣнъ бажавъ заволодѣти
майномъ Храпка й намагавъ вѣдвернути серце єго вѣдъ
рѣднихъ дѣтей, сказавши клеветливо, що ось-то дѣти су-
дили свого батька. Опѣсля пѣдслухавъ Печариця розмову
Храпка зъ Тхориною и зъ єи синомъ, и дѣзнавъ ся, за
яке-то дѣло той драпѣга бере ся. — „Треба вѣ окружный
(судѣ) жалѣтись!“ мовивъ тогдѣ Храпко Тхорисѣ. „А туды
треба грошей, — сотень зо три треба! То ты, коли хочь,
щобъ лука зостала ся за вами, розстарай ся на тѣ гро-
шѣ! — а я, опять же таки, коли хочь, побалакаю зъ тымъ
чоловікомъ, — може вѣнъ и дешевше вѣзметця!“ — И
подумавъ собѣ Печариця: „Ичь, стара лисиця! якъ ору-
дує! и нашимъ и вашимъ! Онъ воно що!... Кого-жь то
вѣнъ на пѣдставу за себе вѣзьме? Щѣ, якъ бы мене? Отъ
бы добро! Зачепити можна чи-мало грошей!... Або нѣ,
щѣ грошѣ? Отъ, якъ бы вѣнъ свою дочку вѣддавъ за мене, —
тодѣ грошва сама прийде!“ (132).

И захотѣлось Печарици бути „аблокатомъ“. Тогдѣ по-
думавъ вѣнъ собѣ: „У мене и гортань добра, и рѣчь плав-
ка; одно тѣлько, — законѣвъ я не знаю. Законѣвъ мене
навчи, то я и тебе старого, за поясъ заткну!“ (132). Вѣд-
такъ Храпко сказавъ Печарици, що вѣзьме єго собѣ за по-
мѣчника: „Думавъ я“, мовивъ вѣнъ, „сынъ помѣчникомъ
буде, батькови пѣдмоги дасть, а вѣнъ не туды, бачь, гне,
не тѣи спѣває! Дурный сынъ, та й годѣ! Зъ великого ума
за розумъ зайшовъ!“ И заявивъ Храпко Печарици, що
єму все розкаже й напише, щѣ треба, а вѣнъ тѣлько пе-
репише, та вѣдъ себе подасть на пошту. За тєє обѣцю-
вавъ драпѣга своему помѣчникови заплатити четвертну.

Але хитрий Печариця виявивъ Храпкови, що не хоче плати, — вже-жъ вѣнъ любить Галю и радъ бы бути зятемъ Храпка! И зрадѣвъ аблокать та й сказавъ: „Я согласенъ, — кращого зятя минѣ не треба!“ Та ба! Галя сказала батькови рѣшучо, що за кого схоче, за того й поїде, а за такого дурня не поїде!“

Коли-жъ Петро довѣдавъ ся, що батько силує Галю ити за-мужъ за Печарицю, то сказавъ єму, щобъ не топивъ дочки, але Храпко назвавъ сына блазнемъ, гадиною, и гнавъ єго изъ свого двору. И озвавъ ся Петро, що поїде и бѣльше не верне ся, — а вже-жъ Гали нѣколи не бути за Печарицею! Тодѣ гукнувъ Храпко, що якъ Галя не схоче, то вѣнъ єѣ проклене, а коли Петро пошовъ собѣ геть, то Храпко подумавъ собѣ, що не дбає про своихъ дѣтей, — ось у него є молода наймичка, Приська... „Приську возьму!“ мѣркувавъ вѣнъ собѣ, „грошима єѣ закидаю, золотомъ окую... Не поможе, — за жѣнку вѣзьму, а все куплю!“

И живъ Петро нахлѣбникомъ въ хатѣ Вовка, багатого щетинника, проти котрого Храпко вже довшій часъ изъ-за гордынѣ своєи ворогувавъ. Грицько, сынъ Вовка, ставъ другомъ Петра, — вѣнъ покохавъ єго сестру Явдоху. Того-то Грицька назвавъ Петро своимъ побратимомъ и признавъ ся єму, що полюбивъ Приську, батькову наймичку. Вже-жъ добряга Грицько хотѣвъ дати Петрови грошѣ на дальшу науку, а про Приську казавъ, щобъ она въ ихъ хатѣ пожила, поки вѣнъ не вивчить ся. Якъ же Галя дѣзналась, що Петро полюбивъ Приську, то поцѣлувалась зъ нею, а потѣмъ заявила братови, що батько силувавъ єѣ ити за Печарицю, а коли не хотѣла єго слухати, то прогнавъ єѣ зъ хаты. И спытавъ ся єи Петро, чи подумала она, чимъ жити буде, та отъ, Галя вѣдповѣла, що стане гувернанткою. Тодѣ сказавъ Петро, що

ѣй зможе Грицько зазычити грошей, щобы здала экзамень на учительку. А поки-що просивъ вѣнъ Галѣ, щобъ навчила Приськи грамоты. Ажъ ось оповѣстила ихъ обоихъ Явдоха, що она йде за-мужъ за Грицька. Она бажала по-тайно звѣнчати ся зъ Грицькомъ, та й тогдѣ сказати батькови. Але Петро бувъ противный таємнымъ замѣрамъ, бо, мовлявъ, зъ правдою нѣчого крыти ся. Все-жь зрадѣвъ вѣнъ, що Явдоха думае про Грицька, бо чоловѣка зъ такою доброю душею та теплымъ сердцемъ вѣнъ ще не стрѣвавъ. Вѣдтакъ Вовкъ поблагословивъ Грицька та Явдоху и пѣшовъ до Храпка, щобъ помиритись зъ чоловѣкомъ, зъ котрымъ живъ давнѣйше по-приятельському. Але Храпко вѣдповѣвъ ему гордо: „Добре замиряешъ! Онъ — сына, шибеника, до себе принявъ, дочку зъ пуття збивъ!“ (194). Коли-жь той драпѣга дѣзнавъ ся, що Грицько женить ся зъ Явдохою, то ставъ вѣнъ зъ Вовка глузувати, мабуть-то сей его ворогъ усю сѣмью проти батька наструнчивъ, и вѣдтакъ крикнувъ вѣнъ заздѣстно: „Я ще на тебе позовъ подамъ, я тебе на судъ потягну! Вонъ вѣдъ мене, стара лисице! — вонъ зъ моєи хаты, лиходѣю!“ (196). А якъ Вовкъ вѣдѣйшовъ, то Храпко розлютившись, що й слухняна Явдоха проти батька пѣшла, сказавъ собѣ: „Немавъ мене дѣтей, и не треба! И безъ васъ обѣйду ся! Вонъ зъ мого сердца, — зъ моєи памяти! — Думаєте, безъ васъ не знайду утѣхи? — знайду! Онъ у мене є ще вѣрна слуга — Приська! У наймички бѣльше сердца знайду. Озолочу ѣѣ, въ шовки наряжу, — зъ наймички панею зроблю!... Стѣй! врагъ його возьми! — заразъ Присѣцѣ скажу, щобъ збирала ся до шлюбу!“ — Та ба! незабаромъ довѣдавъ ся Храпко, що Приськи вже нема, що пѣшла зъ Явдохою, та що обое вѣнчають ся.

Коли-жь зъ вини Храпка порвались всѣ нитки, якѣ вязали его зъ дѣтьми, то на кровопоя людского прийшла

ще кара вѣдѣ власти судовои. Якъ вѣнъ лише злигавъ ся зъ Печарицею, то сей крутѣй придбавши собѣ „довѣреннѣсть“ Тхорѣвѣ, запродувавъ ихъ луку Перепади, щѣ стоявъ пѣдѣ рукою Передерѣя. Та отъ, про таке погане дѣло довѣдавъ ся вѣдѣ Тхорихи Петро й написавъ про тее судебному слѣдователеви. Незабаромъ приѣхавъ слѣдователь и звавъ до себе Храпка „въ качествѣ участника къ дѣлу Печарицы зъ Тхорами за мошенство“. Не помагало нѣчого, щѣ Храпко удававъ недужого й не хотѣвъ ити на судъ, — слѣдователь пѣславъ по него засѣдателя зъ трѣма десятниками, котрѣ звязали драпѣгу, дарма, щѣ вѣнъ пручавъ ся и замахувавъ ся на нихъ кулаками. На крикъ єго збѣгли ся люде й стали корити крутѣя, щѣ вѣнъ доволѣ напивъ ся ихъ слѣзъ и наточивъ ся ихъ крови; — та отъ, вѣнъ крутивъ, поки й самъ закрутивъ ся, мудривъ, поки перемудривъ. Тогдѣ просивъ вѣнъ, щѣбъ привели до него дѣтей, кажучи: „На кого я хату покину? худобу? Дайте менѣ хочъ дѣтей моихъ! — сына минѣ дайте!“ И незабаромъ приѣгъ Петро, а за нимъ прийшли Галя, Явдоха, Приська, Грицько й Вовкъ. Храпко побачивши дѣтей, просивъ ихъ, щѣбъ єго простили. „Обижавъ я васъ!“ мовивъ вѣнъ, „розѣгнавъ усѣхъ! Гордыня въ минѣ сидѣла. — Не кидайте вы мене, не зоставляйте у напасти! Отъ вамъ усе мое — грошѣ, худоба!“... Опѣсля казавъ вѣнъ Присьцѣ, щѣбъ она сынови єго такъ щиро послужила, якъ єму самому рѣбила. Вѣдтакъ просивъ Грицька, щѣбъ берѣгъ єго дѣтки й любивъ єѣ, — ба й до свого свата Вовка озвавъ ся вѣнъ молячи, щѣбъ навчавъ дѣтей на все добре, — захищавъ ихъ вѣдѣ усеєго лихого. Вкѣнци розкаявъ ся старѣй драпѣга й промовивъ: „Охъ, тяжко минѣ! Не те тяжко, щѣ кара мене жде: катюзѣ по заслузѣ! А те минѣ гѣрко, щѣ я добра не знавъ, — а гадавъ тѣлько, якъ бы кому щѣ лихе заподѣяти, кого обѣйти,

окрутити, чужу худобу посѣсти, зъ кожного бѣльше зѣдрати... Простѣть мене, добрѣ люде!... А щѣбъ вы знали, щѣ не лукаво я каю ся, то отъ, передъ усѣма кажу, передъ усѣмъ свѣтомъ хвалю ся: оддѣляю я 20 тысячъ изъ своего добра и опредѣляю на помѣчь бѣднымъ, на пѣдмогу немощнымъ!“... И озвавъ ся Петро: „Не журѣтця, батьку! Таке каяття стане спасѣння!“ А звернувшись до десятникѣвъ промовивъ вѣнъ: „Розвяжѣть його! Я пѣйду разомъ зъ батькомъ до слѣдователя!“

Отъ и комедія „Перемудривъ“, пересказана коротко. Она мѣститъ въ собѣ злуку элементу комичного зъ трагично-драматичнымъ¹⁾, и въ завязцѣ драматичного узла проявляє прикметы справдѣшньої драмы. Головного дѣяча, драпѣгу-аблоката Храпка зъобразивъ авторъ доволѣ вдатно, поставивши его типомъ кровопоя людекого, щѣ перъ ся въ паны й занапашувавъ домашній таланъ хлѣборобѣвъ та мѣщанъ. Се фарисей не-абы-якій, щѣ лукавѣ свои дѣла покрывавъ лицемѣрствомъ святошѣ, й домагавъ ся слѣпѣного послуху вѣдъ своихъ дѣтей, котрымъ вѣнъ не оказувавъ нѣ крѣхты батькѣвскои любви. И була-бъ его характеристика зовсѣмъ вдоволяючою, коли-бъ вкѣнци авторъ не бувъ перетворивъ безсердечного нелюда въ трусливого добрягу, щѣ въ одну мить помиривъ ся зѣ своими дѣтьми й зъ ворогомъ своимъ Вовкомъ, та ще чи-мало грошей вѣддѣливъ изъ своего добра на помѣчь бѣднымъ, на пѣдмогу немощнымъ²⁾.

Другій важный дѣячъ въ сѣй комедіи є Петро, сынъ Храпка. Про него запримѣтивъ Б. Вѣльхѣвскій ось-щѣ:

¹⁾ „Дѣло“, 1888; ч. 62.

²⁾ Конецъ комедіѣ подобавъ ся критикови Б. Вѣльхѣвскому („Зоря“, VII. 1886; стор. 420). Отъ и его слова: „Остання дѣя робить глибокій впливъ, и торжество правды, котре выразилось не въ тому, щѣ Храпка карає законъ, а въ тому, щѣ його карає голосъ власной совѣсти, надає

„У свойому Петрови хотѣвъ Мирный змалювати позитивный типъ, але-жь мы мусимо зауважати, що се типъ не нашого часу: тѣ-жь вышивані сорочки й широкі штаны, зъ-за котрыхъ виходить суперечка про-мѣжь батькомъ и сыномъ, те-жь безпредметне народолюбство — зове́мъ Сагайдачный або Радюкъ¹⁾, и черезъ те постать блѣда, невыразна. А тымъ часомъ, якъ бы Мирный не становивъ собѣ меты намалювати „цяцю-хлопця“, а звернувъ бы увагу на те, щó справдѣ теперъ робить украиньска интеллигенція, то вѣнъ хоча й не знайшовъ бы може „цяцѣ-хлопця“, але-жь за те побачивъ бы важливе духове прямоване до самопѣзнаня й самоопредѣленя, и його Петро бувъ бы бѣльшь живымъ, бѣльшь выразнымъ. Правда, повне змалюване сього нового напряму не йде якось до того сюжету, якій обѣбравъ собѣ авторъ, — се-бѣ-то се прямоване вымагае особливио картины, але усе-жь показане признакѣвъ сего напряму въ Петрови оживило-бѣ сей типъ“²⁾. — А вже-жь мы въ постати Петра добавачемо не тѣлько самого „цяцю-хлопця“. Словомъ своимъ стае вѣнъ въ оборонѣ бѣдного мужицтва й каже батькови, що й „мужикъ такій же чоловѣкъ, якъ и пань!“ (стор. 50). Вѣдтакъ въ розмовѣ зъ Печарицею зъявляє вѣнъ новѣтній думки соціалній, кажучи ось-що: „Життя справдѣ — змаганя одного зъ другимъ... Коли коженъ тѣлько й думае щó про себе, та дбае про свое гнѣздо, а не про громад-

творови серіозне значѣнє по його идеи, и впливае на читача примиряющимъ способомъ“.

¹⁾ Сагайдачный є важнымъ типомъ въ Кулѣшевѣй повѣсти „Майоръ“ („Исторія литер. рус.“, III. 1; стор. 167—170). Про Радюка, героя повѣсти Ивана Левицкого-Нечуя п. з. „Хмары“, гляди розвѣдку въ „Исторія литер. рус.“, III. 1; стор. 639—641.

²⁾ Львѣвска „Зоря“. VII. 1886; стор. 419. (Критичный оглядъ комедій „Перемудривъ“).

ське добро, то й життя — змагання. А отъ, якъ упорядкується воно на инчихъ постановахъ, то тодѣ вже инча рѣчь буде!“ (73). А коли дѣвка Приська змагалась бути жѣнкою панича Петра, то сказавъ вѣнь: „Я на панночцѣ нѣколи не оженою ся! Я чоловікъ робочій, — минѣ й жѣнку треба таку, а не панночку, щобъ глядѣла мое злиденне добро!“ (177). Та й въ ровмовѣ зъ Явдохою зъявивъ вѣнь себе прихильникомъ братерства братнього, коли ось-таке деклямувавъ: „Пора вже намъ позбути ся сего тяжкого грѣха, — думати тѣлько про себе, абы, мовъ, намъ було добре, а про другихъ байдуже. То брехня! Якъ усѣмъ буде добре, то й собѣ не погано!“ (184). Тѣлько-жъ сего не можемо зрозумѣти, якъ мѣгъ тямущій Петро въ розмовѣ про змагане-борюкане въ суспѣльнѣмъ житю притакнути Печарици, котрого Галя вважала дурнемъ. Хоча-жъ вѣнь высказувавъ гуманнї думки про суспѣльнї справи, то все-жъ не спромѣгъ ся вѣнь на справжнє дѣло, а зѣставъ ся лишъ декляматоромъ гарныхъ фразъ, изъ-за чого типъ Петра пригадує намъ справдѣ Радюка въ Нечуєвѣй повѣсти „Хмары“.

Въ типѣ Галѣ хотѣвъ авторъ змалювати панну „еманциповану“, мѣжъ-тымъ коли вѣнь въ характеристицѣ Явдохи зъобразивъ домонтарку. Хоча-жъ оба тї типи подекуды блѣдї, то все-жъ таки не суть они неприроднї, мѣжъ-тымъ коли Приська являє ся особою романтичною, дарма, що она наймичка. Вѣдтакъ треба ще запримѣтити, що Грицька зъобразивъ авторъ добрягою несосвѣтенимъ, справдѣшнимъ идеаломъ саможертвы, та що й батько Грицька, щетинникъ Вовкъ, являє ся типомъ праведника зъ часѣвъ патріярхальныхъ. Тому-то мѣгъ Вѣльхѣвскій про обѣ сї особы ось-що написати: „Характеры Вовкѣвъ, батька й сына — чи не черезъ ладъ обыдва „гарносердешнї“? Хочъ вони й багатї люде, хочъ сынъ и кохає

Петрову сестру, але-жь Вовкъ не бувъ бы купцемъ, якъ бы такъ легко розкидавъ тысячами, котрѣ вѣнъ предлагає Петрови й Гали пѣсля того, якъ ихъ выгнавъ батько⁽¹⁾).

А по-за-якъ въ писаняхъ Мирного екстремы зъ собою неразъ стыкають ся, то й побѣчь идеальныхъ типѣвъ Вовка й его сына Грицька бачимо гидкѣ характеры Храпка й Печарицѣ. Тѣлько-жь проноза Храпка зъ-нечевя розкалявъ ся у своѣмъ безпутнѣмъ житю, мѣжь-тымъ коли Печариця, перевершивши своего учителя въ его лукавствѣ и хитрощахъ, проявлявъ стѣйно вдачу гидку и ставъ типомъ справдѣ антипатичнымъ.

Мѣжь особами, щѣ въ сѣй драматичнѣй картинѣ стоять на третѣмъ плянѣ, вызначують ся дѣдъ Кирило, пасѣшникъ у Храпка, й козаца вдова Тхориха. Кирило живъ у Храпка лѣтъ зъ пятнадцать, и хочъ служивъ ему вѣрно, то „аблокать“ говоривъ, що зъ дѣда не має корысти, та що тѣлько его хлѣбъ переводить. Сего-то пасѣшника пѣславъ Храпка до Тхорихи, щѣбъ прийшла до него тайкомъ, бо въ тягининѣ той вдовы про свою луку хотѣвъ аблокать захопити двѣйну корысть. Вѣдтакъ годить ся заявити, що оба типы, Кирила й Тхорихи, суть природнѣ и вельми вдатнѣ.

Комедія „Перемудривъ“ не може про-те вважатись творомъ выкѣнченнымъ и зовѣмъ вдоволяющимъ. Ё въ нѣй деякѣ вдатнѣ типы й деякѣ сцены вельми драматичнѣ, але й добавчаемо въ нѣй подекуды такожь злишню балаканину, а про саму суть процесу Тхорихи зъ Перепадею довѣдуемо ся ажъ въ пятѣй явѣ дѣѣ четвертон, дарма, що Перепадя, Передерѣй и Тхориха зъ сыномъ про сю справу по-переду чи-мало наговорились. — Опроче въ сему творѣ драматичнѣмъ ё мало акцѣй, а головный дѣячь,

¹⁾ „Зоря“, VII. 1886; стор. 420.

Храпко, спиняє єѣ ще своїми довгими, балакучими мольоґами.

Лучшою вѣдъ єєи комедіѣ є драма въ пяти дѣяхъ п. з. „Л и м е р ъ о в н а“, щѣ въ нѣй Мирный зъобразивъ траґичну картину зъ родинного побуту селянъ правобережної України въ половинѣ XVIII. вѣку. Ба, можна сказати, щѣ ся драма є въ загальѣ однимъ зъ найлучшихъ творѣвъ украиньскої письменности напряду реального. Хоча-жь въ галицкѣй Руси виставляють єю драму на сценѣ руско-народного театру (п. з. „Дѣти недоль“), то годѣ пѣдати єѣ тутъ критично-литературному розборови, по-за-якѣ єѣ досѣль не надруковано. Оцѣнили-жь „Лимерѣвну“ въ литературныхъ своихъ оповѣсткахъ Евгений Олесницькій¹⁾ и Володимиръ Коцовскій²⁾.

*

*

*

Помѣжь украиньскими письменниками проявляють Панасъ Мирный та Иванъ Левицкій-Нечуй справдѣшній хистъ до реального писаня. Коли-жь творы Нечуя визначають ся не тѣлько природною правдою, але й горячою любовою до рѣдної батькѣвщины та й всякими прикметами народної поезіѣ, то въ писаняхъ Мирного бачимо такій реализмъ, щѣ подекуды нахиляє ся до позитивного свѣтогляду й до пессимизму, зъ-за чого народна поезія, щѣ засновкомъ своимъ є романтично-реальна, меншій впливъ маѣла на Мирного, нѣжь на Нечуя. Нечуй є неначе артисть-малляръ, щѣ свои образы оживляє вельми вдатнымъ кольоритомъ, Мирный же — се мовъ той художникъ-рѣзбяръ, щѣ плястичнѣ свои типы выконує зъ мармуру. Чи-жь творы мають высшу стѣйнѣсть, — чи творы Нечуя, чи може Мирного, годѣ нынѣ рѣшити вдоволяючо: прихильники напряду національно-реального цѣнять выше писаня Не-

¹⁾ „Дѣло“, 1889; число 257.

²⁾ „Зоря“, X. 1889; стор. 380.

чуя, мѣжь-тымъ коли радикаламъ бѣльше подобають ся творы Мирного. Вышпимъ поетичнымъ таланомъ вызначуе ся Мирный, одначе у Нечуя є лучша инвенція предмету, вправнѣйша анализа психичного процесу, бѣльше вдатный розвитокъ основной думки. А вже-жь у Мирного є бѣльша сила слова, живѣйша драматичнѣсть мовы, за-для чого творы єго душу читача сильнѣйше вражають, нѣжь повѣсти Нечуя. Тому-то Б. Вѣльхѣвскій, оцѣняючи повѣсти „Лихій попутавъ“ и „Пяниця“, написавъ ось-що про хосенну литературну дѣяльнѣсть Мирного: „Мирный має всѣ задатки для того, щобъ зробитись великимъ поетомъ нашего часу. Вымовна мова, плястичнѣсть, образнѣсть, не-бажане ганятись за дешевыми ефектами, умѣне розгорнути велику картину, досконало єѣ скомбинувати й обробити деталѣ, знане свого народа, — все те обѣцюе намъ у ньому пиеьмовця, котрый обновить наше пиеьменство и стане у лавахъ великихъ пиеьмовцѣвъ европейськихъ, якъ що тѣлько для будущего розвитку його талану єсть и будуть сприяючі обставины“¹⁾.

Найпаче-жь мова въ повѣстяхъ Мирного є прегарна, дарма, що вѣнъ часто хѣснуе ся провинціялизмами. Ба, не минемо ся зъ правдою, коли скажемо, що мовы украиньскои найлучше можна навчитись, читаючи повѣсти й романы Мирного. Кажуть, що писаня Мирного выгладжувавъ Бѣликъ, — се дотыкае ся хйба лише провинціялизмѣвъ въ выговорѣ, котрѣ Бѣликъ повыкидувавъ изъ роману „Хйба ревуть волю, якъ ясла повнѣ?“ Бо вже-жь годѣ справляти тее, щѣ є правильне й гарне; — Бѣликъ мѣгъ подекуды повѣдрѣзувати злишнѣ паростки зъ буйнои ростины, але не надавъ ѣй животворнои силы, якою она красуе ся.

*

*

*

¹⁾ „Зоря“. VIII. 1886; стор. 291.

Иванъ Бѣликъ, великій знавець народної поезіѣ, подававъ ачей Мирному зразки творѣвъ усної словесности до прикрасъ поетичныхъ въ его повѣстяхъ. У двѣйзѣ-жъ изъ нимъ написавъ Мирный свѣй романъ „Хиба ревуть волю, якъ ясла повні?“ Можна сказати, що историчні образки зъ минувшини, філософичні рефлексіѣ и зразки прозаичного оповѣданя вийшли зъ-підъ пера Бѣлика, котрий и самъ писавъ децо въ мовѣ українськѣй.

И. Бѣликъ, подаючи въ перекладѣ деякі частини зъ „Записѣвъ Охотника“ Ивана Сергієвича Тургенева, зладивъ коротку житєпись сего славного письменника російского и сказавъ кѣлька слѣвъ про тѣ его писаня. Вѣд-такъ подавъ вѣнъ въ українськѣмъ перекладѣ отъ-сѣ два оповѣданя изъ „Записѣвъ Охотника“: 1. „Тхѣръ и Калиновичъ“ („Правда“. VI. 1873; стор. 2—19). — 2. „Бѣжинъ лугъ“ (ibid., стор. 51—68).

Опѣсля надруковано въ „Правдѣ“ деякі его критичні оцѣнки українськихъ творѣвъ. Сюды належать ось-які статѣ Бѣлика: 1. „Переглядъ Литературныхъ новинъ“ („Правда“. VI. 1873; стор. 72—77). — а) „Первоцвѣтъ Грицька Кохнѣвченка“. Книжка перша. Одесса. 1871. Критика (ibid., стор. 110—114). — б) „Починокъ Ивана Подушки“. С.-Пб. 1871. Критика (ibid., стор. 519—528). — в) „Зѣрка. Компонування Катерины Соколовськѣй“. С.-Пб. 1871. Критика (ibid., стор. 581—590). — 2. „Литературні злочинства: Бычокъ, або бездѣтні люде. Стрыкованне Прохора Данилевського“. Тифлисъ. 1875. Критика („Правда“. VIII. 1875; стор. 931—933).

14. Федѣръ Заревичъ¹⁾.

Вѣнъ родивъ ся 1835. р. у Славску, селѣ Стрыйского повѣту въ Галичинѣ, де батько его бувъ священни-

¹⁾ Порѣвн. статью Тита Реваковича п. з. „До исторіѣ українсько-

комъ. Федѣръ учивъ ся въ гимназіі Станиславѣвскѣй, де скѣнчивъ шесту клясу, вѣдтакъ перейшовъ до гимназіі Самбѣрской, та не докѣнчивъ тамъ наукъ, тому-що въ другѣмъ пѣвроку осьмой клясы выгнали єго и чотырохъ єго товаришѣвъ, Русинѣвъ, за якѣсь „аспіраціі рускѣ“¹⁾. Тодѣ-то батько загнѣвавъ ся на сына й не хотѣвъ посылати єго до шкѣль. Проте Федѣръ бувъ зъ-першу кѣлька лѣтъ діурнистомъ при судѣ повѣтовѣмъ въ Долинѣ, а потѣмъ ставъ практикантомъ при камеральнѣмъ лѣсництвѣ въ Долинщинѣ. Въ 1862. р. громада молодыхъ Русинѣвъ Львѣвскихъ покликала єго на редактора литературной часописи „Вечерницѣ“. Про сѣю подѣю пише ось-що біографъ Заревича, Титъ Реваковичъ²⁾: „Выдаванѣмъ Вечерницѣ поклавъ Федѣръ Заревичъ вразѣ зъ громадкою, щѣ коло Вечерницѣ працювала, велику заслугу для литературного розвитку рѣдного нашого слова въ Галичинѣ, и для освѣ-

русского письменства“. Споминки про Федора Заревича („Правда“. Томъ II. Сѣчень, лютый, марець. 1889; стор. 281—287). Деякѣ звѣстки про жите Заревича подавъ авторови сѣи исторіі литературы дръ Ілярій Бачинскій, адвокатъ кравый въ Стрию.

¹⁾ Ось-що пише дръ Бачинскій про сѣю подѣю: „Въ семѣй клясѣ гимназіяльнѣй майже всѣ ученики жили зъ собою въ гармоніі та згодѣ, и що-тыжня сходили ся въ среду й въ суботу на двѣ або три години, щобы вправляти ся въ музицѣ або спѣвѣ. Ту гармонію намагавъ занастити В. Л. (щѣ пѣзнѣйше бувъ письменникомъ польскимъ), котрый сатирую и сарказмомъ докучавъ своимъ товаришамъ. Тому-то сѣ рѣшили внести на него жалобу до дирекціі, и въ тѣй цѣли зѣйшли ся кѣлька разѣвъ. Такѣ сходилинѣ вважало намѣстництво наклономъ до ассоціаціі, котру В. Л. передъ комиссією представивъ яко ассоціацію (аспірацію) руску. Вѣдтакъ выключено зъ Самбѣрской гимназіі пѣтьохъ учениковъ, Русинѣвъ, мѣжь ними й Заревича та Бачинского, теперѣшнього адвоката въ Стрию. Але-жь и того В. Л.—го выгнали зѣ всѣхъ середнихъ шкѣль цѣлой Австріі“.

²⁾ Титъ Реваковичъ є теперъ начальникомъ повѣтового суду въ Пѣдбужи, повѣту Дрогобицкого.

домлена національного межи молодѣжею.... Вечерницѣ мѣли ще й ту заслугу, що они першій мѣли вѣдвагу виступити противъ тодѣшнихъ повагъ вѣ нашѣй молоденькѣй литературѣ, а то противъ професора Якова Головацького, и редактора „Слова“ Богдана Дѣдицького, передъ котрыми вся Русь галицька клонила ся... Якъ же мы наразъ почули чисту рѣдну нашу бесѣду вѣ Вечерницяхъ, тодѣ теплымъ духомъ повѣяло на насъ, тодѣ мы дивували ся, якъ-то можна вѣ нашѣй бесѣдѣ вѣсь хоть бы й найвыщій гадки красно й докладно выразити, — тодѣ мы полюбили рѣдну нашу бесѣду¹⁾. — И справдѣ вѣджило руске слово, коли вѣ Вечерницяхъ, крѣмъ редактора Заревича, помѣщували свои творы Йосипъ Федьковичъ²⁾, Володимиръ Шашкевичъ, Ксенофонтъ Климовичъ, Евгенийъ Згарскій, и другіи.

Вѣ переднѣмъ словѣ до першого числа „Вечерницѣ“ (1. лютого, 1862) заявила редакція мѣжъ иншимъ ось-що: „Мы загадали выдавати письмо для образования руского народного языка вѣ письменности, котора повинна якъ найблизша бути живому народному слову“. — А коли мѣжъ числами 34. и 35. сеи часописи зайшла пяти-тыжднева перерва вѣ издавництвѣ, то редакторъ Заревичъ прибравъ собѣ головного робѣтника, Володимира Шашкевича, и вѣ числѣ 35. озвавъ ся ось-якимъ словомъ до передплатникѣвъ Вечерницѣ: „Вечерницѣ не упали! Мы замовкли лишень на часъ короткій по тѣй причинѣ, що видѣлось намъ конечностию, скупитись бѣльше за-для взаимной пѣдмоги дѣлу, яке мы уже зѣ-разу загадали, а котре означили мы ясно вѣ переднѣмъ словѣ (ч. 1.). Коли приступили мы до

¹⁾ „Правда“. II. Сѣчень, лютый, марець. 1889; стор. 282—283.

²⁾ Мѣжъ творами Федьковича, надруковаными вѣ „Вечерницяхъ“, вызначуе ся повѣсть „Штефанъ Славичъ“, що вважае ся причинкомъ до автобіографіѣ поэта (1863; число 13—16).

редакціѣ, була насъ горетка невеличка: ледви кѣлькохъ молодыхъ людей загрѣлось було гадкою, розвивати нашу словеснѣсть на чисто-народнѣй основѣ, або инакше, не дѣлитись письмомъ вѣдъ нашихъ наддніпрянськихъ братѣвъ, зъ котрыми становимо одну народню цѣлѣсть. Ледви сотнѣй зъ читающей громады знавъ дещо про нашу рѣдну Украину, про батька Тараса, Основяненка, Кулѣша, Костомарова, Марка Вовчка и т. д., а нашѣ пѣдкарпатскѣй народнѣ спѣваки стали чимъ-разъ рѣдше вѣдзыватьсь до насъ тымъ солоденькимъ матернимъ словомъ, щѣ насъ збудило дожитя и загрѣло до дѣлѣть, котрѣ нашѣй мовѣ отворили дорогу до катедръ университетськихъ, зъ-вѣдки за трудомъ нашихъ землякѣвъ, дасть Бѣгъ, розѣльсь просвѣта тымъ-же самымъ словомъ южноруськимъ, за котре мы вѣсь спѣльно боролись, та й до нынѣ ще боремъ ся на-супротивъ виѣшнихъ недругѣвъ нашої народнѣй идеѣ. Ледви девять мѣсяцѣвъ писали мы нашѣ Вечерницѣ, а зъ невеличкою молодою громадкою стала громада поважна; — не самѣ молодѣ, але й сивѣ головы берутъ ся щиро за наше дѣло¹⁾, а такъ мы нынѣ уже не изольованѣ, бо дѣло наше не дѣло кѣлькохъ, а дѣло громадське! Знаемъ мы добре, що не такъ нашѣ Вечерницѣ, якъ бѣльше та идея, котру вони заступали, зробили те, що нынѣ у кождѣмъ закутку Галича учуєшь вже про нашу Украину, а далѣ на кождѣмъ майже попѣвствѣ побачишь портретъ великого Тараса межи портретами нашихъ пѣдкарпатськихъ литератѣвъ“ (стор. 297).

А вже-жъ вѣ другѣмъ рѣчнику „Вечерницѣ“ зъ осьмымъ числомъ (21. лютого, 1863) наступила змѣна вѣ редакціи, по-за-якъ одвѣчальнымъ редакторомъ сего литературного письма ставъ Володимиръ Шашкевичъ, котрый

¹⁾ Вѣ „Вечерницяхъ“ 1862. р. надруковано вѣршь Николы Устѣяновича п. з. „Славянська колыбель“ (ч. 5).

цѣле 17. число зладивъ въ правописи фонетичнѣй, мѣжъ-
тымъ коли по-переду въ другѣмъ рѣчнику сеи часописи
тѣлько деякѣ статьѣ беллетристичнѣй въ сѣй правописи
надруковано. — Вѣдтакъ зъ числомъ 17. переставъ Шаш-
кевичъ выдавати „Вечерницѣ“¹⁾.

Титъ Реваковичъ подае причину, для якои занапа-
щено выдаванє литературного письма „Вечерницѣ“. Осъ-
що пише вѣнѣ въ сѣй справѣ: „Интеллигентнѣй Русины
приходили лишєнь о тѣлько до свѣдомости своєи народ-
ности, що знали, що вони не Поляки... Вся робота па-
тріотѣвъ польскихъ и руськихъ въ часы настаня консти-
туціѣ обмежала ся на тѣмъ, що однѣй й другѣй убирали ся
въ манифестаційнѣй народнѣй убрания, що выгукували, що
вони Русины або Поляки, — що кричали, шумѣли,
и о скѣлько можна було — якъ то кажуть — добре жили²⁾.
Роботы реальной, позиточной для загалу руського або
польского мало було. Такою була тодѣ и молодѣжь уни-
верситецька руська й польска вѣ Львовѣ, де житє крик-
ливе національне руське й польске наибѣльше шумѣло...
Отже-жь свободу конституційнѣй выхѣсновували Русины
и Поляки въ цѣлѣмъ краю, а особливо-жь вѣ Львовѣ въ
той спосѣбъ, що однѣй й другѣй убравши ся въ народнѣй
убрания йшли на побовище, се-бѣ-то на поле попису до
каварнѣ, де стародавнымъ способомъ войованя герцѣ
выправляли, се-бѣ-то, де выгукували, кричали, шумѣли,
сварили ся, а неразъ и побили ся. Та громадка Русинѣвъ,
котра брала участь въ тыхъ герцяхъ, а до котрой нале-
жала живѣйша молодѣжь университецька руська й мо-
лодѣй литераты й публицисты руськѣй, що громадили ся
коло „Вечерницѣ“, назвали себе „старою Сѣчею“, — бу-

1) Про Володимира Шашкевича гледи „Исторію литературы рус-
кой“, II. 2; стор. 661—680.

2) Сѣй слова дотыкають ся молодыхъ патріотѣвъ руськихъ.

цѣмъ то вони такъ боронили пѣдъупалыхъ, але не затраченихъ правъ руського народу, якъ колись славнї завзятцѣ-Запорожцѣ. Те гуляще жите молодои нашої громады зъ рокѣвъ 1861. и 1862. и початку 1863. р. було причиною, що „Вечерницѣ“, котрї зъ-першу мали 600 пренумерантѣвъ, черезъ нерегулярне выдаване и черезъ легкодушнѣсть ихъ редакторѣвъ въ половинѣ 1863. р. впали. Помимо того не вѣдмовляю обомъ тымъ редакторамъ (Заревичеви и Шашкевичу), якъ и ихъ ровесникамъ, патріотизму. Вони були горячї патріоты, а молодѣжь тодѣшня руська университетька вѣдзначала ся въ загалѣ такимъ горячимъ руськимъ патріотизмомъ, що дай Боже, щобы все горѣвъ въ нашѣй молодѣжи той огонь любви до рѣдного народу, якъ у тодѣшнѣй молодѣжи. Згадаю тутъ лише пару именъ тогочасныхъ студентѣвъ университету, котрї вѣдтакъ або своєю ученою, або суспѣльною дѣяльностїю широко славу собѣ здобули, або яко люде на становищахъ своимъ чистымъ характеромъ и громадськими заслугами високе поважане въ товариствѣ займають, щобы оцѣнити, якї перлы були межї тодѣшньою молодѣжею университетькою вѣ Львовѣ. Ось вони: покѣйный Корнило Сушкевичъ, Омелянъ Партицькїй, Данило Тянячкевичъ, Остапъ Левицькїй, Кость Горбаль, Юліянъ Целевичъ, Олександръ Борковськїй, Григорїй Кузьма, Олексїй Слюсарчукъ и др.“

Въ 1863. р. виѣхавъ Заревичъ изъ Львова въ Скѣльску верховину, де живѣ у свого шурина, Степана Михайловича, священника въ Головецьку. Титъ Реваковичъ згадує про тее, що въ тѣй гарнѣй верховинѣ пѣзнавъ ся вѣнъ зъ Федоромъ Заревичемъ зимою 1864. р. въ домѣ своихъ родителѣвъ въ Волосянцѣ. Вѣдтакъ пише Реваковичъ ось-що: „Дуже полюбивъ я его за его нѣчимъ незрушмый веселый гуморъ, за его все цѣкаві дотепы, его свѣ-

тлый розумъ, и за его гарный спѣвъ. Его першого я почувъ въ моёмъ житю, якъ вѣнъ гарно й докладно спѣвавъ найрѣзнодорожнѣйшій народнѣй нашѣй рускѣй спѣванки, — я не мѣгъ начудувати ся розмантѣй мельодійности тыхъ спѣвѣвъ и не мѣгъ ся ихъ наслухати, й доконувавъ ся тодѣ, що наша народна музика є то зовсѣмъ вѣдрубнѣй музикальнѣй свѣтъ вѣдъ знанои намъ музики италіянськой, нѣмецкой й инчихъ¹⁾.

Въ 1867. р. намѣстникъ Галичины, графъ Агеноръ Голуховскій, покликавъ Заревича до выдаваня газеты руской, котру хотѣвъ пѣддержувати урядовыми грѣшми. Заревич прибравъ собѣ до помочи Остапа Левицкого, Костя Горбала²⁾ й Олександра Могильницкого, та й почавъ выдавати политичну часопись „Русь“. Въ першѣмъ еи числѣ поставивъ вѣнъ програму издавництва, высказавши мѣжъ иншими ось-якѣй провѣднѣй думки редакціѣ: „Най-упершъ сповѣдуємо, що мы выступаємо за дѣло й рѣчь нашего народа руського (а лучче означаючи, народа малоруського), и того-жъ права и справедливѣй желаня боронити мы постали, зарѣвно противъ всѣмъ, которѣй яко вороги й суперники його заявляють ся. Зъ однакою невѣщущою бачностію будемо уважати всѣхъ за ворогѣвъ русько-народнои идеѣ, которѣй на те имя заслужать ся. — Положене наше таке, що лише самѣй въ собѣ глядати маємо нашу будучнѣсть и нашу силу, — лише мы самѣй, народъ свѣдомый нашего житя, можемо зробити те, чого яко народъ бажати намъ треба, — лише мы самѣй можемо, коли схочемо, уладнати по вымогамъ свое народне хозяйство и поставити себе въ чергу народѣвъ поважа-

¹⁾ Порѣвн. важну розвѣдку Порфирія Бажаньского п. з. „Малорускѣй музикальнѣй народнѣй тонъ“. Львѣвъ 1891.

²⁾ Кость Горбаль ставъ „издавателемъ и властителемъ Руси“, мѣжъ-тымъ коли Федѣръ Заревич бувъ одвѣчальнымъ еи редакторомъ.

ныхъ всемирно. — Найзавзятѣйшими ворогами народа нашого були й суть усе одні — славянскіі племенцѣ — Ляхи й Москалѣ. Оба суперники помѣжъ собою до одной замѣряють цѣли, оба Малоруси одмавляють самостайнѣсть народню, и той народѣ до своего причисляють. Саме теперъ лѣтъ 200, якъ оба тії приятелѣ наші роздерли мѣжъ собою нашу вѣтчину Андрусѣвськимъ уговоромъ, корыстуючи, оба, на свѣй хосенъ. — Польша на вутлыхъ ногахъ своихъ и теперъ еще силується загарбати нашу Русь, — та годѣ! воно смѣшне! — нехай собѣ передше поможе та стане на ноги сама, коли годна, — розвоеви еи политичному або соціальному въ своихъ границяхъ народнихъ мы не перепоною, — але на Руси Польшу ставити, то таки й бѣльше, якъ смѣшне. Пятсотъ лѣтъ держала вона Русь у своѣй батькѣвськѣй опѣцѣ, — пятсотъ лѣтъ силою и перевагою не змогла нагнути Русь на своє; а теперъ, коли сама розѣдрана й упокорена, нехай и не силується на пуге! — Польша на Руси вже пропала, Польша на Руси бути не може! Польша для насъ вже тою силою, которой мы не боимося давно вже!“

Хочь отже гр. Голуховскій мабуть бажавъ, щобъ Заревичь редагувавъ „Русь“ въ душѣ польскѣмъ, то вѣнъ выступивъ противъ системы польскои, котру той намѣтникъ бувъ тогдѣ заингуравъ въ управѣ рускои части Галичины, и тому-то конфисковано „Русь“ кѣлька разѣвъ, ба, Заревичеви выточено й процесъ прасовый. Вѣд-такъ Голуховскій помѣтивъ, що Заревичь не той чоловікъ, якого вѣнъ до редакціѣ глядавъ, и про-те зъ его волѣ „Русь“ перестала виходити, не дѣждавши й року своего выдаваня.

Хоча-жь „Русь“ забаганкамъ Полякѣвъ въ нѣчѣмъ не потунала, то все-жь метою еи було: парализувати

впливъ часописи „Слово“, котра пѣсля нещаснои битвы австрійского вѣйска зъ Прусаками пѣдъ Садовою въ 1866. р. заявила свѣтови, що Русины й Москаль — се одинъ и той-самый народъ¹⁾. Очевидячки надѣялась тогдѣ редакція „Слова“, що Россія ось-ось займе Русь галицку, и про-те думала она, що вже не треба зберегати святощій рѣднои батькѣвщины.

Федѣръ Заревичъ ставъ опѣсля урядникомъ при ассекураціи (Azienda Assicuratrice) у Львовѣ. По кѣлькохъ рокахъ стративши ту посаду вернувъ назадъ у Скѣльску верховину, де зновъ живъ у свого шурина Михайловича, котрый перенѣсь ся зъ Головецька до Славска. Тогдѣ втерявъ Заревичъ свою веселу вдачу, вѣнъ ставъ сумовитымъ, по-за-якъ не мѣгъ добитись до якогось пристановища въ свѣтѣ; а коли дѣзнавъ ся, що громадске жите Львѣвскихъ молодыхъ Русинѣвъ стало подекуды занапачуватись, то почавъ тратити надѣю на лучшу долю батькѣвщины. Ось-що писавъ Заревичъ до свого приятеля, Тита Реваковича: „Розбрили ся мы по свѣту, якъ тоті прошаки за кусньомъ хлѣба; кѣлькохъ ледве остало при згарищахъ народнои ватры, щѣ такъ ясно и жарко горѣла, — та й тыхъ кѣлькохъ оставшихъ у Львовѣ крышать силы на маловажнѣ публичнѣ перепалки, то десяткованѣ борбою за добро загалу, утомлять ся дальше. — „Бесѣду руську“, котору ледве перестроили нашѣ, выгнано зъ „Народного Дома“, — театръ, скощавѣлый и зѣйшовшій на кумедіантѣвъ-волокиѣвъ, не знать, чи й животѣе ще, — а тымъ часомъ Москалики гораздують и поступають у Вѣдень по ордеры... Прикро дивити ся на те, якъ хоромъ той, де й чоловікъ може якій камѣньчикъ докинувъ, безверхій ще, а вже зачинає трупѣ-

¹⁾ „Зоря“. VIII. 1887; стор. 48.

шѣти й обломувати ся, — здається, що за кождою порошиною, обпадаючою зъ него, и скочується зъ скирты памятокъ жизни жемчужина, обсыпается листе навитон дожитками китицѣ, — прикро й дивно й жалко й чудно, а прецѣ-жь не зовсѣмъ ненадѣйно прийшло воно. — Наша молода, тѣлько-що зъ пѣря виростаюча громада, за порадою и проводомъ людей, своимъ путемъ идучихъ, и своихъ цѣлей достигаючихъ, пустила ся на дорогу таку, на якѣй и силачѣ падають за найменшою похибкою. Наша молода Русь, здобувши ледве першій пороги до палаты народнои словесности, обмилила себе и природный хѣдъ своего розвою, и чепила ся напрасно политики. „Нѣ вола, нѣ рала, а захотѣла ся рѣля“. Отъ такъ, такъ и мы, пане брате, голоручь пѣшли до незнакомаго дѣла, та занехали все тее, чого найупершь було доглядати. — Ото-жь и жалко, дивно й чудно дивити ся, якъ облѣтають листочки засохлѣй зъ нашої китицѣ, — якъ малѣе кружокъ людей, которѣ розсыпокъ здержати, заворожити годнѣй й охотнѣй. — Прочитавши того, счудуете ся може моѣй сумнои бесѣдѣ, та спытаете, куды-жь се веде? Вело-бъ воно мене й повело-бъ ще й не одного за мною, а завело бы знова на рѣдню ниву, зъ которой робѣтники повтѣкали, — та годѣ! вже притямила ся менѣ неудача жизни щоденнои, запоморочила жура о завтрѣшне лихо, — станула передъ очима горою скирта лѣтъ уже сорокъ! — Отъ такъ, бачить ся тому, що пѣшовъ я у золоторолѣ краѣ, грѣбѣ и поровъ за золотомъ и закрѣвавивъ нѣгтѣ, и за-грѣбѣ децо такий и выпоровъ изъ землѣ, а самъ обставъ голый! — Такъ, пане брате, лучше пѣдъ гнѣй землю пороти!⁽¹⁾...

Матеріальне положенє Заревича ставало що-разъ гѣрше. Вѣнъ покинувъ писарку громадеку въ Славску,

1) „Правда“. II. Свѣчень, лютый, марець. 1889; стор. 295—296.

де не мѡгъ выжити, й переселивъ ся до Сколього. И тамъ перибывавъ ся зъ покутной писарки та бѣдувавъ гѡрко. Вѡнъ умеръ у Скольмъ на запалене легкихъ 12. сѣчня 1879. р.

Федѡръ Заревичъ почавъ свою литературну дѣяльнѡсть въ 1862. р., коли ставъ редакторомъ „Вечерницъ“¹⁾. Осъ и поглядъ на єго беллетристичнѣ писаня, надрукованѣ въ галицко-рускихъ часописяхъ:

1. „Хлопська дитина“. Повѣсть („Вечерницѣ“. Львѡвъ 1862; число 1—18). — 2. „У страха великѣ очи“. Повѣстка зъ правдивои пригоды (ibid., ч. 12). — 3. „Опирь“. Пригода (ibid. ч. 14). — 4. „Родина“. Оповѣдане взяте зъ житя (ibid. ч. 16—17). — 5. „Чудный цвѣтъ“. Казка (ibid. ч. 18—19). — 6. „Хто не любитъ?“. Розказане (ibid. ч. 21—24). — 7. „Двѣ матери“. Образецъ изъ житя (ibid. ч. 32—33). — 8. „Сынъ опришка“. Повѣсть взята зъ правдивои пригоды (ibid. ч. 34—42). — 9. „Двѣ сестры“. Повѣстка („Русалка“. Львѡвъ, 1866; число 1. 2). — 10. „Нѣма“. Оповѣдане (ibid. ч. 3). — 11. „Землячка“. Повѣстка („Русь“. Львѡвъ. 1867. ч. 3). — 12. „Загубидушь“. Повѣсть (ibid. ч. 27—37). — 13. „Вѣтрениця“. Оповѣдане („Правда“. 1868; ч. 14). — 14. „Боднарѡвна“. Драмать народный въ трехъ дѣяхъ“, основаный на пѣсни народнѡй („Правда“. 1872; стор. 26—39; 75—88; 111—122).

Заревичъ писавъ першѣ свои повѣсти пѡдъ псевдонимомъ „Юрко Ворона“ (Ю. В.); опѡсля пѡдписувавъ вѡнъ себе буквами Ф. З., або буквою З., и ажъ въ оповѣданю „Вѣтрениця“ та й въ драмѣ народнѡй „Боднарѡвна“ пѡдписавъ себе повнымъ своимъ именемъ и прѡзвищемъ.

Першою єго й наибѡльше просторою є повѣсть „Хлопська дитина“, въ котрѡй змалювавъ картину

¹⁾ Въ „Зорѣ галицкѡй“ (альбумъ на годъ 1860) надруковано два стишки Заревича: „Рускѣй борець“ и „Пересторога другу“ (стор. 84—85), але они не мають литературной стѡйности.

народного вѣдродженя Русинѣвъ въ 1848. р. Героемъ сеп повѣсти є Стефанъ, сынъ бѣднои вдовиць-комѣрниць Василихи. Коли мати вмерла, то шестилѣтній сиротюкъ пѣшовъ по хатахъ за хлѣбомъ жебрущимъ, та незабаромъ найшовъ пристановище въ хатѣ священника Евстахія. Тутъ стала нимъ пѣклуватись панна Анастася, сирота, що була сестрою покѣйнои жѣнки Евстахія. Той-то панъ-отець бувъ зъ роду шляхтичь, чоловѣкъ зъ пересудами, котрый бувало говоривъ: „Хлопъ все хлопомъ — не дай, Боже, зъ хлопа пана!“ Коли Стефанъ тѣломъ и душею ставъ гарно розвиватись; то Анастася бажала пѣслати єго до школы, але отець Евстахій зъ-першу протививъ ся тому, щобы хлопська дитина вчилась, и ажъ перегодя вволивъ вѣнъ волю доброи дѣвчины. Ажъ ось выйшла Анастася за-мужъ, а братъ єи, Константъ, урядникъ вѣ Львовѣ, взявъ Стефана до себе. Маючи захистъ у Константа, Стефанъ учивъ ся вельми добре й своимъ таланомъ та гарною статью вызначувавъ ся межи своими товаришами. Трохи зъ-годомъ умеръ мужъ Анастасѣ, и она зѣ своею дочкою Ганею стала жити зновъ у отця Евстахія. Коли опѣсля Константъ и Стефанъ приѣхали на великоднѣи свята до Евстахія, то десятилѣтня Ганя бавилась изъ Стефаномъ мовъ зъ рѣднымъ братомъ. Минуло кѣлька лѣтъ, и межи Стефаномъ та Ганею завязались вѣдносины сердечнѣи: Стефанъ писавъ неразъ листы до вдовиць и єи дочки. Коли-жъ Евстахій дѣзнавъ ся про любовь Стефана до Ганѣ, то загорѣвъ ся вѣнъ гнѣвомъ изъ-за того, що хлопська дитина, не зважаючи на рѣзницю станѣвъ, смѣе братати ся зъ єго родомъ.

Недовго опѣсля забавило ся пану мандаторови¹⁾ оженитись, и єго гайдукъ Тимко порадивъ єму одружити ся

¹⁾ Мандаторы поставлялись панами, се-бѣ-то властителями дѣбрь земскихъ; затверджували-жъ той выборъ власти циркулярнѣи. Мандаторы

зъ Ганею. Вѣдтакъ пѣдстаркуватый мандаторъ внадивъ ся до хаты Евстахія, дарма, що Ганя не хотѣла й показувати ся, коли вѣнъ прийшовъ. Коли-жъ вѣнъ вѣдъ Тимка довѣдавъ ся, що хлопскій сиротюкъ Стефанъ, покѣнчивши „великѣ школы“, має женити ся зъ Ганею, то задумавъ вѣддати єго въ рекруты. Потому прийшовши до священника ставъ вѣнъ выхвалювати давнѣ часы, коли-то молодѣжь вмѣла шанувати все, що святе й поважне. Єго мова була по-нутру Евстахію, котрый пригадавши собѣ шляхоцкѣ переказы ось-такъ до мандатора озвавъ ся: „Ну, та що поможе говорити, коли нынѣ свѣтъ дивный, — у нихъ все одно, чи-то зъ простого, чи зъ лѣпшого стану хто вѣйшовъ, — одною мѣрою они його мѣрять... Прошу васъ, якѣй-то свѣту ладъ! Коли нынѣ леда хлопскій першій лѣпшій сынъ, якъ лише лизнувъ школы, тои новои, бѣсноватои, уже й не знає, и забуває, вѣдки вѣнъ вѣйшовъ! То така просвѣта! Все нынѣ рѣвно!“ (стор. 67)¹⁾. Вѣдъ того часу пѣпъ полюбивъ мандатора, котрый, по єго думцѣ, „мавъ здоровѣ понятя о людяхъ и о свѣтѣ“.

Трохи зъ-годомъ умеръ Константъ, вѣдказавши свое майно въ части своѣй сестрѣ и єи дочцѣ, а въ части Стефанови. Сердечный добряга не мѣгъ дѣждатись осушченя своєи думки, се-бѣ-то подружя Стефана зъ Ганею. Коли-жъ сиротюкъ, приѣхавши зѣ Львова до Евстахія, справу свого подружя хотѣвъ довести до-пуця, то сказавъ єму священникъ, що вѣнъ нѣколи не призволить,

справували власть полиційно-судову, и выконували въ загаль приказы правительства: стягали податки, вѣдставляли рекрутѣвъ и т. и. Коли заведено конституцію, власть мандаторѣвъ перейшла въ части на рады громадскѣй, а въ части на староства й рады повѣтовѣй.

¹⁾ „Вечерницѣ“. Литературне письмо для забавы и науки. Львѣвъ, 1862.

щобы хлопеська дитина одружилась зъ дѣвчиною, що є пѣдъ его опѣкою.

Ажъ ось настала весна 1848. р. Въ Галичинѣ залунала весела вѣсть про наданє свободы конституційнои. И дивнымъ дивомъ Евстахій въ млѣ ока позбувъ ся своихъ переудѣвъ аристократичныхъ, и сказавъ ось-що Анастаси и єи дочцѣ: „Якъ то мило чути, що миръ божій такъ любить ся, що одинъ надъ другимъ не стає горою, що одинъ другому радъ бы зробити, що лише може. Отъ, добре, що я доживъ такожь тои поры!“ (стор. 83). Вѣд-такъ самъ авторъ ось-якъ старає ся выправдати таку перемѣну вдачѣ Евстахія: „Чоловѣкъ самъ въ собѣ то дивный неразъ и непонятый. Хоть то говорятъ много а премного о тѣмъ, що твердый характеръ нѣколи не змѣнить ся, а прецѣ въ житю оно неразъ приходитъ инакше. Казавъ бысь, то чоловѣкъ такій, якъ той барометеръ. Куды буря або дощъ, або й красне веремя, туды и вѣнъ!“ (83).

А вже-жъ мандаторъ не мѣгъ якось второпати такои метаморфозы въ души старого шляхтича-попа. Вѣнъ не надѣявъ ся, що отецъ Евстахій наразъ мѣгъ такъ змѣнити ся и прилягнути до тои хлопеськои идеѣ бѣсоватои. Незабаромъ Евстахій поѣхавъ зъ Анастасею и Ганею въ окружне мѣсто, де мало вѣдбутись свято народне. Въ срединѣ ринку мѣжь товпою народу стоявъ гарный молодець, прибранный въ мужицку одежу, и говоривъ зъ якимсь старымъ вѣитомъ про свободу й про будущу долю народу. Вѣнъ бувъ уже докторомъ правъ, адвокатомъ и великимъ заступникомъ хлопѣвъ. Про него говорили, що вѣнъ за-для того пѣшовъ на адвоката, щобы хлопѣвъ боронити супроти панѣвъ. Евстахій побачивши Стефана, сордечно повитавъ его и ставъ зъ нимъ балакати про нынѣшне братерство мѣжь людьми. Тогдѣ сказавъ вѣнъ

мѣжъ иншимъ ось-таке: „Такій радъ я, якъ може й нѣколи въ житю не бувъ, що мы подыбали ся въ добѣ иншій и лѣпшій, и що вы мене иншого нынѣ видите, якъ тогды“... (стор. 91). Коли вѣдтакъ Евстахій изъ Стефаномъ увѣйшли въ гостинницю, то сказавъ панъ-отець до Ганѣ: „Но, доню, щожъ? якъ ти ся подобало народне свято? А окрѣмъ свята чи еще може щѣ веселить тебе? — О! я знаю, щѣ тобѣ, ласичко, на думцѣ! — Я те добре знаю!“ — та й указавъ пальцемъ на Стефана. И спаленѣло личко щасливои Ганѣ, котра дѣзналась, що єи опѣкунъ полюбивъ Стефана.

Здавало ся, що Стефанъ уже незабаромъ одружить ся зъ Ганею, — та не такъ склало ся, якъ ждало ся! Паны, почувши звѣстку про змаганя хлопського адвоката въ хосенѣ люду, вжахнули ся й старали ся розбити жєнитѣбу єго зъ попадянкою. Ось-що они говорили мѣжъ собою: „Єго конче треба для насъ переробити; — сли вѣнъ колисъ насупротивъ насъ у хлопськихъ справахъ стане, то не много мы выиграємо зъ нашими старосвѣтськими адвокатами!“ (стор. 100). — Тому-то Северинъ графъ Ш. запросивъ Стефана до себе въ гостину. Звѣхало ся багато шляхты. При обѣдѣ посадивъ вѣнъ Стефана коло своєи дочки, Ядвинѣ, думаючи, що того хлопського адвоката голова ще не такъ сильна, щѣбъ могла оперти ся очицямъ красавицѣ паньскои, коли єму такъ завернула голову попадянка. Та отъ, паннѣ Ядвини самѣй завернуло ся въ головѣ, якъ стала бесѣдувати зъ гарнымъ адвокатомъ хлопськимъ.

Небавомъ опѣсля бувъ храмъ на Спаса въ селѣ, де живъ Евстахій. Приѣхавъ и дѣдичъ зъ мандаторомъ, а по Службѣ божѣй заявивъ вѣнъ Стефанови, що хотѣвъ бы зъ селянами своими въ мирѣ жити та погодити ся зъ ними о пасовище й лѣсѣ. Якъ же дѣдичъ побачивъ, що

годѣ хлопського адвоката зъєднати зъ панами, то порѣшивъ єго погубити.

Вже-жъ громада, користуючись радою хлопського адвоката, стала правувати ся зъ паномъ за теє, що вѣнъ вѣдбравъ пасовище й заборонивъ лѣсь. Про-те дѣдичъ злигавъ ся зъ мандаторомъ и спонукавъ єго, подати тайкомъ на Стефана жалобу до суду, мабуть то вѣнъ ворохобить людей, щобы панѣвъ прогнали та не платили податкѣвъ. Вѣдтакъ мандаторъ розповѣвъ отцю Евстахію, що хтось подавъ на Стефана отъ-таку жалобу до суду, — опѣсля-жъ сказавъ вѣнъ, що судъ домагає ся вѣдъ священника свѣдоцтва моральности для Стефана. Евстахія такъ тяжко вразила та сумна новина, що сказавъ мандаторови, щобъ взявъ папѣръ и написавъ самъ, якъ можъ найлѣпше. Потѣмъ пѣдписавъ вѣнъ свѣдоцтво, не читавши єго.

А вже-жъ Ганя не хотѣла вѣрити, щобы Стефанъ заподѣявъ таке лихо. Въ тяжкѣмъ смутку пригадала она собѣ, що наймичку єи опѣкуна, Олену, любить Тимко, гайдукъ мандаторекій, котрый бувъ вѣрникомъ свого пана. И справдѣ розказавъ Оленѣ Тимко, що дѣдичъ просивъ мандатора, щобъ єму порадивъ въ єго клопотѣ, по-за-якъ громада хоче єго позывати за пасовище й лѣсь, — та що мандаторъ пѣшовъ въ канцелярію и тамъ написавъ щось недоброго на Стефана. Якъ же про се довѣдалася Ганя, то написала листъ до свого милого й оповѣстила єго, що мандаторъ зъ дѣдичемъ выдумали на него тоту клевету. Та небавомъ правда выйшла якъ олива на верхъ: показало ся въ судѣ, що Стефанъ зовсѣмъ безневинный. Але-жъ лукавому мандаторови не хотѣвъ вѣнъ метитись, кажучи: „Отъ, поганный чоловікъ! най иде бѣда на чужій руки!“ Вѣдтакъ мандатора нагнавъ дѣдичъ, бо громада выграла всѣ свои права. Сте-

фанъ же одруживъ ся зъ Ганею; обоє були щасливѣ, а громадяне горнулись за-любки коло щирого свого заступника.

Повѣсть „Хлопська дитина“ має тѣлько зъ-за того свою вагу, що вважає ся картиною суспѣльного побуту въ галицкѣй Руси въ добѣ вѣдродженя народного. А вже-жъ „Хлопська дитина“ є першимъ повѣстярскимъ творомъ автора, и про-те въ писаню могли проявитись деякѣ похибки супроти психологичной правды. Найперше запримѣчаємо, що Заревичъ писавъ сю повѣсть частинками для поодинокихъ чиселъ „Вечерницъ“, и тому-то сей твѣръ не мѣгъ бути выкѣнченимъ нѣ въ подробицяхъ, нѣ въ цѣлости. Вѣдтакъ молодой авторъ велѣвъ отцю Евстахію вѣдбувати такѣ наглѣ метаморфозы душевнѣ, якѣ въ дѣйности ачей не можуть проявитись. Той бо чоловѣкъ изъ застарѣлыми шляхоцкими пересудами, щѣ не мѣгъ стерпѣти хлопської дитини, дѣзнавши ся про рѣвнѣсть и братерство братнѣ, яке въ Галичинѣ 1848. р. выкликало ся конституцією, ставъ наразѣ демократомъ, и нахиливъ ся сердцемъ не тѣлько до Стефана, але й до всякого хлопа, котрымъ дотѣль гордувавъ. Ось-що сказавъ вѣнъ Стефанови про метаморфозу своєи душѣ: „Я вже не нынѣшнѣй! я vyrѣсь за иншихъ часѣвъ... За насъ було, шляхтичъ то бувъ идеаль одинъ, до котрого кождый зѣтхавъ. Тому-то й не дивно, що шляхта держала себе за найлѣпшихъ у свѣтѣ, и все инше уважала за нѣчо. Але отъ, давъ Богъ, що наставъ иншѣй свѣтѣ, свѣтѣ правдивый, христѣянскѣй; — нынѣ миръ цѣлый, одинъ другому, помѣжь себе братя, — та й я старый нынѣ о много щасливѣйшѣй, бо якось Богъ милосерный навернувъ мене до тои загальнои идеѣ!“ (стор. 91). — Тѣлько-жъ бѣда, що Евстахій, навернувшись до тои загальнои идеѣ, зновъ вѣдкаснувъ ся вѣдъ неи, коли мандаторъ наговоривъ єму, Богъ-зна-що, на хлопського адвоката.

Зъ-помѣжь иншихъ типѡвъ сеи повѣсти визначуе ся ще найбѡльше Стефанъ, дармá, що єго вдача вважає ся идеальною, — всѣ-жь инші типы суть або блѣдї (Анастася, Ганя, Константъ), або нарисованї лише въ головныхъ контурахъ (дѣдичъ, мандаторъ, Тимко, Олена). Вѡд-такъ конецъ повѣсти є подекуды недоладный, по-за-якъ авторови забагло ся, до оповѣданя про весѣле Стефана й Галѣ пристѣбнути ще епизодъ про долю Олены, котра не хотѣла й чути про жениханє гайдука Тимка, а зъ-нечевя вѡддала ся за вѡйтового сына Гриня.

Сю свою повѣсть писавъ авторъ зъ молодечимъ запаломъ и вмѣвъ єѣ закрасити горячими патріотичными фразами. Деякї-жь частини сего твору мають литературну стѡйнѡсть, примѣромъ оповѣданє про побуть Стефана въ домѣ Евстахїя на великоднї свята (стор. 18—21) и про народне свято въ окружнѡмъ мѣстѣ въ добѣ вѡдродженя галицкихъ Русинѡвъ (89—92), — розмова Тимка зъ Оленою про лукавство мандатора й дѣдича (115—116; 122—123)... Коли-бъ въ повѣсти „Хлопська дитина“ було менше злишнього балаканя мѣжь важнѣйшими особами, и коли-бъ характеристика Евстахїя була бѡльше консеквентна, то се писанє могло-бъ бути наилучшимъ творомъ Заревича. Та отъ, сей твѡръ, щѡ бувъ имовѣрно наймилѣйшимъ дитятемъ автора, за-для згаданныхъ похибокъ має тѡлько значѣне культурно-историчне, мѣжь-тымъ коли деякї зъ пѡзнѣйшихъ дрѡбныхъ повѣстокъ Заревича стали бѡльше цѣнными писанями беллетристичными, якї подекуды пригадують намъ манѣру оповѣданя Федьковича, Особливо-жь оповѣданє „Родина“ вказує на стихотвѡръ Федьковича „Товаришѣ“¹⁾, въ котрѡмъ поетъ спѣває про долю двохъ жовнярѣвъ на побоевици.

¹⁾ „Поезїя Юсифа Федьковича“. Львѡвъ, 1862; стор. 52—57.

До лучших творѣвъ Заревича належить повѣсть „взята зъ правдивои пригоды“, написана пѣдъ заголовкомъ „Сынъ опришка“. Авторъ малюе тутъ живыми красками карпатску верховину, и на першій плянь своего образа высувае гарного легиня Гриня, котрый полюбивъ молоду паню, жѣнку камерального лѣсничого. Пасучи вѣвцѣ на полонинѣ заговоривъ вѣнъ разъ самъ до себе: „Шкода еи для нього, старого! Кобъ вона моя — Господи!“ та й зѣтхнувъ. „Завтра недѣля, — зѣйду зъ полонины, та чей ёю хотъ у церквѣ побачу!... Та що-жь ми зъ того? — вона панѣ, а я бѣднѣйшій вѣвчарь!“ — И стало ёму якось тяжко на думцѣ, вытягъ руку зъ пистолетомъ, стрѣливъ на дѣль, та слухаючи, якъ гомѣнъ вѣдкликавъ ся по зворахъ та верхахъ, знову сказавъ самъ до себе: „Вона вчуе мое пистоля, а чи знати-ме, що вѣвчарь Гринь зголошуе ся такъ до неи?... Пуста думка твоя, Гриню!“ — Сховавъ пистоля въ ремѣнь, та й пустивъ ся долѣ горою. Ажь ось явивъ ся лѣсничѣй-Нѣмецъ зъ бережниками та псами. — „А хто-то стрѣлявъ?“ спытавъ ся вѣнъ грѣзно. — „Я, паноньку!“ смѣливо вѣдказавъ легинь. — „А, на-що ты стрѣлявъ? га?“ — „Отъ, звычайне, панцю, абы пропудити, сли може де лукавецъ-вовчище пѣдокравъ ся“. — „А ты-жь, собачѣй бойку, не знаешъ, що ту не вѣльно стрѣляти, коли я полюю? Ты минѣ звѣрину прополохавъ. Вѣддай-но, небоже, тоту твою рунничку!“ — Та ба! вѣвчарь не хотѣвъ вѣддати пѣстоляти лѣсничому, котрый вельми розсердивъ ся и назвавъ бойка собачимъ сыномъ. Почувши такѣ згѣрдне слово Гринь не стерпѣвъ, а озвавъ ся гнѣвнѣйшій: „Пане, я не собачѣй сынъ, — мене хрещена мати родила, — минѣ за матѣрь не доганяйте!“ (стор. 290)¹⁾. И накрывъ вѣнъ голову

¹⁾ „Вечерницѣ“. 1862.

крысанею, та й подививъ ся на пана такъ гордо, що тому здобило ся страшно. Коли-жь лѣсничій звелѣвъ двомъ побережникамъ, щобъ Гриня взяли й завели на лѣсничѠвку, то легинь гукнувъ сердито: „Пане! коли у васъ мѠць та правда, то карайте, якъ хто виненъ, а не прозывайте! Мы въ Господа всѣ однакові! — мы всѣ люде!“ — ВѠд-такъ не пручавъ ся Гриньо, а вѠддавъ ся въ руки побережникамъ. И радъ бувъ лѣсничій, що вже разъ схопивъ сего легиня, котрый єму чогось каменемъ лежавъ на серци. ВѠнъ порѣшивъ, вѠддати гарного легиня въ рекруты.

Привели Гриня до двора, и ось выбѣгла панѣ, та дивно, чогось спаленѣла, якъ єго побачила. — „А що ты зробивъ, Гриню?“ спыталася добра панѣ. — „А що-жь бы? — нѣчо!“ — сказавъ вѠвчарь, та дивлячись на красну паню забувъ сирота, що зъ нимъ стало ся.

Розказавши сю подѣю, авторъ проявивъ ось-яку свою рефлексію: „Шкода красного верховинського легиня, що пустои чепивъ ся гадки! ВѠнъ мѠгъ бувъ нынѣ бути першимъ женихомъ у селѣ: дѣвчата найкрасшій й найбогатшій ажъ пропадали за нимъ, складали спѣванки на його дрѠбній кучерѣ, на його тереновій очи, рожевій лицѣ, называли його оленемъ, князевичемъ, — а йому отъ-що въ головѣ!“

Коли Стефанъ сидѣвъ въ арештѣ, то верзлось єму въ думцѣ, що вѠнъ мусить мати красну паню, хоча-бъ и прийшлося наложити головою. „Ой, кобы лишъ на годинку мене пустили!“ забажалось єму, — „а я-бъ вже кѠнця дѣлу довѣвъ!“ И отъ рано прийшовъ до арешту побережникъ и сказавъ, що панѣ-лѣсничій позволивъ, щобъ Гриньо зладивъ для панѣ якусь роботу. И зрадѣвъ легинь, що позбувъ ся неволѣ хочъ на короткій часъ; — въ одну мить блисло єму въ думцѣ, не вернути бѠльше до арешту, та свободы самому шукати. ПѠдъ доглядомъ побережника тесавъ вѠнъ тыче на фасолію и позиравъ

на паню, що стояла въ вѣкнѣ. Пана не було дома: вѣнъ бавивъ ся ловами въ сусѣднѣмъ селѣ, а вѣдтакъ ночувавъ у побережника, що мавъ гарну жѣнку. Коли-жъ панъ-лѣсничій залицявъ ся до побережнички, то молода єго жѣнка сидѣла самотна пѣдъ вѣкномъ и чогось задумала ся. Передъ хатою на приспѣ сидѣвъ побережникъ, що стерѣгъ арештанта, курячи люльку, а побѣчь него — молодой вѣвчаръ. Побережникъ розказувавъ ему якусь пригоду, але вѣнъ мало слухавъ оповѣданя, та дививъ ся на полонины. „Богъ зна“, мовивъ вѣнъ, „чи коли доведе ся минѣ погуляти на тыхъ горахъ, чи коли ще потужу я на сопѣлцѣ тыми пляями!“¹⁾ — „Еге, брате!“ вѣдповѣвъ побережникъ, „ты-бъ загравъ що, я тобѣ дамъ сопѣлку!“ — И схопивъ ся вѣнъ та пѣшовъ по сопѣлку. Сейчасъ отворило ся вѣкно, и зъявила ся красна панѣ въ бѣлѣмъ убраню. Гриньо, подививши ся на неѣ вже й забувъ за полонину, — станувъ якъ вкопаний, не знавъ, що зъ нимъ дѣяло ся. И вѣвчареви й краснѣй пани тяжко було почати розмову. Ажъ ось перервавъ мовчанку вѣвчаръ кажучи: „Дивите, добра панѣ, на мене! Шкода вашихъ очій, глядѣти на невольного й забраного молодця!“ — „И я невольна, бѣдний вѣвчарю“, одказала панѣ, — „жию самотна, — мѣй мужъ де инде бавить ся!“

Вѣвчареви полекшало на души й хотѣвъ близше пѣдѣйти до вѣкна, але ось вернувъ ся вже побережникъ изъ сопѣлкою. И загравъ Гриньо, — въ него ажъ душа вступила, — здавало ся, що сопѣлка невченого вѣвчаря говорить наче сердешнѣй слова закоханого лѣгня. А она слухала не наслухалась того чудного голосу, що єго неразъ чула въ верховинѣ. — Незабаромъ пѣшовъ Гриньо ночувати въ арештѣ. Цѣлу нѣчь пересидѣвъ вѣнъ дума-

¹⁾ Плай — лѣсова дорога

ючи всяко, — самъ незнавъ, що зъ собою зробити: вѣнъ бажавъ волѣ-свободы. Ажъ ось прийшли ему на гадку опришки: якъ-стѣй рѣшивъ ся вѣнъ стати опришкомъ, злетѣти колись яструбомъ зъ верховины, укарати пана, а паню забрати зъ собою та занести въ Бескиды. Рано поглянувъ вѣнъ на двери, — бачить, они отвертї. Необавци Гриньо ишовъ уже горѣ полонинами, самъ не знаючи, куды впередъ повернути ся. Якъ же лѣсничїй вернувъ ся домѣвъ зъ гостини у гарнои побережнички и довѣдавъ ся, що вѣвчаръ утѣкъ зъ арешту, то кинувъ ся вѣнъ зъ мокрымъ рядомъ найпаче на свою жѣнку, погукуючи, що се єи робота. А вкѣнци сказавъ до неи: „Скажи но минѣ, квѣтоньку ты мѣй, чому ты зъ нимъ разомъ не пѣшла? Я-бъ и слова не сказавъ.“

Трохи-перегода Гриньо опинивъ ся на верховинѣ при граници угорекѣй мѣжъ опришками. Они напали на жидѣвъ и богачѣвъ, щобъ добути грошей, але Гриневи було про се байдуже, — ему було своє на думцѣ. Дѣзнавъ ся про тугу єго найстаршїй зъ опришкѣвъ и велѣвъ ему вести ватагу до лѣсничого. И справдѣ, въ ноци, коли лѣсничїй гулявъ собѣ на другѣмъ селѣ у побережнички, напали опришки на єго двѣръ, забрали рушницѣ и грошѣ, а Гриньо вхопивши гарну паню кинувъ своихъ товаришѣвъ и завѣвъ єѣ за Бескиды въ одно село, що лежало найблизше границѣ угорекѣй по тѣмъ боцѣ. Тамъ жили они обое въ хатѣ колишнього опришка. Гриня не було иногдѣ й довше въ хатѣ, а тогдѣ молода панѣ плакала й тужила за милымъ. Она бѣдкалась неразъ и зъ-за того, що може Богъ не простить ѣй грѣха. Ажъ ось нашли на ту хату катуны (жовнярѣ) саме тогдѣ, коли Гриньо выбѣгъ зъ обѣйстя, пиренувши, якъ тота искра изъ смечечны, — вже й не знати, куды за нимъ дивити ся. За двѣ години вже поѣхало два возы зъ села: на

однѣмъ сидѣла молода панѣ, а коло неи офицеръ, на другѣмъ газда зъ двома слугами, а побѣчь воза ѣхало шѣсть гусарѣвъ на коняхъ.

Ось и змѣсть повѣсти, котра очевидячки не доведена авторомъ до кѣнця. Вже-жь сыномъ опришка є чей самъ Гриньо, головный дѣячь въ повѣсти, дармá, що авторъ не сказавъ нѣчого про єго батька. Але-жь мы не знаємо нѣчого про дальшу долю Гриня, про котрого сказано тѣльке те, що вѣнъ пѣсля розмовы зъ тужною жѣнкою лѣсничого задумавъ ся, самъ не знаючи, якій конецъ буде тому дѣлу, а потѣмъ зчезъ десь безъ слѣду.

Въ сѣй повѣсти авторъ найкрасше зъобразивъ стрѣчу лѣснця Гриня зъ паномъ-лѣсничимъ. Въ загалѣ-жь являє ся той вѣвчарь героємъ романтичнымъ, що ставши й опришкомъ не позбувъ ся думокъ сентиментальныхъ. Єго-жь любка, жѣнка лѣсничого, є якимсь идеальнымъ типомъ. Авторъ зъобразивъ єѣ такъ доброю й тихою, що мѣгъ бы хто вважати єѣ якоюсь етеричною проявою, а не людиною, що въ єи жилахъ кружляє тепла кровь. За те характеристика камерального лѣсничого є зовсѣмъ вдатна; — видно, що авторови наввѣривъ ся справдѣ живый лѣсничій, коли зъумѣвъ змалювати такій образъ, якій може вважатись фотографією зъ природы.

Въ повѣстяхъ своихъ зъявляє ся авторъ идеалистомъ, що подекуды любує ся въ свѣтоглядѣ романтичнѣмъ. А вже-жь въ образку зъ житя „Дѣвъ матери“ намагавъ вѣнъ нахилитись до реализму й писати ладомъ бѣльше природнымъ. Вѣнъ вводить насъ въ палату паньску, де єдиный сынъ дѣдички-вдовы вмирає. Коли-жь панѣ въ великѣмъ смутку тяжко горює, то въ переднихъ покояхъ бавлять ся весело слуги: пють добре вино й грають въ карты. А побѣчь палаты стоить хатинка бѣдной вдовы, матери одного сынка. Поглядаючи рано на пань-

скій двѣръ зѣтхнула она важко й промовила сумовито : „Яснѣ паны!... богатѣ зъ чужою кривды! Вони теперъ у пухахъ вылежують ся, а я отъ пропадаю, бо кусничка хлѣба, або хотъ пушку муки найти годѣ!... Боже, Боже! чи вже такъ суджено минѣ зъ голоду вмерти?“ (стор. 286)¹⁾. — Колись жило ся бѣднѣй вдовѣ гараздѣ, але єи чоловѣка вѣддавъ панѣ въ жовнярѣ, а молодицю зѣгнавъ изъ ґрунту та давъ їй отъ-сю стару хатину. Жиючи въ тяжкихъ невзгодинахъ, сподѣвалася она пѣльги, якъ поверне єи чоловѣкъ изъ вѣйска, але вѣнъ загибѣ десъ у чужихъ краяхъ, а она лишилася зъ пятилѣтнимъ дѣтвакомъ безъ всякою помочи. „Нѣхто й не спытавъ єи, якъ и щѣ ты небого? якъ живешъ? бо люде лишъ собѣ радѣ, а за бѣдного ледви тямлять“ (стор. 287). Якъ же довѣдалася нещасна вдова про смерть панича, то подумала она собѣ : „И статокъ Господѣ давъ и всего, чого душа забagne, коли не давъ вѣку!“ А потому прийшло їй ось-такє на гадку : „Чи не мои слѣзы та клятѣбы лиха набавили?— Хорони, Господи! и въ мене є дитина!“

И пѣшла она зъ дѣтвакомъ до двора помолитись за душу ясного панича. Гарну хлопську дитину побачила панѣ й дѣзналася вѣдѣ слуги двѣрскою, щѣ єи батька зѣгналы зъ ґрунту й вѣддали въ жовнярѣ, та щѣ бѣдна вдова жиє теперъ въ поневѣркахъ. Ясна панѣ була тогдѣ сама въ нещастю, то й чужа кривда заболѣла єѣ може першѣй разѣ на єи вѣку. Тому-то хотѣла она нагородити вдову за ту кривду, яку заподѣявъ їй покѣйный панѣ. Она взяла хлопського дѣтѣака и єго матѣрѣ у свѣй двѣръ и посылала єго въ школу. Бѣдну вдову вѣажала она своєю подругою й ходила зъ нею въ село, подаючи помѣчь убогимъ и недужимъ. Разомъ зъ мужичкою ѣздила

¹⁾ „Вечерицѣ“. 1862.

панѣ иногда ѣ въ городѣ, щобъ вѣдѣдати еи сына. Коли-жь обоѣ вертали ся разъ до дому, то панѣ сказала своѣй товаришцѣ: „Такъ, такъ, небого; — двѣ насъ есть матери, а сына маемъ лишь одного!“ — Хоча-жь авторъ хотѣвъ тутъ змалювати картинку зъ дѣйстнаго жита, то вѣдѣдати не зберѣгъ ся вѣдѣдати своєї манѣры въ писаню, се-бѣ-то вѣдѣдати наклоню до идеализму.

Коли-жь въ повѣсти „Двѣ матери“ натякнувъ авторъ на пана, котрый своему мужикови вѣдобравъ землю и занастивъ его долю, то въ повѣсти „Загуби душъ“ зобразивъ вѣдѣдати такого пана, що погубивъ дѣвочю честь сироты ѣ зруйнувавъ моральный еи таланъ. Авторъ розказує, що дѣвчинка Павля жила въ дворѣ паньскѣмъ, по-за-якъ жѣнка дѣдича приняла до себе бѣдну сироту. Зъ нею любивъ бавитись Мильо, сынокъ паньскій. Якъ же выросла Павля, то дѣдичъ подобавъ собѣ еѣ и ставъ до неѣ лицятись саме-тогдѣ, коли его сынъ покохавъ щиро гарну сироту. И отъ, старый гульвѣса занастивъ на сильно чудову квѣтку, — нещасна Павля втопила ся въ Днѣстрѣ, а за нею пѣрнувъ въ воду ѣ Мильо, коли хотѣвъ еѣ ратувати.

Вже изъ сего погляду на повѣсти Заревича можна дѣзнатись, що въ него бувъ чи-малый таланъ до змалюваня побутовыхъ картинъ изъ жита сучасной суспѣльности. Его образки вызначують ся смѣлымъ и вдатнымъ рисункомъ, тѣлько-жь они по-найбѣльше невыкѣнченѣ, по-за-якъ авторъ зладивъ ихъ на-прихапци, та не зумѣвъ ихъ закрасити природнымъ кольоритомъ. Въ его образкахъ є за-багато свѣтла, за-для чого характеристика деякихъ типѣвъ являє ся идеализована, а подекуды ѣ блѣда. Коли-бѣ Заревичъ бувъ уважавъ бѣльше на форму писаня, то его творы мали-бѣ вышу стѣйностъ литера-

турну, и вѣнъ мѡгъ-бы бувъ заняти побѡчь Федьковича вельми поважне мѣсце въ исторіи нашої літератури¹⁾.

* * *

На засновку пѣснѣ народної написавъ Заревичъ одну драму въ трьохъ дѣяхъ п. з. „Боднарѡвна“. Крѡмъ боднарѡвны й старосты Канѡвского (Потоцкого) вводить вѣнъ на сцену ще вдову боднариху, се-бѣ-то матѣрь Марцѣ боднарѡвны, Амброза жениха, й Онуфрія опѣкуна и стрія боднарѡвны, та й Антипу, повѣрного козака старосты. Рѣчь дѣе ся въ другѡй половинѣ XVIII. вѣку въ малѡмъ мѣсточку. Авторъ каже, що пѡсля народної пѣснѣ пригода зъ боднарѡвною стала ся въ мѣсточку Гусятинѣ въ Галичинѣ, але варіанты пѣснѣ визначають тѡй дѣи мѣсце то въ Бучачи, то въ Богуславѣ, то въ Берестечку²⁾.

Въ драмѣ Заревича Марця боднарѡвна являє ся трохи не кокеткою сѣльскою, щѡ прибравши ся гарно дивить ся въ зеркальце й каже: „Сегодня то певно вже хлопцѣ подурѣють: я прибрана, якъ та краля!“ Єѣ хоче посватати Амбросъ, сынъ богацькій, „гарный, чудный женихъ“, щѡ бачить ся зъ нею майже день-у-день, та отъ, про любовь не промовить вѣнъ нѣ слова, и тому-то каже Марця своѣй матери, що Амбросъ гонорный, що сироту за нѣ-що не буде вважати. Вѡдтакъ покликую она патетично: „Багацька дожидає ручникѡвъ, а бѣдна серця!“ (стор. 30)³⁾.

¹⁾ Заревичъ написавъ ще шутливе оповѣданє „Хлоповичъ Жоржъ Мотозо“ (Календарь товариства „Просвѣта“ на рѡкъ 1872). Вѡнъ є авторомъ такожъ деякихъ повѣстокъ и казокъ, щѡ надруковано ихъ анонимно. Сюды належить „пригода справдешня“ п. з. „Повѣнь“, („Русь“, 1867; ч. 19).

²⁾ Бучачь — повѣтове мѣсто въ Галичинѣ. Богуславъ — мѣсто повѣту Канѡвского, губерніѣ Кіѡвской. Берестечко — мѣсточко повѣту Дубеньского, губерніѣ Волинской.

³⁾ „Правда“. V. 1872.

Ъй не вподобае ся се, що Амброзъ не спытавши еи, вже посилае людей зъ ручниками, про-те каже она, що не хоче ёго, — нехай выбачить! И дѣзнавъ ся незабаромъ Амброзъ, що у боднарихи дочка верховодить, та що у „бабиной дѣвки“ молодой ще розумъ. Марця пѣшла въ село гуляти, хочъ Амброзъ еѣ просивъ, щобъ остала ся дома, бо староста Канѣвскій гуляє й „полюе“, то й могла-бъ она попастись въ яку бѣду. — Осъ грае вже музыка, а сердечный Амброзъ признае ся боднарѣвнѣ, що еѣ любить, и довѣдуе ся вѣдъ неи, що й она прихилиае ся до него сердцемъ. Одинае годъ ему намовити свою любку, щобъ покинула танецъ и пѣшла до дому. Марцѣ захотѣло ся гуляти, и отъ, староста углядѣвъ боднарѣвну й сказавъ ѣй, що она такъ ладна, якои вѣнъ ще не бачивъ. Вѣдтакъ велѣвъ Антипѣ гуляти зъ боднарѣвною и въ танци запроторити еѣ ажъ въ паньскѣ кѣмнаты. Козакъ сповнивъ вѣрно приказъ своего пана. Марця опинила ся въ палатѣ старосты Канѣвского. Тутъ сумовала она, що нема руки помѣчнои, щобъ еѣ высвободила зъ тои паньскои неволь; вѣдтакъ дорѣкала собѣ, що не послухала доброго слова Амброза и скочила наче въ пагубу. Мѣжь-тымъ хитрый Антипа заявивъ боднарѣвнѣ, що еѣ выпустить изъ клѣтки, коли она схоче бути ёго любкою. Але Марця посмѣяла ся старому слузѣ-дворакови, що хотѣвъ женихатись до мѣщаньскои дѣвчины. Незабаромъ пришовъ до неи и самъ староста и спытавъ ся еѣ, чи не схотѣла-бъ бути панею и жити въ сихъ красныхъ покояхъ. Але Марця вѣдповѣла, що не родила ся на паню, и що ѣй тутъ не бути. Те-жь сказала старостѣ й боднариха, котра пришла просити, щобъ панъ пустивъ еи дочку до дому. Та отъ, староста нагнавъ стару геть; — коли-жь потому причепивъ ся до Марцѣ своими любощами, то она пручаючи ся вдарила ёго въ лице, зъ-за

чого панъ Канѣвскій, розлютившись вельми, крикнувъ: „Гадина проклята! хамська душа! — вона мене — мене, пана надъ панами посмѣла.... Га, чекай! хлопська жидло!... научу!“ Побрвавъ пистолетъ и стрѣливши до боднарѳвны гукнувъ зъ пересердя: „Та гъ, такъ, теперъ останешъ!“ Въ сю мить отворились зъ лопотомъ замкненіи двери и въ паньску кѳмнату векочили парубки-мѣщане зъ Амброзомъ, хочъ Антипа зъ козаками двѳрекими намагали ихъ вѳдперти. Незабаромъ явивъ ся й Онуфрій, опѣкунъ Марцѣ, й зупинивъ розборкану молодѣжь кажучи: „Чекайте! утихомирѣть ся!... Погодѣть! прийде часъ, коли верхомъ правда стане, — свята истина пометить ся за народъ терпенный!“

Опѳсля въ коротенькѳмъ епильѳу бачимо образъ: Марця лежить на приспѣ передъ хатою боднарихи, побѳчь неи стоить мати й Амброзъ, трохи далѣ Онуфрій, а вѳддалеки на боцѣ — староста задуманый. Дѣвчата-подружки переходять сценою, кидаючи на мерця квѣты, и зъ-тиха спѣвають сумовиту пѣсню:

На молодѳй боднарѳвнѣ шовкова мережка,
Куды везли боднарѳвну кровавая стежка.

Се драматизоване народнои пѣснѣ не може звати ся вдатнымъ. Не добачаемо въ сему творѣ годящои характеристики головныхъ дѣввыхъ осѳбъ, та й нема тутъ завязки узла драматичного, за-для чого конецъ драмы вважае ся катастрофою, котра заподѣялась витребеньками паньскими. Все-жъ таки деякѣ сцены (II, 3. 4. 7; III, 4) проявляють справжню драматичнѳсть и служатъ доказомъ, що авторъ мѳгъ зъ перегадомъ стати й добрымъ драматурѳомъ, коли-бъ не бувъ зломивъ пера й не залишивъ дальшои дѣяльности литературнои.

15. Володимиръ Барвѣньскій¹⁾.

Въ кождѣмъ народѣ, щѣ въ житю политичнѣмъ и культурнѣмъ перебувъ довгѣ невзгодины й тяжкѣ лихолѣтя, появляють ся часъ вѣдъ часу такѣ величнѣ патріоты, котрѣ своихъ землякѣвъ, приголомшенихъ недолею, або й розъединенихъ домашними перевертнями, вмѣють побудити до просвѣтного й національного вѣдродженя, до спѣльной запападливои дѣяльности въ хосенъ занапашеннои батькѣвщины. Такимъ тямущимъ дѣячемъ въ галицко-рускѣмъ народѣ бувъ незабутный Володимиръ Барвѣньскій.

Вѣнь уродивъ ся 13. (25.) лютого 1850. р. въ Шляхтинцяхъ, селѣ повѣту Тернопѣльскаго, де батько єго Григорій бувъ священникомъ. Володимиръ бувъ наймолодшимъ изъ-помѣжь пятохъ братѣвъ и трѣохъ сестеръ. Хоча-жъ въ побутѣ дѣтей Григорія проявлялась найбѣльша гармонія и любовь, то все-жъ зъ-помѣжь своєи рѣднѣ Володимиръ найтѣснѣйше зживъ ся зъ двома старшими братьями, Осипомъ и Олександромъ²⁾.

Родителѣ заходились запападливо коло своихъ дѣтей, особливо-жъ пѣклувались выхованѣмъ наймолодшого своего сына. Батько, сынъ Ярчовецкаго хлѣбороба, бувъ суворый и поважный, а мати, попадянка, котрои батьки вѣйшли зъ Тернопѣльскаго мѣщанскаго роду, визначувала ся мягкою и чутливою вдачею. — Першѣ науки пе-

¹⁾ „Споминки про жите и дѣяльнѣсть Володимира Барвѣньскаго“. Коштомъ и заходомъ товариства „Просвѣта“ (78. книжочка). У Львовѣ, 1884. — Порѣвн. „Дѣло“. 1883; число 9. 10.

²⁾ Осипъ Барвѣньскій, священикъ въ Сервирахъ, повѣту Золѣчѣвскаго, авторъ трагедіѣ „Павло Полуботокъ“, умеръ 6. лютого 1889. р. Олександръ Барвѣньскій є професоромъ учительскаго семинаріѣ у Львовѣ й посломъ до Рады державнои. Про Осипа, а найпаче про Олександра скажемо дещо въ четвѣртѣй части сеи исторіѣ рускои литературы.

реймивъ Володимиръ у Шляхтинецкѣй школѣ народнѣй, а два роки опѣсля дали єго до народнои школы въ Тернополи. Тутъ учивъ ся вѣнъ вѣдъ 1859—1860 р. Вѣдтакъ перейшовъ вѣнъ въ гимназію Тернопѣльску, де ѣ скѣнчивъ сему клясу.

Вже зъ-малку заявлявъ Володимиръ велику охоту и справдѣшній хистъ до науки ѣ все бувъ однимъ зъ передовцѣвъ помѣжь своими товаришами. Та хочъ вѣнъ пробувавъ въ мѣстѣ, то не бувъ вѣдорванный вѣдъ сѣльско-го житя народногo. Батько бо, посылаючи єму ѣ двомъ старшимъ сынамъ потрѣбный харчъ на прожитокъ, давъ имъ до прислуги наймичку. Она-жь знала багато казокъ, щѣ ихъ до-пѣзна въ ночи розказувала школярикамъ. Тому-то ѣ пѣдчасъ побуту въ мѣстѣ народнѣй казки та пѣснѣ пѣддержували ту звязъ, щѣ сполучала Володимира зъ сѣльскимъ людомъ. Зъ Тернополя-жь усе приѣзжавъ вѣнъ вразъ зъ Осипомъ и Олександромъ до Шляхтинець на свята ѣ на вакаціѣ. Тутъ дѣзнавъ ся вѣнъ про народнѣй звычаѣ ѣ обряды, прислухувавъ ся пѣснямъ та казкамъ, выучувавъ рѣдну мову, и зъ устнои словесности переймавъ тѣ природнѣй окрасы, котрѣ скрѣзь проявляють ся въ єго письменныхъ творахъ.

Нещасна пригода, яка постигла Володимира мабутъ въ 14. роцѣ житя, вилынула чи-мало на єго вдачу. Спавши изъ сполоханого коня на поли, зломивъ вѣнъ собѣ руку ѣ тогдѣ мабутъ звихнувъ хребетъ. Вѣдъ того часу пѣдорвалось єго здорове, котре ѣ перше не було крѣпке. Єго не приманювали вже веселощѣ товариского житя, — вѣнъ потонувъ весь въ науцѣ, добачаючи въ нѣй свою забаву. Саме-тогдѣ молодѣжь гимназіяльна жила идеями Тараса Шевченка. Далеко за мѣстомъ въ тихѣй, неприступнѣй хатѣ збиралась она громадою. Тамъ вѣдбувала ся друга школа, — школа молодого идеализму. Незабаромъ

ставъ Володимиръ душею молодои громады. Любо було дивити ся на него, коли вѣнъ середъ молодыхъ товаришѣвъ голосивъ слова любви до матери-Украины, деклямувавъ народнїи думы про славнїи походы Богдана Хмельницкого, або поетичними барвами розкрашавъ дѣѣ свои батькѣвщины. А коли вѣнъ по шкѣльныхъ трудахъ вертавъ на вакаціѣ до рѣдного дому, то й тутъ не кидавъ своихъ думокъ, — розказувавъ батькамъ про украинську старовину, спѣвавъ имъ козацкїи пѣснї, або й деклямувавъ деякїи думы кобзарекїи. Вже тогдѣ забажавъ вѣнъ просвѣтити темныхъ братѣвъ. Про-те читавъ вѣнъ часто украинскїи книжки сѣльскимъ парубкамъ и дѣвчатамъ, щѣ не могли надивуватисъ нѣ свому „паничеви“, прибраному „по-просту“, нѣ чудовымъ словамъ, щѣ глибоко займали душу.

Пѣсля вакаціѣ 1867. р. введено въ Тернопѣльську гимназію, якъ и въ иншїи гимназіѣ Галичины, польську мову викладову. Та отъ, Володимиръ, учившисъ доси въ нѣмецкѣи мовѣ, не хотѣвъ марнувати часу на те, щѣбъ переучуватисъ всѣхъ предметѣвъ шкѣльныхъ въ послѣднѣмъ роцѣ гимназіальной науки мовою польскою, яка ему доси мало була звѣстна. По-за-якъ тогдѣ не було ще рускои гимназіѣ у Львовѣ¹⁾, то вписавъ ся вѣнъ въ нѣмецку.

Скѣнчивши науки гимназіальнїи у Львовѣ 1868. р., опинивъ ся Володимиръ на роздорожу, и мавъ визначити собѣ цѣль житя, щѣбъ добити ся до становища въ суспѣльности и зъ хѣсномъ послужити рускому народови, Хочъ якъ радї-бъ були родителѣ бачити его въ духов-

¹⁾ Въ гимназіи академичнѣи у Львовѣ розпочались рускїи выклады 1864. р. въ I. клясѣ, та вѣдтакъ посувала ся наука що-рѣкъ выше о одну клясу въ гимназіи низшѣи, и ажъ уставою зъ д. 31. мая 1874. р. розширено рускїи языкъ выкладовый на всѣ вѣсѣмъ клясѣ той гимназіѣ.

нôмъ станѣ, якому посвятили ся найстаршій сыны, однако не дуже противились бажаню Володимира, стати чоловікомъ свѣтскимъ, по-за-якъ уже старшій его братъ Олександръ выбравъ собѣ станъ професорскій. Такъ отже перейшовъ Володимиръ на Львôвскій университетъ и ставъ слухати лекцій на выдѣлѣ правничôмъ. Бачивши, скôлько-то кривды дѣе ся простому народови за-для невѣдомости своихъ правъ, якъ то всѣлякї мантиѣ выхôсновують его темноту й непорадиôсть, забажавъ Володимиръ стати правникомъ, щôбъ мôгъ колись наукою, радою й обороною подавати помôчь дорогимъ своимъ землякамъ.

Саме въ ту пору, коли Володимиръ перейшовъ на университетъ у Львовѣ, мѣжь рускою молодѣжею почалось нове жите просвѣтно-національне. Львôвска молода громада скрѣпила ся що-найкрасшими молодими силами. Зъ Бережанцѣвъ прибули Евгений Желехôвскій и Олександръ Огоновскій, изъ Станиславцѣвъ Володимиръ Навроцкій и Мелитонъ Бучинскій, зъ Тернопôльцѣвъ Андрій Сѣчинскій, Олександръ Барвѣнскій, Володимиръ Ганкевичъ и иншї. Середъ тои молодои громады зродилась думка, выдавати руску часопись для науки й забавы, якои не було тогдѣ въ Галичинѣ. Такъ новими, ще не вправними силами й дрôбными грошевыми датками молодыхъ громадянъ повстало письмо наукове й литературне „П р а в д а“, котре пôдъ редакцією Лонгина Лукашевича стало виходити вôдъ 1. цвѣтня 1867. р. тричи въ мѣсяци¹⁾. Вже въ першôмъ роцѣ свого истнованя зъявилася „Правда“ доволѣ цѣннымъ литературнымъ збôрникомъ, по-за-якъ надруковано въ нѣй деякї словеснї

¹⁾ До року 1884. вышло тринацять рочникôвъ „Правды“. Вôдъ р. 1888. выдае ся „Правда“ въ новôй серїи.

творы Тараса Шевченка, Олексы Стороженка, Данила Млаки, Олександра Кониського, Йосипа Федьковича¹⁾ и и.

Оцѣнюючи дотеперѣшнїй змаганя народнїй Русинѣвъ, молодїи громадяне дѣйшли до тои думки, що не дѣждатись намъ красной долѣ, поки нашъ нарѣдъ не просвѣтить ся й не подвигне ся зъ нужды та не стане свѣдомымъ своєю правды, силы й волѣ. Они пѣзнали, що треба передовеѣмъ звернути бачнѣсть на темный и бѣднїй людъ, нести свѣтло науки пѣдъ стрѣхи сѣльскихъ хатъ и такъ прямувати до розбудженя й вѣдродженя низшой версты землякѣвъ. Заходомъ сего молодои громады й деякихъ старшихъ народовцѣвъ въ осени 1868. р. завязалось товариство „Просвѣта“²⁾, а мѣжь основателями бачимо крѣмъ названыхъ уже молодыхъ патріотѣвъ такожь Володимира Барвѣньского. Хоча наймолодшїй може вѣкомъ зъ основателѣвъ, ставъ Барвѣньскїй небавомъ однимъ изъ найдѣяльнѣйшихъ членѣвъ товариства „Просвѣта“. Вже въ V. и VI. книжочцѣ „Зорѣ“ (1871. и 1872. р.) и въ Календарѣ „Просвѣты“ на рѣкъ 1872. появились першїи его творы, котрїи вѣнъ пѣдписувавъ або криптонимомъ „Василь Барвѣнокъ“, або своимъ именемъ и прѣзвищемъ. Зъ того часу бувъ вѣнъ черезъ кѣлька лѣтъ членомъ выдѣлу „Просвѣты“, и въ хосенѣ членѣвъ сего товариства написавъ двѣ цѣннїи книжочки „Вексель и лихва, наша бѣда“ (1875), и оповѣдане „Трийцять лѣтъ тверезости“ (1876), а въ „Письмѣ зъ Просвѣты“ подавъ пояснене деякихъ новыхъ уставѣ³⁾ та й правничїи порады на запытаня зъ рѣзныхъ сторѣнъ краю.

¹⁾ Въ „Правдѣ“ 1867. р. надруковано въ-перве оповѣдане Федьковича „Опришокъ“ (ч. 1) и его-жь повѣстку „Безгаланне закоханнѣ“ (ч. 4).

²⁾ Про засноване товариства „Просвѣта“ гляди „Исторїю литературы руской“, II. 1; стор. 80.

³⁾ Порѣвн. „Уставу противъ пїяньства“ („Письмо зъ Просвѣты“, 1877; число 1).

Скѣнчивши науки правничѣ въ университетѣ Львѣвскѣмъ (1872) загадавъ Барвѣньскій посвятити ся адвокатурѣ. Тому-то вѣдбувши однорѣчну судову практику вѣ Львовѣ бувъ вѣнъ конципіентомъ адвокатскимъ. Уже въ 1875. р. выголосивъ вѣнъ першу свою бесѣду въ XIV. роковины смерти Тараса Шевченка¹⁾. Сею промовою здобувъ вѣнъ собѣ признане у своихъ и чужихъ, — краснорѣчивѣсть и широкій поглядъ на руску справу зъѣдали ему славу знаменитого бесѣдника. Опѣсля промовлявъ вѣнъ въ роковины Шевченковѣ въ р. 1876. 1878. 1881. и 1882²⁾.

А вже-жъ осередкомъ письменныхъ трудѣвъ молодыхъ патриѣтѣвъ було вѣдъ р. 1867. письмо наукове й литературне „Правда“. Помѣчникомъ въ редакціѣ сего часописи ставъ Барвѣньскій уже въ 1868. р. Редакція „Правды“ переходила зъ рукъ до рукъ, а въ 1876. р. обнявъ еѣ Барвѣньскій и выдававъ черезъ пять лѣтъ, ба, можна сказати, що зъ того часу стояла она творами его-жъ пера. Хоча-жъ Володимиръ працювавъ безъ вину, будши редакторомъ „Правды“ и конципіентомъ адвокатскимъ, то все-жъ рвавъ ся вѣнъ ще на нове якесь дѣло, и про-те 2. марта 1876. р. писавъ вѣнъ до брата Олександра: „Десять рукъ, десять головъ не завадило-бъ. Обростаю паперомъ, пересякаю атраментомъ, — другій мѣсяць не бувъ я на проходѣ! А сповняю ледви десятую часть того, що бымъ хотѣвъ вчинити!“³⁾ А дбавъ вѣнъ не тѣлько про розвѣй нашего письменства и про народну просвѣту, але й не спускавъ зъ ока рускои молодѣжи. Бажаючи,

¹⁾ Порѣвн. „Правду“, VIII., 1875; стор. 196.

²⁾ „Правда“, IX., 1876 (Додатокъ до 6. числа); стор. 1—16; — „Правда“. Часть литературно-наукова. XI., 1878, том I., стор. 213—230. — Порѣвн. „Дѣло“, 1881., число 16; 1882., ч. 17.

³⁾ „Споминки про жите и дѣяльнѣсть Володимира Барвѣньского“. У Львовѣ, 1884; стор. 35.

щобъ наша молодѣжь перенялась идеалами національними, ставъ вѣнъ на неѣ впливати своїми мовами й письмами. Незабаромъ же добачавъ вѣнъ орлинымъ своїмъ окомъ, що не досыть ще пѣкнутись рѣднимъ письменствомъ, просвѣчувати молодѣжь въ напрямѣ національнѣмъ и нести свѣтло науки мѣжь селянъ и мѣщанъ. Вѣнъ пѣзнавъ, що наше жите ажъ тогдѣ стане народнымъ, коли рускѣ сѣмѣ переймутъ ся щирою й горячою любовою до рѣднихъ святощѣй, коли руске жѣноцтво буде берегти ватру невгасаємого патріотизму. Тому-то переписувавъ ся вѣнъ зъ деякими патріотичными жѣнщинами. Мѣжь сими письмами визначувались листы до горячої патріотки, панны Ольги Гузаровны (нынѣ подруги Володимира Лукича Левицкого)¹⁾.

Саме-тогдѣ запалало єго серце тихою любовою до панны Ольги С., котрѣй присвятивъ вѣнъ гарный стишокъ на споминъ 19. лютого 1878. Ось-яку вѣдповѣдь давъ ѣй Володимиръ, коли она сказала, що бажає свѣту, — що жите єи стелить ся мовъ рожами:

Ты свѣту бажаєшь? Такъ добре — пѣдемо!
 Лишь разомъ въ двѣйзѣ, и край свѣтъ полинемо!
 Я буду збирати тернистѣ тѣ рождѣ,
 Зъ широкого свѣту для тебе пригождѣ, —
 Собѣ заховаю тернистѣи вѣты,
 Тобѣ-ждѣ я устелю рожеви цвѣты!²⁾

Ользѣ * * * присвятивъ Барвѣньскѣй 1877. р. найлучшу свою повѣсть „Скошений цвѣтъ“. Вѣдтакъ именовъ Ольги пѣдписавъ вѣнъ одну свою статью п. з. „Про руске жѣноцтво. Листъ Галичанки до редакцѣй „Правды“²⁾). Изъ сего-ждѣ видно, що въ котрѣй-то изъ тыхъ обохъ Ольгѣ.

¹⁾ *ibid.*, стор. 43—46.

²⁾ „Правда“, XI, 1878., том I, стор. 233—234.

добачавъ вѣнъ идеаль своихъ думокъ зъ поглядомъ на ту миссію, яку мало-бъ сповнити наше жѣноцтво.

А вже-жъ, нѣгде правды дѣти, пѣдъ конецъ сѣмдесятихъ рокѣвъ упало мѣжъ Русинами жите суспѣльне и просвѣтно-національне. Рускѣ селяне, вызыскуванѣ у своѣй неспѣдомости лихварями, збѣднѣли дуже и тратили зъ кождымъ днемъ що-разъ бѣльше батькѣвскои землѣ лицитаціями. Рускѣ товариства й институціѣ, заснованѣ дрѣбными складками народу, або проявляли слабе жите, або попались таки въ мертвоту. Коли-жъ людѣ очевидячки впадавъ въ економичну рунну, то руска интеллигенція ворогувала мѣжъ собою й спорила про мову та правопись, ставши байдужною супроти народного лихолѣтя. Щобъ отже вѣдновити хосенну дѣяльнѣсть, яку галицкѣ Русины були розпочали въ 1848. р., — щобъ розборкати землякѣвъ въ ихъ апатіи до рѣшучого дѣла, задумавъ Барвѣньскѣй выдавати политичну часопись, въ котрѣй мѣгъ бы стати речникомъ заанащенихъ правъ руского народу. Бажаючи своѣй намѣрѣ довести до-пуця, покинувъ вѣнъ практику адвокатску, рѣшивъ ся своѣи любѣи думки стати професоромъ економіѣ въ университетѣ, и кинувъ ся зъ цѣлымъ жаромъ до заснованя новои часописи. Та отъ, деякѣ приятелѣ Володимира, выслухавши плянъ задуманого издавництва, въ невѣрѣ своѣй похитували лишъ головами, иншѣ-жъ були таки впрѣсть противнѣй такѣй думцѣ, и такому смѣливому почину не вѣщували щасливои будучности. Щобъ вѣдтакъ загрѣти молодшихъ, щобъ зъеднати собѣ недовѣркуватыхъ старшихъ, заявивъ вѣнъ, що дотѣль издавати-ме нову газету безплатно, докѣль не збере ся триста передплатникѣвъ. Такою саможертвою зъумѣвъ вѣнъ здѣйснити свои бажаня.

Барвѣньскѣй ставъ издавати „Дѣло“ зъ новымъ рокомъ 1880., намагаючи покласти засновокъ до примиреня

Русинѣвъ, щобъ вѣдтакъ зъединеными силами працювати для добра народу. Осъ-що пише Иванъ Франко про те змаганє Барвѣньского въ выдаваню сеи политичной часописи: „Була се задушевна, давно лелѣяна думка покѣйного В. Барвѣньского, и головно его невтомимою працею здвинулася нова велика часопись, котра въ трехъ лѣтахъ свого именованя здужала вже зробити великій поворотъ въ думкахъ и поглядахъ усеи нашої суспѣльно-сти“¹⁾. Узнаючи вѣдтакъ заслуги Барвѣньского въ справѣ вѣдродженя просвѣтно-суспѣльного й народного житя въ галицкѣй Руси, Франко назвавъ его „дорогосказомъ нашимъ на розстайнѣй пути“ и заявивъ, що вѣнъ „огненнымъ словомъ кликавъ насъ до труда для поступу, для волѣ й щастя люду“²⁾.

Що-жь Барвѣньскій пѣднявъ ся великого дѣла не для марной славы, доказує найлучше се, що вѣнъ цѣлый рѣкъ не виявлявъ ся передъ свѣтомъ яко редакторъ „Дѣла“, та що номинальнымъ редакторомъ бувъ Михайло

¹⁾ „Правда“. Доповненє XIII. рочника сеи часописи. 1884; стор. 273.

²⁾ „На смерть Володимира Барвѣньского“. Сей стихотвѣръ передувано въ „Дѣлѣ“, 1883; число 9. и 10. — Коли-жь Иванъ Франко хвалить напярѣ Барвѣньского въ выдаваню политичной часописи „Дѣло“, коли зове его дорогосказомъ нашимъ на розстайнѣй пути, то молоденкѣй критикъ Евгеній Левицкѣй закидує редакторови „Правды“ й „Дѣла“ безпрограмовѣсть, пишучи въ „Народѣ“ мѣжь иншимъ осъ-що: „Зъ Правдою 1877. р. входимо въ часы диктатуры В. Барвѣньского. — Вѣнъ належавъ до того рода людей, котрѣ не вибѣють, якъ слѣдь, перевести копсеквентно своєи думки, и черезъ те попадають въ неяснѣсть, путанину, або таки й прямо въ противорѣчнѣсть. Хочъ чоловѣкъ безпечно бѣльше образованый, нѣжь пересѣчный галицкѣй пародовець, В. Барвѣньскій не мавъ тои остроты розуму, тои смѣливости и ясности думки, того тонкого розумѣня и вѣдчуваня потреби мѣцныхъ теоретичныхъ основъ въ роботѣ народнѣй, — словомъ, не мавъ тыхъ способностей, котрѣ суть потрібнѣй для всякого публициста“. („Народ“, 1890; стор. 293.)

Коссаць, котрый въ 1850. р. выдававъ „Зорю галицку“ (число 64—90).

Ажь ось на самъ новый рѣкъ (1880), зъ котрымъ почала ся нова доба въ дѣяльности Барвѣньского, постигъ его тяжкій ударъ долѣ. Ледви выдавъ вѣнь перше число „Дѣла“, дѣставъ вѣнь тельграфичну вѣсть про несподѣвану смерть своего батька¹). Але-жь въ тяжкѣмъ горю не подавъ ся Володимиръ, — въ невсыпущѣмъ трудѣ глядѣвъ вѣнь лѣку для зболѣлого своего сердца. Незабаромъ дѣзнавъ ся вѣнь, що кругъ передплатникѣвъ „Дѣла“ ширшае, — що вже въ першѣмъ чвертьроцѣ число пренумерантѣвъ перевышило шѣсть сотокѣ. Тому-то вдоволивъ ся вѣнь чи-мало, побачивши, що зерно, яке вѣнь засѣявъ, не заснѣтило ся въ зародѣ, а стало гарно прозябати²). Уже тогдѣ носивъ ся вѣнь зъ гадкою, скликати народне вѣче, щобы свѣтъ довѣдавъ ся, що нарѣдъ рускій жиє, — що вмѣе дѣбати про свои животнѣ справы. На такѣмъ зборѣ всѣхъ верствъ суспѣльности рускои порушено бы по его думцѣ ось-якѣ питаня: 1. про засноване рускихъ бурсы; 2. про банкъ народный, а найпаче про выкупъ селянъ зъ довгѣвъ; 3. про завязане политичного товариства; 4. про розбуджене руского мѣщаньства, котре треба чимъ-скорше ратувати вѣдъ загину. И отъ, въ осени 1880. р. лучилась одвѣтна нагода до скликаня руско-народного вѣча. На день 18. (30.) падолиста т. р. припали столѣтнѣ роковины вступленя на тронъ цѣсаря Йосифа II., котрый подавъ Русинамъ спроможнѣсть до розвою ихъ народности въ Австрѣи. Заходомъ Володимира

¹) Въ пѣвтора року по смерти батька, 15. (27.) липня 1881. р. вмерла и мати Володимира Барвѣньского.

²) В. Барвѣньскій займавъ ся тогдѣ не тѣлько редакцією „Дѣла“, але й дописувавъ до заграничныхъ часописей про нашѣ справы, та й бравъ дѣяльну участь въ житю руско-народныхъ товариствъ.

Барвѣньского завязавъ ся комитетъ, котрый мавъ приладити все потрѣбне до обходу того юбилею и до першого народного вѣча руского. Тому-то комитетови подавъ Барвѣньскій чотыри резолюціѣ, якѣ вѣнъ самъ выробивъ. Резолюціѣ тѣ обѣймали все найважнѣйшій справы, що дотыкались руского народу въ Австріи. И такъ въ першій резолюціи, про державно-правне становище Русинѣвъ, высказано домагане вѣдъ правительства, щобъ переведено повне рѣвноуправнене рускою мовы и письма вѣ всехъ судахъ и урядахъ рускою части Галичины, — щобъ Русинамъ на дѣлѣ назначено й обезпечено все права самостойного народу. — Въ другій резолюціи, що обѣймала справы экономичнѣ, поставлено домагане, чтобы правительство якъ-найскорше повздержало приневолене вывлящене рускихъ селянъ и мало-мѣщанъ зъ ихъ прадѣднои землѣ, — чтобы податки й додатки до податкѣвъ по можности зменшено. — Въ третій резолюціи, про справы шкѣльнѣй, высказано домагане, чтобы змѣнено дотеперѣшне шкѣльництво въ дусѣ повной рѣвноправности руского народу вѣ всехъ народныхъ, середнихъ и высшихъ школахъ сѣдной Галичины. — Въ четвертій резолюціи зывано всехъ Русинѣвъ, щобъ неустрашимо стояли на сторожи до-теперь уже признаныхъ имъ правъ и свобѣдъ конституційныхъ, чтобы сполучеными силами розвивали живу дѣяльнѣсть для добра й подвиженя руского народу, и всеми законными дорогами добивали ся до того становища, яке рускому народови належить ся въ краю й державѣ¹⁾.

И отъ, на першѣмъ народнѣмъ вѣчу вѣ Львовѣ 18. (30.) падолиста 1880. р. зѣбрало ся около пѣвтретя тысячи Русинѣвъ: селянъ, мѣщанъ, священникѣвъ, учителѣвъ

¹⁾ „Дѣло“, 1880; ч. 8—9.

та урядникѣвъ. На вечерницяхъ, устроєныхъ въ передодни вѣча, выголосивъ Барвѣньскій гарну бесѣду про „значене Йосифа П. для Русинѣвъ“¹⁾, а слѣдуючого дня обговорювавъ вѣчъ другу резолюцію про економичный станъ руского народу²⁾. Въ знаменитѣй промовѣ доторкнувъ ся вѣчъ самой пекучої справы, подвигненя народу зъ нужды и вказавъ на способы, якъ ратувати наше селянство и мѣщанство зъ бѣды й руины, якъ розвивати краеве ремесло й промысль.

Володимиръ Барвѣньскій бувъ справдѣ героємъ того збору. Глубокі правничі вѣдомости, незвычайный даръ слова, горяча любовь до своего народу и несхитна вѣра въ его лучшу будучиѣсть, — се прикметы, котрѣ вже на першѣмъ вѣчу звернули увагу народу на Барвѣньского, изъ-за чого его слава рознеслась у всеѣ закутки галицкои Руси. Перше народне вѣче було найкрасшою дииною въ житію Барвѣньского. Всеѣ чотыри резолюціѣ, котрыхъ вѣчъ бувъ авторомъ, принято зъ великимъ энтузіязмомъ. — Хоча-жь трохи-не всеѣ домаганя, высказані першимъ народнымъ вѣчемъ рускимъ, остались поки-що бажанями незреализоваными, то вже-жь Русины, доси розъединені безхосенными спорами, стали вѣдъ тогдѣ у всеѣхъ важныхъ справахъ выступати згѣдно й солидарно.

Коли-жь вѣдъ того вѣча симпатія всеѣхъ Русинѣвъ звернула ся до Барвѣньского, то на весну 1881. р. передѣ доповняючими выборами до рады державной зъ округа Львѣвъ-Городокъ-Яворѣвъ чутно було голосы зъ народу, щѣбъ кандидатомъ на посла поставлено Володимира Барвѣньского. Однако вѣчъ зрѣкъ ся тогдѣ кандидатуры въ корысть крилошанина Якова Шведицкого, бо въ тѣмъ

1) „Въ столѣтній роковины вступленя на австрійскій престолъ цѣсаря Йосифа П.“ У Львовѣ, 188).

2) „Дѣло“, 1880; ч. 93—95.

часъ волѣвъ працювати коло розбудження й подвиження народу, нѣжь займати ся високою политикою.

Зъ перегадомъ рознеслась въ Галичинѣ чутка, що селяне въ Гниличкахъ, Збаражского повѣту, рѣшились перейти на православіе. Ся справа довела до того, що деякихъ Русинѣвъ арештовано, а незабаромъ галицка й буковинська Русь занепокоилась процесомъ Ольги Грабарь и еи десяти товаришѣвъ. Барвѣньскій, выступаючи смѣло противъ поганыхъ клеветъ, киданыхъ зъ тои причины на всѣхъ Русинѣвъ, заявивъ въ статьи „Блуднѣ дороги“ („Дѣло“, 1882, число 5), що всяке витягане спорѣвъ релігійныхъ е для нашего народу не тѣлько безхосенне, але й впростъ шкѣднѣе, по-за-якъ роздѣлюе й розривае нашѣ силы народнѣ; Русинамъ же треба займатись поважнымъ трудомъ коло здвиження народу зъ упадку, а не бавитись пустыми и крикливыми демонстраціями. — Той-то процесъ Ольги Грабарь и еи товаришѣвъ приспоривъ Барвѣньскому дуже багато работы. Бажаючи подавати въ „Дѣлѣ“ найповнѣйше й найвѣрнѣйше справоздане, просиджувавъ вѣнѣ цѣлыми днями въ сали судовыхъ розправъ и робивъ собѣ записки, котрѣ вѣнѣ опѣсля до друку приладжувавъ. Такъ отже въ тѣмъ часѣ черезъ два мѣсяцъ выходило „Дѣло“ въ подвѣйнѣмъ, а иногда й въ потрѣйнѣмъ обѣмѣ, а мало хто знавъ, що Барвѣньскій цѣлыми ночами сидѣвъ при роботѣ, щобы крѣмъ звичайныхъ редакційныхъ статей подавати просторѣй й вѣрнѣй справозданя зъ того процесу. И отъ, до сихъ безконечныхъ трудѣвъ прилучила ся ще одна тяганина. Се бо въ 2. числѣ „Дѣла“ зъ р. 1882. замѣтивъ Барвѣньскій статью славного патріота Степана Качала, п. з. „Справа православія въ Гниличкахъ“. Въ тѣй-то статье заявивъ Качала на пѣдставѣ зѣзнанъ Гнилицкихъ селянъ передъ духовною комиссією, що властитель Гниличокъ,

графъ Делля-Скала, самъ выкликавъ сю сумну справу. Вѣдтакъ вказуючи на пана графа зацримѣтивъ той патріотъ ось-що: „Отъ, вамъ и агитаторъ, за якими надармо межи Русинами шукають!“ Вѣдтакъ графъ Делля-Скала выточивъ процесъ Качалъ й Барвѣньскому, за-для чого Барвѣньскій мусѣвъ ще ставати передъ судомъ присяжныхъ.

А вже-жъ працюючи безнастанно надѣрвавъ вѣнь своє крѣжке здорове и за порадою лѣкарскою рѣшивъ ся въ серпни 1882. р. поѣхати до минеральныхъ водъ въ Карльсбадъ въ Чехахъ. Але й тамъ не мѣгъ Барвѣньскій всидѣти безъ дѣла. Вѣнь приглядавъ ся пильно житю народному Чехѣвъ, котрѣ за самостѣйностъ народну тяжку боротьбу мусѣть вести зѣ своими сусѣдами - Нѣмцями. Тому-то писавъ вѣнь зъ Карльсбаду 6. вересня 1882. р. до брата Олександра, що „намъ Русинамъ треба взятись до працѣ надъ народомъ на взѣръ Чехѣвъ“¹⁾. Якъ же намъ взятись до такои роботы, на те подавъ вѣнь въ листѣ до Олександра (9. вересня) ось-яку свою раду: „Я думаю надъ такою спеціальною програмою працѣ для Русинѣвъ, щобъ зъ неи кождый Русинъ знавъ, щѣ маѣ робити, чи-то самъ своєю силою, чи гуртомъ зъ иншими, щобъ подвигнути нашу народностъ: зберегати й пѣддержувати въ народѣ народнѣ звичаѣ, народну одежу, научати й ширити просвѣту, наводити нарѣдъ до доброго господарства, закладати читальнѣ, господарскѣ спѣлки и т. д.“²⁾ — Володимиръ не спочивавъ, хоча выѣхавъ въ Карльсбадъ для поратованя здоровья. Вѣнь живъ лишъ для свого народу, а для себе не бажавъ раю на земли. Ось-що писавъ вѣнь (10. вересня 1882. р.) до Володимира Лукича Левицкого: „Не було менѣ раю зъ-малку, не буде й

¹⁾ „Споминки про жите и дѣяльностъ В. Барвѣньского“; стор. 75.

²⁾ *ibid.*, стор. 75—76.

до останку! То-жъ, якъ знаєте, нѣколи я не дороживъ нѣ своєю особою, нѣ своєю жизнію. А отъ, хотѣлось бы ще якъ простому воинові вистояти у тѣ тяжкі часи нашої народної жизни на своїй стѣйцѣ, та пѣсля силъ и змоги вѣдати свою прислугу народної справѣ⁽¹⁾).

Въ кѣнци вересня 1882. р. вернувъ ся Володимиръ-опять до Львова, покрѣпивши свое здорове въ Карльсбадѣ. И зновъ кинувъ ся вѣнъ зъ давнымъ жаромъ до працѣ въ хосенъ своихъ землякѣвъ. Тѣлько-жъ не судило ся ему, дѣждатись плодѣвъ зъ тыхъ зеренъ здоровыхъ, якѣ вѣнъ засѣявъ въ рѣдну ниву. Въ пѣзнѣй осени, на св. Микхаила, выбравъ ся вѣнъ на весѣле свого сестрѣнца до Тишковецъ коло Городенки. Въ дорозѣ простудивъ ся вѣнъ изъ-за снѣговицѣ, и вернувши до Львова попавъ въ тяжку невралію. Хоча-жъ вѣнъ нездужавъ тѣломъ, то не перестававъ выдавати „Дѣло“. Вѣнъ бажавъ сердечно зъєднити всѣхъ тямущихъ Русинѣвъ до працѣ для добра народу. Ще въ жовтні т. р. розпочавъ вѣнъ, яко заступникъ „молодшихъ“ Русинѣвъ, переговори изъ „старшими“, щобъ у всѣхъ справахъ, спѣльныхъ всѣмъ Русинамъ, и въ справахъ, щѣ дотыкались интересѣвъ цѣлого руского народу, всяку дѣяльність провадивъ спѣльный комитетъ, зложеный въ рѣвнѣй половинѣ зъ заступникѣвъ Русинѣвъ „молодшихъ“ и „старшихъ“. Крѣмъ того домагавъ ся вѣнъ, щобы для подвиженя житя руского народу рускі институці, якъ „Народный Дѣмъ“, „Ставропігія“, стали осередкомъ житя всѣхъ Русинѣвъ, — щобъ перегодомъ рускі „парті“ зліялись въ одну органичну цѣлѣсть. Тому-то домагавъ ся вѣнъ, щобъ до тыхъ институцій приймали такожъ Русинѣвъ „молодшихъ“. Однако деякі „старші“ Русины не заявляли горячому патріотові того-

¹⁾ *ibid.*, стор. 77.

довѣря, яке вѣнъ собѣ здобувъ всюды мѣжь селянами й мѣщанами. Коли Сокальщина й Жовкѣвщина домагались вѣдъ спѣльного комитету Русинѣвъ, щобъ Барвѣньского поставлено кандидатомъ на посла до рады державной, то „старшій“ Русины того комитету попирали кандидатуру Черемыского крилошавина, Антона Юзичиньского. Барвѣньскій страдавъ тогдѣ не тѣлько физично, але й морально; — вѣнъ бажавъ тихого сѣльского житя, щобъ позбувши ся клекоту городского мѣгъ зладити „не роботу ефемеричну, газетярску“, але такій литературній творы, котрї проявляли-бъ вышу стѣйнѣсть наукову¹⁾. Та отъ, пѣсля нового року 1883. недуга звалила Барвѣньского на постелю, зъ котрой вже не подвигнувъ ся. Нервова недуга сама собою не була-бъ грѣзьяна, коли-бъ у Володимира не було вродженого блуда сердца. На ударъ сердца вѣнъ и вмеръ 22. сѣчня (3. лютого) 1883. р. въ 33. роцѣ свого житя. Вмираючи поставивъ вѣнъ свого товариша й приятеля Антона Горбачевского властителемъ и редакторомъ часописи „Дѣло“. Вѣдтакъ Горбачевскій переймаючи редакцію замѣтивъ въ „Дѣлѣ“ ось-яке свое заявлене: „Найвѣрнѣйшій сынъ матери-Руси, найщирѣйшій патріотъ, найгорячѣйшій защитникъ здоптаныхъ правъ народныхъ — умеръ въ самѣмъ розцвѣтѣ мужескои силы, упавши жертвою посвященя для идеѣ, котрѣй вѣддавъ цѣле свое житє. — Знамя реальной працѣ для добра й культурного, самостѣйного розвою руского народу, горяча людовъ, обнимаюча „найменшого брата“, и сполучене роздроблєныхъ братньою межиусобицею интеллигентныхъ силъ нашихъ — се найдорожша спадщина великого покѣйника, котру завѣщавъ своимъ товаришамъ працѣ“ (ч. 9).

Не стало проводыра галицко-рускихъ народовцѣвъ, и тяжкїй смутокъ по втратѣ такого великого патріота

¹⁾ *ibid.*, стор. 86.

огорнувъ сердце всякого, кому лишь доля батькѣвщины дорога. Мати-Украинна затужила надъ могилою найдорожшого сына, а вагу народного горюваня высказавъ професоръ Олександръ Огоновскій въ отъ-сѣй промовѣ, выголошенѣй на Личакѣвскѣмъ кладовищи надъ домовиною покѣйника : „Товаришѣ! Нашъ похѣдъ сумный кѣнчить ся; передъ нами отъ-се могила розкрыта, котра за дрѣбну хвилю прикрѣе, похолѣне „скошений цвѣтъ“. — Не роскѣшний той зѣльничокъ, щѣ то выкохавъ собѣ окрасу такъ чудовой барвы, — то убога земля руска, злиднями придавлена, булою побратима-воладаря власти захваченой розтратована, а пѣдмыта ще й невзгодинами ѣдкими самыхъ рѣднихъ братѣв. — Треба було руки твердой, щѣбы привести ладь въ розгарищи, — и руку тую простягъ вѣнъ, покѣйникъ сердечный, тѣломъ слабый, великанъ духа! Вы чули вже про дѣла его, бачили вы ихъ и живымъ окомъ, я-жѣ зазначу, щѣ пѣднявши прапоръ працѣ желѣзнои зъ нехтованѣмъ всѣхъ потребъ и принадъ особистого житя, посвятить вѣнъ цѣлу силу свою молодечу на одно те, щѣбы выдвигнути народну святыню занашчену. „Працѣ!“ кликавъ вѣнъ неутомимо, а на мѣсце дармого проплакуваня недолѣ пѣднявъ ся за дѣло. И коли поваливъ ся сердечный пѣдъ тягаромъ его, то лишивъ намъ неоцѣненѣй плоды посвященя своего въ тѣмъ, щѣ добре загрѣвъ та розжививъ братѣв другихъ, зѣединивъ силы роздертѣй, и ясно зазначивъ дорогу добываня правды, — положивъ отже основу головну надѣйниѣшой будучности. — Высоко заслуживъ ся покѣйникъ своѣй вѣтчинѣ, и чоломъ великому патріотизмови сему, щѣ не завагувавъ житемъ наложити за добро обдиранои матери! — Покѣй праведникови, а намъ его спадщина, кровю мученика здвигнена: праця, тверда праця и покликъ, проспѣванный вже вѣщимъ Кобзаремъ :

Обнѣмѣте-жь, братья мои,
 Наименшого брата!
 Нехай мати усмѣхнется,
 Заплакана мати!¹⁾

И справдѣ, Володимиръ Барвѣньскій положивъ „основу головну надѣйнѣйшой будучности“, переказавши намъ неначе въ заповѣтѣ найкрасшій идеалы житя суспѣльно-національного, котрыхъ старшій Русины-народовцѣ вѣрно придерживують ся. Та чей и теперѣшне „молоде поколѣнѣ“ пѣйде слѣдомъ за дорогимъ Покѣйникомъ, коли Иванъ Франко ось-якъ зъ нимъ розпрощавъ ся:

„Прощай, прощай, нашъ батьку, друже, брате!
 Товаришу по дѣлу и любвѣ!
 У цвѣтѣ лѣтѣ, мовъ дерево пѣдтате,
 Ты впавъ въ тяжкѣй, нерѣвнѣй боротьбѣ.
 Но дѣло, щѣ тобою розпочате,
 Не вмере зъ тобовъ, — кленемо ся Тобѣ!
 Примѣръ твоѣй и слова твоѣ грѣмкѣи
 Намъ додадутъ и силы и надѣѣ!²⁾

Чей и „молоде поколѣнѣ“ не вѣдверне ся вѣдъ тыхъ идеалѣвъ, коли въ имени рускои молодѣжи академичнои Иларіонъ Грабовичъ стихотворну свою промову надъ могилою В. Барвѣньского закѣнчивъ отъ-сими словами:

И тутъ присягу вѣрну складаемъ:
 Мы за твоими йти-мемъ слѣдами!³⁾

* * *

Володимиръ Барвѣньскій бувъ не тѣлько знаменитый публицистъ, але й быстроумный критикъ и талановитый

¹⁾ *ibid.*, стор. 100—101.

²⁾ „На смерть Володимира Барвѣньского“ (Передруковано въ „Дѣла“, 1883; ч. 9. 10.)

³⁾ Порѣвн. „Споминки...“, стор. 103.

авторъ кѣлькохъ повѣстей. За перо литерацке взявъ ся вѣнъ уже въ 1868. р., коли було єму вѣсѣмнадцять ро-кѣвъ вѣдъ роду. Тогдѣ подавъ вѣнъ въ „Правдѣ“ (II. рочи., стор. 28—34) „Оглядѣ исторіѣ рускои литературы“, — перекладѣ статьѣ А. Пыпина, надрукованои 1865. р. въ „Обзорѣ исторіи славянскихъ литературъ“ п. з. „Малоруссы“ (стор. 206—231) и „Галицкіе Русины“ (стор. 232—241).

Въ „Правдѣ“ надруковано звышъ сотки всѣлякихъ єго писемъ, почѣмъ въ „Дѣлѣ“ около двѣстѣ трицять єго статей и розвѣдокъ замѣщено. Деякѣ єго писаня вы-значують ся глубокою студією про пытаня политичнѣ, просвѣтнѣ й суспѣльно-національнѣ. Сюды належать най-паче ось-якѣ статьѣ: 1. Рѣкъ 1775. Столѣтня рѣчниця зруйнованя Сѣчи запорожескои („Правда“, VIII., ч. 15). — 2. Державно-правне становиско Русинѣвъ въ Австріи (ibid. XII., ч. 11—12). — 3. Доля Украины, — єи значѣнє (ibid. XIII., ч. 1.) — 4. Клеветникамъ Руси („Дѣло“, I., 63—66). — 5. Нашѣ десперанты (ibid. II., ч. 24). — 6. Просвѣтѣмъ ся (ibid. II., 29. 32. 46—48). — 7. Задачѣ рускои интеллигенціѣ на Украинѣ (ibid. II. ч. 32—34. 36—37. 39). — 8. Яка може бути згода межи Русинами? (ibid. II., 92—96). — 9. Хто має перевести згду межи Русинами? (ibid. II., ч. 97). — 10. Противникамъ згоды Русинѣвъ (ibid. III., ч. 1). — 11. Блуднѣ дороги (ibid. III. ч. 5). — 12. Станѣ нашого селянства (ibid. III., ч. 9). — 13. По процесѣ о головну зраду (ibid. III., ч. 57—59; 65—66). — 14. Поляки а Русины въ Галичинѣ (ibid. III., ч. 95). — 15. Коли-жѣ прояснить ся? (ibid. III., ч. 99.) и и.

А вже-жѣ до исторіѣ рускои литературы належать найпаче повѣстки й оповѣданя Барвѣньского. Ось и переглядѣ сихъ беллетристичныхъ творѣвъ: 1. „Мужикъ и панъ“. Повѣстка („Зоря“. Книжочка VI. товариства

„Просвѣта“ на р. 1872., стор. 18—31). — 2. „Химерній любощъ“. Конецъ нерозпочатої повѣсти (Календарь „Просвѣты“ на р. 1872). — 3. „Трийцять лѣтъ тверезости“. Оповѣданє про те, що треба робити, щобъ стати ся тверезымъ чоловѣкомъ. Книжочка 42. товариства „Просвѣта“. У Львовѣ, 1876. р. — 4. „Скошений цвѣтъ“. Выимокъ зъ галицькихъ образкѣвъ („Правда“, рочн. X. 1877, число 1—18)¹⁾. — 5. „Сонній мары молодого питомця“. Выимокъ зъ галицькихъ образкѣвъ („Правда“, рочн. XII. 1879. р., выпускъ II. IV. V. VII. VIII.²⁾) — 6. „Безталанне сватанє“. Образокъ зъ галицького житя. („Дѣло“, рочн. I., 1880; число 63—64; 66—67; 69—71; 79—81; 97; — II. 1881; ч. 1. 2. 10—12; 58—64; 66—70; 72—74; 77—79; 83—84; 89—92)³⁾.

Вже въ першій своїй повѣсти „Мужикъ и панъ“ вступивъ ся Барвѣнскій за права мужикѣвъ супроти самоволь панѣвъ, коли въ уста выслуженого вояка, Василя Заболотного, ось-якїй слова вложивъ: „Вже-жъ мужикъ не скотина, а панъ не Богъ. Адаже-жъ чи мужикъ, чи панъ, — всѣ мы одного Бога дѣти; окремо панѣвъ, а окремо мужикѣвъ Богъ не творивъ. А чи мало є такихъ, що нынѣ панъ, а завтра пропавъ!“⁴⁾ Опѣсля въ повѣсти „Скошений цвѣтъ“ пѣднйавъ вѣнъ голосъ докору противъ тыхъ, що безкарно топтали дѣвочу красу, — що глумились надъ

¹⁾ Окрема вѣдбитка повѣсти „Скошений цвѣтъ“, надрукованої въ „Правдѣ“, явилась у Львовѣ, 1877. р. Авторъ поклавъ тутъ ще „передне слѣвце“.

²⁾ Повѣсть „Сонній мары молодого питомця“ надруковано другимъ выданємъ въ „Руско-українськѣй библіотецѣ“ (№ 2) у Львовѣ, 1884. р. (накладомъ Евгенія (Одесницкого).

³⁾ Повѣсть „Безталанне сватанє“ передруковано 1881. р. изъ „Дѣла“ окремою вѣдбиткою.

⁴⁾ „Зоря“. VI. книжочка товариства „Просвѣта“. У Львовѣ, 1872; стор. 21.

неволею жѣнки. Мѣжь-тымъ въ повѣстцѣ „Химернй любощѣ“ зъобразивъ авторъ трагедію въ сѣмби зъ-за нерѣвности станѣвъ. Осъ бо козакъ-сѣчовикъ полюбивъ Ольгу, дочку князя, котра линула до своего орла сизого, якъ тѣлько почула голосъ флюяры. Та довѣдавъ ся гордый князь вѣдъ старого гайдука про тѣ любощѣ, и сердце его забажало пѣметы для того „гайдамаки“. Коли вѣд-такъ Ольга выйшла разъ до козака на любу розмовоньку, то князь узявши рушницю пѣшовъ зъ гайдукомъ тайкомъ за молодятами й застрѣливъ козака. Ясный мѣсяць свѣтивъ тогдѣ на блѣде лице князя: зъ-пѣдъ темныхъ брѣвъ блищали его быстри очи, вдоволені пѣмстою за свою зневагу... Вѣдтакъ Ольга въ одчаю душѣ втопила ся въ рѣцѣ, а еи батько, погубивши єдину доню, ставъ тяжко горювати; — запаливъ свѣй замокъ и самъ погибъ въ огни.

„Химернй любощѣ“ назвавъ Барвѣньскій „кѣнцемъ нерозпочатон повѣсти“. Є се фантастичный твѣрѣ молодого автора, котрый станувши въ литературнѣмъ змаганію на засновку національнѣмъ, хотѣвъ показати, що козакови-сѣчовикови годѣ братати ся зъ панами.

Три роки опѣсля авторъ зладивъ „выимокъ зъ галицькихъ образкѣвъ“ п. з. „Скошеный цвѣтъ“. Епиграфомъ своего писаня поставивъ вѣнѣ вѣршѣ Адама Мицкевича, въ котрыхъ польскій поетъ заявляє, що гордуючи земскими любощами глядавъ въ горѣ такой коханки, якои не бувало на сѣмъ свѣтѣ¹⁾. Зъображаючи вѣдтакъ безталанну долю „дѣвочой красы“ звернувъ ся авторъ навпередъ до сего своего идеалу ось-якими словами: „Цвѣточка наша мила, дѣвоча красно несповита, мовъ маковый цвѣтъ процвитаєшь, красою пышаєшь ся середъ нашого, буряномъ

¹⁾ Тѣ слова находятъ ся въ творѣ Мицкевича „Dziady“, część IV. (Pisma Adama Mickiewicza. Tom III. Lipsk, 1862; str. 57). — Сей епиграфъ поклавъ авторъ на заголовнѣмъ листѣ окремой вѣдбитки своего твору.

зарослого городу! Нѣхто тебе не пестує, не доглядає, — нѣхто не выполе буряну, щó глушить тебе, раниць твої цвѣть, твою красу, та до землѣ тебе прибиває.... Можна безкарно топтати дѣвочу красу, въ шматки роздирати жѣноче серце, глумитись надъ неволею жѣнки! Можна, — бо нѣхто не здѣймає голосу въ твоїмъ имени, а тобѣ вѣдѣбрали голосъ у нашѣй суспѣльности, завязали уста, не дали змоги зняти ся изъ власной неволѣ й недолѣ, и власными силами стояти въ житю!“ (стор. 1)¹⁾.

Станувши отже въ оборонѣ здоптаного жѣноцтва авторъ подавъ намъ до огляду ось-якій вымокъ изъ сумовитыхъ галицькихъ образкѣвъ:

Сирота Маланя жила на ласцѣ у далекихъ своякѣвъ, — она не зазнала въ житю тои нѣжнои материнскои любви, щó грѣе теплѣйше самого сонца. Тыми-то опѣкунами сироты по священнику бувъ отець Мартинъ Рожницкій зѣ своєю дружиною. Они обоє гордувались своимъ богацтвомъ, своимъ шляхоцкимъ родомъ, ба й своєю ласкою, що прийали до себе бѣдну Маланю. И справдѣ бувъ Рожницкій аристократомъ мѣжь попами й народомъ. Ђму вѣддавали поклони й пѣдлещувались духовники та свѣтскї люде, — вже-жъ самъ староста повѣтový залюбки приѣзжавъ до него на празники й вѣдпусты, а двѣрскї паны, провѣтривши повну калиту, радо гостили у бездѣтного „плебана“. Коли-жъ жѣнка того аристократа не нахилилась до Маланѣ теплымъ материнскимъ серцемъ, то сею сиротою пѣклувала ся щиро стара Пилипиха, котра давнѣйше служила у ѣи батькѣвъ, а теперъ впросила ся въ службу у Рожницкихъ, щобъ тѣлько бути „нянькою“ Маланѣ. — И выросла Маланя мовъ чудова квѣтка, красуючись середъ городу, зарослого буряномъ. Она стала по-

¹⁾ „Скошений цвѣт“ (Вимок з галицьких образкѣвъ). Написав Василь Барвінок. У Львові, 1877; стор. 1.

другою Ольги, дочки священника Михайла, щó бувъ удѣвцемъ и въ дочцѣ своѣй добачавъ єдину вѣдраду невеселого свого побуту. Той-то Михайло бувъ своякомъ Григорія, священника вельми поважаного, щó бувъ справдешнимъ отцемъ громадянъ. Въ него були двѣ дочки й три сыны. Дочки повѣддавались уже давно за-мужь, а два старшій сыны були священниками. Тѣлько Степанъ, наймолодшій, не хотѣвъ ити слѣдомъ за старшими братьми, а „пустивъ ся на свѣтского чоловѣка“. Скѣнчивши науки правничій приѣхавъ вѣнъ до о. Михайла. И сказала єму Ольга, щó въ сусѣдствѣ на весѣлю, куды они поѣдутъ, буде дружка така гарненька, щó, якъ бы живъ Кобзарь, то й про неѣ зложивъ бы пѣсню. Тою-то дружкою була Маланя. Єѣ побачивъ Степанъ у-перве въ церквѣ, и вже тамъ причарували козаченька чорнї бровы, карї очы, гнучкїй станъ дѣвочїй. Незабаромъ загорѣлось єго сердце щирою любовою до гарной Маланѣ, котра зѣ-за идеальной своєи вдачѣ вельми єму вподобалась. Правда, щó вже попереду ставъ вѣнъ нахилятись сердцемъ до богатои, молодои, красной панни Емилиѣ, дочки тои господинѣ, щó въ неи наймавъ вѣнъ свою хату. Емилия намагала займити Степана въ свѣй полонъ принадою мѣйской кокетки, але чога не доказала єи штука, те вдѣявъ чарѣвнїй образъ тихои, смирной селянки.

Пѣсля того весѣля почавъ Степанъ бувати въ домѣ опѣкунѣвъ Маланѣ. Въ тихѣй своѣй мовѣ розкрывавъ вѣнъ своѣй любцѣ якесь нове, гарне житє, щó она єго доси не знала й нѣгде не бачила. Она слухала єго якъ учителя, переймала кожде єго слово, росла єго духомъ. И вже здавалось, щó Степанъ одружить ся зѣ Маланею, по-за-якъ и Рожницкїй радо видѣвъ у своѣмъ домѣ горячого народовця, и поважавъ єго за-для єго просвѣты й чесной вдачѣ, хоча при своѣмъ аристократизмѣ не мѣгъ погодити ся

зъ деякими думками молодого демократа. Ажъ ось внадивъ ся въ дѣмъ Рожницкихъ Порфиръ, що скѣнчивъ науку богословія въ Вѣденскѣмъ университетѣ. Маланя, полюбивши Степана, не могла ему зъявляти нѣякои симпатіѣ, ба, она жахалась влѣзливого жениха, — она благала его, щобъ покинувъ єѣ, вже не ради неї, але за-для самого себе, за-для свого добра й щастя... Порфиръ не вѣдступавъ вѣдъ Маланѣ, а она бажала геть вѣдъ него втѣкати, хоча-бъ на край свѣта! Она бачила, якимъ завистнымъ окомъ глядѣвъ вѣнъ на „мѣщука“, се-бѣ-то на Степана, и вѣдтакъ не могла повѣрити словамъ того жениха, що вѣнъ єѣ надъ жите любить и обожає. Коли-жъ Порфиръ не змѣгъ зъєднати собѣ любви Маланѣ, коли вѣнъ бачивъ, що й єї опѣкуны хвалять и поважають Степана, то старавъ ся вѣнъ пѣдступомъ и гидкою клеветою вѣдвернути вѣдъ свого суперника прихильнѣсть Рожницкихъ и любовь Маланѣ. Щобъ дѣйти тымъ певнѣйше до цѣли своихъ бажанъ, похѣснубавъ ся вѣнъ помѣчу якоїсь цокотухи, Гофманови. Се-жъ була баба, якъ то кажуть, сѣмь миль зъ-за пекла, — самъ чортъ подававъ бы вѣй чоботы на маховыхъ вилахъ.

И обѣцявъ Порфиръ тѣй бабѣ, що, якъ поможе ему до подружя зъ Маланею, вѣнъ єї дочку за одного порядного чоловѣка высватає и посагъ вѣй заплатить, та що й другѣй дочцѣ Гофманови буде помагати... Просивъ вѣдтакъ Гофманову, щобъ написала листъ до опѣкунѣвъ Маланѣ, въ котрѣмъ назвала-бъ Степана пройдисвѣтомъ, туманомъ та пѣдлымъ чоловѣкомъ, по-за-якъ обѣцювавъ женити ся зъ єї дочкою, а потѣмъ полишивъ єѣ въ неславі. Такій-то листъ зладивъ вѣнъ самъ, ба й скомпоновавъ листы любовнѣй, котрѣй, мовлявъ, Степанъ писавъ до дочки Гофманови. Вѣдтакъ Порфиръ домагавъ ся ще, щобъ Гофманѣвна поѣхала до опѣкунѣвъ Маланѣ и про-

сила ихъ, абы не вѣдбирали вѣй любого Степана. — И отъ, незабаромъ опѣкуны Маланѣ не хотѣли нѣчого и чути про городяньского панича, — не допустили его бѣльше до своего дому, называючи его пѣдлымъ негодникомъ, та и заказали дѣвчинѣ и згадувати про него.

Бѣдна Маланя вѣдпрошувала ся вѣдъ замужя, але Порфиръ не вѣдступавъ вѣдъ неи, а опѣкуны вговорювали въ неи, що она навикне, що теперъ не розумѣе ще своего щастя, кидае свѣй таланъ. Такъ отже стала она жѣнкою студеного егонста, котрый оженивъ ся зъ нею тѣлько зъ-за того, щобъ загарбати еи посагъ у свѣй хосенъ. Маланя терпѣла мовчки веѣ его примхи, одначе годѣ було байдужною бути супроти его ледачого житя. Вѣнъ-то, ставши попомъ въ Лысогорахъ, злигавъ ся зъ панами и пѣдпанками, перенявъ ся ихъ поглядами на сѣльске житѣ, на сѣльскій народъ: ганявъ ся за дѣвчатами и женихавъ ся до молодежи, гравъ пристрастно въ карты, а по-за-якъ швидко проциндривъ жѣноче придане, то ставъ здирати своихъ овечокъ-парохіянъ, щобъ лишъ здобути собѣ наживы. И соромилась нещасна Маланя за-для такого безпутного житя Порфира, котрого громадяне проклинали тяжкими проклонами.

Для неи не було просвѣтку въ житю, — она стала круглою сиротою, бо и опѣкуны еи спочивали вже въ могилѣ. Въ тяжкихъ своихъ злидняхъ тужила она неразъ за Степаномъ, котрый розбудивъ еи сердце, ожививъ еи душу. Вѣнъ казавъ вѣй колнє, що годить ся вѣй бути щасливою на свѣтѣ та працювати для добра людей. Пѣзнавши-жъ его чесну вдачу, не вѣрила она нѣколи тымъ пѣдлымъ клеветамъ, котрыми заподѣяно ему такъ тяжку обиду. Ажъ ось поѣхала она зъ Порфиромъ на празникъ до Вербовецъ, бо еи своякъ, семинариетъ Петро, хотѣвъ тамъ женитись зъ пристаркуватою дочкою богатого свя-

щеника Лавра. Тамъ-то побачила Маланя Степана й до-вѣдалась вѣдъ него, що ёму сказано, мабуть-то она велѣла ёму зборонити приступу, — замкнути передъ нимъ двери. Якъ се почула нещасна сирота, то въ ёи очахъ затьмило ся, мовъ бы весь свѣтъ западавъ ся, въ грудяхъ завмиравъ голосъ, неначе каменемъ придавилось ёи сердце. — „Пропало на вѣки!“ промовила Маланя, неначе-бъ пробудилась изъ важкого сну. „Теперь вже намъ и згадувати не можна про те, що стало ся!... Видко, що вже такъ судилось, щобъ лихѣ люде станули промѣжъ нами! Забудьте, що стало ся, и покиньте сумувати! Вы свободнѣй, молодѣй, передъ вами свѣтъ просторомъ. Будьте хоть вы щасливѣй! Най свѣтъ вкрашасться вашими гарными думками, здѣймаеться вашими добрыми дѣлами!... Най добрѣ дѣла будутъ свѣдками вашей высокои душѣ, вашего доброго сердца! И я буду радуватись, коли почую про ваше щасте. Може й я буду щаслива вашими думками, мыслію про ваше щасте.... Не забувайте моихъ слѣвъ и прощайте на вѣки!“ (стор. 119—120). — Степанъ стоявъ мовъ громомъ прибитый. „Такъ, мое жите теперь свободне, але на вѣки зломане!“ прошептавъ вѣнъ самъ до себе.

Мѣжъ-тымъ одинъ бѣднѣй парубокъ, Иванъ, оженивъ ся зъ Парашкою, котрой дѣвочу честь занастивъ Порфиръ. Та не добре жилось ёму зъ такою дружиною. Разъ побивъ вѣнъ ёѣ такъ тяжко, що она Богу душу вѣдала. Коли-жъ вѣдтакъ душоубецъ явно голосивъ, що помститъ ся попови за себе й за Парашку, то Порфиръ дѣзнавши ся про страшну ёго ярѣсть, справдѣ налякавъ ся и въ великѣй четверть поѣхавъ до мѣста, щобъ позбутись лютого ворога. Маланя осталась дома сама, — она заходилась приготвлияти всѣлячину на великдень. Ажъ ось увѣйшла въ хату якась стара баба жебруца. Се була Гофманова. Она стала жалкуватись на Порфира, кажучи мѣжъ

иншимъ ось-що: „Дочки мои у розсыпцѣ пѣшли тынятись по свѣтѣ въ бѣдѣ, въ нуждѣ, въ неславѣ, а я сама на старій лѣта безъ помочи, безъ приюту, безъ кавалка хлѣба, — а все черезъ вашого Порфирка!“ (стор. 128). И вывила она, що се Порфиръ спонукавъ єѣ, щобъ єго вы сватала за Маланю, а Степана оклеветала передъ єи опѣкунами. Коли-жь про се довѣдалась Маланя, то бажалось їй теперь остатись на самотѣ, однѣй-однѣсенкѣй розважити свою душу. — Крѣмъ Гофмановои була тогдѣ въ хатѣ ще малá дѣвчина. Маланя выправила єѣ провести старуху, — кажучи, щобъ опѣсля пѣшла собѣ на горѣдъ гуляти. Остала ся въ хатѣ сама Маланя, и мовъ громомъ прибита похилила голову, — потонула въ сумныхъ думкахъ. Въ тяжкѣмъ горюваню впала она на землю, и саме тогдѣ нѣжь злетѣвши изъ стола шторцомъ вбивъ ся въ помѣсть. Нещасна страдальница не довго побивала ся муками душѣ. Коли дѣвчинка вернулась у хату, то страхъ перенявъ єѣ, — слѣзы хлынули зъ очей: Маланя лежала нежива, — біля неи нѣжь закервлений.

Тиха нѣчь розпростерла свои темнѣ крыла надъ Лысогорами.... Темнѣйша вѣдѣ темной ночи чорнѣла свѣжо высыпана могила на цвинтарѣ, а въ селѣ було тихо, сумно, неначе-бъ жалоба вкрыла цѣле село.... Середъ тои темнѣсти вѣдбывала попѣвска хата ясно освѣченными вѣкнами, зъ-вѣдкѣля було чути гамѣръ, веселу розмову, крики, брѣнкѣтъ тарѣлокъ та скляныхъ посудѣ. Се гаморили позѣсталѣ гостѣ похороннѣ, щѣ забавлялись игрою въ карты. Нѣмымъ свѣдкомъ тои сцены бувъ Иванъ, щѣ вбивъ Парашку: вѣнъ стоявъ пѣдѣ вѣкномъ, а коли мѣжь картарами побачивъ Порфира, то гуторивъ вѣнъ: „Нынѣ Христѣосъ у грѣбѣ, — черезъ нѣчь будемо святкувати великденъ, — а ся нѣчь буде велика нѣчь!“ (стор. 136). — Коло пѣвночи луна пожежѣ вдарила до вѣконъ попѣвства й спо-

дохала гостей. Цѣла хата стояла въ полумяхъ ; тому-жь, що тогдѣ не було вѣтру, стрѣха попѣвскои хаты горѣла мовь свѣчка, щѣ до кѣнця допалюе ся. На сходѣ вже займало ся на день, якъ придушено огонь, а люде все ще стояли, то порали ся біля пожарища, то тихо говорили про несподѣванный огонь. Коли-жь люде про причины огню всѣляко толкували, то Порфиръ сказавъ рѣшучо, що се дѣло Ивана. И чимъ скорше пѣшовъ вѣнъ зъ вѣйтомъ до Ивановои хаты, а за ними потягнулось багато людей. Въ хатѣ було ще темно. Порфиръ вагувавъ ся вступити въ сю пустку, въ котрѣй зъ-за печи щось стогнало. Якъ-же вѣнъ за вѣйтомъ и присяжнымъ туды ввѣйшовъ, то Иванъ, почувши голосъ попа, крикнувъ мовь несамовитый : „Парашко, Парашко! я тебе не забивъ, а люциперъ, — той проклятый люциперъ.... вѣнъ тебе зъ свѣта звѣвъ! Берѣть мене! берѣть його!.... ведѣть на судъ!.... завтра Христосъ воскресне.... насъ розсудить!“ — Порфиръ подавъ ся въ-задъ и чимъ скорше вийшовъ зъ хаты. Присяжный запаливъ клопотъ соломы й посвѣтивъ на запѣчокъ. Иванъ лежавъ на-въ-знакъ, трясъ ся на всему тѣлѣ, — горячка палила его, а очи стояли стовпомъ.... Смерть заглядала до его очей передъ великоднымъ сонцемъ.

Зладивши окрему вѣдбитку сен повѣсти зъ „Правды“ авторъ заявивъ про неѣ ось-що въ „переднѣмъ слѣвци“ : „...Доконані подѣѣ нашего жита зѣбрані тутъ невинною рукою въ сумовитый образъ. Подѣѣ не сучаснѣ, не новѣ, а давно могилою прикритѣ, тѣлько живою памятю збереженѣ. Бажалось отряети ихъ зъ пылу, зберегти вѣдъ забути и вывести передъ очи нового свѣту, нѣкого не дотыкаючи, нѣкому не докоряючи. Отже-жь озвались новѣ люде за давныхъ, почали глядѣти свого образу, своихъ дѣлѣ, себе самыхъ въ приспаному, забутому свѣтѣ! Не такъ ждало ся, да такъ склало ся! — скажу тымъ, щѣ

доглядѣли святотацтва своихъ тайнъ въ сихъ образахъ. Та невѣдрано отсе, що богато було докоряючихъ. Видко, не можна доторкнути перебутото житя, щобъ не розъя-трити новыхъ ранъ сучасности. Не выповнились недостатчъ, не поправились хибы, не усунулось лихо, що розточували наше житє, притоптали не одинъ цвѣтъ самородный, звя-лили не одну силу, и въ нашѣй громадѣ зацѣпили нехту-ване моральной стѣйности чоловѣка. Та горяча, чиста, свята любовь своєи рѣдной краины, своего убогого, а чес-ного, дорогого народу, тои на весь свѣтъ славной и най-кращой бувальщины народнои, того споконвѣчного зма-ганя до правды й волѣ, — та любовь, здається, тѣлько на хвилю озолотила нашъ виднокругъ, тѣлько въ молодости озвалася стоголосыми пѣснями й разомъ зъ молодостью затихла, улетѣла въ безвѣсти. И осталось наше житє неперейсточене, а всяке праведне змаганє уявилося горо-ижнымъ идеализмомъ. Не ожила наша народня правда въ нашихъ родинахъ, бо хочь слухалось кобзаревого ры-даня надъ дѣвочою долею, та нѣхто не подумавъ про те, щобъ и въ нашому громадському житю не дати мар-нѣти сему дорогому цвѣтови, а довести його до повного процвѣту, до свѣтла нашої народнои правды, що такую сердечною, нѣжною и гарною мовою проговорила за на-шимъ жѣбноцтвомъ народними пѣснями жѣночими, — тымъ найкращимъ плодомъ народнои лирики нашої. А безъ того цвѣту чарующого не причарувати намъ людського сердца для своего народу, не выкохати чистыхъ душъ мате-ринською любовью, до своего народу привязаныхъ, — и вый-де на те, що „bez serc, bez ducha, — to szkieleców ludy!“...¹⁾

Изъ сего „передного слѣвця“ можна дѣзнатись, що авторъ бажавъ напередъ выправдати себе супроти напа-

¹⁾ Сѣ слова взявъ авторъ изъ стихотвору Мицкевича „Oda do młodości“.

стей и докорѣвъ, якими були напосѣлись на него деякі свѣчні Русины, найпаче-жь духовники, за-для того, що вѣнъ поваживъ ся розкрити болючу рану въ домашнѣмъ и суспѣльнѣмъ побутѣ галицко-русского духовенства. Щобь-жь втихомирити зворушенихъ землякѣвъ, заявивъ авторъ, що тѣ подѣвъ, якѣ вѣнъ зъобразивъ, не сучасні, не нові, а давно могилою прикриті, тѣлько живою памятю збережені. А вже-жь, нѣгде правды дѣти, тѣ подѣвъ не такъ дуже давні, по-за-якъ прототины Порфира, Маланѣ й иншихъ деякихъ особѣ сеи повѣсти жили таки дѣйстно въ шѣдесятихъ рокахъ, — тѣлько-жь Барвѣнскій не подавъ намъ справжнихъ портретѣвъ, а зладивъ такі картинки, въ котрыхъ деякі особы являють ся не-въ-мѣру идеализовані, мѣжь-тымъ коли инші вважають ся справдѣшными недолюдками. — Авторъ каже вѣдтакъ въ тѣмъ „переднѣмъ слѣвци“, що не ожила наша народня правда въ нашихъ родинахъ, що въ нашому громадському житю мариѣ дорогій цвѣтъ дѣвочои красы, бо нѣхто не подумавъ про те, щобъ той цвѣтъ довести до свѣтла народнои правды...

Очевидячки авторъ не говорить тутъ ясно про еманципацію женщинѣ, а пѣдносить тѣлько голосъ въ оборонѣ занашащеного жѣноцтва, котре не може ще дѣйти до свѣтла нашої народнои правды, зъ-за чого та правда, се-бѣ-то идея національна, не проявляє годящои силы. А вже-жь, по нашѣй думцѣ, авторъ хотѣвъ найпаче пѣднести протестъ противъ силованого подружя, и вѣдтакъ станувъ въ оборонѣ Маланѣ, котра могла-бѣ справдѣ выкохати чисті душѣ, привязані материнською любовою до своего народу, коли-бѣ була одружилась зъ тямущимъ народовцемъ Степаномъ. Та отъ, сей чудовый цвѣтъ скосивъ Порфиръ, справдѣшній люциперъ въ людскѣмъ тѣлѣ, и вѣдтакъ авторъ поставивъ его неначе репрезентантомъ тыхъ

недолюдкѣвъ, котрѣ безкарно смѣють топтати права жѣноцтва въ житю домашнѣмъ, суспѣльнѣмъ и народнѣмъ.

Авторъ назвавши свѣй твѣрѣ „выимкомъ зѣ галицькихъ образкѣвъ“, не гадавъ писати одноцѣльной, выкѣнченой повѣсти. Тому-то въ сѣмъ его творѣ бачимо тѣлько характеры стѣйности позитивной и негитивной, а деякѣ картинки зѣ суспѣльного побуту служатъ тѣлько закрасоу тыхъ образкѣвъ, щѣ въ нихъ авторъ зладивъ неначе портреты головныхъ осѣбъ своего оповѣданя. И годить ся признати, щѣ характеристика Маланѣ й Степана є вдатна, дармѣ, щѣ идеалистѣ-авторѣ оба сѣ типы зѣобразивъ идеально. Вже-жѣ Маланя не тѣлько высказує гарными фразами свои думки патріотичнѣ, але й проявляє досыть ясный поглядъ на суспѣльный побутъ жѣноцтва. Осѣ-щѣ каже она про се пытанє: „Доки жѣнка не зможе стояти своєю силоу и працею у свѣтѣ, доки буде замкнений свѣтѣ передѣ нею, доти все будемо мати безлѣчь слѣзъ и нещастя мѣжь нами. Безъ того все-таки буде жѣнка невольницею. За лихимъ чоловѣкомъ мусить погибати въ поганѣй поневѣрцѣ, а въ сирѣтствѣ мусить гинути зѣ жебручимъ пятакомъ въ руцѣ. А най бы вона мѣла належне образованє й вихованє, тодѣ дала-бѣ вона собѣ раду въ свѣтѣ!“ (стор. 91—92). Ставши дружиною Порфира, Маланя довго не вгиналась пѣдѣ тягаромъ недолѣ, ба, намагала повздержати своего чоловѣка на ховзкѣй дорозѣ, котроу вѣнъ стрѣмголовъ летѣвъ у пропасть. Коли-жѣ довѣдала ся, щѣ безпутнѣй Порфирѣ своєю пѣдлоу интригоу зѣумѣвъ спинити єи подружє изѣ Степаномъ, — щѣто вѣнъ занапастивъ єи таланъ, то годѣ було ѣй довше жити въ тяжкѣй неволи зѣ такимъ чоловѣкомъ, котрый ставъ „убѣйцею єи щастя“. Тому-то въ одчаю душѣ сказала сама собѣ: „Нѣ, нема минѣ житя на сѣому свѣтѣ! Най лучше усе моє горе вѣдѣ-разу вцѣть ся симъ го-

стрымъ, блискучимъ ножемъ въ мои груди, розб'рве мое серце, зак'нчить на в'рки мою муку!" (стор. 135). — Вже зъ сего короткого огляду видно, що Маланя въ опов'даню Володимира Барв'ньського не є типомъ сентиментальнымъ, — не є проявою етеричною супроти реальної д'йстности, — се справд'шня страдальниця, котру-жь авторъ з'образивъ подекуды зъ прикметами патетичної героин'ї.

З'ображаючи идеальну вдачу Степана, Барв'ньскій зладивъ частину автобіографіѣ зъ молодого свого в'ьку. Авторъ назвавъ Степана дитиною нового часу, що була сповита й выкохана н'ьжною, родительскою любовою, напоєна новими гадками й перенята новимъ духомъ нового житя (стор. 28). Осъ якъ змалювавъ в'нъ картинку патріотичныхъ змагань молодої рускої громады, коли той герой ставъ перейматись новими идеями свого часу: „Степанови було вже пятнайцять л'ѣтъ, якъ по Галичин'ї пов'ѣяло новимъ духомъ, новимъ, жив'їйшимъ и повн'їйшимъ житемъ. Спадали пута народ'в'ъ, ширшала воля мысли, слова й чину. Недавно ще спок'йна земляця стрясла ся наче в'дъ вулькану, — люде захитались, зъ прос'ня зд'їмали ся до нового житя. Старі люде молод'їли, горячились, в'їрили въ идеѣ, гнали за идеалами, а молоді, запалені патріотизмомъ рвали ся до чин'в'ъ; — и старі й молоді писали поезіѣ, якъ залюблені школяр'ї, усе сп'вало и рвало ся до нового, молодецкого житя. Малай св'ѣтъ наче в'ь-друге перетворювавъ ся, перероджувавсь, самъ себе не п'знаючи. — А вже-жь н'ѣде такъ не розбуявъ новый цв'ѣтъ, якъ м'жь молод'ьжю, що доси не бачила иншихъ идеал'в'ъ надъ „маѣвки“, „пилки“ и збираня хрущ'в'ъ. — Наче нова зоря, в'щунка великихъ под'їй, появилась невелика книжка „Кобзарь“, що дивне диво спод'яла. Єѣ читали й не начитались, переписували, на-изустъ

вчили ся, зъ рукъ до рукъ подавали, а скрѣзь лишала вона свои незатертї слѣды въ молодыхъ сердцахъ, въ свѣжихъ умахъ. Се повѣявъ першій вѣтерець изъ далекои Украины новымъ, веснянымъ духомъ, — се ринула на галицьку ниву нова живуща и сцѣлюща вода, що зрошала й оживляла изеушенї поля, поваленї первоцвѣты, — и пѣсля несталон, хочь инодѣ дуже блискучои марцовицѣ, розпочиналась теперь правдива весна, весела, сонячна, животворна. — И розкрыло ся замулене жерело споконвѣчнои силы нашої, — ожила громада! Выхопившись изъ школы збирала ся потай миру тиха, молода громада мовь въ другу школу, щобъ почути свого великого учителя й батька. — Одже й засягнуло се нове жите нашого Степана своимъ огнемъ. Зъ запаломъ кинувсь вѣнъ до новыхъ книжокъ, по ночахъ читавъ, учивъ ся и не мѣгъ налюбуватись красою своєї мовы, поетичностю своего народу, своєї рѣднои Украины. Зъ роду вже маячливый, буйный думками, непосидючїй и за надзвычайностями заподапливый — прилинувъ вѣнъ до сего нового, доси йому незнаного свѣту, мовь та пчола до весняного повного первоцвѣту. Кобзарскї пѣснѣ не то що веѣ були въ його гарно переписанї, але й твердо въ памяти вырытї, глубоко въ серцю захованї. — Оттакъ напоившись новымъ духомъ украинского жита, скоро попавъ Степанъ въ ту молоду громаду выбранныхъ молодцѣвъ, зъ-вѣдѣбля дальше ринуло нове жите, новый духъ мѣжь молодѣжь.... Каждый сѣчовикъ и каждый молодой громадянинъ перебувавъ свѣой новицїятъ. Допѣро перебута проба вводила молодика въ святыню громадской працѣ въ святочный посвому торжественный способъ. — Отся хвиля переходу у громадскѣ жите молодѣжи незатертымъ слѣдомъ осталась въ памяти Степана и дала йому ще сильнѣйшу пѣдвалину його идеализму. — Була недѣля, день школяр-

ського вѣдпочинку. Степанъ, захвавшись въ кутокъ своєї невеличкої станційки, пильно зачитавъ ся въ Гоголевѣмъ „Тарасѣ-Бульбѣ“. Вѣнъ забувъ на свѣтъ, на хуртовину, що сумно гудѣла біля вѣконъ и якъ зъ решета сыпала снѣгомъ, — а въ його головѣ шумѣвъ шумъ козацького табору, крикъ бойовый, хряскѣтъ збруѣ и зойки ранихъ; — кровь його бурилась и запалляла ся козацькимъ завзятемъ, його душа злинула далеко на далеку Украину, въ давнї часы козацької шляхоцької боротьбы. И задумавъ ся Степанъ надъ розкритою книжкою, що розгорячила його буйну фантазію. — У тѣй задумѣ заставъ його новий товаришъ, що мавъ ввести його въ молоду громаду молодыхъ ученикѣвъ нового свѣту. Бесѣда легко навязалась у такѣмъ настрою до патріотичного дѣла. Мѣжь молодыми серцями не треба було багато слѣвъ, бо ихъ душѣ скоро почувись, скоро й пѣзнались и зъединили ся. — Далекѣ за мѣстомъ, въ тихѣй, неприступнѣй хатинѣ зѣбралась молода громада повитати свого нового товариша. И якъ-же-жъ смѣло, якъ торжественно ступавъ вѣнъ мѣжь нихъ, якъ смѣло выголошувавъ свои слова присяги для науки и щирои любви матери-Украины! якъ росло його серце, коли мовъ новий сѣчовикъ вступавъ у нову Сѣчь науки, працѣ, патріотичнои любви! Щиро витали Степана його товаришѣ, хочъ йому знанї, але тутъ наче въ-друге обновленї, — щиро загула въ його привѣтъ пѣсня: „Ще не вмерла Украина!“ — а Степанъ мовъ въ другїй свѣтъ перенесеный, зачарований слухавъ слѣвъ Кобзаря, що выголошувались зъ ряду молодыми декламаторами, та оповѣданя исторїѣ, що розказувавъ найпершїй зъ молодцѣвъ. Се була та друга школа молодого идеализму. Зъ-вѣдтѣля выходили проповѣдники Кобзаревыхъ идей, смѣло здѣймали свѣй голѣсъ про новї идеѣ передъ старшими людьми на забавахъ, празникахъ, середъ на-

роду и середь приснѣтълыхъ братѣвъ и сестеръ своихъ“... (стор. 29—33).

Коли опѣсля Степанъ покохавъ Маланю, то розкрывавъ вѣнъ и въ ей души свѣтъ новий: будивъ въ нѣй любовь до народныхъ пѣсень, до батькѣвскихъ святощій, изъ-за чого она стала щирою патріоткою. А вже-жь Степанъ хотѣвъ погодити идеаль національный зъ братерствомъ братнимъ до простого люду. Тому-то сказавъ вѣнъ разъ Рожницкому ось-що: „Мы не хочемо цуратись найубожшого брата нашего, бо чимъ бѣльша рѣвнѣсть въ народѣ, чимъ меньше мѣжь нимъ убогихъ и темныхъ, тымъ потужнѣйша його сила и певнѣйше його житѣ“. Одначе его поглядъ на вѣдносины суспѣльнѣй бувъ красный и людяный тѣлько въ теоріи: своєї любви до найубожшого брата не заявлявъ вѣнъ дѣломъ, и думавъ, що нерѣвнѣсть станѣвъ усуне ся патріотично-національными змаганями. Ось-що сказавъ вѣнъ у сѣй справѣ: „Тому й не цураемось нашої мовы, гарной своєю простотою, а живою и могучою тымъ, що зрозумѣла цѣлому народови. Такъ коли силою тои мовы пробереться свѣтло правды й науки въ найширші круги, то потуга наша буде величнѣйшою вѣдъ княжою силы!“ (стор. 58).

Хоча-жь вѣнъ говоривъ, що намъ треба йти „дорогою всесвѣтного поступу“, то ще не виробивъ собѣ ясного погляду на суть сего поступу, тому-що въ шѣстьдесятихъ рокахъ до идеѣ національной не доторкались ще у насъ змаганя соціально-економичнѣй. Про те можемо сказати, що характеристика Степана є зовѣмъ вдатна: се типъ горячого народовця, якій въ шѣстьдесятихъ рокахъ уважавъ ся свѣточемъ и наилучшимъ громадяниномъ Руси-Украины.

Въ сѣй повѣсти бачимо вѣдтакъ кѣлька типѣвъ русскихъ попѣвъ и одинъ типъ семинариста-богослова. А вже-жь,

нѣгде правды дѣти, авторъ змалювавъ искравими барвами кѣлька образкѣвъ зъ побуту тои свѣчної версты нашої суспѣльности. Справдѣ, мѣгъ бы дехто попрѣкнути его за-
 для антипатіѣ до руского духовенства, коли-бъ вѣнъ здой-
 мавъ фотографіѣ зъ суспѣльного побуту. Але-жъ авторъ
 „Скошеного цвѣта“ бувъ идеалистъ, щѣ вражавъ ся й звы-
 чайними похибками людского товариства. Вже-жъ вѣнъ,
 будши горячимъ патріотомъ, бажавъ цѣлымъ серцемъ,
 щѣбъ найпаче рускѣ духовники визначувались чистымъ
 характеромъ, по-за-якъ они въ добѣ нашого національ-
 ного вѣдродженя були першими просвѣтителами галицко-
 руского народу. Вѣнъ бажавъ поправити похибки й усу-
 нути лихо, щѣ розточували наше житѣ. Тому-то розкрывъ
 вѣнъ тутъ болючу рану нашої суспѣльности, щѣбъ по-
 дати цѣлющій лѣкъ поважанимъ своимъ братамъ въ не-
 безпечнѣй недузѣ. Якимъ же бажавъ авторъ видѣти типъ
 нашого духовенства, показавъ вѣнъ въ характеристицѣ
 о. Григорія, батька Степанового.

Отець Григорій належавъ мало-що не до попѣвъ
 „antiquae educationis“, хочъ скѣнчивъ все студіѣ, якѣ до-
 магають ся вѣдъ сучасныхъ кандидатѣвъ духовного стану.
 Тѣлько-жъ его погляды на житѣ рѣзнились вѣдъ вихован-
 цѣвъ „novae educationis“. Вѣнъ бувъ справдѣшнимъ от-
 цемъ и добродѣемъ громадянъ, добавачючи въ мужику
 свого брата, котрому вѣнъ нѣсе свѣтло правды й науки.
 Се бувъ старосвѣцкѣй консерватистъ, щѣ жалкувавъ ся
 часто на мудрощѣ нового свѣта, поступового житя, тому-
 що они псували людей, робили „яйця мудрѣйшими вѣдъ
 курей“ та не давали жити людямъ спокѣино на свѣтѣ.

Менше симпатичнимъ типомъ є Михайло, батько Оль-
 ги й близькѣй родичъ Степана. Зъ-роду веселый, забавный,
 якъ соловейко спѣвучій, перемѣнивъ ся вѣнъ пѣсля смерти
 своєї любѣи жѣнки, — мовъ переломивъ ся. Вѣдѣство за-

било п'єсеню на его устахъ, звялило свѣжѣсть его духа и зморщинами поорало его сумовите лице. Вѣнъ живъ тѣлько для Ольги житемъ трудящого батька, и въ щастю еи добачавъ вѣдраду въ невеселѣмъ своѣмъ побутѣ. Кобы той о. Михайло бувъ бѣльшь дѣяльнымъ, кобы своимъ серцемъ нахилиавъ ся ще й до народу, то мѣгъ бы наблизитисъ до тыхъ кѣлькохъ идеальныхъ типѣвъ, якими авторъ бажавъ закрасити галицкѣй образки.

А вже-жъ бѣльша часть типѣвъ зъ побуту галицко-русского духовенства являє ся намъ у тьмавѣй перспективѣ. Осъ уже Мартинъ Рожницкѣй не вважає ся отцемъ бѣдныхъ мужикѣвъ, по-за-якъ вѣнъ аристократъ, щѣ братає ся зъ панями. У своѣй канцелярѣи надъ бюркомъ прибивъ вѣнъ „родословну картину рускихъ князѣвъ“, и нѣчого бѣльшь такъ не любивъ, якъ розправляти про князѣвъ. Вѣнъ не мѣгъ зрозумѣти, куды йшло нове жите молодыхъ патріѣтѣвъ, вѣдъ чога мертвыми остались п'єснѣ про рускихъ князѣвъ, и чога теперъ бажалось пращурамъ рускихъ „смердѣвъ“. Вѣнъ здивувавъ ся чи-мало, коли Степанъ, попавши у „свѣчину“, не-то що не позабувъ рѣдного слова, але й горячо вступавъ ся за долю своего народу, — зъ жаромъ говоривъ про его будучнѣсть, и поетичными барвами розкрывавъ таку исторѣю сего народу, про котру ще о. Мартинъ нѣколи не чувавъ. — „А, та се-жъ мрѣѣ, неподѣбнѣй рѣчи!“ говоривъ Рожницкѣй, почувши широку рѣчь Степана. „Вамъ хочеться якогось козацтва, — вы нехтуєте нашимъ обрядомъ, нашимъ церковнымъ языкомъ, — вы зрываєте зъ исторѣю, зъ традицією, изъ славянствомъ! — Хѣба-жъ вы думаете ту простонародню мову здѣйняти до высоты нашої церковщины и поставити Русь своею силою безъ князѣвъ, не вважаючи на те, чога навчила насъ тысячлѣтня исторѣя?“... (стор. 57).

Въ галеріи галицко-руськихъ образѣвъ Василя Барвѣнка може побѣчь Рожницкого заняти годяще мѣсце ще отець „дзеканъ“, що своєю товетою особою звеличивъ празникъ въ Вербѣвцяхъ у о. Лавра. Хоча-жь сѣ типы не будуть ще вѣдразы въ нашѣй души, то все-жь не лицюють они евангельскѣй простотѣ, якою повиннѣй вызначуватись духовники.

Вже-жь Юрій Павутиньскій, своякъ Маланѣ, бувъ собѣ легкодухомъ не-абы-якимъ, дарма, що въ него бувъ сынъ Петро, котрый скѣнчивъ уже науку богословія. Вѣнъ поглядавъ зъ презирствомъ на Лавра, скупуна й доробкевича. Осъ якъ чванивъ ся вѣнъ своимъ родомъ: „Рѣдъ Павутиньскихъ зъ-давенъ-давня знаменитый. Нашѣ антенаты сидѣли по великихъ парохіяхъ, мѣй дѣдо великѣй дома мавъ у мѣстѣ, а грошѣ таки чвертками мѣрявъ.... Нѣхто минѣ не посмѣе тыкнути пѣдъ нѣсъ нѣ шиломъ, нѣ дѣгтемъ! Я самъ доходивъ нашего шляхоцтва й въ старыхъ паперахъ дошукавъ ся, що нашъ рѣдъ Павутиньскихъ прастарый!“ (стор. 87). — Передъ двацяти роками бувъ собѣ о. Юрій паномъ: купивъ село, вѣздивъ четвѣрнею. Тогдѣ-то люде говорили про знайденый скарбъ, що бувъ закопаний десь въ церквѣ, чи біля церкви. Та отъ, шумне паньство черезъ чотыри роки перешумѣло, не лишивши й доброй славы за собою. Роскошувавъ хочъ чотыри роки, а мѣгъ панувати до смерти. Все-жь въ его головѣ роилось новыми плянами. Втерявши свое паньство, кинувъ ся до господарства, ставлявъ будинки, валивъ, переставлявъ, пѣребудовувавъ и задовжувавъ ся, а замѣць нового ладу змагавъ ся що-разъ бѣльшій безладъ. Не велось господарство, такъ кинувъ ся до промыслу. Вѣнъ хотѣвъ зѣбрати капиталы цѣлои родины, щобъ розвести велику шпекуляцію. Веѣхъ манивъ надѣєю великихъ зыскѣвъ, — хваливъ ся, що закупить лѣсы, пѣдѣйнявъ ся доставы порогѣвъ

до желѣзницѣ, сѣна для вѣйска, прядива для загранич-
ныхъ фабрикъ полотна. Та все те розвѣялось зъ вѣтромъ.
Лѣсѣвъ не було кому рубати, народъ ставъ безбожнимъ
и не принѣвъ доволѣ повѣсемъ на вѣдпусты, а посуха вы-
сушила сѣно. „Усе було-бъ вдало ся“, говоривъ о. Юрій,
„тѣлько смерть моєи жѣнки повернула усе комѣтъ голо-
вою! Нещастѣ, нещастѣ мене постигло передъ доступомъ
щастя!“ — Повдовѣвши ставъ вѣнъ завзятуцимъ курцемъ.
„Вѣдкурюється вѣдъ голоду“ говорили насмѣшкувато про
него деякѣ сусѣды, бо й справдѣ опустѣла була єго хата
пѣсля жѣнчинои смерти. Сынъ Петро бувъ тогдѣ у шко-
лахъ, а про малу дочку Ганю не багато було батькови жур-
бы. Доводило ся до того, що часто за єго недоглядомъ не
було й кусника хлѣба въ хатѣ, хочъ парохія була добра,
и поля було багато й приносѣвъ изъ трѣохъ церкѣвъ.

Ажъ ось кинувъ ся Юрій на нову шпекуляцію. Саме-
тогдѣ кѣнчивъ Петро науку богословія и незадовго мѣло
порѣшитись пытанє єго женитьбы! Юрій якъ-разъ хо-
пивъ ся пляну, оженити свого сына „шпекулятивно“. Се
могло-бъ єго ще выдобути зъ упадку и поставити на ноги.
— „Можна посплачувати довги, й тодѣ на сильнѣй пѣд-
ставѣ розпочати фруктификацію посагу“, мовлявъ вѣнъ
самъ до себе. „Добробыть буде пѣдставою ихъ щастя; —
серцемъ не насытишь ся, а красы на тарѣлцѣ не подаси!“
(стор. 82). И отъ, Петро якъ-разъ надававъ ся до бѣть-
кѣвскихъ плянѣвъ. Коли єго товаришѣ-семинаристы залю-
бившиєь писали сонеты й оды, то вѣнъ клеивъ пуделка,
выроблявъ обойчики й проташльовувавъ ихъ „шпекуля-
тивно“ мѣжь своими товаришами. Була-жь у него тѣлько
одна пристрасть, — пристрасть до картъ. По ночахъ пе-
ресиджувавъ вѣнъ въ дормитарѣ за столикомъ и довѣвъ
свою „штуку“ до вправы не-абы-якои. Крѣмъ того утво-
ривъ вѣнъ въ семинарії клубъ статистичного уряду, ко-

трый удержувавъ въ „евиденціи“ всѣ посажні панны. — „Що-жь гадаєшь, сыну, зъ собою робити?“ спытавъ ся разъ Юрій свого сына, побачивши, що вѣнъ якоє не може знайти собѣ пристановища. — „А що-жь? треба женитись!“ вѣдповѣвъ Петро. — „А де-жь думаєшь?“ — „Та хѣба у Лаврѣвъ, татуню!“ — „Панна не молода, слабовита, пѣвъ копы лѣтъ!“ говоривъ зъ-протягомъ хитрый о. Юрій, не наче-бъ розважаючи свого сына. — „Але вѣсѣмъ тысячъ посагу!“ холодно вѣдказавъ Петро, — „а въ надѣи ще гарна реальнѣсть въ самѣмъ мѣстѣ!“ — „А, воля твоя, воля твоя, Петре!“ — „И вамъ, татусю, здасться пѣдмога, а Лавры можуть пѣдмогти“.... Сынъ и батько згодились вѣдтакъ спорѣднити ся зъ Лаврами, а трѣхи-перегода старый Лавро запевнивъ Петрови посагъ и згодивъ ся на весѣле.

Картяремъ завязуцимъ зъобразивъ авторъ такожь о. Миколая, пріятеля Порфироваго. „Вѣнъ не таивъ своєи неохоты до духовного стану. Се була комедія його житя. Вдовецъ вѣдъ двайцати лѣтъ, зъ-роду невтомный любитель товариства и потѣшитель всѣхъ, щѣ слабують на нуды часу, рвавъ ся и трѣпавъ ся у чорныхъ ризахъ, якъ рыба на суши. Веселый, говѣркій, безжурный, якъ евангельска птиця, лѣтавъ чи ѣздивъ вѣнъ вѣдъ дому до дому, де тѣлько курило ся зъ комина, и не сѣючи, нѣ орючи, коли не збиравъ мамоны сего свѣта, то вдоволявъ свою „плоть“, котрѣи не все знала годити недовчена кухарка господыня. То-жь въ дома бувъ гостемъ, а въ гостяхъ домовымъ. Выхудѣла пара коней, розтарахкана, болотомъ обросла брычка и заспанный, до холоду й голоду навыклый парубокъ — були въ його все на поготовлю“ (стор. 15).

Коли-жь тѣ дѣвѣи особы въ „Скошенѣмъ цвѣтѣ“ вважають ся ще людьми, то Порфиръ, мужъ Маланъ, являе ся недолюдкомъ, справдѣшнимъ „люциперомъ“. Вѣнъ бувъ

гордовитый, пышавъ ся Вѣденскимъ богословіемъ. На перекоръ своѣй жѣницѣ понехувавъ вѣнъ щирыхъ и чесныхъ людей, неначе-бъ бажавъ, щобъ она зовсѣмъ осамотѣла. За-те прихиливъ ся душою й житемъ до пѣдпанкѣвъ, дворакѣвъ, до безжурныхъ та гулящихъ „птиць“, якъ о. Николай, и зъ ними заводивъ щиру приязнь. И отъ, незабаромъ прошептували сусѣды про ледаче жите Порфира, дехто й голосно озвавъ ся недобримъ словомъ, а сусѣдки жалкували за пропащимъ житемъ нещасной Маланѣ. Вѣнъ зруйнувавъ людске добро въ Лысогорахъ, и скосивъ прегарный цвѣтъ, занастивши долю своєї дружины. Вѣнъ не соромивъ ся, сейчасъ пѣсля похорону своєї жѣнки, розвеселятись зъ товаришами по-своему, не зважаючи на те, що черезъ кѣлька годинъ на великдень спѣвати-ме въ церквѣ „Христосъ воскрес!“ Ба, коли дѣмъ парохіяльный взявъ ся поломямъ, пѣшовъ вѣнъ у хату Ивана зъ дякими людьми, щобы звязати того, котрый по его думцѣ скоивъ пожежу. — Правда, що вѣдтакъ повѣсть кѣнчить ся вельми сензаційно, але-жъ авторъ мабуть не добачавъ сего, що ворожнеча мѣжь Иваномъ и Порфиромъ не є имовѣрна. Сей бо мужикъ знавъ про моральный упадокъ Парашки, коли зъ нею женивъ ся, тому-то не було опѣсля причины, щобъ вѣнъ метивъ ся Порфирови за себе й за Парашку.

Вѣдтакъ завважаемо, що въ сѣй повѣсти немає кѣнця. Всякій бо, хто побачить передъ собою такого недолюдка, стане бажати ему кары за безпутне его жите. Тутъ же не знаемо, чи катюзѣ-Порфирови сталося по его заслугѣ. Опроче годѣ порозумѣти вѣдносинъ его до Гофмановой. Она высватала его за Маланю, дарма, що вѣнъ передше обѣцювавъ оженитись зъ еи дочкою, котру-жъ пустивъ зъ неславою.

Помнивши-жь пересаду въ характеристицѣ Порфира, бачимо въ „Скошенѣмъ цвѣтѣ“ по-найбѣльше образки, взятїи зъ житя реального. А вже-жь мѣжь ними вызначують ся найпаче отъ-сї картички: 1. Картярѣ въ хатѣ Порфира (стор. 12—15). — 2. Петро зъявляє Малани, що хоче жении ся зъ Галею Лаврѣвною (16—18). — 3. Рожницкїи и Степанъ бесѣдують про суспѣльно-національнїи справы въ галицкѣи Руси (57—59). — 4. Гостина Юрїя Павутиньского и его сына Петра у Порфира (78—80; 86—97). — 5. Празникъ въ Вербѣвцяхъ (105—115).

Коли-жь у „Скошенѣмъ цвѣтѣ“ деякїи духовники доглядѣли „святотатства“ своихъ тайнъ, — коли декотрымъ семинаристамъ характеристика Петра не була до вподобы, то Василь Барвѣнокъ, побачивши, що „розъятривъ новїи раны сучасности“, бажавъ ачей влагодити зворушене, яке заподѣялось мѣжь рускими священниками й кандидатами духовного стану, та й зладивъ новий „выимокъ зъ галицкихъ образкѣвъ“ п. з. „Соннїи мары молодого пѣтомця“. Правда, що житя въ духовнѣи семинарїи не зъобразивъ вѣнъ тутъ въ яснѣмъ свѣтлѣ, — правда й те, що настоятель сеи институцїи являє ся чоловѣкомъ зъ дивовижными поглядами на патріотичнїи змаганя Русинѣвъ-народовцѣвъ, — але герой сеи повѣсти, семинаристъ Улянъ, уважае ся типомъ вельми симпатичнымъ, репрезентантомъ тямущихъ молодыхъ людей въ духовнѣи институцїи. Коли вѣнъ пѣшовъ до настоятеля въ депутацїи, щобъ той позволивъ слухати фильософичныхъ выкладѣвъ въ университетѣ, то почувъ тяжкїи докѣръ про якїисъ „бунтъ“, изъза чого вѣнъ ось-якъ промовивъ до „его высокопреподобїи“: „Бажати науки, се-жь думаю, нѣяка провинна! На насъ настае теперъ свѣтъ, вдираеться въ нашїи святощѣ, а мы безъоружнїи. Навкруги насъ душиѣсть матерїализму, а мы не въ силѣ розсвѣтити високого простору святоести.

На насъ зглядають ся убогій й нищій духомъ, а мы самі нидѣмо на духу. Нарѣдъ гине за-для непорадности, а мы самі непораднѣйшій дѣтей!“... (стор. 85—86)¹⁾. Але настоятель попрѣкнувъ его наклономъ до соціализму, нигилизму, матеріялизму й загрозивъ ему „ексклюзією“. — „Ты займаєшь ся политикою, а не славою Божою, — тобѣ за-лѣзла до головы украищина!“ озвавъ ся вѣнъ зъ-пересердя до Уляна. „Тобѣ хочеться лѣтати по-пѣдъ небеса, въ поезіяхъ розплыватись, за козацтвомъ плакати! Ты бунтуєшь своихъ товаришѣвъ, заносишь незгоду въ нашій муры! О-у, сыну, ты небезпечный, дуже небезпечный чоловікъ!“

Улянъ бувъ синомъ священника й здавши екзамень зрѣлости бажавъ стати такожь проповѣдникомъ христіаньскои любви. Ось-якъ зъображає Василь Барвѣнокъ тогдѣшній идеаль героя своєї повѣсти: „Въ нѣмъ будилаєь охота пѣти слѣдомъ свого батька... То-жь коли опѣсля прийшло „выбирати станъ“, вѣнъ повѣривъ въ високе посланництво священника. Правда, вѣнъ дочувавъ ся про деякі негарній рѣчи, про невольне житя въ духовныхъ мурахъ, про нехристіаньскій поведѣнки Христіанъ, — вѣнъ бачивъ, якъ житя Христіанъ-учителѣвъ часто вѣдѣвало вѣдъ христіаньства, якъ мѣло було у свѣтѣ правдивои любви й щирости, якъ люде самохѣтъ вѣддалялись вѣдъ того „царства небесного“ на земли. Серце його рвалоєь за тымъ свѣтомъ евангельскои простоты й щасливости, а бурилоєь надъ споганенымъ свѣтомъ теперѣшнимъ...“ (стор. 85)²⁾.

¹⁾ „Сонні мари молодого питомця“. Ваймок з галицьких образків. („Правда“. Місячник для словесности, науки і політики. Рочник XII. У Львові, 1879).

²⁾ *ibid.*

Коли-жь Улянъ учувъ гѣркї докоры своего настоятеля зѣ-за того, що полюбивъ свѣтло науки, то въ першѣй хвилї хотѣвъ покинути тї сумнї муры, що тяжкимъ камѣнемъ давили єго душу. А вже-жь вѣнъ такъ щиро делѣявъ идеалы свои молодости, такъ твердо вѣривъ въ ихъ правду, и неразъ бажавъ стати въ ихъ оборонѣ! Теперъ же померкли святї идеалы, — кругомъ него не наче розляглась непроглядна пѣтьма.

Вѣнъ стямивъ ся ажъ на коритарѣ, коли почувъ, що въ рукахъ державъ листъ, якїй приславъ єму батько на руки настоятеля. Въ довгѣмъ тѣмъ листѣ прочитавъ Улянъ мѣжъ иншимъ ось-що: „...Вчера неожиданно навѣстивъ насъ нашъ всечесный сусѣдъ о. Мартинъ и привѣзъ зъ собою якїсь листъ, писаный до него видимо зъ семинаріѣ вѣдъ невѣдомой особы. Невѣдомый менторъ выкидає о. Мартинови, якъ мѣгъ вѣнъ позволить своѣй Настасї, „призвонїтї єдиначѣ“, вѣйти въ такъ близьке знакомство, а навѣтъ въ „формальнї заручини“ зъ молодикомъ безъ всякои будучности, укѣнченимъ гимназієстомъ, котрый знаный зъ свои сѣраковой ворохобнѣ хоче теперъ своими авантурами перевернути цѣлу семинарію, збирає около себе рѣвныхъ собѣ козакѣвъ, зносить ся зъ свѣтовыми польономанами, и нынѣ-завтра буде выключеный зъ семинаріѣ и опинить ся на бруку якъ простый бурлака. Незнакомецъ прикладає тобѣ якъ найгѣршї власности ѣ каже, що вже ѣ ректоратъ семинаріѣ попавши на слѣды твого авантурничого новаторства задекретувавъ твою ексклюзію...“ (стор. 246).

Прочитавши листъ батька Улянъ пригадавъ собѣ, що тогдѣ, якъ хотѣвъ входити въ кѣмнату ректорску, розтворились дверѣ, и якась закутана людина мало-що не ввалилась на него. Се-жь бувъ шпѣгунъ, що доносивъ ректорови на Уляна поганї рѣчи ѣ мабутъ бувъ супер-

някомъ свого товариша за-для того, що вѣнъ хотѣвъ свататись зъ одиначкою Настасею. — Вѣдтакъ Улянъ похнюпившись повернувъ у „дормитаръ“. Деякимъ моторнымъ семинаристамъ не хотѣло ся ще спати и про-те говорили они всѣлякѣ иѣсенѣтницѣ та точили комичнѣ баяндрасы. Дехто напосѣвъ ся на Украинцѣвъ, — ба, одинъ гукнувъ собѣ, що вѣнъ той „гадючѣй накорѣнокъ“ прогнавъ бы геть изъ семинарѣ. Коли тымъ весельчакамъ уже навкучилось выправляти пустѣ теревенѣ, то стали они кластись до спочинку. Въ dormитари погасало свѣтло й ставало що-разъ темнѣйше. Ще тѣлько свѣтилось въ кутику, де забавляла ся громадка питомцѣвъ, а біля вѣкна гомонѣла цитра тужливими тонами, однихъ розжалюючи, другихъ до сну вколысуючи.

Уляна не бравъ ся сонъ: вѣнъ чувъ себе чужимъ середъ того гурту. Теперъ бажавъ вѣнъ знайти щире серце, бажавъ подѣлитись думками зъ жаркими, буйними побратимами, що рвуть ся до идеального житя, — а бачивъ передъ собою безжурныхъ, байдужихъ людей. Тѣ, що були ему серцемъ и думками ближшѣ, сидѣли самотнѣ, мовчязнѣ... И задумавъ ся Улянъ, а въ его уявѣ замеркотѣли яснѣ образы зъ недалекои минувшини. Вѣнъ пригадавъ собѣ Настасю, якъ она сѣльскихъ дѣвчатъ вчила въ недѣлю, — пригадавъ собѣ, що разъ промайнула ему думка, якъ бы вѣнъ бувъ щасливый, коли-бъ разомъ зъ Настасею, любою подругою, мѣгъ працювати на селѣ, выдобувати людей зъ темноты, наводити ихъ на дорогу до правдивого добра й щастя людского. Згадавъ и ту хвилю останнього прощаня передъ вѣдѣздомъ до семинарѣ, коли Настася зъ тихою слезою въ очахъ подала ему руку й промовила до него: „Дай Боже, щобъ мы скоро побачились, щобъ нашѣ сны-думки сповнились!“... И успокоювалась его душа, якъ по бурѣ повертала до тихон

погоды. Передъ нимъ неначе ширшавъ свѣтъ тихій, ясный, — и середъ того свѣтла заясниѣла Настася. И здавалось ему, що она велѣла ему йти за собою. И видѣвъ Улянъ убогу хатинку, де вбога мати заколысувала любу дитинку, шукаючи втѣхи й надѣѣ въ ея невинному личку; — вѣдтакъ видѣвъ зеленій розлогій ланы, тихій села, оживленій трудящими та щасливими людьми. — Ажъ ось побачивъ вѣнъ величнний золотый храмъ, повный живыхъ и мертвыхъ людей, освѣченный яркимъ свѣтломъ, оживлений гремучою музикою, здвигнений на панованѣ надъ цѣлымъ свѣтомъ. Се-жь бувъ иншій свѣтъ вѣдъ того, що розкрывъ ся ему въ убогой хатинѣ въ тихихъ и щасливыхъ селахъ. Се були два свѣты вѣдмѣннїи, несхожї мѣжь собою. Тутъ въ богатѣй матерїи панувала сила, що прибавала духа до землѣ, — тамъ духъ оживлявъ людей тихимъ щастемъ, свободнымъ, веселымъ житемъ. Вѣдтакъ въ Уляновѣй души будилась охота, зняти ся до боротьбы за правду того смирного, тихого й трудящого свѣта евангельского.

Але-жь се були тѣлько привиды, соннїи мары молодого питомця!... Другого дня въ-ранцѣ горяча уява Улянова прохолодилась подѣєю реальнои дѣйстности. Коли вѣнъ выходивъ зъ церкви, то коло ворѣтъ семинаріѣ вчинивъ ся заколотъ: дверникъ не впускавъ въ семинарію якогось обдертого й божевѣльного чоловѣка, зовучи его драбугою й волоцюгою. Хоча той бѣдолаха товкмачивъ, що вѣнъ не волоцюга, що колись ось-туть учивъ ся герменевтики, гебрейки, догматики, та спѣвавъ въ сѣй церквѣ, то дверникъ схопивъ его своими медвежими лабами й не перестававъ сѣпати „драбугу“. Улянови стало жаль того бѣдного чоловѣка й вѣдтакъ запомѣгъ его малымъ даткомъ. Ажъ ось надѣйшовъ ректоръ и велѣвши тому бѣдоласѣ геть ити звернувъ ся до Уляна: „О, и ты

вже тутъ?“ сказавъ вѣнъ пронично. „Може тебе кортить на свѣтъ? Видишь, щѣ значить свѣтъ!“ — Улянъ почувши сї слова, спашнувъ полумямъ вѣдъ гнѣву, на его устахъ завертѣлось острѣ слово, але швидко вгамувавъ вѣнъ себе... Коли настоятель скорою ходою пѣшовъ дальше, дверникъ зѣ всеи силы сѣпнувъ бѣдолаху й выпхавъ его за ворота.

Улянъ спогадавъ собѣ тогдѣ, якимъ-то мусить бути те жите безъ приюту въ холодѣ и голодѣ, — згадавъ вчорашнї слова ректора й листъ вѣдъ батька, его просьбы й перестороги, згадавъ и Настасю, — и сердце въ него завяло, душа засмутилась, тяжке зѣтханѣ вырвалось зъ его груди....

Ось и конецъ повѣсти „Соннї мары молодого питомця!“ Авторъ зъобразивъ тутъ доволѣ гарно типъ Уляна, — всѣ-жъ иншї типы начертавъ вѣнъ тѣлько въ головныхъ контурахъ, за-для чого назвавъ вѣнъ свѣй твѣрѣ по-правдѣ „выимкомъ зъ галицькихъ образкѣвъ“. Хоча-жъ Василь Барвѣнокъ бажавъ подати вѣрну характеристику идеалиста-семинариста, то все-жъ не довѣвъ вѣнъ своего намѣру до-путя, по-за-якъ вкѣнци велѣвъ Улянови зъ-нечевя, погодитись зѣ своєю долею въ мурахъ семинарицькихъ. Дивнымъ дивомъ одна тѣлько ява боже-вѣльного бѣдолахи, колишнього семинариста, охолодила Уляна въ его горячихъ мрѣяхъ, — вѣнъ неначе вѣдкаснувъ ся наразѣ вѣдъ высихъ змаганѣ духа, бо спогадавъ собѣ, щѣ тяжко жити на свѣтѣ безъ захисту въ холодѣ й голодѣ... Идеалистъ Улянъ не пѣдносивъ уже протесту супроти змаганѣ матерїализму!

Менше вдатнымъ уважае ся образокъ зъ галицького житя п. з. „Безталанне сватанѣ“. Головнымъ дѣячемъ змалювавъ тутъ авторъ Семена Квашиньского, учителя школы въ селѣ Голопятахъ. Сей-то герой бажавъ оженити ся зъ панною Севериною, дочкою мѣщєвого свя-

щеника Дамяна, але дѣставъ гарбуза й тому-то задумавъ пѣмститись за свою обиду. Саме-тогдѣ вертали люде зъ вѣдпусту у Збаражскихъ Бернадинѣвъ, и ось увѣйшовъ у школу жидѣ-арендарь Мошко й заявивъ „професорови“, що приводить ему велике панѣство, щѣ имъ вѣ дорозѣ зломалось колесо. Симъ великимъ панѣствомъ бувъ шляхтичъ Зиѣмундъ на Корытахъ Гуляйпольскій зѣ своими двома сестрами, старыми паннами-кокетами. Они обѣ стали любимыми словами пѣдлещуватись „пану професорови“, а коли вѣнъ натякнувъ на свое жите самотне, то озвалась старша панна, Уршуля: „О, самотне жите дуже важке! Але якъ бы у васъ була люба жѣночка, якъ бы то тогдѣ Вамъ мило й весело проходивъ часъ! Она бы вашъ дѣмъ звеселила, ваше жите украсила!“ (стор. 46)¹⁾. Вѣдтакъ молодша, Дульця (Кордуля), стала Квашиньского манити солодкими словами, зѣ-за чого ему промайнула гадка, що тѣ панночки сподобали собѣ его. — Якъ вѣдѣхали гостѣ, прийшовъ арендарь Мошко и сказавъ „пану професорови“, що вѣнъ вѣ чепци вродивъ ся, що такѣ панночки, якъ смаженѣ ягоды солодкѣ, лишнуть до него, якъ мухи до меду; — про-те спонукувавъ его поѣхати до Корытъ та женихатись до старшої панночки. Вѣдтакъ сей Юда озвавъ ся до Квашиньского ось-якъ: „Я кажу вамъ, що та панночка старша зѣ тыми чорными, якъ аксамитъ, льоками, то ваша!“

На другій день написавъ Квашиньскій любовный листъ и пѣславъ его до Корытъ. И отъ, Уршуля вѣдписала ему, що не перестае молитись до св. Антонія, щѣбъ сповнились ей й его бажаня, а вѣ доказъ щирои приязни посылае ему вѣ дарунку маленького товариша своего, пѣсика Зефирця, котрый облегчить ему самоту й недостачу

¹⁾ „Безталанне сватаньє“. Образокъ зѣ галицького жита. Львѣвъ, 1880. р.

веселого товариства. — Опбеля порадивъ Мошко Квашиньскому, зъеднати собѣ ласку въ пана Бжушковского, дѣдича Голопять, щобъ вѣнъ въ хосенъ „професора“ написавъ листъ до пана Гуляйпольского. — „Треба щось такого найти, щобы панови (Бжушковскому) приподобати ся!“ говоривъ хитрый жидюга. И пригадавъ вѣнъ Семенови Квашиньскому, що громада Голопять процесуе ся зъ дворомъ, та додавъ, що то пѣпъ бунтуе громадянъ. Порадивъ вѣдтакъ Семенови, поговорити на розумъ зъ деякими господарями й заявити имъ, яка-то бѣда ихъ дожидае, коли пѣдуть за попомъ.

И послухавъ Квашиньскій Мошка, та ставъ ворожо выступати проти чесного священника Дамяна, чимъ хотѣвъ пѣмститись ему за-те, що вѣнъ руку своєї дочки Северины вѣдказавъ сѣльскому професорови. Мѣжь-тымъ забавило ся старымъ паннамъ въ Коруцахъ забавитись весело, и наклонили своего брата, выправити великій балъ; думали бо, що чей при тѣй нагодѣ захоплять де-кого зъ молодыхъ паничѣвъ у свѣй полонѣ. И отъ, на той балъ запросили они такожь сѣльского „Донъ-Жуана“, се-бѣ-то Квашиньского. Приѣхавъ Семенъ на балъ, та прибувъ на свою бѣду, бо бувъ посмѣховискомъ молодои компаніѣ. Але ему завернуло ся въ головѣ, — вѣнъ бувъ щасливъ, що довелось ему побувати середъ пышнаго товариства паньского. Трохи-перегодя захотѣлось ему, поѣхати въ Коруца на именины Уршулѣ й Кордулѣ. Взявъ вѣдтакъ норвистого коня вѣдъ одного господаря, и не лякаючи ся слоты поѣхавъ до Гуляйпольскихъ. Зъ собою вѣзъ вѣнъ веѣлякій гостинцѣ для панночекъ въ подарунку на именины. Але зъ-нечевя кѣнь скинувъ зъ себе невмѣлого ѣздця й волочивъ его за собою, поки слабій стремена розвязались; — трохи-що неживого занесли его пастухи до двора Гуляйпольскихъ. Тутъ очунявъ вѣнъ незабаромъ

та й заснув солодкимъ сномъ. Мѣжь-тымъ Гуляйпольскій сидѣвъ зъ Уршулею и побивавъ ся у здогадахъ, що такого могло Квашиньского завести въ тѣ стороны въ таку погану пору. Гуляйпольскому и черезъ голову не прийшло, щобъ Семень звѣвъ свои очи на котру зъ єго сеестеръ, — а Уршуля, хочъ и догадувалася, не говорила нѣчого. Она радувалася въ души, що причарувала до себе Квашиньского. И ось мовъ тихонога ласичка всунулася она въ кѣмнату, де спавъ Семень. На пѣдлозѣ коло него побачила два листочки рожевого паперу. Се були вѣршѣ „до Уршулѣ й до Кордулѣ“. Уршуля тѣлько на силу здержувалася вѣдъ смѣху, читаючи поетичну оду Семена. Ажъ ось пробудивъ ся вѣнъ и побачивши Уршулю, збравъ ся зъ постелѣ и ставъ сѣй панночцѣ виявляти свою любовь. Але Уршуля посмѣялася єму, а Гуляйпольскій, дѣзнавшись, що вѣнъ хоче сватати Уршулю, велѣвъ своему Грицькови-Жоржови выправити Квашиньского геть изъ двора. И крикнувъ вѣнъ зъ пересердя: „А безстыднику! ты смѣєшь зривати очи на нашъ панскій коровай?... Знаєшь, що Гуляйпольскій? Гуляйпольскій Потоцькимъ рѣвня! А твої гербъ, моспаненьку, де? Кваша, азбука на хлопськихъ дѣтяхъ!... А диви ся, що за импертиненція!“ (стор. 307—308).

Семень, соромлячися людей изъ-за свого сватаня, у своїй самотѣ пригадавъ собѣ чесного о. Дамяна, котрому вѣнъ заподѣявъ чи-малу пакѣсть, зворохобивши противъ него деякихъ громадянъ. Ажъ ось довѣдавъ ся, що сей праведный священникъ тяжко занедужавъ. Скоро свѣтъ пѣслано до мѣста по лѣкаря, та годѣ було єго дѣждатись. Семень поглядавъ на нещасный дѣмъ, и єму стало жаль сеи страждущої родини. Наразъ побачивъ вѣнъ заплакану Северину, що стояла на выгонѣ и дивилася на шляхъ, чи не ѣде лѣкарь? Въ одну мить

станувъ Семень передъ Севериною и спытавъ ся єѣ, чи не треба їй чого? И вѣдповѣла она, що дома ждуть-не-ждуть ся лѣкаря вѣдъ самого ранку. Тогдѣ заявивъ вѣнъ їй свою готовѣсть, поѣхати до мѣста й швидко привезти лѣкаря. Северина подякувала єму за єго добрѣсть, и отъ ледви звернулось сонце до полудня, ѣхавъ Семень зъ лѣкаремъ на попѣвство. — Вѣдъ сеи першої стрѣчѣ зъ Севериною Семень часто опѣсля заходивъ въ дѣмъ о. Дамяна, котрый перегода одужавъ. И отъ, сердце Квашиньского запалало давною любовою до Северины, хоча знавъ, що она не може бути єго дружиною. Северина-жъ витала єго радо въ дому свого батька й любила єго якъ щирого приятеля.

Въ „Безталаннѣмъ сватаню“ вважають ся лучшими отъ-єї чотыри картинки: 1. Панѣство Гуляйпольскѣй въ хатѣ „професора“ Квашиньского (стор. 37—55). — 2. Арендарь Мошко спонукує „професора“, посватати одну зъ панночокъ Гуляйпольскихъ (57—66). — 3. Шляхта гнє теревенѣ про выкупно права пропинаціѣ (113—128). — 4. Баль въ Корытахъ (146 - 247). А вже-жъ характеристика головного дѣяча неконче є вдоволяюча, тому-що наконецна метаморфоза душѣ сего неповоротного й недоброго чоловіка не може вважатись имовѣрною. Злющій ворогъ праведника Дамяна стає вкѣнци щиримъ прихильникомъ єго й Северины, дарма, що по-переду, пѣднявши гарбуза, сказавъ про нихъ: „Дай, Боже, вамъ до своєї косы дожидати иншого жениха!“ (стор. 16). Въ загаль въ повѣстяхъ Барвѣньского вдатно зъображенѣ тѣлько типы идеальнѣ, мѣжъ-тымъ коли типы реальнѣ не можуть называтись природными. Головною окрасою беллетристичныхъ творѣвъ сего автора суть вельми живѣ діяльогн¹⁾, — саме-жъ опо-

¹⁾ У Володимира Барвѣньского бувъ очевидячки талантъ до дра-

вѣдане являє ся часто розтяглымъ, а въ описѣ деякихъ драстичныхъ ситуацій добачаемо таки пересаду. Все-жь таки повѣсти Барвѣньского суть цѣннымъ здобуткомъ нашої літератури за-для тенденціѣ вельми патріотичнои.

Вкбнци згадуємо ще про популярне оповѣдане „Трийцять лѣтъ тверезости“. Авторъ хотѣвъ тутъ показати нашимъ селянамъ и мѣщанамъ, що не треба имъ нѣ жидѣвскои, нѣ банковои пѣдмоги, та що они можуть самі своєю тверезостию, оццадностию и працею зарадити собѣ у своѣй бѣдѣ. Щобъ же выдобутись изъ нужды, треба имъ дбати й про просвѣту, бо „просвѣта се наше спасенѣ!“

* * *

Володимиръ Барвѣньскій писавъ такожь деякі літературно-критичнѣ статьи¹⁾. Найпаче цѣнными вважають ся отъ-сѣ розвѣдки; 1. „Незамѣчена повѣсть зъ украинського житя“. Розбѣръ и выемки зъ повѣсти „Хиба ревуть волю, якъ ясла повнѣ?“ (Дѣло“, 1882, ч. 11—14; 21—24). 2. „Крашанка П. Кулѣша Русинамъ и Полякамъ на великдень“ 1882. року (ibid., ч. 25—26). — Опроче оцѣнивъ Барвѣньскій літературну дѣяльнѣсть Володимира Навроцкого въ знаменитѣй статьи: „Памяти найлучшого друга“ (ibid., ч. 40—41; 73—76; 85—88; 95—99).

Великою заслугою Барвѣньского є заснованѣ „додатку до Дѣла“ п. з. „Библиотекa найзнаменитшихъ повѣстей“, котру редакція „Дѣла“ довела доси до сорокового тому. Вѣнѣ самъ переклавъ (1881) третю часть нѣмецкои повѣсти Раймунда п. з. „Въ оборонѣ чести“ (томъ I—III. „Библиотеки“) и повѣсть Октава Фейльета (зъ французкого) п. з. „Любовь убогого молодця“ (томъ VII).

матурѣв. Вѣнѣ зладивъ короткѣй начеркъ плану до трагедѣв „Павло Полуботокъ“, котру написавъ опѣсля братъ его, Йосипъ.

¹⁾ Деякі статьи, примѣромъ „Сучасну лѣтопись“, писавъ Володи-

16. Анатоль Вахнянинъ.

Вѣнъ родивъ ся 7. (н. ст.) вересня 1841. р. въ Сѣнявѣ Ярославскаго повѣту въ Галичинѣ, де батько его, Климъ, є священникомъ вѣдъ р. 1839. Климъ Вахнянинъ є поповичемъ, але дѣдъ его бувъ мѣщаниномъ Любачева, де рѣдъ Вахнянинѣвъ доси ще проживає. Мати Анатоля була дочкою австрійскаго капитана Игната Veith-а и Тересы Нарцъ. Обое-жъ походили зъ Хрудиму въ Чехахъ.

Сѣнява лежить на захѣдныхъ окраинахъ червеньскои Руси, де народъ говорить спольщено по-руски, — тому-то зъ-малку не чувъ Анатоль чистои рускои мовы. Та не навчивъ ся ви анѣ въ школахъ элементарныхъ въ Перемышли, куды его пѣслано въ 1847. р., анѣ въ гимназїи Перемыскѣй, де вчивъ ся вѣдъ 1852—1859. р. Тогдѣ бо въ гимназїи мало вчили живои рускои мовы, — читали механично читанку Василя Ковальскаго въ низшѣй, а староруку хрестоматїю Якова Головацкаго въ вышшѣй гимназїи.

Въ 1859. р. ставъ Анатоль питомцемъ духовнои семинарїѣ и слухачемъ богословїя у Львовѣ. Тогдѣ-жъ въ семинарїи дѣлилась молодѣжь на два окремиѣ таборы, польскїй и рускїй; — патрїотизму рускаго зъ-разу не мѣгъ вѣнъ добачити. Ажъ въ 1861. р. повѣяло иншимъ духомъ и въ мурахъ семинарїѣ: идеѣ Шевченковї зврушили духа молодикѣвъ, щѣ незабаромъ полюбили святощѣ народнїѣ. Вѣдтакъ рускои мовы ставъ Анатоль учитись вѣдъ своихъ товаришѣвъ изъ схѣднои части Галичины, а ще бѣльше зъ „метеликѣвъ“, — маленькихъ книжочокъ, въ котрыхъ надруковано поетичнїѣ творы Шевченка й другихъ письменникѣвъ украинськихъ. Тїѣ книжочки питомцѣ переписували, а змѣсту ихъ учились на память.

миръ Барвнїскїй такожъ пѣдъ криптонимомъ „Римидолов“ (се-жъ є вѣд-воротне читане имени „Володимиръ“).

Въ 1861. р. ставъ Вахнянинъ выдавати въ семинаріи гумористичну газетку, перомъ иллюстровану, п. з. „Клепало“. Въ сѣмъ видавництвѣ бувъ єму найбільше помѣчнѣмъ товаришъ єго, Йосипъ Савчиньскій, щѣ теперъ є парохомъ въ Гермаковцѣ Борщѣвского повѣту. Коли пѣзнѣйше (1863) почавъ у Вѣднѣ виходити „Страхопудъ“, то редакторъ сєи гумористичной газеты, Йосипъ Ливчакъ, забравъ у Вахнянина вѣсѣмъ чиселъ писаного „Клепала“, и трохи-не вѣсь статѣ зъ-вѣдтамъ репродукувавъ у своѣмъ „Страхопудѣ“.

Въ 1862. р. появилось у Львовѣ литературне письмо для забавы й науки п. з. „Вечерницѣ“ пѣдъ редакцією Федора Заревича. Въ редакціи помагали Заревичу Данило Танячевичъ, Володимиръ Шашкевичъ, Ксенофонтъ Климовичъ и деякіи иншіи. Такожъ Вахнянинъ пѣшовъ въ таборъ сихъ народовцѣвъ, и пѣдъ криптонимомъ „Н. (Наталь) зъ-надъ Сяну“ написавъ въ 1862. р. критику поємы Микола Лѣсикевича п. з. „Гостина на Украинѣ“ („Вечерницѣ“, 1862; ч. 18—20)¹⁾.

Того (1862) року Вахнянинъ бравъ участь въ работѣ надъ Словаремъ нѣмецко-рускимъ, до котрой забралось девятьохъ питомцѣвъ, мѣжь ними Омелянъ Партицкій, Данило Танячевичъ, Петро Товарницкій, Корнило Яворовскій. На выставченє такого Словаря була визначена (мабуть покѣйнимъ Омеляномъ Коссакомъ, Василянномъ) премія 100 зол. р. Доручивъ же сєю премію питомцямъ Юліянъ Лаврѣвскій²⁾.

¹⁾ Микола Лѣсикевичъ бувъ опѣсля авторомъ статѣ „Поглядъ на будущность“, надрукованои 1866. р. въ 59. числѣ „Слова“, въ котрѣи сказано, щѣ галицкій Русины суть однимъ народомъ зъ Россіянами (Москалями). (Порѣвн. „Исторію литературы рускол“, II. 1; стор. 43.)

²⁾ Сими матеріялами до Словаря, щѣ ихъ призбирали питомцѣ рускол семинаріи, користувавъ сєя опѣсля Омелянъ Партицкій, якъ бувъ

Въ 1863. р. бувъ Вахнянинъ въ Перемышли на четвертѣмъ роцѣ богословія. Тутъ написавъ вѣнъ до календаря „Перемышлянинъ“ статью п. з. „Денецо за музу Шевченкову и розбѣръ думы передсмертною“, щѣ починаеся словами: „Чи не покинуть намъ, небого?“ (стор. 49—57). Для „Вечерницъ“ же зладивъ вѣнъ (пѣдъ криптонимомъ „Н. зъ-надъ Сяну“) оповѣдане п. з. „Три недолѣ“ (1863; стор. 42—44; 50—51), до котрого тему подавъ ему Мурдза, старый селянинъ зъ Манастырка пѣдъ Лѣськомъ¹⁾. Коли Вахнянинъ бувъ питомцемъ семинаріѣ Перемыскон, то крилошанинъ Григорій Гинилевичъ сприявъ рухови молодыхъ Русинѣвъ-народовцѣвъ, а гимназіяльный катихитъ Юстинъ Желехѣвскій займавъ ся ширенемъ украиньскихъ выдввництвѣ. Вѣдъ професора-жъ Михайла Поляньского дѣставъ Анатоль историчнѣ думы Мих. Максимовича и поезіѣ Амвросія Метлиньского.

Таборъ народовцѣвъ, щѣ его „Слово“ недовго опѣсля охрестило таборомъ хлопоманьскимъ, змагавъ ся и зъєднавъ собѣ прихильникѣвъ. До сего-то табору належала тогдѣ вся руска молодѣжь, мѣжь иншими — молодѣ правники Иванъ Добрянскій, Денисъ Кулачковскій, Юліянъ Геровскій. Трохи-не всѣ носились по-народному и залюбки переписували собѣ поезіѣ „Кобзаря“. Мѣжь старшими а молодшими Русинами була тогдѣ хйба та рѣзниця, щѣ старшѣ старались слова народнѣ заступити церковно-славяньскими або й россійскими, щѣ ихъ брали изъ словаря Шмидта. Але пѣдъ кѣнець 1863. р. вчинивъ ся наразъ заколотъ. Се бо принѣсъ тогдѣ въ Галичину Василяннъ дръ Володимиръ Терлецкій гадку объединенія

учителемъ въ Тернополи. Вѣнъ-то выдавъ 1867. р. у Львовѣ „Словарь нѣмецко-рускій“.

¹⁾ Пѣдъ Лѣськомъ збиравъ Вахнянинъ въ часѣ феріѣ народнѣ пѣснѣ лемкѣвскѣ.

литературного. Вѣнъ першій, заѣхавши (1863) до Перемышля, ставъ питомцямъ говорити про грозу розъеднаня славянського, яке выйде тогдѣ, коли кождый славянскій народъ стане плекати рѣдну свою мову, а не промѣняеѣ за мову російську. И отъ, деякїи питомцѣ Перемыскои семинаріѣ вѣдступили вѣдъ народнои програмы. Народовцѣвъ названо тогдѣ въ Галичинѣ не тѣлько хлопоманами, але й сепаратистами, т. є. таборомъ, котрый стремить до вѣдорваня украинскои Руси вѣдъ Россїѣ.

Щобы себе пѣддержати, молодїи рускїи патріоты выдавали 1863. р. литературно-политичну часопись „Мету“, до котрой и Вахнянинъ дописувавъ. Вѣдтакъ Кость Горбаль выдававъ (1865) „Ниву“, опѣсля-жъ Володимиръ Шашкевичъ (1866) — „Русалку“. Коли-жъ „Слово“ призналось (1866) до народнои єдности Руси зъ Москвою, то таборъ народовцѣвъ ставъ меншати. Слабеньку громаду у Львовѣ пѣддержувавъ найпаче дръ Корнило Сушкевичъ.

Мѣжь-тымъ (вѣдъ грудня 1863. до жовтня 1865. р.) Вахнянинъ учивъ руского языка въ гимназїи Перемыскѣй. Не хотячи бути священникомъ задумавъ вѣнъ стати профессоромъ гимназїяльнымъ. Тому-жъ, що єго ученики писали шкѣльнїи задачѣ фонетикою, то тогдѣшнїи инспекторъ гимназїяльнїи дръ Амврозїи Яновскїи бравъ єго за такїи починъ до протоколу.

Въ 1864. р., въ часѣ своєи суплентуры въ гимназїи Перемыскѣй, одержавъ Вахнянинъ зъ рукъ Йосипа Крушиньского (нынѣшнього пароха Селискѣ въ Яворѣвскѣмъ повѣтѣ, а тогдѣшнього питомця духовнои семинаріѣ) „Слово о полку Игоревѣмъ“ въ перекладѣ Маркїяна Шашкевича. Бувъ се рускїи перекладъ вѣрнїи и рѣвно поетичнїи, якъ и самъ оригїналь. Трохи-перегода звернувъ Вахнянинъ рукопись сєго перекладу Крушиньскому, и въ сѣмдесятихъ рокахъ подавъ вѣсть про истнованє єго

видавцямъ „Руской Библіотеки“ Игн. Онишкевича. Видавці просили вѣдѣтъ Крушиньского, щобъ имъ позволивъ похѣснутись тымъ перекладомъ, але не дѣждались вѣдповѣди. Мабуть рукопись або запропастилась, або погорѣла, коли хата Крушиньского взялась поломямъ¹⁾.

Въ 1865. р. поѣхавъ Вахнянинъ до Вѣдня, щобъ пѣдготовитись до экзамену зъ исторіѣ. Тамъ у-перве зѣткнувъ ся вѣнъ изъ славянськими студентами рѣзныхъ народностей, — тамъ пѣзнавъ ихъ змаганя національнѣ, якъ-разъ противнѣ „панрусекимъ“ змаганямъ Михайла Раевского, протопопа при російскѣй амбасадѣ въ Вѣдни. Тогдѣ-то всѣ славянскѣ студенти мѣли въ Вѣдни свои окреми товариства, тѣлько однѣ Русины ходили само-пасѣ, та тѣлько деякѣ зъ нихъ гостили радо на салѣонахъ Раевского. Вѣдѣтъ у декотрыхъ молодыхъ патріотѣвъ зародилась гадка, сполучити Вѣденськихъ Русинѣвъ такожь въ окреме товариство. И отъ, въ мартѣ 1867. р. засновано товариство „Сѣчь“, а першимъ его головою выбрано Анатоля Вахнянина. Бувши головою Вахнянинъ говоривъ неразъ на сходинахъ студентѣвъ-Славянъ про Русь и еи значѣне въ Славянщинѣ.

По экзаменѣ (въ мартѣ 1868. р.) повернувъ вѣнъ въ Галичину и одержавъ суплентуру при польскѣй гимназії имени Францъ-Йосифа у Львовѣ. Тогдѣ-то патріотичный рухъ народовцѣвъ ставъ опять змагатись и ширшати. Старанѣмъ Омеляна Партицкого, щѣ бувъ суплентомъ въ гимназії Тернопѣльскѣй, стало вѣдѣ 1867. р. виходити письмо наукове й литературне „Правда“. Его издававъ зъ-разу (1867) Лонгинъ Лукашевичъ, а въ 1868. р. вѣдповѣдавъ за редакцію Иванъ Микита, хоча вѣдѣ ве-

¹⁾ „Зоря“, 1887; стор. 384. — Въ 1862. р. попалась щасливо въ руки Вахнянина рукопись розвѣдки Маркіяна Шашкевича „О Запорожьцѣохъ и ихъ Сѣчи“. Ёъ надруковано въ „Зорѣ“, 1882. р., въ числѣ 10.

ресня того року фактичнимъ редакторомъ „Правды“ бувъ Вахнянинъ. Вѣдтакъ редагувавъ вѣнъ євъ въ 1869. и 1870. р., а побѣчь трудѣвъ редакційныхъ займавъ ся (1869) такожъ выданємъ „Пяти книгъ Мусѣевыхъ“ въ украинськѣмъ перекладѣ Кульша. Хоча-жь сей перекладъ попавъ ся пѣдъ анатему прихильникѣвъ „Слова“, — хоча „объединитель“ стали занашувати святощѣ народнѣй, то народовцѣ не впали духомъ, навпаки громада ихъ що-разъ бѣльше змагалась, по-за-якъ до неї належали ось-якѣ тямущѣ патриоты: Корнило Сушкевичъ, Андрѣй Сѣчиньскѣй, Евгений Желехѣвекѣй (Соколикъ), Олександръ Огоновскѣй, Омелянъ Партицкѣй, Володимиръ Навроцкѣй (Бузько), Володимиръ Лучаковскѣй, Олександръ Барвѣньскѣй, Мелитонъ Бучиньскѣй, Евгений Згарекѣй и и.

Коли въ 1868. р. засновано товариство „Просвѣта“, то Вахнянина выбрано першимъ єго головою. Вѣдтакъ 1870. р. увѣйшовъ вѣнъ въ „уговову анкету“, зложеноу выдѣломъ краєвымъ за-для нарадѣ надъ тымъ проєктомъ до закону о рѣвноуправненю Русинѣвъ, щѣ єго виѣсѣ (1869) въ соймѣ Юліянъ Лаврѣвекѣй¹⁾. Въ 1871. р. бравъ Вахнянинъ участь въ редакціи политичнои часописи „Основа“, написавши мѣжь иншими цѣнну статью: „До чого мы доборѣлись?“ (число 41—60)²⁾. Мѣжь-тымъ працювавъ вѣнъ щиро въ хосенъ товариства „Просвѣта“ и въ 1871. р. зладивъ книжочку п. з. „Якъ ярмаркували Та-

¹⁾ Про уговову акцію Юліяна Лаврѣвского гляди „Исторію литературы рускои“, II. 1; стор. 46—47.

²⁾ Въ „Оснѣвъ“ 1871. р. (ч. 47) надруковано вдатный вѣршь Вахнянина п. з. „Лементъ побожного кацапского люду. Р. Б. 1871, 20. червня“. Сей „Лементъ“ скомпонувавъ авторъ тогдѣ, коли Богданъ Дѣвдицкѣй передававъ редакцію „Слова“ Венедикту Площаньскому. Се-жь є травестія народнои думы про смерть Богдана Хмельницкого, котра починає ся словами: „Зажурила ся Хмельницкого сѣдая голова, || що при йому нѣ сотникѣвъ, пѣ полковникѣвъ нема“...

расть зъ Мотрею¹⁾, котру надруковано въ-друге въ 1874. р.

Въ 1870. р. краєва Рада шкôльна перенесла Вахнянина до руской гимназiї у Львовѣ, а въ 1872. р. именувала єго дѣйственнымъ учителемъ. Вôдтакъ вôдъ 1870—1887. р. бувъ вôнъ членомъ комисiї, щô уклалада й справляла учебники для гимназiї и шкôль народныхъ. Въ 1870. р. пôддавъ вôнъ своимъ землякамъ гадку, засновати политичне товариство „Руска Рада“, але народовцямъ не було хôсена зъ того товариства, тому-що Руссофилы стали небавомъ въ нѣмъ верховодити. Того-жь (1870) року засновавъ Вахнянинъ спѣвоче товариство „Теорбанъ“ у Львовѣ, але оно швидко впало, по-за-якъ ширшiй круги рускiї не пôдпирали єго въ змаганяхъ музыкальныхъ. А вже-жь для Вахнянина вийшовъ зъ того сей хосенъ, щô вôнъ вôдъ того часу ставъ щиро займатись музикою й спѣвомъ. Незабаромъ почавъ вôнъ компонувати оперу „Купало“, котрой деякiї частини продуковано на вечеркахъ деклямацiйно-музыкальныхъ. Опôсля пôдраблявъ вôнъ музику до деякихъ творôвъ сценичныхъ, якъ до „Боднарôвни“, драмы Федора Заревича, й до „Назара Стодолъ“ Тараса Шевченка.

Въ 1873. р. переклавъ вôнъ географiю Беллингера зъ мовы нѣмецкой на руску въ хосенъ низшихъ класъ шкôль середнихъ. Вôдтакъ въ „Справозданю дирекцiї ц. к. гимназiї академичной (руской)“ у Львовѣ надруковано двѣ єго науковiї статъѣ: 1. „Фiзиографичный начеркъ повздовжной долины горѣшного Сяну“ (1878; стор. 3—14)²⁾. 2. „О докторѣ Франциску Скоринѣ и єго литературнôй дѣяльности“ (1879; стор. 3—12)³⁾. Пôзиѣше (1884) на-

¹⁾ Плянъ до написаня сеи повѣстки подавъ П(етро) С(кобельскiй).

²⁾ Въ 1875. р. выдавъ Вахнянинъ у Львовѣ розвѣдку въ мовѣ нѣмецкôй п. з. „Die Salzablagerungen Galiziens“.

³⁾ Оцѣнку статъѣ про Скорину подавъ Олександръ Барвѣньскiй

друковано у Львовѣ его „Учебникъ географіѣ для школъ середнихъ“.

Въ 1878. р. видѣлъ товариства „Просвѣта“ поручивъ Вахнянинови видавництво „Письма зъ Просвѣты“. Въ сѣмъ-то „Письмѣ“ надруковано мѣжъ иншими ось-якій его статья: 1. „Ворожбитъ, якихъ мало“ (ч. 4—5). 2. „Жида и банки“ (ч. 8). 3. „А ты, народе, плати!“ (ч. 9). 4. „Якъ ширити намъ просвѣту?“ (ч. 11). 5. „Забобоны“ (ч. 13)¹⁾.

Коли-жъ въ 1880. р. стало виходити „Дѣло“, то й въ сѣй часописи помѣщувавъ Вахнянинъ свои статья, а вѣдъ р. 1885. бувъ вѣнъ ажъ до сего часу однимъ зъ головныхъ помѣчникѣвъ при редакціѣ. Всѣ статья его вызначають ся высокимъ патріотизмомъ и яснымъ поглядомъ на нашѣ справы суспѣльно-національнѣй.

Вахнянинъ заявивъ свою дѣяльнѣсть такожъ при закладахъ рускихъ читалень на провинціи, вѣдтакъ вѣступавъ зъ бесѣдами на всенародныхъ вѣчахъ²⁾ и трудивъ ся въ рускѣмъ товариствѣ педагогичнѣмъ. Не вѣдказувавъ вѣнъ своѣи помочи при устроѣню вечеркѣвъ деклямаційно-музыкальныхъ, на концертахъ въ роковины смерти Тараса Шевченка. Вже-жъ бо сей талановитый мужъ уважае ся знаменитымъ композиторомъ музыкальнымъ³⁾, спѣвакомъ и бесѣдникомъ. Въ загалѣ служить

въ „Правдѣ“ п. з. „Кілька уваг над росправою проф. А. Вахнянина: „О докторѣ Франциску Скоринѣ“ („Правда“. Рочник XII. У Львовѣ, 1879; стор. 640—645).

¹⁾ Редакторомъ „Письма зъ Просвѣты“ въ 1877. р. бувъ проф. Омелянъ Партицкій. Всѣхъ чисель „Письма зъ Просвѣты“ выйшло тринацять.

²⁾ „Бесѣда Наталя Вахнянина, выголошена на другѣмъ народнѣмъ вѣчу Русинѣвъ д. 17. (29.) червня 1883. р. для умотивованя IV. резолюцій о правно-политичныхъ справахъ краю“ („Дѣло“, 1883; ч. 72—73).

³⁾ Вразъ зъ Порфиромъ Бажаньскимъ бувъ Вахнянинъ редакто-

вѣнъ рускѣй справѣ по змозѣ и по своѣй наилучшѣй воли, дарма, що дехто закидує єму недостачу стѣйнои запопадливости вѣ довершеню початои роботы. Кѣлька разѣвъ выстунавъ вѣнъ кандидатомъ до тѣль законодатныхъ, однако не повелось єму одержати мандату нѣ до Сойму краєвого нѣ до Рады державнои.

Свою литературну дѣяльнѣсть почавъ Вахнянинъ вѣ 1863. р., бувши семинаристомъ вѣ Перемышли. Вже бо тогдѣ надруковано вѣ мѣсяцословѣ „Перемышлянинъ“ вышеш згадану єго статью „Денещо за музу Шевченкову и розбѣръ думы передемертной“ (стор. 49—57), и такожь стишокъ п. з. „Дѣвча“ (стор. 57—58)¹⁾. А вже-жь вѣ сѣй Исторіи литературы рускои подамо тѣлько поглядъ на єго повѣсти. Осъ и они: 1. „Три недолѣ“. Присвячено другови Грицькови Бudevоля. („Вечерницѣ“, 1863; ч. 6—7)²⁾. 2. „Женщина“. Повѣсть зѣ мѣщаньского житя („Зоря“, 1881; ч. 1—21). 3. „Отець Александеръ“. Былиця зѣ недавныхъ часѣвъ (ibid., 1883; ч. 4—6). 4. „Чабарашки на часъ жнивъ“ : а) „Ловцѣ“ („Дѣло“, 1889; ч. 146). б) „Великій чоловѣкъ малого мѣсточка“ (ibid., ч. 148). в) „Крикунъ“ (ibid., ч. 149). г) „Чоботы“ (ibid., ч. 151—152).

Коли Федѣръ Заревичъ и Володимиръ Барвѣньскій у своихъ повѣстяхъ зъявились идеалистами, то Анатоль (Наталь) Вахнянинъ прихиливъ ся до реализму, тѣлько-жь

ромъ збѣрника руско-украиньскихъ квартетѣвъ, що єго подѣ заголовкомъ „Кобзарь“ выдали питомцѣ духовнои семинаріѣ у Львовѣ 1885. р. Вѣ сѣмъ „Кобзарѣ“ суть и деякі оригинальнѣ композиціѣ Вахнянина. — Вѣ 1889. р. выдавъ вѣнъ у Львовѣ „Спѣваникъ церковный для шкѣль народныхъ“.

¹⁾ Стишокъ „Дѣвча“ надруковано вѣ „Перемышлянинѣ“ правописью фонетичною.

²⁾ Грицькомъ Бudevолею назвавъ Вахнянинъ Данила Таничевича.

въ повѣстцѣ „Три недолѣ“ не зъумѣвъ ще освободитись вѣдъ впливу школы романтичной.

Повѣстку „Три недолѣ“ написавъ Вахнянинъ, бувши ще семинаристомъ въ Перемышли. Въ сѣй повѣсти користувавъ ся вѣнъ оповѣданемъ старого Лемка Мурдзы про лихолѣте, яке заподѣялось польскими „конфедераками“ въ горахъ лемкѣвскихъ. Се бо пѣднялись „конфедераки“ волю ратувати, — собѣ волю, а людямъ недолю. Але-жь нарѣдъ не стерпѣвъ такои наруги и выступивъ ворожо противъ чужои кормиги. „Чорна недоля звела противъ конфедератѣвъ поклепаніи косы“: заворушились опришки пѣдъ проводомъ Ивана Царя (Янчика). Пѣшовъ зъ ватагою такожъ єго молодой сынъ Василь, щѣ недавно оженивъ ся зъ гарною Оленою, та не мѣгъ выдержати тяжкою розлуки зъ любою дружиною. Вѣнъ покинувъ тайкомъ ватагу й вернувъ ся домѣвъ. Але конфедераты напали на село, запалили хату Ивана Царя, а Василеви зашморгнули ретязъ за шию, та припявши єго до коня велѣли єму показати дорогу въ Бирчу. Коли-жь вѣнъ збитый и примученый не змѣгъ рѣвнятись зъ кѣньскимъ бѣгомъ, то повязали єго и кинули въ гнѣздо мурашокъ. Якъ же старый Иванъ зъ опришнею прибѣгъ до своего хѣтару, то побачивъ, щѣ вже поломямъ взялась єго дѣдѣвщина. Ажь ось зустрѣвъ ся вѣнъ зъ Оленою, щѣ ходила по зарѣнку и збираючи барвѣнокъ по бережку повитала єго мовою и пѣснею дивовижною. Она збожеволѣла. Тогдѣ батько въ одчаю душѣ крикнувъ: „Хлопцѣ мои, соколы, у Бирчу за мною!“ И побѣгли-полетѣли опришки Бирецкимъ лѣсомъ. Але старый Иванъ не каравъ конфедератѣвъ, вѣнъ шукавъ своего сына Василя, котрый на муравлиню лежавъ ледви живой.

Отъ и „три недолѣ“! Олена божеволѣльна спѣвала все про втраченого „шугая“, Василь о палицѣ, въ двое зѣгну-

тый, коротавъ невеселый свѣй вѣкъ, а старый Иванъ мучивъ ся ще трохи та лягъ въ домовину. Бачили єго неразъ люде, якъ ходивъ по зарѣнку сумовитый та иногдѣ складавъ пѣснѣ пѣдъ сопѣлку. По єго смерти й опришки выродили ся: „не за волею добивались, а за добычею“...

Авторъ зладивъ свою повѣтку такъ, неначе бѣ єѣ записавъ зѣ устѣ старого Мурдзы, и тому-то закрасивъ вѣнѣ сей твѣрѣ словами й фразами лемкѣвскими. Але читаючи вбачливо сю повѣтку, можемо дѣзнатись, що способъ оповѣданя є досыть оригинальный, тѣлько-жѣ описуючи гостину конфедератѣвъ въ корчмѣ жидѣвскѣй біля старого мѣста Сянока авторъ хѣснувавъ ся частиною „Гайдамакѣвъ“ Шевченковыхъ п. з. „Конфедераты“.

*

*

*

Минуло вѣсѣмнадцать лѣтъ вѣдѣ того часу, якъ Вахнянинъ написавъ повѣтку „Три недѣль“. До року 1881. не займавъ ся вѣнѣ беллетристикою, и вѣдѣ фантастичного романтизму звернувъ ся бѣльше до реальной дѣйстности. Написавъ отже повѣсть зѣ мѣщаньского жнтя п. з. „Женщина“. Осѣ и змѣсть сеи сензацийной повѣсти: Въ Яворовѣ живѣ богатый мѣщанинѣ, Петро Кашуба, котрого жѣнка, Марія, була роду попѣвского. Була-жѣ у нихѣ однимѣ одна дочка, що звали єѣ Мартою. Батько велѣвъ дякови вчити свою панночку „всякихѣ мудрощей“, бо на розумѣ вдаласѣ она хорошенько. Коли-жѣ Марта отала дѣвкою, то „старѣ“ бажали, щобѣ она выбрала собѣ якого богацького сына, та отѣ, Марта полюбила бѣдного сироту, Ивана Наконечного. Хоча-жѣ батькови сватанѣ Ивановѣ не було понутру, то годѣ було єму змѣнити волю панночки. Марта одружидасѣ зѣ Ивановѣмѣ и жила зѣ нимѣ щасливо мѣвъ у тихому раю. За рѣкъ привела она донечку, що охрестили єѣ Маланкою. Тѣлько-жѣ не дуже весело вѣдбу-

лись хрестины: бувъ се страшный трицять-першій рѣкъ, — рѣкъ великого помору. Въ однімъ тыжни минулись обое старі, та й Иванъ занедужавъ тяжко. Ёго ледви вѣдратовано, та вже зъ того часу не було въ него добраго здоровья. Вѣнь чахнувъ и зъ-перегодомъ умеръ.

Вѣдъ Ивановыхъ похоронѣвъ минулось якихъ пятнацять лѣтъ. Маланка стала гарною дѣвчиною, и мати бажала здобути їй такого щастя-талану, щѣ людямъ хіба тѣлько въ снѣ снитъ ся. Ажъ ось на великдень бавилась Маланка гагѣлки въ невеличкѣмъ лѣску-„Бѣрку“. Якъ дѣвчата спѣвали веселого „воробейка“, то хлопцѣ кинулись на нихъ и зъ широкого дѣвчого колеса зробились пары. Малашка опинилась въ рукахъ молодого чорнобрѣвчика, Василя Зазулича, и незабаромъ сї молодята полюбили ся щиро. А бувъ се парубокъ не-абыякій. Серцемъ и душею бувъ вѣнь прихильный до бѣдного панциняного люду. Уже-жъ его батьки, зажиточнї господарѣ на Яворѣвскѣмъ передмѣстю, не робили панцины; — тому-то на видъ тяжкою работы й людскои кривды кипѣла въ нѣмъ кровь, паленѣло лице, — а тѣло попадало мовъ въ лихорадку. — „Все перенесу“, говоривъ Василь, „а згнуцатись надъ слабшимъ сильнѣйшому не потерплю!“ (стор. 41)¹⁾.

Старый Зазуличъ умеръ, коли сынъ ёго бувъ ще дѣтвакомъ, вѣдтакъ пѣдъ доглядомъ матери вирѣсь Василь хорошимъ и добрымъ молодикомъ. Зъ-перегодомъ виробилась у него своя крѣпка воля, щѣ стояла въ гармонїи до чутливого сердца. А по-за-якъ вѣнь ставъ парубкомъ моторнымъ и тямущимъ, то инспекторъ Яворѣвскои камеральщины зробивъ его ставничимъ. Та отъ, Кеаверій Бородавка, писарь доминїѣ Яворѣвскои, казавъ

¹⁾ Повѣсть „Женщина“ въ „Зорѣ“, 1881. р.

разъ селянамъ зъ сусѣднихъ сель въ ставѣ ловити рыбы для пана мандатора, Мундзя Щипавки. Коли-жь люде мовь волю, заложені въ ярмо, томились коло тяжкого невода, бродячи по водѣ й по колючомъ сѣтовнику, Бородавка гулявъ собѣ по-край береговъ, напившись по-переду араку въ жида Аврамка. Та й було чого весилитись! Се бо повыходили надъ ставъ цѣкаві дѣвчата й молодицѣ и придивлялись незвычайной роботѣ. Бородавка-жь бѣгавъ вѣдъ однихъ до другихъ: котру гладивъ по круглѣмъ пѣдбородку, котру сѣпавъ за рукавъ, — отъ, звычайно жартувавъ собѣ панъ писарь! А бувъ се великій катюга супроти селянь доминіѣ Яворѣвскои. Кто попавъ ся въ руки сего судѣ, той тямивъ певно сѣмь рускихъ мѣсяцѣвъ! Острій засуды мандаторскій виконувавъ Бородавка въ-трое жорстоко, — нагайка не выпадала зъ его рукъ.

Ажь ось захотѣлось писареву жении ся: ему вподобала ся Малашка. Коли про се дѣзнавъ ся вѣрникъ его, гайдукъ Семень, то похваливъ вѣнъ выбѣръ своего пана й сказавъ, що Малашка хороша якъ панночка, та й приданого въ неи не мало. Незабаромъ про свѣй намѣръ оповѣстивъ Бородавка Валерію, дружину мандатора Мундзя Щипавки. Валерія, дама вельми сетниментальна, притакнула писареву й вѣдтакъ зъ Мундзьомъ и Бородавкою поѣхала до Марты Наконечнои на розглядины. И зрадѣла Марта, що таке панѣство приѣхало до неи въ гостѣ, — а коли довѣдалась, що Бородавка бажає посватати Малашку, то вѣдповѣла: „Буде, якъ Богъ дастъ! За ласку панѣства дякуємо! а й доброй волѣ пана писаря не цураємося“. — „Мамо! хто не цурає ся?“ покрикнула Малашка сама не при собѣ й выбѣгла зъ хаты. Тогдѣ Марта сказала гостямъ, що найлѣпше зложити все на часъ, — що зъ-годомъ саме дѣло злагодить ся.

Мартъ захотѣло ся панованя, и отъ, що она собѣ подумала: „Если я зъ власной провины не зазнала долѣ, — если мѡй вѣкъ змаривѣвъ уже безвѡдрадно, то най для моеи дитины розкрые ся свѣтъ красшій, вѡдрадившій, безъ журбы, безъ буденныхъ клопотѡвъ!... Най же хоч она стане тою вельможною панею, до котрой дорога сама ѣй стелить ся“ (стор. 106).

Незабаромъ сватавъ Василь Малашку, але Марта не хотѣла вѡддати за него своей дочки. Бѣдна Малашка збожеволѣла и втопилась въ ставѣ. Саме тогдѣ гравъ Бородавка зъ Валерією маріяша, коли прийшовъ Семень и сказавъ ему, що Малашка втопила ся. Вѡдтакъ по приказу писаря гайдуки взяли тѣло и вѡднесли до арешту. Але въ ночи Василь зъ дядькомъ своимъ Максимомъ пробрались до арешту и выдобувши зъ-вѡдтамъ мертву Малашку поховали еѣ въ Бѡрку.

И ходивъ Василь що-день на могилу незабутной своей Малашки. Та отъ, стара Зазуличиха, видячи, що сынъ все горюе, порадила ему оженити ся. И обѣцявъ Василь своей матери, що оженить ся, хоча на серцю стало ему якось моторошно.. Незабаромъ одруживъ ся вѡнъ зъ гарною бѣлявочкою Марійкою, дочкою Нѣмця-млынаря, що звали его Цвибльомъ. Вѡдтакъ молодымъ Зазуличамъ жилось въ хатѣ старой Зазуличихи не-мовь у Бога за дверима. Василь стеливъ ся воркѡтливимъ голубомъ коло своей горлицѣ, — вдача палкого Зазулича творила гармонію зъ вдачою тихон и смиренькой Марійки. Але жъ трохи-перегода ставъ вѡнъ знову ходити въ зеленый Бѡрокъ, — вѡнъ признавъ ся Марійцѣ, що не може забути своей Малашки. И дивнымъ дивомъ заявила она сумовитому Василеви, що вѡдъ теперъ буде его стокротъ бѡльше любити, коли знае, що вѡнъ и по смерти вмѣе бути вѣрнымъ (стор. 179). Ба, Марійка хо-

дила зъ Василемъ на могилу Малашки и сказала ему, що они обѣ помѣстятъ ся въ его серцю.

Коли-жь Василь живъ сумирно зъ Марійкою, то стара Марта ненавидѣла его що-разъ бѣльше й думала лишъ про пѣмету. Тому-то сказала она разъ до Бородавки: „Зазуличъ смѣе ся зъ васъ, що васъ пошивъ, якъ то кажуть, а самъ не оглянувшись навѣтъ добре, оженивъ ся!“ Она радила писареви, пѣдвести Марійку й заподѣяти таке, щобъ молода дружина на свого Василя и глянути не схотѣла. Вѣдтакъ озвалася Марта: „Якъ зведете еъ зъ розуму, то я сама васъ поцѣлую.“ И обѣцявъ Бородавка Мартѣ, що вволить еи волю. Коли вѣдтакъ Марійка пѣзнымъ вечеромъ верталася вѣдъ батька, то Бородавка хотѣвъ еъ займити, але она вырвалася ему зъ рукъ, рѣшившись своихъ коралѣвъ. Саме-тогдѣ дожидавъ еъ Василь въ воротахъ, якъ ось она задыхана перебѣгла подвѣре и скоренько шульнула въ хату. Василь стоявъ нѣ въ сихъ, нѣ въ тыхъ, — коли-жь глянувъ, а зъ-помѣжь густыхъ вербъ вырѣсъ Бородавка мовъ изъ землѣ. И стрибнувъ Василь швидко черезъ перелазъ та кинувъ ся до Бородавки, але той взявъ ноги за поясъ и другого дня раненько вѣдѣславъ Василеви Марійчиний коралѣ. И не розбираючи довго, чи Марійка справдѣ провинила, почисливъ вѣнъ тѣ коралѣ на плечахъ своєї дружины. Зъ-за такои обиды розсердивъ ся старый Цвибель на свого зятя и взявъ дочку зъ собою до своего дому. Вѣдтакъ въ имени еъ виѣсъ жалобу до мандатора, що Зазуличъ побивъ его дочку. Коли-жь Василя привели до резиденціѣ мандаторскои, то Валерія казала Бородавцѣ покарати свого суперника. Та отъ Василь наблизивъ ся до писаря и вдаривши сильно рукою о стѣлъ спытавъ ся его, зъ-вѣдки взялись въ него коралѣ Марійки? — „Розбишака! ребелянтъ! хотѣвъ мене вбити!“ заверещавъ

наляканий Бородавка, ба й байдужный Мундзьо Щипавка крикнувъ, що се рѣчь криминальна! Але Василь вѣдповѣвъ смѣливо, що криминалу не боить ся, и якъ-стѣй кинувъ ся на писаря и ставъ его давити твердыми руками. Ажъ ось вѣдчинились дверѣ и роздавъ ся голосъ жѣночій: „Василю!“ Зазуличъ оглянувъ ся и въ рукахъ Максима побачивъ омлѣлу Марійку. — „И ты тутъ“? на силу выговоривъ Василь. „Теперьъ приймаю кару!“ Два гайдуки вѣдвели его въ темну тюрму.

Гадавъ бы хто, що Марта вдовилася уже своєю пѣмстою, коли зъ Бородавкою безвинного Василя запроторила въ тюрму, — такъ нѣ! Справдѣшняя трагедія саме-теперь починає ся! Марта хотѣла пѣйти до арешту, видѣти свою жертву. Навпередъ вкинула она крѣзь вѣкно тюрмы письмо, що она сама написала у Бородавки. Ось що выдумала люта местниця: „Марійку стережу пильно. По твоѣмъ увязненю гостила довго въ резиденціи. Завтра о всѣмъ докладнѣйше“ (стор. 202). Нещасный Василь въ одчаю душѣ кинувъ ся до дверей и силою льва почавъ ними трусити. Вѣнъ клявъ-проклинавъ зрадницю и трохи-не збожеволѣвъ въ тяжкѣмъ горюваню.

Бѣдна-жъ Марійка ледви-чи тямилла, що зъ нею и навруги неи дѣе ся. Гнѣвъ Василя спавъ на неѣ такъ нечаянно, що она не въ силѣ була догадатись причины его. — „Тату, тату! що вы натворили? що вы наподѣяли?“ лебедѣла нещасна розлучниця, ломлючи руки. „Его черезъ мене карають!“ дорѣкала она собѣ за-едно. „Чого я его пустила? чому не оправдалась передъ нимъ? Чому не сповѣла ему вчерашньої пригоды?“

Другого дня скоро свѣтъ зъявилась Марта въ млынѣ и порадила Марійцѣ пѣддатись Бородавцѣ. „Вѣнъ твого Василя має въ сильныхъ рукахъ“, мовила Марта,

— „вѣнъ голова въ резиденціи, вѣнъ и цѣлый довгий рѣкъ може его карати вязницею!“ — Спонукала отже Марійку, сеи ночи пѣйти до Бородавки и просити его, щобъ не каравъ Василя.

Вѣдтакъ пѣшла Марта до Валеріѣв и просила єѣ о ключъ до арешту, щобъ освободити Василя, по-за-якъ его бѣдна жѣнка за нимъ вельми горює-побиває ся. Валерія обѣцяла Мартѣ, дати ключъ у вечѣръ. Вѣдходячи-жъ вѣдъ мандаторки Марта кинула зновъ картку крѣзь вѣкно арешту. И вхопивъ Василь письмо ѣ прочитавъ осьщо: „Мати твоя умираюча, — спѣши домѣвъ! Сеи ночи выпущу тебе на волю. Про Марійку розкажу. Марта.“ Василь вѣдчитавши письмо, не вѣривъ своимъ очамъ. „О люде, люде!“ заголосивъ вѣнъ вѣдъ тяжкого жалю. „То до сего ажъ прийшло! Убю, убю зрадницю препогану! Боже, прости грѣха!“ (стор. 218).

А Марта орудувала дальше вѣдплату Василеви. Якъ Валерія дала ѣй ключъ до арешту, то выпустила она Василя на волю. Сейчасъ побѣгъ вѣнъ до матери, та вѣдъ умираючон не мѣгъ уже почувти нѣ слова. — „Она єѣ вбила!“ крикнувъ зворушений Василь. „Охъ, дайте кары, крови, огню дайте! Я не вытерплю!“ И вхопивъ вѣнъ стрѣльбу ѣ погнавъ пѣдъ хату Цвибля. По дорозѣ переймила его Марта. — „Де Марійка?“ спытавъ ся Василь. — „Марійка?“ вѣдповѣла зѣ-провѣльна Марта, мовъ-бы здивувавшись такимъ пытанємъ. „Лучше не пытай!.. У Бородавки!“ — Таку вѣсть мѣгъ Василеви подати лишъ самъ чортъ. Ажъ ось побачивъ вѣнъ Марійку, щѣ на-силу спѣшилаєь домѣвъ. — „Га! ты тутъ, зраднице? Ты зѣ бенкету?“ скричавъ Василь не своимъ голосомъ. „Василю! ты вѣльный!“ озвалася Марійка весело. И справдѣ, щирими сльозами вымолила она въ Бородавки свободу для Василя, и здрадѣла теперъ, щѣ могла

свого чоловіка про се оповѣстити. „Вѣльний, але на твоє нещастє!“ гукнувъ Василь самъ не-при-собѣ, и въ одну мить влучила куля грудь Марійки. Она качалась у своѣй крови. — „Теперь черга на тебе!“ крикнула Марта, щѣ була свѣдкомъ сей катастрофы. „О, яка-жь солодка месть!“ Вѣдтакъ марою погналась она спочити по довершенѣмъ дѣлѣ.

Почувши гукъ выстрѣлу позбѣгались сусѣды, — наспѣвъ и старый Цвибель, та Василь не втѣкавъ: спершись на рушницю дожидавъ спокѣйно суду надъ собою. Другого дня вмерла Марійка. Передъ смертію виявила батькови свою тайну, кажучи, щѣ она невинна. — А вже-жь Василь не знавъ про смерть Марійки. Зъ ночи вѣдъ страшнои пригоди скривъ ся вѣнъ на островецъ посередъ ставу, щѣбы зъ собою покѣнчити дѣло. — „Чимъ я провинивъ ся передъ моею долею, щѣ она такъ тяжко мене покарала?“ пытавъ себе тяжко горюючи. „За-щѣ выдерто менѣ въ однѣй хвили й матѣрь и жѣнку?“ — Василь вѣдходивъ вѣдъ розуму, — въ очахъ его погасъ свѣтъ. И здавалось ѣму, щѣ его голубить Малашка, кажучи до него: „Ходи до насъ! ты досыть горя перебувъ!“ — И глянувъ Василь на лице першои своєї любки, але замѣсць Малашки побачивъ двѣ зорѣ, щѣ злетѣли зъ ясного неба. Вѣнъ спѣзнавъ въ нихъ свою матѣрь и Марійку. — „Боже! такъ вы померли?“ скричавъ Василь въ розпуцѣ сердца. „Я вашъ убійця!“ Ажь ось прокинувъ ся вѣнъ, почувши гомѣнъ дзвонѣвъ Яворѣвскои церкви. — „Скѣнчено!“ промовивъ вѣнъ, схопивши за рушницю. „Я убійця матери й жѣнки!“ — „Постѣй, хлопче!“ крикнувъ дядько Максимъ, щѣ зъявивъ ся біля него. „Мати тебе кличе!“ — „То спѣшѣмо!“ озвавъ ся бѣдный Василь. — Оба пустились човнами пѣдъ хату Зазуличихи: церковнѣй звонѣ зновъ обѣзвались. — „Кому

се дзвоняць?“ спытавъ ся Василь. — „Не знаю“, вѣдповѣвъ зъ-тиха Максимъ. — „То я знаю!“ застогнавъ Василь и вхопивши рушницю вѣдливъ себе въ саме серце... Максимъ погрѣбъ Василя въ Бѣрку побѣчь могилы Малашки.

Скѣнчивши оповѣдане про трагічну долю Марійки й Василя Зазулича авторъ написавъ ще епильогъ, въ котрѣмъ розказуе, що зъ-перегодомъ переѣздивъ черезъ Яворѣвъ та повернувъ у хату старого Максима, дядька Василевого. И отъ, вѣдъ него довѣдавъ ся авторъ де-чого про Мундзя Щипавку й его жѣнку Валерію та й про Марту Наконечну. Байдужный и хирлявый Щипавка якось ще животѣвъ, поки була панщина. Коли вѣнъ уже затупѣвъ на умѣ, то Валерія бувало выводила передъ него що-дня по-кѣлькохъ хлопѣвъ зъ арешту, та давай ихъ бити, що шкѣра выдержала. Мутне его око наливалось тогдѣ новымъ жаромъ, и вѣнъ, сидячи на своему крѣслѣ, вѣдкручувавъ довгій цибухъ вѣдъ люльки й завзятуцо паривъ нимъ землю докола себе. Якъ же прийшла вѣсть, що панщину знесено, то черезъ два днѣ Щипавка не вѣвъ нѣчого; третього-жъ дня на вѣвъ ся поросятины та й вѣддавъ Богу свою душу. Вѣдтакъ Валерія стала Бородавку вчити по-французки й сама высваталась за сего писаря. А вже-жъ Марта розкаялась по часѣ, заподѣявши чи-мало лиха въ житю. Она стала богомѣльна и вже до схѣдъ сонця ходила въ Бѣрокъ на могилу Малашки.

Въ повѣсти „Женщина“ вызначують ся чи-малымъ артизмомъ отъ-сѣ картины: 1. Панщинянѣ селяне ловлять рыбу для мандатора въ ставѣ Яворѣвскѣмъ (стор. 25—26; 41). — 2. Валерія и Щипавка зъ Бородавкою вѣдутъ ридваномъ въ гостѣ до Марты Наконечной (81—82). — 3. Цируликъ при недужѣй Малашцѣ (117—118). — 4. Валерія грае маріяша зъ Бородавкою (153—154). — 5. Василь въ канце-

лярїи мандаторекѣй кидає ся на Бородавку и давить єго твердыми своими руками (191) — 6. Смерть Василя (245).— Але-жь деякі картины суть вельми сензаційнїи, проявляючи манєру французкои школы повѣстярскои зъ часѣвъ Евжена Сю, зъ-за чого типы, змалюванїи на тыхъ картинахъ, не можуть зватись природными. Такї сензаційнїи картины утворюють ся въ сѣй повѣсти найпаче рѣзными ситуаціями пѣметы Марты супроти Василя, почавши вѣдъ-вкіданя картокъ крѣзь вѣкно арешту, де сидѣвъ Василь, а скѣнчивши нечаянною явою Марты передъ хатою Цвибля, коли Василь стрѣливъ зъ рушницѣ до Марїйки. Тому-то ѣ характеристика Марты, головной героинї повѣсти, не може зватись природною ѣ вдоволяющею. Авторъ зъобразивъ єѣ гордовитою женщиною, котрѣй забаглось панувати. Але-жь такимъ типомъ являє ся она доперва вѣдъ-смерти своего чоловіка; — по-переду була она полюбила бѣдного сироту и жила зъ нимъ сумирно та щасливо. Тому-то въ души єи вѣдбулась нагло дивна метаморфоза, котру годѣ выправдати якимъ-то важнымъ мотивомъ. Марта забажала своѣй дочцѣ розкрити свѣтъ красшїй, вѣдраднїйшїй за-для того, що она сама изъ своєи провини (одружившись зъ бѣднымъ Иваномъ Наконечнымъ) не зазнала доброй долѣ. Такъ отже не хотѣла она ѣ чути про сватанє Василя Зазулича, а намагала выдати Малашку за вѣтрогона Бородавку, на котрого дочка єи ѣ дивитись не хотѣла. Коли-жь Малашка збожеволѣла и въ ставѣ втопилась, то душа Марты загорѣлась пѣметою до безневинного Василя, котрый бажавъ дочцѣ єи утворити на земли такїй рай, якимъ она сама втѣшалась, доки живѣ єи чоловікъ. По думцѣ Марты Василь занастивъ щастє-таланъ Малашки ѣ такожь вдовину єи долю, — „она ненавидѣла єго гѣрше лютого ворога, лихословила єму и бажала лишь громѣвъ та нещастя на єго неповинну голову“

(стор. 178). А коли Марта вже вдоволилась своєю помістою, коли довела до страшної катастрофи, — по-за-якь Василь убивъ Марійку й самого себе, — то трохи-перегодя розкаялась она, бажаючи направити тее лихо, яке заподѣяло люте єи серце. Хиба-жь така нова метаморфоза єи вдачѣ є имовѣрна? Хиба-жь можна було такъ легко позбутись того внутрѣшнього огню, якимъ кипѣло єи серце? Хиба-жь така Марта є типомъ „женщины“? Каючими ся старухами стають по-найбѣльше тѣ женщины, щѣ за-молоду жили собѣ въ веселощахъ и любощахъ, — пристрастна-жь и гордовита жѣнка не втихомирить ся до смерти, неначе той вульканъ, щѣ по думцѣ людей у внутрѣ вже выгорѣвъ, а инколи пѣдземнымъ клетотомъ все ще пригадує имъ колишню свою жгучу силу.

Малашка-жь своєю вдачою є сентиментальна страдниця, дармá, щѣ она рѣшучо заявила матери свою волю, противну жениханю Бородавки. Она занедужала тяжко, коли мати не хотѣла выдати єѣ за Василя, а якъ подужала, то сидячи разъ въ саду дивилась она на Бѣрокъ и выголошувала сумовитѣ апострофы до жовтенькихъ листочкѣвъ деревъ и „до свого горя невсыпущого“, та зверталась зъ питанємъ до недолюдкѣвъ, чи мало имъ смерти вѣрної голубки? — по-що-жь убивають ще й голуба воркѣтливого? (стор. 129). Вѣдтакъ бувши сама не при собѣ, причепурилась она гарненько и стала промовляти до своєї чорной косы, до любого Василечка, до дружка молоденького, до гордыхъ бояронькѣвъ, — опѣсля-жь скинувши зъ головы рутяный вѣнокъ побѣгла до ставу, щѣбъ пѣрнути въ воду. Та отъ, „безъумна“ Малашка не позбулась ще самовѣжѣ, коли зове себе „самоубійницею“, звернувшись зъ сею апострофою до буйного вѣтру: „Не спиняй мене въ моѣмъ весѣльнѣмъ походѣ! Завтра погудешъ доволѣ надъ чорною могилою самоубійницѣ, завтра погуля-

єшь по сухихъ очеретахъ силою чорта самого!“ (142). Хоча-жь вдача Малашки проявляє деякі прикмети сентиментальности, то все-жь характеристику єи зобразивъ авторъ въ загалѣ доволѣ вдатно.

Вѣдтакъ про Василя можемо сказати, що характеристика єго не зовеѣмъ консеквентна. Коли втопилась Малашка, то сумувавъ вѣнъ тяжко и ходивъ що-день въ Бѣрокъ на єи могилу. Ажь ось послухавъ вѣнъ рады матери й оженивъ ся зъ Марійкою, дочкою Нѣмця Цвибля. Вѣнъ забувъ про Малашку, бо вже-жь жилось єму зъ Марійкою у своєи матери мовъ у Бога за дверима. Таке-то щасливе жите назвавъ авторъ „розкѣшнымъ раємъ“, що єго выстелено свѣжимъ, пахучимъ зѣлємъ „першої любви“, неначе-бѣ Василь по-переду не знавъ и не любивъ Малашки. Все-жь таки авторъ зобразивъ типъ Василя подекуды реально, мѣжь-тымъ коли Марійка є типомъ идеальнымъ, ба, проявою етеричною, котрої на землі нема пристановища. Годѣ-жь порозумѣти, чому она допустила до трагичной катастрофы, не сказавши нѣ батькови, нѣ Василеви, що она безвинна, — що Бородавка пѣрвавъ у неї коралѣ, коли она вечеромъ верталась вѣдъ батька до дому. Бѣдна Марійка за-пѣзно стямилась, що Василя карали тюркою черезъ неѣ, — за-пѣзно дорѣкала собѣ, чому не оправдала ся передъ нимъ? чому не сповѣла єму пригоды зъ Бородавкою?

Вже-жь найлучше вдалась авторови характеристика мандаторки Валеріѣ. Се є вѣрный типъ забагливой женщины, котра вмѣла верховодити не то апатичнымъ своимъ мужемъ Мундзьомъ, але й такимъ Бородавкою, що бувъ острахомъ для людей. Одначе въ зображеню типу мандатора добачаємо подекуды пересаду. Осъ примѣромъ оповѣданє про поросятину, котра въ житю Мундзя важну грає ролю, уважає ся шуткою неимовѣрною. Авторъ роз-

казує, що мандаторъ, выѣхавши въ якійсь комисіи на друге село, наѣвъ ся у вѣйта поросятины и вѣдтакъ тяжко занедужавъ. Нѣ мятка, нѣ роменъ не давали ему пѣльги. Тогдѣ вѣйтъ покликавъ знахорку, щобъ пошептала. Знахорка спускала уроки, хрестила, злизувала, але все те не помагало. — „Треба горнець ставити!“ порѣшила она вкѣнци, „оно анѣ наслане, анѣ дане!“ Поставлено спорый горнець пѣдъ грудьми Щипавки й прикрито недужого, чтобы спѣтиѣвъ. Бѣдный мандаторъ стогнавъ зѣ-разу тяжко, а вѣдтакъ притихъ. — „Може померъ?“ скричавъ наляканный вѣйтъ, — потѣмъ вѣдкинувъ покрывало, ажъ дивить ся, а зѣ мандатора майже нѣ слѣду! Спорый горнець-сивакъ втягнувъ его въ себе черезъ бѣольшу половину. Тѣлько малá голова зѣ выпучеными очима та трохи рукъ и дрѣбныхъ паньскихъ нѣжокъ лишилось на постели. — „Амѣнь ему!“ скричала вѣйтиха; „буде-жь намъ теперъ за паньску смерть!“ Тѣлько-жь вѣйтъ не збивъ ся зѣ пантеляку. Вѣнъ ударивъ палицею такъ сильно по горци, що розбивъ его на дрѣбнѣсенкѣй черепушки. Вѣдтакъ мандаторъ вылетѣвъ изъ горшка, — проспавъ ся и подужавъ. — А вже-жь ся подѣя зѣ поросятиною и горцемъ є справдѣ сонъ-былиця, котра въ поважнѣй повѣсти не може мати мѣсця. Опроче характеристика апатичного Мундзя є доволѣ вдатна. Се бувъ недобитокъ колишнихъ гороѣжныхъ мандаторѣвъ. Щобы зворушити байдужну его вдачу, Валерія велѣла передъ его очима перѣщити панциняныхъ хлопѣвъ.

Коли-жь Мундзьо Щипавка за-для своєи апатѣи и хирлявои вдачѣ не користувавъ ся мандаторекою властію, то его писарь Бородавка дававъ ся добре въ тямки мѣщанамъ и селянамъ, — нагайка не выпадала зѣ его рукъ. Але-жь у справѣ любовнѣй бувъ вѣнъ якось нерѣшимымъ. Зѣ-разу подобавъ вѣнъ собѣ Малашку, але побачивши

въ Василю свого суперника, проявлявъ вѣнъ уже байдужнѣсть въ жениханю до Малашки, а опѣсля, коли она втопилася, ставъ вѣнъ покѣрливымъ супроти Марты, котра велѣла ему „пѣдвести“ Марійку, щѣбъ тѣлько пѣметитися Василеви. Хоча-жь зъображене вѣачѣ Бородавки вважаеся подекуды неяснымъ, то все-жь характеристика сего писаря може въ загалѣ зватися имовѣрною.

Изъ сего погляду на повѣсть „Женщина“ видно, щѣ авторъ непотрѣбно задивлювавъ ся на чужій, французкій взѣрцѣ, коли утворювавъ типъ Марты Наконечной, — видно такожь, щѣ вѣнъ, бажаючи писати реально, не зберѣгъ ся сентиментальности въ характеристицѣ Малашки й Марійки, — не зберѣгъ ся й пересады, зъображаючи типъ мандатора Мундзя Щипавки. Слабшою стороною сего повѣсти є недостача глубшой студіѣ въ характеристицѣ головныхъ дѣвевыхъ особѣ, изъ-за чого героиня повѣсти Марта, и головный дѣячъ Василь не можуть зватися типами художницкими.

Сила творчества Вахнянина проявляє ся не въ студіяхъ психологичныхъ зъ побуту сучасной суспѣльности, а въ гумористично-сатиричныхъ ескизахъ. И про-те былиця зъ недавныхъ часѣвъ „Отець Александеръ“, щѣ вважаеся неначе зразкомъ автобіографіѣ автора зъ побуту семинарскаго, є лучшимъ творомъ вѣдѣ повѣсти „Женщина“. Та й нѣгде правды дѣти, въ живѣй вѣахи Вахнянина добачаемо снагу, писати дрѣбнїѣ картины зъ житя. Коли-бъ вѣнъ отже дальше компонувавъ подѣбнїѣ казки, якъ „Отець Александеръ“ и „Чабарашки на часѣ жнивъ“, то придбавъ бы собѣ поважне мѣсце въ кружку передовыхъ нашихъ письменникѣвъ.

Въ кѣнци сего розвѣдки про литературну дѣяльнѣсть Анатоля Вахнянина годить ся ще спѣмнути, щѣ вѣнъ переклавъ зъ тексту російскаго на мову руско-украиньску

два оповѣданя Миколы Гоголя й одну повѣсть Ивана Тургенева. Осъ и сѣ переклады: 1. „Старосвѣтскѣ дворяне“. Оповѣданя Миколы Гоголя (Библиотека редакціѣ „Зорѣ“. Львѣвъ, 1881; стор. 3—33). — 2. М. В. Гоголя „Повѣсть о тѣмъ, якъ посваривъ ся Иванъ Ивановичъ зъ Иваномъ Никифоровичемъ“ („Зоря“, 1882; число 1—3). — 3. „Нещастна“. Повѣсть Ивана Тургенева (ibid., ч. 4—11).

17. Иванъ Франко¹⁾.

Иванъ Франко родивъ ся 3. (15.) серпня 1856. р. въ Слободѣ, приєлькѣ Нагуевичъ, Дрогобицкого повѣту. Батько его бувъ доволъ заможный селянинъ и коваль. Якъ чоловікъ и ремѣсникъ зъєднавъ вѣнъ собѣ поважане не тѣлько у своихъ въ селѣ, але й широко въ окрузѣ, и доси ще богато людей зъ великою пошаною згадує покойного коваля „Яця“ (Якова). Хрестивъ Ивана Йосифъ Левицкій, звѣстный диктаторъ на поли галицко-русского письменьства²⁾, а по-за-якъ деякѣ его книжки остались по его смерти въ селѣ въ рукахъ мужикѣвъ, то першою лектурою малого Франка були: „Пѣсни набожныя, изъ Богогласника Почаевского передрукованныя“ (Перемышль, 1834), „Вѣнокъ Русинамъ на обжинки“ (Вѣдень, 1846—1847) и Исторія библійна.

Якъ-що повѣсть Франка „Малый Миронъ“³⁾ уважає ся частиною автобіографіѣ, то довѣдуємо ся зъ неѣ про

¹⁾ Автобіографія п. з. „Відривок з листу Ів. Франка до М. Драгоманова“ („В поті чола“. Образки з життя робучого люду. Нанисав Иван Франко. Львів, 1890; стор. IV—XVI).

²⁾ Йосифъ Левицкій бувъ авторомъ руской граматики (1834. и 1849. р.). Вѣнъ зладивъ такожъ лихѣ переклады деякихъ балладъ Шиллера. Про его диктаторскѣ змаганя гляди „Исторію литературы руской“, II. 2; стор. 371—372; 396—398.

³⁾ Миронъ є псевдонимъ Франка.

деякі подробиці з дитячого вѣку Івана. Вѣнъ любивъ бѣгати по зеленихъ, цвѣтистихъ лугахъ, помѣжъ широколисті лопухи та полевий роменъ, любивъ упивати ся солодкимъ запахомъ росистої конюшини, та квѣтчати ся прилипчастими лопуховими гузиками. Але-жъ найбѣльшою принадою була для него рѣчка зъ глибокими, стрѣмкими та обривистими берегами. При тѣй рѣчцѣ сидѣвъ вѣнъ за-любки цѣлыми годинами, захавши ся въ высокій, зелений коситникъ, або мѣжъ густе, лапасте листѣ надбережного пѣдбѣлю. — А вже-жъ, нѣгде правды дѣти, се оповѣданѣ про малого Мирона натякає на подѣбну подѣю зъ житя малого Тараса Шевченка, котрый любивъ бѣгати долиною надъ тихимъ потокомъ, уквѣтчанимъ вербами й калиною. Та й дальшее оповѣданѣ про малого Мирона написано ачей на засновку біографіѣ Тараса. Осъ бо читаємо, що Миронъ хотѣвъ разъ перейти черезъ рѣчку и станувъ проти сонця. Вѣнъ дививъ ся въ воду та побачивъ замѣць плиткого дна одну бездонну синяву; вѣнъ не знавъ ще, що се небо зъ воды вемѣхає ся до него, и зупинивъ ся. Якъ же ту йти въ таку глибѣнь? и вѣдки она взяла ся наразъ? подумавъ вѣнъ собѣ. Миронъ стоявъ довго надъ бродомъ, але лѣзти въ воду якось не смѣвъ. Усе здавало ся єму, що осъ-осъ середъ плиткого, камѣнчастого броду земля розкочить ся, и зѣне бездонна, блакитна глибѣнь пѣдъ рѣчкою, мѣжъ высокими берегами, и полетить вѣнъ у ту глибѣнь далеко-далеко, щезне въ нѣй мовъ трѣсочка, кинена въ глибоку темну криницю“...¹⁾

Очевидячки бачимо въ сѣмъ оповѣданю натякъ на цѣкавѣсть малого Тараса, котрый хотѣвъ дѣзнатись, якъ-то залѣзні стовпы пѣддержують небо.

¹⁾ „В поті чола“, стор. 29 – 31.

На шестомъ роцѣ житя батько вѣддавъ Ивана до тривіальной школы въ сусѣднѣмъ селѣ Ясеници Сѣльнѣй, а пѣславъ его туды томѣ, що въ Нагуевичахъ є школа далеко, въ горѣшньому кѣнци села. Отже Иванъ живучи въ Ясеници у брата своєї матери, шляхтича „загонового“, Павла Кульчицкого, мавъ близько школу и користувавъ ся такожь помѣчу свого вужа, котрый вчивъ его початковѣ читаня. Въ Ясеници пробувъ Иванъ два роки и вивчивъ ся читати по-руски, по-польски й по нѣмецки, вѣдтакъ писати, рахувати (чотыри операціѣ) и спѣвати до службы Божои.

По двохъ рокахъ такои науки батько вѣддавъ свого сына до другой класы школы нѣмецкои або нормальной у Василіанъ въ Дрогобичи. Иванъ, убранный по-мужицки, приходивъ до школы неразъ невмытый и зѣ-першу бувъ посмѣховищемъ у школѣ; тому-то й учитель перѣщили-побивали неразъ несмѣлого роззяву, що не вмѣвъ якось догодити ихъ забеганкамъ. Особливо-жь далась Иванови добре въ тямки наука „красного писаня“ (Schönschreiben)¹⁾. Учитель Валько, що бувъ колись економомъ, товкмачивъ Франкови по-свому, якъ держати перо; вже першой днини, якъ дѣтвакъ прийшовъ до школы, Валько ударивъ его въ лице такъ сильно, що бѣдный школярикъ, мовъ косою пѣдтятий, поваливъ ся на лавку, а зѣ лавки на пѣдлогу, — кровь обѣлляла его лице. Але трохи-перегодя пѣзнали учитель, що Франко є хлопецъ талановитый, и вже при кѣнци першого курсу одержавъ вѣнъ першу льокацію на превелике свое диво. На экзаменѣ бувъ и его батько. Иванъ не бачивъ его, и ажъ тогдѣ, коли Франка выкликали, щобъ одержавъ нагороду (книжку), почувъ вѣнъ, що батько его голосно заплакавъ.

¹⁾ *ibid.*, стор. 56—61.

Въ два мѣсяцѣ опѣсля, на самый великдень, умеръ батько Ивана, полишивши молоду жѣнку й четверо дрѣбныхъ дѣтей. Батькѣвщина Иванова була въ упадку: зажитя отца въ его хатѣ бували часто гостѣ та годувалось богато бѣдною и то неробочою рѣднѣ, котра по смерти Яця почала розтягати оставше добро. Щобъ отже запобѣгти руинѣ господарства мати Иванова муѣла швидко выйти за-мужь. Приставъ до неи молодой парубокъ зъ Ясеницѣ, Гринь Гавриликъ, котрый заробивъ бувъ трохи грошей въ Бориславѣ при ямахъ. Франко пише про него въ автобіографіи, що се натура на-скрѣзь практична й реальна, безъ искры поезіѣ, а за те зѣ значною дозою скептицизму и вѣльнодумства, — чоловікъ сильною волѣ. Гавриликъ зъ-вѣльна привернувъ розстроєне господарство до ладу и ставъ займатись долею свого пасерба Ивана. За его старанѣмъ Франко кѣнчивъ школы нормальнѣ й перейшовъ въ гимназію саме въ 1868. р., коли заведено краєву Раду шкѣльну й нѣмецку мову выкладову змѣнено на польску.

Въ гимназійи учителѣ вважали Франка покидькомъ такимъ, якимъ явивъ ся вѣнъ зъ-разу въ очахъ Василянъ въ Дрогобицкѣй школѣ нормальнѣй. Тѣ учителѣ посадили его въ „ослячу“ лавку, де вѣнъ въ часѣ науки пальцемъ довбавъ дѣры въ стѣнѣ. Ажъ ось вкѣнци першого курсу дѣставъ вѣнъ другу льокацію, и вѣдтакъ черезъ цѣлый часъ науки гимназіяльнѣй бувъ однимъ изъ першихъ ученикѣвъ у клясѣ.

Науки шкѣльнѣй вѣнъ не любивъ, та й мало читавъ изъ беллетристики, коли бувъ въ низшѣй гимназійи. Першою книжкою, друкованою у Львовѣ 1867. р. правописною фонетичною, що попалась ему въ руки, була трагедія Костомарова п. з. „Переяславська нѣчь“, але вѣнъ (якъ пише въ автобіографіи) не розумѣвъ нѣ мовы, нѣ рѣчи сего твору. Такожъ не розумѣвъ „Русалки Днѣстровѣй“, котру

єму вызичивъ бувъ учитель Иванъ Верхратскій. Трохи-перегодя дѣставъ вѣнъ вѣдъ Верхратского Шевченкового „Кобзаря“ (у Львѣвскѣмъ виданю) и майже всего вы-вчивъ на память. А память була у Франка така, що лекцію исторіѣ, котру вчитель цѣлу годину говоривъ, мѣгъ вѣнъ опѣсля подиктувати товаришамъ трохи-не слово въ слово.

Ще въ низшѣй гимназій Франко почавъ збирати пѣс-нѣ народнѣ, зъ-першу вѣдъ своєї матери, а опѣсля въ Дро-гобичи розпытувавъ свѣдучихъ людей, найпаче ремѣсни-кѣвъ, такъ, що швидко мавъ списанѣ два зшитки зъ 800 пѣснями, мѣжъ котрыми було найбѣльше коломыйокъ.

Въ высшѣй гимназій кинувъ ся вѣнъ зъ жаромъ до читаня всякої всячини: безъ розбору читавъ Шекспира, Кльопштока, Шиллера, Красицкого, Гетого, Евжена Сю, Красиньского, Мицкевича, Словацкого, ба й старонѣмец-кій памятникъ „Nibelungenlied“. Вѣнъ прочитавъ все, що було важнѣйшого въ библиотекѣ гимназійльнѣй, и що мѣгъ дѣстати вѣдъ Верхратского, зъ котрымъ вѣдбувавъ кѣлька разѣвъ природничѣй екскурзіѣ до Урича й до Нагуєвичъ. Вѣдъ шестѣи класы почавъ збирати собѣ свою библиотечку. Крѣмъ комплетного виданя Шекспира, Кльопштока, Шил-лера було въ нѣй дещо зъ творѣвъ Гетого, Ауербаха, Дик-кенса, Жанъ-Поля, Гайного, Виктора Гюго и и. Тогдѣ читавъ Франко такожъ творы руско-украиньскихъ письменникѣвъ. Вѣдъ Щасного Сельского, котрый о рѣкъ, чи о два роки бувъ старшимъ въ наукахъ, дѣставъ вѣнъ пер-шѣ рѣчники „Правды“ и читавъ въ нихъ тѣлько украинь-ску беллетристику: Стороженка, Кульша, Марка Вовчка, Шевченка, Руданьского, Мирного. Сей останній — крѣмъ Шевченка й Марка Вовчка — зробивъ на него найиль-нѣйше вражѣне своимъ оповѣданемъ „Лихій попутавъ“¹⁾.

¹⁾ Про оповѣданє Мирного „Лихій попутавъ“ гляди „Исторію ли-тературы руской“, III. 1; стор. 702—707.

Публицистики й наукових статей въ „Правдѣ“ Франко не читавъ, — читавъ тѣлько Омеляна Огоновского розборы деякихъ поетичныхъ творѣвъ Тараса Шевченка, але тѣ критично-естетичнѣ розвѣдки — по словамъ автобіографіѣ — не вподобались ему.

Коли Франко бувъ въ шестѣй клясѣ, вмерла его мати, и вѣтчимъ оженивъ ся въ-друге. Зъ четверыхъ дѣтей, щѣ остались по батьку, жили тѣлько три браты, мѣжь котрыми Иванъ бувъ найстаршій, — наймолодша сестра померла. По матери зъ вѣтчимомъ остала ся сестра, — зъ мачихою у вѣтчима не було дѣтей. Теперъ вже всѣ на своему хлѣбѣ, — се-бѣ-то три браты жонаті й сестры за мужемъ.

Скѣнчивши сему клясу, Франко пустивъ ся першій разъ въ часѣ вакацій въ дальшу вандрѣвку, — першій разъ не поѣхавъ до дому, пасти худобу та помагати при збѣрцѣ сѣна й збѣжа. Зелѣзницею поѣхавъ до Стрия, а вѣдси рушивъ Скѣльскимъ шляхомъ до Синевѣдѣска, та на Побукъ, Бубнице, Тисѣвъ, Церковну, Мизунь, Велдѣжь зайшовъ до Лоліна. Въ сѣй вандрѣвнѣ пѣзнавъ вѣнъ трохи бѣльше свѣта й людей, нѣжь знавъ ихъ досѣль. Вернувши зъ Лоліна до Дрогобича, пустивъ ся вѣнъ въ противнѣй бѣкъ у горы на Опаку, Смѣльну, Турѣ до Волосянки, де вуйко покѣйнои его матери бувъ попомъ.

Франко пише въ автобіографіи (стор. VII—VIII), щѣ Гомеръ, Софоклесъ и Тацитъ, читані въ гимназіи, зробили на него сильне вражѣне, а такъ само й Библія, котру читавъ въ текетѣ польскѣмъ и церковно-славянскѣмъ. Уже тогдѣ почавъ вѣнъ дещѣ перекладати зъ тыхъ творѣвъ. Почавъ же вѣнъ писати вѣршомъ и прозою дуже вчасно, — ще въ низшѣй гимназіи. А виробилась у него снага до писаня пѣдъ проводомъ двоухъ учительвѣ-пись-

менникѣвъ, Ивана Верхратского и Юлія Турчиньского¹). Вѣдтакъ до писательства заохотивъ Франко такожъ при-мѣръ товариша, Исидора Пасѣчиньского, котрый ще въ низшій класѣ почавъ друкувати свои вѣршѣ въ „Учителю“, „Ластѣвцѣ“²) и въ Коломыйскій „Русскій Радѣ“³). Про сего своего товариша пише Франко (стор. VII), що Верхратскій ставивъ его вѣршѣ дуже високо. А вже-жъ поезіѣ другого товариша не дуже ему вподобались. Ось-що пише вѣнъ въ автобіографіи: „Другій товаришъ, Дмитро Венцковскій, такожъ поетъ, ходивъ кѣлькама роками выше мене, и тѣлько его слава доходила до мене та его скучна гексаметрова поема „Попадя“, котру я читавъ набожно, але въ котрѣй не мѣгъ найти смаку“ (стор. VII).

Въ 1885. р. Франко выдержавъ „матуру“ (экзаменъ зрѣлости) и перейшовъ на Львѣвскій университетъ. Выѣзжаючи зъ Дрогобича до Львова вѣзъ вѣнъ зъ собою кѣлька зшиткѣвъ, записаныхъ своими творами. Були тамъ и оригінальнѣ складаня: вѣршѣ любовнѣ, драмы и оповѣданя вѣршованѣ, але головню були переклады: Антигона и Електра Софокля, значна часть Йова, кѣлька главъ пророка Исаѣ, кѣлька пѣсенъ Нибелюнѣвъ, двѣ пѣсенѣ Одиссеѣ, два першѣ акты „Урѣля Акосты“ Гуцкова, цѣла Короледворска рукопись и т. и. Сѣ свои писаня зладивъ Франко правописью фонетичною, и буши ученикомъ гимназіяльнымъ провадивъ за неѣ горячѣ споры зъ д-ромъ Николаемъ Антоновичемъ, учителемъ исторіѣ и староручины.

¹) Юлія Турчиньскій, Полякъ, написавъ деякі драмы и казки, та зладивъ цѣннѣ розвѣдки про декотрѣ творы Мицкевича.

²) „Ластѣвку“, письмо для рускихъ дѣтей, и „Учителя“ выдававъ у Львовѣ въ сѣмдесятихъ рокахъ Михайло Клемертовичъ.

³) Про Исидора Пасѣчиньского гледи „Исторію литературы рускои“, II. 2; стор. 719—720.

Прийшовши до Львова Франко ставъ членомъ „Академического Кружка“, и опинивъ ся наразъ середъ молодой громады, щó вела горячій споры языковій й національній, котрій для него були зовсѣмъ чужій й незрозумѣлій. Тому-то въ тыхъ спорахъ не мѡгъ вѡнъ дѡйти до путя и хитавъ ся довго то на сей, то на той бѡкъ. Тодѣ ставъ вѡнъ приятелемъ Михайла Павлика. Хочь они оба були хлопскій сыны, то ихъ виховане, розвѡй и складъ думокъ були дуже неоднаковій, не згадуючи вже про велику рѡзницю темпераментѡвъ и привычокъ. Тому-то, по словамъ автобіографіѣ, „приязнь ихъ була зъ-разу вѣчною суперечкою“.

Бувши членомъ „Академического Кружка“ Франко читавъ на зборѣ товаришѣвъ свою розвѣдку п. з. „Книга Іова съ точки зрѣнія поетической“ и такожь свѡй рѣмований перекладъ сеи книги на „языкъ малорускій“¹⁾.

Незабаромъ ставъ Франко однимъ изъ головныхъ робѡтникѡвъ при редакціи „Друга“, письма для беллетристики й науки, щѡ єго выдававъ (1874—1877) „Академической Кружокъ“. Зъ-першу пѡдписувавъ вѡнъ свои письменній творы псевдонимомъ „Джеджаликъ“: komponувавъ деякій стихи, а вѡдтакъ писавъ довшу повѣсть п. з. „Петрѣвъ й Добошуки“. Въ тѡмъ часѣ бувъ вѡнъ горячимъ народовцемъ, а въ стихотворѣ „Напередъ“ зъявивъ ся великимъ противникомъ Польщѣ, по-за-якъ покликувавъ до братѡвъ, щобъ „скрушили Ляхѡвъ ярмо“, — ба, поетъ сказавъ рѣшучо въ запалѣ молодечѡмъ: „Отъ днесъ на Руси Польщи нѣтъ, || мы днесъ ю розвалимъ!“ („Другъ“, 1875; стор. 490).

Въ 1876. р. И. Я. Франко звеличивъ память першого зъвѣзду общества имени Качковского въ Галичи, написавши

¹⁾ „Правда“, 1875; стор. 940.

стихъ п. з. „Всхѣдъ сонця“, де мѣжь иншимъ заявивъ, що „нема межи народами братной любви“, що „о любви кож-дый мовить устами, але до дѣлъ — душа нѣма“. Вѣдтакъ въ сему стихотворѣ озвавъ ся вѣнъ ось-такимъ покликѣмъ до землякѣвъ: „Гей, вставайте, братья зъ сну, || бо прокля-тый, кто засне!“ („Другъ“, 1876; стор. 18—19).

Франко каже въ автобіографіи (стор. IX), що въ спо-рахъ „кружковыхъ“ не гравъ майже нѣякои ролѣ, та що вѣнъ, хочъ у „Друзѣ“ мусѣвъ зъ-разу друкувати свои творы „язычїемъ“, все-таки у себе писавъ фонетикою и народнымъ языкомъ. А коли въ половинѣ 1876. р. въ вы-давицтвѣ „Друга“ народный напрямъ взявъ верхъ и за-манифестувавъ ся попередъ усего выданѣмъ альманаха „Днѣстрянка“¹⁾, то надруковано тутъ оповѣданѣ Франка зъ народного житя п. з. „Два приятель“ (стор. 22—32), „Лесишина челядь“ (57—64), та й перекладъ повѣстки Емиля Золя п. з. „Повѣнь“ (99—128)²⁾. Мѣжь-тымъ дру-ковано въ „Друзѣ“ дальше его сензаційну повѣсть „Пе-трѣвъ и Добошуки“. Тамъ помѣщено такожъ его стихъ „Наймитъ“ (1876; стор. 312—313), де въ видѣ невольника авторъ зъобразивъ нарѣдъ рускій, котрого-жъ дожидае ще красша доля. Въ 1876. р. выдавъ Франко у Львовѣ „Баляды и розказы“, а въ 1877. р. почавъ вѣнъ помѣщувати въ „Друзѣ“ картины зъ житя пѣдгѣрского народа пѣдъ загальною на-звою „Бориславъ“. Окремї-жъ заголовки сихъ картинъ

¹⁾ „Днѣстрянка“. Альманахъ съ Календаромъ на рѣкъъ звычайный 1877., выданный накладомъ руского товариства „Академич. Кружокъ“ у Львовѣ, а заходомъ Ивана Белея, Антона Дольницкого, Володимира Левицкого и Ивана Франка.

²⁾ „Повѣнь“, повѣсть Емиля Золя переклавъ Франко зъ тексту російской, надрукованого въ „Вѣстнику Европы“. — Въ „Днѣстрянкѣ“ надруковано ще стихотворѣ Франка п. з. „Хрестъ Чигиринскій“ (стор. 64—66).

суть ось-якї: 1. „Рѣшникъ“ („Другъ“, 1877; стор. 1—7; 17—18). — 2. „На роботѣ“ (ibid., стор. 18—23; 36—38). — 3. „Наверненый грѣшникъ“ (ibid., стор. 38—45; 66—74; 93—105).

Мѣжь-тымъ на редакторѣвъ „Друга“ впливавъ Михайло Драгоманѣвъ, щобъ въ виданю своєї часописи придержувались народнаго языка, — щобъ въ загалѣ Галичане „писали по-своему, по-народному“¹⁾. Тому-то въ автобіографїи звертає ся Франко до Драгоманова зъ ось-сими словами: „Вы були першій и майже одинокій чоловікъ, щѣ додавъ миѣ духа й охоты. Зъ Вашихъ листѣвъ до редакціи „Друга“ я вычитавъ лишъ тѣлько, щѣ треба знайомитись зъ сучасными писателями, й кинувъ читати Золя, Фльобера, Шпилльгагена, такъ якъ передъ тымъ уже зъ запаломъ читавъ Л. Толстого, Тургенева та Помяловського, а далѣ Чернишевського, Герцена и т. и.“ (стор. IX).

Про свѣй побуть университетскій пише вѣнъ ось-щѣ: „Въ тыхъ трьохъ рокахъ университетського житя я читавъ досыть богато, хочъ безъ выбору, бѣльшь беллетристики, нѣжь науковыхъ рѣчей. Лекціѣ на университетѣ зовѣмъ мене не заняли й не дали миѣ нѣчогѣсьнько, — анѣ методы, анѣ здобуткѣвъ. Я слухавъ клясичной фильольоїѣ у покѣйного Венцлевського й зѣвавъ, слухавъ руськой граматики й литературы у д-ра Огоновського“ (стор. IX).

Дивнымъ дивомъ марикує собѣ тутъ Франко, щѣ на университетѣ не мѣгъ нѣчого путнього навчитись. Вже-жь покѣйный Венцлевскій бувъ професоромъ тямущимъ, и вѣдтакъ зъ єго школы вышло чи-мало добрыхъ учительѣвъ клясичной фильольоїѣ; та й мабуть у Омеляна Ого-

¹⁾ „Другъ“, 1876; въ статьи „Украинщина или Рутенщина“ (стор. 77—80).

новеского можна дечого навчитись, коли въ 1873—1876. р. найпильнѣйшимъ его ученикомъ бувъ Олександръ Брикнеръ, котрый теперъ є професоромъ университету Берлинського. Опроче професорамъ фильольогіѣ годъ займатись питаннями про соціологію, котрї Франкови вѣдъ р. 1877. були по-нутру.

При кѣнци другого року студій университетскихъ, въ червни 1877. р. постигло Франка велике лихо: его арештовано за-для пѣдозрѣня, що належить до потайного товариства; — вѣдтакъ подержано его въ слѣдствѣ звышь сѣмохъ мѣсяцѣвъ и засуджено на шестинедѣльный арештъ. Про сю подѣю пише вѣнъ въ автобіографіи ось-такє: „Безтолковый процессъ, котрый упавъ на мене, якъ середь вулицѣ цегла на голову, и котрый скѣнчивъ ся моимъ засудженємъ, хочъ у мене не було за душею й тѣни того грѣха, який минѣ закидували (анѣ тайныхъ товариствъ, анѣ соціализму; я бувъ соціалистомъ по симпатіи, якъ мужикъ, але далекій бувъ вѣдъ розумѣня, що таке соціализмъ науковый), — бувъ для мене страшною й тяжкою пробою. Девять мѣсяцѣвъ, пробутыхъ въ тюремѣ, були для мене тортурою. Мене трактовано якъ звычайного злодѣя, посаджено мѣжь самыхъ злодѣѣвъ та волоцюгъ, котрыхъ бувало въ одной камерѣ зо мною по 14—18, перекидувано зъ камеры до камеры при ненастанныхъ ревизіяхъ та придиркахъ (се бачь, за те, що я „писавъ“, т. є. записувавъ на случайно роздобутыхъ карточкахъ паперу случайно роздобутымъ олівцемъ — пѣснѣ та приповѣдки зъ устъ союзникѣвъ, або й свои вѣршѣ), а кѣлька тыжнѣвъ я просидѣвъ въ такой камерѣ, що мала тѣлько одно вѣкно, а мѣстила 12 людей, зъ котрыхъ 8 спало на тапчанѣ, а 4 пѣдъ тапчаномъ для браку мѣсяця. Зъ протекціѣ, для свѣжого повѣтря, союзники вѣдступили минѣ „найлѣьше“ мѣще до спаня — пѣдъ вѣкномъ насупротивъ дверей, а

що вѣкно за-для задухи муєло бути день и нѣчь отворене, и до дверей продувало, то я що-рана будивъ ся, маючи на головѣ повно снѣгу, навѣяного зъ вѣкна. Та не сама тюрма була для мене найтяжшою пробою: засудъ криминального суду, а особливо те, щѣ я опѣсля заставъ на свѣтѣ, — що-разъ тяжшій и несправедливѣйшій засудъ усей суспѣльности, киненый на насъ¹⁾, страшенно болѣвъ мене“ (стор. IX—X).

Вѣдтакъ ставъ Франко рѣшучимъ соціялистомъ и свое невдоволенє зъ порядкѣвъ сучасного побуту суспѣльного выржавъ въ писемѣ мѣсячнѣмъ, а потѣмъ періодичнѣмъ, п. з. „Громадскій Другъ“, „Дзвѣнъ“ и „Молотъ“ (1878)²⁾. Тутъ надруковано бѣльшу єго повѣсть „Boa constrictor“ („Громадскій Другъ“, Нр. П., стор. 98—109; „Дзвѣнъ“, стор. 187—202; „Молотъ“, стор. 39—62), кѣлька дробныхъ ескизѣвъ и деякї стихотворы, мѣжь котрыми суть бѣльшь замѣтнї „Каменяръ“ („Дзвѣнъ“, стор. 232—233) и „Дума про Наума Безъумовича“ („Молотъ“, стор. 110—113).

Про ту збѣрку пише Франко ось-що: „Признати треба, що до выдаваня такои часописи, якъ „Громадскій Другъ“, мы оба зъ Павликомъ були зовсѣмъ неприготованї, — не мали анѣ достаточной пѣдготовки теоретично-науковои, анѣ практичного знаня своего краю и людей. Старшїй народовцѣ й попы насъ цурали ся, — при насъ стояла тѣлько горетка молодѣжи, тымъ-часомъ коли намъ самымъ треба було ще богато вчити ся“ (стор. X).

Мѣжь-тымъ Франко не покидавъ университету й слухавъ найпаче лекцїй д-ра Охоровича зъ психологїѣ, антропольогїѣ й исторїѣ фильософїѣ. Слухавъ такожь одинъ курсъ лекцїй професора Бѣлинського зъ економїѣ суспѣль-

¹⁾ Франка арештовано вразъ зъ цѣлою редакцїєю „Друга“.

²⁾ Редакторомъ „Громадського Друга“, „Дзвона“ й „Молота“ бувъ Михайло Павликъ.

нои, бувавъ на выкладахъ римского права проф. Зьрудловского, нѣмецкои литературы доцента Зауера, та не покидавъ и выкладѣвъ Огоновского.

По упадку „Молота“, коли Михайло Павликъ бувъ приневоленный выѣхати за границу, Франко почавъ (1878) разомъ зъ кѣлькама товаришами выдавати „Дрѣбну Библиотеку“, и задумавъ бувъ выдавати часопись „Нова Основа“, та се не вдалось. Ще въ 1878. р. покликано его зъ Вѣдня до участи въ редакціи „Славянского Альманаха“¹⁾. Тогдѣ написавъ вѣнъ кѣлька новель зъ житя народного: деякѣ зъ нихъ надруковано пѣзвѣйше („Мавка“, „Муляръ“), одну-жь напечатано въ другѣмъ томѣ „Славянского Альманаха“, але она не побачила свѣта, тому-що сей томъ сконфисковано. А вже-жь задумавъ вѣнъ тогдѣ въ цѣлѣмъ циклѣ новель зъобразити по змозѣ всѣ боки житя простого люду й интелитенціѣ: вѣдносини економичнѣ, просвѣтнѣ, правнѣ, политичнѣ и т. и. Въ 1878. р. за посередництвомъ Болеслава Лимановского дѣставъ вѣнъ доступъ до Львѣвского журнала „Tydzień“ literacki..., и помѣстивъ ту невеличку статью про французского повѣстяра Емиля Золя (стор. 123—124) и такожъ три ескизы п. з. „Ruteńcy“, typu i portrety galicyjskich ludzi (стор. 324—326; 347—349; 421—423), де въ сатиричный спосѣбъ зъобразивъ кѣлька фигуръ окружающей его суспѣльности рускои. Вѣдтакъ дописувавъ вѣнъ до отъ-сихъ польскихъ часописей: „Prasa“ (Львѣвъ), „Ziarno“ (Львѣвъ), „Prawda“ (Варшава), „Głos“ (Варшава), „Kraj“ (Петербургъ), „Ruch“ (Львѣвъ) и и. Мѣжь-тымъ кѣнчивъ вѣнъ деякѣ давнѣйше позачинанѣи работы, особливо перекладъ поемы Гайного

¹⁾ Въ „Славянскѣмъ Альманаху“ надруковано (1879) въ мовѣ руско-украиньскѣй тѣлько пять думокъ Данила Млаки (стор. 67—74) и розвѣдку М. Царя про народнѣи обряды весѣльнѣи (стор. 74—118).

„Deutschland“, трагедіѣ Гетого „Faust“, Байроновой містеріѣ „Кайніѣ“ и дечого иншого.

Въ першій четверти р. 1880. выѣхавъ вѣнъ въ гостину до Кароля Геника¹⁾, щѣ живѣ въ Березовѣ Коломыйскаго повѣту, та отъ, его арештовано въ Яблоновѣ на пѣдставѣ пѣдозрѣня о агитацію мѣжь селянами. Тому-то явивъ ся вѣнъ пріѣтѣбнымъ до процесу, щѣ вѣвѣ ся въ Коломыи противъ сестеръ Павликѣвенъ и селянъ Фокшеѣвъ. Сидячи въ арештѣ Коломыйскѣмъ Франко зѣбравъ чи-мало пѣсенъ, приповѣдокъ та иншихъ матеріалѣвъ етнографичныхъ, и написавъ такожь деякі стихотворы. По трѣохъ мѣсяцяхъ выпущено его зъ арешту, а по-за-якъ вѣнъ не належавъ до повѣту Коломыйскаго, то вѣдставлено его пѣдъ ескортою полиціѣ на мѣще уродження. Про сю подѣю пише Франко ось-щѣ: „Сей транспортъ по полицейскимъ арестамъ въ Коломыи, Станиславовѣ, Стрию и Дрогобичи належить до найтяжшихъ моментѣвъ въ моѣмъ житію. Вже до Дрогобича я пріѣхавъ зъ сильною горячкою. Ту впаковано мене въ яму, описану въ моѣй новеллѣ „На днѣ“, и вѣдти ще того-самого дня (черезъ протекцію) послано пѣшки зъ полиціантомъ до Нагуевичъ. По дорозѣ насъ заскочивъ дощъ и промочивъ до нитки. Я дѣставъ сильну лихорадку, проживъ тыждень дома въ дуже прикрыхъ обставинахъ, вернувъ до Коломыѣ, щѣбъ удатись до Геника, проживъ тамъ страшенный тыждень въ готелю, написавъ повѣтку „На днѣ“, и на останній грошъ выславъ еѣ до Львова, опѣсля живѣ три днѣ трѣома центами, найдеными надъ Прутомъ на пѣску, а коли й тыхъ не стало, я заперъ ся въ своѣй комнатѣ въ готелю и лежавъ пѣвтора дня въ горячцѣ й голодѣ, ждучи смерти, безсильный и знеохоченый до жита. Одинъ

¹⁾ К. Геникъ є теперъ директоромъ карпатской крамницѣ въ Яблоновѣ.

изъ моихъ союзникѣвъ, посланый Геникомъ, спасъ мене вѣдъ голоднои смерти“ (стор. XI—XII).

Опѣсля поѣхавъ Франко ще разъ до Дрогобича, взявъ собѣ паспортъ и вернувъ до Коломыѣ, а вѣдтакъ пѣшовъ пѣшкомъ до Березова, де въ домѣ Геника проживъ кѣлька тыжнѣвъ, лѣвачисъ вѣдъ пропастицѣ. Але не довго мѣгъ пробувати въ Березовѣ. Староста Коломыйскій дѣзнавъ ся про его побуть и наказавъ жандармамъ приставити его до Коломыѣ, а що въ него не було грошей на пѣдводу, то жандармъ погнавъ его туды пѣшкомъ. Якъ же староста побачивъ у Франка паспортъ, то пустивъ его на волю, але написавъ до намѣстництва просьбу, щобъ заборонило ему побуть въ Коломыйскѣмъ повѣтѣ. Вѣдтакъ не дождавъ вѣнъ уже другого примусового транспорту, и поѣхавъ до Нагуевичъ, вѣдки въ осени вернувъ опять до Львова и зновъ записавъ ся на выклады университетскій.

Вже вѣдъ р. 1878. ставъ Франко зноситись изъ Львѣвскими робѣтниками, и тогдѣ написавъ вѣнъ катехизмъ економичного соціализму, котрый выдали тѣ-жь робѣтники. Вѣдтакъ въ 1879. и 1880. р. выкладавъ вѣнъ економію суспѣльну въ робѣтничкихъ кружкахъ самоосвѣты. Въ 1879. р. зладивъ невеличкій элементарный пѣдручникъ економіѣ суспѣльнои на взѣръ сербской компиляціѣ Светозора Марковича, а въ 1883. р. частину того пѣдручника переробивъ и передавъ товариству „Просвѣта“, котре й выпустило сю перерѣбку яко окрему книжочку п. з. „Розмовы о Добровѣльскѣй читальни. I. Розмова про грошѣ и скарбы зъ предмовою о заложенію Добровѣльской читальни“ (Львѣвъ, 1883).

Мѣжь-тымъ почавъ вѣнъ (1881) зъ Иваномъ Белеємъ издавати иллюстровану литературно-политично-наукову часопись „Свѣтъ“, въ котрѣй помѣтивъ початокъ своєї бѣльшой повѣсти п. з. „Бориславъ смѣе ся“ (1881., число 1—12;

1882., число 1—7), кѣлька статей науковихъ (прим. „Мысли о еволюціи въ исторіи людскости“; стор. 53. 71. 107. 128. 151. 176. 203. 247; — „Причинки до оцѣненя поезій Тараса Шевченка“; стор. 158. 195. 221), деякі розвѣдки критичні (прим. розвѣдку про „Хуторну поезію П. А. Кулѣша“; стор. 267) и богато вѣршѣвъ оригінальнихъ та перекладеныхъ (прим. „Княгиня Трубецька“ зъ поемы Некрасова „Русскія женщины“; стор. 66. 83).

А вже-жъ не маючи зъ чого удержатись у Львовѣ Франко въ великій пѣсть 1881. р. вернувъ ся до Нагуевичъ, де зъ-разу живъ пѣдъ доглядомъ жандармскимъ, и тодѣ-то одинъ жандармъ радивъ ему вступити до монастыря Василіянського. Живучи на селѣ Франко працювавъ коло поля, кѣнчивъ перекладъ першої части „Фавста“ Гетового, лагодивъ статѣ для „Свѣта“ и корреспонденціѣ для Киѣвскои „Зарѣ“, котрыхъ же цензура не пропустила. Въ 1882. р. за пѣдмогою Драгоманова надруковано „Фавста“ у Львовѣ особною книжкою, а швидко опѣсля „Свѣтъ“ упавъ¹⁾. Зъ села писавъ Франко ще й дописи до „Вольного Слова“ въ Женевѣ, а коли Омелянъ Партицкій оголосивъ у Львѣвскѣй „Зорѣ“ конкурсъ на повѣсти, то написавъ вѣнъ простору повѣсть п. з. „Захаръ Беркутъ“, за котру й одержавъ премію. Въ 1883. р. надруковано сю повѣсть въ „Зорѣ“ и такожь окремою книжкою.

Зимою 1883. р. приѣхавъ Франко до Львова саме передъ смертію Володимира Барвѣньского. Хоча-жъ тогдѣ бувъ вѣнъ соціалистомъ, то все-жъ засумувавъ ся зъ-за смерти передового народовця и въ стихотворнѣмъ некрольоу клявъ ся, що „дѣло, розпочате Барвѣньскимъ, не

¹⁾ Останне число „Свѣта“ (6. и 7. за рѣкъ 1882) надруковано 25. червня 1882. р.

вмре зъ нимъ, — що примѣръ его й слова его грѣмкіи додадутъ намъ и силы й надѣѣ¹⁾.

По смерти Володимира Барвѣньского працювавъ Франко въ редакціи „Дѣла“, але вже въ цвѣтні поѣхавъ до Вѣкна, Скалатеского повѣту, куды, за радою Корнила Устіяновича, запросивъ его Володиславъ Федоровичъ. Сей поручивъ єму написати біографію свого батька, котрый въ 1848. р. бувъ посломъ до Вѣденьского сойму. Въ Вѣкнѣ пробувъ Франко кѣлька мѣсяцѣвъ, и зѣбравши дещо біографичного матеріялу зъ архиву, поѣхавъ на село до Нагуевичъ, де занявъ ся читанємъ книгъ и праць до политической и экономичной исторіи Галичины въ р. 1810—1848. Въ осени вернувъ ся вѣнъ до Львова, щобъ користуватись бібліотеками, и тогдѣ запрошено его до редакціи „Дѣла“ и „Зорѣ“. При обохъ сихъ часописяхъ працювавъ вѣнъ вѣдъ осени 1883. до початку 1885. р.²⁾

Въ „Дѣлѣ“ друковано его статѣ про справы краевѣ, экономичнѣ й громадскѣ. Вѣдтакъ пише вѣнъ въ автобіографіи, що на статѣ „Дѣла“ про справы краевѣ почали звертати увагу й послы й Кракѣвскѣ Станчики (стор. XIV). Тогдѣ-то друковано деякѣ повѣстки Франка въ календаряхъ „Просвѣты“. Осъ и они: 1. „Слимакъ“ („Календарь“ на рѣкъ 1882; стор. 27—39). — 2. „Самъ собѣ виненъ“ (Иллюстрированный Календарь“ на рѣкъ 1884; стор.

¹⁾ „На смерть Володимира Барвѣньского“ дня 22. лютого (3. сѣчня) 1883. р.

²⁾ Въ Варшавскѣмъ додатку мѣсячнѣмъ до часописи „Przegląd tygodniowy“ находить ся перекладъ повѣсти „Boa constrictor“, а въ Варшавскѣй „Prawdѣ“ надруковано 1884. р. осъ-якѣ повѣстки: 1. Hucio w szkole; 2. Lekcja kaligrafii; 2. Chłopska komisya; вѣдтакъ въ 1885. р. напечатано тамъ повѣстку: Sam sobie winien, а въ 1887. р. — Murarz. — Въ Петербургскѣй же часописи „Край“ находять ся отъ-сѣ повѣстки: 1. Historia mojej sieczkarni; 2. Dwaj przyjaciele; 3. Dobry zarobek (1885. р.). — 4. Ślimak; 5. Ołówek; 6. Pojedunek (1886. р.).

1—10). — 3. „Исторія моєи сѣчкари“ (ibid., стор. 10—16)¹⁾. — 4. „Лѣсы и пасовиска“ (ibid., стор. 24—35). — [„Гершко Гольдмахеръ“ („Иллюстр. Календаръ“ на рѣкъ 1891; стор. 2—9)]. Одна зъ сихъ повѣстокъ („Лѣсы и пасовиска“) сталась навѣть причиною, що звѣстный посоль Поляновскій въ соймѣ остро выступивъ противъ товариства „Провсѣта“ и радивъ вѣдмовити єму субвенціѣ. Про иншій-жъ повѣсти Франка, друкованій въ рускихъ часописяхъ (якъ въ „Правдѣ“, „Дѣлѣ“, „Зорѣ“) заявляємо, що вычислимо ихъ низше при оглядѣ беллетристичныхъ творѣвъ сего письменника.

Дальше пише Франко въ автобіографіи, що зъ кѣнцемъ р. 1884. Партицкій обѣцявъ передати єму на власнѣсть „Зорю“. Вѣдтакъ поѣхавъ вѣнъ до Вѣкна до Федоровича, щобы ще разъ переглянути єго збѣрники кореспонденцій зъ часу 1848—1870. Тогдѣ збѣравъ вѣнъ богато матеріялу, а вернувши до Львова заставъ неспѣвану змѣну: Партицкій передавъ „Зорю“ товариству имени Шевченка. Небавомъ опѣсля Франко выступивъ зъ редакціѣ „Дѣла“.

Весною 1885. р. поѣхавъ вѣнъ до Кієва, бажаючи склонити тамошнихъ передовыхъ Украинцѣвъ, щобы помогли єму засновати нову часопись литературну. Они згодились дати пятьсотъ рублѣвъ на першій рѣкъ. Хоча-жъ Кіянє прислали єму триста рублѣвъ, то не прийшло таки до выдання часописи. Пѣдъ кѣнець того року ставъ вѣнъ головнымъ помѣчникомъ въ редакціи „Зорѣ“. Вѣнъ пише въ автобіографіи, що „мавъ узяти на себе редагованє „Зорѣ“, але пѣдъ цензурою одвѣчального редактора“. „Дѣло выйшло мертворожденне“, каже Франко, „тымъ

¹⁾ Въ повѣстѣ „Исторія моєи сѣчкари“ пѣдписано Франка псевдонимомъ „Русланъ“.

ббльше, що мои кореспонденці въ Prawdzie і Kraju, не цензуровані народовцями, мвшали сему дблу на кождбмъ кроцб, и народовцб разъ-у-разъ всилувались и на тї кореспонденці наложити свою цензуру“ (стор. XV), — значить, Франко бувъ головнымъ роббтникомъ въ редакціи „Зорб“, а мвжь-тымъ выступувавъ противъ народовцбвъ въ польскихъ часописяхъ, друкованихъ въ Варшавб и въ Петербурзб.

Въ 1885. р. видавъ Евгеній Олесницькій въ „Руско-українськбй Библиотецб“ (N° 12) у Льовб „Галицкї образки“ Ивана Франка (Серія перша). Въ сбмъ зббрничку надруковано ось-якї повбстки: 1. „Малый Миронъ“ (стор. 3—13). — 2. „Грицева шкбльна наука“ (14—25). — 3. „Оловець“ (26—48). — 3. „Schön-Schreiben“ (49—58).

Весною 1886. р. побхавъ Франко опять до Кїева й оженивъ ся тамъ зъ Ольгою Хоружинською. Въ осени-жь того року народовцб вбдставили его вбдъ редакціи „Зорб“ за помбщенє одной спбвомовки Степана Руданьского и рецензїи Вблхбвского, котрї они вважали неморальными. Вбдтакъ лбтомъ 1887. р. вступивъ вбнъ въ редакцію польскои часописи „Kurjer Lwowski“, де працює до сего дня. Вбдъ того часу почавъ вбнъ головну часть своихъ роббтъ помбщувати въ польскихъ журналахъ, галицкихъ и заграничныхъ¹⁾. И такъ въ часописи „Kurjer Lwowski“ надруковано вже въ 1887. р. его повбсть „Jać Zeleruha“ (N° 224. 227—231. 233—237), а въ журналб Львбвскбмъ „Przegląd społeczny“ помбщено (1887) повбсть „Dżuma“ (стор. 162. 251). Вбдтакъ у Львбвскбмъ писемб „Ruch“

¹⁾ Въ 1886. р. занявъ ся Франко редакцією отъ-сего зббownika: „Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu Stryjskiego, zebrała Olga Roszkiewicz, — opracował Iwan Franko“. Kraków, 1886 (Tom X. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, wydawany staraniem komisji antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie).

напечатано (1887) ось-якї повѣстки Франка: 1. „W rogoni za biedą“ (стор. 6. 40)¹⁾. 2. „Jak Rusin tłukł się po tamtym świecie“ (ibid., 181. 202). 5. „Patryotyczne porowy“ (ibid., 299).

Двѣ изъ тыхъ повѣстей „Jać Zelepuha“ и „Dżuma“ надруковано такожъ въ мовѣ руско-украинськѣй, — се-бѣ-то образокъ зъ Бориславского житя п. з. „Яць Зелепуга“ надруковано въ „Зорѣ“ 1887. р. (число 18—20, 23—24), а повѣсть „Чума“ помѣщено въ тѣмъ-же литературно-науковѣмъ писемѣ 1889. р. (число 13—17). Обѣ-жъ сї повѣсти надруковано такожъ по-російски въ „Кіевскѣй Старинѣ“, а то „Чуму“ (XXV. 1889; стор. 400—437) и повѣсть „Яць Зелепуга“ п. з. „Милліонеръ“ (XXIX. 1890; стор. 307—320 и 427—451).

Помѣжь статьямаи науковыми й економичными, надруковаными 1887. р. въ польскихъ журналахъ вызначають ся ось-якї: 1. „Literatura rusińska w Galicyi za rok 1886“ („Prawda“. Warszawa, 1887; N° 2. 6). 2. „Literatura rusińska w Galicyi w r. 1887“ (ibid., N° 45. 47. 49). 3. „Jak powstają pieśni ludowe“ („Ruch“. Lwów, 1887; str. 118. 145). 4. „Gmina i zadruга wśród rusińskiego ludu w Galicyi i na Bukowinie“ („Głos“. Warszawa. 1887; N° 19).

Того-жъ (1887) року выдавъ Франко въ Львовѣ збѣрникъ своихъ поезій п. з. „Зъ вершинъ и низинъ“ и зладивъ въ перекладѣ отъ-сю книжку: „Нарисъ исторіѣ философіѣ. Часть I. Греца натурфилософія вѣдъ Талеса до Демокрита“. Изъ нѣмецкого проф. Фрица Шульце („Наукова Библиотека“. Кн. I. Львѣвъ, 1887). Въ литературно-мъ же збѣрнику, щѣ его выдавъ (1887) у Стрыю Ва-

¹⁾ Сю повѣстку надруковано въ нѣмецкѣмъ перекладѣ п. з. „Auf der Suche nach der Noth“ (Unterhaltungs-Beilage zu Nr 30—33 der „Gleichheit“. Wien, 1888).

силь Лукичъ (Володимиръ Левицкій), надруковано повѣсть Франка п. з. „Мисія“ (стор. 63—90).

Слѣдующого (1888) року написавъ вѣнъ повѣстку „Гава“, котру выдало товариство „Просвѣта“ у Львовѣ. Сю повѣстку надруковано по-польски въ часописи „Kurjer Lwowski“ (1888; N° 155—160), а по-россійски въ „Кіевскѣй Старинѣ“ п. з. „Слава Богу, для начала и это хорошо!“ (XXIII. 1889; стор. 121—148). Того-жь (1888) року надруковано въ часописи „Kurjer Lwowski“ отъ-сѣ повѣстки въ мовѣ польскѣй: 1. „Cyganie“ (N° 2. 9. 16)¹⁾. 2. „Pantalacha“ (N° 25—28; 31—33; 36; 38—42). 3. „Manipulantka“ (N° 197—202; 204—209; 211). — Въ „Kurjer-ѣ Warszawsk-ѣ“ помѣщено (1888) образокъ зъ натуры „Pierogi z czernicami“ (N° 255)²⁾, а въ часописи „Dziennik Łódzki“ надруковано (1888) перекладъ повѣстки „На днѣ“, доконаный Марією Семашко за иниціативою и пѣдъ доглядомъ Елизы Оржешковой (N° 24—27; 29—33; 35; 37; 39).

Крѣмъ рѣзныхъ науковыхъ и критичныхъ статей выдавъ Франко розвѣдку п. з. „Молодой вѣкъ Осипа Федьковича“ („Правда“, рочн. XIV; выпускъ I. II., жовтень и падолистъ, 1888; стор. 59—66, 125, 132), и оголовивъ друкомъ письмо Йосипа Федьковича до Данила Тяничкевича („Товаришъ“, письмо литературно-наукове. Часть. I. Львѣвъ, 1888; стор. 110—116). Въ „Товариши“ находимо мѣжь деякими иншими статьями Франка такожь оповѣданѣ „Домашній промыслъ“, котре написавъ вѣнъ въ сѣчни, 1887. р. (стор. 3—13). Се оповѣданѣ надруковано

¹⁾ Ескизъ „Циганы“ надруковано въ-перве въ „Дѣль“, 1882. р., ч. 86—87; вѣдтакъ въ російскѣмъ перекладѣ напечатано его въ „Кіевлянинѣ“ 1887. р., а въ нѣмецкѣмъ — въ часописи „Züricher Post“, 1889.

²⁾ Повѣстка „Pierogi z czernicami“ є перекладъ руско-украиньского тексту, надрукованого въ „Дѣль“, 1884; ч. 47.

въ польскѣмъ перекладѣ въ Петербургскѣй часописи „Крај“ (1887; № 43). По-польски написавъ вѣнъ „Szkice z dziejów literatury rusińskiej“ („Głos“. Warszawa, 1888; № 2. 4. 5) и дещо иншого.

Въ 1889. р. выдавъ Франко мѣжь иншими отъ-сѣ творы, розвѣдки й статьи въ мовѣ руско-украиньскѣй: 2. „Нашѣ коляды“ („Дѣло“, 1889; № 278. 279. 281. 284. 286. 287. и окрема вѣдбитка, у Львовѣ, 1890). — 2. „Перебендя“ Тараса Шевченка. Зъ переднимъ словомъ Ивана Франка. („Литературно-наукова Библиотека“. Книжка I. Львѣвъ, 1889). — 3. „Смерть Каина“, легенда, *ibid.*, кн. III).

Тутъ годить ся ще спомнути, що за грошѣ, присланий зъ Украины на литературну часопись, розпочавъ Франко видавництво литературно-науковой Библиотеки, надруковавши розвѣдку про Перебендю. За тѣ грошѣ выдавъ вѣнъ такожь працю Михайла Павлика п. з. „Про русько-украиньскѣй народнѣ Читальнѣ“ („Наукова Библиотека“, книжка II—III. Львѣвъ, 1887).

Того-жь (1889) року надруковано деякѣ працѣ Франка въ „Кіевскѣй Старинѣ“. И такъ крѣмъ згаданныхъ двохъ повѣстокъ, „Слава Богу, для начала и это хорошо!“ и „Чума“¹⁾, напечатано тамъ ще отъ-сѣ матеріялы для литературы й науковѣ розвѣдки: 1. „Вояницка пѣсня“ (XXIII. 1889; документы, стор. 143—148). — 2. „Замѣчательная колядка“ (XXIV. 1889; январь; документы, стор. 231—233). — 3. „Пѣсь о свѣтѣ“ (*ibid.*, мартъ; док., стор. 741—744). — 4. „Иванъ Вишенскѣй“ (XXV. 1889; стор. 141—151). Въ додатку-жь до XXV. тому „Кіевскои Старини“ надруковано „Книжку Іоанна Мниха Вишенского отъ святаго аѳонскія горы въ напомниманіе всѣхъ православныхъ Христѣ-

¹⁾ Того-жь (1889) року помѣщено въ Варшавскѣмъ „Ateneum“ оповѣдане Франка п. з. „Jeden dzień z życia uliczników Lwowskich“ (lut; стор. 303—316).

анъ“. Сю „книжку“ видавъ Франко по рукописи, яка зберегає ся въ Василянськомъ монастирѣ въ Пѣдгорцяхъ. Въ 1890. р. надруковано въ „Кіевскій Старинъ“ крѣмъ повѣсти „Милліонеръ“ статью п. з. „Сожженіе упырей въ селѣ Нагуевичахъ въ 1831. г.“ (XXIX. апрѣль, стор. 101—120); а въ 1891. р. помѣщено тамъ-же отъ-сѣ двѣ важнѣй статьи: 1. „Мистерія страстей Христовыхъ“ (XXXIII. апрѣль; стор. 131—154). — 2. „Іосифъ Шумлянскій, послѣдній православный епископъ Львовскій и его Метрика“ (ibid., июнь, стор. 337—362; июль, стор. 1—21)¹⁾.

Лѣтомъ 1889. р. Франка зновъ арештовано вразѣ зъ Россіяниномъ Деѣномъ и зъ двома Украинцями, Кистяковскимъ и Маршиньскимъ²⁾. Про сю подѣю пише вѣнъ въ автобіографіи ось-що: „Мене держано десять тыжнѣвъ, але за щѣ, якій фактъ минѣ закинено, сего я не мѣгъ дѣзнати ся й доси не знаю“ (XVI). Въ тюрмѣ написавъ вѣнъ рядъ поемъ зъ оповѣданъ арештантѣвъ, головно жидѣвъ, вѣдтакъ оповѣдане „До свѣтла“³⁾ и рядъ тюремныхъ сонетѣвъ.

Вѣдъ 1890. р. почавъ Иванъ Франко зъ Михайломъ Павликомъ выдавати органъ руско-украиньскои радикальной партіи п. з. „Народъ“. Въ першѣмъ числѣ сего органу сказано „вѣдъ редакціи“ мѣжъ иншимъ ось-таке: „За пѣдвалину всякихъ заходѣвъ мѣжъ свѣтлыми Русинами мы маємо того, хто насъ усеѣхъ своею кервавицею згодувавъ, — народъ, простыхъ робѣтнихъ людей... Наша

¹⁾ Статъя й розвѣдки Франка, надруковані въ „Кіевскій Старинъ“, пѣдписано псевдонимомъ „Миронъ“.

²⁾ Деѣнъ бувъ учителемъ французкой мовы въ Києвѣ; Кистяковскій и Маршиньскій були студен ты Кіѣвского университета. Вразѣ изъ Деѣномъ арештовано такожъ двѣ его сестры.

³⁾ Оповѣдане арештанта „До свѣтла“ надруковано въ „Зорь“, 1890; стор. 17—21; 33—36.

перша й остатна цѣль була зъ-давна, помочи двигнути матеріяльно та справдѣ просвѣтити нашъ народъ, и за-длятого мы й теперь будемо шильно та безсторонно додивляти ся, черезъ що нашъ народъ бѣдний та темный, що въ нѣмъ самѣмъ є доброго, а що злого, що доброго чи злого хто для него робить, и якъ бы єму, по нашому, зъ того лиха добути ся. На те вказувати-мемо приклады зъ житя другихъ, освѣченѣйшихъ народѣвъ на заходѣ Европы та въ Америцѣ, на всесвѣтнѣ здобутки людскои думки й працѣ и, въ дорогихъ для всѣхъ людей справахъ, будемо на-кликати до згоды зъ прихильними намъ людьми зъ иншихъ народностей, особливо зъ нашими сусѣдами, якъ Поляками, Москалями и др. Зъ такого погляду, по нашому, самѣ собою рѣшають ся всякѣ инші рускѣ sprawy, черезъ котрѣ интелигентнѣ Русины довго грызли ся, а то й теперь еще грызуть ся мѣжь собою, якъ на пр. справа руского письменства та належности Русинѣвъ. Теперь уже все Русины въ Галичинѣ переконанѣ, що для кореня рускои народности — для простого народу треба писати такъ, якъ вѣнъ найльпше розумѣє, т. є. такъ, якъ вѣнъ говорить, по-народному, по-руско-украиньски. Щобы-жь вѣдъ нашего народу не вѣдрывало ся молоде поколѣнє въ школахъ, и щобы зъ тыхъ шкѣлъ плывѣ для народу безпосередный хосенъ, то доконче треба, щобы й у всѣхъ школахъ середъ нашего людства вчено по-такому-жь — по-народному. Въ интересѣ народного поступу, а то й самои интелигенціѣ лежить такожь, щобы въ загалѣ все єи духовѣ плоды були якъ найдоступнѣйшѣ для народу, хоть-бы навѣтъ пришло ограничити ся на шкѣльне и такъ назване простолюдске письменство, на котре мы, правда, зовеѣмъ инакше дивимо ся, якъ бѣльша частина интелигентныхъ Русинѣвъ, бо бажали-бысмо, щобы воно було цѣкаве й навчаюче и для интелигентного чоловѣка, т. є.

щобы стояло на висотѣ теперѣшної всесвѣтної науки. Розвиваючи такъ народъ, мы тымъ самымъ якъ найлѣпше розбѣємо й нашу мову и наше письменство. Тодѣ й рѣшити ся справа про те, якою мовою будуть колись говорити всѣ Русины, и чи будуть вони чи не будуть одно зъ Москалями. А до того часу, до цѣлковитого двигнення народу въ добрѣ й освѣтѣ, интелігентнї Русины, поступаючи такъ по-педагогічному, вѣграють те, що самї не вѣдѣвають ся вѣдѣ народу та не пропадуть марно, для него и для себе. Тодѣ-жъ настане для Русинѣвъ часъ узяти ся и до высокополитичныхъ справъ, бо буде на кѣмъ оперти ся и щѣ зъ кимъ зробити, — буде маючїй, свѣтлїй, самосвѣдомый народъ. До того-жъ часу, по нашѣй думцѣ, треба головню й виключно займити ся долею простого народу, и мы переконанї, що, якъ-бы всѣ свѣтлї Русины твердо й безповоротно стали на ту пѣдвалину, на котру вказано, на народъ, и якъ-бы мали на цѣли тѣлько его добро, то про якусь незгоду мѣжъ ними не було бы й бесѣды“...

Въ сѣмъ писемѣ „вѣдѣ редакціѣ“ сказано, що интелігентнї Русины перестануть грызти ся мѣжъ собою, коли стануть на твердо и безповоротно пѣдвалину, — на народъ. Але-жъ Русины-народовцѣ стоять саме на такѣй пѣдвалинѣ и вѣдси визначують ся назвою „народовцѣвъ“. Тому-то редакція оргѣну радикальної партїѣ не сказала тутъ нѣчого нового, — она переймила частину програмы Русинѣвъ-народовцѣвъ про вѣдносини ихъ до народу. Та й опѣсля сказано въ „Народѣ“ (I, стор. 232), що „теоретичнї основы для нової радикальної партїѣ не выходили зъ-разу зовѣмъ по-за рамки такъ названої народовскон, чи тамъ українофильскон партїѣ“. Въ загаль-жъ ходило обомъ редакторамъ найбѣльш о теѣ, щѣбъ зъєднати собѣ прихильникѣвъ и мѣжъ народовцями, и мѣжъ москвофилями,

и про-те на-разѣ не выступили они ворожо противъ народовцѣвъ, а супроти москвофилѣвъ заняли становище выжидающе й доволѣ приязне, заявляючи, що ажъ тогдѣ, коли розвине ся нашъ народъ, рѣшить ся справа про тее, якою мовою будуть колись говорити веѣ Русины, и чи будуть они, чи не будутъ одно зъ Москалями.

Вже въ тѣмъ писемѣ „вѣдъ редакціѣ“ заявлено, що редакція буде рускому людови вказувати „на всесвѣтнїй здобутки людскои думки й працѣ“. Вѣдтакъ въ „проіра-мѣ“ руско-украиньскои радикалнои партіѣ (I, стор. 301) читаемо мѣжъ иншимъ, що „въ справахъ культурныхъ партія радикална стоить на ґрунтѣ позитивной науки, за раціонализмомъ въ справахъ вѣры й реализмомъ въ шту-цѣ, и що домагае ся, чтобы веѣ здобутки культуры й науки стали ся власностію всего народа“. Въ статьи-жъ „Безпроірамовѣсть народовцѣвъ и ихъ будучнѣсть“ (I, стор. 232. 247. 292. 312. 392)) сказано, що „космополитичнїй идеѣ и змаганя, се й є змѣсть въ розвою кожного народу, а націонализмъ є лишъ его формою“ (стор. 297).

Опѣсля въ вѣдозвѣ, яку выдавъ до „громады“ (1. лютого 1891. р.) виконуючій комитетъ руско-украиньскои радикалнои партіѣ передъ выборами до Рады державной, читаемо мѣжъ иншимъ ось-що: „Бачите зъ того, що „дотеперѣшнїй“ нашї партіѣ показали ся немѣцными въ ногахъ, бо хилять ся туды, вѣдки мужикамъ усе вѣтеръ въ очи вѣе. Значить, одна рада для васъ, панове громада, стати на свои власнї ноги й самымъ дбати про себе. Привѣдъ до того хоче дати нова хлопска партія, що недавно завязала ся у Львовѣ та назвала ся радикальною“ (II, стор. 55—56).

Крѣмъ деякихъ статей проірамовыхъ и суспѣльно-политичныхъ и крѣмъ „тюремныхъ сонетѣвъ“ надруковано въ „Народѣ“ 1890. р. ось-якї стихотворы Ивана Фран-

- ка: 1. „У цадика“. Оповѣданє жидѣвки (I, стор. 6—7).
 2. „По любвѣ“. Оповѣданє конокрада (I, 64—67; 80—82).
 3. „По людски“. Оповѣданє онучкаря (I, 117—118; 130—131; 162—164). Въ другѣмъ роцѣ видавництва сего органу почавъ вѣнъ друкувати „нарисѣ исторіѣ Австріѣ вѣдѣ р. 1840. до 1890. п. з. „Пѣвѣ столѣтя“ (II, 118—120; 147—151).

* * *

Иванъ Франко почавъ свою литературну дѣяльнѣсть въ 1874. р., друкуючи въ „Друзѣ“ свои стихи п. з. „Народніи пѣснѣ“, сонетъ (стор. 51) и „Моя пѣсня“ (67—68). Почавши вѣдѣ 1875. до 1877. р. проявлявъ вѣнъ у своихъ стихотворахъ напрямъ романтично-національний. Такъ у стихотворѣ „Двѣ дороги“ каже вѣнъ, що „во вѣки до заслуги двѣ ведуть дороги, и двѣ короны чести жизнь намъ може дати; — одна: трудитись духомъ и калѣчить ноги, а друга: зъ тиховѣ въ серцю молитвовѣ страдати“. А вже-жъ молоденькій поетъ мабуть не бажавъ ще тогдѣ ступати на першу дорогу, коли сказавъ: „Идучи зъ молитвовѣ тиховѣ мы зносѣмъ недолю, — ступаймо къ свѣтлу-щастю въ згодѣ й любвѣ“ („Другъ“, 1875; стор. 120). А въ стихотворѣ „Божескость людского духа“ звернувъ ся вѣнъ до Бога зъ ось-якою апострофою:

Духъ нашъ родомъ зъ духа Твого,
 Вѣчно звязанный зъ Тобовѣ,
 А тѣ вѣчніи огнива:
 Творчѣсть духа и любовь!

(„Другъ“, 1875; стор. 546).

Вѣдтакъ въ „Балаядахъ и розказахъ“ спѣвавъ поетъ (1876) про деякі подѣѣ зъ княжого періоду нашої исторіѣ, якъ: про данину козарску (стор. 4—6), про Аскольда и Дира пѣдѣ Царгородомъ (8—10), про князя Олега

(12—14) и Святослава (17—19), а мѣжь иншими поезіями оригинальними й перекладеними надрукувавъ вѣнъ въ сѣмъ збѣрнику стихотвѣръ „Хрестъ Чигиринскій“ (24—27), котрый кѣнчить ся отъ-сими словами:

— Ци коли настане якій щасливый часъ?

Ци появить ся єдибѣть и згода й миръ у насъ? —

Богъ знає! Но мы смѣло въ гору взнесѣмъ чоло!

Миръ мирнымъ! На враждующихъ самъ Богъ и хрестъ
[його!

Опѣсля пѣдъ впливомъ думокъ Михайла Драгоманова ставъ Франко (вѣдъ р. 1878.) прихильникомъ соціализму, и въ „Друзѣ громадскѣмъ“ проявивъ свое невдоволенє зъ истнующихъ порядкѣвъ въ житю людскѣмъ. Такъ у стиху „Товаришамъ зъ тюрмы“ каже мѣжь иншимъ, що вѣнъ зъ товаришами ступає до бою нового, не за царство тиранѣвъ-царѣвъ, анѣ то-жь за попѣвъ, нѣ за Бога, нѣ за панство, несытыхъ панѣвъ!“ Цѣль товаришѣвъ є „людське щастє и воля, верхъ розуму надъ вѣровъ слѣповъ, и братерство велике, всесвѣтне, вольна праця и вольна любовь!“ Тѣлько-жь дивно, що проявляючи такі думки крайного радикализму Франко каже, мабутъ-то зъ такими змаганями єго й товаришѣвъ на землю йде „царство боже“, — дармá, що вѣнъ покликуює до товаришѣвъ, щобъ не молили ся вже бѣльше до Бога, „бо молитва слаба ту пѣдмога, де розумнои працѣ лишъ тре“! (стор. 1—2).

Такі думки приходили Франкови ачей въ тюрмѣ, коли вѣнъ „живый у могилу зарытый, глядѣвъ на свѣтломъ облитый, на вольный, веселый той свѣтъ“ (стор. 97).

Сензаційнымъ являє ся вѣдтакъ стихъ „Каменярь“¹⁾. Тутъ оповѣдає ноєть, що єму снило ся, мабутъ-то вѣнъ

¹⁾ „Дзвѣнъ“, стор. 232. Стихотвѣръ „Каменярь“ надруковано въ нѣмецкѣмъ перекладѣ п. з. „Die Steinbrecher“ („Die Heimath“. Wien, 1879).

зъ тысячами товаришѣвъ стояли приковані ланцомъ зельзнымъ пѣдъ гранитною скалою. Они, невольники, добровѣльно взяли на себе пута, стали рабами, — „на пути поступу они стали каменярь!“ Они, „ломлять скалу, рѣвнають правдѣ пути“, але „щасте всѣхъ приде ажъ по ихъ кѣсткахъ!“ — Тутъ являє ся се неимовѣрнымъ, що тѣ товаришѣ взяли добровѣльно на себе пута, хочачи доборотись до волѣ! Вже-жъ такі борцѣ розрываютъ пута, а не приковують себе ланцомъ пѣдъ скалою!

Менше радикальнї думки высказавъ Франко (1881—1882) у своихъ поезїяхъ, надрукованыхъ у Львѣвскому „Свѣтѣ“. Тутъ спѣвае вѣнъ по-найбѣльш думы скорбнї, кажучи, що „не виненъ вѣнъ тому, що сумно спѣвае; — не радость слова его родить, — его й народа неволя — то мати тыхъ скорбныхъ думъ“ (стор. 4). Поетъ зъявляє любовь для всѣхъ, „щѣ ллють свѣй пѣтъ и кровь, — для всѣхъ, котрыхъ давять оковы“. Ба, вѣнъ каже, що „хто не любить всѣхъ братѣвъ, якъ сонце боже, всѣхъ зарѣвно, — той щиро полюбить не вмѣвъ тебе, любимая Украина!“ (стор. 25). Вѣдтакъ въ стиху „Всюды нѣвечить ся правда“ радить вѣнъ землякамъ, щобы въ серцяхъ своихъ для правды святои сильнїи збудували оплѣтъ, — щобъ тамъ огонь негасимый чесной мысли палили!“ (стор. 29). А вже-жъ у стиху „Картка любви“ каже поетъ, що зближае ся часъ, коли, подобно ему, по довговѣчныхъ бояхъ, мукахъ, люде прокинуть ся, гнилыи размечуть трамъ, щѣ ихъ дѣливъ, и щѣ щиро грудь до груди, уста до устъ притиснуть, мовъ браты приязнымъ, щирымъ словомъ заговорять, позбувшисъ путь незнаня, темноты й зависти и людовладства и горя“ (стор. 102). Вѣдтакъ у стихотворѣ „Филѣ“ заявляє вѣнъ, що тѣ довговѣчнї боѣ будутъ кровавї, що „зъ милїонѣвъ серць, мовъ божїи грѣмъ, закута правда бухне и застылїи шкарлуцѣ свѣта розѣрве на

нѣмъ“, — але-жь „въ кровавихъ филь навалѣ не згине думка, правда й добро, а краще, ширше розвѣтєся да-лѣ; — не людскости ядро здавить та буря, а суху лу-пину, — она пукне, а кблець розростєсь безъ впину“ (стор. 207). Се-жь спасєне людей по думцѣ поэта прийде вѣдъ Заходу Европы. Ось-щѣ каже вѣнъ у стиху „Веснянка“ (стор. 259):

Гримить! Благодатна ся хвиля зближає,
Природу роскѣшная дрожь пронимає,
Жде спрагла земля плодотворной зливы,
И вѣтеръ надъ невѣ пролѣтає шумливый,
И зъ заходу темная хмара летить....

Гримить!

Гримить! Тайна дрожь пронимає народы:
Либонь благодатная хвиля надходить?
Мильйоны чекають щасливой змѣны....
Тѣ хмары — плѣдной будущини тѣни,
Щѣ людскѣсть, мовь красна весна обновить....

Гримить!

Подббнї гадки про будущину людскости высказавъ Франко въ стихотворѣ „Думы пролетарїя“, вкладаючи въ уста пролетарїя ось-якї елова до судѣвѣв:

А ще скажѣте, якъ сей ладъ
Перевернути хочемъ мы?
Не збруєю, не силою
Огню, зельза и вѣины,
А правдою и працею
Й наукою. А якъ вѣйна
Кровава понадобится,
Не наша буде въ тѣмъ вина!¹⁾

¹⁾ „З вершин і низин“. Збїрник поезїй Івана Франка. Львів, 1887; стор. 40.

А въ „Пѣсни будущины“ каже вѣнъ, що прийде часъ до найтяжшого бою, послѣднього, за правду й волю, та що прогнила стара будова розвалить ся¹⁾.

Тѣлько-жь самъ поетъ мабуть не все вѣривъ въ тее, щѣ вѣщувавъ въ „Пѣсни будущины“, коли въ однѣмъ сонетѣ ось-що сказавъ :

Смѣшний сей свѣтъ! — смѣшнѣйшій ще поетъ,
Щѣ все въ нѣмъ хоче серіозно брати,
Щѣ въ тѣй погоні до незвѣстныхъ метъ
Розумну думку радъ бы вѣдшукати!²⁾

Тому-то думаємо, що невдоволенє зъ сучасныхъ порядкѣвъ у свѣтѣ витворювалось въ души Франка найпаче тогдѣ, коли сидѣвъ въ тюрмѣ й коли страдавъ изъ-за наслѣдкѣвъ тои неволѣ. Тогдѣ-то вважавъ вѣнъ свѣтъ „малою горестю неробѣвъ“, — тогдѣ казавъ вѣнъ, що въ сеум свѣтѣ окрѣмъ зла годѣ глядѣти правды й розуму³⁾.

Хоча-жь Франко видить у свѣтѣ тѣлько лихо й бѣду, то не вказує наглядно причинъ страшныхъ невзгодинъ. Тому-то рецензентъ збѣрника „Зъ вершинъ и низинъ“ (Григорій Цеглинскій) пише ось-що въ сѣй справѣ: „Якѣ-жь причины сего невѣдрадного стану на свѣтѣ? Правда, що якъ рѣзномодно умѣе поетъ малювати людску бѣду, такъ въ причины, бодай однои, не входить близше. Ту выстають поетѣ загальники, якъ : неволя, тьма, дармоѣдство панѣвъ-богачѣвъ, неправда и т. и. Ба, чи звертаєсь хочъ разъ поетъ до тыхъ загальныхъ причинъ людского горя зъ словомъ гуманного упѣмненя, до панѣвъ, щѣбъ не „ссали людской крови и людского поту“, — до старшихъ, освѣченыхъ братѣвъ, щѣбъ занялись бездольною долею люду? Нѣ, анѣ разу! Чому? Бо вѣнъ якъ и вся теперѣшня поступова фармакольоія не любить

¹⁾ *ibid.*, стор. 61. — ²⁾ *ibid.*, стор. 58—59. — ³⁾ *ibid.*

средствъ спеціальныхъ, — вѣнъ має на все средство универсальне, оденъ-одинокій чарѣвный тализманъ. — Тымъ средствомъ универсальнымъ на все людеке горе есть — революція! "...¹⁾

Мы-жь додамо до сихъ слѣвъ рецензента ось-яку свою замѣтку: Правда, що теперь є въ свѣтѣ тяжкѣ невзгодины, але-жь се велике пытанє, чи по сподѣванѣй (поетомъ) страшнѣй катастрофѣ настане вже рай на землі? — чи „надъ обновленнымъ, щасливымъ свѣтомъ, надъ збратаными, чистыми людьми земля зацвите новымъ пречуднымъ цвѣтомъ“²⁾ Люде остануть ся все людьми, — вже-жь въ маленькѣй семьи нашего праотця Адама найшовъ ся Каинъ!...

Коли-жь поетъ глузувавъ изъ идеалистѣвъ и про нихъ сказавъ, що они „пѣдъ пнемъ перегнилымъ въ болотѣ гнилому вертять ся, клублять ся мовъ дробнѣ черяки“³⁾, то дивнымъ дивомъ опинивъ ся вѣнъ иногдѣ й самъ мѣжь идеалистами, якъ втихомирилась єго зворушена душа, страждуща зъ-за лихолѣтя въ житю. Въ такѣмъ спокѣйнѣмъ настрою душѣ зладивъ вѣнъ стихотворне оповѣданє „Паньскѣ жарты“⁴⁾.

Идеальнымъ типомъ являє ся тутъ старенькѣй пѣпъ, не-абы-якѣй батько панциняныхъ громадянъ. Вѣнъ ставъ у себе дома вчити сѣльскихъ дѣтей и нахиляти людей до тверезости. Та ба, такѣ просвѣтнѣ змаганя не вподобались пану Микуцкому, щѣ вмѣвъ хлопѣвъ тиснути, щѣ деръ данины безошадно та бувало говоривъ: „Хлопъ має вмѣтъ орать, косити и дѣвкойю въ танци носити, та „вѣрую“ та „отченашъ“, — письма не треба хлопѣ знати!“ (стор. 86'. Се бувъ типъ пана-недолюдка за часѣвъ пан-

¹⁾ „Зоря“, 1887; стор. 241.

²⁾ „З вершин і низин“, стор. 61.

³⁾ *ibid.*, стор. 43. — ⁴⁾ *ibid.*, стор. 76—251.

щияныхъ. „Що бувъ богачъ, громада гола — то славили паны довкола, що добре господарювавъ. Неразъ зимою, якъ у поли нема работы, а въ стодолѣ все зроблено й лѣсъ не тнуть, — щобъ панцины не дарувати, вѣнъ каже було лѣдъ орати!“ (85). Коли-жъ панъ Микуцкій довѣдавъ ся, що громадяне хочуть будувати школу та що пѣпъ радить имъ, розстати ся зъ шинкомъ, то загорѣвъ ся гнѣвомъ на попа, кажучи, що вѣнъ громаду „бунтує“. Але по сторонѣ громады стоявъ комисарь-Нѣмецъ, що панамъ добре дававъ ся въ тямки й боронивъ мужикѣвъ вѣдъ ихъ напасти. Колись-то сватавъ вѣнъ дочку въ пана, „такъ ему не тѣлько вѣдказали, а ще й оказію таку ему зробили середъ гостей, що бѣдолаха мало костей втѣкаючи не поломавъ. Такъ вѣдъ тодѣ на всѣхъ панѣвъ нетайный а завзятый гнѣвъ комисарь въ своѣмъ серци мавъ“. „А бувъ вѣнъ у циркулѣ сила, трохи-що старость рѣвня!“ Ажъ ось оповѣстивъ вѣнъ громадянъ, що цѣсарь хоче ихъ зробити вѣльными. Якъ они про се дѣзнались, то всѣ валѣмъ повалили на попѣвство и заявили панъ-отцеви, що хочуть на волю заслужити, та що всѣ присягнуть Богу, не пити вѣдъ нынѣ до вѣку вѣчного. Але старенькій пѣпъ порадивъ имъ, выждати ще два мѣсяцѣ до нового року, бо „присяга то не жарть!“ И дѣждались громадяне того нового року. Осъ якъ гарно описує поетъ сю подѣю :

Ще сонце ясне не сходило,
 Ледво на днину зазорѣло,
 И спало въ тѣмѣ село, коли
 Зъ звѣницѣ звоны загули
 И на всеночне людъ ззывали.
 Вѣдъ звонѣвъ гомону кругомъ
 Въ хатахъ будили ся, вставали,
 Немовъ зѣрки вѣконця съяли,
 А далѣ зъ-вѣльна пѣвагомъ

Въ кожухахъ и шапкахъ смушковыхъ,
 Въ великихъ чоботахъ пасовыхъ
 До церкви люде потягли.
 Далеко чутно, якъ скрипить
 Замерзлый снѣгъ пѣдъ ихъ ногами
 И пара зъ вѣддыхѣвъ клубами
 Несесь, на вусахъ мовь иглы
 Понамерзали вѣ одну мить.
 Идутъ купками, громадками,
 Та тихо такъ, не гомонять,
 Немовъ збирають ся зъ думками
 Щось дуже важне предпринять.
 Воно й не диво: адже-жъ нынѣ
 Є новий рѣкъ, присяги день!
 И наче воякъ, щѣ вѣ огонь
 Иде, такъ кождый тутка чує,
 Щѣ та присяга имъ зготує
 Чи-мало лиха, щѣ повиннѣ
 Чи-мало вражихъ силъ зломить,
 Чи-мало горя перенести,
 И паньскихъ каръ, жидѣвськой мести.
 Та все рѣшились будъ щѣ будъ
 Все вытерпѣть и грудь о грудь
 Ити, и головы зложить,
 Щѣобъ лишь свободу заслужить (стор. 143—144).

И прийшли громадяне пѣдъ церкву та побачили, щѣ
 дверѣ запертѣ; — вѣдъ паламаря-жъ довѣдали ся, щѣ
 прилетѣвъ изъ двора атаманъ и ключѣ вѣдъ него вѣдо-
 бравъ. Тогдѣ зворушивъ ся народъ и велѣвъ дзвонити на
 трѣвогу. Ажъ ось надлетѣла ватага паньскихъ посѣпакъ
 зъ нагайками! И крикнувъ атаманъ, щѣобъ усе розходи-
 лись, — се-жъ не свято, а будна днина: панъ казавъ лю-
 дямъ и попови йти на панщину — рубати лѣсъ! Миръ

не стерпѣвъ и хотѣвъ кинутись на посѣпакъ, коли ось-
явивъ ся пѣпъ та ледве-не-ледве влагодивъ колотнечу ска-
завши ось-що :

Сли панъ намъ нынѣ наказавъ
На панщину, то видно, дѣти,
Самъ Богъ йому сю мысль пѣславъ,
Йому дозволивъ розгордѣти,
Щобъ незадовго самъ вѣнъ въ сѣти
Своєи гордости попавъ.
Такъ отъ, щѣ я сказать вамъ мушу :
Схотѣвъ панъ взяти грѣхъ на душу,
Схотѣвъ у свято рокове
Намъ церковь Божу замыкати
И насъ на панщину всѣхъ гнати, —
Най буде й такъ ! Хто поживе,
Побачить, щѣ то зъ того буде !
Мы-жь, дѣти, бунтѣвъ не робѣмъ,
И за-для панської гордынѣ
Въ додатку ще й на себе нынѣ
Грѣха тяжкого не берѣмъ !
Мы силѣ власти покорѣмъ ся
Въ покорѣ, дѣти, покажѣмъ ся
Мы достойнѣйшими, нѣжь вѣнъ ! (154—155).

Саме-тогдѣ розшалѣлась буря люта, коли мужики
ѣхали до лѣса, „та ба, сильнѣйша панська воля, нѣжь та
метѣль посередъ поля!“ Коли глядѣ, ажъ и зъ попѣвства
ѣдутъ сани, на саняхъ пѣпъ, два атаманы й слуга. Вѣд-
такъ станули сани передъ дворомъ, а въ брамѣ явивъ ся
Микуцкій. Вѣнъ ставъ згнуцатись надъ попомъ, щѣ мовъ
добрий пастыръ иде туды, де йде и стадо. Але старень-
кій панъ-отець сказавъ ему смѣливо, щѣ въ свѣтѣ безъ-
рѣзницѣ усе свои границѣ має, и щѣ нѣхто такихъ гра-

ницъ безкарно не переступае! (168). — Въ лѣсѣ стали люде дрова рубати; вѣдтакъ крикнувъ атаманъ, щобы пѣпъ тягнувъ дрова на купу. Та отъ, слабосильный старецъ знемѣгъ ся зовсѣмъ и мовь скипка вправъ у снѣгъ зъ патыкомъ. Коли-жъ посѣпаки штуркали й пѣднимали его, то кинулись на нихъ громадяне зъ сокирами. Ажъ ось посѣпаки наче зблѣдли й понѣмѣли, та кинувшись людемъ до нѣгъ просили ихъ о пощаду. „Господь зъ вами!“ покликували они, — „щѣ робите? Хиба-жъ се мы зъ охоты власной самѣ те робимо? Хиба-жъ надъ нами не той самъ панъ, щѣ й надъ вами?“ (172). Та отъ, появивъ ся мѣжъ людьми самъ панъ и ставъ зъ нихъ глузувати, щѣ сейчасъ рвуть ся до сокиры, дарма, щѣ вѣнъ тѣлькѣ „жартувавъ“! А вже-жъ знемагающій пѣпъ озвавъ ся до недолюдка вѣ-останнѣ ось-якимъ вѣщимъ словомъ:

— За жартъ той, пане,
 Я скаргу передъ Божій судъ
 Заношу; нынѣ ще тамъ стане
 Мѣй духъ, а твоѣй, нѣмъ рѣкъ сей кане
 У вѣчнѣсть — то-жъ туды зазвуть!
 Добро твоѣ вѣ злѣдѣйскѣй руки
 Пѣде, й слѣду не буде знать
 Твоѣ бутя, — сыны и внуки
 Сей жартъ твоѣй будуть проклинать! (178—179).

И повезли громадяне слабого панъ-отця домѣвъ: жите плыло изъ устъ его струйками крови, — весь вѣнъ уже холодный ставъ и прощаючись зъ людьми прошептавъ: „Прощайте дѣти! И простѣтъ йому, — лишѣте кару Богу! корѣтъ ся тѣмъ, якъ довго тѣму Богъ на погибѣли дорогу не выведе!“

Опѣсля люде робили панщину смирно, все ждучи, щѣ то зъ всего того буде. Трохи перегода приѣхавъ

въ село староста зъ комисаромъ для слѣдства. Почали тягнути людей, та незабаромъ показалось, що староста у двѣрь не даромъ заѣхавъ: зъ паномъ бавивъ ся и полювавъ, а въ вольныхъ хвиляхъ бивъ-катувавъ хлопѣвъ и силувавъ свѣдчити на паньску корысть. Вже хлопы думали, що якъ староста пѣшле свѣй протоколъ до Львова, то запруть ихъ въ тюрьму. Ажъ ось порадивъ имъ нишкомъ комисарь, щобъ сейчасъ всю правду добре пописали й пѣслали до Львова пленипотентѣвъ вѣдъ громады. Але панъ велѣвъ пленипотентѣвъ половити, вѣдтакъ по приказу его катували ихъ и замкнули у шпихлѣрь. А хлопамъ сказавъ панъ, що теперь будутъ добре знати, якъ вмѣ вѣнъ скоботати. Нехай не вѣрятъ комисареви, котрый набрехавъ имъ, що швидко цѣсарь даруе имъ панщину. „Нѣ царь, нѣ самъ изъ неба Богъ не має права те дарувати, що мое!“ гукнувъ вѣнъ гордовито.

Минула зима, якъ ось комисарь приѣхавъ въ село и прочитавъ громадѣ патентъ цѣсарскій про свободу й волю. Вѣдтакъ пѣшовъ вѣнъ у двѣрь, щобъ и Микуцкій про се дѣзнавъ ся. Але злющій панъ казавъ „шваба“ замкнути въ псарню, чтобы псамъ патентъ свѣй прочитавъ! (207). Та ось тутъ кинули ся псы на бѣдного комисаря й були-бъ его зажерли, якъ бы громада такому жартовни страшному не вдѣяла кѣнца. Опѣсля комисарь просивъ людей, чтобы повели его до Микуцкого, по-за-якъ за такую забавку хотѣвъ бутного пана арештувати. Але Микуцкій змѣривъ ся на него стрѣльбою и крикнувъ: „Бачишь се? Тѣкай вѣдъ мене, швабскій сыну, бо быстра кулька за хвилину тобѣ погибель принесетъ!“ (214—215). Дарма, що комисарь грозивъ ему арештомъ, Микуцкій кричавъ зъ наругою: „Ходи сюда! бери мя! на!“ — и разомъ зъ кожного вѣкна заблысли цѣвки стрѣльбѣ. Тогдѣ заворушились громадяне й хотѣли пѣдпалити двѣрь,

та лишь на просьбу комисаря втихомирили ся. Опѣсля минали они мовчки паньскій двѣръ та поставили вартовыхъ, щобъ зъ-дали двора й пана стерегли.

Ажь ось дѣждала ся громада Великодня. Поеть вкладаючи цѣле оповѣдане въ уста якогось тямущого свѣдка тыхъ „паньскихъ жартѣвъ“, описуе воскресене народне ось-якъ чудово :

Великдень! Боже мѣй великій!
 Ще якъ свѣтъ свѣтомъ, не було
 Для насъ Великодня такого!
 Вѣдъ досвѣта шумъ, гамѣръ, крики,
 Мовь муравлисько все село
 Людми кишить. Всѣ до одного
 До церкви пруть. Якъ першій разъ
 „Христось воскресе“ заспѣвали,
 То всѣ мовь дѣти зарыдали,
 Ажь плачь той церквою потрясь;
 Такъ бачилось, що вѣкъ мы ждали,
 Ажь дотерпѣлись, достраждали,
 Що вѣнъ воскресъ — посередъ насъ!
 И якосъ такъ зробилось намъ
 У душахъ легко, ясно, тихо,
 Що бачилось готовъ бувъ всякій
 Цѣлѣй земли и небесамъ
 Кричать, спѣвать: минуло лихо!
 Найзлѣйшѣ вороги прощались,
 Всѣ обнимались, цѣлувались,
 А звонь звонять, не стають!
 А молодь бѣгае мовь пьяна,
 Кричить щѣ силы въ кождый куть:
 Нема вже панщины, нѣ пана!
 Мы вольнѣй, вольнѣй, вольнѣй всѣ!
 Ба й дѣтворя, щѣ въ старшихъ баче,

Й собѣ выгукую, неначе
Перепелята по вѣсѣ.... (219—220).

Коли громадяне стали святкувати празникъ народного воскресеня, саме-тогдѣ селомъ вели жовнѣрѣ пана Мигуцкого, звязавши ему руки. Кѣнцѣ-жь шнурѣвъ, щѣ оплѣтали паньскіе руки, державъ гайдукъ, немовъ мужикъ, щѣ гнавъ вола на торгъ, — а по-заду всѣхъ фхавъ Нѣмець-комисаръ на вѣзку. Якъ сей похѣдъ порѣвнявъ ся зъ людьми при церквѣ, то сказавъ имъ комисаръ, щѣ пань-дѣдичъ иде въ гостину, пити пиво, щѣ наваривъ для себе самъ. Громадяне, побачивши Мигуцкого, мовчали, — радѣсть, жаль и страхъ мѣшали ся въ ихъ серцяхъ; вѣнъ же стоявъ, понурившисъ, мовъ бы почувавъ, щѣ й его ткнувъ палець божій. Але нѣ одинъ крикъ ворожій, нѣ згѣрдный смѣхъ, анѣ проклѣнъ не выйшовъ зъ-помѣжь товпы.

И минули вже свята. Дивно було якось людямъ: вже въ робучій днѣ атаманъ не стававъ въ вѣкнѣ, не стукавъ костуромъ, не лаявъ, не гнавъ на панщину. У снѣ часомъ атаманъ ще имъ ввижавъ ся, але на явѣ все пѣшло противно. Працювали люде по поляхъ саміе собѣ, — а якъ згадали, щѣ они свободнѣи, то спѣвали собѣ веселу пѣсню й були вдоволеніе своєю долею. — И повели Мигуцкого до арешту, а въ дворѣ лишилась его недужа жѣнка зъ дѣтьми. Се-жь була добра людина, щѣ громадѣ неразь въ бѣдѣ помагала, ба й своего мужа слѣзми й словами старалась вгамувати въ его паньскихъ витребенькахъ. Теперъ она горювала, щѣ мужъ еи попавъ ся въ тюрму, и щѣ служба розносила паньске добро. И спонукавъ вѣйтъ людей, щѣбы для неи за-дармо працювали, ажъ доки не повернувъ бы пань. Коли-жь пань подужала, то скликала громадянъ до двора, и за-вдяки за ихъ помѣчь угостила ихъ дружнимъ пиромъ та й ска-

зала: „Пропали вже рабы й паны! намъ треба мирно, спільно жити!“ Вѣдтакъ зглянувшиє надъ нещасною панею, сказавъ їй вѣйтъ, що кѣлькохъ изъ громады поѣде зъ нею до комисаря, бо вѣнъ теперь старшій въ окрузѣ, — то чей схоче пана пустити на волю.

Мѣжь-тымъ Мигуцкій сидѣвъ въ келїи тѣсної и темної, та не мѣгъ дѣждатись нѣ слѣдства, нѣ суду. Коли-жь его разъ выпустили на прохѣдъ, то побачивъ вѣнъ комисаря, щѣ зъ чотырма гайдуками до него наблизивъ ся. Той поглянувъ на вязня наемѣшкувато, и вѣдтакъ вражений Мигуцкій, не чекаючи, щѣ скаже комисарь, кинувъ ся на него и потрясаючи его за грудь кричавъ: „Кровопѣйце! враже! — Чи ще ты моихъ мукъ не сытъ? Коли не сытъ, такъ доконай же мене вѣдъ разу!“ (стор. 246). Тогдѣ наляканный комисарь закричавъ, щѣбъ его ратували, а якъ гайдуки спѣймали Мигуцкого, то гукнувъ вѣнъ: „Ану тамъ, чуйте, панъ керкермайстеръ! Bank heraus! А коли Мигуцкій въ трѣвозѣ заявивъ, що вѣнъ шляхтичъ, то комисарь озвавъ ся: „Теперь у насъ конституція! И противъ права й противъ бука всѣ рѣвнї! Хлопцѣ! legt ihn platt! — и всыпте двайцять пять!“ — Дармо панъ пручавъ ся, кричавъ, — прийшло ся въ конституційный часъ закоштувати того, чимъ самъ колисъ такъ щедрый бувъ для громадянъ.

Вставъ Мигуцкій пришибленный, немовъ той трупъ блѣдый, — въ ярости погрожувавъ „швабови“, що сего ему не подарує, — що се буде смерть его! Тогдѣ комисарь вѣдкававъ спокѣйно, що Мигуцкій своєю шляхецкою пыхою самъ собѣ все лихо наробивъ. Вже-жь комисарь прийшовъ сюды, донести ему добру вѣсть, що хлопы прийшли зъ его жѣнокю, просити за него. Вѣдтакъ сказавъ комисарь Мигуцкому: „Идѣть же, пане, геть вѣд-тѣль, и забувайте, щѣ пропало!“

Але ті слова, що сповѣщали ему волю, не вменшили єго болю, — вѣнъ заплакавъ, — за-пѣзно порушилась въ него совѣсть! Грижа и тюрма пѣдточили єго здоровлє такъ, що за радою лѣкарскою треба було шукати ратунку пѣдъ теплымъ небомъ въ Италиі. А по-за-якъ у Мигуцкогo не було вже грошей, то ставъ ему въ пригодѣ Мошко, давнѣйшій паньскій вѣрникъ. Панъ и не спамятавъ ся, якъ контрактъ зъ жидомъ пѣдписавъ. И поки жнива ще настали, поѣхавъ вѣнъ зъ жѣнкою въ Италию. — Рѣкъ минавъ, — вернула панѣ вже вдовою, — панъ умеръ дєсь на чужинѣ. Опѣсля Мошко державъ село въ посесіі, а якъ ще кѣлька лѣтъ минуло, зѣбралась панѣ й дєсь кудєсь помчалась. И слѣдъ за нею замело, — а Мошко закупивъ село.

Се поетичне оповѣданє звеличивъ Г(ригорій) Ц(еглинскій) великими похвалами, написавши ось-що въ „Зорѣ“: „Паньскій жарты суть окрасою не тѣлько поезій Ивана Франка, але рускои поезіѣ въ загаль. Мы не вагуємъ ся сказати, що вѣдъ Шевченка немає красной поемы въ литературѣ рускѣй. Пѣдъ смирною написію „оповѣданє“ крыєсь ту епична поема перворядной красы и перворядной цѣны. Поетъ нѣбы оповѣдає подѣю одного села, але се подѣя зъ житя цѣлого народу; єго село, се лишь спецификованый типъ цѣлого народу малоруского, єго терпѣня й гуманидєть, — се черты не одного села, а цѣлого народу. Панъ Мигуцкій — се живѣсенскій типъ всѣхъ панѣвъ зъ бл. п. часѣвъ панщиняныхъ, а типы, якъ комисарь, живѣсенскій типъ Нѣмчика, що вѣдтручений гордою шляхтою стає на перекѣръ єи по сторонѣ мужика. Такого чудового типу, якъ пѣпъ-апостоль въ „Паньскихъ жартахъ“, не було ще до-теперъ въ литературѣ нашѣй, — типу, що зрѣшись одною долею зъ народомъ, словомъ своимъ и правдою своєю наче въ рукахъ держить єго

волю, єго пульсъ, єго кровь!... Всѣ типы поемы: Мигуцкій, по́пъ, комисарь, староста, — а надо все наро́дъ, зъ котрого поеть не по́днимає жадного въ типъ особ́ный, а представляє всѣхъ, яко типъ громадный, — се правдивіи типы наші, але достойніи станути побóчь найкрасшихъ типóвъ Гомеричныхъ "... („Зоря“, 1887; стор, 242).

Хоча-жъ мы високо цѣнимо „Панськї жарты“, то все-жъ думаємо, що професоръ Цеглинський похвальну згадку про сей твóръ трохи „пересоливъ“. Вже-жъ годѣ казати, що Франко стоить побóчь Шевченка, — що „єго типы достойніи станути побóчь найкрасшихъ типóвъ Гомеричныхъ“! Такому величному порóбвнаю ачей не схоче притакнути самъ Франко, по-за-якъ въ загалѣ звѣстно, що на Руси-Украинѣ нема другого Кобзаря, та що класичніи типы Гомеровїи зовсѣмъ суть вóдмѣнній вóдъ галицкихъ образкóвъ.

Въ „Панськихъ жартахъ“ поеть зладивъ стихотвóръ зъ деякими прикметами идеализму, а по-за-якъ вóнь попереду заявляє неразъ думки крайного радикализму, то вложивъ се оповѣданє въ уста мужика, самовидця тыхъ „жартóвъ“, бо не хотѣвъ бути неконсеквентнымъ супротивъ попереднього свого свѣтогляду. Тóлько-жъ тутъ не зберѣгъ ся вóнь подекуды неимовѣрного складаня поетичного. Се бо хотѣвъ вóнь, щобъ невчений мужикъ выголосивъ довге оповѣданє про „Панськї жарты“, та щобъ прикрасивъ єго гарными описами природы й поетичными образами. Такъ отже невчений мужикъ оповѣдає складно, неначе-бъ читавъ изъ книжки; — вóнь знає про давныхъ, маловчєныхъ попóвъ, щó ихъ святили въ Холмѣ, чи въ Луцку, — вмѣє розказати про побуть Ценілевича въ Куфштайнѣ и про смерть Вишньовского на „гицлѣвскóй горѣ“ у Львовѣ, про зруйнованє Парижской Бастиль вѣ часѣ французской революціѣ и т. и.

Опроче замѣчаємо, що, коли вдача старенького попамученика є идеалізована, характеристика Мигуцького являє ся зобразена барвами іскравими, по-за-якъ авторъ хотѣвъ представити два екстремы людських змагань. Менше вдатною вважає ся характеристика Нѣмця-комисаря, котрый не-въ-мѣру мстивъ ся панови за нечесть, яку ему колись заподѣяно при сватаню паньскої дочки. А вже-жъ сумнѣваемо ся, чи въ тыхъ часахъ абсолютизму, коли цѣсарскій комисарь великою повагою тѣшивъ ся въ окрузѣ, могла ему лучити ся така притычина, щобъ ему середъ гостей таку „оказію“ зроблено, що „бѣдолаха втѣкаючи мало костей не поломавъ?“ Вѣдтакъ неімовѣрною є ява єго зъ чотырма гайдуками въ арештѣ, коли хотѣвъ Мигуцькому звѣстити єго волю, та коли за напасть велѣвъ ему „выспати“ дваццять пять букѣвъ.

Хоча-жъ въ цѣлѣмъ оповѣданю добачаємо багато окрасъ поетичныхъ, то все-жъ є въ йому такожъ чи-мало прикметъ прозаичного писаня, зъ-за чого сей твѣръ являє ся денекуды римованою прозою. Вкѣнци запримѣчаємо, що авторъ непотрѣбно велѣвъ Нѣмцеві-комисарю користуватись дивнымъ жаргономъ, вкладаючи ему въ уста ось-якї слова й выразы: *правта* (правда), *пугувати* (будувати), *вѣтпирати* (вѣдбирати), *сросумѣла кльопа кльопа* (зрозумѣли глупї хлопы), *топра нашає цѣсарь* (добра бажає цѣсарь) и т. и. Хоча-жъ Нѣмецъ и мѣгъ такъ говорити, то все-жъ довшї єго мовы, списанї такимъ жаргономъ, не дуже мило вражають читача, дарма, що такимъ писанємъ комичнѣсть бесѣды подекуды пѣдносить ся.

* * *

Вышу поетичну стѣйнѣсть має легенда „Смерть Кайна“. Авторъ навязавъ єѣ до мистерїѣ Байрона „Кайнъ“, и про-те сю легенду можна вважати дальшою рѣчию твору Байронового.

Въ тѣй мистеріі читаємо, що, коли Каинъ убивъ свого брата Авля, ангель звѣстивъ ему прокляте боже, зъ-за чого треба було ему втѣкачемъ блукати по землі. Ёго жѣнка и сестра вразъ, Ада, взяла зъ собою дѣти та й пошла зѣ скитальцемъ на схѣдъ вѣдъ Едему. Отже въ легендѣ Франка бачимо Каина, щѣ, вѣбивши свого брата, блукавъ по свѣтѣ. Ада дѣлила зъ проклятымъ чоловікомъ прокляту ёго долю. Ажъ ось разъ въ темныхъ пралясахъ ночували они въ скалистѣй печерѣ. Ада заснула, а Каинъ розложивъ огонь и свѣтъ по-біля него, въ поломя втопивши очи. Фантастичнѣ сцени й явища разъ-поразъ выринали зъ огнистыхъ языкѣвъ, и ловлячи ихъ своимъ поглядомъ Каинъ немовъ здрѣмавъ ся. Сну тихого, правдивого давно-давно не знали вже ёго повѣки! А якъ настало рано, Каинъ дармо чекавъ, коли Ада встане зъ постелѣ, — бѣдна страдниця вмерла. Видъ смерти немовъ пѣдтявъ всю ёго волю й силу, — вѣнъ свѣтъ надъ трупомъ, и весь день, всю нѣчь сидѣвъ недвижно. А на другѣй день знявъ ся, наносивъ въ печеру сухого листа, вкривъ тѣло своєї дружини й камѣнемъ заваливъ вхѣдъ печеры.

Опѣсля пѣшовъ въ пустыню, — де? куды? по-щѣ ёму йти? про се давно вѣнъ не думавъ. Всюды бувъ сумъ однакѣй, самота однака й однаке горе люте! Вѣнъ минувъ лѣсъ, коли сонце хилилось до долу. Ажъ ось на самѣмъ сукрайку, де звѣдъ неба зъ пустынею зливавъ ся, видвигло ся щѣсь високе, рѣвне, мовъ хрусталь блискуче. Се були стѣны, котрыми обведено рай. — „То рай!“ застогнавъ Каинъ, „гнѣздо утраченогѣ щастя, щѣ наче сонъ майнуло и пропало! То жерело безбережного горя, щѣ такъ пристало до людського роду!... (стор. 9)¹⁾. И вѣдвернувъ

¹⁾ „Смерть Каіна“. Легенда Івана Франка („Літературно-наукова Бібліотека“. Книжка 3. Львів, 1889).

ся Каинъ вѣдъ Едему, щобъ геть ити, та отъ, якійсь глибокій, безмѣрний сумъ обнявъ его, — ему забажалось, ще разъ поглянути на захѣдъ, а коли минула нѣчь, то якась сила тягла его туды, де бувъ рай. Вѣнъ самъ не знавъ, чого ему туды йти, — нѣчого тамъ не ждавъ, не надѣявъ ся, — а все-жь ишовъ на захѣдъ. И ось захо- дяче сонце вказало ему зновъ вчорашній видъ чудовый: хрустальнй стѣны, золоті башты, — та такъ далеко-далеко, що, бачилось, до неба було вѣдвое ближше. Але Каинъ не жахавъ ся далекои дороги; — вѣдъ смерти брата вѣнъ стѣлько лѣтъ блукавъ безъ меты, — ажъ ось першій разъ мета ему заблисла!

День за днемъ ишовъ вѣнъ, — бачилось ему, що йшовъ може й сотнѣ лѣтъ. Врештѣ дѣйшовъ до цѣли: продроглый, хорый и нещасный станувъ Каинъ пѣдъ райскою стѣною, и отъ, першій разъ по смерти брата вѣнъ притулившись до стѣны заснувъ той ночи. Тѣлько-жь и тогдѣ не найшовъ супокою: страшнй сны томили его всю нѣчь. А рано вставши чувъ себе ще бѣльше нещаснымъ, нѣжь доси: стѣна гладка, мовъ лѣдъ, и высоченна сягала мабутъ ажъ до неба, — нѣгде не було нѣ проходу, нѣ брамы, нѣ нарѣжниць, — рѣвно-рѣвно простягалась она, мовъ-бы весь свѣтъ на-двое хотѣла перерѣзати на вѣки вѣчнй. Въ нѣмѣй розпуцѣ бивъ вѣнъ головою о ту стѣну, бивъ кулаками, грызъ зубами, поки знесиленный не впавъ неначе трупъ. Три днѣ отакъ вѣнъ бивъ ся; крикъ его, мовъ ревъ звѣря раненого, трѣвоживъ мертву тишу пустынѣ, — инколи вѣнъ намагавъ ся молитись, але зъ устъ его лились гордй, богохульнй речи. А далѣ втихомиривъ ся вѣнъ и сказавъ: „Нехай и такъ! Проклятый я, се знаю! — кровь брата на моихъ рукахъ! Я стративъ дѣдицтво раю!... Та за весь бѣль безмѣрний, за всѣ тй муки безъ кѣнця, щѣ знѣсь я и зносити буду, одного лишъ бажаю, о Боже!

Дозволь лишь разъ еще, лишь на хвилину, хочъ зъ-далека заглянути въ рай!“... И сквапно пошовъ вѣнъ по-узъ стѣны, але годъ було найти вхѣдъ до раю, — стѣна тяглась мовъ въ безконечну даль. Але Каинъ уже не вѣддававъ ся розпуцѣ, не клявъ, не рвавъ ся... Вѣнъ ишовъ и йшовъ, ажъ разъ побачивъ середъ пустынѣ высоченну, остру гору, щѣ шпильомъ купала ся въ небесному блакитѣ. Каинъ рѣшивъ ся вылѣзти на ту гору, бо дѣзнавъ ся, щѣ для него мабуть замурована брама райска. Вѣнъ забажавъ вылѣзти на вершокъ тои гори й зъ-вѣдтамъ побачити рай.

И не довго роздумуючи пустивъ ся Каинъ въ дорогу. По довгихъ, дуже тяжкихъ трудахъ станувъ на самѣмъ вершку: скелетъ нужденный, ранами покрытый й ледво ще живой. Але вѣнъ не спѣчнувъ, — глянувъ въ даль безмѣрну, туды, де въ пурпуровому промѣню купавъ ся величный ясный „городъ божій“. И щѣ-жь побачивъ въ йому? — Пусто скрѣзь, лишь дерева стояли сумовито, а крѣмъ нихъ не було нѣгде анѣ живои душѣ... Та нѣ! посередъ раю, на майданѣ стояли два дерева найвысшѣ, — се на право — то дерево житя, а те на лѣво — дерево знаня добра й зла. Дерево житя розтрѣскано небеснымъ громомъ, але оно не рѣшилось своєю живои силы; пѣдъ деревомъ же знаня клубило ся гаде, а на гѣлькахъ его понависало богато плоду. Той плѣдъ блищѣвъ-манивъ, та отъ, повѣявъ вѣтеръ, и овочѣ посыпались на землю, та всѣ вѣдъ разу огнемъ розпрыели, попеломъ розсѣлись...

И бачить Каинъ далѣ: въ мглѣ рожевѣй щѣсь зародилось мовъ комашня. Придивлюе ся, — се люде! — се тысячѣ й миліоны людей, щѣ товплять ся на-въ-круги дерева знаня, щѣбъ захопити хочъ одну кисличку. Потокы-жь крови й море слѣзъ значать ихъ путь, бо всякій, хто вкусить того плоду, стае лютый, мовъ звѣрюка, — палить, руйнуе все, мовъ божевѣльный. Мѣжь-тымъ до де-

рева жита нѣхто не рве ся. На йому плодѣвъ не богато, — они заховались мѣжь листемъ та тернемъ, то-жь и не ласить ся нѣхто на нихъ, а якъ часомъ хто, вѣдбившись вѣдъ товпы, до сего дерева наверне ся, и вкусивши плоду чудового, почне гукати на другихъ, щобъ ишли туды, то тѣ кидають ся на него й бють та мучать его, мовъ за найтяжшу провину.

Побачивъ Каинъ и два звѣрѣ, щѣ стояли на майданѣ: одинъ засѣвъ пѣдъ деревомъ знаня, — величный, зъ лицемъ жѣночимъ и зъ тѣломъ льва. Ёго обѣли люде, мовъ бы про щось пытали, але звѣрѣ мовчавъ, и вѣдтакъ роѣ людей рвались за плѣдъ дерева знаня, и зновъ вертались до сеи потворы. А другій звѣрѣ засѣвъ пѣдъ деревомъ жита: зъ крылами лилика, зъ хвостомъ якъ пава, зъ кѣгтями орла, зъ тѣломъ хамелеона й зъ жаломъ змиѣ. Вѣнъ манивъ до себе всѣхъ, и всѣхъ вѣдводивъ вѣдъ дерева жита. А хто за нимъ на-слѣпо бѣгъ, той розбивавъ ся о камѣнь, або опинявъ ся въ тернахъ, ярахъ глибокихъ... Тому-то кричали люде, що дерево жита — се химера й брехня!

Глядѣвъ на се все Каинъ и мовъ-то ножемъ рѣзало его по серцю. Вѣнъ закрывъ свое лице руками й скрикнувъ: „Охъ, досыть, досыть, о Боже! Не хочу бѣльшь глядѣти на сей видъ!“ Хоча-жь опѣсля пѣтьма лягла на землю й закрыла рай, то въ души Каина оставъ ся тяжкій бѣль, — вѣнъ не жалѣвъ за раемъ, — и чимъ-скорше пустивъ ся горою долѣвъ. И думавъ вѣнъ: „Такъ отъчимъ Богъ дуривъ вѣтця, мене й всѣхъ людей! — Хто-жь роздеръ на двое жите й знане, и ворогѣвъ заклятыхъ изъ нихъ зробивъ? Чи-жь не його се дѣло? Годѣ, коли особно въ раю вѣнъ отѣ два дерева садивъ, закимъ ще создавъ Адама, вже проклявъ його, вже назначивъ весь рѣдъ його на муку, на вѣчне горе! Бо коли знане е врагъ жита,

то по-що-жь намъ бажанє знаня? — Коли хотѣвъ, щобъ мы живїи були, чому-жь зъ-першу намъ не казавъ, поѣсти плодѣвъ изъ дерева жита? "... (стор. 31—32). Вѣд-такъ сказавъ собѣ Каинъ, що знанє не є врагъ жита, — що оно веде къ житю, вбезпечує житє, — що жереломъ жита є чутє, любовь... А далѣ дѣйшовъ до сєи думки, що „житє мы маємъ въ собѣ, и не треба намъ въ рай тиснутись, щобъ його дѣстати“ (стор. 36). Се-жь „въ той часъ, якъ Богъ изъ раю насъ выганявъ, вѣиъ самъ у сердце намъ вложивъ той рай и давъ намъ на дорогу!“

Опѣсля жалкувавъ ся Каинъ, що Богъ страшнїи, могучїи покусы порозетавлявъ людямъ въ дорозѣ. Ось бо при мизернѣмъ знаню сидить загадка и тьма на стражи, а ту дорогу, щѣ веде до сердца, до щирои любви, загородила химера быстрокрыла, котра манить, и найяснѣйшу правду въ привидѣ, у ману пусту змѣняє. И отъ, люде рѣжуть и мордуютъ однї другихъ, рыють ся въ земли, до неба рвутъ ся, плывутъ за море, шукаючи раю, щастя, супокою, — шукаючи того, щѣ лишъ въ сердца своѣмъ, въ любви взаимнѣи можуть знайти. Вкѣнци-жь звернувъ ся Каинъ ось-якими словами до людей: „Покиньте плакати по стра-тѣ раю! Я вамъ його несу! Несу ту мудрѣсть, котра може вамъ його здобути, — у власныхъ сердцахъ рай новий створити!“ (40).

Такъ думавъ Каинъ, и зъ сердцемъ, повнымъ теплои любви до людей, наблизивъ ся до села, котре розсѣлось въ тихѣи затоцѣ на паляхъ, повбиваныхъ у дно озера. Въ сѣмъ озерѣ рыбалки ловили рыбу, а супротивъ села на узберѣжю гуляла на майданѣ молодѣжь: однї бѣгали на взаводы, другї танцювали, иншї натягали лукъ и стрѣляли до меты, — деякї-жь обступили старого дѣда, щѣ брязчавъ на струнахъ и щѣсь спѣвавъ. Каинъ бачивъ се все: сей видъ бувъ єму сто разъ милѣйшїи, нѣжь недав-

ный привидъ раю. Ажь ось мѣжь дѣтьми зробивъ ся крикъ : у лука порвала ся струна. — „Дѣду! дѣду Лемехъ! направте лукъ!“ крикнувъ якійсь хлопецъ. И дѣдъ покинувъ грати й взявъ лукъ у руки. Хоча-жь вѣнъ бувъ слѣпый, то напаявъ струну на роговый лукъ, вѣдтакъ сказавъ дѣтямъ, що вѣнъ ще готовъ, помѣряти ся зъ ними при стрѣльбѣ. И зрадѣли дѣти, що дѣдъ Лемехъ хотѣвъ зъ ними стрѣляти до меты. Ажь ось побачили Каина, що наближавъ ся на край майдану. — „Горе!“ закричали дѣти, — „хтось чужій иде! — розбѣйникъ! лѣсовый дикарь! Ратуйте, дѣду!“ Здрогнувъ ся дѣдъ Лемехъ и спытавъ ся суворо, де є той дикарь? И вѣдповѣли, що вѣнъ изъ-за кедра вийшовъ та до нихъ иде. Лемехъ вложивъ тогдѣ на лукъ нову стрѣлу й выстрѣливъ. — „Стѣй! Лемехъ, стѣй!“ роздавъ ся голосъ. „Я-жь твѣй прадѣдъ Кайнъ!“ Та остра стрѣла попала Кайнови прямо въ сердце. Коли-жь Лемехъ про се дѣзнавъ ся, то вжахнувъ ся, и пѣшовъ прямо туды, куды пустилъ стрѣлу, ажь поки не спѣткнувъ ся й не впавъ на трупъ Кайна. — „Се вѣнъ! се вѣнъ!“ мовъ божевѣльный скрикнувъ Лемехъ. — „Дѣти! пропали мы, пропавъ увесь нашъ рѣдъ на вѣки вѣчнѣй! Кайнъ смерть принявъ изъ моихъ рукъ!“

Незабаромъ збѣглась громада зъ села й довѣдалась вѣдъ Лемеха, що се предокъ ихъ Кайнъ, проклятый Богомъ за убійство брата! И велѣвъ Лемехъ прокляте тѣло прикинути камѣнемъ, та засыпати пѣскомъ. Мѣжь-тымъ лежавъ Кайнъ мовъ дитя, вколысане до сну, зъ лицемъ спокѣйнымъ, яснымъ, на котрому, здавалось, и по смерти тѣла ще несказана утѣха и любовь. Та швидко купою камѣня покрывъ ся трупъ...

Въ сѣй легендѣ зъобразивъ поеть прегарно Каина въ єго величнѣмъ змаганю, побачити ще разъ бодай зъ-далека утраченный рай. Ся частина стихотвору (стор. 8—25

має справдѣ високу стѣйнось художницку. Вдача Каина являє ся тутъ демоничною: природа могла его мучити, але смерть боялась его! Хоча вѣнь убивъ свого брата, хоча клявъ Бога й себе, то все-жь являє ся вѣнь нещаснимъ страдальцемъ, щѣ йшовъ свѣтами може й сотнѣ лѣтъ, щѣбъ тѣлько добитись до Едему й побачити ще разъ утрачений рай. А вже-жь пѣзнавъ вѣнь вкѣнци, щѣ проклятый его гѣлосъ не доходить до Бога. — „Самъ я виненъ, щѣ небо не вѣдповѣдає менѣ!“ промовивъ вѣнь зъ резинацією на свою тяжку долю.

Але-жь въ другѣй частинѣ сего твору бачимо деяке немѣвѣрне складане поетичне. Поетъ каже, щѣ Каинъ станувъ на вершку горы, котра высша була вѣдъ райскои стѣны; — та-жь стѣна була такъ висока, щѣ Каинови здавалось, мабутъ-то она ажъ до неба сягала! И дивнимъ дивомъ мѣгъ вѣнь зъ такои високои горы все бачити, щѣ долѣ дѣяло ся въ раю: мѣгъ видѣти людей, щѣ горнулись до дерева знаня й житя, — ба, на звѣрю, щѣ за сѣвъ пѣдъ деревомъ житя, узрѣвъ Каинъ крыла лилика, хвѣсть павляный, кѣгтѣ орлинѣй, жало змѣине, тѣло хамелеона! Вже-жь того всего не мѣгъ вѣнь видѣти зъ тои высоченои горы, — се бувъ тѣлько привидъ. Коли-жь єму таке привидѣлось, то фантастичнѣй образы не мѣгъ вѣнь уважати дѣйстностию, и про-те непотрѣбно дорѣкавъ Богу, щѣ той дуривъ Адама и всѣхъ людей. Тому-то думаємо, щѣ Байронъ у своѣй мистеріи мѣгъ Каинову въ розмовѣ его зъ Люциферомъ вложити въ уста такѣ докѣрливѣ слова супротивъ творця свѣта, але у Франковѣй легендѣ переспѣвъ такои Байроновои хрѣвъ являє ся неконче доладнымъ.

Опроче деклямація Каина про дерево житя й дерево знаня натякає на схолястерію, котрой не мѣгъ проявити Каинъ. Ба, въ легендѣ Франка высказує Каинъ

такі думки, котрі собѣ противорѣчать: разъ мовить, що Богъ роздеръ на-двоє жите й знанє, та зробивъ зъ нихъ ворогѣвъ заклѣтыхъ (стор. 31), а вѣдтакъ каже, що знанє не є врагъ житя, — що оно веде къ житю (стор. 34). — Авторъ вкладає вѣдтакъ въ Каиновѣ уста слова, що, хто зъ плоду дерева житя вкусивъ, той прояснювавъ ся весь и проймавъ ся благимъ спокоємъ, та отъ, незабаромъ каже Каинъ, що жерело житя маємо въ собѣ, й що не треба намъ въ рай тиснути ся, щобъ єго дѣстати, — значить, Каинъ безъ причины нарѣкавъ на Бога, що не казавъ людемъ ѣсти плодѣвъ дерева житя. Вѣдтакъ не розумѣемо, по-що дорогу до серця загородила химера бы-строкрыла, котра правду въ привидѣ, въ ману змѣняє. Вже-жъ по-переду сказано, що та химера засѣла пѣдъ деревомъ житя, дарма, що она мала-бы бѣльшь пригоже мѣсце пѣдъ деревомъ знаня.

Вкѣнци поминувши се пытанє, чи слѣпный Лемехъ мѣгъ Каина вѣбити, чи нѣ, заявляємо, що Каинъ не мѣгъ сказати, мабуть-то чоловѣкъ лишъ у своѣмъ серцю може знайти щастє, супокѣй раю, — що вѣнъ не мѣгъ учить людей, щобъ себе взаимно любили. Вже-жъ єму була ненавистна й та, котру колись любивъ бѣльшь вѣтця й матери, — єму стала нелюба єго сестра й жѣнка вразъ, коли вѣвивъ свого брата. Вѣдки-жъ взялась въ єго завмерлѣмъ серцю снага горячої любви? — вѣдки наплыло єму на думку, стати речникомъ щирои любви, братерства братнього, коли пѣсля погляду на рай оставъ ся въ єго души „несвѣцькій, острый бѣль?“ Правда, що такою метаморфозою въ души Каина кѣнчить ся легенда епизодомъ примиряючимъ — правда, що Каинъ являє ся вкѣнци въ сьєвѣ героя-страдальця, що любовью влагоджує свое примучене серце, — але-жъ такій страдалецъ перестає бути Каинномъ, бо перетворює ся въ речника новыхъ идей нашего

часу. Коли-жъ така проповѣдь любви въ устахъ Каина здає ся намъ иллюзоричною, то справдѣ имовѣрными суть слова Люцифера, высказані въ Байроновѣй мистеріи до Каина, що дерево знаня подало людямъ одно добро, — розумъ¹⁾.

* * *

Помѣжъ иншими стихотворами Франка визначує ся оповѣданє служницѣ п. з. „Сурка“ (Львѣвъ, 1890). Се коротеньке оповѣданє оцѣнивъ складно Илля Кокорудзь („Зоря“, 1891; стор. 136). Подавши змѣсть сего гарного стихотвору, пише сей рецензентъ мѣжъ иншимъ ось-що: „Въ сѣмъ артистичнѣмъ творѣ выступає передъ нашѣй очи на першѣмъ плянѣ статья бѣдной служницѣ жидѣвськой, статья оточена милымъ свѣтломъ, котре насъ вражає приємно, будить любє чувство й зъєдиує нашу симпатію для Сурки. Статья Сурки, змальована авторомъ, робить зъ нашою душею то-само, що каждый правдивый твѣрць штуки: мы забуваємо на нужденнѣсть и тѣсноту щоденного житя, а переносимо ся въ сферу идеалѣвъ, взносимо ся нашими думками й чувствами високо-высоко и спонукуємо самѣ себе, и въ людинѣ, що займає найнизше становище въ суспѣльности, поважати тепле, глибоке, благородне й до пожертвованя готове чувство... Цѣле оповѣданє повне вельми хорошихъ, а такъ плястичныхъ и вѣрныхъ описѣвъ и докладныхъ мальовань мыслей и чувствъ душѣ, що нѣчого не дало-бъ ся вѣдняти, анѣ додати безъ попованя гармоніѣ“...

Подавши поглядъ на поетичну творчѣсть Ивана Франка згадуємо тутъ ще про сѣ три єго стихотворы: 1. „Дума про Маледикта Плосколоба“. Изъ старыхъ паперѣвъ

¹⁾ Порѣвн. мистерію Іордона Байрона „Каинъ“ въ перекладѣ Ивана Франка („Дрібна Бібліотека“. IV. Львѣвъ, 1879; стор. 49).

выпорпавъ Джеджаликъ. Львѣвъ, 1878¹). — 2. „Идиллія“ („Зоря“, 1886; стор. 388—389)²). — 3. „Прольоѣ“ — выголошений С. Яновичемъ на юбилейнѣмъ передетавленю руско-народного театру въ память 50-тыхъ роковинъ смерти Ивана Котляревского („Зоря“, 1888; стор. 359—360)³). Въ сѣмъ стихотворѣ авторъ являє ся поетомъ-народовцемъ, котрому батькѣвскій святощѣ справдѣ дорогій. Народовцемъ уважаемо его такожь въ стихотворнѣй „Вандрѣвничѣй лѣтописи“, котру зладивъ у Львовѣ 1884. р., коли вразъ зъ рускою молодѣжю йшовъ „въ дорогу“ зъ Дрогобича ажъ до Выжницѣ. Осъ бо на хоругвѣ, щѣ на заголовнѣмъ образку держить въ руцѣ молодой вандрѣвникъ, велѣвъ авторъ выписати отъ-сѣй слова звѣстною пѣснѣ :

Я щасный руску матѣрь маю,
И ревный Русинъ мѣй отецъ,
Я тымъ надъ все ся величаю,
Що-мъ щиро-рускій молодець!

До рускои пѣснѣ мои груди,
Ажь скаче серденько мое, —
Для рускои землѣ мои труды,
Для рускои вѣры сердце бѣ!

Вѣдтакъ подаемо ще переглядъ важнѣйшихъ стихотворныхъ перекладѣвъ и переспѣвѣвъ Франка: 1. „Кантинъ“. Мистерія въ трѣохъ дѣяхъ Гордона Байрона. („Дрѣбна Библиотека“. IV. Львѣвъ, 1879). — 2. „Фавстъ“. Тра-

¹) Се е сатира на Венедикта Площаньского, бувшого редактора политической часописи „Слово“.

²) „З вершин і низин“, стор. 70—75. — Прегарный стихотворѣ „Идиллія“ надруковано въ польскѣмъ перекладѣ автора въ литературной часописи „Ruch“ у Львовѣ, 1887; стор. 168—170.

³) Въ „Зорѣ“ надруковано 1890. р. „Панича“, урывокъ зъ поемы „Нове жите“, стор. 105—107.

гедія Йогана Вольфганга Гете. Часть перша. Зъ нѣмецкого переклавъ и пояснивъ...¹⁾. У Львовѣ, 1882. — 3. „Ли съ Микита“ — зъ нѣмецкого переробивъ... („Дзвѣнокъ“, письмо иллюстроване для дѣтей и молодежи. Львовѣ, 1890; число 3—21; и окрема вѣдбитка зъ р. 1891.)²⁾. — 4. „Пригоды Донъ Кихота“. Зъ испаньскои повѣсти переробивъ Миронъ („Дзвѣнокъ“, 1891; число 2. и дальшій, — доси не докѣнчено)³⁾. — Мѣжъ сими литературными працями вызначуе ся найпаче перекладъ Гетового „Фавста“⁴⁾. Сей перекладъ є справдѣ окрасою нашої литературы, поза-якъ Франко въ гарнѣй, милозвучнѣй нашѣй мовѣ вмѣвъ выразити высокѣ думки величнѣй нѣмецкои трагедіѣ. Въ „переднѣмъ словѣ“ подає вѣнъ ось-якѣй свѣй поглядъ на Фавста: „Зъ початку трагедіѣ — ворогъ суспѣльности, при кѣнци ставъ Фавстъ борцемъ за суспѣльнѣсть. Боротьба, почата въ имени єдиницѣ стала ся боротьбою тои єдиницѣ за суспѣльнѣсть и для суспѣльности. Герой духовѣи революціѣ, Фавстъ, пѣшовъ далъ и станувъ безмѣрно выше, нѣжъ герой суспѣльно-политичнѣи революціѣ, Наполеонъ. Бо коли Наполеонъ стоить мовъ великѣй дубъ корѣнемъ зовсѣмъ ще въ XVIII. вѣцѣ и тѣлько величезну, тѣмаву тѣнь кидає въ XIX. вѣкъ, то Фавстъ, мовъ рѣка, хотъ жерело своє має такожъ въ XVIII. вѣцѣ,

¹⁾ Меншу половину сеи першої части „Фавста“ надруковано въ XIII. рочнику „Правды“ у Львовѣ, 1880. р.; стор. 1—24; 1884. р. 146—195.

²⁾ Въ нѣмецкѣмъ текстѣ сей стихотвѣръ має заголовокъ „Reineke Fuchs“. — Комична поема „Reineke Vos“ є памятникомъ долѣшнѣ-нѣмецкои мовы зъ кѣнца XV. вѣку. Славный поетъ Гете переробивъ сей епичный стихотвѣръ въ мѣвѣ ново-горѣшнѣ-нѣмецкѣй пѣдъ заголовкомъ „Reineke Fuchs“.

³⁾ Авторѣмъ испаньскои повѣсти „Don Quixote“ бувъ Miguel de Cervantes Saavedra (родивъ ся 1547. р.).

⁴⁾ Франко присвятивъ перекладъ „Фавста“ Михайлови Петровичу Драгоманову.

прецѣнь найширшимъ и найглубшимъ ложискомъ плыве въ XIX. вѣцѣ. — Зъ тымъ историчнымъ значѣнемъ „Фавста“ непосредно вяже ся й его загально-людське значѣне. Анѣ наука сама собою, анѣ свобѣдне й безжурне житѣ, анѣ почести, нѣ слава, — нѣчо те не може уцасливити чоловѣка, якъ довго той чоловѣкъ все и всюды має на оцѣ тѣлько себе самого. Ажъ коли вѣнъ вѣсь свои здобутки, всю свою силу поверне на працю около уцасливленя другихъ,... тодѣ чоловѣкъ може бути щасливимъ. Ся велика правда, котрою завершує ся „Фавстъ“, надає тому творови ще й теперь, въ нашъ вѣкъ, живу революційну силу. Вѣнъ не то, що не застарѣлый для насъ и по идеямъ, але противно, може и въ тѣмъ зглядѣ — не згадуючи про незрѣвану поетичну красоту — служити намъ на довго ще взѣрцемъ и провѣдникомъ“ (стор. X—XI).

*

*

*

Слѣдує вѣдтакъ поглядъ на повѣсти й новелѣ Ивана Франка. Ось и они:

1. „Петрѣвъ и Добощукни.“ Повѣсть Джеджалика въ трехъ частяхъ („Другъ“. Письмо для белетристики и науки. Львѣвъ, 1875; стор. 441. 465. 490. 514. 537. 561; — *ibid.* 1876; стор. 6. 19. 38. 53. 67, 88. 100. 134. 151. 161. 197. 217. 262. 281. 294. 305).

2. „Два приятелѣ“. Оповѣдане Джеджалика („Днѣстрянка.“ Альманахъ зъ календаромъ на рѣкъ 1877. У Львовѣ, 1876; стор. 22—32. — „Въ потѣ чола“. Образки зъ житя робучого люду. Львѣвъ, 1890; стор. 12—22)

3. „Лесишина челядь“ — Джеджалика („Днѣстрянка“, стор. 57—64. — „Въ потѣ чола“, стор. 1—12).

4. „Бориславъ“. Картины зъ житя пѣдгѣрекого народа. I. Рѣчникъ („Другъ“, 1877; стор. 1—7; 17—18). — II. На роботѣ (*ibid.*, стор. 18—23; 36—38). — III. На-

вернений грѣшникъ (ibid., стор. 38—45; 66—74; 93—105).
— Въ окремо́й вѣдбитцѣ явились ей три картины у Львова р. 1877. п. з. „Письма Ивана Франка“. II.

5. „Патріотичні порывы“ (Громадській Другъ“. Львѡвъ, 1878; № I; стор. 2—6).

6. „Voа constrictor“. Повѣсть („Громадській Другъ“, 1878; № II; стор. 98—109; — „Дзвѣнь“, 1878; стор. 187—202; — „Молоть“, 1878; стор. 39—62. — У-друге надруковано сю повѣсть въ Библиотечѣ „Зорѣ“ у Львова, 1884. р.).

7. „Оловець“. Зъ моихъ споминокъ. Ескизъ Руслана („Правда“, рѣкъ XII. Львѡвъ, 1879; стор. 762—773. — „Галицкї образки“ Ивана Франка въ руско-украиньскѡй Библиотечѣ [№ 12]. Евгенїя Олесницкого. Львѡвъ, 1885; стор. 26—48. — „Въ потѣ чола“, стор. 42—55).

8. „На днѣ“. Суспѣльно-психольогїчна студїя. („Дрѣбна Библиотека“. Львѡвъ 1880; книжка XIV. — „Въ потѣ чола“, стор. 62—120).

9. „Добры заробокъ“. Оповѣданє Руслана („Свѣтъ“. Львѡвъ, 1881; стор. 44—46. — „Въ потѣ чола“, стор. 139—145).

10. „Бориславъ смѣе ся“. („Свѣтъ“, 1881; стор. 1. 21. 41. 61. 81. 99. 119. 139. 163. 185; — 1882; стор. 211. 231. 253. 277. 309).

11. „Слимакъ“ — Мирона („Календарь товариства Просвѣта“ на рѣкъ 1882; стор. 27—39. — „Въ потѣ чола“, стор. 130—139).

12. „Циганы“. Ескизъ Мирона („Дѣло“. Львѡвъ 1882; число 86. 87. — „Въ потѣ чола“, стор. 167—179. — перероблено 1887. р.)

13. „Грицева шкѡльна наука“ — Мирона („Дѣло“, 1883; ч. 40. — „Галицкї образки“; стор. 14—25. — „Въ потѣ чола“, стор. 35—42).

14. „Захаръ Беркутъ“. Образъ громадского жителя карпатской Руси въ XIII. вѣцѣ („Зоря“, Львѣвъ, 1883; стор. 97. 117. 133. 149. 169. 185. 205. 221. 237. — Въ окремо́й вѣдбитѣ явилась сея повѣсть накладомъ редакціи „Зорѣ“ у Львовѣ 1883 р.).

15. „Мавка“. Лѣтна казочка Мирона („Зоря“, 1883; стор. 322 — 324).

16. „По єдинокъ“. Зимова казка Мирона (ibid., стор. 339—340).

17. „Самъ собѣ виненъ“ („Иллюстрированный календарь товариства Просвѣта“ на рѣкъ 1884; стор. 1—10. — „Въ потѣ чола“, стор. 120—130).

18. „Исторія мои сѣчкарни“ — Руслана („Иллюстр. календарь тов. Просвѣта“, 1884; стор. 10—16. — „Въ потѣ чола“, стор. 159—166).

19. Лѣсы и пасовиска — Мирона. Оповѣдане бувшого пленipotента („Иллюстр. календарь тов. Просвѣта“, 1884; стор. 24—35. — „Въ потѣ чола“, стор. 179—190).

20. „Вильгельмъ Тель.“ Новеля Мирона („Зоря“, 1884; стор. 1—3).

21. „Schönschreiben“ — Мирона (ibid., стор. 9—11. — „Галицкѣ образки“, стор. 49—58. — „Въ потѣ чола“, стор. 56—61).

22. Хлопська комісія. Оповѣдане („Зоря“, 1884; стор. 25—27; 32—35. — „Въ потѣ чола“, стор. 145—158).

23. „Пирогы зъ черницями“ — Мирона („Дѣло“, 1884; число 47).

24. „Малый Миронъ“ („Галицкѣ образки“; стор. 3—13. — „Въ потѣ чола“, стор. 28—35)¹⁾.

¹⁾ Новель „Schönschreiben“ и „Малый Миронъ“ написавъ Франко въ 1879. р.

25. „Довбанюкъ“. Оповѣдане („Зоря“, 1886; стор. 105—107. — „Въ потѣ чола“, стор. 190—198).

26. „Місія“ („Ватра“. Стрый, 1887; стор. 63—90).

27. „Яць Зелепуга“. Образокъ зъ Бориславско-го житя („Зоря“ 1887; стор. 291—294; 311—314; 327—329; 390—394; 410—412).

28. „Домашній промысль“. Оповѣдане („Товаришь“. Письмо литературно-наукове. Ч. I. Львѣвъ, 1888; стор. 3—13. — „Въ потѣ чола“, стор. 198—207).

29. „Гава“. Образокъ зъ житя пѣкарпатекого народу (выдане товариства „Просвѣта“. Число 110. Львѣвъ, 1888).

30. „Чума“. („Зоря“, 1889; стор. 209—213; 237—243; 277—278).

31. „На лонѣ природы“. („Зоря“, 1890, стор. 1—4).

32. „До свѣтла!“ Оповѣдане арештанта (ibid., стор. 17—21; 33—36; — „Въ потѣ чола“, стор. 267—288).

33. „Гава и Вовкунъ“. („Зоря“, 1890; стор. 49—53).

34. „Борисъ Грабъ“ (ibid., стор. 135—137).

35. „Геній“ (ibid., стор. 183—186).

36. „Муляръ“ („Въ потѣ чола“, стор. 22—28)¹⁾.

37. „Манипулянтка“ (ibid. стор. 207—266).

38. „Мѣжь добрыми людьми“. Оповѣдане (ibid., стор. 289—309).

39. „Гершко Гольдмахеръ“ („Иллюстр. календарь тов. Просвѣта“, 1891; стор. 2—9),

40. „Безъ праць“. Казка („Зоря“, 1891; стор. 287—292; 309—311; 329—334; 349—351; 367—371).

¹⁾ Повѣстку „Муляръ“ написавъ авторъ въ 1878. р.

41. „Якъ Русинъ товкъ ся по тамтѣмъ свѣтѣ“ („Хлѣборобъ“. Письмо политичне, литературне и наукове для рускихъ селянь и мѣщанъ“. Львѣвъ, 1891; стор. 13—14; 19—21; 30—32)¹⁾.

Крѣмъ сихъ повѣстей и новель написавъ Франко ще „Казку про добробытѣ“ („Народъ“, органъ руско-украинской радикальной партіи“. Львѣвъ, 1890; стор. 18—20), — байку „Свиня“ (ibid., стор. 126—128) и казку „Якъ Згода дѣмъ будувала“ (ibid., стор. 146—149).

* * *

Въ писаню першон своей повѣсти „Петръ и Добошукъ“ проявивъ Франко напрямъ романтично-національный, зъобразивши Олексу Добоша въ сьѣвѣ вельми фантастичнѣмъ. Авторъ розказуе, що сей славный опришокъ зѣ своими товаришами заграбивъ замокъ воеводы Шепетиньского, и що взявъ зъ собою маленьку его внучку Мильцю. Се-жь была мечь ватажка, по-заякъ сынъ воеводы выкравъ бувъ Олесю Добоша и заподѣявъ ѣй нечечь. Вѣдтакъ Добошъ вѣддавъ Мильцю пасѣчникови Семіонови въ Тухольщинѣ, а коли она выросла гарною дѣвчиною, то по смерти своей жѣнки оженивъ ся вѣнъ изъ внучкою того польского воеводы. А вже-жь „зъ упадкомъ Польщѣ скѣнчилось его капитанство“ и вѣнъ тынявъ ся въ жебрачѣй одежи по вѣмъ усюдамъ. Коли-жь пасѣчникъ умеръ, то Мильця, боячись нападу цѣсарскихъ стражниковъ, втѣкла зъ маленькимъ своимъ сыномъ и найшла захистъ у корчмѣ жида Бляйберга. Тогдѣ-то взяла она зъ собою такожь пеалтыру Семіона, въ котрѣй на останнѣй сторонѣ зберегались

¹⁾ Богато изъ тыхъ повѣстей и новель надруковано й въ польскѣмъ перекладѣ. Гляди „Исторію литературы русской“, III, 2; стор. 931. 933. 934. 935.

якісь записки. Та незабаромъ Мильця умерла въ корчмѣ и жидъ дѣзнавшись, що се була жѣнка опришка Добоша, поховавъ єѣ вразъ изъ тою псалтырою и такожь свою мертво-вроджену дитину въ печерѣ близь Розгѣрча. Такъ отже Бляйберѣ ставъ батькомъ Добошевого сына. Та отъ, недалеко вѣдъ тон печеры скрывъ бувъ Добошь частину своихъ скарбѣвъ. Коли-жь опѣсля опришокъ Невеличкій шукавъ тыхъ скарбѣвъ, то попавъ ся въ ту печеру, де поховано Мильцю и дѣзнавъ ся зъ записокъ въ псалтырѣ, що жидокъ Изакъ, котрого Бляйберѣ назвавъ своимъ сыномъ, є сыномъ Добоша.

Мѣжь-тымъ Добошь передавъ свои скарбы Петрѣвн, щѣ въ єго ватазѣ бувъ колись атаманомъ, и щѣ намовивъ свого ватажка, залишити розбоѣ та „уживати забраныхъ грошей на добро народу“. И звязавъ ся Петрѣй присягою, стерегти Добошевыхъ грошей. Ся присяга вязала єго, старати ся о примиренѣ Петрѣвн зъ Добошуками, бо ажъ тогдѣ прийшла-бъ пора до єпѣльного дѣланя для добра народу. И отъ, внукъ того Петрѣя, Кирило, „хотѣвъ бачити щасливу, славну, могучу Русь“. Вѣнъ бажавъ, щѣбъ „за Добошеві грошѣ вносили ся народнѣй школы, пѣдносила ся працююча кляса, виробляла ся руска интелігенція“¹⁾. Тому-то посылавъ вѣнъ до школы зѣ своимъ сыномъ Андрѣемъ такожь обохъ сынѣвъ Олексы Добошука, Ленька и Сенька. Але Добошукъ домагавъ ся звороту дѣдовскихъ скарбѣвъ, а коли Кирило Петрѣй не мѣгъ вволити єго волѣ, то сердце єго запалало страшною пѣмстою противъ Петрѣвн.

Петрѣй живъ въ Перегиньску. Сынъ єго Андрѣй полюбовивъ тутъ гарну Олесю, дочку Батлана, богатого полевого въ громадѣ. Сей-то тямущій молодикъ хотѣвъ

¹⁾ „Другъ“, 1875; стор. 456.

примирити Добошукѡвъ зъ Петрѣями, и про-те пѡшовши разъ въ Добошукѡвку, подававъ Олексѣ руку до згоды. Але Добошукъ вѡдказавъ, що згода буде тогдѣ, коли Петрѣвъ вѡддадутъ скарбы. Вѡдтакъ ставъ вѡнъ мучити Андрѣя, хочачи дѡзнатись, де зберегають ся Добошеви грошѣ. Коли-жь Андрѣй мимо страшныхъ мукъ не хотѣвъ зрадити тайны, то Добошукъ завѣсивъ его на гакъ на полѣнѣ, котре всунувъ мѣжь колѣна, привязанѣ до рукъ. Опѡсля заперъ вѡнъ дверѣ й вийшовъ изъ хаты.

Тымъ часомъ сыны Добошука, Ленъко й Сенько, вкрали частину скарбѡвъ свого прадѣда, а якъ стражники переловили ихъ на граници, то Петрѣй сказавъ въ судѣ на Угорцинѣ, що грошѣ знайшли ся, зъ-за чого обохъ тыхъ опришкѡвъ пущено на волю. Коли-жь Петрѣй вертавъ ся домѡвъ, то Олекса зъ ватагою зловили его и звязавши мучили страшно на Глухѡмъ Островѣ, тому-що вѡнъ не хотѣвъ сказати, де скриває ся золото и срѣбло Добоша. Потѡмъ Ленъко й Сенько пѡшли въ хату, де мучивъ ся Андрѣй, и стали говорити, що треба имъ обомъ залюбити ся въ ту „цяцю“, котру любить ось-той, щѡ тутъ мовъ образокъ висить на стѣнѣ. Нещасный Андрѣй чувъ сѣ слова, — вѡнъ бачивъ, що Олеся мусить впасти въ сѣть, заставлену зъ дѣвольскою штукаю, — сердце его мучила цѣла сила любви й побѡльшала его физичнѣ муки¹⁾. И повелось Ленъкови й Сенькови закликати Олесю, здуривши єѣ, що нѣбы-то кличуть єѣ Андрѣй и его батько. Вѡдтакъ оба Добошуки вели єѣ до Глухого Острова, де мучено Петрѣя. Але Олеся втѣкла и втопила ся въ Быстрици.

Дивнымъ дивомъ дѣдови Добошука не судилось ще вмирати. Авторъ розказує, що вѡнъ бувъ ктиторомъ Го-

1) „Другъ“, 1876; стор. 56.

шівського монастиря, и що каючись за давнѣйші свої злочины, поставивъ собѣ метою, „пѣднати и просвѣтити нарѣдъ“¹⁾. Скарбы єго мали послужити до великого дѣла, — до подвиженя народу. Коли-жь разъ о пѣвночи игуменъ Методій и библиотекарь Спиридонъ сидѣли въ библиотечнѣй сали, то скрытыми дверми ввѣйшовъ старый велить, котрый заявивъ, що вѣнъ Олекса Добошь, „ославлений колись капитанъ опришкѣвъ“, щѣ ще передъ вѣсѣмдесяти чотырма роками скрывъ ся въ сѣй сали „передъ постыдною смертію“. Тенерь просивъ игумена, щѣбъ єго выповѣдавъ, бо єму здавалось, що вже небавомъ умре.

Той-то старый Добошь жиє мовъ въ зачарованѣмъ свѣтѣ, — вѣнъ уважає ся духомъ-сторожемъ Петрѣвъвъ. Молячись на-вколѣнкахъ на Чорнѣй Горѣ являє ся вѣнъ въ одну мить помѣчникомъ Андрѣя въ небезпечныхъ ситуаціяхъ жита и вѣдтакъ освободжує єго зъ муки-неволѣ въ хатѣ Олексы. Єго-жь сынъ находитъ захистъ въ хатѣ Кирила Петрѣя и вразъ зѣ своєю жѣнкою Горпинаю клене-проклинає своихъ сынѣвъ Олексу й Демка. Вже-жь Горпина веде цѣсарскихъ стражниковѣвъ на разбишацку ватагу и зѣ єи рукъ высвободжує Петрѣя; — вѣдтакъ єи чоловѣкъ иде въ ночи пѣдъ хаты Олексы й Демка, и привязавши зачѣпки дверей пѣдпалѣе обѣ хаты. Але Демко высаджує дверѣ и страшно бе-побиває пѣдпалѣа, не знаючи, що се єго батько. Вмираючи старецъ проклинає Демка й Олексу — и отъ, прибѣгає Горпина и въ мерци пѣзнає свого чоловѣка. Мѣжь-тымъ стражники вяжуть Добошукѣвъ та ихъ сынѣвъ. Ажь ось являє ся Олекса Добошь и каже: „Внуки й правнуки! мое страданє нынѣ кѣнчить ся, а ваше зачинає ся!“ И саме-тогдѣ вмирає сей старезный велить.

¹⁾ *ibid.*, 1875; стор. 525.

Хоча-жь Андрѣй жалувавъ за Олесею, щó втопилась въ Быстрици, то трохи-перегода ставъ бувати въ аристократичныхъ домахъ. Вѣнь бавивъ ся въ панича, а по-за-якъ розбѣйшлась чутка, щó ему мали дѣстатись скарбы батькѣвскі, то задовжена графиня Кралиньска бажала, щобъ вѣнь оженивъ ся зъ еи дочкою Дозею. И справдѣ одруживъ ся Андрѣй зъ сею панною, та не мѣгъ дѣйти до путя въ житю своѣмъ зъ вѣтреницею. Ему стававъ неразъ въ пригодѣ Изакъ Бляйбергъ, котрый, якъ сказано, бувъ сыномъ Олексы Добоша. Але-жь Изакъ не знавъ про се, и бувъ душею збору „чесныхъ и ученыхъ жидѣвъ“, щó були зѣхались на раду въ Жидачевѣ, щобы пѣднести свою народнѣсть. Въ промовѣ своѣй до жидѣвъ сказавъ вѣнь, щó „часъ уже обдумати спосо-бы, якими могли-бъ они стати ся не пявками того народа, котрый ихъ живить, але его братьми й бодай матеріальными помѣчниками!“¹⁾ Мѣжь-тымъ оба Добощуки, Ленько й Сенько, шукали безъ вину скарбѣвъ своего прадѣда, и зайшовши разъ въ погребъ Петрѣя, вбили сего противника своего роду, одначе нѣчого не знайшли. Зъ того-жь погребу можъ було пѣдземнымъ хѣдникомъ зайти ажъ на Чорну Гору, де въ печерѣ скрывались тѣ скарбы.

Трохи зъ-годомъ Олекса Добощукъ лежавъ недужій на полонинѣ въ колибѣ дѣда Максима. Вѣдбувши кару въ вязници не мѣгъ вѣнь прийти до давныхъ силъ. Ажь ось напала на него якась мара и стала его мучити. Олекса, добувши останнихъ силъ, задусивъ напасника. Якъ прийшли Ленько й Сенько, то застали страшно по-калѣчені два трупы: одинъ бувъ отецъ обохъ сихъ Добощукѣвъ, а другій — Демко, котрый збожеволѣвши напавъ бувъ на Олексу.

¹⁾ *ibid.*, 1876; стор. 218.

А вже-жъ Ленькови й Сенькови повелось таки по довгихъ заходахъ добитись до печеры, въ котро́й скрывались скарбы Добошеви́. Вже захопили они тѣ скарбы й скривши ихъ хотѣли йти въ Молдаву. Але-жъ надбѣгли люде зъ жандармами: Сенька поцѣливъ хтось въ саме сердце, а Ленько впавъ въ пропасть изъ вершка Чорнои Горы. Добушеви́ скарбы пропали!

Наставъ рѣкъ 1866. У Львовѣ зѣхали ся деякѣ школьни́ товаришѣ Андрѣя та зѣбрались передъ Народнымъ Домомъ. Въ сѣмъ зборѣ бувъ такожь Изакъ Бляйбергъ. Вѣнъ бувъ охрестивъ ся въ Гошѣвскѣмъ монастырѣ, и вѣдъ коли ставъ читати набожни́ книжки й житя святыхъ, нахилявъ ся що-разъ бѣльше до мистицизму. Коли-жъ Андрѣй по втратѣ скарбѣвъ не мѣгъ успокоитись, то Бляйбергъ говоривъ ему: „Не Добошевыми грѣшми, но власными силами — власною працею треба двигати намъ нарѣдъ, — и лишъ таке дѣло поблагословить Богъ!“ И отъ, товаришѣ стояли передъ Народнымъ Домомъ, а Бляйбергъ-Добошукъ поглянувши на золотого льва, щѣ спинае ся на скалу, сказавъ емфатично: „Не левъ и скала наша хоругвь! — наша хоругвь — плугъ и книга! Плугъ то наша сила, — книга, просвѣта, то наша будучи́сть!“ — И пѣшли товаришѣ на высокѣй замокъ, де Бляйбергъ-Добошукъ до нихъ осьякъ озвавъ ся: „...На сѣмъ мѣци, панове, нынѣ присягнѣть, що посвятите всѣ свои силы, щобы не лишъ самѣ дѣлати, кѣлько можна, для пѣднесеня сего народа, — но й щобы збирати для него що-разъ бѣльше новыхъ дѣлательвѣвъ! А мы оба (се-бѣ-то Бляйбергъ и Андрѣй) присягаемъ вамъ, що не спочинемъ и хвилѣ, — и пѣдемъ по селахъ, живымъ словомъ покрѣпляти бѣдныхъ братѣвъ въ нуждѣ, и розносити межн нихъ науку и свѣтло!... Не спочинемъ, ели Богъ житя продовжитъ, ажъ

заложеныхъ буде тысяча читалень, завязаныхъ тысяча товариствъ стремезливости, збудованыхъ тысяча шкѣль и шпихлѣрѣвъ громадскихъ, — ажъ тысяча жидѣвъ-лихварѣвъ та арендарѣвъ опуститъ нашъ край! "...¹⁾ — Почувши сѣ слова веѣ присутнѣ присягли, що присвятятъ веѣ свои труды въ хосенъ темныхъ-незрячихъ братѣвъ.

Про сю повѣсть пише самъ авторъ, що вѣнъ „розпочавъ єѣ пѣдъ вражѣнемъ фантастичныхъ оповѣданъ К. А. Гофмана, а кѣнчивъ уже по-троха въ иншѣмъ дусѣ (при кѣнци пѣднесена важнѣсть читалень и спѣлокъ господарекыхъ)²⁾. Хоча-жъ авторъ въ кѣнци повѣсти спѣмнувъ про охоту Бляйберга-Добощука й Андрѣя Петра до просвѣтныхъ и суспѣльно-економичныхъ змаганъ, то все-жъ въ цѣлѣмъ творѣ бачимо якійсь зачарований свѣтъ, котрому не можуть надати прикметъ дѣйсности вставленѣ эпизоды, по-за-якъ деякѣ зъ нихъ, примѣромъ оповѣданѣ про польскихъ повстанцѣвъ, мало суть пристѣбнѣ до дѣѣ головной. Въ сѣй-то повѣсти бачимо неначе въ калейдоскопѣ безпрерывну змѣну драстичныхъ образкѣвъ, котрѣ укладають ся побѣчь себе безъ систематичного перегляду. Видно, що молоденькѣй авторъ не мѣгъ въ тѣсныхъ рамкахъ помѣстити просторон картины, тому-то бачимо на нѣй чи-мало згибѣвъ, и вѣдтакъ малюнки одныхъ осѣбъ прикрывають иншѣ тины, мѣжь-тымъ коли панорама образа являє ся то въ тьмавѣй тѣни, то въ искравѣмъ свѣтлѣ. А вже-жъ романтичнѣсть, ба й мистицизмъ можуть ту звеличитись справдѣшнимъ тріумфомъ! Не вагуємо ся сказати, що й въ драматичнѣмъ творѣ Федьковича „Довбушь“, котрый подавъ Франкови не одинъ мотивъ до написаня сєй повѣсти, не добачаємо

¹⁾ *ibid*, стор. 312.

²⁾ „В потѣ чола“, стор. IX.

стільки зразків фантастичного твору, скільки їх знаходимо в Петр'яхх і Добошуках¹⁾). Вкінці не можемо порозуміти, яким способом Бляйберіг-Добош, що попав в мистицизм, міг проявляти думки суспільно-національні?

А вже-ж в життю екстремі стикають ся між собою. Так і Франко з крайнього романтика став реалістом. Ще того-ж року, коли написав більшу половину повісти „Петр'ї і Добошуки“, надруковано в „Дністрянці“ єго оповідання „Два приятелі“ і „Лесишина челядь“²⁾, а в 1877. р. поміщено в „Друзі“ три картини з життя підгірського народу р. з. „Борислав“.

В передивім слові до сих картин автор не тільки жалів для того, що робітники в Бориславі тяжко б'дують, тратять сили й здоров'є, але й натякнув на се, що сї люде ледац'ють „під зглядом моральним“. Ось і єго слова: „Сли де у нас, то певно в Бориславі найсильнїше заступлена кляса робітницка, — а нужда, трата сил і здоров'я, зледац'їє тых людей під зглядом моральним, найгрознїше і найголоснїше в'сують, що може стати ся з наших хл'боробів в протягу яких-де двох десятків л'т, коли недостача поля, хл'ба і грошей, коли насл'дки вс'ляких хиб тепер'шного суспільного устрою змусять их ити на роботу фабричну, продавати своє здоров'є і свою силу за нужденне пропитанє... Борислав высеєє вздовж і вшир вс' сус'днї села, — пожирає молоде покол'їє, л'єсы, час, здоров'є і моральнїсть ц'їлых громад, ц'ї-

¹⁾ Про „Довбуша“ Федьковича гляди „Історію літератури русков“, II, 2; стор. 641—644.

²⁾ Про сї оба оповідання скажемо дещо при погляді на цикл повістей і новел, надрукованих в збірці „В поті чола“.

лыхъ масъ“.... („Письма Ивана Франка“. II. „Бориславъ“ — Вступне слово, стор. 35—36).

Въ першій Бориславекій картинѣ п. з. „Рѣчникъ“ змалювавъ авторъ Ивана, сына богатыхъ батькѣвъ, єдинака, котрый, якъ подрѣсь, бѣльше для забавы, нѣжь для заробку, почавъ зъ другими ходити до Борислава. Тутъ кинувъ ся вѣнь у виръ тыхъ шумныхъ пѣтикъ, легкодушныхъ бесѣдъ та рѣзныхъ „оргій“, „якими неодну щирю душу селяньску заразила Бориславска цивилизація“ (стор. 45). Коли вѣнь разъ пьяный пѣзно въ ночи вернувъ домѣвъ и положивъ ся спати въ стодолѣ на соломѣ, то забувъ, що въ зубахъ у него була люлька закурена, й заснувъ твердо. Прохопивъ ся ажъ тогдѣ, коли солома, на котрѣй спавъ, запалала поломямъ. Згорѣли стодола, стайня, хата й хлѣвы зъ худобою. Невдовзѣ померли й батьки зъ грызоты. Тогдѣ Иванъ продавъ батькѣвщину и забравъ ся зъ села. Нѣхто не жалувавъ за нимъ, а не одинъ говоривъ: „Не вартъ поганецъ, щобы й его кости свята земля приняла!“ Та найшла ся щира дѣвчина Фрузя, що его щиро полюбила. Коли довѣдалась, що Иванъ въ Бориславѣ занедужавъ, то покинула батька й матѣрь и пѣшла за нимъ, щобъ допильнувати его въ недузѣ. Въ Бориславѣ знайшла она собѣ роботу, а по-за-якъ гѣрко бѣдувала, то Иванъ поквапивъ ся, запомогти єѣ чимъ-тымъ на-разѣ. Але-жь Иванова запомога стала пещастемъ для бѣднои дѣвчины. Вѣнь гадавъ собѣ теперь, що вже їй вѣддячивъ ся, и тымъ зможе передъ собою выправдати остыгаючу любовь. Вѣдтакъ ставъ водити ся зъ круглолицю Ганкою та й забувавъ про Фрузю. Тому-то пещасна дѣвчина стала задумуватись и цѣлыми годинами туманѣла безъ памяти въ своѣй „цюпцѣ“, де ночували робѣтники, и де молоденькимъ дѣвчатамъ „напасники вѣдбирали тото, чого не куплять нѣякій скарбы, — добру

честь и дѣвичу невинность“ (стор. 40)¹⁾. Трохи зъ-годомъ найшлась у Фрузь дитинка, и отъ, бѣдна мати, не зважаючи на свое знесиле, убрала ся гарно й взявши сынка на руки, поволѣклась до тои хатки, де живъ Иванъ. Въ углѣ сѣней за Ивановыми дверми сѣла собѣ Фрузя, тудлячи до грудей дитятко. Нещасна Фрузя дожидала тутки свого Ивана, котрый забавлявъ ся зъ товаришами. — Прийшовъ Иванъ та заставъ Фрузю вже неживою. Тогдѣ-то стямивъ ся вѣнъ у своѣмъ безголовю. „Давна, чиста любовь вернула, — та по невчасѣ. Не стало тои, щѣ посвятила єму свое жите, — не стало Фрузь!“ И вѣдъ того дня постановивъ вѣнъ, зачати инше жите, — вѣддати ся роботѣ, та не для себе, а для своєї дитинки. Ще цѣлу зиму пробувъ вѣнъ у Бориславѣ, працюючи безъ перестанку й пильнуючи маленького Андрѣйка. Вѣдтакъ зъ весною пѣшовъ въ горы, де его нѣхто не знавъ, и на маленькѣмъ куенику ірунту ставъ тямущимъ господаромъ.

Изъ сєи повѣстки можъ дѣзнатись, що авторови зосѣмъ не вподобалось фабрицке жите робочихъ людей въ Бориславѣ, де занашує ся здоровле и моральность цѣлыхъ громадъ. Єго идеаломъ було тихе, трудяще жите на сѣльскѣмъ газдѣвствѣ „въ щасливѣмъ Пѣдгѣрѣ“.

Въ другѣй картинѣ „На роботѣ“ вкладає авторъ въ уста рѣшника оповѣданє про жите й долю робѣтниківъ въ Бориславѣ. Сєя картина має велику стѣйность художницку, зъ-за чого вважає ся она однимъ зъ найлучшихъ творѣвъ Ивана Франка.

Менше вдатною є третя картина „Навернений грѣшникъ“. Авторъ зъобразивъ тутъ Василя Пѣвторака, щѣ свого часу бувъ одинъ изъ найбогатшихъ газдѣвъ

¹⁾ „Письма Ивана Франка“. П. „Бориславъ“. Картины зъ жита пѣдгѣрєского народа (Передрукъ зъ „Друга“). Львѣвъ, 1877.

на весь Бориславъ, та щѣ при помочи трѣохъ своихъ сынѣвъ хотѣвъ докопатись до кипячки на своѣмъ ґрунтѣ. Саме въ ту пору починали жида добувати кипячки. Стали они скуповувати ґрунты, наймати робѣтникѣвъ и копати ямы. И отъ, „кипячка показуе ся, грошѣ плынуть у жидѣвскѣй кишенѣ... Продають ґазды частку за часткою, — день-у-день видимо бѣдиѣють.“ А вже-жъ Пѣвторакъ не хотѣвъ продати жидамъ нѣ кусника землѣ. Тогдѣ-то деякѣ Бориславцѣ почали рыти-копати свои ґрунты. Та не було въ нихъ готового гроша, щѣбы найняти робѣтникѣвъ. Приходило ся самымъ копати, — та не споро йшла робѣта, — не живо напльвавъ зыскѣ. А ґаздѣвство за той часѣ пѣдъупадало, поле перерыте не родило, — неставало хлѣба, а кипячки якъ нема, такъ нема! Щѣ-жъ було робити? — продавати жидамъ зновъ частку за часткою, щѣбы зъ голоду не згинути. Авторъ каже вѣдтакъ, щѣ „сто ихъ взяло ся вѣдъ-разу до копаня, та лишъ шѣть-сѣмъ прийшло до маекту. А другѣ? — другѣ опѣсля копали зновъ на своихъ ґрунтахъ ямы, выдобували кипячку и вѣскѣ — для жидѣвъ!“ (стор. 83)¹⁾.

Не повелось и Пѣвторакѣвы добути кипячки, бо мѣло було рукъ до такой робѣты. Найстаршого сына Сеня засыпавъ пѣсокѣ, — батько оставъ ся безъ него, якъ безъ правой руки, и продавъ жидѣвѣ частку ґрунту, щѣбы поховати сына, „якъ Богъ приказавъ“. Та не залишивъ Пѣвторакъ дальшой робѣты, коли побачивъ, щѣ жидѣ на купленѣй частцѣ докопавъ ся до кипячки. Та отъ, незабаромъ поховавъ вѣнъ и найменшого сына Михайла, щѣ рѣшивъ ся житя, докопуючись до кипячки. А коли выносили мерця зъ хаты, то й жѣнка Пѣвторака, горюючи за своимъ сердечнымъ Михайликомъ, вѣддала Богу духа.

¹⁾ „Письма Ивана Франка“. П. Львѣвъ, 1877.

Опѣсля середущій сынъ Василя, Иванъ, ставъ орудувати роботою и самъ полагодивъ справу зъ жидами-спекулянтами, щѣ одинъ передъ другимъ перли ся, закупувати въ него кипячки. Торгу добили живо, а старый Василь пѣдписавъ контрактъ. Але-жь Иванъ, роблячи зъ жидами контрактъ, щѣбъ до якогось часу достатчити значной многоты кипячки, перецѣнивъ богацтво ямы. Тому-то стуманѣлый Василь продавъ той закѣпъ жидови Шмѣлови за безцѣнь. А вже-жь Иванъ пѣшовъ до панъотця, жалѣтись на батька, щѣ продаѣ свое поле та въ нестямѣ заливає ся горѣлкою. Вѣдтакъ Василь дѣзнавши ся про се, побивъ Ивана, зъ-за чого сынъ покинувъ батька. Бѣдний Василь туживъ опѣсля за Иваномъ: грыжа й горѣлка занапашувала его розумъ и здоровье. Та й було чого грызти ся! бо ось Шмѣло прокопавши два сяжнѣ въ ямѣ натрафивъ на нафтове жерело, котре ему щѣтыжня несло бѣльше, якъ 120 зол. р. чистого зыску. Опѣсля хитрый жидюга видячи, щѣ у Пѣвторака є велике господарство, припадавъ коло него, радивъ, потѣшавъ, и поволи высасавъ изъ него все, щѣ дало ся высати.

А вже-жь таке жите Василя не вподобалось панъотцеву: вѣнъ не залишавъ нѣ одной недѣлѣ, щѣбъ не натякнути про грѣшне й безбожне жите Пѣвторака. Тому-то Василь переставъ ходити до церкви й сидѣвъ въ шинку Шмѣла день и нѣчь. Але-жь перегода сей жидюга ставъ обходитись зъ Василемъ якъ зѣ слугою, а далѣ-далѣ якъ зѣ непотрѣбомъ, щѣ дармо въ хатѣ валяѣ ся.

Мѣжь-тымъ Иванъ занедужавъ въ сусѣднѣмъ селѣ у якогось газды, а якъ очунявъ, нанявъ ся въ него на службу. Коли-жь жидъ Шмѣло ставъ разъ згнуцати ся надъ дармоѣдомъ Василемъ, то явивъ ся въ корчмѣ Иванъ и повѣвъ батька до старои запустѣлои хаты. Але вѣдъ стуманѣлого батька не мѣгъ вѣнъ допытатись нѣякои ро-

зумной вѣдѣди. Ажъ ось панъ-отець покликавъ до себе Василя та Ивана. Въ розмовѣ зъ попомъ блиснула Иванови ось-яка гадка въ головѣ: вѣнъ попросивъ его, щобы принявъ Василя до своєї хаты. Панъ-отець вволивъ волю Иванову, сподѣючись, що наверне непоправного грѣшника. Спершу сидѣвъ Василь въ кухні, але коли вѣнъ не мѣгъ забути шинку, то панъ-отець казавъ завести его на пѣдъ и всадити въ комѣрку. Тутъ проживавъ Василь страшнѣ днѣ й ночи черезъ двѣ недѣлѣ: его мучили при · виды пекла. Тымъ часомъ урядъ присудивъ продати хату и поле Пѣвторака и триста зол. р. сплатити Шмѣлови за те, що жидъ цѣлый рѣкъ его кормивъ, поивъ и зѣодя · гавъ. Бѣдному Иванови не оставалось вѣдтакъ нѣчого бѣльше, якъ тѣлько сейчасъ выноситись изъ рѣднои хаты. Втративши батькѣвщину Иванъ розпивъ ся й наймивъ ся въ Бориславѣ у жида до ямы. Ажъ ось довѣдавъ ся вѣнъ, що его батько занедужавъ. Приходить вѣнъ до рѣдного села й находитъ свого батька въ церквѣ, лежачого „кри · жомъ“ передъ царскими дверми. Саме-тогдѣ правила ся Служба Божа, а по Євангелію ставъ панъ-отець говорити Христіянамъ, що ось передъ ними лежить блудный сынъ, такій грѣшникъ, „щѣ молитвами святыхъ божихъ зновъ на · вернувъ ся на путь истини.“ — А на · верненный грѣшникъ лежавъ тихо, недвижно на помостѣ. Коли-жъ по Службѣ Божѣй люде хотѣли его пѣдѣймити и вывести зъ церкви, то зъ немалымъ перелякомъ пѣд · няли зъ помоста бездушне, холодне вже й задеревѣле тѣло „на · верненного грѣшника.“

Въ „Наверненѣмъ грѣшнику“ бачимо типъ доволѣ вдатный, тѣлько-жъ актъ его „на · вернення“ зъображено трохи иронично, та й въ загалѣ в · дачу панъ-отця замаль · вано такъ, неначе-бъ авторъ хотѣвъ писати сатиру. Опроче въ сѣй повѣсти проявляє ся невдоволенѣ автора зъ истну ·

ючихъ порядкѣвъ суспѣльныхъ. Такъ примѣромъ згадуючи про панѣвъ-судовикѣвъ пише вѣнъ ось-що: „Иванъ вѣдъ давна, вѣдъ малечку, звичаємъ усѣхъ селянѣвъ, чувъ страхъ передъ тыми страшными людьми, щѣ мають право (и Богъ знае, вѣдки они набрали того права!) кожного разу прийти, вѣдсудити або присудити, щѣ имъ кому злюбить ся, противъ котрыхъ крѣмъ того бѣдний селянинѣвъ нѣякъ нѣчо не вдѣе, хоть бы и яку кривду потерпѣвъ“ (стор. 107 - 108). А вже-жъ въ сѣмъ оповѣданю бачимо живу акцію лишъ до того часу, якъ Пѣвторакъ поховавъ двохъ сынѣвъ и жѣнку; — вѣдтакъ починае ся психична студія, котру авторъ не конче вдоволяючо довѣвъ до путя.

По-мѣжъ Бориславскими картинами визначуе ся чимало „*Voa constrictor*“. Тымъ-то змиемъ-удавомъ, щѣ страшными скрутѣлями розмѣжджувавъ свою добычу, бувъ Германъ Гольдкремеръ, найпершій богачъ мѣжъ всѣми Бориславскими капиталистами. Въ дитячѣмъ и молодечѣмъ вѣцѣ набѣдувавъ ся вѣнъ гѣрко. Батько его живъ въ Дрогобичи на Лану й бувъ мѣняйломъ, щѣ вѣдивъ однокѣнкою по селахъ, промѣнюючи голки, зеркальця, шила та всяку господарску подрѣбъ за платянки. Коли Германови було пѣвтора року вѣдъ роду, то батько розвѣвъ ся зѣ своею жѣнкою. Малаый дѣтвакъ живъ вѣдтакъ при бѣднѣй матери ажъ до десятого року, коли-то она вмерла на холеру. Такожъ его батько зѣ старшимъ сыномъ павъ жертвою той страшнои пошести. Опѣсля Германъ занедужавши опинивъ ся въ шпитали, а коли выйшовъ на свѣтъ божій, то взявъ его до себе Ицикъ Шубертъ, щѣ бувъ мѣняйломъ и живъ въ Губичахъ. Се бувъ чоловѣкъ добродушный, щѣ, побачивши у Германа справнѣсть до всякой домашньої работы, радивъ ся зъ нимъ мовъ зѣ старшимъ передъ всякимъ дѣломъ. Зимую Ицикъ

учивъ хлопця читати й писати по-жидѣвски, та отъ, дѣзнавъ ся вѣтъ, що умъ Германа, быстрый и понятливый у щоденному житю въ звычайныхъ рѣчахъ, при науцѣ показувавъ ся тупый, непамятущій и неповоротливый. Зъ весною-жъ починало ся справжнє житє для Германа. Ицикъ впрягавъ конину до вѣзка, накупувавъ въ мѣстѣ вѣлякого подрѣбя, якого потребують мужики, и гайда зъ тымъ добромъ по селахъ! Три роки пробувавъ Германъ у Ицка, коли ось разъ его добродѣй, вертаючи зимою въ ночи зъ Дрогобича, перевернувъ ся зъ саньми зъ високого берега въ рѣку и такъ страшно покалѣчивъ ся, що не дѣждавъ другого дня. Вѣдтакъ опѣку надъ Ицковымъ майномъ взявъ Губицкій арендарь, и сплативши якійсь-тамъ довги вѣддавъ Германови 92 гульденѣвъ. Зъ тыми грѣшми вийшовъ Германъ зъ Губичъ, — пѣшовъ у свѣтъ, шукати щастя. И отъ, тотя невеличка сума була першою пѣдвалиною его миллиѣвъ.

Напередъ пѣшовъ вѣтъ до Дрогобича й въ шинку приставъ до кѣлькохъ молодыхъ парубкѣвъ, котрѣ выбрались до Борислава, „либати“ кипячку¹⁾. Призбирану ропу носили они вѣдтакъ въ коновкахъ до Дрогобича на продажъ. Вѣдъ того часу почало ся для Германа новє житє, зовсѣмъ вѣдмѣнне вѣдъ житя въ Губичахъ. Каждой добы либаки мусѣли дорогу зъ Борислава до Дрогобича отѣпати тамъ и вѣдтамъ: вечеромъ зъ повными коновками кипячки на коромеслахъ ходили до Дрогобича, а рано зъ порожными вертались назадъ до Борислава. А поза-якъ така работа була тяжка, то незабаромъ Германъ

¹⁾ „Либакими“ звали ся давнѣйше въ Бориславѣ тѣ, що при помочи кѣньскихъ хвостѣвъ згортали зъ поверхности воды, калюжь та жерель Бориславскихъ выступаючу на нихъ „кипячку“ (т. е. занечищенный олѣй земный) и продавали єъ на смаровило до возѣвъ. (Примѣтка автора въ образку зъ Бориславского житя „Яць Зелепуга“; „Зоря“, 1887; стор. 328.)

купивъ собѣ коня й вѣзокъ, щобъ возити кипячку до Дрогобича. Вѣдтакъ въ кѣлькохъ рокахъ капиталъ его вырѣсъ майже въ-трое. Жадоба грошей опанувала его чимъ-разъ сильнѣйше; чимъ-разъ частѣйше думавъ вѣнъ надъ тымъ, якимъ бы способомъ розбогатѣти. И незадовго лучивъ ся добрый заробокъ: вѣйскова управа почала будувати въ Дрогобичи магазинъ и шукала пѣдрядчикѣвъ на рѣзній будѣвничій матеріялы. Германъ нанявъ ся достачувати дерева й вапна, хочъ его грошей на те далеко не доставало. Та отъ, незабаромъ оженивъ ся вѣнъ зъ повнолицею и черноокою Рифкою, котрої бездѣтна тетка дала 500 гульденѣвъ посагу. Оженивши ся Германъ почувъ ще горячѣйшу жадобу грошей, — кинувъ ся всею силою въ „тешетъ“, — кривдивъ, кого мѣгъ, обманювавъ вѣйскову управу на якости дерева, на вазѣ вапна, на вѣсмѣ, — пѣдплачувавъ злѣсныхъ и половину кльѣцѣвъ бравъ за дармо зъ паньскихъ лѣсѣвъ, — однимъ словомъ, бувъ всюды й деръ лико, де тѣлько дрѣбку вѣдставало. Коли-жь до будѣвлѣ не треба було вже нѣ дерева, нѣ вапна, Германъ пѣднявъ ся доставки гонтѣ, латѣ и другихъ потрѣбныхъ знадобѣвъ, и отъ, трѣхи зъ-годомъ капиталъ его нарѣсъ до десяти тысячъ. Опѣсля шукавъ вѣнъ другого поля для своєї спекуляціѣ и найшовъ его въ Бориславѣ, де саме-тогдѣ жиды почали добувати кипячки.

Германъ Гольдкремеръ бувъ одинъ изъ першихъ спекулянтѣвъ, щѣ злетѣли на Бориславъ, мовъ хижї вороны на падло. И ось-тутъ ставъ вѣнъ на-пруго богачемъ. Капиталъ пливъ ему самъ до рукъ: довгїй часъ не покидала его тота горячка, зъ якою колисъ взявъ ся до першої спекуляціѣ. Довго ще вѣнъ цѣлыми днями лѣтавъ по Бориславѣ, заглядавъ въ кожду яму, сваривъ ся, кричавъ, штуркавъ робѣтникѣвъ. Зъ-разу немѣ самъ не вѣривъ своему щастю, боявъ ся, щѣ ось-ось оно розслизне ся,

розвѣе ся мовь дымъ. Вѣнъ пригадувавъ собѣ свое ли-бацке житѣ, пригадувавъ собѣ селяньскій оповѣданя про людску кровь въ земли, про поганыхъ „песьоглавцѣвъ“, що живїи лежать въ могилахъ пѣдъ Бориславомъ, и ждуть, поки ихъ хто не выпустить на свѣтъ. И ему ставало страшно, ему причували ся въ снѣ стогнаня, котрїи нѣбыто выдобувають ся зъ ямъ середъ пѣтьмы й мертвой тишѣ. Але такїи хвилѣ не-то рефлексїи, не-то мускулярного змученя й успокоеня були дуже рѣдкїи.

Живучи въ безнастаннѣи горячцѣ вѣнъ не бачивъ того, якъ розвивало ся за тїи лѣта его родинне житѣ. Въ него народивъ ся одинъ сынъ, Готлибъ, але Германови нѣколи було вважати, якъ розвивае ся, пѣдъ якими впливами росте его сынъ. У Готлиба була дуже тупа голова, и вѣнъ учивъ ся абы-якъ. Ажъ ось скѣнчивши ледве-не-ледве четверту нормальну клясу вѣнъ на-вѣдрѣзъ обявивъ вѣтцю, що не думае далѣ мучити ся въ „проклятѣи“ школѣ. Отець зъ-першу зачудувавъ ся, далѣ розлютивъ ся и почавъ грозити, а видячи, що все те не помагае, приставъ на жадане сына й давъ его до склепу на науку торговон практици. За-пѣзно дѣзнавъ ся Германъ, що Готлибъ при своѣи вдачи лѣнивѣи и трохи-не идїотичнѣи умѣе бути не-въ-мѣру упертымъ и завзятымъ. Ба, Германъ побачивъ, що у сына его була велика жадоба розкидати грошѣи й пакостити людемъ злющими примхами. Тому-то дуже часто приходило ся батькови сплачувати чи-мало грошей за шкоды, якїи понароблявъ Готлибъ у рѣзныхъ мѣсяцяхъ.

Але й вдача Рифки була дивовижна. Коли еи чоловѣкъ розбогатѣвъ, то кинула она всяку роботу, стала ѣсти ласо й смачно, немовъ хотячи винагородити собѣ давнѣишїи часы недостатку. Якїишь часъ займали еѣ жѣночїи стрѣи, але чимъ дальше въ лѣта, тымъ бѣльше ставала

она лїнивою й упрямою. Она й свому синові передала байдужнїсть и тупїсть духа, тїлькo що у Готлиба до сихъ прикметъ примѣшала ся ще батькївска горячка, що про-являлась выбухами лютости й жадобою псовати й нищити все безъ думки й безъ цѣли. Хочъ отже Германъ за пять-нацять лѣтъ вїдъ почину Бориславскої спекуляціѣ заку-пивъ Бориславску доминію и деякї села у шляхтичѣвъ, то все-жь не бувъ вїнъ щасливимъ. Коли жїнка лаяла єго, а синъ грозивъ єму посинѣвши зї злости, то Германъ бу-вало говоривъ зъ-пересердя: „Проклятє боже на таке житє!... И для кого то все? Хто зъ того схїснує? А на се прецѣнь весь мїй вѣкъ пїшовъ!... веѣ мон силы!“

Германъ бувавъ все самъ-не-свїй, ба й злющїй, коли ино лучалось єму ночувати въ Бориславѣ. А лучалось се що-тыжня разъ, въ пятницю, коли приїздивъ сюды зъ Дро-гобича, оглянути роботу й виплатити рїшникамъ. Въ ком-натѣ того дому, де вїнъ бувало сидѣвъ, висѣвъ великїй образъ оригінальної композиціѣ. Се бо намальовано тутъ страшенного змїя-удава (*boa constrictor*), що лежавъ на широколистої пальмѣ, ждучи на добычу. Маляръ пїдхо-пивъ саме тоту хвилю, коли газелѣ, що паслись пїдъ паль-мою, въ переполоху розпирели ся на веѣ сторони, побачивши, що вузь вхопивъ одну найбїльшу звїрину и ставъ єѣ стискати своїми велитними скрутѣлями. Такїй-же са-мїй образъ висѣвъ такожь въ однїй комнатѣ Германовїй въ Дрогобичи. Гольдкремеръ мавъ якусь дивну впо-добу въ тїмъ образѣ; — неразъ показувавъ єго гостямъ, жартуючи зъ дурнои газелѣ, що сама пїдсунула ся пїдъ нїсєъ вужеви. Однакo-жь на самотѣ не мїгъ вїнъ якось жартувати зъ вужа: єму здавало ся, що та потвора ко-лиєсь ожнє и принесе єму щось незвычайного, велике ща-стє, або велике горе.

И отъ, чи-малого горя зазнавъ Германъ изъ-за поганныхъ норовѣвъ своего сына. Разъ напавъ вѣнъ на батька передъ обѣдомъ въ Бориславѣ, и вхопивши его за груди ставъ кричати: „Грошѣ давай! — менѣ грошей треба, — богато, чуешь?... Давай швидко! у тебе ихъ и такъ много, — давай!“ (стор. 58—59)¹⁾. Хоча-жь батько однимъ замахомъ вѣдѣпхнувъ вѣдъ себе Готлиба, то вѣнъ не рѣшивъ ся своего пристрастного намѣру, и въ ночи, коли батько спавъ, кинувъ ся на него мовъ лютий звѣрь та ставъ его душити. Германъ, не можучи прийти до повной свѣдомости зѣ сну, страху й болю, зѣбравъ всю свою силу и кинувъ напасника до землѣ. Коли-жь дѣзавъ ся, що на земли лежить закервавлений Готлибъ, то проклявъ сего вырода, що пѣдносивъ руку на своего батька. Опѣсля подумавъ вѣнъ собѣ: „Мѣй сынъ першій бажае моєи смерти, — ненавидить мене люто, завзято, якъ найгѣршого ворога!... А мое щасте, котрымъ я такъ славивъ ся, де оно? — коли въ житю я зазнавъ его? Хиба тогдѣ, якъ ще малымъ хлопчиною фздивъ на онучкарскѣмъ вѣзку!... Боже, Боже! за-що ты покаравъ мене богатствомъ? За-що, за якѣ грѣхи затронвъ мою кровь горющою жадобою грошей?“

А вже-жь пробудилась була его совѣть ще по-переду зѣ-полудня, коли вѣнъ оглядавъ свои ямы й кошары Германъ станувъ при одной ямѣ, въ котру спущено старого Матѣя. Ажь ось сей рѣпникъ задзвонивъ, и зѣ темной пропасти выринула въ гору страшна, почорнѣла голова трупяча! Германъ, побачивши таку дивовижу, стоявъ мовъ мертвый, неначе-бъ боже прокляте грянуло на него. Вѣдтакъ неначе оголомшениый побѣгъ вѣнъ по-мѣжь ямы. Незабаромъ вылѣзъ зѣ той ямы старый Матѣй и показавъ рѣпникамъ приржавѣлый, мѣдяный перетѣнь зѣ чер-

¹⁾ „Voa constrictor“. Повѣсь Ивана Франка. Львѣвъ, 1884.

вонымъ камѣнцемъ. И отъ, рѣпникъ Митро заявивъ, що се той самый его перстѣнь, що его три роки тому давъ бувъ Пѣвторакѣ на заручины. Веѣ присутнїи ахнули, пѣзнавши, що небѣжчикъ не хто другїй, якъ Иванъ Пѣвторакъ¹⁾, котрый два роки тому, не знати де, подѣвъ ся, лишивши молоду жѣнку зъ дитиною. Коли-жъ вечеромъ прийшовъ до Германа его вѣрникъ, жидъ Мошко, зъ робѣтниками по выплату, то той панъ прикликавъ до себе Матѣя и сказавъ ему, що чувъ, мабуть-то вѣнъ знае, чи то кости знайдено въ ямѣ. И вѣдповѣвъ Матѣй, що се кости рѣпника Ивана Пѣвторака, вѣдтакъ запримѣтивъ, що мавъ бы панѣ самому дещо сказати. Тогдѣ Германъ велѣвъ присутному вѣрникови геть вѣдѣйти. Та отъ, Мошко наразъ затремтѣвъ и смертна блѣдѣсть покрыва его лице. Германъ гадаючи, що Мошко зъ-нечевя занедужавъ, не зважавъ на его переполохъ. Опѣсля довѣдавъ ся Матѣй вѣдъ Германа, що Иванъ Пѣвторакъ въ тыждень по Покровѣ взявъ у него выплату за цѣлый кварталъ. И сказавъ рѣпникъ панѣ, що Пѣвторака видѣвъ на самой Покровы послѣднїй разъ въ трахтирни у Криницкого, якъ напивавъ ся зъ однимъ чоловѣкомъ. „Мене тогды були троха потовкли пиянїи рѣпники“, мовивъ далѣ Матѣй, — „и я двѣ недѣлѣ пролежавъ безъ памяти, — вѣдтакъ чую, вже Ивана нема, — пѣшовъ десь, кажуть, свѣтами!“²⁾ — Бѣльше не хотѣвъ Матѣй нѣчого сказати Германѣ, котрого душа томилась великимъ несокоемъ.

Кѣли-жъ въ ночи Гѣтлибъ мѣвъ кровопѣйца кинувъ ся на батька, то, по словамъ автора, Германъ наразъ побачивъ ясно причину всего того, що его мучило и грызло.

¹⁾ Иванъ Пѣвторакъ, сынъ Василя, являе ся дѣвою особою вже въ повѣсти „Наверненїй грѣшникъ“ („Исторїя литературы рускои“, III, 2; стор. 984—985).

²⁾ „*Voa constrictor*“, стор. 87.

Ажь теперь, звиняючись зѣ всего самъ передъ собою, вѣнъ розривъ всю погань, яка нагромадила ся зъ давень-давня въ его житю. Якими огнистыми, палящими буквами выринали записаніи глубоко въ его серци вѣчній законы братолюбства, чесноты та рѣвности зѣ всеми людъми! Якимъ безмѣрнымъ докоромъ гремѣли теперь до него все суспѣльнїи раны, все пута й тягарѣ житя людекого, котрыхъ вѣнъ дося такъ мало чувъ, про котрїи й не думавъ нѣколи! Ему здавало ся, що вѣнъ причинивъ ся до збѣльшеня тыхъ ранъ и доложивъ свою часть до сего тягару, що давить его братѣвъ!...¹⁾). Германъ боровъ ся зъ думками, та не мѣгъ втихомириться. Наразъ глянувъ вѣнъ на великій образъ. При меркотячѣмъ блискотѣ свѣчки бачивъ Германъ въ уявѣ своѣй, якъ вузь рѣсъ, рушавъ ся, пѣдносивъ голову до горы й наближувавъ ся до него. Ажь ось блиска въ его головѣ думка, що се не вузь, але безмѣрно довга звязка золота й сѣрѣбла! — ему здавалось, що се не вузь обводивъ его своими велитными скрутѣлями, а его власне богацтво. Мовъ скаженный кинувъ ся Германъ напередъ горѣ стѣною, вхопивъ проклятый образъ и гримнувъ нимъ до землѣ що-силы. Золоченїи рамы розпирели ся на боки, але Германъ не отянивъ ся. Вѣнъ скочивъ на полотно й неаче божевѣльнїи почавъ топтати его, плювати на малюнокъ, здрапувати фарбу нѣгтями, а далѣ приступивши одинъ конецъ образа ногою, хопивъ за другїи и роздеръ на два куснї, — вѣдтакъ зѣмьявъ ихъ въ клубки й кинувъ геть черезъ вѣкно. Опѣсля одягъ ся и вылетѣвъ на улицю.

Саме-тогдѣ нагадавъ собѣ вѣрника, котрый поблѣдъ и заслабъ, почувши оповѣдане Матѣя. И шибнула въ головѣ Германовїи думка, чи не почуваетъ ся Мошко до чого

¹⁾ *ibid.*, стор. 101—102.

злого. Вѣдтакъ зъ якоюсь горячкою почавъ думати про смерть Ивана Пѣвторака, розбирати й розважати все єи обставини. Мѣжь-тымъ ишовъ Германъ що-разъ далѣ, ажъ опинивъ ся на самѣмъ краю Борислава, де въ старыхъ хаткахъ жили рѣпники. Въ однѣй зъ нихъ ще свѣтило ся. И отъ, Германъ тихенько пѣдѣйшовъ идъ тѣй хатинѣ и заглянувъ крѣзь вѣконце до середины. Вѣнъ не знавъ, хто жиє въ тѣй хатинѣ, — єго щось перло придивити ся, якъ жиють рѣпники дома по-за роботою. И побачивъ вѣнъ бѣдну вдову по Ивану Пѣвтораку, щѣ одною рукою гойдала колыску, а другою часъ вѣдъ часу втирала слѣзы. Передъ нею сидѣвъ на припѣчку старый Матѣй и розмовлявъ про Ивана. Она-жь оповѣдала, щѣ Иванъ мавъ ити до Дрогобича, а вѣдтакъ до Тустановичъ, щѣбы сторгувати ґрунтъ, та щѣ у пана (Гольдкремера) грошѣ вѣдобравъ. — „Пропало!“ сказавъ Матѣй, — „нема щѣ й згадувати! Якъ му ся якій лихій чоловѣкъ прислуживъ, то най му Богъ вѣдплатить ся!“ Опѣсля старый рѣпникъ вийшовъ зъ хатини, а Иваниха замкнувши дверѣ стояла довго мовъ остовнѣла; вѣдтакъ припала до колыски й почала плакати-рыдати надъ дитинкою, щѣ ленетала та-та-та!

Германъ стоявъ пѣдъ вѣкномъ, неначе громомъ прибитый. Сей образъ нужды, розбитыхъ надѣй, розпуки, побѣчь дитинячої несвѣдомости, довершивъ того, щѣго не довершили все рѣзнорѣднѣй, а такій сильнѣй вражѣня того дня. Горячѣй слѣзы жѣбухнули зъ єго очей; — єго рука судорожно здавила въ кишени цѣлу купу сѣбнякѣвъ. Вѣнъ розмахнувъ ся и зъ цѣлои силы кинувъ ними крѣзь шибѣ до середины хаты. — „Господи! щѣ се таке?“ скрикнула перелякана Иваниха, почувши брязкѣтъ выбитѣи шибѣ. Она озирнула ся й зачудованымъ окомъ дивила ся на сѣбѣло, щѣ котило ся въ рѣзнѣй стороны по хатѣ. И выбѣгла

на двѣрь, щобъ дѣзнатись, хто вкинувъ той несподѣваний даръ, але пѣдъ хатиною не було вже нѣкого...

Ось и кѣнець сеи повѣсти, надрукованои въ-перве 1878. р. въ „Громадськѣмъ Друзѣ“, „Дзвонѣ“ и „Молотѣ“, а по-за-якъ въ нѣй нема одвѣтного закѣнченя оповѣданя, то въ другѣмъ выданю сего твору (1884. р.) авторъ сказавъ коротко ось-що про дальшу долю деякихъ особб сеи повѣсти: „Германъ въ доброго чоловѣка не перемѣнивъ ся. Ёго милосердный порывъ пѣдъ вѣкномъ вдовиной хаты бувъ хвилевый; — хвиля минула, вѣнъ мусѣвъ зновъ стати ся тымъ, чимъ зробило ёго цѣле жите, — холоднымъ, безсердечнымъ спекулянтѣмъ, не зважаючимъ на стонъ нужды и слѣзы вдовинѣ. — И Мошко ставъ у Германа дальше за наставника, а хотъ Иваниха и Матѣй удались до суду, щобъ перепровадивъ слѣдство надъ вынайденымъ трупѣмъ, то хто докаже Мошкову вину, коли ёго власна совѣсть мовчить? Кого доля засудила на потолоченѣ, той буде потолоченый, — нѣякій судъ не выдвигне ёго, хиба вѣнъ самъ выдвигнѣсь. Але се далека-далека исторія!“

На сю далеку исторію натякнувъ вѣдтакъ авторъ въ оповѣданю „Бориславъ смѣе ся“, котре вважае ся дальшою рѣчю повѣсти „*Voas constrictor*“. Тамъ бо до-вѣдуе ся читачъ про дальшій спекуляціѣ Германа Гольдкремера, про жите ёго жѣнки Рифки и сына Готлиба, — тамъ прояснюе ся тайна злочину, заподѣяного Мошкѣмъ супроти нещасного Ивана Пѣвторака¹⁾.

Повѣсть „*Voas constrictor*“ є психольогична студія: авторъ зѣобразивъ вѣрно характеристику Германа Гольдкремера вѣдъ дитячихъ ёго лѣтъ ажъ до того часу, коли Готлибъ ставъ въ ночи душити свого батька. Пѣсля сеи

¹⁾ Въ оповѣданю „Бориславъ смѣе ся“ той жидъ zove ся Морткомъ.

катастрофы вѣдбувае ся зъ волѣ автора въ души милліонера дивна метаморфоза. Ось бо вирінають огнистими, палащими буквами записані глибоко въ серци Гольдкремера вѣчні законы братолюбства, чесноты та рѣвности зѣ вѣьми людьми!¹⁾ А вже-жъ можна категорично сказати, що пѣсля того сильного зворушеня физичного и морального такї величнї думки въ головѣ милліонера зродитись не могли. Тогдѣ мѣгъ вѣнъ собѣ лишъ те погадати, на щѣ авторъ по-переду бувъ натякнувъ, — вѣнъ мѣгъ тѣлько горювати, що при своѣмъ богацтвѣ не є щасливимъ. — Вѣдтакъ дальша студія перерывае ся епизодомъ, въ котрѣмъ авторъ розказує про нѣчну вандрѣвку Германа улицями Борислава. Правда, що пѣсля тої страшной напасти, якої зазнавъ милліонеръ вѣдъ свого сына, мѣгъ вѣнъ о пѣвночи выбѣгти зъ дому, по-за-якъ тогдѣ бувъ самъ-не-свѣй; — але-жъ сего не можна виправдати, що вѣнъ зайшовъ помѣжъ нуждений хатки робѣтниківѣвъ, щобы придивитись, „якъ жиють рѣвники дома по-за роботою, щѣ говорятъ, чимъ займають ся!“²⁾ Вже-жъ о пѣвночи годѣ було про се дѣзнатись, тому-що тогдѣ ачей робѣтники спали, а впрочѣмъ такї розважнї рефлексїє не могли проявитись въ души милліонера, котрый щѣ-йно перебувъ важку катастрофу въ психичнѣмъ житю, та все ще не мѣгъ втихомирити страшного зворушеня. Опроче явою милліонера пѣдъ вѣкнами бѣдної Іванихи повѣсть кѣнчить ся вельми сензаційно, изъ-за чого сей епизодъ не вяже ся гараздъ зъ попередньою психологичною студїєю. Та отъ, и въ сѣмъ епизодѣ каже авторъ, що Гольдкремеръ чувъ и бачивъ ажъ теперъ, якъ зъ нынѣшнимъ днемъ кѣнчить ся для него старе житє,

¹⁾ „*Boa constrictor*“, стр. 101.

²⁾ *ibid.*, стр. 108.

а завтра настане нове. „Переворотъ“ — по словамъ Франка — „вершивъ ся быстро въ души Германа, — переворотъ глубокий и сильный“... Але-жь трохи дальше пише авторъ про Германа, що єго милосердный порывъ пѣдъ вѣкномъ бѣдной вдовиной хаты бувъ хвилиевый, — що хвиля минула, и Германъ муєвъ зновъ стати ся холоднымъ, безсердечнымъ спекулянтомъ... Коли-жь такъ дѣйстно було, — коли Гольдкремеръ муєвъ зновъ стати тымъ, чимъ зробило єго цѣле жите, то по-що-жь було писати по-переду, що въ души миллионера вершивъ ся переворотъ глубокий и сильный? Вже-жь перевороты, чи-то катастрофы, лишаютъ по собѣ трѣвкѣ слѣды, та тѣлько сентиментальнѣ зворушеня душѣ бувають хвилевѣ.

Вкѣнци запримѣчаємо, що въ сѣй повѣсти справдѣшньою стѣйностю литературною визначуютъ ся не такъ психологичнѣ рефлексѣ, якъ радше картинки побутовѣ и сцены наивно-идилличнѣ. Тому-то найкрасшими вважаємо ось-якѣ частини повѣсти: 1. Жите дѣтвака Германа при матери (стор. 6—10). 2. Стрѣча Германа зъ мѣняйломъ Ицкомъ Шубертомъ (15—16). 3. Побуть Германа у Ицка въ Губичахъ и вѣзда ихъ обохъ по селахъ (17—25). 4. Першѣй зустрѣтъ Германа зъ Рифкою (45—46). 5. Рѣбники и Мошко у Германа Гольдкремера (81—88).

Сказано вже выше, що оповѣдане „Бориславъ емѣе ся“ стоить у звязку зъ повѣстію „Voas constrictor“. Дещо розказує ся тамъ те-саме въ-друге, якъ про женихане Германа зъ Рифкою¹⁾, про норовисту вдачу Готлиба²⁾, але-жь въ те оповѣдане вводять ся такожь новѣ дѣевѣ особы, якъ Бориславскѣй капиталистъ Леонъ Гаммершлягъ зѣ своею дочкою Фаннею, мулярскѣй по-

¹⁾ „Свѣт“. Ілюстрована літературно-політично-наукова часопись. Ві Львові, 1881; стор. 62.

²⁾ *ibid.*, стор. 41. 64.

мѣчникъ Бенедѣо Синиця и богато иншихъ. Нѣгде правды дѣти, въ оповѣданю „Бориславъ смѣе ся“ е чи-мало картинъ справдѣ художницкихъ, иначе мѣжь ними вызначають ся найпаче отъ-сѣ три: 1. Закладины нового дому Гаммершляга въ Дрогобичи¹⁾. 2. Бенедѣо въ хатѣ Иванихи Пѣвтораковой, де живє старый Матѣй²⁾. 3. Сходины рѣшникѣвъ въ тѣйже хатѣ³⁾.

А вже-жь побѣчь реального писаня знаходимо тутъ такожь зразки романтизму, примѣромъ оповѣдане про пристрастну любовь Готлиба до Фаниѣ. Особливо-жь перша стрѣча Готлиба, перебраного за вуглярчука, зъ дочкою Леона Гаммершляга, являє ся вельми романтичною. Се бо розказує авторъ, що сынъ Германа Гольдкремера, побачивши ту гарну жидѣвочку, трохи-не одурѣвъ: кинувъ ся передъ конѣ, щобъ ихъ зупинити. Коли-жь конѣ, перепудившиє вуглярчука, шарпнули въ бѣкъ, то вѣнъ учепивъ ся за васагъ брочки й волѣкъ ся дорогою по камѣню. И не чувъ вѣнъ болю въ ногахъ, а тѣлько дививъ ся на Фаниѣ, дарма, що не знавъ, хто она. Тогдѣ-то сказавъ ѣй: „Я люблю тебе! хто ты?“ Але саме-тогдѣ обернувъ ся вѣзникъ и вдаривъ єго пужѣвномъ по головѣ такъ сильно, що вѣнъ зъ болю пустивъ брочку и упавъ на-середъ дороги⁴⁾. — Правда, що любовь у людей орієнтальной породы буває горячѣйша, нѣжь у Европейцѣвъ, але все-жь любовнѣй пригоды Готлиба, розказано зъ такими романтичными подробицями, якѣ не конче суть пристѣбнѣ до писаня реального.

Вѣдтакъ про характеристику Бенедѣа Синицѣ запримѣчаємо, що она не може зватись природною. Бѣднѣй

¹⁾ *ibid.*, стор. 1—4; 21—23.

²⁾ *ibid.*, стор. 101—102; 119—121.

³⁾ *ibid.*, стор. 139—144; 211—216.

⁴⁾ *ibid.*, стор. 189.

мулярскій помѣчникъ зъображає ся тутъ речникомъ новихъ соціальныхъ думокъ про спѣлки робѣтничій та самопомѣчь супротивъ змаганя пявокъ людскихъ. У промовахъ своихъ до робѣтниківъ зъявляє вѣнь такій мудрощѣ про питаня соціальнї, неначе-бъ говоривъ изъ трибуны до тямущихъ громадянъ¹⁾. Вѣнь скликує всѣхъ робѣтниківъ Бориславскихъ на зборы, выповѣдає вѣну капиталистамъ, намовляючи рѣшниківъ до безработицѣ за-для того, що паны-богачѣ платять голодному й голому за роботу те, що сами хочуть. А вже-жъ сумнѣваємось, чи такій Бенедьо є можливимъ типомъ мѣжь Бориславскими рѣшниками. Такимъ тямущимъ робѣтникомъ мѣгъ явитись якїйсъ Бельїєць, а не бѣдний робѣтникъ-Русинъ, котрый не мавъ досѣль нагоды, дѣзнатись про здобутки сучаснои соціологїѣ. Опроче годѣ высказати останнє слово про литературну стѣйностъ цѣлого оповѣданя, по-за-якъ авторъ не довѣвъ его й до половины.

До циклю Бориславскихъ картинъ належить такожь образокъ зъ Бориславского житя п. з. „Яць Зелепуга“, котрый въ росїйскѣмъ перекладѣ має заголовокъ „Милліонеръ“²⁾. Авторъ пише, що Яць Зелепуга бувъ хлопъ ледащо. Доки жила жѣнка, державъ ся вѣнь несогѣрше. Хочъ мавъ усего тѣлько шѣсть моргѣвъ плохой землѣ, то таки не ходивъ нѣ до кого хлѣба позичати. Дѣтей було въ нихъ кѣлькоро, але повмирали; послѣдня дочка вмерла вже вѣсѣмнацяти лѣтъ вѣдѣ роду. Смерть тои дочки була першимъ ударомъ, щѣ зробивъ проломъ въ щасливѣмъ доси житю Зелепуги. Жѣнка его была зъ богатого роду и мала въ Бориславѣ ще трьохъ братѣвъ. Принесла-жъ она свому чоловікови въ посазѣ другихъ шѣсть

¹⁾ *ibid.*, стор. 256—258.

²⁾ „Кїевская Старина“, томъ XXIX. 1890; стор. 307—320; 427—451.

моріовъ землѣ. Але по смерти послѣдньої дочки швайры-богачѣ вѣдобрали Зелепугамъ ту „родову“ землю и продали жидамъ. Болѣла Яця „неправда“ й хитрѣсть швайрѣвъ, и про-те зворушилась страшна колотнеча мѣжъ Зелепугами, а трьома братьми Яцихи. Коли-жъ она разъ-кляля-проклинала одного зъ братѣвъ, то вѣнъ кинувъ на неѣ каменемъ, — проваливъ ѣй голову, зъ-за чого она незабаромъ умерла. Вѣдъ того часу Яць почавъ пити на забѣй. Остогидла ему хата, остогидло господарство... Зовеѣмъ нѣ-на-що звѣвъ ся Зелепуга: тѣлько на нѣчь приходивъ до хаты, — цѣлыми днями просиджувавъ въ корчмѣ. Ёго организмъ розстроивъ ся, — одинокою живою струною, котра ненастанно ще въ нѣмъ звенѣла, була ненависть до богачѣвъ, хоча, по словамъ автора, тѣ богачѣ зъ дня на день чимъ-разъ бѣльше тратили землѣ пѣдъ ногами, уступаючи еѣ жидамъ¹⁾. Часомъ однако-жъ Яць стямлювавъ ся у своєму безголовю и погадавъ собѣ, що правдива кара божя йде на село, що жидовы туды позлазилось якъ мурашнѣ. Вѣнъ бачивъ, що на ґрунтѣ, котрый небѣжцѣ-жѣнцѣ ёго выдерли браты та й продали жидамъ, було вже доси десять закопѣвъ та ямъ нафтовыхъ. Сей ґрунтъ — то була справдѣ золота жила для Мендля Шехтера.

Неразъ уже пѣдходивъ сей жидъ до Яця, щобы продавъ ему свѣй ґрунтъ, але той и чути не хотѣвъ нѣ-про-що. Та й не мавъ коли, бо звычайно або пивъ, або протвережувавъ ся. Поки-жъ мавъ за-що пити, то нѣщо не гнало ёго, позбувати ся ґрунту. Але зъ-годомъ стало коло него круто, — въ корчмѣ нарѣсь уже значный довгъ. Коли-жъ вѣдтакъ Мендель не дававъ ему спокою и конче хотѣвъ купити въ него ґрунтъ, то сказавъ ему Яць, що

¹⁾ „Зоря“, 1887; стор. 293.

вѣнь самъ стане копати, бо по-що вѣддати другому такій богацтва, — лѣпше пѣйти й самому загорнути. Вѣнь задумавъ на-правду выступити въ супѣръ зъ жидами.

Але-жь зъ голыми руками годѣ було самому забиратись до копаня, — треба було роздобути грошей до такого почину. Тому-то хотѣвъ вѣнь продати чотыри моріи на Волянцѣ, де ще нѣхто не копавъ, а для себе задержати два моріи близько хаты. И справдѣ продавъ вѣнь тѣ чотыри моріи землѣ жидови Юдцѣ. Та отъ, бѣдний Юдка ставъ небавомъ богачемъ, бо на купленѣмъ ґрунтѣ выдобувъ уже чотыри жерела кипячки. Але-жь Яцеви годѣ було докопатись до кипячки. По-малу, сумно йшла въ него робота, дарма, що его горячка що-разъ бѣльше змагала ся. Ажь ось одного ранку дѣзнавъ ся вѣнь, що веѣ три его ямы повнѣ густого, чорного плыну ажь до самого краю. Яцѣ трохи-не збожеволѣвъ, коли здобувъ бажаного скарбу. Якъ-стѣй побѣгъ вѣнь до Мендля, привѣвъ его до ямъ и сказавъ, щобъ купивъ собѣ те все. — „А сила хочете?“ спытавъ ся жидъ. — „Милліонъ!“ вѣдповѣвъ на-пруго Яцѣ Зелепуга. Жидъ почувши таку мову засмѣявъ ся зъ цѣлого горла, та отъ, наразъ зробивъ ся поважнымъ: щаслива думка шибнула ему въ голову. Вѣнь нѣбы-то притакнувъ Яцеви й сказавъ, що треба йти по писаря и свѣдкѣвъ.

Коло полудня хата Яця була повна народу, — се були свѣдки. Якъ писарь скѣнчивъ писати контрактъ, то прочитавъ вѣнь прилюдно, що передъ вѣддачею ґрунту зъ ямами має Мендель Яцеви при свѣдкахъ вручити цѣну купна: милліонъ — валюты австрійскои. Опѣсля положивши на столѣ мѣшокъ грошей, ставъ Мендель на-швидку рахувати, и справдѣ дорахувавъ до милліона. Але-жь писарь, дѣставши вѣдъ Мендля стогульденового банкнота, допустивъ ся похибки-дрѣбнички: ось бо мѣжь словомъ

„милліонъ“, а словомъ „валюта“ промовчавъ вѣнъ въ читаню контракту одно-однѣсенъке слѣвце — „крейцарѣвъ“, изъ-за чого зъ Яцевого милліона вчинило ся десять тысячъ. Але-жь Яць, не знаючи сего, радѣвъ радостію, що має милліонъ. Коли люде порозходились, то выпивъ вѣнъ кѣлька чарокъ солодкон горѣвки, котру принѣсъ Мендель. Опѣсля сѣвши на лавѣ оперъ ся обома лѣктями о стѣлъ и стискаючи въ обѣймахъ свѣй скарбъ усмѣхавъ ся и повторявъ якѣсь слова безъ звязку. Вѣдтакъ склонивъ голову на мѣшокъ зъ грѣшми й заснувъ. Ажь ось тихо-тихесенько отворили ся хатнѣ двери й осторожно ступаючи ввѣйшовъ Мендель. Приступивъ до сплячого Яця, пѣднявъ въ гору єго лѣктѣ, вынявъ зъ-пѣдъ нихъ мѣшокъ и пѣдложивъ кругле полѣно. Потѣмъ взявъ изъ стола каганецъ и поставивъ на землю, на котрѣй лежало богато соломы. Вѣдтакъ замкнувъ изъ сѣней переднѣ двери й выйшовъ задними, зачинивши ихъ зъ на-двору. Незабаромъ хата взялась поломямъ, а на другѣй день рано вѣдгребли люде зъ-пѣдъ печи на-пѣвъ перепаленого трупа Яця Зелепуги. Въ рукахъ замѣецъ мѣшка зъ грѣшми державъ вѣнъ грубе полѣно. Побачивши таке мѣркували люде: „Нещасный! певно здрѣмавъ ся надъ грѣшми й зѣпхнувъ каганецъ зѣ стола въ солому. А коли збудивъ ся, то въ нетямѣ замѣецъ ратувати грошѣ вхопивъ полѣно. А грошѣ все згорѣли. Такъ-то вже очевидно самъ Богъ не щастивъ єму зъ тымъ скарбомъ!“¹⁾

Въ повѣсти „Яць Зелепуга“ вказавъ авторъ на тяжкѣй злиднѣ хлѣборобѣвъ, котрыхъ побуть руйнує жидовѣ своєю захланною експльоатацією. Се справдѣшня трагедія въ циклю Бориславскихъ сумовитыхъ картинъ, що ихъ Франко зъобразивъ хистью реалиста-художника. Тѣлько-жь,

¹⁾ „Зоря“, 1887; стор. 412.

по нашій думцѣ, въ характеристицѣ Зелепуги проявляють ся деякі похибки. Авторъ сказавъ, що сей хлопъ бувъ ледащо та що по смерті жінки ставъ пити на-забѣй, — що єго организмъ розстроивъ ся. Вѣдки-жъ взялась у него наразъ пристрасть до горячковои працѣ, щобы стати на-друго богачемъ? Вже-жъ по словамъ автора була у Яця „стара непривычна до думаня голова“¹⁾, тому-то годѣ порозумѣти, вѣдки прибуло єму й сили й смѣлости до того, щобъ „выступити въ супѣръ зъ жидами“ въ копаню нафтовихъ ямъ? Чи такій хлопъ, якимъ зъображено Зелепугу, мѣгъ справдѣ першій взятись до такого дѣла? Мы сумнѣваємо ся, бо вже-жъ до такои боротьбы зъ жидами не мѣгъ выступити хлопъ ледащо й паниця, дарма, що вѣнь иногдѣ стямлювавъ ся у своєму безголовю. Вѣдтакъ проблематичною являє ся исторія зъ милліономъ. Чей-же Зелепуга мѣгъ дѣзнатись, що за три-чотыри ямы зъ кипячкою годѣ єму домагатись вѣдъ жида такои сумы, яка єму и въ снѣ не могла уявитись! Коли-жъ єму справдѣ захотѣлось дѣстати милліона за свое добро, то чей мѣгъ покористуватись помѣчу якого тямущого чоловѣка, щобъ єму жидъ таки виплативъ ту величезну суму. — Хоча-жъ, по нашій думцѣ, психичнї тї змаганя Зелепуги здають ся бути неимовѣрными, то все-жъ траїчна катастрофа, якою скѣнчивъ ся той супѣръ хлопа зъ хитрымъ жидомъ, вражає сильно душу читача сєй повѣсти.

*

*

*

Коли-жъ авторъ у своихъ творахъ зъявлявъ невдоволенє зъ теперѣшнього побуту суспѣльного, коли вѣнь сказавъ, що „въ сєму свѣтѣ окрѣмъ зла годѣ глядѣти правды й розуму“²⁾, та що „прогнила стара будова роз-

¹⁾ *ibid.*, стор. 312.

²⁾ „З вершин і низин“, стор. 59.

валить ся въ бою за правду и волю¹⁾, то вже-жь не дивота, що вѣнъ змалювавъ картину того щасливого побуту громадского, до якого теперѣшнѣй суспѣльности треба прямувати, и якій, по его думцѣ, въ нашѣй давнинѣ справдѣ истнувавъ. Отъ и зладивъ вѣнъ „образъ громадского житя карпатской Руси въ XIII. вѣцѣ“ п. з. „Захаръ Беркутъ“, се-бѣ-то написавъ историчну повѣсть, въ котрѣй „головный предметъ взявъ по-части зъ исторіи, а по-части зъ переказѣвъ народныхъ“²⁾.

Дѣя вѣдбував ся въ Тухольскихъ горахъ въ 1241. р. Въ тѣ-то горы приѣхавъ бояринъ, Тугаръ Вовкъ, бо князь Данило дарувавъ ему въ Тухольщинѣ обширнѣй полонины й цѣле одно пригѣре Зелемени. Тутъ побудувавъ вѣнъ собѣ гарну хату, а бажавши пѣзнатись зъ сусѣдними боярами, запросивъ ихъ до себе на бенкетъ, и вѣдтакъ рушили всѣ на ловы въ Тухольскій лѣсы. Зъ боярами выбра-лась такожь Мирослава, гарна дочка Вовкова, единачка, щѣ при народженю втратила була свою матѣрь. Провѣдникомъ той ловецкой дружины бувъ молодой гѣрнякъ, Максимъ Беркутъ, першій леинъ на всю Тухольску верховину³⁾; але-жь крѣмъ того вырядили Тухольцѣ цѣлый вѣддѣль леинѣвъ зъ луками й ратищами до помочи зѣбранимъ боярамъ.

Третього дня вѣдбувались ловы на медведѣвъ, и отъ, Мирослава не вжахнулась небезпечного походу. Максимъ поглядаючи на неѣ подумавъ собѣ: „Дивна дѣвчина! такон я ще й не видавъ нѣколи!“ Ажь ось выпавъ на лов-

¹⁾ *ibid.*, стор. 61.

²⁾ „Захаръ Беркутъ“.... У Львовѣ, 1883; стор. 3.

³⁾ Максимъ бувъ наймолодшій сынъ Захара Беркута, щѣ, по словамъ автора, „бывъ правдивымъ образомъ тыхъ давныхъ патриархѣвъ-батькѣвъ и провѣдникѣвъ цѣлого народа, про котрыхъ говорятъ намъ тысячолѣтній пѣснѣ“ (стор. 42).

цѣвъ величезный медвѣдь та положивъ трупомъ одного боярина. Тогдѣ-то у деякихъ бояръ вѣдѣйшла охота до ловѣвъ, хоча Максимъ тому медведеви влучивъ стрѣлу въ само сердце. Але-жь Тугаръ Вовкъ, а найпаче Мирослава й Максимъ, налягали конче, щобъ кѣнчити розпочате дѣло. Вѣдтакъ ловы вѣдбувались далѣ, коли ось Мирослава, переходячи кладкою по-надъ пропасть впала до лѣвъ въ ломы й гниляче близько медведицѣ, щѣ схопилась зъ леговища й кинулась до неѣ. И прийшло-бъ ся загинути Мирославѣ въ тѣй пропасти, коли-бъ ѣй не бувъ при бѣгѣ въ помѣчь Максимъ Беркутъ. Въ очахъ дѣвчины заблесли двѣ перловѣ слѣзы, и не кажучи й слова она горячо стиснула руку свого выбавителя. А коли Максимъ, троха осмѣлившись, стиснувъ еи руку, то Мирослава почувала, якъ щось солодко защемѣло ѣй коло сердца, — якъ лице еи загорѣлось стыдливымъ румянцемъ...

Коли-жь Тугаръ Вовкъ дѣзнавъ ся, що Максимъ выратувавъ его дочку вѣдъ смерти, то подякувавъ вѣнъ леѣнневи за его „чесне дѣло“, хоча волѣвъ бы бувъ, якъ бы выбавивъ его дочку боярекой сынъ, а не сей „смердъ“, простый Тухольскій мужикъ. Вѣдтакъ вертавъ ся Вовкъ домѣвъ, а Максимъ розказувавъ ему про свого батька Захара, щѣ его заходами зроблено першу дорогу въ верховинѣ черезъ Бескиды. И запытавъ ся бояринъ леѣнниа, чи его батько має велику власть надъ громадою? — „Власть, боярине?“ вѣдказавъ Максимъ здивовавшись. — „Нѣ! власти надъ громадою у насъ не має нѣхто: громада має власть сама, а бѣльше нѣхто. Але мѣй батько досвѣдченый чоловѣкъ и радо служити громадѣ. Якъ вѣнъ говорить на радѣ громадской, такъ не зѣумѣе нѣхто другій въ цѣлѣй верховинѣ. Громада радо слухае батьковскои рады, але власти батько мѣй не має нѣякои и не жадае

ен!¹⁾ — Коли-жь Вовкъ сказавъ, що батько Максима бунтує Тухольцѣвъ проти него й проти князя, то сынъ Захара вѣдповѣвъ смѣливо ось-що: „Бунтує громаду, боярине?! Нѣ, се тобѣ неправду сказано! Вся громада гнѣвна на тебе за те, що ты присвоюєшь собѣ громадскій лѣсъ и полонину, не спытавши навѣтъ громады, чи схоче она на те пристати, чи нѣ“. — Опѣсля натякнувъ Максимъ на тее, що его батько старає ся влагодити зворушену громаду и радить подождати ажъ до громадского суду, на котрѣмъ-те дѣло розбере ся.

Незабаромъ прийшли они до села й побачили трьохъ старцѣвъ, що несли копне знамено и скликували громаду на-завтра на копу, се-бѣ-то на раду громадску. Тогдѣ сказавъ Максимъ бояринови, що тѣ старцѣ закличуть и его, одначе Вовкъ вѣдповѣвъ гордовито, що громадека копа его нѣчого не обходить. — „Я ту зѣ княжой волѣ!“ мовивъ вѣнъ, „и можу самъ збирати копу, коли се буду вважати потрѣбнымъ“. Все-жь таки проевъ Максимъ боярина, щобы прийшовъ завтра на копу; — вѣнъ бажавъ, щобъ мѣжь Тухольскою громадою а бояриномъ була згода. И обѣцявъ Тугаръ Вовкъ прийти завтра, щобъ побачити, яка се буде рада.

Бояринъ зѣ Мирославою и Максимомъ зближались до того мѣся, де Тухольска кѣтловина замыкала ся, пропускаячи тѣлько потѣкъ въ долину вузкою скалистою брамою. Передъ самымъ проходомъ стоявъ на-сторчъ величезный камѣнный стовпъ, що звавъ ся Сторожемъ, не-наче-бѣ пильнувавъ входу въ Тухольску долину. Пѣсля народного переказу въ тѣмъ камени живъ духъ царя велитѣвъ. Той же царь воювавъ колись зѣ Мораною, богинею смерти. Вѣдтакъ Максимъ казавъ бояринови, що та

¹⁾ *ibid.*, стор. 27—28.

богинѣ збере колись ще разъ свою силу, щобъ занাপастити Тухольщину, але Сторожъ упаде тогдѣ на силу Мораны й роздавить єѣ собою.

Ажъ ось сказавъ Максимъ несмѣлымъ голосомъ Вовкови: „Боярине! вѣддай за мене доньку свою, котру я люблю дужше житя свого, дужше душѣ своєї!“¹⁾ Грѣмъ зъ ясного неба не бувъ бы такъ вразивъ Тугара Вовка, якъ тѣ горячѣй, пристрастнѣй слова молодого леіиня. Згѣрдно подививъ ся вѣнъ на „смерда“, щѣ поваживъ ся єму таке казати. — „Коли-бъ мѣло на таке прийти“, мовивъ бояринъ зъ пересердя, „то волѣла-бъ она (Мирослава) згинути вѣ крѣвавыхъ обнятяхъ дикого звѣря, анѣжъ мѣла бы тобѣ дѣстати ся!“ — Незабаромъ прощавъ ся Максимъ зѣ своєю „зорею“, щѣ блиснула єму такъ пречудно на одну днину, а теперъ мусить на вѣки для него померкнути. Але-жъ Мирослава сказала рѣшучо: „Я не померкну для тебе, молодче! — я буду твоя!“²⁾

Та отъ, Вовка закликано на судъ громадскій! Сюды прийшовъ вѣнъ вѣ супроводѣ десяти своихъ лучникѣвъ и топѣрникѣвъ. Станувши мѣжъ громадянами заявивъ вѣнъ, щѣ нѣхто не має права судити єго, крѣмъ князя й рѣвныхъ єму боярѣ. Тогдѣ вѣдповѣвъ єму 90-лѣтнѣй поважнѣй старецъ Захаръ Беркутъ, щѣ Тухольцѣ — вольнѣй люде й не знають нѣякого пана! „Мудрѣй права нашѣ“, мовивъ вѣнъ бояринови, „походять не вѣдъ твого князя, а вѣдъ дѣдѣвъ и батькѣвъ нашихъ. Мудрыхъ судѣвъ княжихъ мы не видали доси й жили тихо вѣ згодѣ й ладѣ, судячись самѣй громадскимъ розумомъ. Батьки нашѣ зъ давна учили насъ: оденъ чоловѣкъ — дурень, а громадскій судъ — справедливѣй судъ. Безъ княжихъ воєво-

¹⁾ *ibid.*, стор. 37.

²⁾ *ibid.*, стор. 39.

дѣвъ жили батьки нашѣ, жили й мы доси, и, якъ бачишь, хаты нашѣ не попустошенѣ и дѣти нашѣ не забрали до вражої неволѣ!“¹⁾)

Але гордому Вовкови не вѣподобалась така бееѣда, — вѣнъ натякнувъ на се, що князь приславъ его воеводою въ Тухольщину; — вже-жь вѣнъ проливавъ свою кровь въ двацяти битвахъ, — воювавъ проти Монголѣвъ надъ Калкою. Та отъ, передъ громаду вѣйшовъ калѣка, воякъ Митко, й заявивъ, що служивъ въ дружинѣ Вовка й бувъ въ тѣй битвѣ надъ Калкою. Коли-жь вѣнъ ставъ далѣ говорити про тее, що Тугаръ Вовкъ зрадивъ Русь Монголамъ, то розъяренный бояринъ кинувъ ся на него зъ топоромъ и розлупавъ ему голову. Такого злочину не могла стерпѣти громада! — „Смерть ему! смерть!“ закричали Тухольцѣ. — „Вѣнъ зганьбивъ святѣсть суду! — на радѣ мужа нашего забивъ!“ Але Захаръ зацѣтивъ зворушенихъ громадянъ и сказавъ ось-що Вовкови: „Вѣдали ся зъ-мѣжь насъ! Черезъ три днѣ вѣдъ нынѣ придуть нашѣ люде, щобъ розвалити твѣй дѣмъ и загладити навѣтъ слѣдъ твого бутя у насъ!“ — И сейчасъ выбрано десять молодцѣвъ, мѣжь ними й Максима, чтобы сповнили волю громадеку.

Мѣжь-тымъ Монголы пѣдъ проводомъ бегадыра Петы зайшли горѣ рѣкою Стрыемъ на Скѣльскій шляхъ и розложились шатрами на рѣвнинѣ по-ниже Синевѣдска. Коли Вовкъ про се довѣдавъ ся, то поѣхавъ вѣнъ до орды зъ Мирославою. Она зъ-першу не знала, куды ѣде батько, коли-жь побачила надъ рѣкою шатра монгольскѣй, то дѣзналась вѣдъ него, що Монголы — его союзники проти проклятыхъ „смердѣвъ“ и ихъ громадѣства. — „Тату! се погибель наша!“ крикнула зворушена Мирослава. „Якъ

¹⁾ *ibid.*, стор. 59–60.

не стане хлопѣвъ, то хто кормити буде бояръ?“¹⁾ — „Не бѣй ся!“ вѣдповѣвъ Вовкъ, „не вродилась ще тота буря, котра зможе до кореня знищити те пѣдле насѣне!“

Отъ, уже й приѣхавъ бояринъ зъ дочкою до шатеръ монгольскихъ! Пета дарувавъ Мирославъ золотый перстѣнь, щѣ ѣй запоручавъ безпечный прохѣдъ въ таборѣ монгольскѣмъ. Вѣдтакъ казавъ єѣ вѣдвести до окремого шатра, а Тугаръ Вовкъ оставъ ся зъ монгольскими бегадырами Петою й Бурундою, щѣбъ радити воинну раду. Єму велѣли вести малый вѣддѣль Монголѣвъ, щѣбъ обсадити вхѣдъ до Тухлѣ. Опѣсля лишивъ вѣнъ Мирославу въ шатрѣ монгольскѣмъ та впевнивъ єѣ, щѣ нѣ вѣнъ самъ, нѣ нѣхто зъ єго дружины не доторкне ся до Максима й не заподѣе ему нѣякого лиха²⁾.

Поки Вовкъ прийшовъ зъ Монголами до Тухлѣ, то Максимъ, сповняючи волю громады, занявъ зъ молодцями дѣмъ боярина, але-жь они не валили будовы, бо довѣдались, щѣ наближують ся Монголы. Тѣ Тухольскѣй лицарѣ порѣшили, зрѣбити той дѣмъ своєю твердынею. И отъ, незабаромъ явивъ ся въ Тухольщинѣ Тугаръ Вовкъ и велѣвъ обступити свѣй дѣмъ широкимъ колесомъ въ три ряды. По тяжкѣй боротьбѣ обсаджени Тухольцѣ перебили крѣзь монгольску ватагу й погнали до лѣса. Але Вовкъ догнавъ ихъ, — одинъ вѣддѣль монгольскѣй перейшовъ имъ дорогу. Въ дальшѣмъ крѣвавѣмъ змаганю осталось лишь пять молодцѣвъ, щѣ окружали Максима, и отъ, та горетка вѣдбила три приступы Монголѣвъ! Якъ же Вовкъ побачивъ завзяте Максима, то сказавъ самъ до себе: „Бѣй Богу! дѣльный молодець! Не дивуюсь, щѣ вѣнъ оча-

¹⁾ *ibid.*, стор. 80.

²⁾ Въ свѣй повѣсти читаємо, щѣ Бурунда зъ десяти-тысячнымъ вѣддѣломъ монгольскимъ хотѣвъ ити Тухольскимъ шляхомъ, мѣжь-тымъ коли Пета мавъ поступати Скѣльскою дорогою (стор. 91).

рувавъ мою доньку! — и мене самого вѣнъ мѣгъ бы очарувати своєю рицарскою вдачею!¹⁾ — Незабаромъ тѣ пять молодцѣвъ погубили, — оставъ ся тѣлько Максимъ, — его закували въ зелѣзній пута. Але-жь сынъ Захара Беркута не вжахнувъ ся кайданѣвъ и сказавъ Вовкови: „Хочь и въ путахъ, а все буду вольный чоловѣкъ! У мене пута на рукахъ, а у тебе на души!“

Коли-жь Тухольска громада довѣдала ся про долю тыхъ молодцѣвъ, то закликала старого Беркута, потребуючи его рады. — „Що дѣяти? що починати? якъ боронити ся?“ гуло въ народѣ. И порадивъ имъ Захаръ, не вѣдбити, але розбити Монголѣвъ. И отъ, саме-тогдѣ пришла въ Тухлю помѣчь верховиньскихъ и загѣрныхъ громадъ. Ба, незабаромъ зъявилась Мирослава на кони та оповѣстила громаду, що передъ вечеромъ приде сюды орда монгольска. Захарови-жь сказала она, що его сынъ живый. — що бачила Максима въ неволи й говорила зъ нимъ. Вѣдтакъ просила Захара, щобы схотѣвъ бути еи отцемъ. — „Тугаръ Вовкъ“, мовила она, „переставъ бути моимъ батькомъ, вѣдколи зрадивъ свѣй край и приставъ у службу Монголѣвъ“. Опѣсля заявила Мирослава, що Максимъ радивъ Тухольскѣй громадѣ не спиняти Монголѣвъ передъ тѣсениною, а впусити ихъ въ кѣтловину, — тутъ бо можна ихъ обступити й вырубати до послѣднього, або выморити голодомъ. — „Треба тѣлько поробити засѣки въ вывозѣ при водопадѣ й повиносити зъ села все добро громадске, все збѣже, весь хлѣбъ, всю худобу, а вѣдтакъ замкнути ихъ тутка зѣ всѣхъ бокѣвъ!“ — Така була рада Максима.

И отъ, незабаромъ показались Монголы въ долини надъ Опоромъ. Тогдѣ-то Захаръ Беркутъ обставъ за тымъ,

¹⁾ „Захаръ-Беркутъ“; стор. 113.

щобы впусити ихъ въ Тухольску кѣтловину, а коли сѣй радѣ нѣхто не протививъ ся, то всѣ вергли ся до своихъ хать, щобъ хоронити свое добро въ лѣсы. — Якъ Тухольцѣ вынесли ся зъ села, то почали въ кѣтловину валити ся страшнѣй Монголы. Передомъ ѣхавъ бегадырь Бурунда й Тугаръ Вовкъ. Вѣдтакъ чѣльнѣй вѣддѣль орды выйшовъ изъ безлюдного села й по приказу Бурунды спѣшивъ до вывозу, выкованого въ скалѣ. Але-жь той вывѣзъ бувъ заваленѣй камѣнемъ, а зъ горы Тухольскѣй молодцѣ стали кидати на Монголѣвъ величезными плитами. Ажь ось велѣвъ Бурунда попринесити драбины й переднимъ вылѣзти на гору, щобъ зѣгнати зъ-вѣдтамъ тыхъ смѣльчакѣвъ. Одиначе Тухольцѣ, побачивши Монголѣвъ, спинаючихъ ся горѣ драбинами, обсыпали ихъ ратищами, зъ-за чого ворогъ, мовъ тяжка лявина, поваливъ ся долѣвъ, порываючи за собою слѣдуючѣй ряды. Мѣжь-тымъ сыпалось изъ горы на Монголѣвъ камѣне, зъ-за чого они страшно заметушились. Тогдѣ вызвѣривъ ся Бурунда на Тугара Вовка й назвавши его „подвѣйнымъ зрадникомъ“, сказавъ, що то вѣнъ запровадивъ Монголѣвъ въ отъ-сю западню, вѣдки имъ годѣ выдобути ся. И збентеживъ ся Вовкъ та велѣвъ прикликати Максима у свѣй наметъ.

Ажь теперъ на згарищахъ вольной Тухлѣ зачинавъ Вовкъ розумѣти, що Тухольцѣ, борючись за свободу, поступали зовѣмъ розумно й право. Тому-то подобрѣвъ вѣнъ и сказавъ Максими, що хоче его обѣцати Тухольцямъ въ замѣнъ за вольнѣй прохѣдъ. Але Максимъ вѣдповѣвъ Вовкови, що Тухольцѣ не пристануть на таку замѣну, бо якъ бы се сталося, то они допустили-бъ ся зрады на своихъ верховиньскихъ и загѣрныхъ братахъ, котрыхъ села були-бъ зруйнованѣй вразъ зъ Тухлею. — Ажь ось увѣйшла въ наметъ Мирослава. Она заявила Максими, що Монголы вѣдси не выйдуть, що имъ тутъ усѣмъ погибати, —

бо ось Тухольцѣ робити-мутъ въ лѣсѣ машины-метавки, котрыми можъ буде кидати на нихъ камѣне. Опѣсля про-сила она батька, щобъ велѣвъ Максима розкувати та щобъ пѣшовъ зъ нимъ до Тухольцѣвъ для переговорѣвъ. — „Ось перетѣнь вѣдъ Петы“, мовила Мирослава, — „зъ тымъ перстеномъ варта его пропустити“. Одначе Вовкъ не хотѣвъ ити зъ Максимомъ, бо боявъ ся, щобъ Тухольцѣ не взяли собѣ полоняника, а его самого не прогнали. И пѣшла до Тухольцѣвъ тѣлько Мирослава зъ батькомъ, а Максимъ лишивъ ся въ боярскѣмъ наметѣ.

Якъ они обоє прийшли до Тухольцѣвъ, то сказавъ Вовкъ Захарови: „Розвалѣть свои засѣки, пустѣть монгольску силу зъ вашои долины, а въ замѣну за те Бурунда готовъ вѣддати вамъ вашого полоняника живого й здорового!“ — Але Захаръ вѣдповѣвъ, що годѣ мѣняти одного хлопця за руину сусѣдѣвъ, верховинцѣвъ и загѣрянъ, — а впрочѣмъ становище Тухольцѣвъ сильне, мѣжь-тымъ коли Монголы запертѣ въ камяноѣ клѣтцѣ. Коли-жъ Вовкъ хотѣвъ вѣдходити, то Мирослава благала его, щобъ не вертавъ ся до Монголѣвъ, де его дожидає смерть, — щобъ оставъ ся тутъ мѣжь своими людьми та станувъ мѣжь ними до бою зъ дикою ордою. Одначе Вовкъ сказавъ, що ще не вся надѣя у Монголѣвъ пропала, а вѣдтакъ додавъ ще отъ-ей слова: „Не забувай, дѣвчино, що тамъ — той твоѣй Максимъ, и хто знає, може мы оденъ другому на щѣ пригодимось!“¹⁾

И вернувъ ся Вовкъ до Монголѣвъ, а Захаръ зъ Мирославою повели Тухольцѣвъ до того мѣся, де потѣкъ тѣсниною выплывавъ зъ долины, и де край него стоявъ величезный камѣнный стовпъ, щѣ его звали Сторожемъ. Великою натугою звалили сей стовпъ долѣвъ, такъ, що

¹⁾ *ibid.*, стр. 151.

вѣнъ лягъ по-перекъ потока. Вѣдтакъ Сторожъ ставъ за-сновкомъ великой стѣны, котру Тухольскій молодць здвигли зъ камѣня на якій два сяжнѣ закрушки вѣдъ одной стѣны тѣснины до другой.

Якъ замуровано потѣкъ, незабаромъ въ горахъ упали великій дощъ, — живо прибула повѣнь и въ кѣтловинѣ заклекотѣла вода. Довершивши великого дѣла Захаръ помоливъ ся Сонцю, великому, прясному владарю свѣта, и просивъ его о помѣчь у страшному бою. — Мѣжь-тымъ Вовкъ вернувъ ся до Монголѣвъ и сказавъ Максиму, що Бурунда коңче налягае, шукати способу, щобъ завтра рано вывести Монголѣвъ зъ отъ-сеи западнѣ. И вѣдповѣвъ Максимъ: „Я знаю стежку зъ сеи кѣтловины безпечну и скрыту... Туды можна вывести вѣддѣль Монголѣвъ на верхъ и обсадити ними вѣвѣзъ, а тодѣ легка рѣчь буде розвалити засѣки й выйти зъ сеи долины“. И отъ, незабаромъ розкували Максима й повели передъ наметъ Бурунды. Той сказавъ ему, що, коли найде выхѣдъ, буде свободный та ще й дары одержити, — коли-жь Максимъ манить Монголѣвъ пустыми словами, то згине въ мукахъ страшныхъ. И повѣвъ Максимъ Бурунду до городу своего батька, де була велика плыта, що вкрывала пѣдземный хѣдникъ. Але-жь той хѣдникъ залила вже вода, котра що-разъ бѣльше покрывала долину. Вѣдтакъ Максимъ пригадавъ Бурундѣ его слова: „Ты сказавъ“, мовивъ вѣнъ, „що, якъ покажу тобѣ выхѣдъ, буду вѣльный“. — „И выхѣдъ обманивъ мене!“ вѣдповѣвъ Бурунда. „Тодѣ будешъ вѣльный, якъ усѣ выйдемо зъ сеи долины, не борше!“

Страшно було глянути по долинѣ: ту й тамъ мовъ чорнѣ острова, видно було зъ воды купы Монголѣвъ, на котрыхъ безнастанно сышалось камѣне зъ Тухольскихъ машинъ-метавокъ. Уже самъ Бурунда побачивъ, що всѣ Монголы погинуть въ тѣй кѣтловинѣ безъ бою, безъ сла-

вы. Вѣдтакъ и самымъ Тухольцямъ дѣялось квапно, докониати ворога. Послухавши рады Мирославы зробили они двѣ плотинны зъ ялицъ и казали двацяти смѣливымъ молодцямъ поплыти до бою зъ недобитками Монголѣвъ. Тогдѣ Вовкъ порадивъ Бурундѣ, запытатисъ Тухольцѣвъ, чи схочуть теперъ за полоняника-Максима дарувати жите та вольный прохѣдъ Бурундѣ и тымъ Монголамъ, що не погибли ще въ бою. Але, хоча Бурунда пѣднѣсь уже свѣй топѣръ надъ головою Максима, Захаръ не приставъ на таку угоду, сказавши: „Нехай радше гине сынъ мѣй, нѣжь за-для него маѣ уйти хочъ оденъ ворогъ нашего краю!“¹⁾ Вѣдтакъ Бурунда замахнувъ ся, щобъ сокирою розлупати Максимову голову, — одначе саме-тогдѣ блиснула шабля Тугара Вовка, и права рука Бурунды вразъ изъ топоромъ, вѣдтятя шаблею вѣдъ рамени, впала въ воду. Ревнувъ зъ лютоости и болю Бурунда и лѣвою рукою стиснувъ Максима за груди, — але той ударивъ его головою й плечима въ лѣвый бѣкъ такъ, що Бурунда втративъ рѣвновагу й покотивъ ся въ воду, потягнувши за собою й Максима. — Ажь ось зашумѣло въ воздухъ и величезный камѣнь, киненый зъ Тухольской машины руками Захара Беркута, впавъ на купку ворогѣвъ. Зъ Бурундувои дружины не було й слѣду.

Максимъ выринувъ незабаромъ зъ воды, — его выратували тѣ молодцѣ, що плавали на плотинахъ. И зрадѣвъ батько, побачивши своего сына живымъ, одначе й заявивъ, що Сторожъ кличе его вже до себе, — вже-жь Захаръ звершивъ свое дѣло, то й пора спочити. Ажь ось озирнувъ ся Максимъ и задубѣвъ: Мирослава лежала на земли блѣда зъ выразомъ розпуки на лицѣ, — она була зѣмлтѣла ще тогдѣ, якъ Захаръ пустилъ зъ машины ка-

¹⁾ *ibid.*, стор. 179.

мѣне на останню купку ворогѣвъ, въ котрѣй Бурунда потягнувъ Максима за собою въ воду. И припавъ Максимъ до Мирославы, стараючись, щобъ она очуняла. Она-жь отворила очи та довго не могла прийти до себе зъ диву, побачивши Максима. Незабаромъ довѣдалась вѣдъ него, що єи батько не жиє та що й Захаръ покидає ихъ. И озвавъ ся Захаръ до Максима й Мирославы: „Нехай боги дѣдѣвъ нашихъ благословлять васъ, дѣти! Въ тяжкихъ дняхъ звела васъ доля до купы й злучила серця вашій... Нехай-же звязокъ въ нынѣшню побѣдну днину буде порукою, що й нашъ народъ такъ-само перебуде тяжкѣмъ злигоднѣмъ и не розбѣре свого сердечного звязку зъ чеснотою и людскостію!“ Опѣсля умираючій промовивъ ще кѣлька слѣвъ до громады. — „Батьки й братя“, казавъ Захаръ, „нынѣшня наша побѣда — велике дѣло для насъ! Чимъ мы побѣдили? Чи нашимъ оружіємъ тѣлько? Нѣ! Чи нашою хитростію тѣлько? Нѣ! Мы побѣдили нашимъ громадскимъ ладомъ, нашою згодою и дружностію. Уважайте добре на те! Доки будете жити въ громадскѣмъ порядку, дружно держати ся купы, незломно стояти всѣ за одного, а оденъ за всѣхъ, доти нѣяка сила ворожа не побѣдить васъ. Але я знаю, братя, и чує се моя душа, що се не бувъ послѣдній ударъ на нашу громадеку твердыню, — що за нимъ послѣдують другі й въ кѣнци розбѣють нашу громаду. Погані часы настануть для нашего народа... Але середъ тыхъ злиднѣвъ зновъ нагадає собѣ народъ свое давне громадство, и благо єму, коли скоро й живо нагадає собѣ єго: се оцадить єму цѣле море слѣзъ и крови, цѣлі столѣтя неволь... Але чи швидше, чи пѣзнѣйше вѣнъ нагадає собѣ жите своихъ предкѣвъ и забажаети ихъ слѣдомъ. Щасливъ, кому судило ся жити въ тѣ днѣ! Се будуть гарні днѣ, днѣ весняні, днѣ вѣдродженя народного“...

И зѣтхнувъ важко старый Захаръ, зирнувъ на сонце, усмѣхнувъ ся, — и по хвили вже не стало его. Сыны й громадяне занесли его тѣло на ясну поляну¹⁾, до стародавнього житла прадѣдѣвскихъ богѣвъ, и зложивши его въ просторѣй печерѣ, лицемъ до золотого образу Дажбога-сонця, привалили вхѣдъ величезною плытою й замурували...

Авторъ кѣнчить вѣдтакъ свою повѣсть отъ-сими словами: „Богато змѣнило ся вѣдъ того часу... Великій злигодніѣ градовою хмарою перейшли по-надъ рускою землею. Давне громадетво давно забуте и, здавалось бы, похоронене. Такъ нѣ! Чи не нашимъ днямъ судилось вѣдновити его? Чи не мы се жиемъ въ тѣй щасливѣй добѣ вѣдродженя, о котрѣй говоривъ умираючій Захаръ, а бодай въ досвѣткахъ тои щасливои добы?“

Литературну оповѣтку про повѣсть „Захаръ Беркутъ“ подавъ Г(орленко) въ „Кіевскѣй Старинѣ“ (т. XI. 1885; стор. 369—376). Критикъ называе сей твѣръ „прекраснымъ“, кажучи, що, хоча дѣя вѣдбувае ся въ давнѣй давнинѣ, все-жъ повѣсть є повна живого интересу, по-заякъ громадскій порядки й типы того далекого вѣку займають осередокъ картины й суть зъображені зъ великою любовою до рѣднихъ святощій. Слабою-жъ стороною повѣсти, по думцѣ рецензента, вважае ся якась штучнѣсть въ развитію фабулы; подѣвъ являють ся подекуды зъ-нечевя, неначе „deus ex machina“, а героѣвъ выдобувають ся зъ критичнои ситуаціѣ неразъ пошибомъ щастя. Але-жъ тѣ недостачѣ влагоджують ся оригінальною и симпатичною композицією та й справжньою поезією въ деякихъ мѣсяцяхъ оповѣданя.

¹⁾ Та поляна звалася ясною вѣдъ того, що тамъ (по словамъ автора) не вгасавъ вѣчний огонь въ честь богѣвъ.

Въ повѣсти „Захаръ Беркутъ“ зобразивъ Иванъ Франко громадскій побуть карпатекои Руси въ XIII. вѣцѣ. Хоча-жь вѣнъ користувавъ ся народными переказами про ту давну давнину, то все-жь у своѣмъ писаню помагавъ собѣ богато своєю фантазією, щобъ змалювати такую картину, яка ему принадобила ся въ теперѣшнихъ обставинахъ суспѣльного житя. Уже-жь бо насуває ся намъ питанє, чи въ XIII. вѣцѣ могли ще въ карпатекоій Руси итнувати патріархальнїи порядки самоуправи й суду громадского? Правда, що въ карпатекихъ горахъ давнїи демократичнїи порядки могли довше удержатись, нѣжь на долахъ галицкои Руси, але-жь тї горы вже своєю природою не дуже сприяли розвоєви дружной федераціи громадъ, — ба й въ поодинокихъ селахъ не могло бути суцѣльного громадства тому, що люде жили тамъ бѣльше спорадичными хуторами, нѣжь сумежними хатами¹⁾. Опроче самъ авторъ пише, що въ сусѣдствѣ Тухольскои верховини жило чи-мало боярь²⁾. Тї-жь бояре зѣ своими дружинами впливали ачей деструктивно на давнїи порядки громадскїи. Хоча-жь мы й притакнули-бъ авторови, заявляючи, що такїи демократичнїи побуть въ тѣи давнинѣ мѣгъ у насъ итнувати, то не могли-бъ мы сказати, що типы Захара Беркута й его сына Максима вважають ся зовеѣмъ имовѣрными. Авторъ каже, що Захаръ въ дволѣтнѣи своѣи вандрѣвцѣ зайшовъ до черцѣвъ у Скитѣ (Манявекѣмъ), и що, пробуваючи тамъ рѣкъ, почувъ вѣдъ старця Акинтія оповѣданя про громадскїи порядки въ Новгородѣ и Пековѣ, — що бувавъ въ Галичи й въ Києвѣ, и що зѣ дволѣтнѣи вандрѣвки вернувъ ся новымъ чоло-

¹⁾ Д-ръ Ф. Палее доказує, що ще въ кѣнци XIV. вѣку „Сколя“ и „Тухля“ були пустыми полями („Skole i Tucholszczyzna“. Napisał Dr. Fryderyk Papée. Lwów, 1891; str. 17).

²⁾ „Захаръ Беркутъ“. У Львовѣ, 1883; стор. 7. 89.

вѣкомъ, — „громадяниномъ“¹⁾. Коли-бъ же Беркутъ ажъ тогдѣ ставъ громадяниномъ, то де-кому зъ насъ могло бы здаватись, що до того часу въ Тухольскѣй верховинѣ не було громадскихъ порядкѣвъ, та що ихъ позаводивъ у-перше Беркутъ! Вже-жъ и самъ авторъ каже, що Захаръ, вернувши ся домѣвъ изъ вандрѣвки, переконавъ ся, ма-буть-то для єго братѣвъ-селянъ нема иншого ратунку й иншої надѣѣ, якъ тѣлько добре улажене и розумне ведене та розвиване громадскихъ порядкѣвъ, громадскои спѣльности и дружности²⁾. Та ба, по словамъ Франка, Беркутъ „вынѣсъ изъ Скитского монастыря, вѣдъ старого монаха Акинтія, прихильнѣсть до старои рускои вѣры!“³⁾ — изъ-за чого вѣнъ на ясиѣй полянѣ въ печерѣ моливъ ся Дажбогови, „найвышшому творцеви житя“. — Одначе можна сумнѣватись, чи въ тыхъ давныхъ часахъ, коли черцѣ були вельми богомѣльнѣй и правовѣрнѣй, мѣгъ чернецъ Акинтій зъєднувати собѣ прозелитѣвъ для тои „старои рускои вѣры“? Коли-бъ же таке до-стоту стало ся, то де-хто мѣгъ бы се вважати дивнымъ, що Захаръ „не навчавъ нѣкого старѣй вѣрѣ“, та що навпаки вѣнъ навчавъ всѣхъ „пошанованю для чужого переконаня и чужои вѣры“⁴⁾.

Захаръ зове ся въ повѣсти „Тухольскимъ бесѣдникомъ“⁵⁾. Хоча-жъ авторъ запримѣтивъ, що князь Данило бувъ „чоловѣкъ незвычайный, симпатичный и, по-своему, якъ на тѣ часы, досыть демократичный“⁶⁾, то однако вложивъ вѣнъ въ уста Беркутовѣ ось-якѣ слова, сказанѣ Тугару Вовкови: „Самъ бачишь и знаєшь, що вѣтця й опѣкуна мы въ князю бачити не можемо. Отець знає свою дитину, єи потреби й бажаня, — а вѣнъ (князь) не знає насъ и не хоче знати! — Не отцемъ и опѣкуномъ мы ува-

1) *ibid.*, стор. 44—45. — 2) *ibid.*, стор. 45. — 3) *ibid.*, стор. 145. — 4) *ibid.* — 5) *ibid.*, стор. 9. — 6) *ibid.*, стор. 62.

жаємо твого князя, але карою Божою, збсланою на насъ за грѣхи нашѣ, вѣдь котрой мусимо вѣдкупуватись щорѣчними данинами. Чимъ менше мы о нѣмъ знаємо, а вѣнъ о насъ, тымъ лѣьше для насъ. И кобы вся наша Русь могла позбути ся его зъ всѣма его ватагами, то певно була бы ще щаслива й велика!¹⁾ Сѣ та иншѣ слова Беркутовѣ пригадують намъ слова Демостена, высказанѣ въ бесѣдахъ противъ Филипа, короля македонського. И справдѣ, Захаръ говорить иногдѣ такъ, неначе-бъ учивъ ся на взбръяхъ бесѣдъ Демостена. Але-жь ядренистымъ и мудрымъ словамъ гѣрняка-Златоустого ще не дивуємо ся, — бувають тямущѣ селяне, щѣ своєю второпною бесѣдою не постыдали-бъ ся и супроти вченого чоловѣка; — опроче Беркутъ бувавъ въ Києвѣ, Галичи й въ Сѣитѣ Манявскѣмъ, то й мѣгъ дечого хосенного навчитись. Але-жь не розумѣємо, вѣдки мѣгъ его сынъ Максимъ набути такои мудрости въ тактицѣ военнѣй, щѣ самъ-одинацятый збумѣвъ оперти ся навалови одного вѣддѣлу орды монгольскои? Ба, вѣнъ радивъ Тухольскѣй громадѣ, не спиняти Монголѣвъ передъ тѣсниною, а впусити ихъ въ кѣтловину, бо вѣдтакъ можна-бъ ихъ обступити й вырубати до послѣднього, або выморити голодомъ! Далѣ радивъ вѣнъ громадянамъ, поробити засѣки въ вывозѣ при водопадѣ й по-выносити зъ села все добро.

Вѣдтакъ Мирослава зъявилась амазонкою не-абыякою! Покинувши батька пѣшла она до Тухольцѣвъ и навчала ихъ робити машины-метавки. Тѣлько-жь Мирослава бачила такѣ метавки на мурахъ въ Галичи, а Максимъ доказавъ чи-малои тактики военной, хоча не бувавъ въ свѣтѣ и крѣмъ медведѣвъ не видѣвъ дотѣль иншихъ напастникѣвъ. И ось ту дочку боярску полюбивъ Максимъ, по-

¹⁾ *ibid.*, стор. 61—62.

бачивши єѣ на ловахъ. Се-жь ще нѣчого дивного, що Тухольскій леґиень подобавъ собѣ гарну бояреку дочку, — Мирослава бо визначувалаєь справдѣ вдачаю демократичною. Одначе се є трохи неимовѣрнимъ, що Максимъ, промовивши до Мирославы за-ледви кѣлька слѣвъ и не знавши, чи боярѣвна схоче бути єго дружиною, озвавъ ся до Тугара Вовка, коли вертавъ ся зъ ловѣвъ: „Боярине! вѣддай за мене доньку свою, котру я люблю дужше житя свого, дужше душѣ своєи!“¹⁾ Та й вѣ загалѣ характеристика Максима являє ся намъ не зовѣсмъ яєною. Якъ бо выправдати Максима, котрый хотѣвъ показати Монголамъ выхѣдъ изъ тои западнѣ, вѣ яку були попались? Вже-жь самъ Вовкъ не хотѣвъ вѣрити, щобъ Максимъ „подавъ ся на таку зраду!“ Та отъ, Тухольскій леґиень сказавъ бояринови, що теперъ „военный часъ, та що вѣйна учить всякои штуки“²⁾. Мабуть хотѣвъ вѣнъ тою штукаю позбути ся лише своихъ ланцухѣвъ, а впрочѣмъ мѣгъ догадатись, що Монголы не покориєтуютъ ся тайнимъ пѣдземнымъ хѣдникомъ, по-за-якъ вода що-разъ бѣльше заливала долину. Хочъ отже Максимъ очищає ся вѣдъ закиду зрады, то все-жь вѣдъ тыхъ хитрощѣвъ падає тѣнь на яєну й величну єтатъ сєго леґиєня.

Про характеристику-жь боярина Тугара Вовка за-примѣчаємо, що она є доволѣ консеквєнтна, тѣлько не можемо собѣ пояснити єго вѣдноєинѣ до Пєты. Сей бо монгольскій проводырь обѣцявъ єму вѣ нагороду за вѣрну службу всѣ горы вѣ дѣдництво, ба й велике князѣвєтво карпатєке, а Тугаръ Вовкъ каже до себе, що, якъ бы вѣнъ по трупахъ монгольєкихъ дѣйшовъ до власти-єилы, то обернувъ бы ся лицємъ противъ нихъ³⁾, — значить, Вовкъ зрадивъ бы Монголѣвъ; тѣлько-жь вѣнъ забувъ, що єму,

¹⁾ *ibid.*, єтор. 37. — ²⁾ *ibid.*, єтор. 158. — ³⁾ *ibid.*, єтор. 114.

„подвійному“ зрадникови, не було-бъ захисту підъ рукою князя Данила. Вѣдтакъ годѣ виправдати того, що Вовкъ лишивъ свою дочку саму-одну въ шатрѣ монгольскѣмъ, коли зъ однимъ вѣддѣломъ орды виправивъ ся, заняти вхѣдъ до шляху Тухольского! По-що-жъ бравъ єѣ батько зъ собою, коли вѣхавъ до Монголѣвъ? — вже-жъ въ сусѣдствѣ єго жили бояре, то чей мѣгъ вѣнъ свою дочку ввѣрити опѣцѣ якои боярынѣ? Але отъ, якъ бы Мирославы не було въ шатрѣ монгольскѣмъ, то бегадырь Пета не бувъ бы вѣй передавъ талисману-перстєня, щѣ опѣсля ставъ ся вельми придатнымъ въ єи вандрѣвцѣ до Тухлѣ и въ дальшихъ єи рицарскихъ змаганяхъ.

Вкѣнци не хоче ся намъ якоє вѣрити, щѣбы въ Тухольскѣй кѣтловинѣ вѣѣ Монголы загибли! Малá ватага могла ще въ водѣ запертои долины потопитись, але-жъ авторъ повѣсти розказує, що въ Тухольску кѣтловину вваливъ ся Бурунда зъ десятьтысячнымъ своимъ вѣддѣломъ. Така-жъ орда потребувала-бъ до свого размѣщення простору не-абы-якого, — Тухольска кѣтловина була-бъ для неи за-малá. А впрочѣмъ така страшєнна сила монгольска зъумѣла-бъ выдѣбути ся зъ тои западнѣ, дармá, що Захаръ Беркутъ и Мирослава полохали єѣ своими машинами-метавками. Вѣдтакъ здає ся намъ, що образъ загибели Монголѣвъ въ тѣй кѣтловинѣ бувъ бы бѣльшь художницкѣй, коли-бъ довга подѣя рѣзнѣ й мотлошеня ворогѣвъ не зъявляла за-богато прикметъ сензацийныхъ. Все-жъ таки не заперечуємо творови Франка високои стѣйности литературнои. Нѣ-въ-однѣмъ иншѣмъ писаню не проявивъ авторъ стѣлько поетичного вѣтхненя й теплого чутя, скѣлько єго добачаємо въ „Захаръ Беркутъ“. Описъ ловѣвъ въ самѣмъ початку повѣсти — се справжнѣй мистецкѣй малюнокъ, щѣ може бути окрасѣю нашого пантеону просвѣтного, а зъображенє рицарскои вѣдчѣ десятьохъ молод-

цѣвъ пѣдъ проводомъ Максима супротивъ нагѣнки Тугаровой вважає ся картинкою прекрасною. Зъ-помѣжъ иншихъ частинъ сєй повѣсти вызначує ся дѣяльогъ Мирославы зъ Максимомъ въ наметѣ Тугара Вовка¹⁾, и картинка побуту того боярина зъ дочкою Мирославою въ лѣсѣ у старого Захара²⁾.

* * *

Приступаємо теперъ до огляду тыхъ образкѣвъ зъжитя робучого люду, щѣ ихъ выдавъ Франко (1890) пѣдъ заголовкомъ „Въ потѣ чола“³⁾. Про тѣ образки каже Драгомановъ, щѣ они будять прихильнѣсть для нашего простого люду и кличуть освѣченыхъ людей именемъ самои освѣты, обернутись до того люду, якъ до брата, щѣ заробляє собѣ и бѣльшой части другихъ веретовъ хлѣбъ у потѣ чола⁴⁾. А вже-жъ Драгомановъ бажає, щѣбы громада побачила, скѣльки-то поту и навѣтъ кровавого поту потекло зъ чола самого писателя, поки вѣнъ узявъ ся малювати поты чола другихъ людей, — скѣльки текло его й тодѣ, коли вѣнъ писавъ свои повѣсти⁵⁾.

Въ сѣй збѣрцѣ образкѣвъ Франка надруковано двациать повѣстокъ и новель. Ось и они: 1. Лєсишина челядь. 2. Два приятелѣ. 3. Муляръ. 4. Малый Миронъ. 5. Грицева шкѣльна наука. 6. Оловець. 7. Schön-Schreiben. 8. Найдѣ. 9. Самъ собѣ виненъ. 10. Сликакъ. 11. Добрый заробокъ. 12. Хлопська комісія. 13. Исторія моєи сѣчкариѣ. 14. Циганы. 15. Лѣсы и пасовиска. 16. Довбанюкъ. 17. До-

¹⁾ *ibid.*, стор. 137—140. — ²⁾ *ibid.*, стор. 146—150.

³⁾ Литература: 1. Передне слово М. Драгоманова въ збѣрцѣ образкѣвъ зъ житя робучого люду п. з. „В потѣ чола“. Львѣв, 1890; стор. I—IV. — 2. Критично-литературна оповѣстка А. Хванька (Крымського) въ „Зорѣ“, 1891; стор. 56—57; 75—78. — 3. Критика Евгенія Левицкого въ „Народѣ“, 1891; стор. 47—50; 75—77; 110—114.

⁴⁾ „В потѣ чола“: Передне слово; стор. II. — ⁵⁾ *ibid.*, стор. IV.

машиній промисль. 18. Маніпулянтка. 19. До свѣтла!
20. Мѣжь добрыми людьми¹⁾).

Сѣмнацять изъ тыхъ творѣвъ надруковано вже давнѣйше въ мовѣ руско-украиньскѣй; — образокъ п. з. „Mugaz“ выдавъ авторъ въ Варшавскѣй Prawd-ѣ 1887. р., а новелю „Manipulantka“ въ часописи Kurjer Lwowski 1888. р. У-перве помѣщено въ сѣй збѣрцѣ тѣлько повѣсть „Мѣжь добрыми людьми“.

По нашѣй думцѣ не веѣ тѣ повѣстки й новелѣ принадоблять ся до сѣй збѣрки; — изъ неи можь вылучити повѣстки „Два приятелѣ“, „Малый Миронѣ“, „Хлопська комисія“, „Исторія моєи сѣчкариѣ“ и „Довбанюкѣ“. Повѣстка бо „Два приятелѣ“ має прикмету бѣльшь шуточну, дарма, що оба парубки-друзяки втѣкають вѣдъ рекрутчины, того-то страховица молодыхъ громадянѣ. — „Дивна дитина“ малый Миронѣ бажає тѣлько „мыслити“ на самотѣ, то-жь вѣнѣ ще не знає злиднѣвъ житя. — У „Хлопськѣй комисіи“ бачимо злодѣя, захопленого за крадѣжь, котрого вѣдтакъ хлопы страшно мучили, заки-бѣ его живого вѣдставили до суду. Але злодѣй утѣкъ зъ рукъ присяжного и ставъ дальше красти. Отже годѣ такого легкодуха-переступця причислювати до тыхъ людей, що працюють въ потѣ чола. — Вѣдтакъ въ шутливѣй повѣстцѣ „Исторія моєи сѣчкариѣ“ головный дѣячъ не дуже побиває ся работою тяжкою. Люде зовуть его „деревлянымъ философѣ“, а вѣнѣ самъ каже про себе, що „Богъ давъ ему легку руку до майстерства, що вѣнѣ усе, що тѣлько видѣвъ очима, то зробивъ руками“²⁾. А коли вѣнѣ купивъ собѣ сѣчкарнию, то бажавъ собѣ полекшу зробити, щобѣ рѣжучи сѣчку не мучитись при ручнѣй скринцѣ. — А вже-жь

¹⁾ Въ кѣнци тои збѣрки образкѣвъ зъ житя робучого люду помѣщено „Поясненє менше уживаныхъ слѣвъ“ (стор. 310—320).

²⁾ „В потѣ чола“; стор. 160.

мѣжъ робучими людьми зовсѣмъ не можна поставити ходачковаго шляхтича, пана Городиського, котрого люде прозвали Довбанюкомъ. Се-жь бувъ чудакомъ, що дуже часто згадувавъ давню Польщу, а „фумы шляхетської мавъ стѣлько, що хочъ и графови не встыдъ бы було“¹⁾.

Найлучшими образками въ тѣй збѣрцѣ суть отъ-сѣ три: 1. Лесишина челядь. 2. На днѣ. 3. Маніпулянтка.

„Лесишину челядь“ зобразивъ авторъ въ напрямѣ реальномъ зъ закраскою романтичною. Стара Леси́ха — се вѣрный типъ невсыпущої господинѣ, що супроти своєї челяди була дуже сукриета и тверда. Та невеличка була єи челядь: донька Горпина, сынъ Гнать зъ жѣнкою Анною и хлопчина-наймитъ Василь, що пасъ худобу, та що єго прозвали Галаємъ тому, що при худобѣ въ лѣсѣ все лишъ выгалайкувавъ²⁾. Батьки Васи́ля були богатенькѣ, але якъ померли на холеру, то перейшовъ вѣнъ у чужѣй руки; — въ тыхъ-то рукахъ изслизло майно, а сироту дали на службу до старої Леси́хи, загломшивши молоду голову та затоптавши останню искорку дитинячої свободы й живости. Бѣдный хлопецъ ставъ тумановатый, и неразъ запускавъ худобу въ царину. Все-жь таки спѣвавъ собѣ за-любки то коломыйки, то думки, а иногдѣ зятягъ де-що зъ псалтыри та гласѣвъ церковныхъ, хоча не бувъ письменный.

Прегарно змалювавъ авторъ картину жнивѣ на нивѣ Леси́хи. — „Господи помагай!“ сказала Леси́ха й перша взяла жмѣнку спѣлого, колоснетого жита, перша зробила перевесло, звязала снопокъ и вѣдставила єго на бѣкъ. То

¹⁾ *ibid.*, стор. 190. — Повѣстка „Довбанюкъ“ є частиною автобіографіѣ Франка. Вѣнъ розказує, що мати єго часто прогодовувала того Довбанюка, та що, будиши хлопцемъ, зъ сѣльскими товаришами неразъ бѣгавъ за тымъ чудакомъ, проявляючи дитячѣй вытребенки.

²⁾ Крѣмъ тѣи челяди бувъ ще дѣдъ Заруба, що сидѣвъ дома.

первачокъ, вѣнь на урожай значить. — „А ну, до работы!“ промовила она, и три жбѣночѣ головы схилили до землѣ красиѣючи. Въ рукахъ заблискотѣли серпы, захрустѣли твердѣ стебла жита, пѣдтичанѣ блискучимъ зубчастымъ зелѣзомъ, — жменя за жменею паде на землю... И поволи-поволи зъ загальнои тишины ѣ одностайного хрупаня стебелъ вырѣзуе ся чудовый, срѣбный а тихенькій голосочокъ Горпининъ. — „Гей, ты нелѣпо якась!“ крикнула Лесиха до невѣтки, „чи вже лишаешъ ся? — вже тобѣ руки покулило, чи що?“ — Анна слабосильна ѣ такъ, не змагала на найширшѣмъ загонѣ йти по-рѣвно зъ другими; — она лишилася була майже о пѣвтора снопа зъ заду. — „Що-жь бо вы, мамо, мене нынѣ вченили ся, якъ оса!“ вѣдповѣла Анна. „Хиба не видите, що не можу борше жати, бо загѣнъ широкѣй? Ваша прилуда [крайный загѣнъ] не тото; — лацно вамъ выварачати!“

Се розлютило Лесиху. — „О, дивѣть ми ся на ню, яке смѣле та угурнѣ! Ще ѣ свое рыло ставить на противъ мене! Ей, небого моя! Кобы менѣ борзо вечѣръ, прийде Гнатъ зъ косовицѣ, не будешъ ты така широка!“ — Анна хотѣла ще щось вѣдповѣсти, але Горпина шепнула до неѣ: „Дай спокѣй, сестрице! Мама все мусять теркотати. Жнѣмъ разомъ!“ — Анна замовкла, а сердечна Горпина зачала єѣ все пѣджинати, — майже пѣвъ загона собѣ забирала. Десъ зъ-перегодомъ Горпина затыгла другу пѣсно, и вѣдтакъ Анна заспѣвала несмѣло. — „Отъ, щѣ ѣй на головѣ! Господыня моя зателепана! якѣ спѣваночки выводитъ!“ сказала Лесиха гнѣвно. — „Дайте бо вы, мамо, Аниѣ спокѣй!“ зъ сердцемъ вѣдказала Горпина. „Щѣ васъ за говорѣнка напала? Нѣ говорити, нѣ плакати, нѣ смѣяти ся не даєте, ще ѣ спѣвати бороните! Яка мара далѣ вытримае у васъ?“ — „Но-но! розтрѣскоталась ся, сороко кудохвоста!“ скрикнула мати, — „волишь жати та тихо бути!“

Не бѣй ся! знаю я, де у тебе раки зимують! Лишь ми не мовчи, то й ты будешь знати, по чому локоть борщу!“

И зновъ одностайно и понуро йшла робота... Вже нашѣ три женчики пополуднували й не спочиваючи взяли ся зновъ за дѣло. Ажъ ось якійсь косарь зъ-пѣдъ лѣса зъявивъ Лесисѣ, що єи три коровы въ вѣсѣ. А зъ лѣса долѣтало галайканє и верескливый спѣвъ Василя: „Ой тамъ, на горбочку || сидѣвъ дѣдько въ черепочку, || а мы єго не пѣзнали!“... „Гей мати-жь моя, мати, || пусти мене погуляти!“... „Го-о-о-а-усподи, воззвахъ тебѣ, услыши мя!“... — „Ахъ, чортѣвъ накоренокъ! уже зновъ змалювавъ! Бодай-же-сь изъ себе печѣнки выкричавъ! Василю — гей! Ту-у-мане вѣсѣмнацятый — на! А не видишь, що коровы въ шкодѣ — га? — „Господи помило-о-ой!“ ишовъ вѣдгукъ изъ лѣса...

Мѣжь тымъ косарь вхопивъ косу на плече та побѣгъ самъ выганяти коровы зъ вѣса. Вѣгнавъ ихъ у лѣсѣ, а незадовго чутно було крикъ и ревѣтъ Василя. — „А то-то-то!“ приговорювала Лесиха. „Най зъ нього тамъ и третю шкобу здѣйме, слова єму не скажу! Най пантрує худобы, а не галайкоче!“

Вечерѣло. Женчики дожали нивки, а Лесиха промовила якось ласкавѣйше, якъ звычайно: „Ладный деньокъ буде завтра. Богу дякувати, щосмо ся нынѣ ту обпорали! Завтра треба буде ячмѣнь на Базарици схопити!“ — „Ладна нѣчь буде нынѣ“, прошептала Горпина, легко покраснѣла и зѣтхнула. Анна-жь уемѣхнула ся до неи, та якось сумно, мовъ крѣзь слѣзы. Она одна знала про тайну Горпининою дѣвочого серденька, про єи любовь до чернобрѣвого парубка Митра Грома. — „Ну, чого стоите?“ крикнула Лесиха. „Анно, хопты узбирати коровамъ до припусу! Ты, дѣвко, бѣгай, телята напѣй! Ну, борше!“

Уже геть-геть змеркло ся. У Лесихи затоплєно въ пе-

чи, щобъ зварити вечеру й приладити те, щó тамъ треба було на завтрѣшній цѣлый день. Дѣдъ Заруба голосно говоривъ молитвы, сидячи на прищѣчку, а Василь наслушавшись сварки Лесихи й вѣдобривши зо два бухнаки межн плечи, полѣзъ на пѣчь и заснувъ, не чекаючи вечерѣ. Ажь ось увѣйшовъ у хату Гнагъ. — „Ты на, Галаю! быки поприщивані?“ крикнувъ вѣнъ. — „Поприщивані, поприщивані!“ вѣдповѣла Анна. Та отъ, Гнатъ учепивъ ся еи, що она кинула серпы пѣдъ самымъ порогомъ. — „Ой, небого моя!“ гримувъ вѣнъ на жѣнку. — „Лишь ты не пантруй моєи працѣ, якъ ока въ головѣ! Не маєшь свого щó розмѣтувати! Не принеслась ми ту нѣякого вѣна!“ — Анна замовкла та лишь погадала собѣ, на-щó вѣнъ єѣ бравъ, коли видѣвъ, що она бѣдна сирота. — „Ну, спати!“ кликнула Лесиха. — „Ты непотрѣбе! огонь въ печи погаси!... чуєшь?“ озвалась она до Анны. — „Горпина! воды ще нема! Рушай по воду, а хутко!“

Анна почала порати ся, а Горпина побѣгла по воду. — „Мамо!“ промовивъ Гнатъ; „не высылайте єѣ нѣколи вечеромъ за водою!“ — „Або чому?“ спыталась Лесиха. „Та хйба не знаєте?“ сказавъ Гнатъ. „Той довгоносый Громикъ, онъ изъ-за дороги, щось дуже до неи...“ „Що?“ верескнула Горпина, — „таже я єму волосе обмыкаю на єго каустанѣй головѣ!“...

Гнатъ лягъ уже на постѣль, а Лесиха довго ще сапала й воркотѣла ходячи по хатѣ. А коли Анна вступила ся за Горпину, то вѣдкрикнувъ на постели Гнатъ: „О, якій ми ту зъ неи адукать! А не пѣдешь ты спати, ты робѣтнице моя неплачена!“ — Тихо стало въ хатѣ, тѣлько Анна не лягала ще спати, — она задумалась и зъ-тиха заспѣвала собѣ. А на выгонѣ пращала ся Горпина зѣ своимъ любкомъ. — „Чи не дармо я єѣ люблю? подумавъ собѣ Митро. — „Чи вѣддасть єѣ стара Лесиха за мене?“

Треба робити-заробляти що-сили, а чи щó зъ того вийде? "... Зóтхнувъ важко, вытягъ сопѣвку зъ-за пазухи й загравъ тужно. — „Гóрка моя доле!“ прошептавъ вóнъ, и спѣваючи повернувъ до бѣднои хаты, де жила его стара мати.

* * *

Супроти сего принадного романтично-реального писаня стоить сумовито-понура, реалистична картина „На дн ѣ“, въ котрѣй авторъ зъобразивъ „страшенну пропасть мѣжь людьми а людьми“¹⁾. Дѣя вѣдбувае ся въ арештѣ Дрогобицкои „комуны“ (городскои управы), куды запроторено молодого „цюпасника“, Андрѣя Темеру. Цѣле его жите пройшло въ бѣдности й недостатку, въ важкѣй боротьбѣ за прокормлене, за науку. Вѣнъ кѣнчивъ школы круглымъ сиротою, вдержуючи ся своею працею. По матурѣ вѣнъ для поправленя своего здоровья поѣхавъ до одного своего товариша въ горы, и тамъ пѣзнавъ сестру его, Ганю. Авторъ пише, що „незвѣстне доси чуте любви до женщины пробудило ся въ Темерѣ, почало будити его молоду кровь, отворило зъ-вѣльна его очи на дѣйстне жите, розвѣяло книжковий туманъ, крѣзь котрый вѣнъ доси мало добачавъ дѣйстного житя. А й нове университетське товариство, середъ котрого вѣнъ ошинивъ ся, навело его на новѣ думки, розчинило передъ его очима новѣ погляды на жите, на цѣль науки, на цѣль освѣты й всѣхъ людськихъ змаганъ. И его давне минуле стало передъ нимъ у иншѣмъ свѣтлѣ, многѣ зъ гимназѣй вынесенѣ переконання та вѣруваня розвѣяли ся безъ слѣду. Се була важка внутрѣшна боротьба, довга й руйнуюча, и тѣлько любовь пѣддержувала его въ нѣй, додавала ему сили“...²⁾.

¹⁾ „В поті чола“; стор. 68.

²⁾ *ibid.*, стор. 90.

Хоча-жь Андрѣй та Ганя любили ся щиро, то Ганинї родичѣ заказали ему бувати въ ихъ домѣ, а бѣдну дѣвчину присилували выйти за-мужъ за другого. Андрѣй переболѣвъ сесю страту, „глядѣвъ на ню супокѣйно“. Але-жь Ганя не забувала его наукъ и обѣщала ему, „оперти ся окружающѣй погани, розвивати ся й стояти за свободу, за добро“. Андрѣй живѣ собѣ вѣдтакъ у Львовѣ. Хоча-жь бѣдувавъ та „лихо лихомъ латавъ“, а все-жь живѣ та працювавъ и вчивъ ся. Ажь ось приперло его ѣхати до Дрогобича, щобы побачити ся зъ Ганею хочъ на деньокъ. Ну, й побачивъ ся! Выѣзжаючи зѣ Львова не бравъ зъ собою нѣякихъ паперѣвъ, анѣ пашпорта, и вѣдтакъ середъ дороги здыбали его жандармы та й завели до Дрогобицкого староства. Староство-жь выпытало, щѣ й якъ? и казало завести его на стражницю Дрогобицкои комуны, де капраль не довго зъ нимъ вовтузивъ ся, та зацхавъ его въ „казню“.

Темера зъ-разу стоявъ у дверьохъ арешту немов остовпѣлый. Густый сумеркъ смолою вдаривъ его въ очи и на хвилию ослѣпивъ ихъ до-разу. Въ темнѣй тюрмѣ вѣнъ зъ-першу не мѣгъ доглянути нѣкого й нѣчого: стоявъ коло дверей й обзиравъ ся довкола, слухавъ, чи не почуе голосу людського, — але не чувъ нѣчого. Ажь по якѣмъ-ось часѣ око его на стѣлько привыкло до сумерку и натѣжилось, щѣ вѣнъ мѣгъ докладнѣйше розглянути свое нове житло. Ось на сѣннику пѣдъ стѣною лежавъ пакаючи люльку кремезный дѣдъ, а при ногахъ его кунявъ чорноволосый жидокъ. Того дѣда звали Панькомъ, вѣнъ служивъ колись въ вѣйску й бувъ въ Италїи, — а про жидка говорили, щѣ вѣнъ бувъ „изъ кишеньковыхъ майстрѣвъ“. На другѣмъ лѣжку лежавъ приземистый чоловікъ середнихъ лѣтъ, щѣ звавъ ся Стебельскїй та бесѣду свою зъ Темерою закрашувавъ словами нѣмецкими й ла-

тиньскими. Арештанты вважали его чоловѣкомъ ученымъ, хочъ у него въ головѣ не всѣ свои були дома. При погахъ Стебельского лежавъ на сукоинѣмъ петеку молоденькій бойчукъ Митро. Вѣдтакъ на иншѣмъ лѣжку лежавъ ще селянинъ изъ Дорожова, де люде, по словамъ дѣда Панька, все сварили ся за мое и твоє и такъ уже на тѣмъ помѣшали ся, що вѣднці нѣхто не знавъ, що мое, а що твоє. — Иншій-жь арештанты мѣстили ся на пѣдлозѣ: пѣдъ стѣною коло самыхъ дверей спавъ якійсь старый жидъ, а побѣчь него сидѣвъ пьяный и обѣдраный мужикъ зъ Опакон, котрый часто плакавъ, що лишивъ у хатѣ дѣточокъ самыхъ безъ крѣшки хлѣба. Вѣдтакъ въ темнѣмъ кутѣ лежавъ парубокъ майже зовѣмъ голый, бо годѣ було назвати одежою сорочку, зъ котрои мавъ на собѣ тѣлько й всего, що ковнѣръ, рукавы и подовжну шмату, звисаючу долѣ плечима ажъ до пояса. Ноги его були попухлѣ, мовъ коновки, и въ загалѣ видѣ его бувъ такій страшный, що Темера пригадавъ собѣ тыхъ американьскихъ дикарѣвъ, що ѣдятъ землю. Вѣднѣ звавъ ся Бовдуromъ, але арештанты звали его „бургеромъ“ або газдою тому, що вѣднѣ въ казни найдовше зѣ всѣхъ сидѣвъ.

Коли Андрѣй Темера розглянувъ ся въ арештѣ, то стало ему такъ холодно й тѣсно на серци, неначе-бъ отее хто его зъ вѣльного, ясного свѣта вкинувъ у глубоку криницю и вѣднѣ упавъ на еи дно розбитый, замороченый. — „Такъ я справдѣ на днѣ!“ думалось ему, — „на днѣ суспѣльности, а отее довоккола мене що-жь? якъ не пѣдние суспѣльности? — що-жь? якъ не тѣ выклятѣ парѣвъ, нацѣхованѣй страшнымъ, ганьблячимъ клеймомъ — бѣдноети“¹⁾ Не диво про-те, що вѣднѣ бажавъ якъ-найскорше зъ-вѣдси выдобутись! — „Ехъ! кобы-то швидко й зовѣмъ

¹⁾ *ibid.*, стор. 68.

бути вольнымъ!“ прошептавъ вѣнъ зѣтаючи. „Почалась бы нова робота, нові змаганя, и чень бы бодай що-то зробило ся! Але треба взяти ся порядно, взяти ся всѣмъ до купы, не тратити на боки нѣ часу, нѣ грошей! Треба вчити ся, много вчити ся, та не тѣй мертвечинѣ, котрою забивають головы въ гимназіяхъ. Ахъ! не богато чоловікъ закоштувавъ правдивои науки, але якимъ же-жь то иншимъ, свѣжимъ духомъ вѣе вѣдъ неи! Якъ липне до неи душа! И чому тѣлько люде опирають ся вѣй, зъ горы, зъ погордою дивлять ся на єи здобутки? Чи тому, що вона тыхъ здобуткѣвъ не выдає за оконечну, безвзглядну правду? Ахъ! а людямъ треба ще поваги, котра бы зъ горы диктувала: такъ має бути! — треба ще писанія, котре становило бы початокъ и конецъ мудрости, по-за-котрымъ усе було-бъ або фальшиве або злишне... Та нѣ, не довго трѣвати-ме панованє поваги! Зъ усѣхъ бокѣвъ устають живіи умы и валять и валять тоту стѣну, що тысячѣ лѣтъ заслонювала очи людей. Кобы швидше — останній ударъ. Кобы швидше воля, ясна якъ день, широка якъ свѣтъ, знаюча тѣлько природу и любовь братерську!“¹⁾

Вѣдтакъ Темера зновъ задумавъ ся и сказавъ самъ до себе: „А може всѣ тѣ нашѣ думы, нашѣ змаганя, нашѣ боѣ, — може все те опять тѣлько одна велика помилка, якихъ тысячѣ прошумѣли доси, мовъ густѣи вѣтры, по-надъ чоловіцтвомъ? Може праця наша на-нѣ-на-що не здала? Може мы будуємо дорогу по-за шляхомъ, кладемо мѣсто на безлюдному островѣ? Може найблизше поколѣнє пѣде зовсѣмъ не туды, лишитъ насъ на боцѣ, якъ памятникъ безплодныхъ змаганъ людськихъ до непотрѣбнои цѣли? Ахъ! така думка крає сердце, грызе мозокъ! Та що-жь! и вона можлива! И на таку крайнѣсть мы мусимо бути

¹⁾ *ibid.*, стор. 113—114.

готовій, и скоро-бъ дорога наша показала ся несхѣдною зъ природными законами загального розвитку, зъ вѣчными людськими змаганями до добра и загального щастя, — разъ вертати!¹⁾

Мѣжь-тымъ на тѣмъ днѣ проявляли ся драстично-сумовитѣ сцены зъ побуту арештантѣвъ. Отъ, Дорожѣвскій селянинъ прожогомъ вчепивъ ся до Бовдура за те, що той выбравъ ему зъ „файки“ решту тютюну и ставъ грызти „мачку“. Селянинъ пѣдѣйшовъ идъ Бовдурови й кулакомъ ударивъ его такъ сильно зъ верха въ голову, що „бургеръ“ ажъ ковтнувъ головою о стѣну. Вѣдтакъ замѣсець вѣдповѣди Бовдуръ ногою що-силы копнувъ селянина въ живѣтъ. Коли-жъ той замахнувъ ся кулакомъ на Бовдура, то сей выплюнувъ усею вже перегрызену мачку ему въ лице... Незабаромъ вчинилась колотнеча Бовдура про хлѣбъ. Зѣввши швидко свѣй хлѣбъ вѣнъ мовъ мара пѣднйавъ ся зѣ свого кута й пѣдступивши до бойчука Митра зъ простягнутою рукою, сказавъ рѣзко: „Митре! дай хлѣба!“ — „Та коли бо въ мене самого мѣло, — не буде чимъ завтра й посиѣдати, заки принесуть свѣжій“. Але Бовдуръ налягавъ на хлопця, щобъ конче давъ ему свого хлѣба. Коли-жъ дѣдъ Панько вступивъ ся за Митра, то скоилась сварка мѣжь дѣдомъ а Бовдуромъ, котра притихла ажъ тогдѣ, якъ Темера выдобувъ зъ кишенѣ добрый кусень хлѣба й подавъ его Бовдурови. Панькови-жъ сказавъ Темера, що може собѣ купити хлѣба, бо въ него є пятьдесять риньскихъ, щѣ ихъ взявъ задаткомъ вѣдъ того, до котрого вхавъ. Якъ се почувъ Бовдуръ, то дивнымъ, страшнымъ поглядомъ подививъ ся на Андрѣя. Вѣнъ ще державъ у руцѣ его хлѣбъ, не дякувавъ, не говоривъ нѣчого, але здавало ся, немовъ се Андрѣй давъ

¹⁾ *ibid.*, стор. 114.

ему не кусень гарного, пшеничного хлѣба, а розпалене зелѣзо въ руку, такъ скривило ся цѣле Бовдурове лице, такій якійсь дикій, неописаный выразъ приняло оно!...

Другого дня напала на Бовдура зновъ шальга голодова, и вѣнъ вчепивъ ся до чорноголового жидика, закричавши: „Я ѣсти хочу, — голоденъ!“ И ось пѣдоймивъ вѣнъ оба кулаки й разомъ, мовъ двѣ довбеньки, спустивъ ихъ на голову жидика. Мовъ сокирою пѣдтятий поваливъ ся той до долу, а кровь зъ носа й зъ рта булькнула й полила ся на хлѣбъ, на помѣсть, на ноги Бовдура. Тогдѣ жидикъ мовъ скаженный обома руками впивъ ся нѣгтями въ попухлѣ Бовдуровѣ ноги. Бовдуръ заревѣвъ зъ болю, почавъ кѣпати ногами, але не мѣгъ позбути ся жидика. Вхопивъ его одною рукою за волосе, а другою почавъ гримати въ плечи, — але жидикъ не пускавъ, а чимъ-разъ глибше вдавлювавъ острѣ нѣгтѣ въ Бовдурове тѣло, ажъ зъ-пѣдъ кожного нѣгтя выступила кровь. Опѣсля зчепили ся оба разомъ, и вже не видно було, хто кого бе штовхае, дре, калѣчить...

На крикъ обохъ борцѣвъ влетѣвъ до казни капраль зъ трѣпачкою въ руцѣ, и деревянымъ держакомъ почавъ на-ослѣпъ цѣлити ихъ обохъ, куды попало. Коли-жъ они ще не пускали ся, то розлюченый капраль „почавъ обохъ частувати кѣнцями чобѣтъ по-пѣдъ ребра“. Ажъ тымъ способомъ вдалось ему розброити борцѣвъ. Якъ вѣдѣйшовъ капраль, то Андрѣй подавъ Бовдурови кусень свого хлѣба. — „Не треба менѣ твого хлѣба! — жри самъ! дави ся!“ ревнувъ Бовдуръ и шпурнувъ поданымъ хлѣбомъ пѣдъ лѣжко. Андрѣй задеревѣвъ зѣ страху та зъ дива, а бойчукъ Митро полѣзъ пѣдъ лѣжко, пѣднявъ хлѣбъ, обтеръ, поцѣлувавъ и положивъ передъ Андрѣемъ.

Третього дня сказавъ Бовдуръ Андрѣеви, щѣбъ велѣвъ принести кварту горѣвки. Якъ-же-жъ вѣнъ опѣсля

вхопивъ фляшку, то вѣдъ-разу выпивъ трохи-не пѣвъ квар-ты. Вѣдтакъ Андрѣй хотѣвъ вкронитя хлѣба, та дѣзнавъ ся, що его нѣжь десь подѣвъ ся; — Бовдуръ выимивъ его въ ночи зъ Андрѣевои кишенѣ. — Настала зновъ нѣчь: сплять арештанты, важко дышучи густымъ, затхлымъ повѣтремъ. Тѣлько Бовдуръ не спить. Осъ вхопивъ вѣнь нѣжь и зъ-тиха почавъ пробирати ся идъ лѣжкови, де спавъ Андрѣй; — взявъ его за-повперекъ, пѣднявъ до горы й нечутно положивъ на земли. Андрѣй спавъ твердо, а тѣлько дѣткнувши головою мокрои пѣдлоги, стрепенувъ ся и закричавъ крѣзь сонъ: „Ганю, ратуй!“ — Бовдуръ думаячи, що Андрѣй збудивъ ся, швидко налягъ ему колѣномъ на груди, лѣвою рукою хопивъ за горло, а правою ставъ его рѣзати... „Де грошѣ? давай грошѣ!“ шепотѣвъ вѣнь надъ Андрѣемъ. — „Охъ!“ стогнавъ Андрѣй, — „грошѣ... въ старостѣ, вѣдобр...“ Не докѣнчивъ. Вѣстре ножа въ тѣй хвили перетяло голосницю, перетяло жилы, ажъ до кости... Андрѣя Темеры не стало, — Бовдуръ клячѣвъ надъ нимъ, мовъ громомъ прибитый; — грошѣ вѣдобрано въ старостѣ, — значить ся, вѣнь за-дармо зарѣзавъ Андрѣя.

Бовдуръ вставъ, переступивъ черезъ трупа, пѣдѣйшовъ до дверей и обома руками що-силы заgrimавъ... Незабаромъ прилетѣвъ капраль, держачи въ руцѣ лѣхтарню. Скоро-жь тѣлько вѣдчинивъ двери, то Бовдуръ пѣстукѣмъ що-силы зацѣдивъ его межи очи, такъ, що вѣнь безъ памяти впавъ на землю! На крикъ капрала прибѣгли полиціяны й побачили, що середъ казнѣ лежавъ трупъ Андрѣя, та що коло него нахилений клячѣвъ Бовдуръ и мочивъ руки въ его крови. И наразъ дивна змѣна зрѣдила ся зъ Бовдуромъ: „его рисы, бачилось, мякли, лагѣднѣли; — зъ очей зчезъ гнилый блескъ свѣтячого порошна... Здавало ся, немовъ на-ново людскій духъ вѣтупае въ те

тѣло, щó доси було мешканемъ якогось бѣса, яконсь дикон, звѣрячон душѣ. И наразъ слѣзы градомъ покотили ся зъ Бовдуровыхъ очей... Вѣнъ лицемъ припавъ до кровавого Андрѣевого лица й важко-важко зарыдавъ : „Братчику мѣй! щó я зробивъ зъ тобою! — за-що я тебе вѣку збавивъ? Свята, ясна душечко, прости минѣ, нелюдови!“...

Коли-жъ полиціяны казали Бовдуrowи зъ-вѣдси виходити, то вѣнъ, пѣдвѣвши очи и гнѣвно поглянувши на нихъ, крикнувъ : „Прокляте на васъ, посяпаки! Адѣть!“ — и вѣнъ приложивъ руку до раны Андрѣя, передѣлюючи єѣ долонею въ-поперекъ на двѣ половини, — „адѣть! отее моя половина, а отее ваша половина! — Не бѣйте ся! тутка я спокутую за обѣ, але тамъ є ще Богъ справедливый, то вѣнъ буде вмѣвъ розпѣзнати, котра моя половина, а котра ваша!“

Опѣсля закували Бовдура въ кайданы, а коли полиціяны забрали єго зъ собою, то Стебельскій обѣзвавъ ся не-своимъ голосомъ : „Regeat homo, crescat humanitas!“

Андрѣй Темера й Бовдуръ — се двѣ передові постати въ образку „На днѣ“. Темера вважає ся типомъ теоретика-соціялиста, а Бовдуръ — се персонификація переступника, щó внавъ на дно суспѣльности.

Темера являє ся противникомъ „мертвечины, котрою забивають голову въ школахъ,“ — вѣнъ закоштувавъ уже „правдивон науки“, котра не узнає панования поваги, и про-те проповѣдує вѣнъ вольну любовь и все-свѣтне братерство, — ба, вѣнъ бажає, щобъ уже разъ прийшло до останнього удару, вѣдъ якого провалила-бъ ся тота стѣна, щó тысячѣ лѣтъ заслонює очи людей... Та гадавъ бы хто, щó Темера, пѣзнавши „правду“, не покине єи до кѣнця житя, — такъ нѣ! Вѣнъ не є певный, чи праця єго на-що придасть ся; — вѣдтакъ каже, щó

вѣнъ зъ товаришами може будують дорогу по-за шляхомъ, що може найблизше поколѣнѣ пѣде зовсѣмъ не туды, куды они йдуть, — що може лишити ихъ на боцѣ, якъ памятникъ безплѣднихъ змаганъ людскихъ до непотрѣбной цѣли! Темера готовъ на таку крайнѣсть и каже, що, коли-бъ дорога его показалаь несхѣдною зъ природными законами загального розвитку, то вѣнъ готовъ заразъ вертати ся!¹⁾ — Мы-жь пытаемо ся: чи таке змаганѣ репрезентанта соціально-поступовыхъ идей може зватись консеквентнымъ и постѣйнымъ? Чого-жь выступати противъ поваги й противъ „писанія“, — чого згнушатись надъ мертвечиною дотеперѣшньої науки, коли самі речники всесвѣтного братерства й поступу не суть певні, чи ихъ борня противъ истнующого суспѣльного ладу доведе до-пуця? — Та й въ загаль характеристикѣ Темеры не зовсѣмъ вдоволяюча. Вѣнъ любить Ганю, котра переймає вѣдъ него поступові науки й готова стояти за свободу, за добро. Та отъ, она виходить за-мужъ за другого, а Темера поглядає на сю страту супокѣйно! Вѣнъ бо довѣдує ся вѣдъ Ганѣ, що она й опѣсля не забуде нѣколи его науки, — що ей чоловѣкъ поможе вѣй, стояти за свободу й добро, такъ якъ они колись собѣ прирѣкали. — Хиба-жь можна бути супокѣйнымъ, втративши надѣю на подружжѣ зъ любою дѣвчиною? — а коли Темера успокоивъ ся, то по-що навѣдувавъ ся вѣнъ до Ганѣ, коли она до свого чоловѣка прихилилась серцемъ, и той обѣцювавъ вѣй, помагати въ змаганю ей до правды й добра?

Коли-жь Темера опинивъ ся на цѣдиню суспѣльности, то якось-то не зовсѣмъ природно було, думати въ тюрмѣ про свое дѣло, про свою любовь! Се-жь помѣтивъ

¹⁾ „В поті чола“, стор. 114.

и самъ авторъ, коли до своего героя звернувъ ся зъ отъ-сею апострофою: „Ехъ, голово молода, запалена, самолюбна! Въ святѣмъ своѣмъ запалѣ ты й не бачишь, якѣ самолюбнѣи всѣ твои думки, всѣ твои змаганя! Адже-жъ дѣло твоє, хоть и йде до всесвѣтнаго братерства и вселюдського щастя, — чи не для того воно тобѣ таке мила, таке дороге въ тѣй хвили горя, що воно твоє дѣло, що въ нѣмъ сходять ся всѣ твои мысли, бажаня, переконаня и цѣли, — що працювати, а навѣтъ терпѣти для него справляє тобѣ приємнѣсть? Адже-жъ людина, котру ты любишь, хоть и нѣчимъ еи не вяжучи, хоть и зрѣкаючись еи посѣданя, хоть и бажаячи тѣи щастя зъ другимъ, — адже-жъ тотя людина хйба-жъ не тымъ тобѣ мила, що при нѣй уплыли найщасливѣйшѣи хвилѣ твоего житя, що еи поцѣлуѣ й доси горять на твоѣмъ лицѣ, що дотыкъ еи нѣжнои руки й доси тремтить у твоихъ нервахъ? Ехъ, голово молода та самолюбна! Покинула-бъ ты на часокъ займати ся собою, потѣшати себе! Поглянула-бъ ты довокола себе шильно, уважно, братерськимъ, люблячимъ окомъ! Може-бъ ты побачила близь себе нещасливѣйшихъ вѣдъ себе! Може-бъ ты побачила такихъ, котрѣ на се дно суспѣльного гнету не принесли зъ собою нѣчого, нѣчого: нѣ думки яснои, нѣ споминокъ щасливыхъ, нѣ блискучои, хоть-бы обманливои надѣвѣ!“...¹⁾

Видимо про-те, що молодой „самолюбъ“ Темера не може зватись непохитнымъ речникомъ любви братерскои. Вѣдтакъ годѣ мовчки поминути тѣ слова О. Хванька, котрыми вѣнъ въ „Зорѣ“ оцѣнює вдачу Темеры. — „Андрѣи Темера“, каже вѣнъ, „бѣдкаеть ся, чому це люде не липнуть до соціализму („правдивои науки“)? „Чи тому?“, (пытає ся Темера) „що вона своихъ здобуткѣвъ не

¹⁾ *ibid.*, стор. 105.

видає за окончну, безвзглядну правду? Ахъ! а людямъ треба ще поваги, котра бы зъ-горы диктувала: такъ має бути! Треба ще писанія, котре становило бы початокъ и конецъ мудрости, по-за котрымъ усе було-бъ або фальшиве, або злишне!...“ „Еге-жъ, пане Темеро!“ каже дальше Хванько, „власне, черезъ те, що въ тыхъ здобуткахъ „правдивои науки“ не бачимо мы „безвзгляднои правды“, а багато дечого ще непевного! Тутъ вагу має не послухъ „писанію“, а щось инче: Хиба-жъ треба заразѣвньо й полинути за новою думкою тѣльки черезъ те, що вона нова?! Не треба озирати ся, чи часомъ не химера то?! А вже-жъ не можна хапати ся за тїи теорїї, въ якихъ не певнї сами ихъ прихильники... Ото-жъ, якъ-що хто не соціялисть, це ще не значить, що вѣнъ рабъ поваги авторитету „писанія“. Докажѣть, що громадѣвство єдино спасевна стежка, и побачите, що не такъ тодѣ однесуть ся вѣ до васъ!“¹⁾

Менше вдоволяє насъ характеристика Бовдура. Авторъ розказує, що Бовдуръ страждавъ и бѣдувавъ вѣдъ малечку, що сѣльскї дѣти згнуцались надъ нимъ, зовучи его байстриюкомъ, знайдою. Вѣдтакъ заявляє авторъ, що якъ бы бѣдному не все вѣтеръ у очи вѣявъ, то бы може бѣднїи и бѣднїимъ не бувъ²⁾. Але-жъ авторъ называє Бовдура „самолюбною, дикою натурою“³⁾. Запаливши село, де живъ, Бовдуръ прийшовъ въ Бориславъ. Тамъ стоваришувавъ ся вѣнъ зъ однимъ такимъ-же круглымъ сиротою, якъ и вѣнъ самъ. Маючи добрый заробокъ Бовдуръ немовъ голоднїи вовкъ вѣвъ безъ тямки, проѣдавъ усе, що заробивъ и ходивъ мало не голїи. Тодѣ-то подобавъ вѣнъ собѣ одну бѣдну робѣтницю, але его

¹⁾ „Зоря“, 1891; стор. 76.

²⁾ „В потї чола“, стор. 106.

³⁾ *ibid.*, стор. 107.

„дика натура“ стала ще дикѣйшою при тѣй тихѣй, лагѣднѣй и добрѣй людинѣ. Вѣнъ єѣ бивъ-побивавъ и трохи перегода нагнавъ вѣдъ себе. Коли-жъ той побратимъ оженивъ ся зъ сею сиротою, то Бовдуръ розпивъ ся, и вѣдъ того часу въ єго головѣ не було вже нѣякои думки, — тѣлько гуркотѣвъ шумъ, мовъ млынове колесо. И отъ, той „звѣрь“ вбиває Темеру въ арештѣ, бо хотѣвъ вѣдобрати єму грошѣ, щобъ насытити ся до-волѣ й пити пива-вина бутельками такъ, абы стало за всѣ разы. Та кобы сеєя трагедія скѣнчилась убійствомъ Темеры, то Бовдуръ у своѣмъ звѣрячѣмъ нестямѣ явивъ бы ся лишъ консеквентнымъ переступникомъ. Ажъ ось, нѣ сѣло нѣ пало, кає ся вѣнъ наразъ свого злочину, хоча щѣ йно мочивъ руки въ крови зарѣзаного Темеры. По словамъ автора „немовъ на-ново вступивъ людскій духъ въ те тѣло, щѣ доси було мешканѣмъ якогосъ бѣса, якоєсъ дикон, звѣрячѣй душѣ“¹⁾. Здає ся-жъ, щѣ Бовдуръ розкаєвъ ся лишъ для того, щѣ вбивъ Темеру, не добувши єго грошей; — але-жъ сумнѣваемо ся, чи бувъ бы вѣнъ просивъ „святой, яснои душечки“ о прощенѣ, коли-бъ вѣвши свою жертву захопивъ бувъ у свои руки тѣ пятьдесятъ риньскихъ. Такій Бовдуръ, якимъ авторъ змалювавъ єго до вѣйства Темеры, не мѣгъ опѣсля каєтись свого злочину, — теє тѣло, щѣ доси було мешканѣмъ якогосъ бѣса, якоєсъ дикон, звѣрячѣй душѣ, не могло вже зъелектризуватись нѣякою катастрофою!

Та отъ, критикови Е. Левицкому є по-нутру ось-та метаморфоза, щѣ проявила ся въ души Бовдура; — вѣнъ пише, щѣ се сталосъ зовеѣмъ „натурально“. Осъ и єго слова: „До злого наклонювало Бовдура тѣльки бажане, хочъ трохи зажити щасливѣйше, а бажане те мо-

¹⁾ *ibid.*, стор. 119.

гло сповнитись тѣльки злымъ, деморализацією. Що такъ було, сему виннїй не вѣнъ, а жите, ладъ суспѣльный, сама суспѣльнѣсть. И нынѣ, коли власне такїй страшный проступокъ не сповнивъ его надѣй, коли Бовдуръ побачивъ, що вѣнъ не осягне того, що бажавъ, вѣнъ стрепенувъ ся, въ нѣмъ прокинувъ ся давний Бовдуръ, зъ незѣпсованою душею, зъ щиримъ, добрымъ людянымъ серцемъ. Настала криза, и въ той кризѣ Бовдуръ побачивъ, що вѣнъ поступавъ зле, бо хотѣвъ жити, а инакше жити не мѣгъ. Вѣнъ побачивъ, що вѣнъ тутъ завинивъ тѣльки тымъ бажанемъ уживаня, що горѣло въ его души, але, що те вело его до проступку, сему вѣнъ не виненъ. Сему виннїй люде, що згнушали ся надъ нимъ, виннїй тї, що не бачили въ нѣмъ чоловѣка, а звѣрину, котру треба вызыскувати, — виннїй тї, що пхнули его въ тоту нору, вѣдбраючи ему все, що ему яко чоловѣкови належить ся. И той впливъ житя зрозумѣвъ наразъ Бовдуръ. Якъ каждому, що сповнивъ злый вчинокъ, але не зъ своєї вини, такъ и Бовдурови пѣсля сеї кризи здавало ся, немовъ все, що тѣльки лихого вѣнъ зробивъ, спало ему зъ душѣ, и вѣдсувало ся десь далеко-далеко вѣдъ него, наче-бъ се було дѣло не его рукъ, а чиясь чуже, на що вѣнъ зъ-далеку споглядавъ холодно, розважно, безъинтересовно. Зъ Бовдура ставъ вже иншїй чоловѣкъ, и сеї чоловѣкъ побачивъ, що до злого его змушували другї, другї не вѣнъ. Вѣнъ почувъ, що вѣдродивъ ся, що не въ усьому вѣнъ самъ виненъ, а виннїй тї, хто зробивъ зъ него сего вѣдражающого, одичѣлого, захланного Бовдура¹⁾.

А вже-жъ намъ здає ся, що самъ авторъ выправдує инакше той страшный злочинъ Бовдура. Осъ бо читаємо

¹⁾ „Народ“, 1891; стор. 113.

въ повѣсти „На днѣ“, що той ночи, коли Бовдуръ заду-мавъ убити Темеру, на ганку арешту поліціяны-вартові балакали ось-якъ: „Но и що-жь?“ говоривъ одинъ, — „не застали вже того бѣдолахи живого?“ — „Нѣ, акуратъ, якъ прибѣгли, то ще бувъ трохи теплий. Та де? — горло ажъ до самої кости перерѣзавъ!“ — „Господи!“ бубонѣвъ другій, — „вѣдай уже кінець свѣта настане! Такій нарѣдъ зробивъ ся поганый, такъ оденъ на другого ворогує, дихати братъ брату не дає! Ну, та чи мавъ же той серце, такого молоденького...“ Ту за-гремѣло й Бовдуръ не дочувъ поліціановыхъ слѣвъ...¹⁾ Мабуть не помилимось, коли скажемо, що авторъ симъ епизодомъ хотѣвъ доказати, неначе-бъ то Бовдуръ рѣшивъ ся до свого злочину пѣдъ вражѣнемъ той говорѣнки поліціанѣвъ. Се значило-бъ, що въ чоловѣка нема вольнои волѣ, та що импульсъ до дѣлъ подають ему иногдѣ зовнѣшній вражѣня, котрї мовь-то приневолюють его до выконаня такихъ чинѣвъ, якихъ вѣнъ въ нормальнѣмъ станѣ душѣ може-бъ и не допустивъ ся. Такъ мабуть думавъ авторъ. А вже-жь годѣ тутъ диспутовати про стѣйнось такої думки, по-за-якъ и мѣжь соціялистами-теоритиками лишъ деякі зъ нею годять ся.

Вѣдтакъ наводимо ще отъ-сю примѣтку А. Хванька про реалистичный малюнокъ деякихъ подробиць въ образку „На днѣ“... „Це оповѣданя повне що-найкрѣвавѣщихъ або обриджуючихъ сценъ, якї похвалити не можна. Не конечно стѣсняти ся законами естетики, — це такъ; та й самый предметъ вымагá часомъ крѣвавыхъ сценъ. Але Франко именно любуєть ся въ ихъ и подає ихъ намъ надто за-любки. Коли бють ся арештанты та розъюшують обличчя одно другому, то Франкови очевидячки

¹⁾ „В поті чола“, стор. 115.

мало тыхъ поражающихъ, страшныхъ подробиць, якѣ имъ намальовано: вѣнъ ще примуше кровь дзюрити на хлѣбъ. Читачь изъ жахомъ бачить цѣ страховиды, мовь передь очима, а Франко ще наддає порѣвнанне: „Залу-скала ручка о кѣстки, зацепала о набрескле, напухле тѣло, мовь о подушку, — а борць ще не пускали ся, ще не переставали кричати, мовь пацюки, котрымъ незруч-ный рѣзникъ лихо встромивъ нѣжь у груди. Капраль розлютивъ ся й собѣ-жь, почавъ обохъ частувати кѣн-цями чобѣтъ по-пѣдъ ребра“¹⁾. — Майже щѣ сторѣнка сеи новелѣ то й вамъ подѣбна болѣзна картинка: тамечки докладно оповѣдаєть ся за харкотиння на стѣнѣ, надъ головою сплячого жида, тамъ Бовдуръ выбльовує пожуту мачку въ лице Дорожѣвського газды,... тамъ рука за-стромлюєть ся въ перерѣзане, издрѣгающее ся горло, тамъ далѣ — кровь, кровь, скрѣзь кровь... Питання, на-що то? на-що таке надъуживання правъ реальнои школы? Ще можна розумѣти тѣ картины цього роду, котрѣ мають певну цѣль, вмовляють въ насъ огиду до мерзоты и тымъ можуть чинити добротворный, моральный впливъ. А у Франка є багато такого, щѣ болѣзно дратує одні лишь нервы“...²⁾

Такожь по нашѣй думцѣ зъображеня такихъ дра-стичныхъ сценъ вменшають стѣйнось реальнои твору „На днѣ“. Подѣбныхъ реалистичныхъ малюнкѣвъ въ ин-шихъ повѣстяхъ Франка не добачаємо, хибя щѣ натяк-немо про двѣ натуралистичнѣ картинки въ оповѣданю „Місія“. Ось бо читаємо тамъ, щѣ въ часѣ страшного голоду пѣсля рѣзанины 1846. р. въ захѣднѣй Галичинѣ батько патра Гавдентія, бѣдный Мазуръ, зарѣзавъ своего

¹⁾ *ibid.*, стор. 102.

²⁾ „Зоря“, 1891; стор. 77.

сынка Йонтка передь Рѣздвяными святами. И „покапала кровь въ миску, пѣдставлену жѣнкою Мазура, — кѣлька разѣвъ легко стрепенувши ся сконавъ хлопчина. Його тѣломъ опровадили свята“...¹⁾ А далѣ розказує авторъ, що патерь Гавдентій, выѣзджаючи на релігійну мѣсию на Пѣдляєс ночувавъ за кордономъ Галичины въ одній опущеній сѣльскѣй хатѣ. „Тяжка, безконечно довга буда та нѣчь для патра Гавдентія! Самъ-самѣсьнкій, запертый въ опущеній хатѣ — вѣнъ не мѣгъ анѣ на хвилию заснути... Невеселі думы ворушились въ його головѣ и прогонювали сонъ зъ його повѣкъ; але може ще дужче прогонювали його инші недогоды: затхлый воздухъ пустки, тверда, тѣлько зъ соломы, вереты и соломяной подушки зложена постѣль, и блощицѣ, котрѣ выголодиѣвшись, зъ усѣхъ кутѣвъ въ пѣтьмѣ такъ налазили, такъ и впивали ся въ його тѣло!... Першій укушения блощицѣ вытискали зовѣмъ не побожнѣй проклятя зъ його горла; вѣнъ почавъ ширити руками по своѣмъ тѣлѣ, раздавлюючи множество тыхъ насѣкомцѣвъ, котрыхъ вѣдразлива вонь ще дужше дразнила його нервы“...²⁾

Хоча-жъ оба головнѣи типы въ образѣ „На днѣ“ (се-бѣ-то типы Андрѣя Темеры й Бовдура) не можуть зватись природными, то все-жъ сей реальный твѣръ потрясає сильно душею читача. Опроче типы дѣда Панька, бойчука Митра, Дорожѣвского газды й чудака Стебельского вважають ся зовѣмъ вдатными, дарма що Е. Левицкѣй называє Стебельского типомъ „доволѣ нездецидованымъ“³⁾. Вже-жъ той чоловѣкъ, щѣ въ его головѣ не всѣ свои суть дома, не може „позувати на велику ори-

¹⁾ „Ватра“. Літературный збѣрникъ. Выдавъ Василь Лукичъ Въ Стрыю, 1887; стор. 63.

²⁾ *ibid.*, стор. 81.

³⁾ „Народ“, 1891; стор. 114.

тинальність“, не може „стояти сповитимъ немовъ мрачнимъ туманомъ въ тій галеріи інтереснихъ постатей“¹⁾. Водтакъ думаємо, що типъ сердечно-наивного бойчука Митра змалювавъ авторъ за-для того, щобъ влагодити пригнітаюче вражбне, яке вытворює ся въ нашій душитимъ траічно-сумовитимъ образомъ. А по-за-якъ контрастомъ тїни й свѣтла пдносить ся неразъ художницка стійнсть образа, то супроти понурои тюрми змалювавъ авторъ такожъ принадну картинку сусѣднього гимназіяльного городу, де по крученихъ стежкахъ ходили въ празничнмъ строю люде всякихъ станбв, а всѣ веселі, свободні...²⁾

Коли авторъ въ образку „На днѣ“ хотѣвъ вказати на раны суспдльного орґанізму, то въ новели „Маніпулянтка“ ставъ вбнъ речникомъ еманципаціѣ жбноцтва, зобразивши незавидну долю молоденькои сироты Целѣ, котра за-для кусника хлѣба служила експедиторкою на почтѣ.

По смерти батька й матери ставъ Целею опѣкуватись вѣ дѣдусь, а коли й той умеръ, то молода маніпулянтка перейшла жити до пана Темницкого, що бувъ приятелемъ неббжчика дѣдуся и при смертельнй постели обѣцявъ ему, пѣкдуватись долею бѣднои сироты. Пристарковатый Темницкій бувъ пенсіонований урядникъ и мавъ жбнку о пять лѣтъ вбдъ себе старшу й глуху якъ пень, та й одного сына, що скбичивъ у Вѣдни медицину и практикувавъ при тамошнй кліницѣ. Той-то Темницкій бувъ собѣ веселый „старичокъ“, що славивъ ся смѣхованцемъ, и мимо сегого десятка лѣтъ не позбувъ ся охоты до авантурокъ, або, якъ вбнъ самъ говоривъ, до

¹⁾ ibid.

²⁾ „В погі чола“, стор. 63.

„маленькихъ зворушень“. Вѣнъ поглядавъ неразъ ласыми очима на гарну маніпулянтку и дратувавъ єѣ зъ насмѣхомъ, называючи єѣ панночкою зъ нового, вченого, са-мостѣйнаго поколѣня.

Коли-жь молодой Темницкій приѣхавъ до своего батька и побачивъ Целю, то ставъ и вѣнъ до неѣ лица-тисъ, ба, авторъ новелъ пише, що батько и сынъ „поро-зумѣли ся цѣлковито“ про свои вѣдносины до принадной сироты¹⁾. Саме-жь тогдѣ, коли докторъ задумавъ облу-тати гарну маніпулянтку своимъ сильцемъ, явивъ ся ду-хомъ-сторожемъ єѣ Семіонъ Стоколоса, що займавъ ся газетарствомъ и що по батьку одержавъ фѣльварочокъ зъ трицяти моріями землѣ недалеко Львова. Свою лю-бовь до Целѣ выявлявъ вѣнъ тымъ, що ходивъ за нею мовъ тѣнь и писавъ до неѣ листы, котрыхъ она по-най-бѣльше не читала. Въ одномъ такѣмъ листѣ сказавъ вѣнъ про обохъ Темницкихъ тѣлько одно: „Стережѣть ся, па-нѣ, зарѣвно батька, якъ и сына!“²⁾ Але-жь Целя не злюбила добряги Стоколосы и не звертала уваги на щирю его раду.

Побѣчь Целѣ змалювавъ авторъ ще два инші типы маніпулянтокъ: понуроѣ Грозицкоѣ и живоѣ Ольги Не-вѣрскоѣ. Вѣдтакъ вказавъ вѣнъ на три шляхи, котрыми йдутъ жѣнки въ службѣ публичноѣ. Осъ и слова автора: „Шляхомъ на-право йде купка жѣнокъ, у котрыхъ въ сердцахъ горе житя, розчарованя и ригоръ службовый высушили вѣдмолоджуюче жерело чутя и людскоѣ само-дѣяльности. Се жѣнки бюрократки, котрі непохитно пиль-нують своихъ обовязкѣвъ въ житю, але жѣнки зъ дуже затѣсеннымъ круговидомъ житевыхъ интересѣвъ, симпа-

¹⁾ *ibid.*, стор. 229.

²⁾ *ibid.*, стор. 221.

тій и антипатій... Другимъ шляхомъ на-лѣво йдуть истоты якъ-разъ противні тамтымъ, живі, палкі й бажающі жити, повні запалу до працѣ, повні посвященія и संबвчутя, але власне для того наражені на найтяжші покусы, на найбільші небезпеки й помилки. Въ тій групѣ нема одностайности й уніформы; ту кожде лице — справдѣ вѣдмѣнна фізіономія, ту повно руху й контрастѣвъ: смѣхъ роздаєсь и розпука глухо стогне, а здовжъ шляху, котрымъ пройшла ся громадка, вѣдъ часу до часу лишає ся якійсь недовѣдомый останокъ: то трупъ, то калюжа крови. — А третій шляхъ — середній. Иде нимъ дуже мѣшана, найчисленнѣйша компанія. Є ту жѣнки загартовані досвѣдомъ, котрі зъ тяжкою житевою боротьбы вынесли прецѣнь чутливе серце й душу непорочну; — є молоді панночки, котрыхъ щасливый темпераментъ хоронить вѣдъ екстраваганцій, а молодѣсть вѣдъ рутины, — натуры гармонійні, зъ живымъ чутемъ и бажанемъ дѣяльности, але керовані бѣльше розумомъ, нѣжь чутемъ. Боротьбы и внутрѣшнихъ роздвоєнь и ту не хибне, — не хибне блудѣвъ и помилокъ, бо де-жь ихъ хибує въ дѣлахъ людськихъ? Але скорбъ найдорожшій, людскѣсть, гѣднѣсть и индивидуальнѣсть людська въ тій громадцѣ хоронить ся свято, переносить ся якъ найцѣннѣйше наслѣдіє все напередъ до далекои, красной будущины¹⁾.

Першимъ шляхомъ поступала панѣ Грозицка, котра була вдовою по якѣмъ-ось збанкротованѣмъ купци й зѣ свого скупенького, почтового зарѣбку мусѣла выховувати трое дрѣбныхъ дѣтей. Тому-то вгинала ся она пѣдъ тягаромъ грызоты й працѣ не стѣлько бюровои, скѣлько домашньои, и той тягаръ выгасивъ въ єи серци всяку искор-

¹⁾ *ibid.*, стр. 259—260.

ку веселости й радѣного погляду на свѣтъ. Пунктуальна въ сповнюваню своихъ обовязкѣвъ, була она такожь не менше строгою й ригористичною зглядомъ другихъ. Працюючи пѣдъ еи холоднымъ, чисто бюрократичнымъ окомъ, чула Целя подвѣино тягаръ и одвѣчальнѣсть своєї службѣ.

Другимъ шляхомъ ишла молода Ольга Невѣрска. При живѣи своѣй вдачи похитнулася она на сѣмъ шляху: пѣзнала ся зъ якимъ-ось академикомъ, щѣ мавъ зъ нею женитись, але передъ пѣвъ рокомъ покинувъ еѣ, подавши ся на судову службу въ Боснiи. Бѣдна Ольга отруилась. И подумала собѣ Целя, щѣ Ольга, не хотѣвши своимъ упадкомъ скомпромитувати своихъ товаришокъ, вѣдважилась на злочинство. Вѣдтакъ Целя почула перестрахъ передъ такимъ геройствомъ тои нащаснои дѣвчины, „котру формалистичнiй й бюрократичнiй душѣ назвуть упавшою и легкодушною“¹⁾.

Третимъ шляхомъ вандрувала мабутъ Целя, хочѣ авторъ не сказавъ сего выразно. При живѣмъ своѣмъ чутю и бажаню дѣяльности она кермувалася бѣльше розумомъ, нѣжь сердцемъ.

Стоколоса дѣзнавшись, щѣ Целя его не любить, вѣдписавъ ѣй, щѣ вже не буде доѣдати ѣй своимъ видомъ, — щѣ продавши свою реальнѣсть выѣзджае зѣ Львова на довшiй часѣ. Мѣжь-тымъ молодой Темницкiй зѣумѣвъ полонити сердце гарнои Целѣ, а коли она розказувала ему про смерть своєї товаришки Ольги, то вѣнъ натякнувъ на те, щѣ служба — то неволя. Одначе Целя вѣдповѣла ему, щѣ противно, те регулярне, пѣсля годинника розмѣрене жите вѣспокоювало еи думки, чинило еѣ здоровѣйшою, поважнѣйшою, вдоволеною. Вѣдтакъ заявивъ вѣнъ манiпулянтцѣ, щѣ для неи розбравъ заручини зѣ панною

¹⁾ ibid., стор. 243.

Амалією Шмидтъ, дочкою протомедика Вѣденського головного шпиталю, котра є наслѣдницею пѣвъ-мільоновои фортуны, — тѣлько бажавъ бы вѣнъ, щобъ Целя его любила й покинула почтове бюро, де она сидить на публичнѣй выставѣ, „на тѣмъ ринку, де безвстыднѣсть и брутальна сила штовхають ся въ боротьбѣ о кусникъ хлѣба“¹⁾. Опѣсля сказавъ вѣнъ Цели, що вѣдвезе єѣ до старои тѣтки въ Станиславовѣ, де она пробувала-бѣ, поки все приготовило-бѣ ся до слюбу. Якъ се почула Целя, то подала она докторови листъ, писаный до него Амалією Шмидтъ. Той листъ найшла була на сходахъ стара Осипова, щѣ услуговала маніпулянтцѣ, й думаячи, що вѣнъ назначеный для неѣ, подала ѣй те письмо. Въ тѣмъ-же були рахунки за пранѣ, за мыте пѣдлоги й за чищенѣ чобѣтъ, — за работы служницѣ Темницкого, щѣ звалася Амалія Шмидтъ. Супроти такихъ явныхъ доказѣвъ своѣи пѣдлости докторъ збѣивъ ся зъ пантелику; — зъ силуванымъ умѣхомъ спытавъ ся вѣнъ маніпулянтки: „Ну, панно Целино! и що-жъ зъ того виходить?“ — „Нѣчого“, сказала Целя, — „окрѣмъ хѣба того, що вы словомъ чести заперяняли, що ваша байка зъ панною Амалією правдива. Значить, теперъ я знаю, яка ваша честь!“ — „Але-жъ се жартъ, невинный жартъ!“ — „Такій самый невинный, якъ той, котрый вы хотѣли зѣ мною зрѣбити! О, теперъ я васъ зрозумѣла! Теперъ я знаю, що вамъ завадила моя служба! Знаю, до якои тѣтки вы хотѣли мене завезти! Знаю, въ якѣмъ значѣнью вы хотѣли мене зрѣбити своєю“...²⁾. И заливаючись горячими слѣзми, въ знесилю Целя впала лицемъ до подушки. Мѣжь-тымъ докторъ высунувъ ся зъ єи кѣмнатки, а замѣецъ него стара Осипова, мовъ мати,

¹⁾ *ibid.*, стор. 264.

²⁾ *ibid.*, стор. 265—266.

нахиляла ся надъ плачучою Целею. Пѣзно успокоилася маніпулянтка й довго не могла заснути. Жите выдалось їй такимъ тяжкимъ, небезпечнымъ и зрадливимъ, якъ тому, хто заблудивъ у лѣсѣ, повиѣмъ гадюкѣ, вовкѣвъ и труючого сопуху.

На другій день черезъ Осипову выговорила она старому Темницкому помешканє, а зъ-полудня по урядовыхъ годинахъ на почтѣ поспѣшила до старої Невѣрской, котра приняла єѣ сердечно мовь рѣдну доню. Коли-жъ Целя розказала їй свою пригону зъ докторомъ Темницкимъ, то старушка крѣпко обняла єѣ и сказала: „Мое дитятко золоте, бѣдне! Ходи до мене! займи те мѣсце, котре такъ нагло опорожнила люта смерть. Будь менѣ за дитину! Будемо любити ся, будемо ратувати одна одну. А тыхъ, когрі пасуть на нашу погибѣль, нехай Богъ судить, якъ самъ хоче!“ Целя цѣлувала старушку въ зѣвялі руки, обливаючи ихъ слѣзми.

Сю новелю написавъ авторъ вельми складно пѣсля плану, напередъ обдуманого. Характеристику Целѣ зобразивъ вѣднѣ вдатно, зладивши психольогичну студию про сю маніпулянтку, щѣ зъ тяжкою житевон боротьбы вынесла чутливе серце й душу непорочну. Она служила на почтѣ, котру авторъ назвавъ „машиною“, щѣ „высысає молодѣсть, жвавѣсть и свѣжѣсть працюючихъ у нѣй женщинѣ“¹⁾. А вже-жъ незавидна була доля Целѣ, коли й стара служниця Осипова ось-якъ высказала свѣй поглядъ на єї службу: „Кождому, хто тѣлько хоче, вѣльно на васъ дивити ся“. Адже-жъ паннунця щѣ-день сѣмь годинѣ сидить тамъ за рѣшѣткою, мовь на выставѣ. Хто хоче, може прийти й обзирати паннунцю, скѣлько єго воля, и паннунця не може єму сего заборонити“²⁾. Вѣдтакъ и ста-

¹⁾ *ibid.*, стор. 236.

²⁾ *ibid.*, стор. 216.

рый Темницкій смѣявъ ся бѣднѣй дѣвчинѣ, докоряючи їй ось-якими словами: „Коротке волосечко, синенькї панчошечки, служба въ канцеляріи, самостѣйне жите, степь широкїй, свѣтъ отвертый,... панны савантки, обсервантки, маніпулянтки й еманципантки, нове поколѣнє, рѣвноуправненє зъ мужчинами, жите на власну руку, здобуванє будущини, — вже мы щѣ знаємо, те знаємо! Знаємо, що женщина — все женщина... Все має тѣлько одну мету, — здобувати серця мужчинѣ, полювати на мужѣвъ, уловляти вселенную зъ вусами!“¹⁾

Авторъ помѣтивъ почтову маніпулянтку мѣжь робучими людьми, щѣ працюють въ потѣ чола. Коли-жь оно справдѣ такъ є, то по-що-жь теоретики-соціялисты проповѣдують еманципацію женщинѣ? — по-що добиватись до того, щѣбъ якась машина высысала молодѣсть, жвавѣсть и свѣжѣсть працюючихъ у нѣй женщинѣ? Мабуть тї машины не такї дуже страшнї, коли сучасный свѣтъ поступовый прямує до того, щѣбъ якъ наибѣльше жѣноцтва около нихъ горнуло ся. Коли отже жѣноцтво хоче станути побѣчь мужчинѣ и хѣснуватись правами еманципаціѣ, то й мусить вразъ зъ ними працювати въ потѣ чола. Такъ отже поставляє ся альтернатива: або жѣноцтву не перти ся до тыхъ машинѣ, або займати зъ резигнацією свое мѣсце въ службѣ такѣй, яка домагає ся працѣ въ потѣ чола.

Хоча-жь авторъ писавъ сю новелю пѣсля пляну, добре обдуманого, то все-жь вытворивъ вѣнъ цѣлу ситуацію трохи неприродно. Ёму треба було, щѣбъ Целя жила у пана Темницкого та до не-хочу слухала двозначныхъ слѣвъ старого джигуна, бо инакше не мѣгъ бы вѣнъ своєи займаючон новелѣ довести до путя. Адже-жь до приѣзду

¹⁾ *ibid.*, стор. 223 — 224.

молодого доктора зъ Вѣдня жила Целя вже пѣвъ року въ домѣ Темницкого и день-у-день слухала шутокъ-вы-ребенькѣвъ веселого фацеціониста про еманципантки. Хи-ба-жъ не лучше було-бъ для молодой манипулянтки за-далегѣдь покинути такого химерного „таточка“ и пере-селитись до матери своєї подруги, Ольги Невѣрской, якъ се опѣсля справдѣ стало ся? Одначе поетамъ вѣльно не зважати на такі дробниці, и вѣдтакъ укладають они плянь своихъ творѣвъ такъ, якъ се имъ принадлежить ся.

А вже-жъ мѣгъ бы дехто се закинути авторови, що въ его повѣстяхъ рѣшуча якась подѣя засновуе ся ино-гдѣ на нежданѣй дробниці, котра якось нескладно вяже ся зъ природнымъ розвоємъ дѣѣ въ оповѣданю. Отъ и въ новели „Манипулянтка“ розвязка интриги засновуе ся на листѣ, що его стара Осипова знайшла на сходахъ и вѣд-дала Целинѣ. Се-жъ бувъ листъ Вѣденской прачки А-маліѣ Шмидтъ, писанный до доктора Темницкого. Та й нѣгде правды дѣти, придабашки зъ найденными листами вважають ся застарѣлыми моторами дѣѣ въ повѣстяхъ школы романтичної, и не можуть теперъ вдоволити чи-тача тымъ, що въ оповѣданю проявляє ся неначе „deus ex machina“.

Хоча-жъ бѣльшій образки „На днѣ“ и „Манипулянт-ка“ змалювавъ авторъ зъ великимъ артизмомъ, то все-жъ творча его сила проявляє ся красше въ дробныхъ его повѣткахъ, котрі не суть студіями психологичными, але вважають ся неначе фотографіями зъ жита суспѣльного. Сюды належать найпаче ось-які образки: 1. Гри-цева шкѣльна наука. 2. Schön-Schreiben. 3. Сликакъ. 4. Добрый заробокъ. 5. Лѣсы и пасовища.

У своихъ образкахъ зъ жита робучого люду дотор-кае ся Франко трохи-не вѣхъ бокѣвъ суспѣльного по-буту, одначе годѣ сказати, що сѣ образки дадутъ ся зло-

жити въ одну велику картину лихолѣтя люду руско-украиньскаго. Тому-то не дивота, що А. Хванько ось-якій загальный судъ высказуе про тѣ образки: „Сливе уеѣ повѣстки, умѣщені у „Въ потѣ чола“ одзначають ся своєю тенденційностю, и идею ясно видко одъ-разу. Тутъ не можна сказать, щобы Франко такъ собѣ, несвѣдомо, зъображавъ намъ усе тее, що постерегае въ життю: навпаки — вѣнъ якій-небудь життєвый випадокъ пѣдведе пѣдъ теорію и дасть свое свѣтло. Въ цьому його вартѣсть, але въ цьому його й хибы. Справдѣ, у Франка мы бачимо яку-небудь подѣю, свѣдомо освѣтлену зъ усѣхъ потрѣбныхъ бокѣвъ, бачимо ввесь глѣбъ душѣ людськои, бачимо немовъ на свои очи всякї страшнї сцены (о, Франко вдатный художникъ!) — але-жь все це загально-людське, що такъ скажу „космополитичне“ — зъ малыми выимками; — передъ нами повстають не Русины-Галичане, але просто люде; — неразъ любѣсьнюко можна вважати Франкѣвскаго Русина и за Украинця, и за Кацапа, и за Поляка, и за Нѣмця, и за Итальяна, — кого хочете! А отъ вѣзьмѣмъ повѣсти Нечуя-Левицькаго: тутъ скрѣзь ясно розсыпано силу побутовыхъ дробницъ, якї навѣтъ нѣбы злишнї, бо не мають прямого отношенія до ходу дѣѣ; тымъ часомъ яке велике достоинство становлять цї, мовлявъ, „непотрѣбнї“ подробности! Франко-жь дѣе не такъ: малюючи й галицьке таки життя, вѣнъ загально бере зъ його тѣльки тѣ черты, якї йому потрѣбнї за-для проведения идеѣ. Правда, инодѣ несподѣвано и у його перерываеъ ся загальный тонъ, въ оповѣданнї вдираеъ ся якась дуже мида черта, щиро народня, — вдираеъ ся наддаткова подробности руська, такъ що й хвилины не можна усумнитися, щобъ передъ нами бувъ не нашъ братчикъ „хохолъ“ зъ його властивостями, зъ його, напримѣръ, природнымъ гуморомъ. Я поясняю подобный выбухъ тымъ, що значна

частина повѣстокъ Франка має темою справдешній засновокъ, такъ що нича злишня черта життя сама собою незнарошна прохоплюеть ся. Однакъ не знаєшь, якимъ оповѣданнѣмъ Франка оддати перевагу: чи побутовимъ малюнкамъ, чи цимъ — першою категорією, бо й те й те однаково вабить до себе. До того така підстава теми, якъ мужицьке життя, має въ значній мѣрѣ звужувати й обмежати старання зоставати ся писателемъ-космополитомъ⁽¹⁾.

Треба-жъ признати, що ті образки суть оригінальні, та що тільки денекуды добачаємо въ нихъ реминисценції зъ творівъ іншихъ письменниківъ. А вже-жъ А. Хванько каже, що оповѣданя „Малый Миронъ“, „Грицева шкільна наука“, „Schön-Schreiben“ и „Оловець“ незнарошна пригадують російського письменника Н. Г. Помяловского, — що найпаче „Малый Миронъ“ нагадує Вуколу въ „Очеркахъ бурсы“ Помяловского, та що ще бѣльше спѣльного, нѣжъ изъ Вуколою, має Миронъ изъ Василькомъ въ оповѣданю Марка Вовчка „Два сыны“⁽²⁾. Ба, Хванько заприймає, що вѣдъ оповѣданъ Франка вѣе подекуды духомъ Федьковича, та що й спосѣбъ оповѣданя, взятий часомъ у Федьковича, якъ отъ у „Двохъ приятеляхъ“, ба й въ „Лесишинѣй челяди“⁽³⁾. По нашѣй же думцѣ ті натяки на чужі твори суть справдѣ незначні, хиба що кольорить картинки „Лесишина челядь“ нагадує подекуды манеру ндидличныхъ малюнкѣвъ Федьковича.

Хоча-жъ въ тыхъ образкахъ зъ життя робучого люду не багато добачаємо прикметъ вдачѣ люду руско-украинь-

1) „Зоря“, 1891; стор. 77.

2) *ibid.*, стор. 57.

3) *ibid.*, стор. 77. — А. Хванько порѣвнює „Двохъ приятелѣвъ“ Франка зъ „Побратимомъ“ Федьковича, й каже, що въ „Лесишинѣй челяди“ розмова Горпины зъ Митромъ Громомъ и гра Митра на сопѣцѣ являють ся въ тонѣ Федьковича.

еского, то все-жь Франко писавъ и такі повѣсти, якѣ вважають ся вдатними картинами зъ побуту руского народу въ Галичинѣ. Такою картинкою являє ся мѣжь иншими повѣсть „Чума“. Однимъ зъ головнихъ дѣячѣвъ въ сѣй повѣсти є Єзуитъ, патеръ Гавдентій, той-самый, що въ оповѣданю „Місія“ вѣдѣгравъ незавидну ролю у своихъ змаганяхъ до релігійной пропаганды на Пѣдлясю. Тому-то патрови Гавдентію забаглось устроити місію въ галицкѣмъ селѣ Товстохлопахъ, де священикомъ бувъ Чимчикевичъ. Въ розмовѣ зъ пріоромъ ось-якъ зобразивъ вѣнъ сего панъ-отця: „Подумайте лишень: дѣдуганъ вѣсѣмдесятилѣтній, дивачиско, освѣты майже нѣякон, стотнѣсѣнькій хлопь по-мѣжь хлопами, о догматахъ вѣры нѣякобѣнького розумѣня, — однимъ словомъ поява допотопна, — и при тѣмъ предобродушный чоловѣкъ, наивный и довѣрливый, якъ дитина“¹⁾. — Та отъ, показалось, що сей „стотнѣсѣнькій хлопь“ бувъ справдѣшнимъ батькомъ громадянъ, та що вѣнъ перемудривъ ученого Єзуита! Въ его селѣ не було школы, бо люде не хотѣли мати нѣякого дѣла зъ задириливимъ инспекторомъ, а все-жь таки весь нарѣдъ въ селѣ бувъ освѣченый, бо давнѣйше Чимчикевичъ самъ учивъ дѣтвору, а вѣдтакъ кождый батько й мати займались наукою своихъ дѣтей. И отъ, въ Товстохлопахъ не було школы, а за те була читальня, ба, вѣдъ трицяти лѣтъ не пахло въ селѣ й духа жидѣвского. Въ еелѣ бувъ добробуть, — громадяне заложили собѣ касу позичкову таку, що зъ самыхъ процентѣвъ оплачувано всѣ додатки краєві, повѣтові, громадскій й шкѣльній, та й ще роздавано чи-мало бѣднымъ та потрѣбнымъ.

Коли патеръ Гавдентій заявивъ Чимчикевичу, що въ его церквѣ хоче сказати проповѣдь, то вѣдповѣвъ ему

¹⁾ „Зоря“, 1889; стор. 238.

старенькій пѣпъ, що безъ вышого дозволу не може допустити священника другого обряду, проповѣдати у своїй церквѣ. Не помогло нічого, що патеръ высказавъ бажанє, проповѣдати коло церкви на цвинтарѣ, бо Чимчикевичъ натякнувъ на те, що могла-бъ єму бути яка халепа вѣдъ староства. И поѣхавъ Гавдентій до староства, щобъ выѣднати собѣ дозвѣль, проповѣдати на публичному мѣсци. Вѣдтакъ старенькій священникъ задумавъ ся и сказавъ собѣ: „Просивъ я Господа, щобъ дозволивъ менѣ вмерти супокѣино, та здаєсь, що за мои грѣхи не выслухавъ мене Богъ! Прийдесь мабутъ власными старыми очима побачити ще початокъ новои боротьбы, а може й свои старі кости вѣ нѣй зложити!... Надходить на насъ чорна хмара зъ заходу, — надходить велика пошестъ, страшна чума, котра може звести насъ зъ лица землѣ...“¹⁾. И ось Чимчикевичъ взявъ старый молитвеникъ и ставъ молитись; — вѣдтакъ очи єго зупинили ся на послѣднихъ листахъ книжки, де вѣнъ самъ пѣсля старыхъ записокъ, документѣвъ и оповѣданъ старыхъ людей списавъ бѣльшь чимъ тристальтню лѣтопись села Товстохлопѣвъ. И прочитавъ вѣнъ на однѣй сторонѣ, що якъ-разъ передъ сто роками выбухла въ Товстохлопахъ така страшна пошестъ, що пѣвъ села вымерло за одинъ тыждень.

Другого дня була недѣля. Патеръ Гавдентій роздобувши въ староствѣ призволенє, промовити въ публичномъ мѣсци, вернувъ ся до Товстохлопѣвъ и дожидавъ часу, коли мѣгъ бы сказати проповѣдь. Недалеко звѣницѣ мѣжь двома липами лежавъ старый надгробный камѣнь. Патеръ станувъ на нѣмъ, — то була єго амвона. Але-жь годѣ було дѣждатись кѣнця вѣдправы церковнои, бо пѣсля Службы божои ставъ отецъ Чимчикевичъ спѣвати акафистъ до

¹⁾ *ibid.*, стор. 243.

св. Николая, — а тутъ пекло сонце не-абы-якъ: патеръ стоявъ якъ-разъ на такѣмъ мѣси, де за цѣлый пѣвдень не було тѣни. Радо бувъ бы вѣнь злѣзъ зъ плиты й сѣвъ въ холодку пѣдъ звѣницею, коли-бъ не громада дѣтей и старшихъ дѣвчатъ, щѣ повыходили зъ бабинця й поставали пѣдъ церквою, заедно хрестячись и споглядаючи на него. Скѣбчивъ ся й акафистъ, а вѣдтакъ Чимчикевичъ ставъ говорити до народу. „Дѣтоньки мои!“ промовивъ вѣнь, — „вычитавъ я отъ-се въ старыхъ паперахъ, щѣ нынѣ якъ-разъ сто лѣтъ минае, якъ у нашому селѣ вѣбухла страшна пошестъ... Триста вѣсѣмдесять душъ вмерло безъ спѣвди и причастія святого!... А якъ гадаете, дѣтоньки мои? чи не годилось бы намъ якъ-небудъ вѣдсвяткувати столѣтню памятку такого великого нещастя?... Такъ слухайте-жъ, якъ я про се думаю, дѣтоньки! Вѣдправмо молебень зъ колѣноприклонѣнемъ за тѣ помершѣ душеньки, а опѣсля выберѣть собѣ кѣльканайцятъ парѣбкѣвъ щѣ-дужшихъ, розумѣете? И нехай вони за чергою до самого вечера звонять не вгаваючи!...“¹⁾ И незабаромъ загудѣли звѣны, — патеръ глядѣвъ здивованый не пѣймаючи, въ чѣмъ дѣло? Коли-жъ нарѣдъ ставъ виходити зъ церкви, то Гавдентѣй перехрестивъ ся й хотѣвъ казати науку, — та куды! — вѣнь дѣзнавъ ся, щѣ на звѣници перестануть звонити ажъ у вѣчѣръ. И запытавъ ся вѣнь людей, чѣму се звонять безъ вѣпину? — та отъ ему сказали, щѣ „чѣму проганяють!“ Такъ отже побачивъ Гавдентѣй, щѣ сьогондѣшня мѣсія ему не повелась. Солодко усмѣхаючись, промовивъ вѣнь до громадянъ: „Ну, звонѣть собѣ, звонѣть! — я приѣду на другу недѣлю!“ А сѣдаючи на бричку погрозивъ вѣнь нишкомъ старому „шизматикови“, щѣ зѣумѣвъ занапастити его мѣсийнѣ пляны.

¹⁾ ibid., стор. 277.

Пишучи сю повѣсть вѣдступивъ авторъ вѣдъ реального напряму и змалювавъ идеальну статью галицко-русского священника Чимчикевича, котрый своею вѣдчою нагадуе намъ старенького попа въ „Паньскихъ жартахъ“¹⁾. Але-жь сей пань-отець бувъ однимъ зъ тыхъ давнихъ, маловчєныхъ, щѣ святились у Луцку чи въ Холмѣ, мѣжь-тымъ коли Чимчикевичъ за-молоду вчивъ ся богословія по-латиньски. Тѣлько-жь черезъ пятьдесять лѣтъ забувъ вѣднъ усе, чого навчивъ ся въ школахъ, такъ, щѣ нѣ одного словечка латиньского не мѣгъ розбѣрати. Та отъ, мы позволяємо собѣ тутъ запримѣтити, щѣ такимъ забудькомъ старый Чимчикевичъ не мѣгъ бути, по-за-якъ були въ него латиньскѣ письма консисторекѣ, котрѣ ему въ ряды-годы нагадували науку, придбану въ молодыхъ лѣтахъ. А вже-жь авторъ хотѣвъ зѣобразити типъ такого пань-отця, щѣ забувши богословску схолястику наближивъ ся до природы й придбавъ собѣ досвѣдъ житя, та щѣ ставъ такимъ громадяниномъ, якимъ були его парафіяне. Кѣбы-жь Чимчикевичъ бувъ такожь однимъ изъ тыхъ давнихъ, маловчєныхъ попѣвъ, щѣ святились у Луцку чи въ Холмѣ, то характеристика его була-бъ зовѣмъ вѣдтною, — въ тѣмъ же типѣ, щѣ его зѣобразивъ авторъ, добачаємо деякѣ очерты не зовѣмъ природнѣ.

Кѣли-жь авторъ, малюючи типъ старенького Чимчикевича, зѣявивъ ся бѣльшь идеалистомъ, нѣжь реалистомъ, то въ казцѣ „Безъ працѣ“ повернувъ вѣднъ назадъ до напряму романтичного, якого придержувавъ ся пишучи першу свою повѣсть „Петрѣвъ и Добошуки“, — дарма, щѣ вѣднъ засновокъ той казки хотѣвъ покласти въ напрямѣ реальнѣмъ.

¹⁾ Порѣвн. оповѣдане Франка п. з. „Паньскѣ жарты“ въ збѣрнику поезій „З вершин и низин“, стор. 94. и д.

Авторъ зъобразивъ тутъ Ивана, парубчака здороваго й вродливого, але вельми лѣнивого. Иванъ Лѣнюхъ выросъ мѣжь чужими, поштуркованый, занедбуваный и кривдженый, — служивъ за харчъ и одежу. Вроджена его хиба проявляла ся въ его неохотѣ до всякои працѣ, зъза-чого вѣнъ разъ-у-разъ бурчавъ, зѣтхавъ и проклинавъ. Про-те такого бурмила не любили господарѣ й не радо брали его на службу, — платили ему меньше, чимъ другимъ и неразъ безъ вины наганяли зѣ службы.

Одного разу пѣславъ господарь Ивана до лѣса, щобъ дровъ сухихъ нарубавъ, вязанку навязавъ и принѣсъ до дому. И пѣшовъ Иванъ у лѣсъ изъ сокирою, та й бурчавъ и клявъ ненастанно. Вѣдтакъ просивъ Бога, щобъ позволивъ ему хочъ одинъ день, хочъ одну годину прожити безъ працѣ, — безъ думки про працю. Въ лѣсѣ сѣвъ вѣнъ на старѣмъ пеньку, щобы хвилию вѣдпочити, и ось наразъ здавало ся ему, що коло него щось бренишь-звенишь. Тогдѣ-то пригадавъ вѣнъ собѣ, що передъ чотырнацяти роками пасъ господареку худобу въ тѣмъ-самѣмъ лѣсѣ. Ото-жь одного разу товаришь его Грицько побачивъ велику, блискучу муху. Она сѣла на смерецѣ, а надыбавши въ нѣй вузеньку дѣрку вѣдъ выгнувшого сучка, влѣзла въ неѣ та й сховалась. И отъ, Грицько заткавъ тогдѣ патычкомъ ту дѣрку й увязнивъ муху. Вѣдтакъ оба хлопцѣ слухали, якъ въ щелинѣ мушка грала звукомъ тихесенькимъ, тонесенькимъ. Сѣмъ день трѣвала та музика, але бренишькотѣ у смерецѣ за кождымъ днемъ стававъ ся що-разъ слабшій. Вкѣнци семого дня не було вже чути того бренишькоту, — очевидячки муха здохла зъ голоду й муки. А теперъ наразъ, по чотырнацяти рокахъ, въ уха Ивана врѣзалось, мовъ вѣстре иглы, те-саме бренишькотане, котре вѣнъ колисъ черезъ сѣмъ день чувъ у смерецѣ. Вѣнъ стоявъ якъ-разъ коло тои самои смереки, въ

котрбй колись его товаришь Грицько зашпунтувавъ нещасну муху, — ба, вбнъ побачивъ той-самый патычокъ, що его тогдѣ Грицько вбткнувъ бувъ у дѣрку за мухою. Та отъ, Иванъ мало не збмлтвѣвъ: изъ той щелины виходивъ жалббный и болющій бренькбтъ... Однимъ сильнымъ порывомъ Иванъ вытягнувъ затычку, коли ось передъ собою побачивъ дивовижну прояву, що назвала себе Дѣдомъ бескидскимъ, про котрого казки на вечерицяхъ розказують, що вбнъ пбдъ землею живе й Довбушевыхъ скарбббвъ пильнуе.

Дѣдъ оповѣвъ Иванови, що въ ту щелину въ смерецѣ запакувавъ его найстаршій опиръ и чарбвникъ изъ Бусовиць. Завдяки-жь за вдѣяну прислугу Дѣдъ подарувавъ Иванови перстѣнь чудодѣйный, та сказавъ, що хто его носить, той нѣколи нѣ о що не журить ся, — тому сповнять ся всѣ его бажаня¹⁾. Дбставши такій перстѣнь Иванъ чувъ ся дуже вдоволеннымъ, тблько-жь не знавъ ще, чога мае бажати. Перше, що ему ясно стало въ памяти, були сокира й дрова. Отже вбнъ погадавъ собѣ, якъ бы то добре було, коли-бъ сокира его сама дровъ нарубала, та коли-бъ юсподаръ зъ возомъ по тї дрова сюды приѣхавъ. И отъ, въ ту мить его бажане сповнилось. Вбдтакъ праця якъ обовязокъ, чи-то якъ тяжке ярмо, перестала для него истнувати. Вбнъ мбгъ робити ся невидимымъ и поживати найлѣпшїй присмаки, якї тблько его бѣдна, хлопска фантазія собѣ выдумала. Трохи-перегода дбставъ ся вбнъ на службу до князя Довгорукого, пана Чортопхайлбвского ключа. У того-жь князя були великї довги, и вбдтакъ хотѣвъ вбнъ свою дочку Нину вбддати за старого барона Шпицкопфа, що бувъ жидомъ и головнымъ вѣртелемъ князя. Але Иванъ бажавъ стати Нинѣ въ пригодѣ, выдерти еѣ зъ рукъ того негбдного лих-

¹⁾ „Зоря“, 1891; стор. 310.

варя, а черезъ те позыскати собѣ еи любовь. Одиначе найгорячѣйшій его бажаня, щобъ Нина полюбила его, остали ся несповненіи. Она казала Иванови, щобъ называвъ еѣ своею сестрою, и покинувши дѣмъ батькѣвскій ѣздила зъ тымъ прибраннымъ своимъ братомъ по рѣзныхъ столицяхъ Европы, та й бавилась велико-паньскими розрывками. Чудодѣйный перстѣнь переносивъ ихъ обоє зъ мѣста до мѣста въ одной хвили, безъ труда й клопотѣвъ, — дававъ имъ въ руки невычерпаніи засобы грошей. Але-жь трюхи-перегода ставъ Иванъ дуже сумнымъ, бо запримѣтивъ одного панича, щѣ разъ-у-разъ крутивъ ся коло Нины й очевидно зъєднавъ собѣ еи любовь. И довѣдавъ ся вѣнъ, щѣ се бувъ молодой графъ Едвинъ, картяръ и розпустникъ. И той-то гѣльвѣса увѣйшовъ разъ въ ночи въ кѣмнату Ивана, и знявъ ему зъ пальця той чудовый перстѣнь. Заки-жь Иванъ збудивъ ся, Едвинъ зъ Ниною выѣхали геть изъ мѣста. И отъ, перше почуте, якого дѣзнавъ Иванъ прокинувшись изъ сну, то було почуте яко-сь дивнои полекшѣ. Здавало ся ему, щѣ якісь тяжкѣ кайданы зпали зъ него, — щѣ свѣтъ наразъ ему проянивъ ся. А вже-жь той чудодѣйный перстѣнь не дававъ ему щастя й внутрѣшнього вдоволеня, — иногдѣ поглядавъ вѣнъ зъ якоюсь заздростию на бѣдныхъ людей, щѣ обливались потомъ при работѣ. Та отъ, той перстѣнь зъявивъ ся незабаромъ опять на его пальци, — се бо бувъ такій дарунокъ, щѣ нѣхто не мѣгъ его вѣдобрати ему.

Иванъ опинивъ ся вѣдтакъ въ дворѣ князя Довгорукого й дѣзнавъ ся, щѣ за тыждень має вѣдбутись лицитація всего князѣвского майна. Ажь ось на ту лицитацію приѣхавъ баронъ Шпицкопфъ въ одномъ повозѣ зъ Ниною. Вѣнъ бувъ одинокимъ вѣрителемъ князя; — вѣдтакъ судовой екзекуторъ заявивъ, щѣ баронъ готовъ вѣдступити вѣдъ лицитаціѣ, коли князь Довгорукій зрече ся вся-

кон дальшої претенсії до своїх дѣбръ, за-що баронъ давъ бы ему почесне удержанє до смерти. Але-жь до лицитаціѣ зголосивъ ся Иванъ и сказавъ, що князь не приймає пропозиціѣ барона, та що обстає при лицитаціѣ. И справдѣ, хочъ якъ знищенїи були добра князя, то все таки вартѣсть ихъ була ще въ троє бѣльша вѣдъ сумы довгу. Вѣдтакъ вѣдбулася лицитація и замѣсьць сумы выкликаня 600.000 золотыхъ баронъ мусѣвъ давати миліонѣ и шѣстьсотъ тысячѣ. Та отъ, вся єго гѣтѣвка не выстарчила на те, щѣбъ заплатити выторговану цѣну, — зъ гордого капиталиста ставъ баронъ зруйнованымъ дѣдичемъ князѣвскихъ дѣбръ. Коли-жь Нина сказала Иванови, що Едвинъ — пѣдла душа, — що продавъ єѣ баронови, то Шницкопѣ захитавъ ся и вправъ на землю неживый. Одначе Иванови не судило ся зазнати щастя при боцѣ Нины, хоча ѣ одруживъ ся зъ нею. Въ кѣлька недѣль по весѣлю она покинула Ивана, злигавшись зъ якимъ-ось капитаномъ вѣдъ гузарѣвъ. Колись, бувши ще сѣльскимъ парубкомъ, Иванъ не мѣгъ здумати собѣ нѣчого красшого ѣ щасливѣйшого, якъ жите дѣдича, — а теперъ теє жите остогидло ему за кѣлька недѣль. Теперъ пѣзнавъ вѣнъ, що праця — се не тѣлько твердый обовязокъ чоловѣка, але прямо условина єго жита, конечна для жита, такъ якъ повѣтре додыханя¹⁾. И почавъ вѣнъ проклинати той чудовый даръ, котрымъ колись такъ тѣшивъ ся якъ найцѣннѣйшимъ придбанємъ, а котрый теперъ ставъ ся не єго власнѣстю, але єго невмодимымъ паномъ, всемогучимъ владыкою єго тѣла ѣ душѣ. Але найбѣльше болѣло єго теє, що перстѣнь не тѣлько не дававъ щастя ему самому, але не позволявъ ему робити добро другимъ, помагати терплячимъ и потрѣбнымъ. Все, що перстѣнь той дававъ, служило самому

¹⁾ *ibid.*, стор. 371.

тільки Іванови, — въ третихъ рукахъ по якѣмъ-ось часѣ шезало оно безъ слѣду, мовъ пѣна на быстрой водѣ. Тому-то сказавъ вѣнъ собѣ, що не хоче жити довше въ такѣмъ пеклѣ, — не хоче носити ся зъ тымъ перстеномъ. Вѣнъ порѣшивъ піти на те мѣсце, де вказавъ ся ему Дѣдъ, и вѣдати ему его дарунокъ. Вѣдтакъ прийшовъ вѣнъ на ту полянку въ лѣсѣ, де мавъ рубати дрова. Тричи вдаривъ вѣнъ палицею по смерецѣ й кликавъ Дѣда. И зъявивъ ся Дѣдъ бескидскій, а Іванъ, вѣддаючи ему перстѣнь, сказавъ, що теперъ буде робити-працювати, бо пѣзнавъ, якимъ добромъ для чоловѣка є праця.

И позбувшись перстєня Іванъ почувъ себе въ десятеро сильнѣйшимъ, здоровѣйшимъ и смѣлѣйшимъ, нѣжъ бувъ передъ хвилею. Опѣсля запытавъ ся его Дѣдъ, чи може хоче дечого въ замѣну за перстѣнь, але Іванъ вѣдповѣвъ, що не хоче нѣчого, бо Дѣдъ не може ему дати того, щѣ ему найбѣльше треба, — щастя, внутрѣшнього вдоволення. Якъ же Іванъ попрощавъ ся зъ Дѣдомъ, то здало ся ему наразъ, що якась важка змора, котра доси морочила его, вѣдступила вѣдъ него й дозволила ему вѣддыхнути свѣбѣдно. Вѣнъ вѣддыхнувъ, пѣднявъ у гору голову, — и пробудивъ ся. Вѣнъ пѣзнавъ, що се все бувъ сонъ. Хоча-жъ усѣ его пригоды були тѣлько сномъ, то любовъ до працѣ лишилась у него на весь вѣкъ.

Въ казцѣ „Безъ працѣ“ хотѣвъ авторъ доказати, що праця є конечною условиною житя чоловѣка, — що паньскій побуть зѣ своїми веселощами й вытребеньками не може вдоволити того, хто працює въ потѣ чола. Хоча-жъ у змальованю сеи картинки добачаємо справжній хистъ художника, то все-жъ насуває ся намъ пытанє, чи сонъ Івана Лѣнюха може вважатись психольогично выправданимъ. Вже-жъ у снѣ репродукують ся въ души чоловѣка по-найбѣльше такіи вражѣня, якими вѣнъ переймавъ ся на-явѣ. Вѣдтакъ и

бѣдному чоловікови може приснитись панське житє, коли вѣнъ бачивъ єго хочь изъ-далека, — коли читавъ повѣсти зъ панського житя, або й коли чувъ оповѣданя зъ того побуту. Тому-то имовѣрнимъ є сонъ Олександры вѣ оповѣданю Олены Пчѣлки „Маскарадъ“¹⁾. Олександрѣ могло справдѣ снитись, що она бавилась на маскарадѣ, бо вже-жъ жиючи вѣ городѣ могла она про єю забаву де-чого дѣзнатись. Але-жъ сумнѣваемо ся, чи наймитови Иванови Лѣнюхови могло все тєє приснитись, щѣ оповѣдає авторъ. Имовѣрнимъ є тѣлько сонъ Ивана про Дѣда бескидського, бо про него мѣгъ вѣнъ де-чого довѣдатись изъ казокъ народныхъ, — але-жъ побуть князѣвъ и баронѣвъ бувъ для него зовсѣмъ недовѣдомымъ. Отже не могло єму снитись нѣчого про банкротство князя Довгорукого, про панскѣ витребеньки єго дочки Нины, про нахабу барона Шпицкофа и т. и. Опроче вѣ сѣй казцѣ видимо стѣлько фантастичныхъ картинъ, що читаючи єѣ пригадуємо собѣ першу повѣсть Франка „Петрѣѣ и Добоцуки“, котру вѣнъ написавъ пѣдъ вражѣнемъ фантастичныхъ оповѣданъ К. А. Гофмана²⁾. Видно, що така манєра оповѣданя є авторови справдѣ по-нутру, та що вѣнъ не мѣгъ єи позбутись доси, дармá, що вѣнъ вѣдъ р. 1876. почавъ зъображати реальнѣ картины зъ житя. А вже-жъ по вродженому талантову Франкови писати-бъ найпаче такѣ повѣстки, котрѣ визначують ся напрямомъ реальнымъ зъ закраскою романтичною (прим. „Леєшина челядь“), — а по-за-якъ у него є рѣдкѣй даръ обсервацѣѣ, то й прекрасными вважають ся тѣ повѣстки, щѣ ихъ можна назвати фотографіями зъ житя („Грицева шкѣльна наука“, „Schön-Schreiben“, „Пирогы зъ черниціями“). Бѣльшѣ-жъ повѣсти Фран-

¹⁾ „Зоря“, 1889; стор. 69—78.

²⁾ Вѣ казцѣ „Бєзъ працѣ“ розказує Дѣдъ бескидскѣй про печеру, що къ нѣѣ зберегають ся скарбы Довбушевѣѣ.

ковій („Захаръ Беркутъ“, „Voа constrictor“, „На днѣ“) бу-
ли-бъ зовсѣмъ вдоволяючими, коли-бъ въ нихъ не про-
являлась идея тенденційна („Захаръ Беркутъ“), та коли-бъ
психологічними студіями автора не вытворювались дене-
куды сензаційні, або й неприродні ситуаціѣ („Voа constrictor“, „На днѣ“).

* * *

Прозою въ мовѣ руско-українськѣй написавъ Фран-
ко багато розвѣдокъ и статей въ обягу исторіѣ, литера-
туры, соціологіѣ, етнографіѣ й критики. Ось и переглядъ
важнѣйшихъ такихъ писань:

I. Розвѣдки науково-литературні, историч- ні й побутові:

1. Мысли о еволюціи въ исторіи людскости. („Свѣт“, 1881; стор. 53—55; 71—75; 107—109; 128—129; 151—154; 176—179; 203—206).

2. Чи вертатись намъ назадъ до народа? („Свѣт“, 1881; стор. 115—118).

3. Дѣтскіѣ слова въ украинськѣй мовѣ. („Свѣт“, 1881; стор. 129—130).

4. Католицкій панславизмъ. („Свѣт“, 1881; стор. 136—138).

5. Знадобы до вивченя мовы й етнографіѣ украинського народа. I. Дещо про шляхту ходячкову. („Свѣт“, 1882; стор. 265—267). II. Дещо про Бориславъ (ibid., стор. 296—298). III. Дещо про картоплю (ibid., стор. 327—328).

6. Старинна романско-германська новеля въ устахъ руского народа. („Зоря“, 1883; стор. 27—30; 45—47).

7. Жѣноча неволя въ рускихъ пѣсняхъ народныхъ. („Зоря“, 1883; стор. 92—94; 113—114; 144—146; 164—166; 216—217; 234—235; 250; 270—271, — и окрема вѣд-
битка).

8. Потопа свѣта. Оповѣданє зъ Письма святого. („Зоря“, 1883; стор. 280—282; 293—295; 309—311; 326—327; 342—344; 357—359; 372—374).

9. Польске повстанє въ Галичинѣ 1846. р. Исторична розвѣдка. („Зоря“, 1884; стор. 5—6; 12—14; 21—23; 27—29; 35—37; 47—49; 56—57; 63—64; 72—73; 82—84; 111—113; 120—122; 132—133; 140—141; 151—153).

10. Конечнѣсть реформы учєня рускои литературы въ нашихъ середнихъ школахъ. („Зоря“, 1884; стор. 89—91; 101—102).

11. Останки первѣсного свѣтогляду въ рускихъ и польскихъ загадкахъ народныхъ. („Зоря“, 1884; стор. 122—123; 133—134; 142—143; 153—154; 168—169).

12. Рускій театръ въ Галичинѣ. („Зоря“, 1885; стор. 268—270; 279—283).

13. Мозєсь Мендельзонъ, реформаторъ жидѣвскій. („Зоря“, 1886; стор. 114—115).

14. Наша публіка. Замѣць фелетона. („Товариш“, письмо літературно-наукове. Часть I. Львѣв, 1888; стор. 53—65).

15. Перебендя Т. Г. Шевченка зъ переднимъ словомъ Ивана Франка. (Літературно-наукова Бібліотека. Книжка I. Львѣв, 1889).

16. Нашѣ коляды. („Дѣло“, 1889; число 278—287, — и окрема вѣдбитка зъ р. 1890.).

17. Двѣ унѣ. Образокъ зъ исторіѣ Руси при кѣнци XVI. вѣку. („Буковинскій Альманахъ“, додатокъ до Буковинского православного Календаря на рѣкъ 1891; стор. 34—39).

18. Тарасъ Шевченко. („Зоря“, 1891; стор. 86—90).

II. Статѣ суспѣльно-економичнѣ.

1. Галицка индємнизация. („Дѣло“, 1882; ч. 69—71).

2. Розмова о Добровѣльскѣй читальни: Розмова про

грошѣ и скарбы зъ передмовою о заложеноу Добровѣльскоу читальнѣ. (74. книжочка товариства „Просвѣта“ зъ р. 1883.).

3. Причинокъ до пѣзнаня економичного побуту нашого сѣльскаго духовенства въ першѣй четвертинѣ сего столѣтя. („Дѣло“, 1884; ч. 109).

4. Якъ бы намъ въ бѣдѣ ратувати ся? („Народ“, 1890: стор. 38—40).

5. Що таке громада й чимъ бы вона повинна бути? („Народ“, 1890; стор. 61—63).

6. Машины й порядки громадскі. („Народ“, 1890; стор. 96—99).

7. Кѣлька слѣвъ о проектѣ фѣльварковоу господарки на селяньскихъ ґрунтахъ. („Народ“, 1890; стор. 165—167).

8. Сѣльскі робѣтники въ Даніи. („Народ“, 1891; стор. 289—292; 330—332).

III. Причинки до исторіѣ рускои литературы.

1. Причинки до оцѣненя поезій Тараса Шевченка. I. Гайдамаки. („Свѣт“, 1881; стор. 158—161; 171—172. — II. Темне царство. (ibid., стор. 195—199; 221—224)¹⁾.

2. Коніруа о Жегаловича. Оповѣданє Антона Любѣчь Могильницкаго. („Зоря“, 1884; стор. 4—5). — Ёще про коніруу о Жегаловича. Зъ позбѣталыхъ писемъ А. Могильницкаго. (ibid., стор. 91—94).

3. Знадобы до житєписи А. Могильницкаго. („Зоря“, 1885; стор. 240; 250—251; 263—264; 287—288).

4. Николай Устїяновичъ. Некрольоґъ. (ibid., стор. 251—252).

¹⁾ У „Свѣтѣ“ надруковано такожъ статью Франка п. з. „Кѣлька слѣвъ о тѣмъ, якъ упорядкувати и провадити нашѣ людовѣ издавництва?“ (стор. 303—308).

5. До житєписи Йосифа Левицкогo. („Зоря“, 1886; стор. 84; 196).

6. Шевченко героємъ польскои революційнои легенды. (ibid., стор. 102—103).

7. До житєписи й характеристики Северина Шеховича. (ibid., стор. 104).

8. Причинокъ до исторіѣ рускои литературы XVIII вѣку. (ibid., стор. 155—156).

9. Спѣвoмовки Степана В. Руданьскогo. (ibid., стор. 194—195).

10. До біографіѣ Осипа Бодяньскогo. (ibid., стор. 215).

11. Осипъ Юрій Федьковичъ. Кѣлька слѣвъ по поводу 25-лѣтнoгo юбилея єгo литературнои дѣяльности. (ibid., стор. 236—237).

12. До біографіѣ Осипа Федьковича. („Товариш“, 1888; стор. 110—116).

13. Листы Шевченка до Бронислава Залєскогo. Примѣтки въ „Листочкахъ на могилу Шевченка въ XIX. роковины єгo смерти“. (Литературно-наукова Бібліотека. Книжка 6. Львѣв, 1890; стор. 23—56).

IV. Критика.

1. Литературна оповѣстка про книжку „Die Polen und Ruthenen in Galizien“. Von Dr. Joseph Szujski. Wien und Teschen. 1882. („Свѣт“, 1882; стор. 250).

2. Розбѣръ „Хуторнои поезіѣ“ П. А. Кулѣша. (ibid., стор. 267—273).

3. Оцѣнка збѣрника драматичныхъ творѣвъ М. Л. Кропивницкогo. („Зоря“, 1883; стор. 217—218).

4. Оцѣнка „Антигоны“, драматичнои дѣѣ Софокля, въ руско-украиньскѣмъ перекладѣ Петра Нѣщиньскогo. [Одесса, 1883]. (ibid., стор. 367—368; 378—379).

5. Критика українського літературного збірника „Нива“. [Одесса, 1885]. (ibid., 1885; стор. 215—216).

6. Оцінка розвідки Олександра Кониського, надрукованої 1885. р. в Варшавському „Ateneum“ п. з. „Zagysy ruchu literackiego Rusinów“. (ibid., стор. 226—227).

7. Літературна оповістка про „Буковинській Альманах“, виданий в пам'ять десятилітнього існування товариства руских академиків „Союз“ в Чернівцях. 1885. (ibid., 1886; стор. 83—84).

8. Оцінка оповідань Данила Л. Мордовця. („Ватра“. В Стрию, 1887; стор. 147—153), и т. и.

V. Переклади.

1. Бурса и бурсаки. Очерки и картины Н. Г. Помяловского. Передне слово перекладчика. I. Зимовий вечір в буре. („Правда“. Рік Х. 1877; стор. 483—493; 521—535; 560—571). — II. Вакула. („Світ“, 1881; стор. 89—92; 103—106).

2. Суспільно-політичні стороництва в Німеччині. — Професора Ганса Шеля. („Правда“. Рік XII. 1879; стор. 358—374; 423—433; 631—640; 690—714; 755—758)¹⁾.

3. Відки и як взяли ся люде на землі? — Ернста Геккеля. („Дрібна Бібліотека“. Львів. Книжка III. 1879)²⁾.

4. Власність ґрунтова и єи історія. — Еміля де Лявля. (ibid., книжка VII.).

5. Бѣлковина. — Томаса Генрі Гекслі. (ibid., книжка IX.).

¹⁾ Сей перекладъ зладивъ Франко у двійць зъ П. М-мъ; — пердруковано-жь єго в XIII. книжцѣ „Дрібнои Бібліотеки“.

²⁾ В V. книжцѣ „Дрібнои Бібліотеки“ зъ 1879. р. надруковано „Думы и пѣснь найзнатѣйшихъ європейськихъ поетѣвъ“. (Выбравъ и выдалъ Иванъ Франко). Тутъ находимо руско-українськї переклади поезій Гетого, Гайного, Лермонтова и и.

6. Мертві душѣ, або Вандрѣвки Чичикова. Поема Микола Гоголя. Накладомъ редакціѣ „Дѣла“. Львѣвъ, 1882.

7. Меліса. Зъ Калифорнійскихъ оповѣданъ Бретъ Гарта. (Зъ чужихъ зѣльникѣвъ. Томъ XIX. Библіотека найзнаменитшихъ повѣстей. Литературный додадокъ до „Дѣла“. Львѣвъ, 1885; стор. 41—70).

8. Хоре серце. Оповѣдане Федора М. Достоевского. (ibid., стор. 186—223).

9. Якъ то я видававъ рѣльничу газету. Гумористичне оповѣдане Марка Твейна. („Зоря“, 1885; стор. 277—279).

10. Лѣсъ. Казка Бернштерна Бернзона. (ibid., 1886; стор. 121—122).

11. Премудрый вюнь. Казка М. Щедрина. (ibid., стор. 258—260).

12. Якъ то я бувъ секретаремъ у сенатора. Американскій очеркъ Марка Твейна. („Дѣло“, 1886; число 75).

13. Грецька натурфилософія вѣдъ Талеса до Демокрита. [Нарисъ исторіѣ философіѣ. Часть I.]. Изъ нѣмецкого — професора Фрица Шульце. [„Наукова Библіотека“. Книжка I. Львѣвъ, 1887].

*

*

*

Подавши поглядъ на литературні творы Ивана Франки годить ся ще запримѣтити, що въ 1884. р. бувъ вѣнь душею видавництва гумористичной часописи „Нове Зеркало“¹⁾, та що вѣнь, одержавши вѣдъ Павла Житецкого зъ Кієва збѣрку рукописну, надруковавъ 1886. р. въ „Зорѣ“ 55 „новыхъ“ Спѣвмовокъ Степана Руданьского²⁾. Въ р.

¹⁾ Въ „Новѣмъ Зеркалѣ“ 1884. р. надруковано мѣжь иншими отъ-сѣ гумористичній стихотворы Франка: 1. „Сучасна лѣтопись“. 2. „Швиделеса Пархенблѣта вандрѣвка зъ села Дерихлопы до Америки й назадъ“.

²⁾ Про „Спѣвмовки“ Степана Руданьского гледи „Исторію литературы руской“, II, 1; стор. 322—325.

1891. станувъ Франко въ оборонѣ галицко-рускихъ поетѣвъ, котрымъ Василь Чайченко у своѣй критичноѣ статьи „Галицькѣй вѣршѣ“ дорѣкавъ, що они не вмѣють вѣдрѣзнити свое вѣдѣ чужого, — що въ вѣршахъ тыхъ поетѣвъ образуе украиньске ухо мова зъ москализмами, зъ польонизмами та трохи чи не зъ германизмами, — образуе и наголосъ и метръ и рифмъ¹⁾. Франко вѣдповѣдаючи отже Чайченкови, сказавъ мѣжь иншимъ, що москализмы, якѣ по думцѣ критика заподѣвають галицко-рускѣй поеты, зустрічають ся въ мовѣ галицко-русского люду, ба й въ поезіяхъ Метлинського, Шевченка... Вѣдтакъ пише Франко мѣжь иншимъ ось-що: „Якъ бачимо, пуризмъ Чайченка являє ся ту дуже близькимъ сусѣдомъ незнання своєї рѣдної мовы въ рѣзнихъ частяхъ краю й у рѣзнихъ писателѣвъ навѣгъ питома украиньскихъ. Ба, але Чайченкови не досеть того! До головныхъ грѣхѣвъ галицко-руськихъ писателѣвъ вѣнъ зачислюе й уживане „провинціализмѣвъ“ т. е. слѣвъ, „що истиѣють хибя у якихъ тамъ Лемкѣвъ чи въ Гуцулѣвъ“, а властиво не истиѣють въ тѣмъ селѣ чи повѣтѣ, де живе Чайченко. Якъ властиво повиннѣ бы писати тѣ поеты, коли-бъ имъ було заборонено уживати такихъ слѣвъ народныхъ, якѣ вони чують доволка себе? Чи вони веѣ мусѣли-бъ ѣздити надъ Пельоль та надъ Сулу, вчити ся украиньскѣй мовѣ? И яку властиво украиньску мову вважають обовязковою панове пуристы? Мова Квѣтки, Шевченка, Котляревського та Метлинського для нихъ замало чиста!...“²⁾.

¹⁾ „Галицькѣй вѣршѣ“. Критична стаття В. Чайченка въ „Правдѣ“; томъ III., 1891; выпускъ 8., стор. 103—111; — выпускъ 9., стор. 150—158; — выпускъ 10., стор. 200—206.

²⁾ „Авторови статѣ: Галицькѣй вѣршѣ“ („Зоря“, 1891; стор. 355—358).

Познавши багату скарбѣвною рѣдною мовою, яка жие въ устахъ люду галицко-руского, передавъ Франко свѣй лексикальнѣй збѣрникъ Евгению Желехѣвскому, котрый корыстувавъ ся нимъ въ выданю свого „Малоруско-нѣмецкого Словаря“. Найпаче-жь характеристичнѣй суть тѣ слова, щѣ ихъ Франко записавъ въ Нагуєвичахъ и въ иншихъ селахъ Дрогобицкаго повѣту.

Вѣкѣнці не можемо мовчки поминути найновѣйшихъ его праць литературныхъ. Осъ въ „Буковинскѣмъ Альманаху“ на рѣкъ 1892.¹⁾ надруковано вѣльну перерѣбку старонѣмецкой поемы Гартмана фонъ Ауе п. з. „Бѣднѣй Генрихъ“ (стор. 16 – 33), а саме-теперь напечатано „Выбѣръ поезій Генриха Гейне“. [„Нѣмеччина“. „Байки для дѣтей“]. Переклавъ и пояснивъ Иванъ Франко. („Выдавництво Академічнаго Братства“. Книжка II. У Львовѣ, 1892).

Отъ и конецъ розвѣдкамъ про литературну дѣяльнѣсть Ивана Франка! Вѣнъ є однимъ изъ наибѣльше талановитыхъ писателѣвъ руско-украиньскихъ, а побѣчь Кулѣша визначує ся не-абы-якою плодовиитою творчѣстю у всѣхъ напрамахъ словесного житя. Ба, можна сказати, щѣ Франко перевершивъ Кулѣша шириною литературной дѣяльнѣсти. А вже-жь дехто мѣгъ бы ему закинути, щѣ вѣнъ роздроблює й ослабляє свою творчу силу, по-за-якъ є не тѣлько беллетристомъ, историкомъ, етнографомъ, критикомъ, але й економистомъ, гумористомъ, ба й публицистомъ рускимъ та польскимъ. На той закидъ можна вѣдповѣсти, щѣ до роздроблюваня тон творчѣсти причиняє ся чи-мало й журба о хлѣббъ, котрого Франко добиває ся въ потѣ чола, тому-щѣ вѣнъ въ наслѣдокъ бувшихъ политичныхъ процесѣвъ не може заняти якогось трѣвкого

¹⁾ Той „Буковинскѣй Альманахъ“, надрукованнѣй въ Чернѣвцяхъ, є додаткомъ до „Буковиньского православнаго Календаря“ на рѣкъ 1892.

становища въ публичнѣмъ житію¹⁾. Такъ отже ставши радикаломъ высказуе вѣнъ у своихъ письмахъ недоволене зъ сучасныхъ порядкѣвъ суспѣльныхъ. А вже-жь, нѣгде правды дѣти, зъ природы е вѣнъ идеалистомъ и зъявляє наклѣнъ до романтизму. Хоча-жь вѣнъ зрывае зъ давными традиціями суспѣльности, проповѣдуючи позитивизмъ въ науцѣ й вѣрѣ, то все-жь въ деякихъ его найновѣйшихъ поезіяхъ и повѣстяхъ („Панскій жарты“, „Чума“, „Безъ працѣ“) выринають такі думки, які не суть при-стѣбні до змаганъ радикальныхъ.

18. Ольга Косачева (Олена Пчѣлка)²⁾.

Она родила ся 17. червня 1852. р. въ повѣтовому городѣ Гадячи, Полтавской губерніѣ въ небогатѣй паньскѣй сѣмьѣ Драгомановыхъ. По-за-якъ батьки еи не могли оплачувати бѣнъ та гувернантокъ, то Ольга росла собѣ въ простѣмъ товариствѣ крѣпостныхъ служницъ и дворовыхъ дѣтей. Вѣдтакъ украиньска мова була спѣльною мовою въ домѣ мѣжь панями й слугами; — такъ вело ся, та й тецерь веде ся по вѣхъ небогатыхъ паньскихъ домахъ въ Полтавщинѣ, — тому-то й украиньскі пѣснѣ та казки, ба й старосвѣтскі обряды не переводились въ сѣмьѣ Драгомановыхъ. Але-жь коли приходивъ часъ учити дитину, то й у нихъ починали зъ російской грамоты. Ольгу вчивъ російской и французской мовы самъ батько Петро, чоловікъ освѣченный, котрый бувъ трохи й литератомъ: дописувавъ до давнихъ альманахѣвъ російскихъ и займавъ ся такожь етнографією украиньскою.

¹⁾ Теперь написавъ вѣнъ докторску розправу п. з. „Иванъ Вишеньскій и его литературна дѣяльність“.

²⁾ Порѣви. „Біографичну замѣтку“, се-бъ-то автобіографію въ „Зорь“, 1888. р., стор. 14—17; 55—56.

До першої науки Ольги прилучено було й читане зъ батькомъ Евангелія въ церковно-славянськѣмъ языцѣ та й іншихъ книжокъ. Коли-жъ батько вмеръ, то девятилѣтній дѣвчинѣ для недостатку фондѣвъ довело-бъ ся може збѣгати безъ дальшої науки, коли-бъ не бувъ занявъ ся ею долею старшій братъ Михайло, що бувъ опѣсля учителемъ гимназій й доцентомъ университету. Вѣнъ-то за поміцію свого приятеля Судовщикова помѣстивъ Ольгу въ Киѣвскѣмъ „образцовѣмъ пансіонѣ благородныхъ дѣвиць“. Гимназій для дѣвчатъ тогдѣ ще не було, а той „образцовый пансіонъ“ уважавъ ся однимъ изъ найлучшихъ жіночихъ учебныхъ закладѣвъ у Києвѣ. Курсы наукъ бувъ тамъ однаковий зъ курсомъ „институтскимъ“, — учителями були самі лучші професори зъ гимназій мужескихъ: лекцій словесности читавъ протекторъ Ольги, Судовщиковъ, а географію вчивъ братъ єи, Михайло. А поза-якъ той закладъ не бувъ зовсѣмъ вѣдгороджений вѣдъ свѣта, то вольно було Ользѣ ѣздити зъ пансіону до дому на вакаціѣ. Але-жъ въ першій днѣ по приѣздѣ до дому було їй якось чудно, чути „просту“ мову й говорити нею. Коли-жъ Михайло оженивъ ся, то часто бравъ сестру до себе зъ пансіону и вдѣявъ теє, що она свѣдомо почала єднатись зъ украинизмомъ.

Въ 1866. р. скѣнчила Ольга свою науку въ пансіонѣ зъ найкрасшимъ свѣдоцтвомъ, и вѣдтакъ поселилась она въ Києвѣ у брата. Тутъ познайомилась она зъ передовимъ Киѣвскимъ рухомъ, — у брата бувало багато єго товаришѣвъ, та й студенти заходили до него охотно. Въ господу Михайла Драгоманова приходивъ часто грати на фортепянѣ Лисенко, — приходивъ й Старицькій та читавъ свои литературні твори.

У своѣй автобіографіи каже Олена Пчѣлка¹⁾, що зна-

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 15.

ємѣсть єи зъ Михайломъ Старицькимъ мала може найбільшу вагу на те, що она стала українською письменницею. Въ 1867. р. Старицькій зѣ своєю сѣмьею занявъ домѣвку въ одиѣмъ будыку зъ Михайломъ Драгомановомъ, и тогдѣ стрѣванє обохъ родинъ стало щоденнымъ, — розмовляли, спѣвали, читали въ купѣ. Отже Старицькій ставъ умовляти Ольгу, щобъ попрабувала свои силы въ українськихъ перекладахъ. И подарувавъ вѣнъ ѣй для перекладу Андерсена казки, котрыми вѣнъ тогдѣ займавъ ся самъ¹⁾. И справдѣ переклала она кѣлька казокъ Андерсеновыхъ зъ текету французкого. Коли та праця Старицькому сподобала ся, то порадивъ вѣнъ Ользѣ, призбирати бѣльше такихъ перекладѣвъ и выдати ихъ окремою книжкою. Хоча-жь тыхъ казокъ зѣбралась спора купка, то ихъ не надруковано, по-за-якъ рукописъ деєь запропастилась.

Въ 1868. р. пѣзналась Ольга въ домѣ братовѣмъ зъ Петромъ Косачемъ, Чернигѣвцемъ, товаришомъ Михайла въ Киѣвскѣмъ университетѣ, и лѣтомъ того-жь року одружила ся зъ нимъ у Києвѣ. Пѣсля шлюбу поѣхала она зъ мужемъ на Волинь, де вѣнъ служивъ старшимъ у зѣздѣ мировыхъ посередникѣвъ²⁾.

На Волини українскѣй симпатѣй ѣ порываня не охолоди въ души Ольги, навпаки Волинь повѣявъ на неѣ щирымъ народнымъ духомъ украинскимъ. Гарна мова волянська ѣ всѣ нишѣй етнографичнѣй признаки украинскѣй дуже ѣй сподобались и вѣдтакъ стала она займатись етнографією. Тому-то придбала собѣ богатый збѣръ словесного матеріялу волянського, особливо-жь записала собѣ багато пѣсенъ побутовыхъ.

¹⁾ Порѣвн. „Исторію литературы русской“, II, 2; стор. 821.

²⁾ Мировой посередникъ управляє селянскими волостями. Волость — сѣльска управа; — въ волости сполучає ся кѣлька сѣль. Волостію управляє старшина, а въ селѣ є староста.

Тымъ-то матеріаломъ покорыстувались Антоновичъ и Драгомановъ въ виданю збѣрника „Историческія пѣсни малорусскаго народа“ (Кіевъ, 1874—1875), Житецкій въ „Очеркахъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія“ (Кіевъ, 1876) и Драгомановъ въ збѣрнику казокъ „Малорусскія народныя преданія и разказы“ (Кіевъ, 1876).

Вѣдтакъ вийшло, що першою книжкою Ольги Косачевої, що побачила свѣтъ, була праця етнографична. Се бувъ першій збѣрникъ українськихъ взорѣвъ, виданій 1876. р. въ Кіевѣ п. з. „Украинскій народный орнаментъ. Образцы вышивокъ, тканей и писанокъ“¹⁾. Вѣсь матеріалъ збѣрала Ольга на Волини въ повѣтѣ Новгородъ-волинськомъ, що тягне ся вѣдъ полѣского кутка до Подѣльщини й зъявляє рѣзні степенѣ розвитку етнографичного матеріалу. Въ передмовѣ-жъ, писаній по-російски, выяснила Ольга всю систему збѣрника й наукове значѣне виданого орнаментного матеріалу. — Вѣдтакъ въ „Кіевскій Старинѣ“ надруковано пѣдъ псевдонимомъ „П. Ковалько“ Ольги Косачевої „Очерки національныхъ типовъ въ украинской народной словесности“. [„Черты типа еврейскаго“]²⁾.

Въ 1877. р. зладила Ольга перекладъ зъ великого оповѣданя „Чиншовики“. Се оповѣданѣ въ первотворѣ надруковано въ російськомъ журналѣ „Отечественныя записки“. Свѣій перекладъ пѣслала она въ редакцію „Друга“ въ Галичинѣ, але ту ся праця пропала. Коли-жъ засновано Кіѣвску газету „Трудъ“, то въ першихъ вѣсѣмдесятихъ рокахъ дописувала Ольга до сего виданя, котре у своихъ землякѣвъ якось не могло зъѣднати собѣ симпатій.

¹⁾ Друге виданѣ вийшло въ Кіевѣ 1879. р.

²⁾ Въ сѣй статьѣ є чотыри комичні казки про жидѣвъ, записані зъ устъ народу українського. („Кіевская Старина“, томъ V. 1883; стор. 667—672).

Въ 1880. р. выдала Косачева „Спѣвомовки Руданського“, підписавши ся криптонимомъ „Н—й Г—ъ Волинській“. Генеза сего виданя була ось яка: Въ тѣмъ Волинськѣмъ повѣтѣ, де жила Косачева, повелось їй завязати маленькій кружокъ интеллигентныхъ людей, сприяючихъ украинськѣй литературѣ. Они охотно читали украинськѣй книжки, але Ользѣ заманулось, привести ихъ до того, щобъ у купѣ ще й выдати яку-небудь, хочъ малесеньку книжочку украинську. Якъ-разъ підъ часъ еи приѣзду въ Киѣвъ, де она часто бувала, попалась їй въ руки рукописна книжочка Степана Руданського. Ся книжочка валялась запокинута, бо про неѣ бувъ выданный судъ вѣдъ того, хто въ нѣй роздивлявъ ся, що она нѣкуды не годить ся. Тымъ-часомъ Ользѣ Косачевѣй здалось, що рядомъ изъ слабыми стихотворами були тамъ и правдивѣй перлы. Попросила она дозволу у Синицкого, родича Руданського, и взяла ту книжочку-рукопись, сказавши, що єѣ выдать. Въ тѣй рукописи бувъ перекладъ „Слова о полку Игоревѣмъ“ зъ передмовою, — се-жь здалось Косачевѣй, при всѣй вартости перекладу, рѣчею тяжкою для провктованого маленькото виданя; — далѣ були поемы, надрукованѣ опѣселя въ „Ватрѣ“, котрѣ Ользѣ зовсѣмъ не сподобались¹⁾, — опроче неможливѣй они були для цензуры Киѣвскои по своѣй остротѣ. Зѣстали ся отже властивѣй „Спѣвомовки“, се-бѣ-то лиричнѣй вѣршѣй и народнѣй анекдоты, зложенѣй такожь вѣршами. Вѣдтакъ Косачева выдала тѣ „Спѣвомовки“ въ Киѣвѣ, написавши на нихъ: „выдавъ Н—й Г—ъ Волинській“, — що мало означати: „невеличкѣй гуртокъ волинськѣй“²⁾. Въ передмовѣ

¹⁾ Въ „Ватрѣ“, що єѣ выдавъ 1887. р. Василь Лукичъ, надруковано двѣ историчнѣй поемы Степана Руданського: 1. „Мазепа, гетьманъ украинськѣй“ (стор. 13—20); — 2. „Павло Полуботокъ“ (стор. 37—39).

²⁾ „Зоря“, 1888; стор. 16.

до „Спѣвомовокъ“ сказала Косачева, що хоча суть далеко важнѣйші творы Руданьского, она тымъ-часомъ выдала дрѣбнѣйші поезіѣ помершого автора, — сподѣвалася бо, що за здобутки зъ продажѣ „Спѣвомовокъ“ буде могла опѣсля выдати й важнѣйші творы поета. Коли-жъ ѣй не вернулись тѣ грошѣ, котрѣ стратила на друкъ, — коли дѣзнала доганѣ приятельскихъ за-для выдання тыхъ „Спѣвомовокъ“, то не було вже охоты, выдавати инші творы сего письменника.

Въ 1880. и 1881. р. выдала Пчѣлка въ Киевѣ „Переклады зъ Н. Гоголя“ („Два розмаитыхъ зразки: Записы причинного“ и оповѣданѣ „Весняной ночи“). По-переду поставила она „Прислѣвѣ“, се-бѣ-то передмову, про котру ось-що пише въ автобіографіи: „Ой, тотя передмова! — богацько мене лаяли за неѣ, и въ очи й по за очи, але безъ неѣ я не хотѣла-бѣ бачити й самыхъ перекладѣвъ. Въ нѣй була моя литературна „profession de foi“, и менѣ хотѣло ся вѣдѣ разу й разъ на все высловити все те, щѣ назрѣло въ моѣй думцѣ за всѣ роки“ (стор. 16). — Въ сѣй передмовѣ Олена Пчѣлка выправдує Гоголя, що вѣнѣ свои оповѣданя писавъ по-россійски, и вѣдтакъ каже она мѣжь иншимъ ось-що: „Не було за часу Гоголя нѣ громады украиньскихъ письменцевѣвъ, нѣ громады четцевѣвъ, — одно другому й було на завадѣ. Либонѣ теперъ стоить дѣло иначе. Знайшлося бы кому переказати творы Гоголевѣ по-украиньски и есть для кого!“¹⁾ Вѣдтакъ супроти литературной мовы россійской кладе Пчѣлка литературну мову украиньску. Про вѣдносны-жъ обохъ тыхъ литературныхъ языкѣвъ пише она мѣжь иншимъ ось-що: „Тодѣ, якъ россійська литературна мова на-стѣлько не дбала о свою краву пѣдставу, що навѣть безъ потреби

¹⁾ „Переклады зъ Н. Гоголя“. Киевъ, 1881; стор. 10.

уводила чужомовну фонету (напр. писалось: „брегъ, кладезь, младай, хладный“, то-що), наші працѣвники української літератури надто дбають объ тѣмъ, щобъ якъ найбѣльшь приближити й новѣйші додатки до народного струму. Зъ цього погляду наврядъ чи знайдено въ иншій літературѣ такій прикладъ, якъ мова творѣвъ Шевченка, котра при своїй високобій талановитости власне пѣдходить, нехай до выщого, але все-жь чисто народнього складу мовы, якій знаходимо въ поважныхъ думкахъ народныхъ “...¹⁾ „Мова нашихъ новѣтнихъ письменцевъ есть першь усего коштовна черезъ те, що вони выявляють у письмѣ цѣлїі екарбы мовы зъ народного ужиття... И лексичне богацтво, черпане зъ народныхъ творѣвъ, стае найширшою пѣдвальною допомогою нашимъ новѣтнимъ письменцамъ “²⁾.

Про свои думки, проявленїі въ ось-тѣй передмовѣ, каже вѣдтакъ Пчѣлка ось-що: „Въ тыхъ думкахъ, высказанныхъ шѣть лѣтъ тому назадъ, я не думаю каяти ся й телерь, — щѣ впрочѣмъ доказують и всѣ мои дальшіі працѣ літературнїі “³⁾. Про свои-жь переклады Гоголевыхъ оповѣданъ запримѣчае она ось-се: „Якій выйшовъ самъ отой мѣй перекладъ Гоголевыхъ оповѣданъ, — не менѣ судити; скажу лишъ, що нѣ надъ однимъ изъ своихъ оригинальныхъ писанъ я не трудилась такъ много, дбаючи о добѣрибѣсть и можливу красу мовы, якъ у тыхъ перекладахъ “⁴⁾.

Въ 1881. р. выдала Косачева въ Киѣвѣ поему-былицю Е. Ластѣвки п. з. „Г а н и а“ (16^о, стор. 24)⁵⁾, а въ кѣнци того-жь

¹⁾ *ibid.*, стор. 17.

²⁾ *ibid.*, стор. 19—20.

³⁾ „Зоря“, 1888; стор. 16.

⁴⁾ *ibid.*

⁵⁾ Е. Ластѣвка — се криптонимъ Елены Косачъ, сестры мужа Ольжичного, котра теперь по своему мужу зове ся „Приходько“.

(1881) року надруковано въ Києвѣ отъ-сей драматичный твѣръ Олены Пчѣлки: „Сужена не огужена!“ Побытовый жартъ (водевиль) въ одной дѣи. — Про генезу сего „побытового жарту“ пише Пчѣлка отъ-се въ автобіографіи: „Панѣ Милорадовичъ, звѣтна Полтавка, котра передъ тымъ займалась у Полтавѣ аматорскимъ театромъ, попросила мене, написать що-небудь для невеликой сцены, — тѣлько абы свѣженьке, веселеньке й не трудне для постановы на сценѣ. При тѣй умовѣ й була мною швиденько написана „Сужена“. Менѣ здавалось, що для водевиля я положила въ піеску навѣтъ доволѣ серіозну тему — осмѣяне „ташкенцѣвъ“, котрѣ готовѣ за-для карієры кидати свою кранну. Тымъ-часомъ потѣмъ дорѣкали, що мѣй водевиль вийшовъ не доволѣ серіознымъ!“¹⁾

Въ 1882. р. выдала Олена Пчѣлка въ Києвѣ пять перекладѣвъ-вѣршѣвъ п. з. „Украиньскимъ дѣтямъ“ (16^о, стор. 46). Въ сей-то збѣрничокъ увѣйшли ось-якѣ переклады: 1. „Спѣвецъ“ [Зъ Сырокомлѣ] (стор. 5—6). — 2. „Янчаръ“ [Зъ Пушкина. Арабське оповѣданія] (стор. 6—8). — 3. „Гѣлька зъ Палестины“ [Зъ Лермонтова] (стор. 8—10). — 4. „Три пальмы“ [Зъ Лермонтова] (стор. 10—13). — 5. „Мцыри“ [Поема Лермонтова] (стор. 13—46)²⁾. — Про сѣ переклады пише Пчѣлка въ автобіографіи ось-що: „Се бувъ мѣй першѣй спробунокъ писати вѣршами! Выйшла-жь та проба отъ зъ чого: Написала я по-украиньски маленьку читаночку-граматку для дѣтей по звуковѣй методѣ (вона й теперъ лежить готова у мене мѣжь рукописями). Яко додатокъ до неи були вызначенѣ деякѣ росейскѣ вѣршѣ, котрѣ я конечно хотѣла помѣстити тѣлько въ украиньскѣмъ перекладѣ. Але того було просити о таку

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 16—17.

²⁾ М ц ы р и — грузиньске слово, значить: молодой чернецъ, послушникъ.

працю? Думала я о Старицькѣмъ, та вѣнъ тодѣ бувъ дуже занятый, — и отъ, одного вечера прокинулась у мене гадка: А що? якъ бы спробувать самѣй перекласти хоть однѣ вѣршѣ? Зъ роду не писала вѣршѣвъ, а про те... ачей справдѣ не святѣ горшки лѣплять! Спробувала „Цвѣтку Палестины“ Лермонтова¹⁾, — здалось, що перекладъ вийшовъ не поганий; далѣ — бѣльше смѣливости!... И такъ уявилась незабаромъ збѣрочка тыхъ перекладѣвъ „Украинськимъ дѣтямъ“, котру я й зважилась друковать окреме вѣдѣ читанки, про котру тодѣшній цензоръ Ляйминѣ напередѣ сказавъ менѣ, що нѣ въ якѣмъ разѣ не пустить си²⁾.

Въ 1882. р. Старицькій хотѣвъ выдати въ Києвѣ украинську мѣсячну часопись „Раду“, але думаючи, що на его имя не дадутъ призову до сего почину, просивъ вѣнѣ Ольгу Косачеву, щобъ подала просьбу въ цензуру въ имени своѣмъ. Она пѣслала просьбу, написавши, якъ слѣдѣ, програму, але одержала вѣдказь. Тогдѣ задумавъ Старицькій выдати альманахъ „Раду“, котрый и появилъ ся на свѣтъ въ 1883. р. Для сего альманаха Косачева написала обширну розправу, доказуючи, що украинська письменнѣсть не ѣ лишъ простонародною, якъ дехто й мѣжь Украинцями думавъ, але що она проявляє справжній литературный напрямъ³⁾.

Вѣдѣ р. 1883. стала Косачева посылати свои литературнѣ творы въ Галичину, въ редакцію „Зорѣ“, и вѣдѣ такъ уже того року въ сѣмъ письмѣ надруковано два

¹⁾ „Цвѣтку Палестины“ назвала Пчѣлка въ друкованѣмъ перекладѣ „Гѣлькою зъ Палестины“.

²⁾ „Зоря“, 1888; стор. 16.

³⁾ Въ сѣй першѣй частинѣ „Рады“ надруковано два лиричнѣ стихотворы Олены Пчѣлки: 1. Волинскѣ спогады (стор. 174—175). 2. Гульча (стор. 175—181).

стихотворы Олены Пчѣлки, „Сердечній турботы“ (стор. 308—309) и „На любѣй розмовѣ“ (стор. 340—341). Вѣдъ р. 1884. друковано єи стихотворы й оповѣданя трохи-не вѣ вѣхъ галицко-руєкихъ часописяхъ и выдавництвахъ народныхъ¹⁾. Вѣ 1884. р. написала она поему п. з. „Козачка Олена“, котру помѣтило „Дѣло“ (число 29—36) та надруковала редакція Киѣвскон „Рады“ вѣ другѣй частинѣ сего альманаха (стор. 1—39). Того-жъ року пѣслала она у Львѣвъ перекладъ Гоголевыхъ „Вечерницъ“. щѣ єго зладили пѣдъ редакцією матери єи дѣти, сынъ, Михайло Обачный, и дочка, Леєя Украинка. Тѣ „Вечерницъ“ надруковано у Львѣвъ 1885. р.²⁾.

Вѣ тѣмъ самѣмъ (1884) роцѣ написала Пчѣлка комедію вѣ чотырохъ дѣяхъ зъ паньского побуту п. з. „Свѣтова рѣчь“. Про генезу сего драматичного твору пише она ось-щѣ у своѣй автобіографіи: „Старицький, взявши зарядъ театру вѣ купѣ зъ Кропивницькимъ, и дбаючи про ширшій репертоаръ, попросивъ мене, щѣбъ я переложила на украинське комедію Островского „Бѣдная невѣста“. Взавшись за єю працю, я побачила, щѣ типы того первотвору на стѣлько рѣзній вѣдъ нашихъ украинськихъ, щѣ лѣпше було-бъ цѣлу пієсу не переложить, а переробить. И дѣйстно, вкѣнци выйшло, щѣ пієса моя остала лишъ у головнѣй основѣ похожа на комедію Островского“³⁾.

1) Вѣдъ р. 1890. друкують єя литературні творы Пчѣлки такожъ на Буковинѣ (вѣ газетѣ „Буковина“).

2) Єє суть „Вечерницъ на хуторѣ пѣдъ Диканькою“. По-пѣреду надруковано тутъ „Передмову Панька Рудого“ и два оповѣданя: 1. Запропаша грамота. 2. Зачароване мѣсце. — „Вечеры на хуторѣ близъ Диканьки“ выдавъ у Львѣвъ 1865. р. Ксенофонть Климковичъ у двохъ томлахъ („Руська Читальня“, N° VI. и VII.).

3) „Зѣра“, 1888; стор. 55—56. — Комедія „Свѣтова рѣчь“ була розрѣшена драматичною цензурою россійскою 19. червня 1884. р., и гѣна Старицькимъ у вѣхъ городахъ, де тѣлько вѣнъ бувъ зѣ своєю трупѣю.

Въ листѣ-жъ своѣмъ до автора сеи исторіи рускои литературы пише Пчѣлка (13. лютого 1892. р.) про сю комедію ось-що: „Я лишила вѣ у небѣжчика Гладилевича торѣкъ для передачѣ Вамъ. Про сю комедію російська критика говорила, що вона вражає тою надзвычайностею для украиньскои сцены, що дѣя ведеться середъ интелигенціѣ, и що то дуже „свѣжо“ бачити, що въ свѣй комедіи уже не люде въ свиткахъ та смушевыхъ шапкахъ, а панство у сукняхъ та у фракахъ говорить по-украиньски“.

Въ 1888. р. пѣслала Пчѣлка въ драматичну цензуру свою оригинальну драму зъ народного житя въ 5-ти дѣяхъ п. з. „Злочинниця“. Тема взята зъ одного процесу, щѣ розбиравъ ся въ Волянськѣмъ судѣ.

Въ 1886. р. выдала Олена Пчѣлка въ Києвѣ „Думки-мережанки“ (8^о, сторѣнѣ 97), щѣ ихъ написала на Волини 1885. р. На заголовнѣмъ листѣ поставила она ось-якій епиграфъ:

Спѣвець — той, хто припавши низенько,
 Якъ покѣтарь свѣтовий и Божій,
 Свои радощѣ й слѣзы тихенько
 На свою вбогу землю положе!

Деякі зъ тыхъ думокъ були надруковані перше въ „Радѣ“ (1883) и въ „Зорѣ“ (1883. 1884). Бѣльша-жъ часть тыхъ стихотворѣвъ написана въ рѣзніи часы въ селѣ Колодяжному (невеличкѣмъ маютку мужа Ольги), куды она, проживши два роки въ Києвѣ (1882. и 1883), переселила ся зъ дѣтьми, щѣбѣ жити зновѣ на Волини, котрый для литературныхъ праць багато подавъ вѣ матеріалу изъ своєї етнографичнои и словеснои ескарбницѣ. Про тѣ „Думки-мережанки“ пише Пчѣлка отъ-се у своѣй автобіографіи: „Такъ якъ „Думки-мережанки“ писаніи у рѣзніи часы, пѣдъ рѣзными настроями душѣ, то змѣстѣ

книжки вийшовъ дуже „перфстий“: и тенденційнї вѣршѣ, и библейскї теми (такожъ взятї за-для тенденціѣ¹⁾), и байки, и жарты, и чиста лирика — все въ купѣ! Але нѣ про оденъ розрядъ думокъ, въ загаль нѣ одного слова про нихъ я вѣдъ критики не чула! Чи се случайнѣсть, чи може мовчане „зъ ласки“, (жалѣючи автора, котрого, заговоривши, прийшлося бы лаяти) — не знаю...“²⁾.

Ось и змѣсть „Думокъ-мережанокъ“: 1. Зъ новимъ рокомъ! 2. Передъ блакитнымъ моремъ. 3. Остатнї квѣты. 4. Посмертна шана. 5. Прощання. 6. На стрѣванні. 7. Люли-люли. 8. Сердечнї турботы. 9. Волинскї спогады. 10. Гульча. 11. Заграва ясна. 12. Згуба. 13. Та вже не ты! 14. Надѣе, верни ся! 15. Мѣй друже! 16. Пѣснѣ минулого. 17. Забудь мене! 18. На спогадъ Шубертовой серенады. 19. Коханї речи. 20. Одѣдины. 21. Зъ поемы „Козачка Олена“: а) Весна-красна; б) Цвѣту змѣна; в) Осѣнь; г) Весѣлля; д) Хустина. 22. На поли чести. 23. Влад—ру П. Н—ку. 24. Скарбы минулого. — II. Переспѣвы (Посвята Леси Украинцѣ): 1. Роздѣль свѣта³⁾. 2. Дѣвчина зъ незнаного краю⁴⁾. 3. Иліяда. 4. Пигмаліонѣ. 5. Калина. 6. Спѣвець. — III. На библейскї теми: 1. Юдита (поема). 2. Пророкъ. — IV. Байки: 1. Байка предковѣчня. 2. Зѣлля. 3. Галюня. 4. Двѣ зваги и двѣ славы. 5. Розмова. 6. Мама й цукерки. 7. Радощѣ й смутокъ. 8. Jalousie d' artiste (Заздрощѣ метця). 9. Терешко. 10. Орелъ на вызволби. 11. Совка. 12. Свинка. 13. Сама

¹⁾ Такою тенденційною библейскою темою є поема „Юдита“ (стор. 47—53).

²⁾ „Зоря“, 1888; стор. 56.

³⁾ „Роздѣль свѣта“, — се переспѣвъ Шиллерового стихотвору „Die Theilung der Erde“.

⁴⁾ „Дѣвчина зъ незнаного краю“, — Шиллера „Das Mädchen aus der Fremde“.

зъ собою. 14. Найкращій дѣти. 15. Весела пѣсня. — V. Жарты: 1. Шлюбні метаморфозы. 2. Свѣтачѣ небесні. 3. Хатне багаття. 4. Учениця й учень. 5. Лѣтні знайомости.

Въ 1887. р. выдала Олена Пчѳлка зъ Наталею Кобринською у Львовѣ жѳночій альманахъ п. з. „Першій вѣнокъ“, въ котрѳмъ надруковано два єи стихотворы („Першій вѣнокъ“ и библейскій образъ „Дебора“) та й оповѣданє „Товаришки“ (стор. 231—359). Про се оповѣданє пише она ось-що въ автобіографіи: „Тема моєи повѣсти задумана була давно, але праця написана зъ поводу того, що треба було написати що-небудь, коли мене запросили до „Першого вѣнка“. Зо всѣхъ темъ, сотаючихъ ся по головѣ, „Товаришки“ здались менѣ найпридатнѣйшій для „Першого вѣнка“, и я ихъ написала. Шкода тѳлько, що п. Франко здорово обрѣзавъ „Товаришки“, — кажучи, що такъ красше, якъ коротше. Може!...“¹⁾

Вкѳнци пише Пчѳлка отъ-се про свои змаганя литературні: „Може бути, що писательскою менѣ судило ся бути вже черезъ те, що се у насъ въ родѣ таке, Драгоманѳвськѳмъ, — именно украинською-жь писательскою черезъ те, що зросла въ близькихъ, щиро-украинськихъ обставинахъ, а потѳмъ ще попала и въ свѣдомо українське около, котре мене одушевило до тои идеѣ. Але-жь легко могло стати ся, що менѣ такъ бы и довело ся зѳстать при самыхъ тѳлько дрѳбныхъ починаняхъ (якъ то було зъ многими нашими далеко талановитшими чимъ я письменцями!); коли-жь не сталося зо мною такъ, то сему причиною: перше вѣсього таки якась дужа сила переконаня, котра, разъ пробудившись, мѳцно перла впередъ, порываючи мене зъ другихъ интересѳвъ и дрѳбныхъ перешкодъ все далѣ на путь украинського писательства й

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 56.

выдаваня. Друга-жъ досыть важна причина єсть ще й та, що мое особисте житте складало ся щасливѣйшь нѣжъ тыхъ многихъ талановитыхъ але безталанныхъ писателѣвъ, якъ Руданського, Глѣбова й иншихъ, котрымъ не сприяло нѣ хатне, нѣ свѣтове житте¹⁾.

А въ тѣмъ листѣ своѣмъ пише она авторови сеи исторіѣ литературы ось-що про теперѣшній свѣй побутъ: „Живу не при злидняхъ и не при якихсь выключно-тяжкихъ обставинахъ, котрѣ бы менѣ не давали змоги писати, — хотъ зновъ таки й не на-стѣлько рожевѣ тѣ обставины, щобъ сприяли писаню. У всякѣмъ разѣ потребуєтся напруження моеи власнои енергіѣ; — кидати-жъ писання все-таки не думаю. Богато маю рѣзныхъ давныхъ и новѣйшихъ розпочатыхъ писань; — може покѣнчаю ихъ, а може напишу зовсѣмъ новѣ. Се покаже часъ, — а силы ще маю до-воль“. — Въ сѣмъ-то листѣ зъявляє Пчѣлка, що має цѣлкомъ готову историчну поему „Орлове гнѣздо“, де героємъ є гетьманъ Дорошенко.

Про написані свои листки згадує Пчѣлка такожъ у стихотворѣ „Скарбы минулого“, — каже, що они лежать у неи въ скрини й въ серця тихого святыни, та що поетка ними дорожить и береже тѣ скарбы мертвѣ. А вѣдтакъ зъявляє она ось-таке свое бажанє:

Коли-жъ я буду умирать,
Усе на свѣтѣ покидать, —
Тодѣ всѣ скарбы я спалю...

Лежѣте-жъ давніи листки,
Життя змарнѣліи квѣтки,
Укрыті пыломъ и журбою!
Вы-жъ умрете зовсѣмъ зо мною!²⁾

¹⁾ ibid.

²⁾ „Думки-мережанки“, стор. 37.

Свою автобіографію написала Олена Пчолка въ 1888. р. на просьбу автора сеи исторіѣ рускои литературы ѣ прислали єѣ въ редакцію „Зорѣ“, котра ѣ сейчасъ єѣ надрукувала. Изъ-за того Пчолцѣ було маркѣтно, що єи житєпись, назначєну до приватного вжитку, оголошено друкомъ. Тому-то трохи зъ-годомъ писала она ось-що Ом. Огоновскому: „Редакція „Зорѣ“ зробила менѣ дуже велику прикрѣсть, коли нѣ зъ того, нѣ зъ сєго надруковала тѣ біографичнѣ замѣтки сама, — тодѣ, коли замѣтки посланѣ були для Васѣ, по просьбѣ Вашѣй, переданѣй черезъ редакцію. Може кому здається, що то все одно, бо ѣ посылаючи Вамъ, посылало сѣ завѣдомо для друку. Але то велика рѣзницѣ, коли стороннѣй біографъ застосує поданѣ звѣстки самъ, мѣжъ своимъ писаннемъ, а зновъ инше вражѣнне (и то дуже поганє), коли авторъ нѣбы самъ друкує свою біографію, — виходить: „ось-то я“! До всего-жъ редакція „Зорѣ“ зробила менѣ ще бѣльшу прикрѣсть тымъ, що вѣдкинула остатнѣй уступъ моєи замѣтки, власне той, котрый єдиный хотѣла-бѣ я тодѣ бачити надрукованый. Сє-жъ бувъ той уступъ, дє я висловляла свои литературнѣй переконання ѣ власну думку про свое мѣсце въ украинськѣй литературѣ. Може бути, що та моя рукопись такъ и не дѣйшла до Васѣ цѣлкомъ, (дарма, що пересылалась — Вамъ!), для того перекажу єѣ зновъ. Я просила Васѣ въ тѣй замѣтцѣ не вважати мене „послѣдовательскою“ панѣ Марко-Вовчокѣ. Правда, вѣдъ того часу виявилось, що Вы считаетє панѣ Марко-Вовчокѣ за мнє, и за сє Украина повинна складати Вамъ велику подяку, бо справдѣ, яке-то колисѣ було неславне для украинськои мовы ѣ литературы переконанне, що нѣбы-то якась перша-лѣпша кацапка, зъ-роду не чувши украинськои мовы, лєдвѣ захотѣла, у два днѣ перейняла мову зо вѣма найтоншими єи власностями ѣ почала пи-

сати по-українськи, — та ще якъ! — краще всѣхъ українськихъ повѣстярѣвъ! Дале-бб, се зневажало українську мову: що-жъ то за-така особна, характерна мова й письменність, коли всякій чужосторонець возьме й заразъ писати-ме, та ще якъ досконало! Отже Вы першій прилюдно побдорвали сю думку, на-половину скинувши зъ нахабною кацапки украдену нею українську личину, чи той почесний вѣнецъ прекрасного українського автора! Шкода тѣлько, що се не зроблено до-останку, — хотъ ще єсть живі люде, котрі могли-бъ се зробити, знаючи близько часъ и обставини видавання „Основы“... Але якъ бы тамъ не було, хочай бы считаючи фірму „Марко-Вовчокъ“ будь-кому належачу (власне п. Марковичу й Кулѣшеви), я хочу сказати, що не въ той слѣдъ иду я, въ якій ишовъ той „Марко-Вовчокъ“ и сучасні йому автори: я стала на нове поле, хотъ властиво сказавши тѣлько на свѣжу ниву того-жъ самого поля української письменности, українського життя. „Козачка Олена“ — зъ народного життя цѣлкомъ, але й въ нѣй беру типъ не героннь Вовчка, Кулѣша, Шевченка (тыхъ нѣжныхъ коханокъ, сестеръ, жбнокъ), а постать жбники-патріотки. Далѣ темами й типами иншихъ оповѣданъ, зъ побуту интелігенціѣ, схожу цѣлкомъ зъ нивы „Маркѣвъ-Вовчкѣвъ“. — Те-жъ саме въ мовѣ. Не майте се за хвастоцѣ, — знаю я просту мову не-згѣрше тыхъ, що писали за Марковичку, и тамъ, де сеи мовы менѣ досыть, я нею обхожу ся, — але де менѣ сеи мовы буває за-мало, я тымъ не вяжу собѣ рукъ, и добираю, „творю“ (скажу власне — „кую“) собѣ ширшу мову. Передъ своєю совѣстю маю собѣ то не за ганьбу, а навѣть за чи-малу заслугу. Такъ, я горжусь тымъ, що мною створено багато такихъ слѣвъ, якъ „переможець“ (замѣсть „побѣдитель“), „загърливый“ (енергичный), „променистый“ (блистательный) и т. п. Ще черезъ скѣлька

лѣтъ сїѣ слова уживуть ся на-стѣлько, що нѣхто не буде вѣрити, що сїѣ слова — „скованї“! Мене перестануть лаяти; але паремѣга моя буде не тодѣ, а вже єсть теперь, — бо вже у мѣѣ проклинаний слѣдъ вступили молодчїѣ авторы, цѣлкомъ не жахаючись тыхъ скованыхъ выразѣвъ. Въ кождѣѣ литературѣ нѣхто не соромить ся сказати, що такїѣ-то авторы збогатили литературну мову, тѣлько у насъ, — хоть де-далѣ все менше, — але все-жъ и доси почувте лайку Старицькому й менѣ за новаторство въ писанню, — за „ковальство“.

Литературнїѣ твори Олены Пчѣлки визначують ся яенымъ свѣтоглядомъ, любою жѣночою чутливѣстю, гуманними думками й природнымъ поетичнымъ таланомъ. На розвѣѣ гуманныхъ єѣ думокъ впливавъ чи-мало Судовщиковъ, щѣ бувъ учителемъ въ институтѣ и въ „образцовѣмъ пансіонѣ для благородныхъ дѣвиць“. Про сего свого учителя пише Пчѣлка ось-що въ письмѣ до автора сєѣ исторїѣ литературы: „Судовщиковъ читавъ „русскїѣѣ языкъ и словесность“. Лекцїѣѣ його були цѣлкомъ оригинальнїѣ, не стисненїѣ казенною програмою. Теперь такихъ учителѣвъ у насъ нема й не може бути. Ба й Судовщиковѣѣ учителюванѣ скѣнчилось тымъ, що на нього поданий бувъ доносъ за якесь нѣбѣѣ дєсь сказане надто вольнодумне слово, — и нашего дѣрогого учителя (було се въ кѣнцїѣ 60-ыхъ рокѣвъ) заслано въ Костромьску губернїю, де вѣнъ хутко й померъ вѣдъ того, що, бувши слабогрудымъ, не мѣгъ знести холодного климату сувороѣ краиннѣ“. А вже-жъ чутлива вдача Пчѣлки оживлялась чи-мало прекраснымъ рѣднымъ краєвидомъ. Ось-що пише она про красу сего краєвиду въ Гадячи: „Дале-бѣѣ, вѣнъ мавъ якїѣсь чаруючїѣѣ впливъ на мене. Добре памятаю себе ще въ дуже маленькому вѣкови, якъ сяду було за возовнею на самому краєчку узгѣря свого и дивлюсь-ди-

влюсь и на Псьоль зъ його рукавами, и на лѣсъ той могучій, величезный за рѣчкою, и на прекрасну панораму трьохъ сель, зъєднанныхъ до купы, лѣворучъ, по краяхъ дальшого узгѣря. Коженъ разъ, якъ вѣдвозили мене до школы, бѣгала я нишкомъ, попрощати ся зъ тымъ краєвидомъ, и коженъ разъ, вертаючись домѣвъ, перше всего снѣшила повитати його“.

У своихъ литературныхъ творахъ Олена Пчѣлка придержує ся напряду суспѣльно-національного. Она голосить землякамъ ту правду, що „безъ культуры, безъ розуму, безъ свѣтла доброго братського почування й людської любви у вѣсѣхъ станахъ, безъ національного самопѣзнання, поваги до себе й другого — нѣчого не буде!“¹⁾

Эпиграфомъ суспѣльной дѣяльности Олены Пчѣлки можуть уважатись отъ-сїѣ ви слова, якї читаемо въ стихотворѣ „Зъ Новымъ Рокомъ“.

Намъ не страшна лиха подѣя,
Поки въ насъ бѣтѣся кровь жива, —
Поки ще жеврѣе надѣя,
Поки намъ сердце зогрѣва!²⁾

Вѣдтакъ ступивши на нове поле украиньской письменности, высказала Пчѣлка въ стихотворѣ „Переможець“ ось-яку провѣдну думку: Минувъ той часъ, коли крѣвавѣ рѣчки лились во имя правды й добра, — коли напередовець кращу думку своего часу чорнымъ дымомъ кострищѣвъ повивавъ, — коли невѣльнѣ станы, здобувши волю, гадали взяти тѣлько кровь за кровь. — Настали нѣшій часы: добра думка въ поступѣ своему не прагне днєсь нѣ крови, нѣ вогню, — якъ гожа зѣрка сїє она зъ ясныхъ небесъ тихимъ промѣнемъ безъ громѣвъ, бли-

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 98.

²⁾ „Думки-мережанки“. Кїєвъ, 1886; стор. 3.

кавиць, безъ тучѣ, и новый переможець иде не въ блискучо́й зброи бойово́й, — вѣнъ ко ворогу не меча простигає, а подає єму масличну вѣтку, — збѣймає короговоу науки, праць та згоды, — починъ спѣльного щастя...¹⁾.

Національний же идеаль Пчѣлки визначає ся найпаче въ єи поемѣ „Козачка Олена“. Въ далеко́й перспективѣ сєи картины бачимо гетьмана Дорошенка, котрый намагавъ ратувати батькѣвщину зъ загибєли. На переднѣмъ же плянѣ картины стоить Олена, единиця-дочка бѣднои вдовиць. Она полюбила козака Василя Кравченка, але вѣнъ зрадивъ єѣ и посватавъ Настю. Розлучниця прийшла до вдовиць, просити на весѣлє, и вѣдтакъ въ недѣлю для Олены сонце не зѣйшло, — горе хмарою сумною свѣтъ оповило, коли милый повѣнчаний ишовъ вѣдъ шлюбу. Трохи зъ-годо́мъ хотѣла Олена зрадливому переко́ръ зробити та за иншого вийти за-мужь, одначе залишила сю думку; — вернулись до дому нѣ зъ чимъ сваты: Олена вѣдказала козакови другому. Ажъ ось налинула турботна година на те село, де жила Олена, бо гетьманъ Дорошенко кликавъ козацку громаду, щобъ помогла єго вѣйску пѣдъ Чигириномъ²⁾). Якъ про се дѣзналась Олена, то погадала собѣ, що й Василєви треба рушати бо вже-жъ не мѣгъ бы стати зрадливымъ у козацкому дѣлѣ той, кого она кохала й теперъ кохає. И справдѣ Василь выбирає ся въ похѣдъ и прощає ся зъ Настєю, щѣ лежить въ полозѣ. Та отъ, незабаромъ приходить у двѣръ козака й Олена та приносить єму на прощанє гостинець, — ту свою мережану хусточку, щѣ єѣ готу-

¹⁾ „Зоря“, 1891; стор. 43—44.

²⁾ Въ 1674. р. Самѣйловичъ, гетьмавъ лѣвобережнои Украины, приступивъ до Чигирина зъ сильнымъ вѣйскомъ, и зажадавъ вѣдъ Дорошенка, гетьмана правобережнои Украины, щобы пѣддавъ ся и зрѣгъ ся гетьманства на єго користь.

вала на весѣлє, и вѣдтакъ каже она Василеви: „Нехай здасть ся хустиночка не на те, щобъ гнить, а для славы козацькои, сѣдельце укритъ“! Ба, сердечна патріотка каже козакови: „Не кляла я тебе за тую у коханьи зраду, а клясти-му, якъ зостанеш у вѣйска по-заду“¹⁾. И отъ, Дорошенка вѣиско взяло гору, и якъ козаки вертались до дому, то селяне вийшли имъ на-зустрѣчь за царину. Мѣжь тымъ гуртомъ стояла зъ-переду й Олена; она побачила Василя, щѣ вѣхавъ по-переду и радѣсть заграла блискавкою вѣ еи очахъ. И Василь пѣзнавъ Олену, — вѣнъ привитавъ еѣ и вказавъ хустину, щѣ нею звязано ранену праву его руку. Та не тяжко на ту рану дивити ся Оленѣ! — она вдоволилась тымъ, щѣ Василь на вѣинѣ ишовъ по-переду вѣйска. Але-жь мѣжь гуртомъ не було Настѣ, дружини Василевои, — она не зустрѣла его на улици, — еѣ поховали по-за-вчѣра! Вѣ-ранцѣ привела она на свѣтъ сына, а вѣ-вечерѣ Богу душу вѣдала! И похиливъ ся Василь на ту лаву, де клали его Настусю, и пѣшовъ до колыски, щѣбъ подивитись на свою дитину, мале сиротятко!

Минуло лѣто и вѣ осени Василь зустрѣвъ разъ Олену вѣ лѣсѣ. Тогдѣ сказавъ вѣнъ дѣвчинѣ: „Ты була моя кохана, кохана й зосталась; Богъ судивъ, щѣбъ ты минѣ, дѣвчино, досталась!“²⁾ Але Олена вѣдповѣла Василеви ось-що: „Не кажи про шлюбъ, Василю! — залиши ту думку! Не судилось намъ у парѣ зъ тобою прожити! — нѣ! тобѣ не хочу бути милою другою!... Зъ-першу була я тобѣ мила, потѣмъ мене вѣ твоихъ очахъ инша заступила!... За тее-жь не можу навѣтъ и згадати, якъ той хлопчикъ мене буде мамою взывати!... У ворожки попытаю

¹⁾ „Рада“, украинський альманах на 1884. рік. Частина II., стор. 18.

²⁾ *ibid.*, стор. 29.

з'їлля, щобъ могла я забути ся коханця Василя. Буду-жь пити тєє з'їлля, якъ воду ц'їлющу, — та тебе тодѣ забуду, якъ очи заплющу!“ — Вѣдтакъ минуло кѣлька лѣтъ, а вѣйсковї чвары все лѣтали по Вкраинѣ, мовъ чорвїн хмары. И зновъ кликавъ Дорошенко козакѣвъ на пораду, щобъ кѣнца дѣлу доводити. Але въ тѣмъ походѣ не було щастя: вѣтеръ славу Чигириньску розвѣявъ по полю, — славный гетьманъ Дорошенко впавъ у неволю. — Василя привезли тяжко раненого: куля ворожа розбрвала єму груди. Оленочка поливала рану єго своїми сльозами, та не помагало нѣчого. Вмираючи просивъ Василь Олену, щобъ малого Миколу взяла до себе та выховала въ їому душу козацьку, хоробру. Олена-жь вѣдповѣла своему другови, що вводити єго волю. Вѣдтакъ Василь умеръ на рукахъ своєї дѣвчины. Опѣсля Олена всю зиму сидѣла въ шпитали й тамъ доглядала болящихъ козакѣвъ. Иногдѣ-жь водила она сиротятко на могилу батька. На хрестѣ повѣсила она новеньку хустиночку, бо колишню єї хустину Василь узявъ зъ собою и вѣдтакъ просивъ, положить єѣ біля него въ домовину. И розказувала Олена хлопчикови про батька, що за святе козацьке дѣло въ могилу лѣгъ. А Микольо бавивъ ся квѣтками, що ихъ Олена поливала дрѣбными сльозами.

Про поему „Козачка Олена“ написала Пчѣлка ось-що въ автобіографїи: „Вѣдъ появленя сєєї поємы, котру я й теперъ уважаю дуже милымъ для себе творомъ, я ждала богацько; менѣ думалось, що окрѣмъ формы вона зверне на себе увагу тымъ, що въ нѣї першїй разъ въ нашѣй украиньскѣй письменности виводить ся типъ жѣнки-патріотки зъ часѣвъ козаччини. Мене трохи вразило, що навѣтъ Шевченковї жѣночїї типы, при всѣї ихъ духовнѣй красѣ й симпатичности, являють ся, — якъ отъ навѣтъ сама героиня „Гайдамакъ“, Оксана, — зъ интере-

сами чисто личними й вузкими, інтересами самого кохання, — въ-загалѣ зъ погляду вышнихъ горожанськихъ вимогъ: особами млавими й незначними. Боялась я тѣлько, що навпаки менѣ закинуть, будѣто моя героиня зъ єи патріотизмомъ трохи натягнена, пересадна. Яке-жъ було мое здивованє, коли критика нѣякои идеѣ (нѣ у автора поеми, нѣ у героинѣ!) не завважала! Критика въ-загалѣ пройшла поему ласкавымъ мовчанємъ... (либонь пожалѣвши автора лаяти?). Лишь у Київськѣй „Зарѣ“ появила ся при загальнѣмъ розборѣ II. тому „Рады“ згадка про „Козачку Олену“, въ котрѣмъ про змѣсть поеми нѣчого не сказано, а упомянуто тѣлько, що можна прочитати „не безъ удовольствія“... Тымъ-часомъ критикъ (Федѣръ Мѣщенко) выхопивъ зъ поеми зъ котроєсь-то сторѣночки кѣлька слѣвъ, за укованє котрыхъ и склавъ менѣ догану. Отъ-се й все, щѣ я чую про свою „Козачку Олену“¹⁾

Хоча-жъ Пчѣлка богацько ждала, путивши свою поему мѣжъ люди, то все-жъ та єи надѣя не зовсѣмъ сповнилась. Сей бо твѣрѣ, нѣгде правды дѣти, має у своѣмъ складаню деякѣ похибки. Навпередъ годѣ второпати, чому Василь покинувъ Олену, котру бувъ покохавъ. Коли-жъ вѣнъ уже прихиливъ ся серцемъ до Настѣ, „голубки ласкавои“, то по-що бравъ вѣнъ хустину вѣдъ Олены, выѣзжаючи въ похѣдъ зъ козаками? — чому сказавъ ѣи опѣсля, що єѣ у своѣму серцю не тративъ нѣколи? Вѣдтакъ Олена являє ся героинею патетичною й горячою патріоткою, дарма, що она, будши бѣдного роду, жила въ старенькѣй хатинѣ, де при злидняхъ годѣ було набувати високихъ идей патріотичныхъ. Коли-жъ она справдѣ забавжала „правды щирои и прихилля до дѣла святого“²⁾, то

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 55.

²⁾ „Рада“, II; стор. 1.

годило-бъ ся, щобъ она по смерти Настѣ не говорила Василеву про свою любовь до него, по-за-якъ не думала бути его дружиною. Та й конецъ поемы не може насъ зовесѣмъ вдоволити. Поетка згадує про саможертву Олены, котра цѣлу зиму сидѣла въ шпитали, де гоила раны козакѣвъ. Хоча-жь те дѣло справдѣ велике й святе, то таки не лицое оно дѣвчинѣ, для котрой дотѣль не було нагоды, навчитись той лѣкарскои штуки. Опроче могла она водити Миколу на грѣбъ батька, — могла на могилѣ поливати квѣтки дробными слѣзами, але не повинна була хлопчикови говорити, що „отъ-тутъ лежить твоѣй татко, а моѣй милый!“ — Вже зъ тыхъ кѣлькохъ замѣтокъ видно, що козачка Олена, при всѣй своѣй симпатичнѣй вдачи, є типомъ подекуды неприроднымъ. Пчѣлцѣ не вподобалось се, що навѣтъ сама героиня Шевченковыхъ „Гайдамакъ“, Оксана, проявляє интересы чисто-личнѣй й вузкѣй, тому-то хотѣла она въ козачцѣ Оленѣ зъобразити типъ горячои патріотки. Але-жь намъ здає ся, що то бѣдна козачка не могла выйти по-за вузкѣй кругъ своего свѣтогляду, дарма, що богата титарѣвна Оксана „зъ погляду вышихъ горожаньскихъ вымогъ“ по думцѣ Пчѣлки є особливою млавою. Тому-то въ части сповнилось теє, чого поетка боялась: єи героиня зѣ своимъ патріотизмомъ явилась трохи „натягнена, пересадна“. Все-жь таки годить ся похвалити патріотичну тенденцію Пчѣлки и такожь вдатне наслѣдованє мотивѣвъ народнои поезіѣ въ писаню деякихъ частинъ поемы.

У своихъ стихотворахъ Пчѣлка прихильяє ся часто до напрямую романтично-національного, одначе въ фантазіи „Русалка“ намагала она звернутись до напрямую реального, — тѣлько-жь вышло таке, що въ сѣй фантазіи зъявивъ ся контрастъ романтичности до свѣта реального, дѣйстного. Осъ-якій змѣсть сєи фантазіѣ: Въ

чудово́й но́чи дѣтнѣй выринула Русалка зъ озера пѣдъ гаємъ и, вемѣхнувшись до свѣтла мѣсяця, вышла на берегъ та сѣла край скелѣ. И побачила она величнѣй будынокъ, щѣ при темнѣй затоцѣ весь зорѣвъ огнями. Тамъ бенкетъ справляли веселѣ люде, — гулявъ утѣшний мирь. Ажъ ось почула Русалка, немовъ крѣзь веселу музику оркестры лунали рыданя и стогѣнь глухѣй. Се бо грае на скрипцѣ нещаснѣй старѣй музика, — вѣнь самъ собѣ сердце смыкомъ крае, — померъ его сынъ молодѣй! Недавно его поховали; та отъ, старѣй батько мусить забути жалъ на сей вечѣрь, — вѣзьме не богато, а все-жъ таки живе вѣнь зъ того зарѣбку! А ось въ суремку зѣ стогонѣмъ сурмить хлопчина, — вчѣра вѣдказала ему дѣвчина, та грае вѣнь, — на тее вѣнь грачъ! — Почувши, щѣ въ оркестрѣ розголосъ е, Русалка подумала собѣ: „Якъ добре тымъ людемъ (щѣ гуляють)! — не треба имъ знати, щѣ чуе музика, якъ грае, — абы було весело имъ танцювати!“¹⁾

Наставъ перерывъ у танцяхъ. Бучна громада выходитъ у парахъ и простуе до берега озера. Русалка побачила пару знакому, — се тѣ, щѣ любились торѣкъ, та отъ, теперъ остыло имъ сердце, — а все-жъ идутъ у парѣ, бо шлюбъ узяли! Онъ друга пара: хороша жѣнка вдова йде пѣдъ руку зѣ своимъ кавалерѣмъ, — по мужевѣ ще не скѣничилась жалоба, та туга въ сердци малѣ, — въ очахъ у обохъ ихъ сѣяе жадоба, взяти тее, щѣ смерть имъ дала. А за ними надходить молодчикъ и жѣнка стара. Молодчикъ иде зъ нею въ парѣ, бо знае, щѣ, якъ оженить ся, достануть ся ему й грошѣ й хорошая путь. Иде ще одна пара. Змарнѣла дѣвчина говорить щѣсь такъ охочѣ мужчинѣ, але вѣнь все глядитъ на бѣкъ и вѣдтакъ дѣвчина

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 331.

гадає собѣ: „Чи довго-жь я буду крутить ся до суму, та въ парахъ безъ пары ходитъ?“ — А отъ идуть трое у-рядъ: мужчинъ двое й жѣнка одна; — она щебече до двохъ суперечникѣвъ, до коханця й до мужа своего, — все-жь мусить ити въ серединѣ, — коханця кохає, а мужа боить ся. Вѣдтакъ иде бѣльша громадка бундючна, — тѣлько одна дѣвчина въ громадѣ мовчазна, — она не дбає про речи пустѣ, думы еи не пѣдходятъ до того, про що товариство гуде, — она говорить лишъ до серця своего, — самотна въ гуртѣ тѣмъ бреде; — друга-жь жѣнка, щѣ еѣ коханецъ покинувъ, силує ся забути свое горе й вдає веселу, ба й заявляє товариству, що она опять охоча до танцѣвъ. И зновъ подалась до будынку громадка, — зновъ грає музика гучна, а мѣжь-тымъ Русалка задумалась у смутку и не слухала вже тыхъ гукѣвъ. Та отъ, почувла она якѣсь звуки навѣснѣ: се повертало вѣйско слухняне зъ вѣйны, де оно богато розлило людской крови, а теперъ спѣваючи неначе пiane зъ крѣвавого бенкету йшло. И крикнула Русалка: „За-досить людського втѣшання! — вже буде! — не треба його бѣльшь менѣ!“ И рада Русалка, що пѣсня затихла въ поли, въ дали, спустила она очи къ земли. Она побачила, що по озеру тихо плыве въ човнѣ вбогѣй рыбалка: пѣдъ берегъ краде ся вѣнъ по-маленьку, щѣбъ плескѣтъ не зрадивъ его, — а онъ-де господарь надъ берегъ тихенько йде изъ своего будынку. Се бувъ той самый чоловікъ, щѣ колись-то за вбогихъ такъ серцемъ болѣвъ, ба навѣтъ хотѣвъ робити якѣсь-то полѣпшеня для долѣ бѣдноты. Та те було колись! — а теперъ скарбницю душѣ вѣнъ заперъ для думокъ величыхъ, — теперъ вѣнъ увесь въ невсыпущихъ клопотахъ господаря, мовъ на сторожи той пeсѣ! Вѣнъ выйшовъ зъ розкѣшного своего будынку, поглянути, чи пѣдъ гучный той бенкетъ не краде тамъ у него хто чого? И ось, по-

дыбавъ вѣнь того рыбалку и крикнувъ: „А хто тутъ?!“ Русалка не дѣждала кѣнца отѣй розмовѣ суворѣй, — встала зъ-пѣдъ скелѣ тихенько й поринула у своихъ холодныхъ филихѣхъ, бо на земли мѣжь людьми здавъ ся вѣй побуть не милѣйшій¹⁾).

Въ сѣй фантазіи хотѣла поетка сказати, що бѣднымъ людьямъ тяжко жити зъ-за нагальной перемоги панѣвъ, та що й въ паньскѣмъ побутѣ не живе ся такъ весело, якъ бѣднымъ здае ся. Є й тамъ свои невзгодины, — ба, въ часѣ гуляня не вѣе веселять ся. Тому-то не дивно, що Русалцѣ остогидло людске втѣшане. — Коли-жъ бы хто запытавъ ся, яка основна думка скривае ся въ сѣй фантазійн, то можна-бъ мабуть єму вѣдповѣсти, що въ уявѣ поетки романтичнѣсть мае вышшу стѣйнѣсть, нѣжъ реализмъ.

* * *

Хоча-жъ поезіи Олены Пчѣлки суть годящимъ здобуткомъ нашої литературы, то все-жъ красше проявляє ся єи таланъ въ оповѣданьяхъ. Ось и они :

1. Пнѣмаліонъ. Оповѣдане. („Зоря“, 1884; стор. 186—189; 193—195; 201—203).

2. Забавный вечеръ. Оповѣдане. (ibid., 1885; стор. 1—3; 13—16).

3. Чадъ. Святочне оповѣдане. (ibid., 1886; стор. 37—40; 53—54; 69—71).

4. Свѣтло правды й любви. Оповѣдане. (ibid., 1886; стор. 217—220; 249—253; 273—278; — ibid., 1887; стор. 17—20; 37—40; 73—75; 89—92; 109—111; 125—128; 141—145; 177—179; 199—201; 213—220; 385—388; 405—410; — ibid., 1888; стор. 93—99; 113—116; 129—131; 149—152).

¹⁾ Баляду „Русалка“ написала такожь дочка Олены Пчѣлки, Леся Украинка („Перший вѣнок“. Жѣночий альманах. Львѣв, 1887; стор. 56—68).

5. Товаришки. Оповѣданє. („Першій вѣнокъ“. Жбночій альманахъ, выданий коштомъ и заходомъ Наталіѣ Кобриньскои ѣ Олены Пчблки. Львбвъ, 1887; стор. 231—357).

6. Соловйовый спѣвъ. Розповѣдь. („Зоря“, 1889; стор. 1—5).

7. Маскарадъ. Зимова новеля. (ibid., 1889; стор. 69—78).

8. За правдою. Оповѣданє — посвячене Галичанамъ-Золочбвцямъ. (ibid., 1889; стор. 293—296; 309—313; 329—332; 345—350; 365—368; 381—385; 397—399).

9. Три ялинки. Святочне оповѣданє. (ibid., 1891; стор. 26—32).

Крбмъ сихъ оповѣданъ писала Пчблка ще деякѣ казки ѣ приповѣстки, якъ: „Голосный памятникъ“ („Дзвбнокъ“. Львбвъ, 1890; стор. 50—51; 58—59); „Милосердна“ (ibid., стор. 47); „Сосонка“ (ibid., стор. 189—191); „Збаночокъ“ (ibid., 1891; стор. 130—140).

Найлучшимъ изъ тыхъ беллетристичныхъ творбвъ є оповѣданє „За правдою“. На першій плянь своєи картины Пчблка выеунула молоденьку Надежду, сестрѣницю прачки Марины, котрои чоловікъ Семень бувъ швецъ. Въ тбмъ самбмъ дворѣ жили въ однбй домбвцѣ такожь студенты Киѣвского университету, Лукіяненко ѣ Мокієвскій, и до нихъ заходила иногдѣ Надежда, приносячи имъ выпране хустє. Лукіяненко вподобавъ собѣ Веру, котра жила въ тбмъ-самбмъ дворѣ у полковницѣ, своєи тѣтки. Коли-жь вбнѣ дбзнавъ ся, що росейска институтска культура, якъ полуда, сильно вплиає до сеи панночки, то ставъ супроти неѣ байдужнымъ и прихиливъ ся сердцемъ до Надезѣ, у котрои помѣтивъ натуру глибоку, богату тонкимъ чутємъ.

Надежда була дочкою паламаря при церквѣ одного жбначого монастыря. Коли-жь ен батько вмеръ, то черницѣ взяли еѣ до себе. Вбдтакъ Надежда жила два роки въ монастырѣ, одначе жите чернече не було фй по-нутру; тому-то покинула монастырѣ, коли тѣтка Марина навѣдалась до неи. Не найшовши правды въ монастырѣ Надежда стала чутливою и вбдъ того часу глядала она стежки, котрою могла-бъ ити за правдою.

Коли Надежда одного разу принесла хусте обомъ студентамъ, то Лукіяненко показавъ фй на образку Тамару въ оббймахъ демона. Вбдтакъ розказавъ фй про демона, щб колись бувъ ангеломъ. Той хотѣвъ все знати, щб ему було заказано знати, — отъ, и за се Богъ прогнавъ его. Пбсла того демонъ лѣтавъ свѣтами: вбнъ тогдѣ нѣчого не любивъ, нѣчого не хотѣвъ, про все було ему байдуже. Ажь ось разъ побачивъ вбнъ Тамару, дуже гарну дѣвчину, найкращу вбдъ усѣхъ въ свѣтѣ й покохавъ еѣ. И тогдѣ вбнъ залишивъ давнѣйшу злбсть, зновъ ему схотѣло ся любити й вѣрити въ добро. Вбнъ прилѣтавъ до сеи дѣвчины, — говоривъ фй про свое кохане. Коли-жь они обое разъ обнялись, то въ ту хвилину Тамара вмерла. Опбсла демонъ зновъ пбрнувъ у пбтьму, а душу Тамары взявъ ангель. — „А що-жь було души тои дѣвчины?“ замыслено спыталась Надежда Лукіяненка. — „Нѣчого!“ вбдповѣвъ студентъ. „Еи душу взяли въ рай, — отъ такъ говорить ся у книжцѣ, де про се дуже гарно пишеться:

Вона страдала и любила,

И рай вбдкривъ ся для любви“¹⁾.

Трохи перегода Надежда просила Лукіяненка, щобы прочитавъ фй казку про демона. Коли-жь сей студентъ

¹⁾ Поему „Демонъ“ написавъ славный російскій поеть Михайло Лермонтовъ.

вволивъ єи волю и прочитавъ поему до кѣнця, то Надежда дѣзнавшисѣ, що демонъ зѣоставъ ся зновъ самъ одинъ въ цѣлѣомъ свѣтѣ и безъ любви й безъ надѣѣ, зѣтхнула глибоко та промовила: „Краще було-бъ, коли-бъ вѣнъ не бачивъ тои дѣвчины!... Така-то тяжка доля! Знайшовъ бувъ щастѣ, вѣдразу и зновъ згубивъ. А вѣнъ же хотѣвъ уже вѣрити й бути добрымъ! Не знайшовъ добра, не зазнавъ и ласки, — зновъ проклятый! Се не по правдѣ!“¹⁾

Недовго опѣсля прийшовъ до шевця Семена кумъ Андрѣй, землякъ єго зъ Потокѣвъ. Се бувъ релігійный мрѣйникъ, що приставъ у Києвѣ до громады, котра, вызначуючи ся назвою братерства, сходиласѣ въ однѣмъ домѣ, щобъ читати св. Письмо й спѣвати псалмы. Лукіяненко вмѣвъ зѣднати собѣ того чоловѣка, котрый давъ єму набожну книжку. Якъ же Лукіяненко въ домѣвцѣ шевця побачивъ таку-жъ книжку въ Надежды и вѣдъ неи довѣдавъ ся, що она не добре розумѣе тее, що читае, то спѣмнувъ вѣнъ, що для спробунку зладивъ украинскій переспѣвъ одного псалму. Сей-то перекладъ сподобавъ ся Андрѣви, и вѣнъ заявивъ, що, якъ прочитати отакъ простѣй людинѣ, то она справдѣ зрозумѣе швидче. Ажъ ось надѣйшла Марина. Она дивиласѣ бѣсомъ на ту релігійну пропаганду Андрѣя й гримаючи на Семена назвала єго безувѣромъ, що не хотѣвъ ити на вечѣрню до церкви. Опѣсля Лукіяненко вернувъ ся у свою домѣвку й розказавъ своему товаришеви Мокіевскому про кружокъ Андрѣя, що се зовѣмъ окремый миръ, котрый має свои окреми думки й прынципы. — „Яка у нихъ велика сила дереконаня!“ говоривъ Лукіяненко; — „се мене надить! — се сила, рухъ и духъ своевидный!“ Коли-жъ Мокіевскій

¹⁾ „Зоря“, 1889; стор. 330.

єму закинувъ, що они оба тому рухови чужі, то вѣдповѣвъ Лукіяненко: „Хто знає, на скѣлько чужі! Врештѣ виходна думка одна, — шукати идеалу; — тѣлько що они, отъ наприкладъ Андрій, чи Надежда, не знають сього мудрого слова й говорять: шукати правды! Але се все одно, — не въ словѣ дѣло!“¹⁾

И отъ незабаромъ пѣшовъ Лукіяненко на збѣръ того братерства. Въ товариствѣ були чоловѣки й жѣнки, старій й молодій, люде простій й паны, — все они єднали ся въ одинъ спѣльний гуртъ и мѣли на собѣ немовъ якусь однакову печать. Лукіяненку здавалось, неначе бувъ одинъ виразъ у всіхъ тыхъ очахъ, щѣ такъ набожно дивили ся у той бѣкъ, де читано книжку. Тѣлько самъ вѣнъ чувъ себе такимъ-же спокѣйнимъ и байдужнимъ, якъ та стѣна, до якои вѣнъ прислонивъ ся. — „По-що я прийшовъ сюды!“ пытавъ себе Лукіяненко и зъ байдужности переходивъ чимъ разъ бѣльше у станъ якоисъ соромливости: єму здало ся, що єго присутнѣсть духовно ображає зѣбранихъ. Мѣжь товариствомъ побачивъ вѣнъ и Надежду: она клячала й почала спѣвати, коли читанє перейшло въ спѣвъ, — обличє єи, пѣдведе не въ гору, палало. И ось середъ спѣву Лукіяненко почувъ покликы покаяннѣ и рыданнѣ, — дехто падавъ ниць, обливаючись слѣзами. Въ такѣмъ-то товариствѣ не мѣгъ вѣнъ довго выдержати, — єму здалось, що бачить фанатикѣвъ такого пѣтизму, щѣ доходить до екстазы, до несамовитости.

Опѣсля Надежда не приходила до Лукіяненка, ажъ ось вѣнъ самъ закликавъ єѣ зъ тѣткою Мариною до своєи домѣвки, коли вѣнъ зъ деякими студентами впровадивъ сюды Вересая. Старый кобзарь спѣвавъ про трѣохъ братѣвъ, щѣ втѣкали зъ турецкои неволѣ, и вѣдтакъ за-

¹⁾ *ibid.*, стор. 350.

співавъ пѣсню про „правду“. Слухаючи сего співу Надежда зворушилась душею: въ ёи смуглявому виду палала краска, уста на пѣвъ розкрылись, а очи вогкї вѣдъ зворушеня пыльно дивили ся на співця, на ёго незрячі очи й тї гѣркї уста, щѣ промовляли: „Нема въ свѣтѣ правды, — самъ Богъ свята правда!“¹⁾

Трохи зъ-годомъ Лукіяненко займавъ зъ Мокієвскимъ ину квартиру, и вѣдтакъ вѣдъ двѣрника давнїйшого свого житла довѣдавъ ся вѣнъ, що Вера вийшла за мужъ за офицера, котрый знавъ ёв вѣдъ довшого часу, та що Марина зѣ своимъ чоловѣкомъ живе въ давнїй домѣвцѣ. Вѣдтакъ зайшовъ Лукіяненко въ хату шевця й дѣзнавъ ся вѣдъ Марины, що Надежда стала якась чудна. Она покинула свою тѣтку и пѣшла до Андрѣя въ Потоки, шукати правды. Але кѣлька тыжнївъ опѣсля вернулаась она до тѣтки. Надежда змѣнилась й на вроду, — якось зовѣмъ змарнїла та мовь сама не своя стала. И отъ, ту дѣвчину побачивъ разъ Лукіяненко биля памятника Владимирового. Она була смутна й розказала студентови, що ѣздила далеко й богацько бачила, — що не знайшла нѣчого та ще й те згубила, щѣ мала. Вѣдтакъ про те религїйне товариство говорила она ось-що: „Нема й у нихъ того, про що они говорятъ, — щирои правды нема! И тамъ люде бють ся за владу, за зверхнѣсть, — и тамъ закрадаеться ненависть, неправда, — и тамъ не хотятъ бачити, якъ гине ближнїй вѣдъ кривды вѣдъ дужчого!“²⁾ Потому звернулаась Надежда до памятника та сказала: „Не навчивъ ты, князю Владимире, людей правды й любви! Не перейняли вони того слова! Вони хрестять тѣло та не душу, — хрестять ся для людського ока, а не Божого!“

¹⁾ *ibid.*, стор. 367.

²⁾ *ibid.*, стор. 397—398.

Якъ Лукіяненко розпрошавъ ся зъ Надеждою, то повернувъ вѣнъ до своєї домѣвки й розказавъ Мокієвскому про свою зустрічъ зъ тою дѣвчиною. Мова его була зъ-першу сумно-спокѣйна, далѣ розстроєнїй нервы не могли выдержати, й мова полилась болѣзна, нервова. Ба, въ одчаю душѣ дорѣкавъ вѣнъ собѣ, що не зъумѣвъ розважити Надежды, тои болящои душѣ зъ народу, щѣ бажає ратунку й порады. Вѣдтакъ заявивъ Мокієвскому, що не варто жити, що вѣнъ нѣ каплѣ не пожалкує, самъ за себе, стративши таке житє. Тогдѣ Мокієвскій ставъ его втѣшати й сказавъ ему мѣжъ иншимъ ось-таке: „Мы маємо обовязокъ передъ тими, хто те-жъ шукає правои стежки, не кидати ихъ на роздорожьи, а вести, — та нѣ! нехай и не вести, а просто йти вкупѣ зъ ними!“... Лукіяненко притакнувъ товаришеви, кажучи зъ-тиха, що имъ обомъ треба справдѣ вкупѣ зъ Семенами та Надеждами шукати стежки правды.

Про се оповѣданє пише Пчѣлка, що она дуже дорожить нимъ¹⁾. Та й годить ся признати, що въ сѣмъ творѣ є чи-мало картинъ справдѣ художницькихъ. Ось и красшї картины въ оповѣданю „За правдою“: 1. Домѣвка шевця Семена (стор. 293—295). 2. Надежда приносить выпране хустє обомъ студентамъ, Лукіяненкови й Мокієвскому (295—296). 3. Перша стрѣча Лукіяненка зъ Андрѣємъ у шевця Семена (345—347). 4. Кобзарь Вересай мѣжъ студентами въ Києвѣ (366—367). 5. Розмова Лукіяненка зъ двѣрникомъ про давнихъ сусѣдъ, — про Семена, Марину, Надежду й Веру (383). Хоча-жъ се оповѣданє має справжню стѣйнобсть литературну, то мы позволяємо собѣ замѣтити, що Надежда своєю вдачею є чи-мало сентимен-

¹⁾ Письмо Олены Пчѣлки до Ом. Огоновского зъ д. 13. лютого, 1892. р.

тальна, — що она шукає правды, неначе-бъ перенялась идеалами деякихъ богатырѣвъ оповѣданъ Кулѣшевыхъ. Се-жь була проста людина, щб жила лишъ два роки въ манастирѣ, де могла навчитись лишъ церковной грамоты; — отже сумнѣваемо ся, чи Надежда могла проявляти таке интензивне житє психичне. Опроче й Лукіяненко є натура ббольшъ пассивна, нѣжь дѣяльна. Вбнѣ, бувши народовцемъ, вбдвернувъ ся вбдѣ Веры, що чванилась культурою институтскою и не хотѣла спѣвати по-украиньски; вбдтакъ зъявлявъ супроти Надежды любовь платоничну. Коли-жь дбзнавъ ся, що она не могла найти правды, то въ зворушеню душѣ сказавъ Мокієвскому, що не знає, чи не розббе собѣ сегодня-завтра головы кулею, тому-що вбнѣ нѣ Надежды не мбгъ розважити, нѣ самъ собѣ не вмѣвъ дати рады.

Въ оповѣданю „Товаришки“ зъобразила Пчблка двѣ панночки зъ Россіѣ, щб вчились лѣкарскои науки на Цюрихскбмъ университетѣ въ Швайцаріи. Се були: Люба Калиновска и Раиса Брагова. Поббчь нихъ стоить ще князѣвна Бѣлосельска й „Діяна“ Песцова. Люба Калиновска, Украинка, походила зъ невеликои дворянскои сѣмѣ въ Полтавщинѣ и за житя батька вчила ся въ однбмъ пансіонѣ. А вже-жь дома бачила она въ комбрцѣ скриню зъ книжками батьковими, й мѣжь ними найшла Енеиду Котляревского. Коли-жь приѣхала старша сестра Любы зъ чоловѣкомъ, то привезла зъ Полтавы Шевченкового Кобзаря. Люба сказала про тѣ вѣршѣ своѣй товарищѣ по пансіону, Раисѣ Браговбй, котра чванила ся родомъ аристократицкимъ, дарма, що дѣда єи мужики называли Брагою. Трохи-перегода поѣхали обѣ сѣ панночки до Цюриху, вчити ся медицины. Зъ ними выбравъ ся туды такожъ Кость Загоровскій, товаришь зъ дитячихъ лѣтъ

Любы¹⁾. Въ Цюриху пѣзнались они зъ князѣвною Бѣло-сельскою, котра тамъ бѣльшь бавилась, нѣжь училась, и намагала причарувати до себе Костя. Сей же Украинець охоловъ у своѣй любвѣ до Любы й заплутавъ ся въ сѣточку красной Раисы. Коли-жь Раису посватавъ професоръ Штокманъ, то Кость повѣявъ ся зъ князѣвною до Парижа. Крѣмъ Костя Загоровского вчились въ тамошнѣмъ университетѣ ще два Украинцѣ, Апольонъ Кузьменко и Дмитро Корніевичъ. Они оба вподобали собѣ Любу, але Московка Песцова стала лицятись до Кузьменка, и вѣдтакъ тѣлько Корніевичъ бувъ вѣрнымъ товаришемъ Любы.

Довершивши науки лѣкарскои Люба поѣхала зъ Цюрихскимъ дипломомъ до Вѣдня, щобы бути ще на курсѣ акушерскѣмъ и звѣдати Вѣденську клінику. Въ Вѣдни пѣзналася она зъ галицкимъ Русинномъ Бучиньскимъ, горячимъ молодымъ патріотомъ, котрый зъ нею довше говоривъ про народну словеснѣсть. Люба довѣдалась вѣдъ Бучиньского, що галицкѣ Русины виробили собѣ свою мову и для культурнои потреби, мѣжь-тымъ коли Украинцѣ переходять заразъ на россійску мову, коли заводять поважнѣйшу бесѣду. Якъ Люба, выѣзжаючи зъ Вѣдня, прощала ся зъ Бучиньскимъ, то подякувала ему за все ѣго послуги, котрѣ вѣнъ оказувавъ ѣй въ невѣдомому великому мѣстѣ, та тѣлько соромилась сказати ему, що въ души своѣй она дякуе ему ще за одну послугу: що коли она верне ся до дому зъ мѣцнѣйшими національными переконаннями, то й симъ она мусить завдячувати ему²⁾. Коли-жь Люба приѣхала на Украину, то всеѣла фельдшерницею въ одному селѣ й подавала лѣкарску по-

¹⁾ Дѣя вѣдбувае ся около половины 60-ыхъ рокѣвъ.

²⁾ „Першый винок“, стор. 325 – 326.

мôчь бѣднымъ людямъ. Зъ нею оженивъ ся Дмитро Корніевичъ. На весѣле молодять прийшла й Раиса, зъ котрою бувъ одруживъ ся професоръ Штокманъ. Обое жили въ Петербурзѣ й приѣхали до Браговой, подыхати трохи пѣвденнымъ украиньскимъ повѣтремъ. Люба, побачившись зъ Раисою, спытала ся еи: „Ну, щожь? и для бѣдныхъ маешь прийомнѣ години?“ И вѣдповѣла Раиса: „Нѣ, нѣ!... Се страшенно клопотно, та й користи жаднои немає!“¹⁾ — Мѣжь иншими бувъ на весѣлю такожъ Кость Загоровскій, — але-жь вѣнъ ставъ сумный и журливо задумавъ ся, що не ему судило ся те щасте, котрого вживае теперь зъ Любою Корніевичъ. Про Бѣлосельску-жь Кость розказувавъ Любѣ, що она въ Парижи хотѣла вступити въ консерваторію, вчити ся спѣву, та теперь мабуть кудысь выѣхала, либонь въ Милянъ, чи на воды кудысь.

Оповѣданє „Товаришки“ визначае ся найпаче гарными діяльностями, — але акціѣ въ сѣмъ творѣ не богато, и вѣдтакъ стѣйнѣсть оповѣданя пѣдносить ся бѣльше епизодами вдатными, нѣжь живымъ розвоємъ самои дѣѣ. На першѣмъ плянѣ картины стоять товаришки Люба й Раиса, по-за-якъ они репрезентують два напрямы въ житю суспѣльнѣмъ, напрямъ національный и реалистичный. По думцѣ Раисы „коженъ индивидъ зъ (простого) народу може не бѣльше выкликати интересу, якъ ростица, бо живе чисто ростинымъ життемъ“. Вѣдтакъ сказала она ось-що Костеви Загоровскому: „Подивѣть ся онъ на того хлопчика й дѣвчинку, щѣ лежать тамъ на верху воза: чимъ вони одмѣннѣ одъ тыхъ-же снопѣвъ?... Або й сей господарь, зъ котрымъ вы такъ щиро повитались! — у найлѣпшѣмъ разѣ може быть порѣвнанный зъ своимъ воломъ: однѣ процессы життя — и физиологичного й ин-

¹⁾ *ibid.*, стор. 355—356.

теллектного⁴¹⁾. И отъ, та Раиса, що въ подружю зъ професоромъ Штокманомъ зажила собѣ по-паньски, бувши лѣкаркою не мала прийомныхъ годинъ для бѣдныхъ, бо се було-бъ страшенно клопотно та й не принесло-бъ нѣякон користи!

Коли-жъ Раиса при своѣмъ реалистичнѣмъ напрямѣ є байдужною супроти бѣдныхъ, то Люба проявляє вдачу вельми людяну й симпатичну. Пробуваючи въ Цюриху займалась она тѣлько наукою й не звертала своєї уваги на питаня суспѣльно-національні, та ажъ тогдѣ, коли въ Вѣднн пѣзналась зъ Галичаниномъ-народовцемъ Бучиньскимъ, полюбила рѣднї святощѣ, — народну мову й народнѣсть. Живучи-жъ на батькѣвщинѣ за-любки лѣчила она недужихъ бѣдныхъ людей и въ поглядахъ на побуть суспѣльний придержувалась напряму національного. Одного разу навѣдались до неї Кузьменко й Корнїевич. Отже въ розмовѣ про литературнї змаганя Галичанъ Кузьменко назвавъ мову Львѣвскої часописи „Правда“ штучностїю и литературщиною, та й сказавъ, що шанує саму тѣлько народню мову. Тогдѣ Люба задумала ся й погадала собѣ ось-що: „Кузьменко дурницѣ провадить: „Штучнѣсть“, „литературщина“, — „признаю саму тѣлько народню мову!“... Щѣ-за узька народнѣсть! щѣ-за узькїй націонализмъ! Се — понижати свою народню гадку, обрѣкавши ѣѣ стояти вѣчно лишъ на одному ступни первѣстному! И коли такъ судїть объ мовѣ, то треба те-жъ саме розважити й у всьому, — значить, и хисту національного не треба розвивать, — нѣ музики, — нѣчого! Нехай буде все тѣлько на ступни первѣстно-народньому, — значить, и науки не посувать, — досыть того свѣтогляду, якїй має нашъ простый чоловѣкъ! — Се-жъ нѣсенѣт-

¹⁾ ibid., стор. 264.

ниця якась! Зъ такимъ націонализмомъ можна тѣлько закиснути на мѣсци!... Ну, бери елементи народнї, не цурай ся ихъ, але утвориуй зъ нихъ яко-мога ширшу, кращу будову, — и се пѣде на користь тому-жь самому народови! На-що-жь одрѣзняти його непереступною линїєю вѣдъ интеллигенціѣ, котра пѣшла вѣ-передѣ? Нѣ! той Кузьменковскїй націонализмъ у найлѣпшѣмъ разѣ може привести лишъ до плачу надъ „лихою долею“, — надъ тымъ, щѣ „минуло“ и минає. Не плакати треба й не топтати ся на однѣмъ мѣсци, котре йде зъ-пѣдъ нѣгъ, а дѣло робити!“¹⁾

Зъображаючи характеристику Любы Пчѣлка натякнула на тее, що Украинѣ, побиванѣй теперѣшнимъ лихолѣтемъ, галицка Русь подає захистъ у змаганю просвѣтно-національнѣмъ, та що національнї идеалы сєи Руси можуть и декого на Украинѣ спонукувати до любви своєи мовы й народности.

Въ кѣнци запримѣчаємо, що вѣ сѣмъ оповѣданю жѣночїи типы являють ся бѣльшь визначными вѣдъ типѣвъ мужчинѣ, та що найпаче типъ Марїѣ Петровны, матери Любы, зъобразила Пчѣлка зъ глубокою правдою психологичною.

Хоча-жь мѣжь творами Олены Пчѣлки оповѣданє „За правдою“ має найбѣльшу стѣйностъ литературну, то все-жь справжню рутину повѣстярску добачаємо найпаче вѣ „святѣчнѣмъ оповѣданю“ „Чадъ“. Пчѣлка зъобразила ту вдатно молодой свѣтъ середньон и низшон версты суспѣльности, та й вѣ загалѣ малює она у своихъ оповѣданяхъ переважно типы молодыхъ жѣночекъ, дѣвчатъ и дѣтей.

Въ оповѣданю „Чадъ“ вводитъ насъ писателька вѣ двѣрь невеличкого сельця, Копичинець, куды заѣхали

¹⁾ *ibid.*, стор. 344.

въ гостѣ молодецька Нина Покорска зъ братомъ Андрѣ-емъ и зъ лѣкаремъ Ивасевичемъ. Панъ Заборовскій, хо-зяинъ двору, поѣхавъ по дѣлу въ Городище, а его дру-жина выбиралась саме тогдѣ до мѣста за покупомъ пе-редъ Рѣздвомъ. Дома лишались отже ихъ дѣти: старша дочка Лена, менша дѣвчинка Маня и хлопчикъ Костикъ. Та годѣ було не ѣхати до мѣста передъ святами; — панъ Заборовска повиталась зъ гостями й пошла до своихъ са-ней. Вѣдтакъ Лена стала забавляти молодыхъ гостей, про-являючи свою симпатію паничеви Андрѣеви Покорскому, въ котрого бувъ якійсь млявый виглядъ, неначе-бъ роз-мова товариска его не займала. Хоча-жъ лѣкареви прий-шлося сидѣти близенько биля панни Покорскои, то она дивилась якось насмѣшливо на свого кавалера. Гостѣ го-ворили про литературу, и вѣдтакъ панна Покорска смѣ-ялась Ивасевичеви, котрый натякнувъ на теѣ, що лѣка-реви можна на селѣ пропасти за-для малого зарѣбку. Она сказала ему, що коли „народовство“, — такъ и треба обме-жувати свои потреби по-народньому. Ажъ ось увѣйшла въ хату гарна дѣвчина сельска, що звалась Лукерею. — „Отъ, типъ!“ шепнувъ лѣкаръ Андрѣеви, — „на про-чудъ!“ Але той сидѣвъ якійсь збентеженный: блѣде обличѣ его зъ приходомъ дѣвчины спалахнуло.

Лукеря служила по-переду у матери Андрѣя, та єѣ вѣдправили изъ службы. Коли-жъ Лена дѣзналась вѣдъ лѣкаря, що въ мѣйскѣмъ клубѣ мабутъ не буде забавъ въ Рѣздо, то заявила она гостямъ, що въ першій день святъ поѣде зъ сельскими дѣвчатами колядувати, щобъ записати народнїй колядки. Костикови-жъ и Мани сказала, щобъ они, убравши сосонку, покликали дѣтей сусѣдѣвъ-мужикѣвъ. Опѣсля Лена спыталась Андрѣя, чи вѣнтъ, за-витавши до дому на свята, не буде нѣгде на вечерѣ, щобъ навеселитись? — „Мабутъ, що нѣ!“ вѣдповѣвъ паничъ, —

„та й хиба-жь на тыхъ вечерахъ есть веселѣсть? Такъ — чадъ якійсь! Нѣ спѣльности, нѣ веселости справжньої; — крутять ся люде, якъ дурнї! Именно — чадъ и бѣльше нѣчого!“¹⁾ Вѣдтакъ Лена спыталась Нины, чи й она святами не буде „чадѣти“ нѣгде на вечерахъ? — И вѣдповѣла Нина загадковимъ усмѣхомъ, що не знае, бо отъ, тѣлько першого дня святъ приїде ся бути на именинахъ у Федоровичѣвъ, — а потѣмъ думае она святками засѣсти за свою працю, — се-бѣ-то писати романъ. — „Ну!“ посмѣхувавъ ся Андрѣй, — „для романа вже дуже богацько треба! Великій захѣдъ!“ — „Чого-жь!“ вѣдмовляла Нина, — „тема у мене вже готова й обдумана, — романъ прекрасного панича зъ прекрасною сельскою дѣвчиною!“ — „Овва!“ — засмѣявъ ся зъ примусомъ Андрѣй, — „яка старосвѣтська тема! Краще-бѣ обробити наприкладъ оповѣданечко про жениханне либеральной паночки зъ бравимъ полковникомъ“...

Опѣсля вийшовъ Андрѣй до кабинету по свои папирсы, але-жь на порозѣ того покою спинивъ ся, зъ-легка затремтѣвши: въ кабинетѣ поралась, прибираючи на столѣ, дѣвчина Лукеря. Паничъ просивъ єѣ, щобъ прийшла до мѣста. — „Слухай, Лукерочко!“ говоривъ Андрѣй до гарной дѣвчины. „Приходь на свята въ нашъ двѣръ!... отъ, може на першій день у вечерѣ. Нашї будуть на именинахъ у Федоровичѣвъ, а я останусь дома... буду тебе ждати!“ И вѣдповѣла Лукеря, що вволить волю панича. — Якъ гостѣ вѣдѣзжали, то Андрѣєви здалось, що панна Лена прощалась зъ нимъ дуже щиро. Вѣдтакъ на улиці, недалеко вѣдъ паньского подвѣрѣя гостѣ перегнали Костика й Маню, що йшли въ село до мужикѣвъ, просити ихъ дѣтей, щобъ прийшли въ двѣръ на першій день святъ, бо

¹⁾ „Зоря“, 1886; стор. 39.

на сосонцѣ будуть горѣти свѣчки, — будуть висѣти золоті горѣхи, цукерки, яблука...

За три днѣ до святъ Андрѣй Покорскій писавъ паннѣ Левѣ, що Федоровичѣ вѣдкладають святковане своихъ именинъ на другій часъ для того, що на першій день святъ у мѣйскому клубѣ буде забавный вечеръ для дѣтей и для старшихъ. И отъ, черезъ коротенькій часъ Лена поѣхала до мѣста, довѣдатись, що тамъ за новини такі? И сказала їй Нина, що вѣйскові поєднали ся зъ горожанами, и що вечеръ буде спѣльный. Хоча-жъ Андрѣй заявивъ Левѣ, що вѣнъ мабуть не буде на тѣмъ вечерѣ, то Нина сказала, що вѣнъ таки буде тамъ, бо що-жъ бы самъ дома робивъ! Коли-жъ Андрѣй спѣмнувъ, що єму треба йти на почту, то мовила Лена, що, якъ вѣнъ схоче, могла-бъ пѣдвезти єго до мѣста на своихъ санкахъ, бо й такъ ѣде она, закупити де-чого у жидѣвъ, заки зайде шабашъ.

И по згодѣ Андрѣя Лена попрощалась зъ Ниною, обѣцяючи їй, що може потѣмъ до неї заѣде. Лена й Андрѣй сѣли на санки й швидко помчались улицею. На почтѣ справа була коротка. Не пробула Лена й кѣлькохъ минутъ сама на санкахъ, якъ Андрѣй бувъ уже зновъ коло неї. — „Хочете проѣхать ся трошки по поли?“ за вѣзвала єго Лена. Андрѣй сѣвъ, и обоє поѣхали за мѣсто. Панночка щебетала, якъ пташка, сидячи близенько бѣля свого спутника. — „Вы конечно мусите бути на вечерѣ!“ казала Лена. — „Яка зъ мене користь? Я мало танцюю!“ — вѣдповѣвъ Андрѣй. „А якъ же ваше колядованне?“ мовивъ вѣнъ далѣ. „Памятаєте, вы говорили.“ Панночка змѣшалась. — „Ну, що-жъ?“ мовила она, — „тѣкъ яєось вѣйшло! Врештѣ, що-жъ такого? Колядки записать могу й иншимъ часомъ, а колядовать — хѣба-жъ я останній рѣкъ живу на свѣтѣ? Ще поколядую колѣсь!“ — Вернувшись до мѣста Лена ввѣйшла въ крамницю Сурки, а

паничь, идучи слѣдомъ за нею, подумавъ собѣ: „Яка у неї гарнешка фигурка! навѣть у футрѣ!“...

Першого дня Рѣздва панство Заборовскій такъ якъ и не мѣли свята, — а надто въ вечерѣ: старшій й дѣти збирались на забаву. Коли Лена вийшла въ салю, щобъ подивитись у бѣльше зеркало, чи добре лежить сукня, то пѣдъ вѣкнами почувъ ся голосный спѣвъ колядникѣвъ. — „Панночко! а менѣ можна буде поколядувати?“ спытала Лукеря. — „Можна, якъ поѣдемъ!“ вѣдповѣла Лена.

Клубный вечеръ бувъ величный. Въ салѣ бувъ великій натискъ: товариство зѣбралось цѣлыми родинами. Посередѣ салѣ стояла велика сосна, вся обтыкана свѣчечками, обвѣшана всѣлякими ласощами, зѣ-за чого дѣти барвистою юрбою ходили навколо неї. Вѣдтакъ почались дитячій танцѣ. Коли-жъ старшій завважали, що малі вже доволѣ „настрыбались“, то позабирали ихъ изъ салѣ й вѣдправили чи-то до дому, чи до знаемыхъ. Костика й Маню забрала служниця Покорекихъ. Заграла музика неначе красше, голоснѣйше, — почавъ ся вечеръ для старшихъ. Лена була весела й намагала млявого Андрѣя спонукати до танцѣвъ, мѣжь-тымъ коли Нина бавилась зъ полковникомъ, не хотѣвши танцювати зъ лѣкаремъ нѣ одного кадрили. Вѣдтакъ Ивасевичъ ставъ грати въ карты. Але-жъ и тутъ ему якось не велось, дармѣ, що Нина пѣдѣйшла до столика, де вѣнъ сидѣвъ зъ картами въ рукахъ. Коли-жъ одинъ партнеръ натякнувъ на его промахи въ грѣ, то вѣнъ самъ-не-свѣй озвавъ ся: „Щось голова болить! — чадно тутъ, чи що?“ — „Може быть, що тѣєю сосною начадили?“ озвавъ ся одинъ изъ грачѣвъ. — „Одначе-жъ мы тамъ у сали не замѣчаемо нѣякого чаду!“ мовляла панна Нина, все стоячи коло столика. — „Бо впираетесь, разомъ зъ тымъ повѣтремъ, веселощами танцѣвъ!“ пояснивъ хижо лѣкаръ.

Де не взявъ ся полковникъ и заявивъ Нинѣ, що хутко буде третій кадрилъ. Пѣсля танцю Лена зъ Андрѣемъ перейшла на другій бѣкъ салѣ до вѣкна, де було мовъ-бы не такъ душно. У вѣкна заглядали постатѣ цѣкавыхъ зъ улицѣ. И отъ, Андрѣєви наразъ згадалась дѣвчина Лукеря... „Ну, що? якъ вона приходила й дожидала його?“ — Кровъ наче окропомъ прилилась ему до серця. — „Але нѣ!“ мѣркувавъ вѣнъ далѣ; — „вона-жъ могла знать вѣдъ панночки, що все перемѣнилось иначе!... Та що-жъ! сказати по правдѣ, може й красше, що такъ выйшло, — що вона не приходила, або, приходивши, не застала мене дома!... Такъ, такъ!... на якій кѣнець мѣгъ вестись сей романъ? Красше, красше, коли-бъ вѣнъ и розбѣйшовъ ся! Перше всего красше для самои дѣвчины!“...

Ажъ ось заглянувъ въ салю лѣкаръ Ивасевичъ. Поглядъ его бувъ дуже сумный. Було-жъ тому двѣ причини: одна та, що вѣнъ таки здорово програвъ того вечера, — друга-жъ причина того суворого вигляду лѣкаря була та, що якъ-разъ напроти него сидѣла Нина зъ полковникомъ. — „Ото! не розстанеться вона зъ нимъ!“ думавъ вѣнъ собѣ; — „тая, бачъ, писателька, прослѣджує, пѣзнає цѣкавый вѣйськовый типъ!... И що вѣнъ може ѣй говорить, такъ ще такъ богацько?! А вона слухає ще й такъ уважно! „Народниця“, противниця „роскошѣ!“ — онъ, якѣ састовѣ корсажѣ надѣває! якими золотыми наручницями сьєє! Що-жъ! пѣде за свого полковника, то ще не такѣ справить! — ота повздержна, що вжилась бы на сельскому зарѣбку!... Такъ, якъ разъ! На языкѣ тѣ прекраснѣ речи, а въ думцѣ перспективы полковницкихъ доходѣвъ!“¹⁾

Пѣзно було, коли нашѣ знакомцѣ оставили клубъ. Старѣ Заборовскѣ поѣхали въ гостинницю, -- Лену-жъ за-

¹⁾ „Зоря“, 1886; стор. 70.

просила Нина въ господу до себе. Тому-то обѣ панны й Андрѣй поѣхали разомъ санками. Коло вѣзницѣ примостивъ ся такожь лѣкаръ Ивасевичъ, бо Нина сказала ему, щобъ сѣдавъ зъ ними. — Подѣхали до оселѣ Покорскихъ. Лѣкаръ пѣшовъ попередъ, щобъ подзвонити, та не доходячи до ганку спинивъ ся й покликнувъ: „Що се таке?... Хтось сидить!“ — Гуртокъ наблизивъ ся и мѣжь ганкомъ та вѣкнумъ Андрѣевого кабинету при стѣнѣ побачивъ якусь прилонену темну постать. — „Якась жѣнка!“ мовивъ спокѣйно лѣкаръ, придивляючись до одѣня. Якъ Андрѣй почувъ тѣ слова, то глянувъ на постать и отерпѣ, окаменѣвъ. Саме тогдѣ глянула Лена й скрикнула: „Боже мѣй! се наша Лукеря!“ — „Она!... и напевно замерзла!“ потвердивъ лѣкаръ.

Задзвенѣвъ дзвѣнокъ, зъявили ся огнѣ, збѣгли ся люде... Лукерю внесли въ кабинетъ Андрѣя. Она лежала лицемъ до горы, смертельно блѣда, але на прочудъ хороша... „Може вона учадѣла!“ промовивъ хтось изъ слугъ, що помагали лѣкареви, — „бо вона трошки посидѣла у насъ въ кухни, — приходила либонь зъ дѣвчатами колядувать до мѣста, — такъ вона казала, и додавала, що ѣй голова дуже болить. То може вчадѣла!“

Довго поравъ ся лѣкаръ коло Лукерѣ. Трохи переходя розкрыла она очи й промовила, залившись сльозами: „На-що вы вѣдратували мене?!“...

Отъ и кѣнець сего оповѣданя, въ котрѣмъ авторка хотѣла показати, що въ паньскому побутѣ проявляе ся якійсь чадъ, — вѣщунъ моральной недуги й суспѣльной загибели, котрый паненятъ иногдѣ такъ запоморочуе, що они вже не находятъ веселощій мѣжь своимъ гуртомъ, а глядають жертвъ своего самодуру мѣжь непопсованымъ сельскимъ людомъ. У того паньства по-найбѣльше пустѣй фразы на устахъ про народовство, про либерализмъ! Отъ,

и въ умнои „писательки“ Нины прекрасні речи тѣлько на языцѣ, але въ думцѣ у неи тѣлько перспективы полковницкихъ доходѣвъ!

Не диво про-те, що Пчѣлцѣ не можуть подобатись вытребеньки паньского побуту. Живучи довго мѣжь сельскимъ людомъ она пѣзнала, що въ природнѣмъ его побутѣ нема ще нѣякого чаду, — що вѣдтакъ паны тѣлько тогдѣ зможуть почати нове жите, коли стануть еднатись зъ темными-незрячими братами. Тому-то въ оповѣданю „Забавный вечеръ“ хотѣла Пчѣлка дати паньству ту науку, що лучше йти въ помѣчъ бѣднымъ людемъ, нѣжь тратити грошѣ на забавы й танцѣ.

Въ „Забавнѣмъ вечерѣ“ розказує Пчѣлка про двѣ панночки, дочки паньства Костецкихъ, щѣ жили въ Переволокахъ. Одна зъ тыхъ панночокъ, Ксенія, була доросла, вѣсѣмнайцяти-лѣтня, а друга, Любочка, не була навѣтъ пѣдлѣткомъ, — мала бо всего тѣлько сѣмь лѣтъ. Третього дня Рѣздвяныхъ Святъ выбирали ся они на забавный вечеръ до мѣста. По-за-якъ мати нездужала, а батько не схотѣвъ вхати, то панночки мали перше заѣхати до своихъ мѣйскихъ знаемыхъ, Стефановичѣвъ, и разомъ зъ ними бути на вечерѣ. У Стефановичѣвъ же мали они й почувати та ажъ другого дня вернутись зъ ними въ Переволоки.

Та отъ, ледви выѣхали зъ села въ чисте поле, почали санки йти якось туго, по-малу, — ставъ падати дрѣбный, густый снѣгъ. Наразъ санки зупинились, а вѣзница Филипъ заявивъ панночкамъ, що загубивъ дорогу, та що радъ-бы хочъ яку-небудь дорогу найти, або й до дому вернути ся. — „Отъ, тобѣ й маєшь! — до дому!“ покликнула наполохана Ксенія, котра бажала бути на вечерѣ въ мѣстѣ й побачитись зъ молодымъ Леономъ Стефановичемъ, про котрого говорили, що вѣнъ нареченый

Ксеніѣ. — „Ну! а що-жь вы думаете, паннунцю?“ вѣдказавъ Пилипъ. — „Що-жь мы будемо робить у поли, якъ отаке вѣяти-ме цѣлу нѣчь! То-жь-то, нехай Богъ боронить, небезпечна рѣчь!“¹⁾ Тогдѣ Ксенія тяжко зѣтхнула, неначе зъ розпуки, а Любочка стала плакати, кажучи, що боить ся вовкѣвъ.

Трохи-перегодя Пилипъ, збившись зъ дороги, заѣхавъ до Пѣдгайцѣвъ, де живъ его дядько Кѣндратъ. Отъ и завѣзъ вѣнъ панночекъ до „своихъ“, щобъ у нихъ переночувати. Въ хату ввела ихъ дочка Кѣндратова, молодиця Мотря, — самого-жь господаря не було дома. Коло печи побачили панночки якусь стару жѣнку и дѣвчину лѣтъ дванайцяти, котра гойдала дитину въ колысецѣ, мѣжь-тымъ коли друга дѣвчинка, Любоччиного зросту, сидѣла високо на печи, поглядаючи зъ горы на оруду въ хатѣ. Тота-жь стара жѣнка була матѣрю молодицѣ, а обѣ дѣвчинки — то молодшій ей сестры.

Любочка сидѣла тихенько, а Ксенія розпочала розмову про негоду. Она сподѣвалась, що сего вечера зможе вѣдѣль поѣхати до мѣста, але Мотря сказала, що въ таку заметѣль мабутъ и ранкомъ не могли-бъ панночки туды поѣхати. Тому-то погасла та маленька искорка надѣѣ, що ще доси тлѣла въ серци Ксеніѣ.

Обѣ жѣнки поставили вечеру, а панночки не мѣли й думки ей цуратись, бо таки хотѣлось имъ ѣсти. Пѣсля вечеры Любочка стала зъ усмѣхомъ переглядати ся зъ дѣвчинкою, котра до вечеры злѣзла зъ печи. Незабаромъ они обѣ стояли вже передъ кроснами, а за кѣлька хвилинь Любочка въ товариствѣ той дѣвчинки була вже до половины пѣдъ печею. — „Любочко!“ гукнула до неѣ Ксенія, — „куды ты лѣзешъ?... Ты зовсѣмъ покаляешъ

¹⁾ „Зоря“, 1885; стор. 2.

сукенку!“ — „Ксенечко!“ гукала въ свою чергу Любочка, — „подивись! тутъ телятко!... Иди подивись, яке гарненьке!“ — И въ двохъ зъ малою Настею выдобула зъ-підъ печи на середину хаты малесеньке телятко. Коли-жь Ксенія роздивлялась на него, то озвавъ ся въ колысцѣ хлопчикъ. Мотря взяла его на руки й сѣла зъ нимъ за стѣлъ. Бѣднятко було якесь жовтеньке, а коли Ксенія спыталась, чи не слабує оно чимъ, то вѣдповѣла мати, що ему „вавки“ якійсь за ушками роблять ся, та що казали купати его въ браткахъ. Вѣдтакъ Ксенія сказала Мотри, що дитинѣ треба-бъ давати молока, то она-бъ подужала. — „А де-жь його взяти? Отъ, теперъ-то и було-бъ молоко“, мовила далѣ Мотря зѣтхнувши, „такъ батько хотять продати корову!“ — „На-що-жь то продавати?“ вмѣшавъ ся Пилипъ. — „Грошей пильно треба!“ одказала вже стара. — „Отъ-се-жь старый вѣдвѣзъ трохи до волости, але-жь не всѣ: на всякѣ тамъ податки ще десять рублѣвъ треба дати...“ — „Та черезъ тѣ десять рублѣвъ корову продавати?“ спытала ся Ксенія, — „вона-жь бѣльше стоить!“ — „Ну, то щѣ?“ промовила стара, „знайдеться куды подѣтъ, якъ зостанеться. Отъ, напевно прийдеться ще хлѣбъ купувати, бо у насъ не стане свого!...“¹⁾ Вѣдтакъ господинѣ заходились збирати зъ стола, а Мотря, положивши дитину зновъ у колыску, почала вкупѣ зъ Ксенією слати на полу (на широкому примостѣ коло печи) постѣль панночкамъ и собѣ. Опѣсля Ксенія покликкала Любочку, щѣ сидячи мѣжь двома дѣвчатами гралась уже зъ котикомъ, и стала йи розвивати кучерѣ. Обѣ панночки розмовляли про баль, а Мотря, стоячи коло Ксеніѣ, роздивлялась на ви сукню и спыталась: „Такъ отсе вы на баль вѣдите въ такихъ строяхъ? панночко! Якъ же се

¹⁾ *ibid.*, стор. 14.

вы танцюєте въ тако́й довго́й сукни? — не падаєте?“ — „Нѣ!“ вѣдповѣла Ксенія смѣючись. Мѣжь-тымъ Мотрині сестрички пильнували, якъ Ксенія розвивала кучерѣ Любочцѣ. — „Чого ты, дурна, такъ дивишся?“ пытала меншу дѣвчину Мотря; — „ты може думала, що то такъ росте на головѣ? ха-ха-ха!“ Саме-тогдѣ Настуся зняла зъ-долу кинутый папѣрокъ и стала его уважно розкручувати.

Вкѣнци всѣ поклали ся на полу: Ксенія зъ Любочкою въ-подовжѣ, а Мотря въ-поперекъ, въ ногахъ у нихъ, зъ дитиною коло боку. Стара лягла на печи зъ найменшою дочкою, старша дѣвчина — на лавѣ. Любочка незабаромъ заснула, але Ксеніи не спало ся, бо въ хатѣ було страшенно горячо. Въ стомленѣй ей головѣ снувались думки про Стефановичѣвъ... Ажъ ось телятко пѣдъ печею стало подавати голосъ, а стара мати гукнула на Мотрю, щобы встала й понесла телятко до коровы. Та й опбѣля годѣ було заснути: стали спѣвати пѣвнѣ, гелѣтѣти гуси, а незабаромъ почали вставати стара зъ Мотрею.

Якъ стало вже видно въ хатѣ безъ свѣтла, Ксенія, не заснувши й пѣвъ-години, встала та вдягла ся. Увѣйшовъ у хату Пилипъ и зъявивъ господини, що его дядько приѣхавъ. Старый Кѣндратъ розказавъ вѣдтакъ, що вѣнъ таки бувъ выѣхавъ до дому ще вчора, але блукавъ малоне до пѣвночи й ледви прибывъ ся до будки на желѣзници, де й пѣдночувавъ. — Вѣдъ голосныхъ розмовъ прокинулась Любочка. Приспоривши снѣдане стара розказала Ксеніи, що вѣддала Мотрю за-мужъ за приймака, — думали, якъ лучше, а тымъ часомъ не вгадали долѣ: пѣшовъ Мотринъ чоловѣкъ у вѣйско, — зъ-за чого теперъ всѣ бѣдують.

Вѣдѣзжаючи Ксенія попрощалась зъ господинями й положила на стѣлъ срѣблячками пѣвъ-рубля грошей, —

тихъ, щó були призначені на оплату Любоччиного входу на той забавный вечеръ. — „Отъ“, додала Ксенія, „нехай буде дѣвчатамъ на стяжечки!“ Коли-жъ прощала ся зъ дѣтьми, то при яснóй днинѣ маленькій хлопчикъ здававъ ся ще жовтѣйшій, — „вавки“ на тонкóй шийцѣ выказувались значнѣйше. Повернувши головку, хлопчикъ заглядавъ до телятка. Поглядъ Ксеніѣ перейшовъ такожъ на маленьке телятко. Якійсь рухъ вагованя пройшовъ по єи обличю, — въ виду зъявила ся краска, — она добула портмоне й вынявши папѣрокъ, сказала: „Нá-те, Мотре!... для хлопчика... Тутъ десять рублѣвъ,... нехай батько не продає коровы!... Кормѣте хлопчика молокомъ!“ — И оставивши остовпѣлу Мотрю, котра й не вспѣла подякувати за дарунокъ, Ксенія хутко выбѣгла зъ хаты. — „Ксенію!“ мовила на санкахъ Любочка, — „то-жъ ты вóддала тѣ грошѣ, щó мама дали заплатити за наручницю?“ Але Ксенія дала на се питанє якусь неприхильну вóдповѣдь и мѣркувала собѣ, щó хочъ мати дала ѣй на Рѣздво тѣ грошѣ на дарунокъ, то она може ихъ мабуть повернути, куды хоче.

Якъ обѣ сестры вернулись до дому, то Любочка розказала матери всю пригòду зъ забавнымъ вечеромъ. Ажъ ось приѣхавъ молодой Стефановичъ, бо хотѣвъ довѣдати ся, чому Ксенія не була на вечерѣ. Почались розповѣди, дивуваня, смѣхи. Коли-жъ Леонъ завважавъ наручницю у Ксеніѣ на руцѣ и зъ тои „австралійськои“ окрасы ставъ шуткувати, то Ксенія, зрываючи єѣ зъ руки, сказала паничєви: „Прошу васъ, вóддайте наручницю пани Бѣлецкóй! — скажѣте! щó я єи не куплю: мамѣ не сподобалась...“ „Не правда! не правда! мамѣ сподобалась“; вмѣшалась Любочка, „а тóлько Ксенія грошѣ вóддала“. И почало дѣвча розповѣдувати... Але-жъ Ксеніѣ вже не було

въ хатѣ. Леонъ знайшовъ єѣ въ батьковѣмъ кабинетѣ й горячо поцѣлувавъ єи руку — безъ наручниць.

Хочъ се оповѣданє зъявляє деякї прикметы идилличной картины, то все-жь доторкнула ся тутъ Пчѣлка до болючого боку побуту суспѣльного, бо вказала на тєє, що бѣдїй люде побивають ся злиднями, мѣжь-тымъ коли вышїй версты суспѣльности тратять на забавы грошѣ, котрыми могли-бъ прийти въ помѣчь своимъ бездольнымъ братамъ. А вже-жь въ тыхъ сутѣнкахъ суспѣльныхъ невзгодинѣ благословить ся теперь на свѣтъ. До найменшого брата нахиляють ся серцемъ уже й деякї паны, а найпаче молоде ихъ поколѣнє переймає ся подекуды новыми идеями, — свѣтломъ правды и любви.

*

*

*

У згаданѣмъ листѣ зъ дня 13. лютого 1892. р. Оле-на Пчѣлка просила автора сєє исторїѣ литературы, щобъ вѣнѣ не вважавъ єѣ „последователькою“ Марка Вовчка. Осъ щѣ писала она мѣжь иншимъ въ єѣ справѣ: „Я хочу сказать, що не въ той слѣдъ иду я, въ якїй ишовъ Марко Вовчокъ и сучаснї єму авторы: я етала на нове поле, — хочъ властиво сказавши тѣлько на свѣжу ниву того-жь самого поля украинськой письменности, украинського жит-тя“. — И справдѣ, Пчѣлка вступила на свѣжу ниву то-го-жь самого народного поля, бо намагала суспѣльно-на-ціональнїй напрямъ сучасной литературы выдвигнути на першїй плянъ украинськой письменности, немѣвь-бы хотѣла показати, що полагодженє суспѣльного пытаня безъ національного розвою на Украинѣ не принесло-бъ єи землякамъ нѣякого хѣсна. Ту свою думку проявила Пчѣлка найпаче у своѣмъ оповѣданю „Свѣтло прав-ды й любви“.

Се оповѣданє вызначує ся всякими прикметами на-ціонального патріотизму и горячою любовью авторки до

низшихъ верствъ суспѣльности, — оно вважає ся не тѣлько гарнимъ беллетристичнымъ творомъ, але й вѣрною картинкою етнографичною. Шкода тѣлько, що доси не надруковано цѣлого писаня, изъ-за чого годѣ подати поглядъ на характеристику головныхъ дѣячѣвъ въ сѣмъ оповѣданю. Хоча-жь другою частиною повѣсти не доведено до кѣнца, дарма, що дожидаємо ще третьою частиною сего твору, то все-жь можна вже теперъ сказати, що „Свѣтло правды й любви“ має литературну стѣйностъ изъ-за мистецкого кольориту въ малюнку важнѣйшихъ типѣвъ и за-для живого драматизму въ оповѣданю авторки, що вызначає ся гуманними идеями, яснымъ свѣтоглядомъ и тепломъ нѣжного жѣночого серця. Можна-бъ Пчѣлцѣ тутъ лишь се закинути, що не придержує ся едности дѣѣ въ оповѣданю, що навкруги головныхъ дѣячѣвъ она групує безлѣчь особѣвъ, котрѣ зъ волѣ авторки стають ся подекуды вызначными типами, та що деякѣ эпизоды не вяжуть ся, якъ слѣдъ, зъ темою оповѣданя.

Героемъ оповѣданя є Петро Пѣдгѣрний. Батько его, Полтавець, оселивъ ся въ Красному на Воляни, и бувъ землемѣромъ при одному мировому зѣздѣ. Коли-жь вѣнъ умеръ, то бѣдна его жѣнка горювала зъ дѣтьми. Саме-тогдѣ найстаршій сынъ, Петро, скѣничивъ науки, и, не дѣставши мѣсяца учителя, ставъ „письмоводителемъ“ у Красняньского мирового судѣ, Анатоля Ухтомцева, котрый пѣднѣсь ся на верхъ при „обрусенно“ южнозападного краю. У того судѣ бувавъ иногдѣ Сергій Хотько, Кивецъ, що, бывши урядовцемъ, одруживъ ся зъ панночкою аристократичного роду. Дочка ихъ Евгения росла пѣдъ доглядомъ тѣтькокъ, генеральшѣ и професоршѣ, та й сама мати пильнувала донѣ, щобъ не псувались у неѣ манеры. Трохи-перегода панѣ Хотькова полюбила спѣвака оперы италіяньской, и стала зъ нимъ вѣздити саньми на трой-

кахъ. На одній зъ такихъ проѣздокъ простудилась и вмерла запаленємъ легкого. Хотько продавъ вѣдтакъ землю въ Киѣвщинѣ и купивъ собѣ маєтокъ пѣдъ Краснымъ. Якъ не стало его жѣнки, то генеральша вѣдступила ему свою економку до господарства, до догляду въ домѣ и за дѣвчинкою. Се була Нѣмкиня Емилія Францовна, котра вмѣла здобути собѣ велику владу дома; тѣлько-жъ Евгенія, скѣичивши науку въ гимназїи, не думала вѣ корити ся, та супроти неї часто зъявляла свою волю.

Хотько приѣздивъ до Ухтомцева иногдѣ зѣ своєю дочкою, и вѣдтакъ панна Евгенія бачилась неразъ зъ Петромъ Пѣдгѣрнымъ, котрый бувъ „правою рукою и правымъ окомъ судѣ“. Правду сказавъ разъ Петрови Ухтомцевъ, що тѣй панночцѣ бракує рѣвности и чогось тоншого въ способѣ себе вести — у всѣй манерѣ¹⁾, бо Евгенія не придержувалась паньскої етикеты, а поверталась свѣбѣдно зъ людьми, не зважаючи на те, чи хто панъ, чи бѣдакъ. Пѣдгѣрный давъ вѣ Шевченкового Кобзаря, котрого она дѣтѣль мало читала. И отъ, незабаромъ та панночка стала щирою Украинкою, и, ввѣйшовши разъ у хату бѣдної матери Пѣдгѣрного, просила Людмилу, сестру его, щобъ взяла одну роботу, — се-бѣ-то щобъ вышила вѣ украиньску сорочку. Ба, трохи перегода Евгенія призналась Петрови на польованю, що за-вдяки ему перебула она метаморфозу свого дотеперѣшнього побуту. „Вы кинули нове свѣтло въ мою думку, въ мою душу“, мовила она, — „и всѣ темнї стороны моего житя стали выразиѣйшїи передъ моими очима. Те, що перше невыявно гнѣтило мене, теперь гнѣтить, мучить мене бѣльше! Вся зъужитѣсть моеї атмосферы стала для мене зовсѣмъ видною и душиить мене тутъ, душиить-ме й тамъ, якъ вернемось зъ-вѣд-

¹⁾ ibid, 1887; стор. 197.

си. Менѣ мрѣється теперъ инше около, просторе й яснѣ!
Замѣсьць того „свѣта“ зъ его неправдою и огидою я бачу
теперъ справжнє свѣтло: свѣтло правды и любви дѣйстви-
нои!¹⁾

Опѣсля не було вже тайною, що Евгенія Хотькѣвна
полюбила патріота-Украинця, Петра Пѣдгѣрного. А вже-жъ
Петро проповѣдувавъ мѣжь своими знаємыми такі думки,
котрі справдѣ зъявили его горячимъ прихильникомъ идеѣ
національної. Осъ-щѣ говоривъ вѣнъ Бриневичеви, котрий
бувъ домашнимъ учителемъ Сашѣ, сына судѣ, и визна-
чувавъ ся думками радикальними. „Вы ставите рѣзку
межу“, говоривъ Пѣдгѣрный; — „по одинъ бѣкъ паньство,
експльоататоры, здирщики, а по другій — пригнетеный, тер-
плячій всяке лихо народъ. Гараздъ! И вы хочете повести
той мученый народъ проти його гнобителѣвъ, експльоата-
торѣвъ! Але-жъ прослѣдѣте вы пыльнѣйше ту межу посе-
редѣ „мучителями“ й „мучениками“, и вы побачите, якъ
ѣѣ треба буде посувати низше, — якъ вона поплутана!
Останнимъ часомъ я мавъ змогу ближе приглянутись
до народного громадского жита и можу васъ запевнити,
що въ самому народови широко розкоренилась експльоа-
тація й утисканє старшимъ меншого, та хочъ екблько
небудь мѣцнѣйшимъ — слабѣйшого. Подивѣте ся, щѣ ро-
бить ся въ волостныхъ справахъ, де народъ у всякѣмъ
разѣ має значне право вѣльного орудованнѣ; — гляньте,
яка тамъ неправда, якъ душитъ тамъ сильнѣйшій зъ на-
рода — слабѣйшого, се-бѣ-то дрѣбный волостный уряд-
никъ зъ народа, або заможнѣйшій господарь — голоту!
Власне-жъ панамъ, посередникамъ та судіямъ приходитъ
ся вмѣшувати ся въ волостнѣ розпорядки, щѣбъ касувати
ту кривду“²⁾. — Коли-жъ Бриневичъ натякнувъ на тее,

¹⁾ *ibid.*, стор. 219.

²⁾ *ibid.*, 1888; стор. 97.

що нове жите поветало-бъ на руинахъ паньского побуту, то Пѣдгѣрний вѣдповѣвъ ось-що: „Нове жите — по тому-жь самому зразку! Перемѣнились бы тѣлько стовпы громадської будовы, одні на мѣсце другихъ, и бѣльше нѣчого! Послѣдні стали-бъ першими — и, не мавши морального, доброго переконаня, а тѣлько выдерши кращій шматокъ у иншихъ, стали-бъ такъ-само боронити його братови, — стали-бъ такъ-само утискати низшого!“ — Та отъ Бриневичъ попрѣкнувъ Пѣдгѣрного, що по его думцѣ треба-бъ залишити боротьбу и по-овечому корити ся. Тогдѣ-жь озвавъ ся Петро: „Нѣ, бороти ся зо всѣмъ лихомъ треба, на кождѣмъ ступни, де кому приходити ся, — але треба добирати разумныхъ способѣвъ, щобъ вони привели до путнього кѣнця. У великому дѣлови треба шукати великихъ пѣдставъ! Хотите перестановити громадську будову, то не идѣте о-слѣпъ, а несѣте й свѣтло до свои працѣ! Безъ культуры, безъ розуму, безъ свѣтла доброго братського почуваня й людської любви у всѣхъ станахъ, — безъ національного самопѣзнаня, поваги до себе й другого, — нѣчого не буде!“¹⁾

Коли Пчѣлка своими повѣстями заняла вызначне мѣсце въ нашѣй литературѣ, то, судячи по живѣмъ драматизмѣ дѣяльогѣвъ въ оповѣданю, можъ було сподѣватись, що она й драматичными творами збогатить нашу письменнѣсть. Та отъ, авторка написала лишъ одинъ драматичный твѣръ, се-бѣ-то побытовый жартъ (водевиль) въ одній дѣи п. з. „Сужена не огужена“, що его надруковано въ Киевѣ 1881. р. Опроче зладила она (1884) ще перерѣбку комедій Островского „Бѣдная невѣста“ въ чотырьохъ дѣяхъ. Сю комедію назвала Пчѣлка „Свѣтловою рѣчью“, и, не надрукувавши єѣ досѣль, передала

¹⁾ *ibid.*, стор. 98.

євъ Михайлови Старицькому, аранжерови українськои трупы театральнои въ Россіи.

Про водевиль „Сужена не огужена“ спбмнула Пчблка въ автобіографіи, що она положила въ пієску доволѣ серіозну тему, — осмѣяне „ташкенцѣвъ, котрї готовї за- для карієры кидати свою кранну“¹⁾. А вже-жъ намъ здає ся, що въ сѣмъ водевилю авторка не осмѣяла „ташкенцѣвъ“, а бблшь попрѣкнула сатирою Марію Василѣвну, немолоду жбнку городского обывателя, Ивана Перепелицѣ. Єи бо серце було загорѣлось любовою до молодого Василя Хорошого, котрый для карієры выбиравъ ся въ край Оренбургскій, але въ домѣ того обывателя довше зупинивъ ся, по-за-якъ подобавъ собѣ сестру Маріѣ, молоденьку вдову Варочку, и перегодомъ зъ нею одруживъ ся. Засновкомъ интриги въ сѣмъ побытовомѣ жартѣ є заявленє Перепелицѣ супроти Хорошого, що гарна Варочка — єго жбнка. Вбден виходять комичнї ситуаціѣ, котрї пбдносять ся найпаче любощами Маріѣ Василѣвны до Хорошого. Та отъ, вкбнци розкаявъ ся Перепелиця, що ради зовицѣ вбдцуравъ ся вбдѣ жбнки, и сказавъ, що въ останньому заповѣтѣ напише: „сужена не огужена“. Коли-жъ интрига сєго водевилю засновує ся на обмѣнѣ особбъ, то й штучно вытворенї комичнї ситуаціѣ кбнчать ся трохи недоладно. А вже-жъ легенькїй водевиль не має претенсіѣ до комедїѣ, списанои пбсля правилъ драматургїѣ. Опроче Пчблка, зладивши сєю пієсу, вволила лишъ волю звѣстной Полтавки, панѣ Милорадовичъ, котра бажала, щобъ ся авторка написала що-небудь для невеликои сцены, — тблько абы було „свѣженьке, веселеньке и не трудне для постановы на сценѣ“²⁾.

1) „Зоря“, 1888; стор. 17.

2) *ibid.*

Олена Пчѣлка сповнює вѣрно свою миссію, яку собѣ поставила вѣ литературному своєму змаганю, ступивши на нове поле української письменности. Народнїй святощѣ суть идеаломъ єи чутливої душѣ, и вѣдтакъ письменними своїми творами прямує она до того, щобъ наша литература визначувала єя прикметами суспѣльно-національними. Зъявивши доси плѣдну словесну дѣяльнѣсть, не кидає она й теперъ пера, а все ще komponує то поезію, то оповѣданя. Отъ, щѣ пише она до автора сєй исторію литературы про теперѣшнїй свої змаганя: „Живу не при злидняхъ и не при якихсь виключно тяжкихъ обставинахъ, котрї бы менѣ не давали змоги писати, — хотъ зновъ таки й не на стѣлько рожевї тї обставины, щобъ сприяти писанню. У всякѣмъ разѣ потребуєся напруженя моєї власної енергїю для того, щобъ писати: нѣщо зъ мого найблизчого окола до того не заохочує, хутиѣй — заважає тому. Кидати-жъ писання все таки не думаю; — богато маю рѣзнихъ, давнихъ и новѣйшихъ розпочатихъ писань. Може покѣнчаю ихъ, а може напишу зовсѣмъ новї. Се покаже часъ, а сили ще маю доволѣ“¹⁾.

Велична патріотка спонукала и своїхъ дѣтей, Ларису (Леся Украинку) и Михайла (Михайла Обачного) до писаня вѣ мовѣ української, и може вже втѣшатисъ визначними успѣхами ихъ на нивѣ рѣдної словесности. Найпаче-жъ Леся Украинка є вже звѣтна на Русь-Украинѣ своїми вдатними стихотворами и митецкими перекладами деякихъ Гайновихъ поезій.

*

*

*

Лариса Косачѣвна (Леся Украинка) родила єя 14. лютого вѣ 1872. р. вѣ повѣтовѣмъ мѣстѣ Звягелѣ (Новоградѣ-волинському) Волинської губернію. Зъ-першу вчи-

¹⁾ Письмо зъ д. 13. лютого 1892/ р.

ла єѣ и старшого Михайла сама мати, — а потѣмъ ходили до нихъ учителѣ, щѣ вчили ихъ по гимназійноѣ програмѣ зъ деякими вѣдмѣнами. Лариса вчилася вкупѣ зъ братомъ такожъ латиньскоѣ и грецкоѣ мовы. Вѣ наслѣдокъ сего она може вѣльно читати Гомера вѣ первотворѣ, то-жъ и перекладає єго на мову украиньску. До пятьнацятѣ року житя Михайло бувѣ дома, потѣмъ вступивѣ до гимназій по экзаменѣ вѣ пятау класу, а вѣдтакъ ставѣ студентомъ Киѣвскоѣо університету. Ларисы-жъ не вѣдала мати до гимназій, бо не любить сєѣ школы, — опроче слабкѣсть здоровя Ларисы навѣть не дозволила-бѣ ѣѣ бути вѣ якѣй-небудь школѣ. Подужавши вѣ цѣлющихъ купеляхъ Лариса почувася себе теперъ бадьорно, ѣ дуже багато займає ся литературою. Зъ матѣрю вивчила она нѣмецку ѣ французку мову, сама-жъ вивчилася ще по-польски ѣ по-италіяньски. Тому-то ѣ перекладає она изъ всѣхъ сѣхъ мовъ, а найпаче зъ нѣмецкоѣ, класичнѣ творы на мову украиньску. Про Ларису ѣ Михайла пише вѣдтакъ Пчѣлка вѣ згаданѣмъ листѣ ось-щѣ до автора сєѣ исторіѣ литературы: „Вѣ дѣтей менѣ хотѣло ся перелити свою душу ѣ думки, — и зъ певностю можу сказати, щѣ менѣ сє удало ся. Не знаю, чи стали-бѣ Леся ѣ Михайло украиньськими литераторами, коли-бѣ не я? — може-бѣ стали, але хутѣѣ, щѣ нѣ.. Вѣдѣ батька вони не могли-бѣ навѣть навчитися украиньскоѣ мовы, бо вѣнѣ нею не вмѣє говорити. Власне я „наважила“, и завше окружала дѣтей такими обставинами, щѣбѣ украиньска мова була имѣ найблизшою, — щѣбѣ вони зъ-малку пѣзнавали єѣ якъ-найбѣльше. Життя зо мною та посередѣ волянськоѣо люду сприяло тому“.

Леся Украинка почала писати дуже рано, — бо вѣ одинацятѣмъ роцѣ житя, и вѣдтакъ у Львѣвскѣѣ „Зорѣ“ надруковано 1884. р. два єѣ стихотворы: „Конвалія“ (стор.

186) и „Сафо“ (стор. 195—196). Въ першому стиху („Конавалія“) зъявила Леся Украинка наклѣвъ до романтизму, ба й въ поезіяхъ, надрукованыхъ у Львовѣ 1887. р. въ жѣночѣмъ альманаху „Першій Вѣнокъ“, находимо балладу „Русалка“, писану въ 1885. р., хоча въ трьохъ иншихъ стишкахъ, а найпаче въ стихотворѣ „Поле“ добачаємо бѣльшь новѣйшій напрямъ словесности. — По-мѣжъ пѣзнѣйшими поезіямм Лесѣ вызначуе ся „Вязень“ („Зоря“, 1889; стор. 385). Въ сѣмъ-то стихотворѣ видимо наклѣвъ до реализму, бо ось тутъ зъобразила Леся нещасного вязня, щѣ въ темници понурый, смутный край вѣкна сидить. Передъ вѣкномъ — сѣльска, широка путь, а по нѣй идуть чужій, байдужій люде. Хто йде, хто ѣде — на темницю гляне, — холодный поглядъ! Тутъ конае жива душа, — нѣхто-жъ того не чуе и не знае. Ажъ ось иде дорогою жѣнка молода — сумна, убога та блѣда, — а на рукахъ несе малу дитину, обгорнену въ подерту сѣрачину. Побачивъ вязень ту жѣнку и зрадѣвъ, — се-жъ его дружина, — а се его дитинонька. — „Здоровъ бувъ, любый!“ промовила жѣнка крѣзь сльозы. Але весела й жвавенька малá Марусенька залепетала: „Куку-куку! а де ты? тутъ? татусю! Вѣзьми на руки, поцѣлуй Марусю!“ — Здавалось бѣднему дитяти, щѣ татко жартами сховавъ за краты. А тато ручку донѣ цѣлувавъ и гѣркими сльозами обливавъ. И промовила жѣнка, щѣ бѣдне дитятко радѣе, — его ще й лихо не дѣймае, дарма, щѣ вже другій день, якъ у нихъ хлѣба немае. — „Въ недѣлю ще за той нещасный хлѣбъ остатню худобу жидъ загрѣбъ“, мовила она далѣ, — „продавъ за довгъ остатню корову!“... И сльозы перебили жѣницѣ мову, — до камѣня холодного припала й гѣрко-гѣрко зарыдала. Тогдѣ й дитина почала квилити й зѣ-тиха просила въ матери ѣсти. — „Прощай!“ промовила жѣнка понуро до чоловѣка, и пѣсадила дитину до

вѣконця, а тато цѣлуючи свою донечку давъ їй скоринку невѣдльничого хлѣба. Якъ же они вѣдѣшли, то вязень дививъ ся за ними, — теперъ не плакавъ вѣнъ и не рыдавъ, — на очахъ у него сльозы не блищали, — они на сердце камѣнемъ упали! И заломавъ вѣнъ свои руки зъ журбою и тяжко зѣтхнувъ кажучи: „Охъ! краще-бъ мы не бачились зъ тобою!“...

Леся Украинка видячи бѣдныхъ людей бажає имъ долѣ-воль и въ стихотворѣ „Рыданья“ звертає ся ось-такою апострофою до волѣ й до бѣдного люду:

Ой де-жь бо ты воле, ты зоре таємна?

Чому ты не зѣйдешъ на землю изъ неба?

Осіяти землю безщасную треба!

Ты бачишь, якъ все въ насъ покрыває нѣчь темна?

Ты чуєшь, якъ правду неправда скрѣзь бере?

Ой горе!

О люде мѣй бѣдный, моя ты родино!

Браты мои вбогѣ, закутѣ въ кайданы!

Палають страшнѣ незагойнѣ раны

На лонѣ у тебе, моя Україно!

Кормигу тяжку хто розбить намъ поможе?

О Боже!

Поетка вѣрить въ лучшу будущину народу, бо каже въ сѣмъ стихотворѣ, що душа недолуга повстане и буде боротись до загину, — або загине, або переможе! — „Або погибель, або перемога!“ каже она вѣщимъ духомъ, — сѣ двѣ дороги передъ нами стане!... Котра зъ сихъ двохъ намъ судить ся дорога?... Дарма! повстанемъ, бо душа повстане!“¹⁾

¹⁾ „Народ“. Львів, 1891; стор. 115—116. — Въ „Народъ“ (1891) надруковано такожъ перекладъ зъ Виктора Гюго п. з. „Бѣднѣ люде“ (стор. 173—175), що єго присвятила Леся Украинка своему дядькови Михайлови Драгоманову.

Леся, идучи слѣдомъ за матѣрю, любує ся такожь въ библійныхъ мотивахъ и вѣдтакъ на таку тему написала она гарный стихотворъ „Самсонъ“¹⁾.

Стихотворы Лесѣ Украинки друковано у Львѣвскихъ часописяхъ и выданняхъ, якъ въ „Зорѣ“, въ жѣночѣмъ альманаху „Першій вѣнокъ“, въ „Дзвѣнку“, въ „Народѣ“, въ Буковиньскѣмъ православиѣмъ Календарѣ (1891) и въ Буковиньскѣй Библиотецѣ для молодѣжи. Въ „Зорѣ“ надруковано такожь переклады деякихъ стихѣвъ нѣмецкого поета Гайного²⁾ и перекладъ частинки поемы Мицкевича „Конрадъ Валленродъ“³⁾. Переклады зъ Гайного находятъ ся такожь въ иллюстрованѣмъ Календарѣ товариства „Просвѣта“ на рѣкѣ 1892. Вѣдтакъ Олена Пчѣлка выдала у Львовѣ 1892. р. „Книгу пѣсенъ Гейнриха Гейне“ въ перекладѣ Лесѣ Украинки й Максима Стависького. Въ „передмовѣ“ сказала Пчѣлка мѣжь иншимъ осьщо: „Скѣлька нашихъ молодыхъ литературныхъ силъ, зложивши литературну громадку, взяли ся думки, подати на украиньскѣй мовѣ цѣлый рядъ перекладѣвъ зъ славутныхъ свѣтовыхъ авторѣвъ, выбираючи до перекладання выдатнѣйшій ихъ творы. Першою працею сеи громадки, працею зовсѣмъ выготовленою до друку, выйшла „Книга пѣсенъ“ Гейне, черезъ щѣ вона й уявляється на свѣтѣ першою.... За якимъ часомъ мається выйти украиньскѣй перекладъ и иншихъ творѣвъ Гейне; одночасно выготовляють ся громадкою переклады зъ иншихъ славно-звѣстныхъ свѣтовыхъ авторѣвъ, французькихъ, англійськихъ, италіянськихъ, польськихъ и росіійськихъ. — Въ нашѣй литературѣ ще такъ многі питання не рѣшені, щѣ зостається не зважене ще й те, надъ чимъ намъ бѣльше

¹⁾ „Зоря“, 1892; стор. 186—189.

²⁾ *ibid.*, 1889., стор. 5; — 1890., стор. 371.

³⁾ *ibid.*, 1887; стор. 167—168.

треба клопотатись? чого бѣльше постачати, чи оригінальнихъ творѣвъ, чи перекладѣвъ? Зоставшись при думцѣ про бѣльшу користь оригінальнихъ творѣвъ, деякі нашій видавництва зовсѣмъ виключили всякі переклади, хочъ бы й найкращі, хочъ бы зъ найславутнѣйшихъ авторѣвъ. Маючи-жъ таку свою думку, що добрі переклади добрыхъ авторѣвъ однаково потрібні, якъ и власні добрі працѣ, нагадаю при тѣмъ, що кожна литература, зовсѣмъ не виявляючи тымъ якогось свого убожества, чи занедбання власнои творчости, клопочеться объ тѣмъ, щобъ мати въ себе переклади найкращихъ творѣвъ иншихъ литературъ. А для письменности такои молодои, якъ наша, въ котрій справжня литературна мова тѣлько-що починає вироблятись, — переклади (звычайно, переклади добрі) мають бути ще користнѣйші, нѣжъ для якои иншої, бо, даючи багатый свѣтовый змѣть, творы славутныхъ метцѣвъ слова, стилю мають багато послужити, при пильнои праці перекладачѣвъ, до выробу вдатнои, добѣрної литературнои мовы нашої“... (стор. V—VI).

Треба признати, що переклади „Книги пѣсень“, які зладила Леся Украинка, вважають ся справдѣ вдатними такъ гарною мовою, якъ и вѣрнымъ вѣдданѣмъ думокъ первотвору. Леся наблюдала не тѣлько метричный складъ, але намагала писати такожъ правильнымъ римомъ.

Саме-теперь друкує ся у Львовѣ збѣрникъ стихотворѣвъ Лесѣ Украинки п. з. „На крылахъ пѣсень“.

Она писала дещо такожъ прозою. Въ „Зорѣ“ (1889. р., стор. 24—25) помѣщено образокъ зъ житя п. з. „Така єи доля“. Въ сѣмъ творѣ добавчаємо манѣру оповѣданя Марка Вовчка. Вѣдтакъ у „Дзвѣнку“ находимо казочку п. з. „Бѣда навчить“ (1891; стор. 186—187). Не надруковано повѣсти „Жаль“, що єѣ пѣслано Олеси Озаркевичевѣй для жѣночого альманаху.

Вкупъ зъ братомъ Михайломъ зладила Леся перекладъ Гоголевыхъ „Вечерницъ“, що ихъ надруковано вѣдтакъ у Львовѣ 1885. р.¹⁾

Самъ же Михайло Косачъ пѣдъ криптонимомъ „Обачный“ змалювавъ образокъ п. з. „Рѣздво пѣдъ хрестомъ полудневымъ“²⁾, и написавъ розповѣдь, присвячену матери, п. з. „На огнище прогресу“³⁾. Опроче зладивъ вѣдъ перекладъ розповѣди В. Короленка п. з. „У великодну нѣчь“⁴⁾. Ёсть у него ще переклады зъ деякихъ англійскихъ творѣвъ Бретъ-Гарта, зъ польскихъ творѣвъ Сѣнкевича и т. и. — Поки-що треба намъ здоволитись симъ починомъ литературной дѣяльности Михайла Обачного. Ёго образокъ „Рѣздво пѣдъ хрестомъ полудневымъ“ вызначуе ся оригинальнымъ кольоритомъ малюнку, хочъ зъявляе тему подекуды перемелену. Вѣдтакъ розповѣдь „На огнище прогресу“ пригадуе намъ манеру казокъ Андерсена.

19. Левъ Василовичъ (Левъ Сапогѣвскій)⁵⁾.

Ё на свѣтѣ люде, що имъ вѣтеръ все вѣе въ очи, — що въ голодѣ й холодѣ побивають ся злиднями й недолею, хочъ они й вызначують ся таланомъ и гарными при-

¹⁾ Порѣвн. „Исторію литературы русской“, III. 2; стор. 1081.

²⁾ „Зоря“, 1889; стор. 392—393.

³⁾ *ibid.*, 1891; стор. 205—206; 227—230.

⁴⁾ *ibid.*, 1889; стор. 79—81. — Въ замѣтцѣ написала тутъ Пѣдла дещо про творы В. Короленка (стор. 79).

⁵⁾ Литература: „Левъ Василовичъ (Сапогѣвскій)“. Посмертна згадка. Написавъ Володимиръ Маслякъ. („Зоря“, 1883; стор. 167—168). — Порѣвн. Иллюстрированный Календаръ товариства „Просвѣта“ на рѣкъ 1884; стор. 52—54. — Деякі звѣстки про жите Льва Василовича-Сапо-

кметами душѣ, — хочь зъявляють запопадливу працю въ хосенѣ суспѣльности. Такимъ безталаннымъ чоловѣкомъ бувъ Левъ Василовичъ.

Вѣнъ уродивъ ся 11. квѣтня 1858. р. въ Скалѣ, мѣстечку повѣту Борщѣвского на Подѣлю галицкѣмъ, де отець его Иванъ бувъ лѣсничимъ въ добрахъ графа Голуховского¹⁾. Левъ бувъ найстаршимъ мѣжь пятьма сынами и трьома дочками своихъ батькѣвъ. Зъ-першу вчивъ ся вѣнъ въ народнѣй школѣ въ Лосячи, селѣ Борщѣвского повѣту, а вѣдтакъ въ нормальнѣй школѣ въ Скалѣ, де приняли его въ клясу четверту. Опѣсля пѣславъ его батько въ гимназію въ Бучачи. Живучи тутъ у вогкихъ кватирахъ молоденькѣй Левъ попавъ въ тяжку недугу ревматизму, за-для котрой бувъ приневоленный покинути науку, скѣнчивши третю клясу гимназіяльну. Приѣхавши до батькѣвского дому, не встававъ вѣнъ бѣльше року зъ лѣжка. Коли-жь трохи подужавъ, то дѣставъ вѣнъ (1. вересня 1876. р.) мѣце провизоричного учителя народного въ Сапоговѣ, селѣ Борщѣвского повѣту. Тутъ бѣдувавъ вѣнъ зъ-першу чи-мало, бо, хочь свои обовязки сповнявъ запопадливо й щиро, мусѣвъ вдоволитись платою рѣчныхъ 127 зол. р. Та ба, добрый сынъ помагавъ матери-вдовѣ: одного молодшого брата удержувавъ своими грѣшми въ Бучачи, а другого повелось ему помѣстити въ конвѣктѣ у отцѣвъ Василянѣ. Зъ перегадомъ пѣддавъ ся вѣнъ въ вересни 1878. р. испитови вѣ Львовѣ й одержавъ квалификацію на учителя шкѣлъ народныхъ. Вѣдтакъ бувъ вѣнъ учителемъ въ Сапоговѣ до р. 1879.

гѣвского подали авторови сей исторіѣ литературы Иванъ Ляторовскѣй, священникъ Сапогова, та й професоры Олександръ Стефановичъ и Корнило Заклинскѣй.

¹⁾ Иванъ Василовичъ бувъ родомъ зъ Буковины, де батько его бувъ священникомъ.

Въ сѣмъ селѣ умѣвъ вѣнъ зъеднати собѣ любовь и поважане не тѣлько у громадянъ, але й у священника, Ивана Ляторовского. Сей-то свѣчный патріотъ пѣзнавши у Васильовича щиро душу, ставъ его приятелемъ и вѣддавъ ему свои дѣти въ науку. А вже-жъ Левъ, пѣкляючи ся щиро шкѣльною дѣтворю, не залишавъ и свои науки, а читавъ цѣлыми ночами, користуючись библиотекю Ивана Ляторовского, и книжками, якѣ найшовъ у Добровольского, учителя въ Борщевѣ. А по-за-якъ вѣнъ сѣльскихъ дѣтей вельми любивъ, то вчивъ ихъ не тѣлько въ школѣ, але й у себе дома, а бѣднѣйшимъ дававъ у себе неразъ пристановище въ ночи. Про свою тогдѣшню долю говоривъ вѣнъ приятелямъ ось-що: „Простый людъ навчати — се розкѣшь! — ну, та що-жъ? кобы не лихѣ зверхники!“ Такого недоброго зверхника добачавъ Васильовичъ въ инспекторѣ шкѣльнѣмъ, котрый ему неразъ закидувавъ, що рускѣ школярѣ не вмѣють говорити по-польски; — а впрочѣмъ найшлись пѣдлѣ товаришѣ, що оклеветували Льва передъ инспекторомъ, мабуть-то вѣнъ Москаль и соціалистъ. И отъ, той инспекторъ, що давнѣйше хваливъ „учтиву працю“ Васильовича, коли побачивъ въ тецѣ его початокъ повѣсти „Татарска бранка“, въ наслѣдокъ тыхъ доносѣвъ озвавъ ся до него зъ докоромъ: „Лучше-бъ вы зробили, якъ бы писали выказы шкѣльнѣ, нѣжъ по рускихъ газетахъ!...“¹⁾

Тому-то зъ Сапогова перенесено Васильовича до Скалы, де бувъ молодшимъ учителемъ до р. 1880. Опѣсля вѣдъ р. 1880. до 15. липня 1882. р. бувъ учителемъ въ Вѣльхѣвци надъ Днѣстромъ. Хотячи-жъ зрѣбити мѣсце учительцѣ, що й до-теперъ учить дѣтей въ тѣмъ селѣ, заявивъ вѣнъ Радѣ шкѣльнѣй, що хоче уступитися изъ

¹⁾ „Выврана картка зъ мои автобіографіѣ“. („Зоря“, 1882; стор. 296—297).

своєи посады въ хосенъ тои учительки, и вѣдтакъ просивъ, щобъ выначено єму инше мѣсце. Але Рада шкѣльна не дала єму вже нѣякои посады. — Уже вѣдъ р. 1876. листувавъ ся Василевичъ зъ Иваномъ Франкомъ, прочитавши єго фантастичну повѣсть „Петрѣѣ и Добошуки“. Коли-жь въ 1880. р. арештовано Франка въ Яблонѣвъ, Коломыйского повѣту, то у Василевича вѣдбулась ревизія и вѣдтакъ стоявъ вѣнъ пѣдъ доглядомъ полиціѣ.

Въ 1882. р. приѣхавъ Василевичъ до Львова. Жалѣбно ставало серцю, слухати оповѣданъ про єго безталанне житє, — про безсоннїи ночи, про голодъ и холодъ та инші невзгодины, якї терпѣвъ вѣнъ въ часѣ довголтнїи недуги на селѣ. У Львовѣ пригорнувъ єго до себе професоръ Омелянъ Партицкїй, редакторъ „Зорѣ“, щѣ вже вѣдъ р. 1880. помѣщувавъ єго повѣсти у своѣмъ литературно-наукѣвѣмъ писемѣ. Такъ отже ставъ Василевичъ стѣйнымъ помѣчникомъ при редакціи. Одначе й вѣ Львовѣ знемагавъ вѣнъ часто тѣломъ, хоча духъ єго зъявлявъ ся дѣяльнымъ безъ впину. Недужому прийшлося лежати въ головному шпиталю, а вѣдтакъ выѣхавъ вѣнъ на село до свого приятеля, Омеляна Друка, щѣ бувъ учителемъ въ Целѣвѣвъ, Гусятынського повѣту. Тутъ и вмеръ Василевичъ 8. мая 1883. р. — Володимиръ Маслякъ, присвячуючи покѣйникови посмертну згадку, наводить отъ-єї слова Тараса Шевченка:

Одинъ у другого пытаємъ,
 На-що насъ мати привела?
 Чи для добра, чи-то для зла?
 На-що живемъ? чого бажаємъ?
 И не дѣзнавшись умираємъ,
 А покидаємъ дѣла...¹⁾

* * *

¹⁾ „Зоря“, 1883; стор. 167.

Левъ Василевичъ (Сапогѣвскій) придбавъ собѣ въ исторіи руской литературы годяще мѣсце своими повѣстками й новелями. Осъ и они :

1. „Смерть зъ любви“. Новеля („Зоря“, 1880; стор. 215—219; 231—233).

2. „Троитель“. Гумореска (ibid., стор. 309—311).

3. „Марійка“. Оповѣдане зъ народного жита („Зоря“, 1881; стор. 32—34; 49—52).

4. „Кавяря пѣдъ Трефовою Дамою“. Оповѣдане зъ вояцкого жита (ibid., стор. 262—264; 280—282).

5. „Придыбашка зъ дороги“. Гумореска (ibid., 1882; стор. 55—56).

6. „Безвиннй“. Изъ споминокъ Льва Сапогѣвского (ibid., стор. 165—169).

7. „Вырвана картка зъ моєи автобіографіѣ“ (ibid., стор. 279—281; 295—297).

8. „Пригода новоженцѣвъ“ (ibid., стор. 362—363).

9. „Скринка на листы“ (ibid., стор. 380—381).

10. „Петрѣвъ день“. Оповѣдане Гринька Недотятки (Календарь товариства „Просвѣта“ на рѣкъ 1882; стор. 44—45).

11. „Недобра дитина“ („Зоря“, 1883; стор. 5—7).

12. „Старый палаць“ (ibid., стор. 259—261)¹⁾.

13. „Брилянты“. Зъ Вѣденського жита (ibid., стор. 278—280).

14. „Бозъ и соловейко“. Казочка (ibid., стор. 355—356).

15. „Добра челядина“. Оповѣдане зъ жита учителя („Школьна часописъ“. Львѣвъ, 1883; стор. 17—22; 25—28; 35—38; 43—45; 52—54; 60—63; — недокѣчено).

¹⁾ Повѣстку „Старый палаць“ написавъ Левъ Сапогѣвскій 7. серния 1879. р.

Мѣжь сими беллетристичними творами Льва Сапогѣвского визначує ся найбѣльше оповѣданє зъ народного житя п. з. „Марійка“¹⁾, про котру авторъ ось-що написавъ до редакціѣ „Зорѣ“: „Посылаю Вамъ свою Марійку; — она склалась менѣ, самъ не знаю якъ? Поплыла менѣ повѣстка зъ щирои душѣ, зъ правдивого вдохновеня. Вечеромъ зачавъ, о пѣвночи скѣнчивъ, и скоро свѣтъ посылаю на почту. На милѣсть Бога! не змѣняйте нѣчого!“²⁾).

Авторъ розказує, що бѣдному „халупникови“ Василю Бѣлому й его жѣницѣ Настѣ давъ Богъ гараздъ: найшла ся дѣвчинка. Хата Василя стояла надъ самымъ ярѣмъ, выжолобанимъ вѣдъ дороги ажъ до Днѣстра. Спѣмнувши про той яръ, авторъ пише далѣ ось-що: „Не знаю, чи хто любить такъ яры, якъ я. Бувало сиджу въ такѣмъ ярѣ кѣлька годинъ, та такъ ми тамъ солодко, любо, затишно, що не хочесь и виходити мѣжь люди. А не придалось менѣ ще нѣгде такого гарного яру бачити, якъ той въ Вербѣвци, щѣ надъ нимъ стояла хатина Василя... Сядешъ на днѣ яру, дивишь ся въ небо, а думки-гадки снують ся, плынуть мовъ вѣ снѣ. Та й добре-жь тамъ и думати: чоловѣка и на зазѣрѣ нема, — тихенько мовъ въ могилѣ, навѣтъ вѣтеръ листочкомъ не шевельне, хѣба часомъ пташка перелетить та цвѣркне, або яка комашка, щѣ лѣзла по стѣнѣ въ гору, скотить ся на долину, та зновъ карабаркаєсь до горы... Люблять собѣ иншѣ горы, верхи, шпилѣ, гамѣръ, житѣ, — а я люблю глубину, тишину, смерть“... Вѣдтакъ до сихъ своихъ слѣвъ навязує авторъ ось-яку рефлексію: „То-жь и дивно и досадно менѣ було, на-що Богъ давъ Василю дочку? Щѣбъ жила,

¹⁾ Оповѣданє „Марійка“ присвѣтивъ Левъ Сапогѣвскій своѣй сестрѣ Оленѣ.

²⁾ „Зоря“, 1883: стор. 168; замѣтка.

мучилась, розцвітала, вянула и гинула?... Побачимъ¹⁾. — Тутъ насуває ся намъ мимохѣтъ пытанє, по-що авторъ своею тяжкою задумою вже напередъ вгадувавъ безталанну долю Марійки? Чей же той глибокій яръ не мѣгъ бути вѣщуномъ будущихъ мукъ и смерти той особы, щѣ его навѣдувала!

Гадавъ бы хто, що батько втѣшивъ ся зъ-за того, що Богъ давъ гараздъ, — такъ нѣ! Якъ дитинка побачила свѣтъ Божій, то звитавъ вѣнъ єѣ тяжкимъ словомъ: „Бѣда! — Давъ Богъ дитинку, та нема за-що охрестити!“ сказавъ Василь до старухи-бабы, щѣ заходилась коло немовлятка. Вѣнъ оглядѣвъ кожухъ, та жалкувавъ нести єго на заставъ, бо крѣмъ кожушины бувъ лишъ одинъ сердакъ, — не було-бы вѣ що й загорнутись. Поглянуувъ вѣнъ на жердку надъ постелею, — тамъ лежало кѣлька верень, щѣ жѣнка ще на вѣно дѣстала. Зайшовъ вѣдъ припѣчка та почавъ тягнути двѣ верень. — „Ой, нещаслива моя доле! — послѣдню вереню вѣднесешъ вѣдъ хаты!“ простогнала хора Настя. — „Цить, цить, Насте! — я зъ недѣлѣ вѣдроблю та выкуплю“, — одказавъ Василь, — „бачишь сама, що треба й на охрестины й на гостину, а дома нема нѣ шелюжка!“

Охрестили дитинку та прозвали Марійкою. Жѣнка три днѣ не вставала зъ постелѣ, — треба було Василеви самому все робити, варити, воду носити, жѣнки доглядати, дитину колысати... Помагали єму добрї суєѣды, та за то треба було ще двѣ верень до жида занести. Четвертого дня пѣднялась Настя та стала сама заходити ся коло печи й дитины. Опѣсля Василь тяжко працювавъ, товкъ камѣне при дорозѣ, а коли змореный приходивъ до дому, то Настя бувало насыпле вѣ миску пѣсної стравы, посо-

¹⁾ „Зоря“, 1881; стор. 32.

лить своими слезами та ставить на стóль. Попоѣдять трохи, бо змореный не годенъ ѳсти такъ, якъ той, щó все привыкъ до ѳды; — попоѣдять та дякують Богови. „И за-що они дякують?... Той, щó має, чи дякує?“¹⁾

Настала весна. Пѣйшли Василь зъ Настею не на свое, але на чуже поле, — роблять вѣдъ ранку до вечера, а покрѣпитись нема чимъ; — пѣйшовъ уже й кожухъ въ за-ставъ. Настало лѣто. Василь зъ жѣнкою жнуть на ланѣ, — а Марійка лежить закрыта пѣдъ кланею. Бѣднятко уко-лолось ручкою о стернину й заплакало. Вѣдтакъ авторъ навязує до сеи незначной подѣѣ ось-яку морализуючу на-уку: „Бери собѣ, доню, вѣдъ теперъ на умъ: щó тобѣ случайно сталося, въ дальшѣмъ житю буде закономъ. Не боронись! коли ѳдять, — а то ще гѣрше буде!“ На плачь Марійки прибѣгла мати. Хотѣла нахилитись надъ дитину, та не здужала, — впала на колѣна. Опѣсля стала зновъ жати, але въ головѣ ѳй крутилось, — въ очахъ темнѣ-ло, — тѣло деревѣло. Завязала послѣдній снѣпъ та сѣла коло него спочити. Ажъ ось надѣйшовъ економъ. Настя схопилась та вже стоячи на-вѣ-колѣшкахъ силувалась жати. Економъ пѣдѣймивъ еи снѣпъ и кинувъ на землю; — снѣпъ розвязавъ ся, — стебла розсыпались. — „А ты, ле-дацице! якъ вяжешъ?“ кричавъ гнѣвно економъ и вда-ривъ недужу жѣнку. Настя скрикнула й въ обмороцѣ впала на землю. Василеви-жъ вся кровь збѣгла до сер-ця, — вѣнъ выпустивъ серпъ изъ руки й промовивъ: „Пане! за-що бѣте?“ — „Мовчи!“ крикнувъ економъ. — „Богъ бы тя побивъ!“ шепнувъ Василь и пѣднѣсь руки, та не до бѣйки, але до Бога о пѣмсту. Тогдѣ економъ вдаривъ Василя палицею въ груди. Зъ зойкомъ упавъ нещасный на землю та вже не пѣднѣсь ся... Серпъ вбѣвъ ся въ пле-

¹⁾ *ibid.*, стор. 33.

чѣ, — не пускавъ єго. Вѣдтакъ Настя остала ся вдовою, а Марійка сиротою. Перегодомъ постарѣлась хатинка Настина, — стѣны поосѣдались, стрѣха почорнѣла, — зъ плотика й слѣду не стало. Бѣдиѣй Насти хотѣвъ пань нагородити смерть Василя и велѣвъ їй давати стѣлько правдива, що она не могла обробитись: пальцѣ у рукъ стали сухі та тонкі, якъ зубцѣ у граблѣвъ, — пушокъ и знати не було. Та все-жъ таки вѣдъ той работы Настя зъ Марійкою не були нѣ сыті, нѣ огрѣті. Зъ тяжкою працѣ знемагала Настя и розпростила ся зъ симъ бѣдолашнимъ житємъ. Чотырнацяти-лѣтня Марійка остала ся круглою сиротою.

Коли-жъ одной темной ночи громы грянули на село, — коли вода, прѣрвавши стѣну, шумѣла потокомъ до хаты, де сидѣла Марійка, то она въ страху выбѣгла на двѣръ и опинилась надъ краємъ яру, що розширивъ ся ажъ пѣдъ саму хату, тому-що розмочена глина усунулась. Бѣдна сирота перестояла мокра пѣдъ хатою до ранку.

Та отъ, за сиротою Богъ зъ калитою! Марійку взяли до двора за няньку. Хоча-жъ она жила въ паньскихъ покояхъ, то все чогось тужила й плакала въ куточку, — плакала за дитинячими лѣтами, — за батькомъ, за матѣрю, — за старою хатою, що торѣкъ зсунулась цѣла въ яръ, — плакала надъ собою. Она побивала ся тяжкимъ смуткомъ, хоча въ дворѣ було їй добре, хоча пань була для неи ласкава, — не було нѣкого, хто бы єѣ пожалувавъ. Та отъ, трохи перегодя Марійка прихилилась сердцемъ до молодого Гната, що бувъ огородникомъ у дворѣ. Солодко минали їй вечеры на любѣй розмовѣ зъ милымъ въ городѣ: часомъ и въ день выбѣжить зъ паньскою дитиною, веселенька, щebetлива, — сиѣває зъ соловейкомъ на перегоны, квѣтчає свои чорні косы. Тогдѣ

стала она на прочудь красна, — розцвилась мовь гарна рожа.

Авторъ, згадавши про щастє Марійки, що полюбила Гната, пише вѣдтакъ ось-що: „Такъ мало чоловѣкови дощастя треба, та й того позавидують люде, — выдрутъ, стратять, и самѣ не хѣснують, и другому не дадутъ... Отъ люде, люде! Коли-бъ васъ не було, бувъ бы на земли рай!“¹⁾ И тымъ-то чоловѣкомъ, що занапастивъ рай Марійки, бувъ панъ, батько дитины, котру она бавила. Вѣнъ сидѣвъ дома лишь деколи, якъ грошей не мавъ, якъ за-слабъ, або якъ було въ него польованє. Зъ жѣнкою ви-давъ ся рѣдко: посватавъ єѣ, бо треба було грошей на сплату довгѣвъ, а подружившись и забувъ, що має жѣнку. Отже той нахабный панъ, побачивши разъ Марійку, пристанувъ хвильку и вдививъ ся въ неѣ, мовъ бы въ яке диво, вѣдтакъ пѣдѣйшовъ близше та наполохавъ бѣдну дѣвчину. Панъ зупинивъ єѣ и давъ ѣй сѣбного лева. Марійка не знала, що зъ дарункомъ робити? — не знала, чи кинути того лева на землю, чи сховати. Побоялась та поцѣлувала пана въ руку. Вѣдъ того часу стереглась єго, якъ огню, — та не ветерегла ся свого лиха. Выйшла разъ вечеромъ до городу та зайшла до альтаны, выжидати Гната. Коли-жъ вѣнъ не приходивъ, то Марійка зѣ скуки стала бавитись єго ремесломъ, що стояло въ альтанѣ, — оглядала нѣжь, пилку, — а все наделухувала, чи не зашелестить листє пѣдъ Гнатовою ногою... Ажъ ось почувши шелестъ, заховала ся въ найтемнѣйшій кутокъ альтаны та лагодилась налякати Гната. Хтось станувъ у входѣ до альтаны, — Марійка гукнула, та голосъ за-меръ ѣй на устахъ. Въ дверьохъ стоявъ панъ. Вѣнъ приступивъ до Марійки близше й не пускавъ єѣ, коли хо-

¹⁾ „Зоря“, 1881; стор. 51.

тѣла втѣкати. Але-жь она пручала ся въ розпуцѣ и выхопивши рукухватила нѣжь Гнатѣвъ, щѣ лежавъ на столѣ. Саме-тогдѣ Гнатъ якъ-бы зѣ землѣ вырѣсь. — „То ты, вороже!“ скрикнувъ вѣнѣ и замахнувъ ся рыскалемъ. Рыскаль зашумѣвъ, — голова пана розчерепилась на двое. Гнатъ кинувъ ся до Марійки, щѣ мовѣ безъ духа впала на землю. Позбѣгались люде... Гната звязали, трупа взяли до покоѣвъ, а Марійкуказала панѣ занести до своєї кѣмнаты. Ёѣ доглядала панѣ сама, та лѣкаръ здавъ ёѣ на Бога: „або поживе“, сказавъ вѣнѣ, „або вмре!“ — Таки того-жь дня заковали Гната въ кайданы й повели до суду. Не спиравъ ся сердега, — понуривъ лишѣ голу, заплакавъ, и, коли стара ненька вмлѣвала надъ нимъ зѣ жалю, сказавъ сумовито: „Я згину за правду, але за-що она гине? — за-що гине Марійка?“ — „Та не такъ-то легко й згинути!“ пише далѣ авторъ. Довго мучила ся Марійка. Сердечна панѣ вѣивалась надъ нею, звозила вѣѣлякихъ докторѣвъ, вѣѣлякихъ лѣкѣвъ, та нѣщо не помагало. Житѣ вернулось, але память нѣ... Марійка збожеволѣла.

Се оповѣданѣ кѣнчить авторъ отъ-сими словами: „Умеръ Василь, умерла Настя, гине Марійка, гине Гнатъ, гине ёго стара ненька, гине панѣ, — а за-що? Деякій и пожалуе, скаже: „Бѣдувавъ, горювавъ, — добре, щѣ змеръ!“ — Може оно й добре, але чи не було-бъ лучше, щѣбъ чоловѣкъ въ смерти не потребувавъ шукати спасеня? — чи не було-бъ красше, щѣбъ кождый живъ та тѣшивъ ся житѣмъ? — „Того не бувало, та й не може бути!“ скажуть добрѣ люде. — „Коли-жь не може бути, то най такъ буде, якъ бувало! Творѣть лихо, бийте ся, выдирайте одинъ другому душу, — най такъ буде, якъ бувало!“¹⁾

¹⁾ *ibid.*, стор. 52.

Сими словами натякнувъ Сапогѣвскій на тее, що бѣдному чоловікови тяжко жити на свѣтѣ, — що въ сѣмъ житю немає ему щасливои долѣ, та що єго злиднѣ кѣнчать ся хйба смертію. Тому-то каже авторъ на иншому мѣсци, що, хоча чоловікови мало треба до щастя, и того позавидують ему злі люде, що́ на земли занашащуютъ рай¹⁾.

Хоча-жь авторъ намагавъ въ сему писаню зъобразити жите реальне, то все-жь не мѣгъ вѣнъ ще позбутись впливу давнѣйшой школы романтичной, и вѣдтакъ въ оповѣданю єго добачаємо деякі зразки справжняго романтизму. Такъ описуючи нѣчну бурю, запримѣчає авторъ, що дерева гвудились до долу, якъ бы кланялись передъ могучимъ походомъ нѣчныхъ духѣвъ²⁾). А дальше малює вѣнъ ось-якъ ту страшну картину ночи: „Блискавицѣ не були звычайними огненными гадюками, — они вылѣтали зъ черной небесной пропасти снопами, обѣймающими половину кругозору, и заливали все своимъ червонимъ свѣтломъ. Въ тѣмъ свѣтлѣ стояла Марійка якъ бы въ маичнѣмъ освѣтленю, бо блискало безъ ушину. Опершись руками на вѣкно и прислонивши ними, мѣвь дашкомъ, очи, глядѣла она въ безкрай простѣръ. Струнка, складна єи стать выгнулась якъ тростина по-надъ лавку, маленькі ручки пѣдпирали бѣле чоло, надъ котрымъ вѣнець, увитый зъ чорного волося, свѣтивъ ся вѣдъ блеску, якъ „gloria“ на головахъ святыхъ...“³⁾

Въ загалѣ свѣтоглядъ Сапогѣвского є сумовитый, неначе-бъ єго душу сповили чорні хмары. Коли-жь инѣгдѣ тї хмары пронизує промѣнь соняшний, то авторъ намагає смѣятись крѣзь слѣзы, або повертає до зъображеня

¹⁾ *ibid.*, стор. 51.

²⁾ *ibid.*, стор. 49.

³⁾ *ibid.*, стор. 50.

картинъ романтичныхъ. Отъ и въ сѣмъ оповѣданю розказавши про любовну стрѣчу Марійки зъ Гнатомъ, Сапогѣвскій пише далѣ, що якъ она вернулась до хаты, не бравъ ся єи сонъ, бо ось блѣднй мѣсяць свѣтивъ їй прямо въ очи, пѣдносивъ єи повѣки й усмѣхавъ ся до неї, моргаючи своїми косыми очима, — та ба! и соловейко не дававъ спокою дѣвчинѣ, кликавъ та вабивъ єѣ солодко: „Марійко, Марійко! перепелочко моя!“¹⁾

Такъ отже въ литературнѣй своѣй дѣяльности Сапогѣвскій не збумѣвъ выратись на дорогу справжняго реализму, — вѣнъ списувавъ залюбки такі повѣстки, въ котрыхъ намагавъ сполучити напрямъ романтичный зъ реалистичнымъ. Такими спѣльными прикметами романтизму й реализму найпаче вызначує ся давнѣйша єго повѣстка „Старый палаць“, що єѣ надруковано по смерти автора²⁾. Сапогѣвскій хотѣвъ зобразити ту сумну подѣю, що паньску палату воеводы збудовано колись-то на загарбанѣй хлопекѣй земли, зрошенѣй потомъ и кровю нещасныхъ робѣтникѣвъ-мужикѣвъ. Але зъ-перегодомъ зъявилась и Немезисъ такого злочину: палату запаливъ и зрабувавъ послѣднй потомокъ роду воеводы.

Бѣльшь реальный напрямъ проявивъ авторъ въ оповѣданю „Безвиннй“, що вважає ся частиною автобіографіѣ. Авторъ розказує, що лежавъ недужимъ у Львѣвскому шпитали³⁾ саме тогдѣ, коли при нагодѣ побуту Цѣсаря у Львовѣ весь гѣродь палавъ ясною иллюминацією⁴⁾.

¹⁾ *ibid.*, стор. 51.

²⁾ По смерти Сапогѣвского надруковано отъ-сеі три єго оповѣдания: 1. Старый палаць. 2. Брилянты. 3. Бозъ и соловейко. Вѣдтакъ у „Школьной Часописи“ надруковано 1883. р. частину оповѣдания „Добра челядина“.

³⁾ Сапогѣвскій лежавъ недужимъ въ „Гофмальскѣмъ шпитали“ при улицѣ Личакѣвскѣй.

⁴⁾ Се дѣялось 11. вересня 1880. р.

Недужій просивъ послугачѣвъ, щобъ занесли єго підъ вѣкно, зъ-вѣдки мѣгъ дивитись на Високій Замокъ, „перемѣнений въ вулканъ“. Сапогѣвскій дививъ ся й задумавъ ся. Душа полетѣла на крилахъ думокъ далеко-далеко до яснои зѣрки, — до милои на Подѣлѣ. Ажъ ось принесли въ салю недужого селянина за-для операціѣ, и вѣдтакъ Сапогѣвскій пробудивъ ся изъ своего думаня, почувши слова послугача: „Сей довго не потягне!“ Опѣсля авторъ пригадавъ собѣ слова нѣмецкого поета Гайного, що, мовлявъ, лишъ хорый чоловѣкъ є чоловѣкомъ, по-за-якъ недужій являє ся бѣльшъ чутливимъ, нѣжъ здоровый. Тому-то й Сапогѣвскій болѣвъ душею, коли вѣдбувалася операція нещасливого мужика. Вѣдтакъ довго не мѣгъ вѣнъ заснути той ночи. Ажъ десь надъ ранкомъ втихомирилася розбурхана єго кровь и вѣнъ задрѣмавъ, та лишъ на хвилию, бо ось збудивъ єго послугачъ Стефанъ, „щобъ подивити ся на надпрограмову иллюминацію, яку той ночи Львѣвъ урядивъ“. То горѣвъ Піярѣвскій шпиталь! Сапогѣвскій злѣзъ до вѣкна, постоявъ хвильку, та не бачивши нѣчого, крѣмъ великои луны, поклавъ ся зновъ на постѣль та й плакавъ. Вѣнъ плакавъ надъ собою, надъ своимъ сусѣдою-мужикомъ и надъ недужими, щѣ були въ Піярѣвскѣмъ шпиталѣ... До сали ввѣйшла сестра Владислава, подивилася до другихъ хорыхъ, а по черзѣ прийшла й до Сапогѣвского! — „Вы не спите?“ поспытала. Вѣнъ обтеръ слѣзы, але она замѣтила ихъ слѣды. — „Чого вы такъ плакали? — чи вамъ такъ бѣль доскулює?“ — „Нѣ! плачу надъ тыми, щѣ у Піярахъ“. — „Не плачте! — молѣть ся!“ сказала Владислава сумовито й вѣдѣйшла. — „Сердешна!“ каже авторъ про єю сестру милосердиу. „Она на всео мала одинъ лѣкъ: молитву!“

О шестой годинѣ рано звѣстивъ дзвѣнокъ, що въ каплицѣ почала ся Служба Божя. Деякі хорі, що могли ходити, пѣшли до каплицѣ, а всѣ инші молили ся въ сали пѣдъ проводомъ сестры Тересы. И отъ, що каже авторъ про молитву въ недузѣ: „Здоровый мудрує, що нема Бога, що всео на свѣтѣ природа робить; але якъ стратить силу, якъ природа кине го на ложе, якъ лѣкаръ скаже, що силы природы ему вже не помогутъ, — тогдѣ не молишь вже свѣта, не обожає его, а вертаєсь до Того, котрый въ дитинячихъ лѣтахъ бувъ для него всемогущимъ, — вертає ся до Бога!“¹⁾

Опѣсля мучили Сапогѣвского тяжкѣ думкы про невгодины въ житю суспѣльнѣмъ. „Паукъ“ — думавъ вѣнъ собѣ — „ловить мухи и пѣ зъ нихъ кровь; — все-жь то людяньйше, нѣжь ловити людей и зъ нихъ кровь пити“... Авторъ радъ бувъ спекатись тыхъ думокъ, та годѣ було, бо ось пѣдъ вечеръ вѣдвѣдала того мужика его жѣнка. Она глянула на свого нещасливого чоловіка, що лежавъ неначе мертвый, й не могла вздержатись вѣдъ плачу: вхопила ся рукою за сердце й впала мовъ мертва на землю коло постелѣ недужого. И прочунавъ бѣдолаха: очи его отворили ся, мутно глянули до-вкола себе и зновъ замкнули ся. А жѣнка его все ще лежала коло лѣжка въ памороцѣ. Сестра Тереса кинулась до омѣлои, и не-въ-довзѣ стямилась селянка та стала голосити-плакати: „Господарю мѣй! забили тебе посѣпаки за твою кервавицю-батькѣвщину, осиротили мене нещасливу зъ дрѣбненькими дѣточками!... Пропадемъ мы бѣднѣй, — вѣдберуть намъ и послѣдну грядку, ще й зъ хатины выженуть! — прийде ся намъ у чужихъ людей хлѣба просити, — згину де пѣдъ плотомъ зъ маленькими соколিকা-

¹⁾ „Зоря“, 1882; стор. 166.

ми, та не буде кому поратувати, — не найду я права, такъ якъ и ты мѣй господарю не найшовъ!“ — Не могло нѣчого, що Сапогѣвскій потѣшавъ нещасливу жѣнку, — она кляла-проклинала ворогѣвъ, що вбили єи чоловічка за те, що боронивъ своєи батькѣвщини. Ажъ ось влетѣвъ изъ канцелярїѣ лѣкаръ и скрикнувъ грѣзно на жѣнку, щобъ геть вѣдѣль забиравалась. Але-жъ сестра Тереса вступилась за нещасною мужичкою, зѣ-за чоґо докторъ позволивъ, полишити єѣ коло постелѣ калѣки. Вѣдъ того часу та бѣдна жѣнка сидѣла смиреннько-тихенько, якъ зновъ прийшла, вѣдвѣдати недужого чоловічка. Та не довго се тревало: третього дня она вже не застала свого мужа, — вѣдправили єѣ вѣдъ брамы до трупарїѣ.

Той-то нещасливий мужикъ звавъ ся Петро Стойкѣвъ. Колись вѣнъ бувъ господарь тямущїѣ, що зѣ жѣнкою и зѣ дѣточками живѣ у своѣй хатѣ мовѣ у тихому раю. Ажъ ось разъ запримѣтила жѣнка, що лице єґо насѣла тяжка задума. Та й було чоґо журити ся, бо панъ вѣдобравъ єму кусень сѣножати й велѣвъ скосити сѣно. Вѣ тяжкѣй журбѣ Петро ставъ ходити до корчмы и вѣдтакъ вѣ єґо хатѣ завелось погане житє.

Прийшовъ часъ косити другїѣ разъ, а справа Петра не скѣнчила ся вѣ судѣ. Ще до свѣта выйшли зѣ косами побережники на сѣножати Петра; — необавци выѣхавъ до нихъ на кони й окомонъ, а за нимъ прийшовъ польовый зѣ здоровымъ боклагомъ горѣлки. — „Ну, хлопцѣ! спѣшѣть ся зѣ кѣсєбою, то дѣстанете дарунки вѣдъ пана! Косѣть! щобъ, закимъ сонце зѣйде, можъ спрятати,“ — казавъ окономъ до трьохъ побережникѣвъ и велѣвъ имъ выпити на захохоту. Побережники стали косити, — ще одинъ покѣсѣ лишивъ ся вздовжъ хлопєкихъ сѣножатеѣ, коли ось гурма мужикѣвъ швидко наблизилась

и станула лавою передъ побережниками. — „Пане! щó вы робите? — чомъ не чекаєте суду?“ промовивъ до оконома Петро. — „Мы самі собѣ судъ!“ кричавъ окономъ. „Хлопцѣ! косѣть!“... Побережники справили ся зъ косами; мужики вѣдступились, тѣлько одинъ Петро оставъ и кладучись на землю сказавъ: „Отже-жь не скосите, хйба й мене порѣжете!“ Побережники вѣдступились и хотѣли оминути Петра, але вѣнъ все пѣдкочувавъ ся имъ пѣдъ косу. — „А шарпнѣть его косою, най не пхае ся!“ скрикнувъ розлюченый окономъ. И отъ побережникъ Юзефъ замахнувъ косою, — Петро лежавъ въ крови й стогнавъ тяжко... Въ першѣй хвили всѣ здеревѣли. Окономъ чимъ-скорше навернувъ коня и почвалавъ лѣсомъ. Вѣдтакъ мужики ревнули однимъ голосомъ: „розбѣйникъ!“ — кинулись до побережника й звязали его. Петра завезли до Львѣвского шпиталю, де й умеръ бѣдолаха.

Коли-жь въ оповѣданю „Безвиннй“ Сапогѣвскій змалювавъ досыть вдатно реальну картину зъ побуту суспѣльного, то въ давнѣйшѣй своѣй новели „Смерть зъ любви“ не зъумѣвъ вѣнъ зладити годящѣй студіѣ психологичной, тому що до такого писаня крѣмъ природного талану й дару обсерваціѣ треба ще мати чи-мало вѣдомостей, придбаныхъ довшою систематичною наукою. Изъ сей новели довѣдуємо ся, що Ярکو, провизоричный учитель школы народной, полюбивъ панну Зуню, Русинку „зъ роду“, зъ котрою бажавъ оженити ся якійсь панъ Монтагъ. Зуня прихиялась серцемъ до сентиментального Ярка та й мати еи не противилась подружю молодять. Та отъ, Ярко проявивъ героизмъ дивовижный, по-за-якъ покинувъ свою милу и рѣшивъ ся, працею добивати ся лучшего становища. И яка-жь то дивна дрѣбница спонукала его до того героизму! Ёму снилось разъ, що стоявъ надъ Днѣстромъ, мѣжь-тымъ коли по другѣмъ боцѣ

рѣки стояла Зуня зъ родичами й махала до него хусткою. Вѣдтакъ Ярکو пустивъ ся въ-плавъ черезъ Днѣстеръ, але вода рвала й несла его долѣвъ. Наразъ побачивъ вѣнъ коло Зунѣ Монтага, котрый хотѣвъ взяти еѣ зъ собою, одначе она вырвала ся зъ его рукъ и прикликувала Ярка въ помѣчь. Сей добувъ останнихъ силъ, щобы до неи приплыти, але годѣ було! — щось немѣвъ камѣнь тягло его на дно. Вода зачала заливати его и вѣнъ закликавъ Зуню. Ажъ ось Ярко бачить, що она скаче въ воду, — ще разъ намагае вѣнъ выплынути на верхъ, але вода покрывае его. Саме-тогдѣ хтось ухвативъ его за рамя и вытягъ на верхъ, — се бувъ учитель Северинъ, приятель Ярка, щѣ сидѣвъ въ лодцѣ біля Зунѣ.

Якъ Ярко розказавъ свѣй сонъ Северинові, то вѣнъ озвавъ ся: „Не журись! се добрый сонъ, — лишъ ты не гай ся, а пѣди ще нынѣ до Зунѣ, освѣдчи ся, и въ празнины зробимо весѣля!“ — „Га! не можу!“ вѣдповѣвъ Ярко сумовито. „Я ще не знаю, щѣ зѣ мною буде!“ — Трохи-перегода пѣславъ вѣнъ до Северина ось-яке письмо: „Друже! памятай на сонъ, и старай ся выратувати еѣ! Я гину для другихъ!“¹⁾

И отъ, яка дивовижа скоилась! Ярко тынявъ ся въ ночи неразъ надъ берегами Днѣстровыми й думавъ тяжку думку. Вѣнъ бачивъ, що для Зунѣ було-бъ тяжке житє въ хатѣ провизоричного учителя. Знавъ вѣнъ та-кожь, що й малá рѣзниця въ поглядахъ и переконаняхъ могла-бъ отбрати не тѣлько одну годину, але й цѣле житє. Отже уложивъ вѣнъ собѣ такій плянъ дѣланя: Выстаравшись о вѣдпустку на одинъ рѣкъ, вѣнъ задумавъ вѣдѣхати до Львова тайкомъ. Однои темной ночи пѣшовъ надъ рѣку, де стояли сплавы, щѣ ихъ замовивъ

¹⁾ „Зоря“, 1880; стор. 219.

для себе по-переду, — вѣдтакъ сѣвъ на сплавы, выкинувъ свѣй капелюхъ на берегъ и поплывъ кѣлька миль. Потѣмъ выйшовъ на берегъ и повандрувавъ до Львова. Сейчасъ розбѣшлась чутка, що Ярко втопивъ ся. Мати его й Северинъ довѣдали ся ажъ въ два тыжнѣ, що вѣнъ жиє; — але й тогдѣ просивъ ихъ Ярко, щобъ сю при-тычину задержали въ тайнѣ. Опѣсля вѣнъ працювавъ у Львовѣ надъ собою а Северинови поручивъ працю надъ Зунею¹⁾.

Минувъ рѣкъ, а Ярко вернувъ ся й оженивъ ся зѣ своею любкою. На тѣмъ весѣлю авторъ новелѣ бувъ дружбою вразъ изъ Севериномъ. Вѣдтакъ Ярко хотѣвъ Зуню забрати зѣ собою до мѣста. Але она бажала йти зѣ нимъ на село, щобъ помагати ему въ праці надъ освѣтою темного руского люду, — она полюбила сей людъ, хочъ була Русинкою „зъ роду“.

Въ сѣй новелѣ бачимо неимовѣрну характеристику Ярка, котрый, бажаючи статиє гѣднимъ подружя зѣ Зунею, подавъ причину до поголоски, мабуть-то вѣнъ утопивъ ся. Вѣнъ бувъ байдужнымъ супроти того, що его мати черезъ два тыжнѣ могла думати, мабуть-то вѣнъ справдѣ пѣрнувъ у филѣ Диѣстровѣ, — що его суджена сумувала за-для такои катастрофы. Ярко ѣде собѣ спокѣйно до Львова, щобъ приготувити ся до экзамену, и просить молодого приятеля, Северина, щобъ тымъ часомъ схотѣвъ нахилити гарну Зуню до здорового погляду на просвѣтно-народнѣ нашѣ справы... Хиба-жъ мѣгъ таке выдумати чоловѣкъ, котрого сердце палало горячою любовою до своєи судженои? — хиба-жъ мѣгъ вѣнъ бути певнымъ, що молодой менторъ Зунѣ буде байдужнымъ супроти єи красы и сповнитъ вѣрно мѣссию старшого педагога?

¹⁾ *ibid.*, стор. 233.

Очевидячки заподѣявъ тутъ авторъ похибку въ зѣображеню вдачѣ Ярка, дарма, що пишучи сю новелю мавъ вѣнъ тенденцію патріотичну.

Сапогѣвскій намагавъ писати такожъ деякї гуморески, якъ „Троитель“, „Придыбашки зъ дороги“, але въ сихъ творахъ не мѣгъ проявити природного гумору сей письменникъ, що вдачею своєю нахиливъ ся до сумовитого свѣтогляду. Хоча-жъ вѣнъ зладивъ по-найбѣльше самостѣйнїй литературнїй творы, то все-жъ добававъ вѣнъ подекуды свѣй взоровѣръ въ повѣстяхъ Федьковича. Найпаче-жъ оповѣдане зъ вояцкого житя „Кавярня пѣдъ Трєфовою Дамою“ зъявляє манеру повѣстей буковиньского поета. Се-жъ оповѣдане вкладає авторъ въ уста свого вуйка, що служивъ у вѣйску и стоявъ реинментомъ въ Угорщинѣ.

У Сапогѣвского бувъ чи-малый таланъ, малювати картки зъ суспѣльного побуту. Въ такихъ картинкахъ бачимо хистъ художника, що нахиливъ ся до реализму. Крѣмъ згаданой повѣсти „Безвиннїй“ визначує ся прикметами реализму такожъ оповѣдане зъ житя учителя „Добра челядина“. Зѣображаючи злиденну долю учителя Петра С* авторъ списавъ частину автобіографїѣ, коли-то не мѣгъ добитись пристановища въ невзгодинахъ сѣльского учителя. Шкода тѣлько, що въ редакціи „Школьной Часописи“ не надруковано цѣлого оповѣданя.

Крѣмъ повѣстей писавъ Сапогѣвскій такожъ деякї статьи критичнїй. Сюды належать отъ-сї розвѣдки: 1. „Сахеръ-Масохъ а Руєины“. Критична оцѣнка („Зоря“, 1880; стор. 300—302). — 2. Розбѣръ тратедїѣ Корнила Устїяновича п. з. „Ярополкъ I., великїй князь Киѣвскїй“ („Зоря“, 1882; стор. 334—336). — 3. „Рускїй театръ народный вѣ Львовѣ“ (ibid., стор. 303—304; 336).

20. Василь Чайченко¹⁾.

Мѣжь руско-українськими письменниками въ Росіи є двохъ, котрыхъ имя й прѣзвыща (фамиліѣ) зъ огляду на тамошнє лихолѣтє народне виявити не можна, тому-що за деякї письменнї творы могли-бъ они дѣзнати чималои напасти вѣдъ спасителѣвъ російскои державы. Коли-жъ обережный Опанасъ Мирный авторови сеи исторіѣ литературы не хотѣвъ подати нѣякихъ звѣстокъ про своє житє²⁾, то смѣливый Василь Чайченко не жахавъ ся написати дещо про свѣй молодой вѣкъ и про свѣй теперѣшній побуть³⁾, изъ-за чого можна вже лекше пояснити напрямъ деякихъ єго творѣвъ. Осъ щѣ пише самъ Чайченко до автора сеи исторіѣ литературы про своє житє й про свои змаганя литературнї:

„Я народивсь р. 1863. у Харкѣвщинѣ въ паньскѣй сѣмьѣ, и зъ-малку завсѣгды балакавъ по-московському, бо инакше у насъ у сѣмьѣ не балакано й навѣть не дозвѣлювано балакати. Вывчившиєсь дуже рано читати й прочитавши до 13. рокѣвъ дуже багато (опрѣче „Енеиды“ та Гребѣнчинныхъ „Приказокъ“ — все по-російському), я чотырнадцятого року, бувши школяромъ изъ третьои

¹⁾ Порѣва коротку згадку про Василя Чайченка въ „Зорт“, 1891. р., стор. 237.

²⁾ „Исторія литературы руской“, Ш. 2; стор. 697—698.

³⁾ По-переду писавъ Чайченко осъ-що до Костя Панькѣвского про сѣю справу: „Щѣ-до моєи біографіѣ, то минѣ здаєцца, щѣ життєшиєсь такогo литературного дѣяча, щѣ ще не выкѣнчивъ своєи дѣяльности, не може мати цѣны уже черезъ одно те, щѣ переведецца на исторію його персонального життєа, а се рѣчь зовсѣмъ мало цѣкава, бо публицѣ треба знати литературнї вчинки письменниковї, а не те, якои години вѣнъ устає, чи ляга, — це рѣчь малои ваги. Та я власне й не знаю, щѣ я мѣгъ бы сказати про се бе цѣкавого. Хибѣ рокъ, коли народивсь, та деякї поясненя про литературну дѣяльність, — такъ двѣ-три уваги, — отъ и все. И коли забажає д. Огоновськый, то я залюбки це йому дамъ“.

гимназіяльної класы, прочитавъ Шевченка, и зъ того часу почавъ писати по-українському (доси писавъ тільки по-московському). Анѣ „Енеида“, анѣ Гребѣвичині „Приказкі“ на мене не зробили впливу, — я ихъ вважавъ за кумедійні жарти. Шевченко зробивъ зъ мене заразъ же українського націонала (хочъ и чудно се казати про хлопця 13—14 рокѣвъ), — його поезія була вже минѣ не жартомъ, а його „Кобзарь“ зробивсь моєю Евангелією. Я почавъ писати по-українському, заразъ же й писати усячину: починаючи зъ вѣршѣвъ та кѣнчаючи словарями! (14 рокѣвъ!) Отъ-же середъ тѣєї обстановы, середъ якои я бувъ, я зустрѣвъ и одъ старшихъ, и одъ товаришѣвъ за-того саме ворогування до мого „хахлачества“, и тымъ минѣ довело ся зазнати чи-мало гѣркихъ хвилинъ зъ-за цього“...

„До 17. рокѣвъ я бувъ зовсѣмъ одинокій на своєму новому шляху, и тільки вѣсѣмнацятого року, не стерпѣвши своєї самотности (ще важчою черезъ те, що я потрапивъ ще въ гѣршіи обставини, бо, змушений кинути вчиття та заробляти собѣ хлѣбъ власною працею, опинивъ ся я середъ гнилого повѣтря російської канцеляріѣ), вдавъ ся я зъ листомъ до д. Ивана Левицького-Нечуя, пославши йому на зразокъ кѣльки своїхъ вѣршѣвъ. Вѣнъ минѣ вѣдмовивъ, але, на мѣй превеликій жалъ, намъ не довелося листуватися пѣсля кѣлькохъ уже листѣвъ. Але мушу йому дякувати вельми, бо й тыми небагатьма листами, що написавъ вѣнъ до мене, вѣнъ пѣднявъ мого духа въ-гору, и ледви чи не знає вѣнъ самъ, скѣльки разѣвъ и якъ щиро дякувавъ я йому потѣмъ за його до мене прихильнѣсть. И коли вже маєте про мене що писати, то я бажавъ бы, щобъ не минули Вы цѣей моєї подяки незнайомому минѣ, але дорогому до мене прихильникови. Вѣнъ одѣславъ деякі мои вѣршѣ въ

„Свѣтъ“, и тамъ рокѣвъ 1881. та 1882. (якъ дѣзнавъ ся я зъ „Покажчика“ М. Комарова) и були вони друковані пѣдъ псевдонимомъ „Иванъ Перекотиполе“. Вѣнъ же направивъ до мене й д. Старицького, щѣ лагодивъ тодѣ „Раду“, и такимъ побытомъ почавъ я друкувати свои писання“.

„Почавъ — на превеликій мѣй жалъ! Мало освѣченный, недбалый навѣтъ про форму вѣршову, понадруковувавъ я чи-мало такого, щѣ вельми потѣмъ його соромивъ ся. И доси не можу розгорнути своихъ „Новыхъ пѣсенъ та думъ“ (Кіѣвъ, 1887), не почуваячи сороба. Правда, зрозумѣвши свои помилки вже тодѣ, якъ процензуrowаний рукопись бувъ у Кіѣвѣ, я зъ усѣи силы протестувавъ проти того, щѣбъ цю книжку выдавати (хоча й не мѣгъ нѣчого зробити), але-жъ не можу не соромитись того свого минулого нехлюйства, и коли часомъ трохи й виправдѣвую себе, то хиба тымъ, щѣ я бувъ самъ, и нѣхто минѣ не порадивъ кращого, — анѣ приватно, анѣ друкомъ. Зрозумѣвши-жъ свои помилки, я почавъ уже дбати про те, щѣбъ мои работы бѣльшь належали до литературы, нѣжъ до макулятуры. Можете зрозумѣти, скѣльки працѣ (мабутъ даремной) положивъ я на те, щѣбъ повыробляти купу своихъ невыробленихъ вѣршѣвъ, и скѣльки я ихъ знищивъ, не вдѣявши нѣчого!“

„Скоро (р. 1881.) дѣзнавъ ся я про Галичину, — побачивъ „Дѣло“, а р. 1883. и „Зорю“, — то заразъ зъ усей силы прихиливъ ся до Галичанъ, не вважаючи на те, щѣ тодѣшня мова у тыхъ часописяхъ до того спиняла мене, щѣ я читавъ уже р. 1885. перекладъ „Новорѣчныхъ дзвонѣвъ“ Диккенса такъ, якъ бы воно було по-польському (— мова, щѣ я тодѣ вѣ знавъ тѣльки трѣшки). Отъ же незабаромъ я впевнивъ ся, щѣ прихильнѣсть свою буде минѣ не съ-такъ то легко виявити

дѣломъ. Я почавъ посылати и въ „Дѣло“ и въ „Зорю“ вѣршѣ, оповѣданія, переклады. Справдѣ р. 1884. „Зоря“ де що зъ того надрукувала¹⁾, але все инше систематично одкидало ся. Я дуже добре розумѣю, якѣ-то невыробленѣи були тодѣ мои працѣ, але я сподѣвавъ ся, що минѣ хочъ напишуть про це. Тымъ часомъ нѣхто й не озвавъ ся, а працѣ часомъ клало ся багато. Ще „Зоря“ инодѣ яку дробничку друкувала, а вже що „Дѣло“....²⁾ Я кинувъ у його зовсѣмъ посылати, здаецця, пѣсля того, якъ, переклавши въ-двохъ зъ М. Загѣрньою „Сагайдачного“ Мордовця та пославши половину „Дѣлови“ (вкупѣ зъ иншимъ) я мавъ одмовою — саме погордливе мовчання. Въ „Зорю“ я пославъ за-того всѣ свои оповѣданія (рокѣвъ 1891. та 1892. друкованѣи у „Зорѣ“-жь, або въ „Календарѣ“ „Просьвѣты“ та въ иншому), не лѣчучи вѣршѣвъ, и завсѣгды стрѣвавъ одно: не велике бажання мати зо мною дѣло. Тѣльки д. Ив. Франко озвавъ ся р. 1886. до мене: одъ його дѣзнавъ ся я, що мои працѣ вартѣ друку. За це повиненъ я йому дякувати... Впевняю Васъ, що, якъ бы не моя непохитна впевненѣсть, щѣ мусимо мы, Украинцѣ зъ Австріѣ та зъ Россіѣ, жити въ найближчихъ зносинахъ, та що мушу я такъ чи инакъ досягти того, щѣбъ минѣ дали змогу робити (я бажавъ зъ усен силы робити), — якъ бы не ця впевненѣсть, то я мѣгъ бы зневѣритись въ своєму дѣлови тымъ найбѣльше, що россійська цензура и въ Россіи

¹⁾ Въ „Зорѣ“ 1884. р. надруковано три короткѣи стихотворѣи В. Чайченка та й два прозаичнѣи писанѣи, се-бѣ-то казку „Чудова дѣвчина“ (стор. 119—120) и биографичну статью п. з. „Джонъ Бровяъ, першѣи борець за вызволь американськихъ невольникѣвъ“ (стор. 177—179).

²⁾ У фелетонѣ „Дѣла“ надруковано 1890. р. оповѣданѣи Чайченка п. з. „Непокорный“ (ч. 55—57) и легенду зъ далекого Сходу п. з. „Зрадникъ“ (ч. 113).

минѣ не давала пѣльги. (Кажучи: зневѣритись въ своему дѣлови, я кажу, звѣсно, про себе, про свои работы, а не про вкраиньсько-руську справу)⁴.

„Такъ тягло ся до 1890. року, коли дякуючи д. д. Володимирови Шухевичови, Костеви Панькѣвському та Василеви Лукичеви, я на-рештѣ придбавъ собѣ право працювати на користь тѣй идеи, якѣй бажаю вѣдати свое життя“.

„Отъ и все, щѣ я можу сказати про себе! Додамъ хиба те, щѣ я сподѣвавъ ся тыхъ гострыхъ докорѣвъ, якѣ одержавъ (друкомъ и приватно) за свою замѣтку „Галицькѣй вѣршѣ“, — сподѣвавъ ся, ще пишучи цю замѣтку¹⁾. Але, хоча роботу ту написавъ бы я теперь зовѣмъ не такъ, — я все-жъ не жалкую, щѣ вѣ надрукувавъ: моя любовь и поважання до галицькихъ дѣячѣвъ литературныхъ вымагае, щѣбъ я казавъ имъ правду. Я не можу инакше казати, коли я такъ думаю. Инакше казавши, або мовчавши, я дурити-му людей, а значить — и не любити-му и не поважити-му ихъ. Додаю ще, щѣ въ гострыхъ моихъ увагахъ побачили бѣльше гострости, нѣжъ у ихъ справдѣ е“....

„Въ Россіи дбаю теперь наибѣльше про народне читання, и тымъ выготувавъ до выдання кѣльки книжечокъ зъ своимъ пѣдписомъ и безъ його, — вони друкували ся у Киѣвѣ, у Харьковѣ, у Одессу, у Москвѣ“...

„До друку можна покористуватись вѣмъ тымъ, щѣ пѣдписане „Иваномъ Перекотиполемъ“ або „Василемъ Чайченкомъ“. Иншихъ моихъ псевдонимѣвъ прошу не выявляти, и выразно цѣго бажаю“.

* * *

¹⁾ „Галицькѣй вѣршѣ“. Критична статья В. Чайченка у Львѣвскѣй „Правдѣ“; томъ III., 1891; выпускъ 8., стор. 103—111; — выпускъ 9., стор. 150—158; — выпускъ 10., стор. 200—206.

Василь Чайченко ставъ писати українськї поезїѣ въ 1880. р.¹⁾. До першихъ його стихотворѣвъ належить присвята „Матери“. Тутъ каже поетъ, що мати виглядає долѣ для свого сына, — що она жеде днѣвъ яєныхъ въ бездолѣ²⁾.

Вѣдтакъ деякї вѣршѣ Василя Чайченка надруковано пѣдъ криптониномъ „Иванъ Перекотиполе“ у Львѣвскому „Свѣтѣ“ 1881. р. Въ сихъ творахъ зъявивъ ся вѣнъ вѣдъ-разу горячимъ народовцемъ. Ось-якї патріотичнї думки высказавъ вѣнъ у стихотворѣ, надрукованѣмъ п. з. „Зѣ України“ :

И минули часы, тї проклятї часы,
 Якъ Украина въ крови потопала,
 И надѣя оная засвѣтилась у всѣхъ:
 „Наша мати ище не пропала!“

И радѣли усѣ, въ-купѣ зѣ ними Богданъ:
 „Мы теперъ усе лихо забудемъ;
 Пѣдъ рукою Москвы, нашѣй рѣднѣй сестры,
 Все життя мы щасливиі будемъ“!

И такъ думали всѣ... И минули часы,
 И навкругъ мы теперъ оглядѣлись,
 И побачили, добре побачили мы,
 Що надѣѣ усѣ розлетѣлись³⁾.

Коли-жъ тяжко жити на Украинѣ, то поетъ иде свѣтъ за очи, шукати долѣ. Хоча-жъ вѣнъ знає, що въ темрявѣ трудно йти, то все-жъ не лякає ся ночи, — вѣнъ иде смѣливо напередъ, чей найде колись долю? Та що-жъ зѣ того, що вѣнъ бажає правды й волѣ! — люде

¹⁾ Про поезїѣ Василя Чайченка сказано дещо въ „Исторїи литературы рускои“, II, 2; стор. 709—711.

²⁾ „Пісні“. Харькїв, 1885; стор. 33.

³⁾ „Свѣт“. У Львові, 1881; стор. 179.

замыкають его, лютуючи, въ неволю и кажутъ ему, що правды немає й не буде. Не диво про-те, що поеть тѣлько въ беззупиннѣй праці добачає поруку лучшой долѣ. Вѣнъ каже, що праця єдина насъ вѣльными робить, — що она уторує намъ шляхъ довгій и важкій, котрый прямує до свободы й щастя. Вже-ж мы народились на свѣтъ для работы й жиємо для борнѣ; — хоча-жь у недоли й неволи звѣкуємо, то таки долю дамо внукамъ!¹⁾

Та отъ, для працѣ той, що єъ намъ Шевченко въ заповѣтѣ переказавъ, мы заєнули спокѣйно й недбало! „И спимо... А Украина безщасна въ слѣзогахъ такъ и доси, якъ перше, конає, — и, рыдаючи, волю минулу свою у неволи вона спамятає“²⁾.

Вѣдтакъ поетови набридло иногдѣ, зносити зъ собою на свѣтъ нудьгу-нерозраду, — вѣнъ радъ-бы далеко злетѣти въ те синє небо, де мѣсяць блищить, — вѣнъ уявляє собѣ, що тамъ воля широка, — що тамъ кривды нема³⁾. Ба, вѣнъ каже, що вѣтеръ одинъ зоставъ ся безъ кайданѣвъ, — що терпѣти тутъ уже не сила!⁴⁾ А вже-жь не тратить вѣнъ надѣѣ на красшу долю батькѣвщины, — каже, що великій приѣде день колись, — великій день святой волѣ!⁵⁾

Поеть оглядає ся за проводыромъ въ змаганю народнѣмъ, и до завзятушого борця вѣдзываетъ ся зъ отъсимъ покликѣмъ: „Силу горду до себе ты зви, и зъ веселымъ обличчамъ свѣй стягъ пѣдними ты у гору въ рукахъ и, повный дужѣи силы, тодѣ ты людей за собою веди“!⁶⁾

¹⁾ *ibid.*, стор. 189—190.

²⁾ *ibid.* „Памяти Тараса“; стор. 189.

³⁾ „Пісні“. 1885; стор. 8—9.

⁴⁾ „Зоря“. 1890; стор. 199.

⁵⁾ „Зоря“. 1889; стор. 281.

⁶⁾ „Пісні“. 1885; стор. 34.

Такі-жъ смѣливі борці доведуть своє дѣло до путя, коли имъ въ ихъ змаганяхъ буде помагати патріотичне жѣноцтво. Отъ, дѣвчина Ярина каже своему милому, козакови Иванови, що „краще намъ умерти въ мукахъ, аніжъ зрадить Україну“¹⁾. А инша дѣвчина каже козакови: „Ой я тебе, козаченьку, якъ душу кохаю, але-жъ бѣльше єсть кохання до рѣдного краю“²⁾.

Поетъ, проявляючи патріотичні думки й горячу любовъ до України, не забуває вбогихъ братѣвъ, що побивають ся тяжкимъ лихолѣтемъ суспѣльнымъ. У стихотворѣ „Сумні картины“ горює вѣнъ изъ-за руины економичного побуту мужикѣвъ, кажучи оє-що :

Убогіи нивы, убогіи села,
Убогій, обшарпаний людъ, —
Сумні сѣ картины, сумні-невеселі,
А инчихъ не знайдешъ ты тутъ !

Не ставъ бы дивитись, схотѣвъ бы забути,
Такъ силы забути нема :
То рѣдніи села, то рѣдніи люде !
То наша Украина сама!³⁾

Стихотворы Василя Чайченка друковано вѣдъ року 1881. трохи-не вѣ вєхъ руско-украиньскихъ часописяхъ и збѣрникахъ, якъ у „Свѣтъ“ (Львѣвъ, 1881), въ „Радѣ“ (Киѣвъ, 1883. 1884), „Нивѣ“ (Одесса, 1885), въ збѣрнику поезій „Впередъ“ (Чернѣвцѣ, 1888), въ литературно-науковѣмъ додатку до „Буковини“ п. з. „Зерна“ (Чернѣвцѣ, 1888), въ „Зорѣ“ (Львѣвъ, 1885—1892), „Дзвѣнку“ (Львѣвъ, 1890—1892), „Дѣлѣ“ (Львѣвъ, 1890),

¹⁾ „Зоря“. 1889; стор. 296.

²⁾ „Зоря“. 1891; стор. 123. — Величный идеаль національный Олены Пчѣлки вызначує ся въ поемѣ „Козачка Олена“.

³⁾ „Зоря“. 1884; стор. 27.

„Правдѣ“ (Львѣвъ, 1891. 1892), въ иллюстрованѣй „Библиотецѣ для молодѣжи“ (Чернѣвъцѣ, 1891. 1892), въ иллюстрованѣмъ Календарѣ товариства „Просвѣта“ (Львѣвъ, 1892), въ „Буковинѣ“ (Чернѣвъцѣ, 1892), въ „Батькѣвщинѣ“ (Львѣвъ, 1892) и въ „Зеркалѣ“ (1892).

Поезїѣ Василя Чайченка надруковано такожѣ въ окремихъ збѣрникахъ. Ось и они: 1. „Пѣснѣ“. Харькѣвъ, 1885 (32 дрѣбнїѣ стихотворы). — 2. „Пѣдъ сѣльскою стрѣхою“. Збѣрникъ пѣсень и оповѣданѣ. Выпускъ I. Киѣвъ, 1886. (Всѣхъ пѣсень 14). — 3. „Новїѣ пѣснѣ и думы“. Киѣвъ, 1887. — 4. „Зѣ народнѣго поля“. Три казки: а) „Снѣгурка“ (стор. 3—13); — б) „Сопѣлка“ (14—25); — в) „Дѣвчина Леся“ (25—39). Харькѣвъ, 1887. — 5. Три казки: а) „Чиѣ работа важча“ (стор. 3—8; — б) „Кузьмина“ (9—12); — в) „Три бажання“ (13—16). Киѣвъ, 1891. — Редакція-жь „Дзвѣнка“ выдала передрукомъ два маленькїѣ збѣрнички стихотворѣвъ В. Чайченка: 1. Могутнїѣ комарѣ. Сѣрко (Байки; стор. 3—11). Першїѣ коваль (Пересѣпѣвъ; стор. 12—16) Львѣвъ, 1890. — 2. Дума про княгиню-кобзаря (Казка зѣ народнѣго поля; стор. 3—12). Смерть отаманова (13—16). Львѣвъ, 1891.

Въ писаню поезїѣ добавчаемо у Чайченка чи-малый поступъ. Коли бо вѣнѣ въ починахъ свои литературнои творчости проявлявѣ бѣльшь римовану прозу, намагаючи подекуды закрасити сѣ фразами вельми патріотичными, то трохи-перегодя ставѣ вѣнѣ творити справжнїѣ поезїѣ, дармѣ, що мѣжь ними мають лишѣ тїѣ вышну стѣйнѣсть, котрїѣ визначують сѣ горячимъ патріотизмомъ. До сихъ стихотворѣвъ належать мѣжь иншими: „Пѣсня“ („Зоря“, 1889; стор. 41), „Зрадникъ“, легенда зѣ далекого сходу („Зоря“, 1891; стор. 424—426), „Дума про княгиню-кобзаря“ („Дзвѣнокъ“, 1891; стор. 81—83) и „Галима“ („Зоря“, 1892; стор. 107). Такъ въ „Пѣснѣ“ згадуѣ поетъ про

недолю Руси-Украины и кожду зъ трьохъ строфъ кѣнчить ось-якимъ рефреномъ :

Гей, братя, изъ-нову
 За Русь-Украину
 Свѣй стягъ пѣдѣймайте!
 Терпѣть до-загину!

Годъ-жъ тутъ поминути поетичну казку, що єсть авторъ написавъ пѣдъ заголовкомъ „Хома Макогонъ, убогій наймитъ“ („Батькѣвщина“, 1892; число 23. и окрема вѣдбитка). Чайченко хотѣвъ писати нѣбы-то епопею въ семи пѣсеняхъ зъ епильомомъ, але зладивъ таки казку зъ прикметою сатиричною. Головнымъ дѣячемъ въ сѣмъ стихотворѣ є Хома Макогонъ. Его батько, козакъ, бувъ сусѣдою бундючного Вонсаля, се-бѣ-то Ляха, котрый тогдѣ, якъ скрутно траплялось, упевнявъ Хому, що любить его, неначе рѣдного брата. Макогонъ же обѣцявъ, пособляти Вонсалеви въ пригодѣ, та отъ, незабаромъ побачивъ, що таки добре уклепавъ ся, бо Вонсаль ставъ уважати Макогона за наймита, а вѣдтакъ убравъ ся до него въ господу та вытуривъ хозяина зъ хаты. Але той панъ мавъ невелику смѣливѣсть, тому-то старый Макогонъ прогнавъ его геть и незабаромъ побратавъ ся зъ сильнымъ Боголюбськимъ, се-бѣ-то зъ Москалемъ. Вже-жъ у Макогона крѣмъ Вонсаля бувъ ворогомъ ще й Азятъ, — Татаринъ и Турокъ, вѣдтакъ думавъ козакъ, що зъ Боголюбськимъ зможе ихъ обохъ побороти. Але-жъ у сего сусѣда була скрутнява голова; — за шматъ гнилой ковбасы вѣддавъ ему Макогонъ все свое право до батькѣвщины, и внившись не дѣйшовъ до дому, але заснувъ пѣдъ паньскимъ тыномъ. Черезъ день Боголюбскій геть протуривъ его зъ хаты, — вѣнъ зимою замерзъ коло тыну. Зѣставъ ся сынъ его, недолѣтокъ Хома. Панъ звелѣвъ узяти дитину въ окономію въ наймы. Саме тогдѣ збивъ ся Бого-

любській въ такую силу, що того Вонсаля звоювавъ и полонивъ. Коли-жь Вонсаль хотѣвъ опѣсля зломити кормигу, то Боголюбській боячись, щобъ вѣнъ зъ Хоמוю не вступивъ у спѣлку, сказавъ Хомѣ, що дозволить ему жити въ хатѣ, якъ вѣнъ протурить геть Вонсаля. И неначе собака кинувъ ся Хома на Вонсаля, зъ-за чого той утѣкъ, киваючи пятами. Тогдѣ Боголюбській погладивъ Хому, назвавши его псомъ, и наставивъ его вартовимъ до хаты Вонсалевої. Вѣдтакъ Хому й Вонсаля сѣпаки Боголюбського залігали на ланцюгъ.

„Я умру!“ застогнавъ на припонѣ Хома й хотѣвъ уже впасти та вмирати, коли чує, — щось важко сопе по-близу; — вѣнъ озирнувъ ся та побачивъ вола рогатого, що у старого Макогона ходивъ ще у плузѣ, а теперъ бувъ у пана. И отъ, сему волови ставъ Хома розказувати, що теперъ терпить до-загину за-для того, що стоявъ за правду. Опѣсля говоривъ вѣнъ волови ось-що: „Старовиннѣй однаковѣ згадки у насъ: треба намъ край свѣй кохати й не дати у-двохъ на поталу, на глумъ Боголюбському рѣднѣй хаты. Розжени ся-жь! порви сей треклятый ланцюгъ! — тодѣ знову я буду на воли и вкупѣ зъ тобою робить почнемо на широкому нашому поли“. И трохиперегодя озвавъ ся вѣль до Хомы ось-якъ: „Мы обыдва у путахъ! Мене закликавъ ты, щобъ я тебе вырвавъ зъ невольѣ, и тодѣ тѣльки наче-бъ то зможу зазнать на сѣмъ свѣтѣ кращѣй долѣ! Може й такъ!... Але думка у мене така, що зробивши ся паномъ въ сѣй хатѣ, ты-бъ запрѣгъ мене въ плугъ та й изъ-нову почавъ такъ, якъ батько твоѣй, мною орати. — Ты казавъ, що въ обохъ у насъ згадки однѣй... Ты дурный!... чи смѣявъ ся ты може? Въ тебе въ згадкахъ роскоши минулѣ, а я — що згадаю я?... Правда, тяжко мене сей катує кацапъ, — але-жь можешъ ты самъ зрозумѣти, що не добріи згадки у мене й

про тыхъ, хто до його ще вмѣвъ мене бити... Я-жь не вѣль, а така-жь людина, якъ ты! — але зле-чарѣвнича Темнота перекинула зъ-давна мене вже воломъ, и заткнула минѣ мого рота. Я роблю за вола, та надходить той часъ, щѣ минѣ тую шкуру волячу треба скинути, и хто въ сѣмъ пособить минѣ, я тому за те щиро вѣддядчу¹⁾.

Поетъ каже вѣдтакъ въ епильогу мѣжь иншимъ ось-що: „Минѣ жалко Хому!... А якъ правду казать, чи хто виненъ, щѣ вѣнъ на припонѣ? — Пособачивсь, — собакъ же вязать на ланцюгъ зъ-давна зведено навѣть въ законѣ. И порвати ланцюгъ той не можна Хомѣ, але щѣ перервати не сила, перетерти його намъ можливо, коли не лякати ся довгого дѣла“.

Въ сѣмъ стихотворѣ вызначае ся „ширша идея людскости“, на котру самъ авторъ натякнувъ²⁾, и про-те видно, щѣ вѣнъ любовь до темного, невольного брата ставить выше любви до колишнього политично-національного побуту. Засновокъ національного нашего вѣдродженя добачае авторъ въ идеи демократизму, дарма, щѣ вѣнъ не знае, „коли дѣйде та справа до краю“³⁾.

Стихотворы Чайченка вызначають ся гарными образами природы, проявами горячого патріотизму й легонькимъ вѣршованемъ, тѣлько-жь не добачаемо въ нихъ вѣтхненя вѣщого поета. А вже-жь авторъ присвячуе свою литературну дѣяльнѣсть бѣльшь писаню оповѣданъ, повѣстокъ, казокъ, біографій, статей етнографичныхъ и критичныхъ, а поезіѣ творить вѣнъ мабуть за-для того, щѣбъ подати пѣльгу своимъ важкимъ та сумовитымъ почуванямъ зъ огляду на суспѣльне та народне лихолѣте, та

¹⁾ „Хома Макогонъ, убогий наймитъ“, передрукъ зъ 23. числа „Батьківщини“ 1892. р., стор. 14—15.

²⁾ *ibid.*, стор. 12.

³⁾ *ibid.*, стор. 16.

щобъ землякѣвъ загрѣвати до любви батькѣвщины. Вѣд-такъ мѣжь дробными вѣршами Чайченка мають меншу стѣйность его байки, котрѣ подекуды своєю розлогою формою зъявляють прикмету поетичного оповѣданя. Лучшій еуть казки Чайченка, щѣ зъявляють прикмету гумористичну. Ось и они: 1. „Чия работа важча?“ — 2. „Кузьмина“. — 3. „Три бажання“. Киѣвъ, 1891. Властивымъ полемъ литературной дѣяльности Чайченка есть отже проза. Передо вѣмъ подаемо тутъ оглядъ его оповѣдань, повѣстокъ и казокъ. Ось и они:

1. Чудова дѣвчина („Зоря“, 1884; стор. 119—120; — „Творы В. Чайченка“, Львѣвъ; томъ I., стор. 177—179).

2. Бѣдный вовкъ. Народня казка. Харкѣвъ, 1885.

3. Сестриця Галя. Оповѣдане („Пѣдъ сѣльскою стрѣхою“. Киѣвъ, 1886; стор. 35—50; — окремо выдано въ Киѣвѣ 1890. р., — „Творы...“, т. I., стор. 23—31).

4. Безъ хлѣба („Пѣдъ сѣльскою стрѣхою“; стор. 51—76, — и окремо въ Киѣвѣ, 1890. р.).

5. Экзамень („Пѣдъ сѣльскою стрѣхою“, стор. 77—91; — „Творы...“, т. I., стор. 1—8).

6. Одна, зовѣмъ одна. Оповѣдане („Складка“. Альманахъ. N° 1. Харкѣвъ, 1887; стор. 15—41; — „Творы...“, т. I., стор. 32—48).

7. Дядько Тимоха („Зъ загадокъ про дитячѣ лѣта“. Киѣвъ, 1888; стор. 4—22; — „Творы...“, т. I., стор. 49—57).

8. Кееня („Зъ загадокъ...“, стор. 23—56; — „Творы...“, т. I., стор. 57—72).

9. Непокѣрный. Оповѣдане („Дѣло“, 1890; число 55—57; — „Творы...“, т. I., стор. 92—104).

10. Олеся. Оповѣдане („Дзвѣнокъ“. Львѣвъ, 1890; стор. 90; 97—99; — „Творы...“, т. I., стор. 185—191, — и въ збѣрнику трѣохъ оповѣдань, Москва, 1892; стор. 17—35).

11. Грицько. Оповѣданє („Дзвѣнокъ“, 1890; стор. 129—131; — „Творы...“, т. I., стор. 191—196, — и въ збѣрнику трьохъ оповѣдань, Москва, 1892; стор. 36—53).

12. Елі-Ремъ. Переказавъ В. Чайченко („Дзвѣнокъ“, 1890; стор. 154).

13. Мудрый Грицько. Оповѣданє (ibid., стор. 177—179).

14. Украла (ibid., 1891; стор. 14—15; — Збѣрникъ трьохъ оповѣдань, Москва, 1892; стор. 5—16; — „Творы...“, т. I., стор. 196—200).

15. Хлопець та малпа. Переказавъ В. Чайченко („Дзвѣнокъ“, 1891; стор. 18).

16. Нелюбъ (Київъ, 1891; — „Творы...“, т. I., стор. 105—116).

17. Соняшний промѣнь. Повѣсть („Зоря“, 1891; стор. 201. 221. 241. 261. 281. 301. 321. 341. 361. 381. 401. 421; — „Творы...“, т. II., стор. 1—174).

18. Хата. Оповѣданє („Зоря“, 1891; стор. 441—447; — „Творы...“, т. I., стор. 73—91; — Библиотека „Батькѣвщины“, часть I. Львѣвъ, 1892; стор. 27—51).

19. Середъ ледоватого моря. Оповѣданє. Выдано у Львовѣ 1891. р. товариствомъ „Просвѣта“, книжочка 122. — Одесса, 1891. р. пѣдъ заголовкомъ „Середъ крыжаного моря“).

20. Каторжна (Київъ, 1891; — въ „Зорѣ“, 1892; стор. 68—71; — „Творы...“, т. I., стор. 126—137).

21. У снѣгу. Повѣтка („Иллюстрована Библиотека для молодѣжи“. Чернѣвць, 1891; стор. 152—155).

22. Оповѣданнѣ про Павла Хлѣбороба („Иллюстрованный Календарь товариства „Просвѣта“, 1892; стор. 3—13; — „Творы...“, т. I., стор. 164—176).

23. Вѣрный другъ („Дзвѣнокъ“, 1892; стор. 23).

24. Кавуны (ibid., стор. 113—115; — „Творы...“, т. I., стор. 200—207).

25. Спроба („Правда“, т. XIII; 1892; стор. 321—332).
26. Зустрѣчь („Зоря“, 1892; стор. 27—30; — „Творы...“, т. I, стор. 117—125).
27. Байда („Зоря“, 1892; стор. 150—153; — „Творы...“, т. I, стор. 155—163).
28. Утѣкачка („Творы...“, т. I, стор. 138—154).
29. У церквѣ. Етюдъ („Ватра“. Въ Стрию, 1887; стор. 12; — „Творы...“, т. I, стор. 179—180).
30. Вербы (ibid., стор. 180—181).
31. Квѣтка (ibid., стор. 181).
32. Вѣтеръ (ibid., стор. 182).
33. Лѣсъ (ibid., стор. 182—184).
34. На распуттѣ. Повѣсть („Зоря“, 1892; число 10. и слѣдующій; — доси ще не скѣнена).

Василь Чайченко писавъ ще инші повѣстки й казки, але мы пропустили ихъ въ ось-тѣмъ оглядѣ, тому що авторъ бажавъ выразно, щобъ не виявляти иншихъ его псевдонимѣвъ та й такихъ творѣвъ, котрѣ не визначають ся криптонимомъ „Василь Чайченко“.

* * *

Мѣжъ повѣстями Чайченка визначує ся найпаче „Соняшній промѣнь“ не тѣлько своимъ об'ємомъ, але й ясною провѣдною думкою про національно-просвѣтні змаганя тямущихъ Украинцѣвъ. Ось и змѣсть сеи повѣсти: Марко Кравченко, сынъ убогого чоботаря, бувъ студентомъ останнього курсу исторично-филологичного факультету. Мати его вже давно вмерла, застудивши ся на рѣцѣ, де прала бѣлизну, а батько пивъ иногдѣ, „бо бувъ невчений, неосвѣченный“, — „пивъ, бо душа его шукала хочъ якого виходу зъ того безпросвѣтного житя, и — звѣсно — не могла найти его въ п'ятицѣ“¹⁾). Бѣдолаха замерзъ на улиці.

¹⁾ „Творы...“, томъ II, стор. 3—4.

Молодой Марко запрягавсь у души, вѣдати свое житє на служенє просвѣтѣ. На сѣмнацятому роцѣ вѣнъ прочитавъ „Кобзаря“ Шевченкового. Дивный впливъ зробила на него та книга. Доси вѣнъ читавъ тѣлько московскій книжки, й ту мову, котрою писано „Кобзаря“, уважавъ простацкимъ жаргономъ, навѣтъ прикметою неосвѣты. Але-жь натхнене слово поетове робило такій впливъ на впечатливу душу молодого хлопця, що вѣнъ мусѣвъ вѣддати ся ему майже безъ бою. Щира любовь до матери та до батька у Марка ще побѣльшилась любовью до нихъ, яко до нещасныхъ, затоптанныхъ житємъ людей. Сю любовь вѣнъ переносивъ потѣмъ на всѣхъ убогихъ и знесиленыхъ, працюючихъ та знатуженыхъ. Се бувъ неслѣдомый поки-що ему самому демократизмъ¹⁾.

Важко було жити Маркови пѣсля батьковои смерти. У него зѣстала ся тѣлько поганенька батькова хатина. Тогдѣ-то почавъ вѣнъ жити приватными лекціями, и трохи-перегода поѣхавъ зѣ-за того въ село Радькѣвку до пана Городиньского, вчити молодшого его сына. Саме-тогдѣ приѣхавъ на село до батька старшій его сынъ, Иванъ, Петербургскій урядовець.

Панъ Городиньскій, хочъ бувъ украинець, говоривъ по-московски, але иногдѣ вживавъ украинскихъ приказокъ, що вельми неподобалось его гордовитѣй жѣницѣ. Крѣмъ двохъ сынѣвъ була у Городиньскихъ ще гарна дочка, Катерина, велика энтузіяетка природы.

Живучи у Городиньскихъ Марко хотѣвъ близше придивити ся до селяньского житя, до народу. Коли-жь въ-перше вийшовъ на улицу, то дѣзнавъ ся, що парубки й дѣвчата спѣвають погані пѣснѣ, — що деякі мужики пють-запивають ся й замѣсьць щиро-народнои мовы

¹⁾ *ibid.*

вживають ломаною мѣшанины. Тому-то вернувъ ся вѣнъ у свою хату похмурый та задуманый. Все, щѣ вѣнъ бачивъ, вразило его тяжко. Коли-жъ другого дня прийшовъ до обѣду, побачивъ нового гостя. Се бувъ Якѣвъ Григоровичъ Голубовъ. Вѣнъ бувъ сыномъ Москаля, котрый покинувши торгувати та обдурювати своихъ Москалѣвъ, прийшовъ на Украину й привѣзъ стѣлько грошей, щѣ мѣгъ купити бѣльшь тысячѣ десятинъ землѣ. А по-за-якъ батько побачивъ, щѣ освѣта дае змогу, ширше розсувати руки, тягнути до себе въ кишеню, то вѣддавъ сына до гимназїѣ, а вѣдтакъ и до университету. Сынъ вийшовъ вѣдтѣля „паномъ“, а якъ батько померъ, то освѣвъ на селѣ й ставъ хозяйнувати. Хочъ самъ бувъ зъ роду мужикъ, то замотавъ вѣнъ своихъ мужикѣвъ въ тенета такъ, щѣобъ нѣколи й не выпутали ся. Вѣнъ дививъ ся на селянъ зъ презирствомъ и не вважавъ ихъ навѣтъ за людей; тому-то говоривъ, щѣ нерозвита сила мусить давати свою мускульну працю, щѣобы процвѣла культура. А вже-жъ и молодой Иванъ Городиньскїѣ хотѣвъ, щѣобъ караюча рука завсѣгды висѣла надъ мужикомъ, ба, вѣнъ казавъ, щѣ „темна робоча маса въ посуваню напередѣ цивилизацїѣ вѣдѣграе таку-жъ ролю, якъ робоча товарина въ нашому господарствѣ“¹⁾. Одначе Катерина натякнула на те, щѣ й мужики люде, дармá, щѣ она згоджувала ся, щѣ мужики не здатнї до такого житя, якъ жите освѣченыхъ людей. Тогдѣ-то Марко, станувши въ оборонѣ мужикѣвъ, заявивъ, щѣ простый народъ, а найбѣльше народъ украиньскїѣ, такъ-саме здатный до выщѣн культуры, якъ и пануюча кляса. Коли-жъ Голубовъ назвавъ Марка Украиннофиломъ, щѣ бажавъ бы вѣддѣлити „хохляндію“ вѣдъ Росїѣ, то Марко вѣдказавъ смѣливо, щѣ Украиннофилы сто-

¹⁾ ibid., стор. 23.

ять за своє рідне наційне житє й роблять, щобъ досягти своєї мети. И вѣдтакъ озвавъ ся вѣнъ до Голубова ось-якъ: „Вы Великороссы можете змоскалити собѣ якихъ-тамъ Зирянъ чи Чукчѣвъ, котрѣ навѣтъ азбуки не мають, але, щобъ се вы могли зробити зъ культурними народами, то це вже черезъ ладъ великѣ у васъ заходы“. ¹⁾ Вѣдтакъ Голубовъ въ розмовѣ зъ Катериною назвавъ Марка демагогомъ, але-жь Катерина сказала, що „коженъ має право, мати, якѣ схоче, погляды“. Все-жь таки бажала-бъ она, щобъ Украинofilѣвъ зовсѣмъ не було.

Катеринѣ сподобала ся спокѣйнѣсть та впевненѣсть, зъ котрою поведивъ ся Марко въ тѣй спѣрцѣ. Она подумала собѣ, що хочъ и Голубовъ и Марко суть сынами мужичими, то все-жь не можна ихъ мѣжь собою рѣвняти. А вже-жь и Маркови подобалась Катерина, — вѣнъ за-примѣтивъ, що въ тѣй дѣвчини гарне серце, та що єѣ зопсувала паньска сѣмья.

Живучи мѣжь народомъ, дѣзнавъ ся Марко, що вѣнъ дивить ся на школу мало-мало якъ на ворога свого, тому що теперъ учать въ Россіи мовою незрозумѣлою, — учать тамъ такого, чого народови не треба. Школа повинна бути своєю, а теперъ она Украинцямъ чужа! Тому-то въ розмовѣ зъ попомъ и зъ учителемъ сказавъ Марко, що украиньска мова така-жь, якъ и всяка инша мова, и що має таке-саме право на мѣсце въ книзѣ, въ школѣ, въ церквѣ, въ судѣ, якъ и всяка инша. Се-жь мова двадцяти-миліонного украиньского народу, котрый має свою землю й свою исторію, и бажає жити та розвиватись по-своєму. Про-те справжня украиньска интеллигенція бажає зостати ся на своєму національному ґрунтѣ, боре ся за се й — здобуде свого!²⁾

¹⁾ *ibid.*, стор. 25.

²⁾ *ibid.*, стор. 31—40.

Того-жъ дня зустрѣвъ ся Марко зъ Катериною за селомъ пѣдъ скелею. Въ розмовѣ зъ симъ Украинцемъ натякнула Катерина на те, що она мабуть не прочитає нѣколи Шевченка, „бо мужицькою мовою не може бути литературы“.¹⁾ Та отъ Марко й Катерина забалакались, то й не помѣтили, якъ насунулась чорна хмара. Ажъ осѣ зашумѣвъ дощъ зъ горы, и полилось неначе зъ ведра. Тому-то Катерина побѣгла пѣдъ величезну камѣнюку, щѣ, высунувши ся зъ скелѣ, повисла надъ землею. Она прикликала сюды й Марка, дармá, що пѣдъ тымъ захистомъ було тѣсененько. Тая-жъ близькѣсть гарной дѣвчины електризувала хлопця: вѣнъ глянувъ фй просто въ обличѣ, хотѣвъ зазирнути въ очи, але Катерина спустила очи до долу, похиливши голову. Коли-жъ дощъ переставъ падати, то дѣвчина пѣшла швидко до дому, не зважаючи на те, що вода лила ся ще струмкомъ изъ скелѣ.

Марко зробивъ на Катерину чи-малый впливъ. Веф его розмовы були зовефмъ не такй, якй Катеринѣ доводило ся доси чути навкруги въ побутѣ аристократичнѣмъ. Въ Марковихъ розмовахъ она въ-перше почувала про идеаль, про принципы моральности, — до того бо часу дома нѣхто не мавъ на неф религійного впливу: религйя не мала для Катерины нѣякого морального значѣня. Вѣдъ Марка дѣзналась она, що людскѣсть жие идеями. Вѣдтакъ Марко розбуркавъ розумъ у неи й привабивъ до себе еи почуваня. Все-жъ таки не подобалась фй у Марка велика прихильнѣсть до мужицтва.

Марко блукаючиь по степу, пѣзнавъ цѣкавого хлопця, Корнйя, щѣ пасѣ волѣвъ и самотужки вчивѣь азбуки. Вѣдтакъ Марко покликавъ его до себе, вчити ся письменства. Незабаромъ дѣзнавъ ся вѣнъ вѣдъ свого прия-

¹⁾ *ibid.*, стор. 44.

теля, Семена Лѣсовского, що гуртокъ украиньскои громады порѣшивъ выдавати книжки для народногo читаня. Маркови було се по-нутру, бо вже-жъ вѣнъ самъ маривъ про якійсь гуртокъ, котрый заходивъ ся-бъ коло виданя такихъ книжокъ. Та й бачивъ вѣнъ велику потребу въ такихъ книжкахъ, бо ось народъ читае московскій книжки, а вкраньскій й читавъ бы, такъ нема. „Тымъ-то народъ звикае дивити ся на свою мову, якъ не на мову, а на якусь мужичу прикмету, котру треба кинути, якъ-що хочешъ бути освѣченою людиною. И Маркови въ его мрѣяхъ уявляло ся вже, „якъ се дѣло ширшае-росте, якъ книжка выдае ся за книжкою, — та все дешевѣ гарнѣ книжки, — и вони йдуть у народъ, и народъ ихъ читае, и національне самопѣзнане починае прокидатись“¹⁾. Вже и вѣнъ самъ зладивъ бувъ популярно-наукову брошуру, тѣлько-жъ годѣ було єѣ друкувати, тому-що цензура не пускала нѣчого наукового. Трохи-перегода пѣзнавъ ся Марко зъ батькомъ Корнѣевымъ и своими розговорами йѣдносивъ въ гору духа сего тямущого мужика.

Опѣсля при обѣдѣ у панѣства Городиньскихъ побачивъ Марко крѣмъ Голубова гостя нового, — Хведора Лирского, котрый хотѣвъ заводити у себе въ слободѣ школу, але кинувъ єю думку, тому-що „не треба розвивати въ мужику такѣ инстинкты, якъ и въ освѣченои людини“. Єму притакнувъ молодой Иванъ Городиньскій и ставъ балакати про се, що росѣйска земска школа плодить соѣялиствѣвъ, та що школа не повинна йти далѣ часословця й псалтыря. Тогдѣ сказавъ Марко, що росѣйска школа на Украинѣ вѣдбивае школяра вѣдъ рѣднои семьѣ, — навчае его, зъ-горда, зневажливо позирати на ту масу, щѣ зъ нею вѣнъ выйшовъ. — „Наша школа

¹⁾ „Творы...“, т. II., стор. 60.

московська, а не вкраїнська!“ мовивъ вѣнъ далѣ, — „се й не педагогічно, й не льогічно! Московською мовою, та ще такою специфічно-московською, якою пишуть ся въ Росіи шкѣльні книжки, вчити Українцѣвъ не можна, бо вони ѣѣ не розумѣють“. ¹⁾ — На те озвавъ ся Голубовъ: „Хочъ бы й зовѣмъ не розумѣли, а мусять вивчити, бо нѣякои „хахлацькои“ мовы нема, а тѣльки росіійська!“ Вѣдтакъ Иванъ сказавъ авторитетно: „Росіійська мова — державна мова! иншихъ мовъ у Росіи держава не признає, — а чого держава не признає, те не истиѣе и повинно зникнути!“ И вѣдповѣвъ ему Марко мѣжъ иншимъ ось що: „Що держава не признає другихъ мовъ, а чого вона не признає, те мусить зникнути, то насмѣлююсь думати, що се тѣльки горячій бажання та й годѣ! Живе життя дужче вѣдъ усякихъ загородокъ“.

Пѣсля обѣду спытавъ ся Марко Катерины въ саду, якъ она думає про сю справу. И вѣдповѣла дѣвчина, що не згоджує ся зъ Маркомъ. Тогдѣ вѣнъ почавъ доводити своє. Але-жъ Голубову, щѣ давно вже мавъ замѣры на Катерину, не подобалась та близькѣсть, котру добачавъ промѣжъ Катериною та Маркомъ. Вѣнъ завсѣгды сердивъ ся, видячи, якъ она звертає увагу на сего Українця. Коли вѣдтакъ Катерина вѣдѣйшла въ хату до хворои матери, то Голубовъ посперечавъ ся зъ Маркомъ и гукнувъ до него: „Кажу вамъ: або вы заразъ же дайте минѣ слово, що завтра выѣдете вѣдцѣль геть, або я о-туть поламаю вамъ ребра!“ ²⁾ Сказавши се, стиснувъ вѣнъ свои здорові кулаки й стоявъ якъ роздратований вѣль передъ Маркомъ, щѣ на поглядъ бувъ и не такій кремензній, и не такій дужій, якъ Голубовъ. Але Марко

¹⁾ *ibid.*, стор. 69.

²⁾ *ibid.*, стор. 72.

вхопивъ его обома руками за глотку й за груди, пѣднявъ вѣдъ землѣ й бокомъ скинувъ у ставокъ.

Всю ту сцену бачила Катерина, щѣ вернулась була въ садъ. Она подивилась на енергичне обличе Марка й подумала собѣ: „Сей не дасть себе скривдити й здолае оборонити себе й кого иншого!“ Вѣдтакъ при вечѣрньому чаю Катерина та Марко знали, щѣ Голубовъ занедужавъ и поѣхавъ до дому.

Марко бувавъ часто въ хатѣ батька Корнѣевого й пѣзнавъ ся у него зъ деякими сусѣдами его. Одного разу мужики стали балакати про панѣвъ. Дехто запримѣтивъ, щѣ у панѣвъ сила, тому-щѣ они багатѣ. Тогдѣ озвавъ ся мужикъ Остапъ: „А чого-жь такъ, щѣ одинъ багатый, а другій убогій? Чого въ Городиньского скѣльки тысячѣвъ десятинь землѣ, а въ мене чотыри десятинь? Чи вѣнъ бѣльшь Богу преподобивъ ся, а я въ Бога теля зѣвъ?“ Остапъ бажавъ, щѣбъ землю подѣлити на всѣхъ, и тому-то сказавъ вѣнъ: „И чому-бъ царевѣ не зробити такъ, щѣбъ усѣ були рѣвнѣ, — щѣбъ не було нѣ багатыхъ, нѣ вбогихъ?!“¹⁾ Опѣсля подумавъ собѣ Марко, щѣ багато щѣрыхъ та дужихъ силъ треба, щѣбъ прокинути зѣ сну сей народъ освѣтою. Тому-то того дня вѣнъ де-кѣльки годинъ не вѣдрывавъ ся вѣдъ писаня популярной книжки. Въ Корнѣевѣй хатѣ Марко прочитавъ Квѣтчину Марусю, Гоголевого Тараса Бульбу, де-щѣ зъ творѣвъ Шевченка та Левицкого-Нечуя. Въ его души прокидалось могутне бажане, вѣддати себе всего дѣяльности провѣдника культуры въ народъ. Ёму уявлялись десятки, сотнѣ людей, щѣ вѣддають себе тѣй справѣ, пишуть книжки для народу, проводятъ ихъ на село, або й самѣ живутъ середъ народу, знайомлють его зъ литера-

¹⁾ *ibid.*, стр. 79

турою, зъ театромъ... Розпалена фантазія не мала впи- ну й малювала єму високу народню культуру, — таку високу, якъ колись була у Грекобъ. И вѣнъ обѣцявъ вѣд- дати себе сѣй дѣяльности.¹⁾

А потѣмъ инше починало уявлятиє Маркови, — починалось згадувати те, що вѣнъ побачивъ ось-теперь въ народѣ! Вѣнъ побачивъ выразно, що народъ та интел- лигенція — два ворожі таборы въ єго рѣднѣмъ краю. Коли-жъ Марко зъявивъ ся такимъ щиримъ приятелемъ люду, то Голубовъ въ розмовѣ зѣ старымъ Городинь- скимъ и зъ Иваномъ назвавъ єго студентомъ дуже чер- вонимъ, небезпечною людиною, пропагаторомъ... Вѣдтакъ Иванъ сказавъ Маркови, що украинофильскои єго пропа- ганды не зможе терпѣти нѣ урядъ, нѣ всяка добромы- сляча людина. Але Марко не хотѣвъ стояти пѣдъ догля- домъ такои добродѣйнои полиціѣ и рѣшивъ ся выѣхати геть вѣдсѣля. Коли-жъ про се довѣдалась Катерина, то повѣдомила Марка листомъ, що сегодня въ дванацять годинъ въ ночи дожидає єго пѣдъ скелею коло криниць. Марко дѣзнавъ ся ажъ теперъ, що Катерина любить єго, и вѣнъ пѣшовъ до скелѣ, хоча трудно якось приходилось єму свою любовь до дѣвчины зъ паньского роду погоди- ти зъ бажанѣмъ, вѣддати своє житє въ жертву рѣдному краєви.

Якъ пѣдѣйшла Катерина пѣдъ скелею до криниць, Марко вже дожидавъ єи тамъ. И озвалась она до него: „Я васъ покликкала, бо думаю, що у насъ у обохъ єсть дещо, щѣ маємо мы сказати одно одному“. Тогдѣ вѣдповѣвъ Марко, що кохає Катерину, „але-жъ людина живе не самымъ тѣльки власнымъ, персональнымъ жит- тямъ. Єсть у кожнои людини святыня выща одъ влас-

¹⁾ *ibid.*, стор. 81.

ныхъ почуваннѣвъ, одъ власного щастя“. Такою святынею ставъ ся Маркови рѣдний его край, — Украина; — вѣнъ присягавъ ся, присвятити ѣй свое жите. Тому-то та людина, котру вѣнъ кохае и зъ котрою бажавъ бы зъеднати свое жите, повинна йти зъ нимъ до одной меты. Одначе Катерина сказала ось-що: „Я пришла сюды, щобъ сказати вамъ, що я васъ люблю, щобъ и одъ васъ те-жь почути. Але такои одмовы я не бажаю. На умовахъ я свого коханя не вѣддаю!“... Вѣдтакъ Катерина, заявивши, що нѣколи не увѣрити въ святыню Маркову, кинулась геть вѣдъ него и зникла промѣжь деревами.

Теперь пѣзнавъ Марко, що не можна погодити щастя зъ жертвою. Якъ вѣнъ у свою хату прийшовъ, то думки про рѣдний край, про повинности передъ нимъ подужали швидко почуваня сердца его. Вѣнъ выѣхавъ вѣдъ Городиньскихъ и прибувъ до своего приятеля, Семена Лѣсовского, що бувъ студентомъ медичного факультету. Сей впровадивъ Марка мѣжь товаришѣвъ-народовцѣвъ, котрѣ своимъ коштомъ выдали вже першу книжку для народу. Они сходились у Овѣенка, старого урядовця. Дочку-жь Овѣенка, Марусю, що була вчителькою на селѣ, сватавъ Семень.

На сходинахъ товаришѣвъ читавъ Семень свое оповѣдане. Дехто добачавъ у сему творѣ кованѣ слова, и вѣдтакъ вчинила ся спѣрка про правопись брошюры, що еѣ выдано за гуртовѣ грошѣ. И пѣзнавъ Марко незабаромъ, що мѣжь товаришами нема солидарности, — що дехто таки ховавъ ся зъ націонализмомъ. Тому-то Марко сказавъ товаришамъ, що они сперечають ся про слова, литеры, а забувають про те, що народови треба книжокъ.

Мѣжь-тымъ Марко скѣнчивъ уже свою справу зъ экзаменомъ. Опѣсля наставлено его вчителемъ грецкои

и латинської мови в гімназії, в тому-ж таки місці, де й був він. Річ, котрої мусів учити Марко, була не дуже весела, але він волів узяти єї, ніжъ ви-яняти школярамъ російську історію, або мову. В тій часі прочитав він в товаристві п'ять своїх бро-шур, але тільки дві згодились видати.

Хоча-ж у Марка було багато роботи, то не міг забути коханої дівчини. Від учителя села Радківки довідав ся він, що дочка пана кудись поїхала та стала вчителькою. Про се дав звістку Маркови також Корній. І справді Катерина з-за любови до Марка по-рїшила бути вчителькою на селі. — Коли она верну-лась від скелі, де була зустрілась з Марком, то пе-ребула борню своєї душі про свої відносини до Марка, и відтак подумала собі, що она еґонетка, по-за-якъ вимагала від Марка, щоб він віддав їй усе за ко-хане, м'язь-тим коли она сама не хотїла зробити ні-якої жертви. Она сказала собі, що мабуть велику силу мають народні святощі над Марком, коли він міг зректи ся свого щастя за-для твоїх святинь.

Як минула зима, то на весну заявила Катерина батькови й матери, що хоче бути вчителькою. Они-ж обоє здивувались вельми за-для такого бажання дочки, и відтак запиталась єи мати, відкоб у неї такї ку-медні бажання? И відповіла Катерина тихо й твердо: „Вони, мамо, зовсім не здають ся мені кумедними. А повстали вони з того, що я зрозумїла, що грїх сидїти людині без діла“. ¹⁾ Видячи батько, що годі від-хилити дочку від того єи бажання, порадив він жінці, щоб такі послухати Катерину, а то она втече. По єго думці треба дати дочці дозвіл бути вчителькою в

¹⁾ *ibid.*, стор. 124—125.

гимназій. Коли-жъ Катерина не хотѣла вчителювати въ гимназій, то батько дозволивъ їй ити на село на одинъ рѣкъ. Вѣдтакъ инспекторъ давъ Катеринѣ мѣсце въ сумежному повѣтѣ, и незабаромъ виѣхала она въ свою школу.

Коли Марко про се дѣзнавъ ся, то здивувавъ ся великимъ дивомъ и подумавъ собѣ, що той починъ Катерины є мабутъ якою модною примхою, бо по-переду не заявляла она нѣколи такого бажаня. Мѣжь-тымъ Марко вчивъ въ гимназій, — але-жъ офіціяльна робота не зацѣквлювала єго. Надати-жъ їй трохи живѣйшій характеръ зовсѣмъ було не можливо: начальство остро дивило ся за тымъ, щобъ нѣхто зъ учительвъ не вѣдхиявъ ся вѣдъ програмы. — Одного разу Марко, перекладаючи въ клясѣ зъ школярами грецкого автора, забалакавъ про грецкїй републики й похваливъ старий републиканскїй ладъ въ Атенахъ. Другого-жъ дня директоръ зауваживъ єму, що вѣнъ краще зробивъ бы, якъ бы републикъ не чѣпавъ, бо єго, Маркове дѣло, надежъ, а не републики. Трохи зъ-годомъ инспекторъ зробивъ въ єго клясѣ трусь, бо директоръ довѣдавъ ся, що въ одного изъ школярѣвъ були забороненї книжки. Се були двѣ украинскїй книжки: „Сѣра кобыла“ Иродчука и Шевченковї „Гайдамаки“. Другого дня була педагогичня рада. Директоръ бувъ той думки, чтобы школяра сключити. Дехто зъ учительвъ натякнувъ на хохлацку пропаганду, котру треба зничити, тому-що се зло. Але Марко сказавъ смѣливо, що обѣ тї книжки дозволила цензура й що они продають ся по книгарняхъ, — нѣкому-жъ изъ учивъ купувати книжки законъ не збороняє. „Хлопець пѣшовъ и купивъ“, мовивъ вѣнъ далѣ. „Його можна карати за те, що вѣнъ принѣсѣ цї книжки въ клясу, бо се заборонено гимназїяльними правилами; але се рѣчь така, що їѣ

може зробити коженъ класовый доглядачъ, не займаючи педагогичной рады.“¹⁾

Та не минула ся Маркови дурно его оборона школяра. Черезъ декольки часу покликано его до куратора. Сей закинувъ Маркови, що вѣнъ розповсюджує въ гимназіи шкѣдливі идеї. Та отъ до того сумного вражѣня вѣдъ гимназіѣ додало ся незабаромъ вражѣне вѣдъ иншою невгодины. Се було те, що дѣялось въ товариствѣ. Доси всѣхъ книжокъ выдано тѣлько трое, — грошѣ платили ся погано, -- помѣжъ товаришами бувъ неладъ, були непорозумѣня. Спѣрки були що-разу, якъ збирало ся товариство, и вѣдтакъ деякі зовсѣмъ кинули ходити на товарискій сходины. Ажъ ось прийшло 25. лютого, — великій Тарасѣвъ день. До старого Овеѣнка зѣйшлись товаришѣ, — великій день поєднавъ усѣхъ. Промовляли патріотично Семень Лѣсовскій и студентъ Гайденко; — сей-то скѣнчивъ свою бесѣду словами: „Блюдѣте, да не порабощені будете!“ Хоча ся щира промова не всѣмъ сподобалась, то Марко озвавъ ся ось-якъ до товаришѣвъ: „Слухавъ я васъ, и сердце мое радѣло. Середъ цихъ утискѣвъ, середъ цього гонення почути такі слова, — се цѣлюща вода на сердце!“... Але Марко не скѣнчивъ. Ту-жъ мить пѣдскочивъ до него професоръ Човганъ и крикнувъ зъ-пересердя: „Якъ вы смѣете казати се тамъ, де єсть люде, що служатъ у министерствѣ народнои просвѣты?... А вы знаєте, що за такі розмовы въ нашому министерствѣ не подякують?!“ — „Чудне дѣло!“ одмовивъ Марко. „Я служу въ тому-жъ министерствѣ, що й вы, и не бою ся казати те, що кажу, а вы боите ся його слухати?“ Але-жъ Човганъ заявивъ, що не бажає бути въ товариствѣ, котре коли не сегодня, такъ завтра заберуть

¹⁾ ibid., стор. 135.

до тюрмы. Вразъ изъ Човганемъ кинувъ товариство такожъ другій членъ, Савчевскій, котрый заявивъ, що краще кинути єй іграшки, бо они небезпечні. Опісля сказавъ старій Овсѣнко, що доси такого не бувало, щó вінъ бачивъ. „Бояли ся й мы дечого та й боимо ся“, мовивъ вінъ поважно, — „є и въ насъ сѣмья, ради котрой инодѣ побережешь ся, та не було доси такого поганого дѣла! — нѣхто не боявъ ся казати свои думки середъ щирыхъ товаришѣвъ, — нѣхто не кидавъ на ихъ пѣдозрюванія въ зрадництѣвъ. А сьогоднѣ стало ся те, чого двадцять, десять рокѣвъ назадъ сподѣвати ся не можна було. Скажѣть вы минѣ, старому, щó воно за знакъ?“ — „Знакъ се поганый!“ вѣдповѣвъ Марко. „А коли хочете знати, щó воно таке є, то се дочасне затемнення розумѣвъ. Бачуть люде — сила панує, та й злякали ся, подумали, що нѣколи тому пануванню кѣнца не буде“...¹⁾

И розбѣгли ся товаришѣ „страха ради юдейска“, — збѣталось тѣлько шѣстьохъ. Трохи-перегода Марко кинувъ гимназію, бо не мѣгъ дивитись на систему шпигѣвъ та доносѣвъ, и ставъ секретарювати въ мѣйскѣй часописи. А вже-жъ не мѣгъ вінъ забути Катерины. Коли разъ прийшовъ до дому, то стрѣвъ у себе Семена. Сей, скѣнчивши университетъ, мавъ уже лѣкарску практику й думавъ незабаромъ одружитись зъ Марусею Овсѣнковою. Отже Семенъ принѣвъ Маркови листъ вѣдъ свои молодон. Той розбѣравъ коверту й прочитавъ ось що: „Я сидю теперъ біля лѣжка хвораи Катерины Дмитрѣвны. Вона дуже бажала-бъ васъ побачити. Якъ-що вы схочете побачити ѣѣ, — може въ останне, — приѣздѣть просто въ школу, въ село Додѣлну“.²⁾

¹⁾ *ibid.*, стор. 139.

²⁾ *ibid.*, стор. 143.

Прочитавши се письмо, Марко якъ-стѣй повѣхавъ до Катерины. Ось и школа: невеличкій будинокъ зъ соломяною покрѣвлюю, — обдраный, обшарпанный. Маруся Овсѣнкова зустрічає Марка въ дверьохъ и веде его черезъ темнѣ сѣни въ невеличку клясову хату. Вѣдтакъ розказує она Маркови, що Катерина дуже хвора, та що вчора wysлано телеграму до батька й до матери єи. Коли-жъ Марко запытавъ ся Марусѣ, чимъ Катерина хвора, то показала она на низеньку, тѣсну хатку зъ невеличкими вѣкнами, въ котрыхъ половина шибокъ була побита та залѣплена паперомъ, — зъ земляною долѣвкою та пообдираными рудыми, мокрыми стѣнами. Опѣсля розказала Маруся, що сѣльске начальство робило всѣлякѣ пакости нещаснѣй учительцѣ. Холодъ у школѣ бувъ такій, що вода замерзала въ клясѣ, — а начальство не давало чимъ топити. Доводилось такъ, що якъ школярѣ воды не принесли, то Катерина ходила сама за вѣдромъ. Скъбичилось тымъ, що по веснѣ застудилась: у грудьохъ зробилось запаленє. Приѣздивъ лѣкаръ земскій и лѣчивъ недужу. Хоча Маруся радила вѣй, написати до дому, то она не хотѣла, — боялась, що, якъ дѣзнають ся про все батько та мати, то не пустять на другій рѣкъ у школу. Трохи зъ годомъ вылѣчивъ єѣ лѣкаръ, але она зновъ не береглась нѣ трохи. И ото занедужала такъ тяжко, що не може й встати.

Минуло зъ пѣвъ години, — Марко станувъ передъ Катериною. Она побачивши свого милого, зрадѣла вельми й сказала: „Я была дуже хвора, — така хвора, що думала, що вже вмираю... Але теперъ я чую, що я оджила, що нова сила влилась у мою душу, въ мои груди, якъ я побачила тебе... Ты не покинешъ мене? Ты не можешъ мене покинути!“ — И вѣдповѣвъ Марко, що безъ неѣ не мѣгъ нѣякои розваги знайти, — що теперъ

не покине ви, — свого щастя, своєї долі. Водтакъ про-
сивъ Катерину, щобъ не балакала багато, бо се їй шко-
дить. Тогдѣ-жь ви рука лежала въ его руцѣ, ихъ погля-
ды не розминали ся, — мовчки дивились они одно на
одного, и имъ уже нѣчого не треба було казати.

Ажь ось приѣхали до Катерины батьки, и водтакъ
забажала она, щобъ Марко ѣхавъ зъ нею та зъ батька-
ми въ Радькѳвку, и щобъ пробувъ тамъ великдень. —
И отъ, Марко зновъ у Городиньскихъ — уже третій день.
У него въ души починає прокидатись надѣя на кращу
долю. И справдѣ видко було, що зъ Катериною робить
ся щось надзвичайного. Блѣде обличє ви зачервонѣло
нѣжнимъ румянцемъ, очи засяли яснѣйше, и въ нихъ
свѣтила ся така сила житя, що всѣмъ було зрозумѣло,
що Катерина одужує. Та отъ, пѣсля двохъ вечѣрнихъ
розмовъ зъ жѳнкою ввѣйшовъ до Марка въ хату панъ
Городиньскій. Вѳнъ бажавъ почути вѳдъ Марка, якій
поглядъ вѳнъ має на свої вѳдносини до Катерины, бо те,
щѳ було сказано біля лѳжка хворои, котрои не можна
було турбувати, роблячи або кажучи щѳ навпроти неї, —
те по думцѣ Городиньского не могло вважатись якоюсь
формальною обѳцянкою. И вѳдповѣвъ Марко, що се сама
Катерина почала сю розмову и бажала рѣшинця, и тогдѣ
сказавъ вѳнъ, що любить єѳ. Водтакъ пригадавъ Горо-
диньскому, що вѳнъ зъ жѳнкою згодивъ ся на ихъ за-
ручини. Але той панъ запримѣтивъ, що Катерина була
тогдѣ хвора и тымъ ненормальна, тому-то бажавъ бы
вѳнъ, щобъ Марко кинувъ всякї претенсїѣ и сегодня
выѣхавъ изъ сеї господы. На те вѳдкававъ Марко, що Го-
родиньскій зъ жѳнкою мають право бажати, щобъ вѳнъ
облишивъ усе, — але коли батько скаже дочцѣ те, щѳ
ѳму сказавъ, то се єѳ вѳб. И вѳдповѣвъ Городиньскій
ось-щѳ: „Чую, що нещастя впало на мою голову. Не об-

винувачую васъ, хоча якъ бы не вы, то не пошла-бъ Катерина у вчительки й не лежала-бъ теперъ хвора“. Опроче заявивъ вѣнъ Маркови, щобъ поки-що зѣоставъ ся, а вѣнъ побалакає зъ жѣнкою.

Другого дня великодныхъ святъ Марко зъ Катериною повѣчали ся въ сѣльскѣй церковцѣ, и вѣдтакъ обоє стали жити въ мѣстѣ въ маленькѣй домѣвцѣ. Катерина була щаслива, немовъ жила въ раю. Она полюбила украиньску мову й сказала Маркови, що зъ-годоми подросте украиньска литература, вѣе ся въ силу, — а тогдѣ занує рѣдне слово й помѣжь интелигенцією.¹⁾ Але Катерина стала знову нездужати, и на лѣто поѣхала зъ Маркомъ у Крымъ. Коли они обоє сидѣли разъ надъ моремъ, то Катерина пригадала Маркови, що надъ отъ-симъ моремъ стогнали невольники-козаки, складаючи свои плачѣ, — та що отъ-тутъ лила ся украиньска кровь. Опѣсля-жъ сказала она : „Мы полили сю землю своєю кровью, и вона поважна могла-бъ бути нашою. А вона не наша, — та й нашу въ насъ однимають!... Сумно одмѣнило ся!“ — И вѣдповѣвъ Марко : „Правду кажешь, моя зоре! Але-жъ мы повиннѣ покласти все свое життя на те, щобъ одмѣнити се такъ, якъ воно мусить бути!“ — „Еге!“ мовила Катерина. „Безъ надѣѣ на будущину хиба можна було-бъ жити? Я вѣрю въ те, що наша правда переважить. Я вѣрю, и нѣщо въ мене не злама цѣѣи вѣры!... Я вѣрю, що такѣ борцѣ якъ ты, зрѣблять свое дѣло, зрѣблять — и подужають.“²⁾

Хоча-жъ Катерина ховалась зѣ своєю хворобою, — щобы хочъ хвилину зазнати щастя въ подружю, то трохи-перегодя призналась Маркови, що носить смерть у сво-

¹⁾ *ibid.*, стор. 157.

²⁾ *ibid.*, стор. 164.

ихъ грудюхъ. Коли-жь Марко въ розпуць сердца сказавъ, що не зможе безъ неї жити, то вѣдповѣла Катерина, що на нѣмъ лежить обовязокъ: праця на рѣдний край. Украина повинна бути для Марка выща вѣдъ Катерины, — она-жь его святыня!...

Катерина не хотѣла сидѣти въ хатѣ, — бажала вмерти пѣдъ сонѣчнымъ сяєвомъ. И Марко кѣльки разѣ на день носивъ єѣ, якъ дитину, на берѣгъ до моря, — й они тамъ сидѣли. Вволючи волю Катерины Марко читавъ вѣй разъ деякѣй стихотворы „Кобзаря“. Другого-жь дня попрощалась она зъ яенымъ сонцемъ, зъ моремъ и звернулася промовою до пречистого неба, щобъ нагадувало Маркови про инше жите, що въ йому они обоє зустрѣнуть ся. Катерина говорила все тихше та тихше и вѣдтакъ сказала Маркови: „Не могла я нѣякого добра тобѣ зробити, — але прости менѣ се за те, що я тебе такъ любила. Тобѣ зостається мѣй коханий...“ Марко не мѣгъ уже нѣчого розбрати, — дальше говорила она дуже тихо. Вкѣнци попрощалась зѣ своимъ милымъ и обхопивши его руками за шию, сказала: „Поцѣлуй!“ Уста стулились имъ въ останньому поцѣлунку, — останнѣй зѣтханя вѣддала она Марковымъ устамъ и єи голувонька впала на его груди... Темрява, — безпросвѣтна темрява обняла Марка.

Въ „епильоту“ оповѣдає вѣдтакъ авторъ, що вѣдъ смерти Катерины минуло чи-мало часу. Марко багато вѣдмѣнивъ ся: обличє зблѣдло, зморщкы лягли на чолѣ, — бѣля губъ визначились поки ще ледви помѣтнѣй риски гѣркогo усмѣху. Вѣнъ ходивъ часто въ гостину до своєи коханои, — ходивъ въ прогалину помѣжъ деревами, въ сей куточокъ, у котрый вѣнъ перенѣсь зѣ-надъ моря дорогѣй прахъ, — тамъ любивъ вѣнъ сидѣти й думати. Осє якими згадками споминавъ вѣнъ неразъ свою покѣйну,

дорогу дружину: „...Ты своимъ життямъ довела минѣ, що на свѣтѣ може истиѣти щось таке, що мы за-того можемо назвати идеаломъ. Ты своимъ життямъ навчила мене вѣрити въ те, що идеаль цей истиѣе на земли... Я вѣрю въ те, що є на свѣтѣ кохання таке чисте, таке идеальне, що не ймешь вѣры, що його породила земля, — кохання, що за його можна й треба вѣдати життя. А коли є таке кохання, то є и все добре на свѣтѣ, бо кохання є джерело всего доброго. И тѣльки дякуючи тобѣ, моя кохана, я нѣколи не кину вѣрити въ красу, правду, добро, и нѣколи не згожусь зъ тими, котрѣ кажутъ, що ихъ нема... И ще иншого ты мене навчила. Ты мене навчила, якъ можна вѣдавати свое життя за другихъ. Ты була минѣ соняшнымъ промѣнемъ, що осіявъ минѣ все життя мое и зробивъ мене щасливимъ... Я не забуваю нѣколи твого останнього заповѣту: вѣдати мое життя рѣдному краєви. Одну частину своєї душѣ я вже давно вѣдавъ йому; друга — належала тобѣ. Ты пошла одъ мене й не бѣйсь, що твоя частина повернется на щѣ инше, а не на рѣдний край!...“¹⁾

* * *

Коли-бъ хто оцѣнювавъ повѣсть „Соняшний промѣнь“ острѣйшою критикою, то запримѣтивъ бы деякѣ похибки въ характеристцѣ головныхъ дѣевыхъ осѣбъ и въ способѣ писаня сего твору. Хоча бо Марко являє ся горячимъ патриотомъ, що въ житю вѣрно зберегає народнѣ святощѣ, то все-жь характеристика его вважає ся подекуды неясною. Авторъ каже, що Марко, будши ще студентомъ, запрягъ ся, вѣдати свое жите на служене просвѣтѣ, та що опѣля, коли вѣнъ живъ у Городиньскихъ, прокидалось въ души его могутне бажане, вѣда-

¹⁾ *ibid.*, стор. 173.

ти себе всього діяльності провідника культури в народъ. И вінъ справдѣ намагавъ сповинти свою обѣтницю. Та отъ, той-же Марко в декільки лѣтъ опѣся, при могилѣ Катерины заявляє, що ажъ его дружина навчила его, вѣдати своє жите за другихъ, — тому-то не забуває вінъ нѣколи останнього єи заповѣту: вѣдати своє жите рѣдному краєви. Одну бо частину своєи душѣ вінъ уже давно вѣдававъ батькѣвщинѣ, — друга належала Катеринѣ. Отже самъ Марко не вѣдає гараздъ, яку мету вінъ вытычивъ собѣ в житю: зъ-першу вѣдає вінъ самотужки себе всього діяльності провідника культури в народъ, а опѣся заявляє, що ажъ Катерина навчила его, вѣдати своє жите рѣдному краєви! Коли-жъ вѣдакъ друга половина душѣ его належала Катеринѣ, то любовь его до рѣдного краю стала очевидячки слабша, вѣд коли одруживъ ся зъ Катериною, и про-те годѣ було приписувати єѣй дружинѣ якійсь животворный впливъ, коли вінъ уже давнѣйше запрягъ ся, вѣдати своє жите на служенє просвѣтѣ.

Вѣдакъ характеристика Катерины не зовсѣмъ природна. Коли она, полюбивши Марка, рѣшучо сказала, що нѣколи не увѣрить у святыню его, то якъ могла она трохи-перегода стати такою украинською патріоткою, що вчила свого милого, „вѣдавати себе борни та праці за високу идею національного вѣдродженя“¹⁾ Опроче в любовѣ своѣй до Марка зъявляє она велику сентиментальнѣсть, дармѣ, що вмираючи сухотами не могла зворушуватись горячими почуванями серця. Тому-то здає ся неимовѣрною остання подѣя в єи житю, коли-то она обхопивши Марка за шию, кликнула „поцѣлуй!“ — та своєи останнѣ зѣтханя вѣдала его устамъ.

¹⁾ *ibid.*

Головний дѣячъ въ сѣй повѣсти, Марко Кравченко, проявляє тѣ думки про питання суспѣльно-національнѣ, котрыми переймивъ ся самъ авторъ. Мабуть не помилимо ся, коли скажемо, що Марко є речникомъ тыхъ идей, щѣ ними, по думцѣ автора, повиннѣ одухотворятись Украинцѣ-народовцѣ у своєму змаганю до правды та добра. Задивлюючись изъ сего боку на повѣсть „Соняшний промѣнь“, можемо сказати, що авторъ єи прислуживъ ся вельми справѣ народнѣй, поставивши своимъ землякамъ передъ очима такѣй типъ патріота, щѣ свое жите вѣддає на служене батькѣвщинѣ. Деяку-жь похибку въ характеристцѣ Марка заподѣявъ авторъ мабуть тымъ, що своєи повѣсти не выкѣнчивъ въ останнѣй редакціи. Вѣдси пояснюють ся деякѣ противорѣчности въ зѣображеню той-самой подѣѣ. Отъ, примѣромъ, пише авторъ, що Марко вѣривъ, мабуть-то народъ до панѣвъ справдѣ ворожѣй, а не до интелігенцѣ,¹⁾ а трохи далѣ заявляє вѣнъ, що Марко побачивъ, що народъ та интелігенція — два ворожѣ таборы.²⁾ Все-жь таки характеристика Марка може насъ въ загалѣ вдоволити; — менше вдатною є характеристика Катерины. Зъ-першу бо зѣображає єѣ авторъ рѣшучою Московкою, а вѣдтакъ трохи-перегода являє ся она сентиментальною украинскою патріоткою. Правда, що авторъ старавъ ся выправдати таку швидку метаморфозу вдачѣ Катерины, описуючи вдатно психичну борню єи, коли по розмовѣ зъ Маркомъ вернулась до дому вѣдъ скелѣ.³⁾ Правда й те, що силою любви могла она навернутись на той шляхъ, котрымъ ишовъ Марко у своѣмъ змаганю до добра й правды. Тѣлько-жь такѣй психичнѣй метаморфозы не вѣдбувають ся въ кѣлькохъ годинахъ,

¹⁾ „Творы...“, томъ II., стор. 31.

²⁾ *ibid.*, стор. 81.

³⁾ *ibid.*, стор. 116—124.

дарма, що Катерина у творѣ Чайченка вважає ся тою людиною, котра зъ-за любви готова проявити найтяжшу саможертву.

Побѣчь обохъ визначныхъ типѣвъ, Марка й Катерины, иншій особы въ сѣй повѣсти або зъявляють млавій характеры (старый Городиньскій и его жѣнка), або служать лишъ до декораціѣ картины (Иванъ Городиньскій, Годубовъ, Семень Лѣсовскій и другій). Вѣдтакъ легко запримѣтити, що въ першій половинѣ повѣсти головна дѣя розвиває ся пиняво за-для епизодѣвъ и такожь изъ-за нахилу автора до реторичныхъ фиѣуръ мовы; — а вже-жь швидко розв'язує ся вузолъ дѣѣ вѣдъ того часу, якъ Марко поѣхавъ до недужои Катерины. Та отъ, тутки насуває ся намъ питанє: по-що Катерина, дочка богатого пана, страдала невзгодинами, коли була вчителькою на селѣ? Хиба-жь їй треба було сидѣти въ обдранѣмъ, обшарпанѣмъ будинку, — мерзнути въ студенѣй школѣ и самѣй носити собѣ воду? Хиба-жь се имовѣрно, щобъ батько зъ матѣрю не вѣдвѣдали єи нѣ разу, коли вже їй позволили, бути вчителькою на селѣ! Авторъ каже, що Катерина боялась писати до дому про свои злиднѣ, а то батьки могли-бъ єѣ не пустити на другій рѣкъ у школу. А вже-жь панъ Городиньскій, дѣзнавши ся про невзгодины своєи дочки, мѣгъ постаратись, щобъ начальство визначило їй яку иншу школу, де она не побивала-бъ ся тяжкимъ лихолѣтемъ. Та ба! коли-бъ Катерину освобождено зъ того мытарства, якого зазнавала въ школѣ, — коли-бъ она сидѣла въ краснѣмъ будинку, то не була-бъ застудилась, — она була бы здорова, и вѣдтакъ батьки єи мабутъ нѣколи не були-бъ призволили, щобъ она одружила ся зъ Маркомъ. Тогдѣ Марко може й не бувъ бы дѣзнавъ ся, що „истнѣе на земли идеаль“, „що є на свѣтѣ кохання таке чисте, таке идеальне, щѣ за його можна й

треба вѣдати життя". Але-жъ по нашій думцѣ, тогдѣ й конецъ повѣсти бувъ бы менше патетичный, и Марко надъ могилою Катерины не потребувавъ бы деклямувати сентиментальнѣ речи, котрѣ не зовсѣмъ були згѣднѣ зъ єго давнѣйшими бесѣдами про святыню України.

Въ сѣй повѣсти бачимо деякѣ гарнѣ діяльогѣ, описѣ й картинкѣ зъ єуспѣльного побуту. Осѣ и они: 1. Марко на селѣ мѣжъ мужиками" (Твори... ", т. II., стор. 15—20). — 2. Обѣдъ у дворѣ Городиньскихъ (ibid., стор. 20—26). — 3. Діяльогъ мѣжъ Катериною а сѣльскою дѣвчиною Докією (ibid., стор. 48—50). — 4. Зустрѣчь Марка зъ сѣльскимъ хлопцемъ Корніємъ (ibid., стор. 56—57). — 5. Марко въ хатѣ батька Корнієвого (ibid., стор. 62—66; 73—80). — 6. Розмова батькѣвъ про Катерину, щѣ хотѣла бути вчителькою (ibid., стор. 130—132). — 7. Збѣръ педагогичнои рады въ гимназїи (ibid., стор. 134—137). — 8. Марко ѣде зелѣзницею до недужои Катерины (ibid., стор. 144—146), и др.

Такъ отже поодинокѣ частинѣ повѣсти сѣть чи-маловдатнѣ, ба, подекуды й прегарнѣ, одначе не тѣлько въ характеристикѣ головныхъ дѣячѣвъ, але й у способѣ писани добачаемо деякѣ недостачѣ. Сюжетъ оповѣданя є вбогѣй инвенцією, въ малюнку нема одвѣтнои перспективѣ, поза-якѣ плястично зѣображають сѣ тѣлько тѣ особы, щѣ стоять на першѣмъ плянѣ картинѣ, мѣжъ-тымъ коли особы, выступаючѣ на другѣмъ и на третѣмъ плянѣ образа, нашкицованѣ лишъ въ головныхъ обрисахъ. Вѣдтакъ авторъ добачавъ сѣть повѣсти не въ характерахъ, але въ патріотичныхъ думкахъ и мовахъ про народнѣ святощѣ. Тому-то ввѣйшли въ сѣю повѣсть не тѣлько розмовѣ про школы на Украинѣ и про вѣдносинѣ Украинцѣвъ до Москалѣвъ, але й про „кованѣ“ слова,¹⁾ ба й про право-

¹⁾ ibid., стор. 106—108.

пись.¹⁾ Опроче деякі рефлексіѣ й розмовы суть невъ-мѣру довгій, ба, подекуды й злишній.²⁾ Все-жь таки сей творъ Чайченка є важнымъ здобуткомъ нашої литературы, по-за-якъ вызначує ся горячимъ патріотизмомъ и при-наднымъ малюнкомъ деякихъ образкѣвъ. Такои ясною и величною идеѣ національною, яку добачаємо въ „Соняш-нѣмъ промени“, до Чайченка не проявивъ ще нѣ одинъ украиньскій письменникъ.

* * *

Сю думку, що кождый повиненъ любити своій рѣд-ный край бѣльше своего житя, высказавъ авторъ уже по-переду въ короткѣй повѣсти „Олесея“.³⁾ Чайченко пише, що се було давно, ще тогдѣ, якъ Украину шарпали Тур-ки й Татары, а гетьманы украиньскій ходили зъ козац-твомъ бити ворогѣвъ. Тогдѣ-то на Волини въ невелич-кѣмъ селѣ живъ старый дѣдъ Данило, щѣ колѣсь коза-кувавъ и бувъ у неволи турецкѣй, але вызволивъ ся вѣд-тѣля и вѣдтакъ пасѣчникувавъ дома. Жѣнка его давно вмерла, и вѣнъ принявъ до себе двоє сирѣтъ, дѣвчину Олесю та хлопця Михайлика. Тымъ дѣтямъ розказувавъ вѣнъ неразъ про турецку й татарску неволю, ихъ-то вчивъ вѣнъ, що „кождый чоловѣкъ повиненъ боронити вѣдъ вся-кого ворога свою рѣдну краину, не жалѣючи своего жит-тя“.⁴⁾ Ажь ось разъ въ недѣлю пѣшли дѣти въ лѣсъ по-ягоды. Дѣдъ казавъ имъ, щобы берѣгли ся багновища, а то було-бъ лихо. И справдѣ въ лѣсѣ було величезне болото-багновище, въ котрѣмъ уже не одна людина втопи-лась. Дѣти пѣшли по возлѣсею: зъ одного боку бувъ вы-сочезный, старый лѣсъ, а зъ другого боку простягавъ ся

¹⁾ *ibid.*, стор. 109—110.

²⁾ *ibid.*, стор. 82—84; 100—105.

³⁾ „Творы...“, томъ I, стор. 185—191.

⁴⁾ *ibid.*, стор. 187.

стешъ, — коли ось побачили они середъ степу Татаръ. Олесея й Михайликъ сховали ся въ кущахъ, и вѣдтакъ дѣвчина бачила, якъ Татары ѣхали просто на лѣсъ, шукаючи, де слобода. Бѣдне серденько Олесѣ затѣпало ся, коли она подумала собѣ, що ще кѣльки часу, а Татары знайдуть те село, де живѣ дѣдусь, — запалять слободу, — людей повбивають. Въ сю мить сказала она Михайликови, щобъ лѣсомъ бѣгъ до дому й сказавъ дѣдусеви, що йдуть Татары. Якъ хлопця вже не було, то Олесея вийшла зъ-за куща й пошла по-пѣдъ лѣсомъ зовсѣмъ не въ той бѣкъ, де була єи слобода. Ажъ ось наздогнали єѣ Татары. Ихъ було чоловѣка трицять. Одинъ изъ нихъ пѣдѣйшовъ до дѣвчини й запытавъ ся єѣ, де ту є слобода? И вѣдповѣла она, що, якъ сей лѣсъ перейти, то й слобода по той бѣкъ. И велѣвъ ѣй Татаринъ, щобъ она провела ихъ симъ лѣсомъ, — Олесея-жъ вѣдповѣла, що ихъ проведе. Тогдѣ погрозивъ дѣвчинѣ Татаринъ, щобъ не одурила й не тѣкала, а то зрубавъ бы ѣй голову шаблюкою. Татары накиннули Олеси на шию арканъ и приказали ѣй, щобъ ишла на-передъ. И повела она Татаръ, але йшла зовсѣмъ не въ той бѣкъ, куды побѣгъ Михайликъ. Она повела ворогѣвъ просто въ середину лѣсу, де було болото. Трохи зъ-годомъ промовила она, що далѣ не пѣде, хоча-бъ єѣ и вбили, — она бо завела ихъ, ворогѣвъ, у сей лѣсъ, зъ-вѣдкѣля вже не вылѣзуть. Въ ту мить Татаринъ вдаривъ ножемъ Олесею въ груди: якъ былина пѣдрѣзана впала она до долу. Вмираючи сказала она Татарамъ: „Кождый повиненъ рѣдну краину боронити, — знайте це, вороги!“ Татаринъ плюнувъ на неѣ, и всѣ вороги повернули назадъ. Мѣжь-тымъ Михайликъ добѣгъ до дому й сказавъ, що йдуть на село Татары. Люде покинули все й повтѣкали въ лѣсъ. Якъ другого дня люде вернули ся въ село, дѣдъ Данило не знайшовъ Олесѣ въ хатѣ, тому

пôшовъ вѣнъ зъ кôлькама, шукати єѣ въ лѣсѣ. Михайликъ привѣвъ ихъ до того мѣсяця, де бувъ покинувъ Олею. Тутъ знайшли они татарскіѣ слѣды: по тыхъ слѣдахъ пройшли въ лѣсову пущу. Довго йшли, ажъ поки побачили кôлька татарскихъ коней, щô позагрузали въ болотѣ. Але-жь Татаръ не було: мабуть позлѣзали зъ коней та й потопились у багнуцѣ. Дѣдъ побачивъ першій Олесю: она лежала мертва зъ ножемъ у грудяхъ. Ту тôлько зрозумѣвъ Данило й всѣ люде, що она своєю смертію обратувала рôдне село. Зробили мары й понесли тѣло до дому. Другого дня ховали Олесю, — надъ холодною ямою плакали всѣ, й старіѣ й маліѣ. Але якъ кинули на могилку останню лопату землѣ, дѣдъ Данило вже бôльшь не плакавъ, и сказавъ: „Кождый повиненъ боронити свôй рôдний край, не жалѣючи життя! Дай, Боже, усякому такои смерти!“¹⁾

Не тыкаючись тутъ сего пытаня, чи въ тѣ давнѣ часы за татарского лихолѣтя такій патріотизмъ, якій добачаємо въ дѣда Данила, справдѣ мôгъ проявлятись, чи нѣ, — запримѣчаємо тôлько те, що казка про загибель всен татарской ватаги въ болотѣ має прикмету легенды, бо вже-жь неимовѣрно, щобъ Татары йшли самохôтъ въ багнуку, видячи, що передовцѣ поринали въ болотѣ. Опроче Олеся являє ся козырь-дѣвкою не-абы-якою! Ёи типъ є вправдѣ гарный, але не-въ-мѣру поетичный, — въ реальной дѣйстности такои Олесѣ за татарского лихолѣтя мабуть не було. Се справдѣ „чудова дѣвчина“, котру Чайченко въ повѣстцѣ сего-жь имени поставивъ аллегорією батькôвщины.²⁾

* * *

¹⁾ *ibid.*, стор. 191.

²⁾ „Твори...“, т. I., стор. 177—179.

Побѣчь повѣсти „Соняшний промѣнь“ бачимо другій просторый твѣръ Чайченка „На распуттѣи“.¹⁾ Коли-жь въ тѣй повѣсти головні дѣячѣ проявляють величну идею украиньского націонализму, — коли авторъ придержувавъ ся тамъ напряду бѣльшь идеального, нѣжь реального, то въ повѣсти „На распуттѣи“ показавъ вѣнь, що й сей новѣтний литературный напрямъ, се-бѣ-то напрямъ реальный, не єсть ему осоружный, — що идею націонализму можна погодити зъ „ширшою идеєю людекости“. Ось и змѣсть сей повѣсти:

Мѣжь товаришами университетскими були два приятель: Гордѣй Раденко й Демидъ Гайденко. Гордѣй учивъ ся на юридичнѣмъ, а Демидъ на медичнѣмъ факультетѣ. У Гордѣя була дуже буйна фантазія и въ пятнадцатому роцѣ зробивъ вѣнь Украинофиломъ. Але зъ-перегодомъ „вѣдкинувъ вѣнь усѣ иллюзіѣ, забобоны, — зрозумѣвъ жите такъ, якъ воно є“.²⁾ У Демиди-жь було широке серце, тому-то говоривъ вѣнь, що, „якъ бы въ него було багато грошей, то зробивъ бы такъ, щобъ убогихъ не було“.³⁾

Выйшовши зъ университету, Демидъ шукавъ у земствѣ посады лѣкаря на село, а Гордѣй глядавъ судовои практики. Мѣжь-тымъ бували они у Петра Квѣтковского, котрый „ще зъ хлопячихъ лѣтъ загубивъ вѣру“. Минувшого-жь року здавъ вѣнь экзамень зъ университету, и вѣд-такъ дававъ лекціѣ въ приватнѣй гимназіи. Авторъ каже про Квѣтковского, що вѣнь ще въ университетѣ рѣшавъ усѣ питання на пѣдставѣ останнихъ здобуткѣвъ науки. „Замѣсьць слѣпон вѣры, що доводила часто й густо до забобонности, запанувало въ него ясне свѣтло людьского

¹⁾ „Зоря“, 1892; число 10—23. Повѣсть „На распуттѣи“ Чайченка присвятивъ Василеви Лукичеви (Володимирови Левицкому).

²⁾ „Зоря“, 1892; стор. 182.

³⁾ *ibid.*, стор. 184.

розуму. Вѣнъ бажавъ у вѣсому слухатись власного розуму, робити на пѣдставѣ великихъ принципѣвъ. Та отъ, вѣнъ не мавъ спокою, коли насунулось ему невыкрутне пытанє: „а що-жь потѣмъ? -- а на-що-жь це все? На-що вѣнъ робити-ме добро, якого бажала его душа, коли все мусить загинути безъ нѣякого слѣду?“...¹⁾ Ажь ось саме-тогдѣ, коли Квѣтковскій мучивъ ся душею, не знаючи, щѣ ему дальше робити, сказавъ ему товаришь Пачиньскій, що треба сьогочасну будѣвлю розвалити, та що ажь тогдѣ буде ладъ...

У Квѣтковского була сестра Ганна, котру собѣ вподобавъ Демидъ. Хоча-жь Ганна любила Демидове обличє й радо слухала его бесѣдъ въ товариствѣ, то все-жь таки слова Гордѣя здавались ѣй блискучѣйшій. Ставши въ оборонѣ народныхъ правъ, Гордѣй Раденко сѣме потрапивъ на той шляхъ, щѣ на йому була тогдѣ й думка у молодой дѣвчины. Але незмѣрно бѣльшь, нѣжь розмовы, зробивъ вражѣне вѣнъ самъ: енергїя, врода, палкѣсть, щирѣсть — все те дуже вражало Ганну. И отъ, трохиперегодя Гордѣй задумавъ одружити ся зъ гарною Ганною. Якъ про се Демидъ дѣзнавъ ся, то ставъ горювати тяжко. Вже-жь дотѣль „маривъ“ вѣнъ про те, якъ вѣнъ щиро працювати-ме на користь рѣднои землѣ поручь изъ тою, щѣ ѣй вѣддавъ бы свое сердце. Ганна була въ его уявѣ чимсь вышимъ, щѣ передъ нимъ вѣнъ мусѣвъ схилати ся, и безъ кого вѣнъ не мѣгъ жити. И ему здавалось, що вѣнъ знайшовъ свѣй идеаль; — вѣнъ бувъ певный, що й Ганна вѣдала ему свое сердце: — она була до него така прихильна, така ласкава! Та отъ, вѣнъ помиливъ ся. Мало того, що вѣднято въ него щастє, — доля була така, що те его щастє занапастивъ єдиный,

¹⁾ *ibid.*, стор 222—223.

щирый другъ. Тому-то почувавъ вѣнъ, що єго нещасте робилось у двоє важчимъ... Незабаромъ Демидъ виѣхавъ зъ батькомъ изъ мѣста, а черезъ тыждень Гордѣй одруживъ ся зъ Ганною. Вѣнъ ставъ адвокатомъ мужичимъ, але заробѣтку зъ адвокатскои практики було поки-що мало. Хоча-жъ єму ледви вистачало на те, щобъ прожити въ двоухъ изъ жѣнкою, живъ вѣнъ щасливо зъ любою дружиною.

Мѣжь-тымъ въ хатѣ Квѣтковского молодѣжь збирала ся по суботахъ. Одного разу доводивъ вѣнъ неможливість сьогочасного становища рѣчи та балакавъ про те, що пѣдъ впливомъ тяжкого гнѣту въ Россіи пеують ся люде, бо ось нѣколи не було стѣлько перекинъчикѣвъ и зрадникѣвъ, якъ теперь. Тогдѣ натякнувъ Пачиньскій на те, що далѣ такъ жити не можна, — що треба оборонятись, — проти терору поставити тероръ. Але Давиденко, секретарь въ земствѣ, сказавъ, що тероръ доси не пособивъ нѣчому, — що навпаки погѣршало. По єго думцѣ треба на якійсь часъ сховати ся зъ украинофильствомъ, та йти вкупѣ зъ либеральными елементами въ Россію. — „Не ховати ся намъ треба!“ — озвалась тогдѣ рѣшучимъ голосомъ Ганна, щѣ була присутна на зборѣ, — „а навпаки: смѣлѣйше, гордѣйше пѣдводити голову, — треба пѣднимати въ гору пониклый духъ! Я не розумѣю, скажу щиро, якъ можна не бояти ся людини, щѣ вѣ назвуть перекинъчикомъ, коли вона каже, що треба переходити у ворожій таборъ!“...¹⁾ Голосъ Ганны дзвенѣвъ гучно середъ тишѣ, щѣ запанувала въ хатѣ. Квѣтковскій та Гордѣй дивили ся на Ганну, — они нѣякъ не сподѣвали ся вѣдъ неї такои мовы. Коли-жъ Пачиньскій заговоривъ знову про тероръ, то сказавъ Квѣтковскій: „Нѣ, я проти

¹⁾ *ibid.*, стор. 242.

терору, — цѣлкомъ проти терору. Це не наше дѣло! Я народовець! Я розумѣю революцію ще, але не тероръ. Я думаю, що встановляти нові державні форми, — це не наше право, а право усього народу“. — Повстала вѣдтакъ загальна спѣрка: сперечались довго, и нѣ одинъ не покидавъ свого.

Була мѣсячна нѣчь, якъ Гордѣй вертавъ ся зъ Ганною до дому. — „Люба моя!“ казавъ вѣнь, зазираючи їй у вѣчи; — „яка ты була гарна сьогодні!“ А вже-жъ Гордѣй не хотѣвъ балакати на улиці про Пачинського, бо мѣгъ бы хто пѣдслухати. Коли-жъ они обоє були вже дома, то Гордѣй спѣмнувъ про терориста Пачинського. Тогдѣ сказала Ганна ось-що: „Але чого-жъ вѣнь ходить до брата? Братъ нѣколи не бувъ прихильный до революційныхъ идей и самъ — це одно; а друге — Пачинський повиненъ знати, що вкраинофилы дуже неохочі до нелегальныхъ формъ у борни, и нѣколи ихъ не вживають“. — „Бачишь, усюды є всякї люде“, промовивъ Гордѣй. „Є и промѣжъ вкраинофилами часомъ такї горячї молодї головы, щѣ ще не стоять твердо на своєму украинському ґрунтови. Имъ докучає довге дождання, и вони кидають ся у революційный виръ, зрѣкаючись найсправдѣ украинської справы, хоча ї кажуть часомъ, що мають прихильнѣсть до неї. На отакї одиницѣ ї важуть Пачинскї! Я думаю, що Пачинскїй вважає брата за багату людину, — тымъ и приваблює його до своєї справы, щѣбъ потѣмъ можна було скористувати ся зъ його грошїй на революційну дѣяльнѣсть“. — „Се може бути“, отказала Ганна задумана, — „и я боюсь за брата“. — „Еге, вѣ його нема такой жѣнки, якъ у мене. Якъ бы вѣ його була така Ганя, якъ у мене, то за його не треба було-бъ бо-яти ся“. ¹⁾

¹⁾ ibid.

Одного разу Пачиньській покликавъ до себе Квѣтковского на той часъ, якъ у него зійшлись деякі товаришѣ-революціонеры. Они балакали по-московски про революцію та про бомбы, котрі людину могли-бъ порвати на дрѣбненькі шматочки. Така мова вразила Квѣтковского. Вертаючись до дому думавъ вѣнъ: „И оце такими способами борня? И оце такими способами здобувається людське щастя?!“...¹⁾ Вѣнчачи не мѣгъ вѣнчачи заснути, — нервово роздратована натура его не заспокоювалась. Вѣнчачи пригадавъ собѣ текеть вѣнчачи Євангелію: „Всѣ, щѣ вѣдуть ся за мечъ, одъ меча погинуть!“ Вѣдчачи думавъ вѣнчачи ось-про-що: „Хиба вѣдчачи людей можна знайти одмову на питання, на-вѣ-що людина живе на свѣтѣ? Яка нѣсенѣтниця! Нѣ! не тутъ, не тутъ ся одмова!... А де? — де те слово, щѣ втишає стомлену, наболѣду, безщасну людську душу?“ И ему вѣдъ-разу згадало ся таке слово, — згадала ся та книга, щѣ була вже зъ-давня розвагою всѣмъ нещасливимъ, — ему згадала ся Євангелія, котру вѣнчачи зъ вѣрою бувъ вѣдчачи. Ажъ теперъ тѣлько, якось вѣдъ-разу, вѣнчачи згадавъ про неѣ и думавъ, „щѣ попы зъ своими выясненнями интересоваными, а часто й забобонными — це одно, а Христове слово — ише“. „Вѣнчачи зрозумѣвъ, щѣ можна не слухати попѣвъ и слухати ся Євангелія“...²⁾

Трохи зъ-годомъ у побутѣ Раденкѣвъ прийшла вѣдчачи. Першій запаль кохання простигъ, — прийшовъ тихѣйшій часъ. Они вже не нудили ся одинъ безъ одного, такъ якъ першъ, — имъ схотѣло ся бачити людей. До нихъ почали заходити трохи-не всѣ тѣ, щѣ сходились першъ до Квѣтковского, бо вѣнчачи зробивсь недбалый до

¹⁾ *ibid.*, стор. 243.

²⁾ *ibid.*

українського товариства, — тымъ и сходи́нь у него не було. Въ гуртку балакано багато про те, що треба почати дѣло, — що старі́ україннофілы зовсѣмъ не такъ, якъ треба, его робили, та що треба робити его инакше. Однече роботи не починавъ ніхто, опрѣчь одного-двохъ людей, що робили самотужки. Декому-жь се балакане чимало вже надокучило, — дехто й кинувъ товариство. Надокучило оно й Гани́ та Гордѣви. Опроче Гордѣви́ надѣвъ про те, щобъ бути мужичимъ адвокатомъ, не справджували ся: ніякі́ мужики до него не йшли, а йшли всякі́ пронозуваті́ добродѣвъ, панки та купцѣ, и зъ ними доводилось єму мати дѣло. Але се була праця не зовсѣмъ люба, — въ нѣй не було нічого такого, про що́ Гордѣй колись маривъ. Була, правда, ще инша праця, — своя праця за-для української идеї. Гордѣй зъ Ганною заходили ся вкупѣ коло одної літературної роботи, але она посувала ся дуже поволи напередъ. Иногдѣ писавъ вѣнъ вѣршѣ и думавъ ихъ колись надрукувати.

Зъ-перегодомъ повстали суперечки мѣжь Гордѣемъ а Ганною. Ганна бо ніякъ не могла погодити ся зъ деякою привычкою Гордѣевою. Вѣнъ народивъ ся зъ давнього панського роду, що́ звыкъ панувати надъ мужикомъ, и вѣдтакъ выробивъ вѣнъ у собѣ потребу панувати. Вѣдъ батька переймивъ вѣнъ у спадщинѣ такожъ почуванє своєї высшости, авторитетности супроти тыхъ, що́ були навкруги него. И отъ, ся властивѣсть Гордѣева робила лихо въ его вѣдносинахъ до Ганны. Она бо розвивалась зъ-дебѣльшого самотайно. Мати єи була цѣлкомъ пасивною людиною, а батькови за урядомъ та за иншимъ клопотомъ не було зовсѣмъ часу, кермувати доччинимъ розвиткомъ. Якъ батько вмеръ, була Ганна деякі́ часъ пѣдъ братовимъ впливомъ, але вже давно выйшла зъ-пѣдъ него, й самотужки думала надъ тыми питаннями, які́ передъ нею вста-

вали. Все се зробило зъ неи натуру, щó не любила пѣдаватися чужо́й владѣ, дарма́, що Гордѣй говоривъ до неи тономъ авторитетнымъ. Зъ-першу, якъ они подружили ся, сего не було, але щó бѣльшь Гордѣй звыкавъ до нового житя, то бѣльшь авторитетный стававъ у него тонъ.

Такъ отже не вдовольняло его жите, бо надѣѣ его не справджували ся. Колись маривъ вѣнъ про любу працю за-для Украины, а довелось панькати ся зъ судовыми паперами. Жите починало выявляти ся тымъ, чимъ оно справдѣ є: не яснымъ шляхомъ до величнього геройства, а щоденнымъ клопотомъ. Яснѣ Гордѣвѣи мрѣѣ про жите поблѣдли, — палкѣи надѣѣ на щастѣ прохололи. А безъ щастя жите здавалось ему зовѣмъ нерозумнымъ, — не мѣло меты. Въ мету-жь тогосвѣтню вѣнъ не вѣривъ, и все частѣйше почала заходити ему до головы думка, на-що се все? — Яка мета въ сему житю? Меты вѣнъ не знаходивъ, и се его обурювало, — се робило его дражливымъ, нетерплячимъ, палкимъ на слова. Осъ черезъ вѣ-що вѣнъ, самъ того не помѣчаючи, часто ображувавъ Ганну. Опроче вѣнъ уявлявъ собѣ ще зъ дуже молодыхъ лѣтъ таке щастѣ зъ милою, щобъ безвинно горячо кохатись. Про дѣтей вѣнъ не думавъ, ба, вѣнъ ихъ не бажавъ; тому-то ставъ вѣнъ такожь изъ-за того недовольнымъ, що жѣнка его змарнѣла, — мѣла бути матѣрю.

Чи-мало суперечокъ трапляло ся такожь за-для Квѣтковского. Той бо вже зовѣмъ вѣдкинувъ ся вѣдъ революционерѣвъ, але за те вкинувъ ся въ „толстовщину“. Усю вагу людского щастя бачивъ теперъ Квѣтковскѣи у физично́й праці, й идучи слѣдомъ за своимъ учителемъ,¹⁾ захожувавъ ся шити чоботы. Квѣтковскѣи думавъ

¹⁾ Се є графъ Левъ Толстой, славный письменникъ росѣйскѣи.

вѣдтакъ засновати хлѣборобску спѣлку, и кинувъ учите-
люванѣ.

Зъ-годомъ зъявляла ся у Гордѣя злѣсть, лютоѣсть
проти сего житя. Вѣнъ думавъ зъ-першу, що жите є на
те, щобы впивати ся красою, волею, правдою, добромъ; —
а теперъ? — все те истиѣе въ самыхъ гѣсенькахъ. Впала
перша его вѣра, — вѣра въ „персонального“ Бога, — то й
впала друга его вѣра. Правда, добро, краса, воля, бра-
терство, рѣвностъ, — се все тѣлько дробненькѣ, складовѣ
частини зъ одного безмѣрно великого, що безъ него лю-
дина жити не може, — въ чѣмъ людина мету своєму житю
бачить. Се — велике щастѣ... Осъ чого треба людинѣ, и
осъ чого она не має. Та отъ, яка-жь може бути вѣра
въ частини, коли не истиѣе цѣле?...¹⁾ Вѣдтакъ думавъ
вѣнъ собѣ, що смерть сама собою знищує всю вартѣсть,
чого-бъ тамъ не було на земли. И на-що-жь вѣнъ бороти-
ме ся? — щобъ умерти? Та добре тымъ, що вѣрять въ
житє инше, тогосвѣтне!... О! якъ бы вѣнъ теперъ бажавъ
вѣрити, та не може! Ся вѣра дає надѣю, дає мету въ
житю, дає розумѣнѣ, значѣнѣ житю. А безъ неи все кѣн-
чить ся чорною, безнадѣбною, абсолютною смертю.

Гордѣй мучивъ ся своими питаннями и мало коли
балакавъ зъ Ганною. Ажь осъ трохи-не черезъ два роки
пѣсля одружѣня Ганны знайшовъ ся сынъ. Зъ-першу ко-
лыхавъ, цѣлувавъ вѣнъ своего сына, — жите его зъ Ган-
ною зробило ся на якійеѣ часъ рѣвнѣйшимъ, але те, що
носивъ въ души, не покидало его, — оно отруювало єму
житє, — коли осъ несподѣвано надѣйшла ще одна змѣна:
бездѣтний дядько Гордѣя умеръ, и все, що мавъ, вѣдка-
завъ єму. Гордѣй кинувъ судову практику й поѣхавъ на
свѣй новый хутѣръ іосподарювати.

¹⁾ „Зоря“, 1892; стор. 263.

Мѣжь-тымъ Демидъ ставъ на селѣ справжнимъ хлѣборобомъ: любивъ орати, молотити... Давнѣйше бажавъ вѣнъ проявляти культурну роботу середъ народу, але коли стрѣвъ ся зъ „персональнымъ“ нещастемъ, се-бѣ-то коли Ганна одружила ся зъ Гордѣемъ, тогдѣ й забувъ про все. Живучи-жь въ Костѣвцѣ лѣчивъ вѣнъ недужихъ селянъ, не беручи за свою помѣчь нѣякои платы, и трохи зъ-годомъ бувъ доволенъ, що мавъ живу, людямъ користну дѣяльнѣсть. Опѣсля ставъ вѣнъ клопотатись за науку сѣльскихъ дѣтей, и отъ, незабаромъ приходило до него десятеро хлопцѣвъ й двое дѣвчатъ на науку. Демидъ купивъ украинськихъ книжокъ до читаня и повѣвъ свое дѣло такъ гараздъ, що Костѣвцѣ вважали его дуже гарнымъ учителемъ, дарма, що кривый Охримъ, щѣ доси на всю слободу бувъ тѣлько одинъ письменный человекъ, обурювавъ людей проти школы Демидовои. Ажь ось вѣдвѣдавъ Демида Гордѣй. Демидъ почавъ ему зъ запаломъ оповѣдати про школу, про свѣй „Костѣвскій университетъ“. — „То все добре“, промовивъ Гордѣй, — „одного я боюсь, що прийде часъ, коли якійсь пѣпъ, глитай чи урядникъ пошле на тебе донось, зъявлять ся непроханѣ гостѣ, и тебе, раба Божого, потягнуть, а у людей зроблять трусь и украинскѣ книжки позабирають“. И вѣдповѣвъ ему Демидъ, що робить все на легальному ґрунтѣ, и що нѣякимъ закономъ не заборонено робити того, щѣ вѣнъ робить. Але-жь Гордѣй не сподѣвавъ ся великого хѣсна зъ работы Демидовои, бо що-жь „важила его дѣяльнѣсть поручъ зъ дѣяльнѣстю величезного централизованого механизму“? Та отъ, Демидъ вѣдказавъ, що вѣнъ самъ одинъ нѣчого не значить, — але вѣнъ певный, що зъ нимъ працювати-мутъ и другѣ въ хосенъ народу, а тогдѣ, якъ буде робѣтникѣвъ бѣльше, бѣльшу можна мати надѣю, що они подужають противникѣвъ народной освѣты.

Незабаромъ Демидъ, вволюючи волю Гордѣя, вѣдѣдавъ его въ Радѣвцѣ. Гордѣй сказавъ колишньому своему приятелеви, що думає самъ господарювати, бо покійный дядько мало-що мѣшавъ ся въ господарство, то й управитель Галушкѣвскій безконтрольно въ усѣмъ завѣдувавъ. Вѣдтакъ Ганна розпытувалася Демида про его житє, але хочь ихъ розмова въ трьохъ була весела й жвава, то Демидъ помѣтивъ на обличю Ганны й Гордѣя якесь невдоволенє, якусь турботу, тому-то догадувавъ ся вѣнь, що въ нихъ є якесь горе.

Мѣжь Демидовыми школярами вызначувавъ ся Андрѣй Кодолєнко, парубокъ зъ Радѣвки, котрый зъ-годомъ познайомивъ ся зъ украинською исторією та бравъ вѣдъ Демида книжки читати. Ба, Андрѣй дѣйшовъ до тои думки, що свѣтъ держить ся душею людскою, се-бѣ-то, що людскѣсть живе идеалами.

Вѣдъ Андрѣя довѣдавъ ся Демидъ, що вѣнь думає сватати Орисю, та ажъ на ту осѣнь, бо батьки єи вбогї, та й вѣнь самъ не богатый. Тому-то хотѣвъ Андрѣй пойти геть далеко въ свѣтъ на заробѣтки, щобъ придбати зѣ сто двацять рублѣвъ и вѣдтакъ купити собѣ землю.

Мѣжь-тымъ у Гордѣя було чи-мало клопоту въ господарствѣ. Хоча вѣнь нагнавъ Галушкѣвского, то не мѣгъ дѣйти до ладу зъ прикащикомъ и зъ конторникомъ. Вѣдтакъ повставали невзгодины мѣжь окономією (дворомъ), а селянами изъ-за шкѣдъ, якї робились мужиками на паньскихъ поляхъ. Коли-жь Гордѣй одного разу жалувавъ ся передъ Демидомъ на пакосныхъ громадянъ, то сей натякнувъ на вѣдносины, ненормальный мѣжь окономією а мужиками. Гордѣй мовивъ вѣдтакъ про се, що мужикъ пхає ся въ паны, нѣвечить свою мову, одежу, звычай. На те вѣдкававъ Демидъ, що мужикъ тѣлько зъ-за того ламає мову й таке инше, бо бачить, що москов-

скою мовою балакають освѣчені люде, и що й зъ практичного боку користо знати московску мову. „Дай же йому украинську освѣту, и вѣнь цього не робити-ме“, мовивъ далѣ Демидъ. „Отъ, я сиджу у школь, освѣчую народъ, бо бажаю цьому народови добра. Я люблю свѣй край — Украинну, й хочу, щобъ прокинулось його національне самопзнання, и щобъ вѣнь зробивсь дужій та могутный“.¹⁾ Коли-жь Гордѣй почувъ, що Демидъ сказавъ про любовь до Украины, то скрикнувъ вѣнь: „Украина! И я колись любивъ вѣнь, моливсь на неѣ. Але-жь слухай: ты вмрешь, и що тобѣ тодѣ Украина?!... Не кажи миѣ, що вмирають единиць, а народъ живе. Я це знаю! Але що-жь миѣ, тѣй единици, зъ того, що народъ жити-ме й тодѣ, якъ мене вѣсти-ме хробаччя? Та й чи жити-ме? Хай Украина зробиться дужа, могутна, — що зъ того? Чи не могутный бувъ Римъ? або Картагенъ? А де вони? — що одъ ихъ зостало ся? И що зостанеться одъ Украины?... Я знаю, що все, цѣлкомъ усе, що я почавъ бы робити, повернется въ нѣщо, бо його приеуджено до знищення, до смерти“...

На сѣй й иншій сумнѣвы Гордѣвѣй вѣдповѣвъ ему Демидъ мѣжь иншимъ ось-що: „Не вже ты думаешь, що те, що повстало, повстало безъ нѣякои причины? Все, що мы бачимо кругъ себе, доводить намъ, що безъ причины нѣчого не повстае. И коли такій законъ пануе въ частинахъ, то неуже льоично буде думати, що цѣле, — свѣтъ, могло-бъ повстати безъ причины? — Истиѣе причина, истиѣе Богъ!... Коли истиѣе причина, истиѣе й послѣдокъ, истиѣе й мета, — и я певень, що мета ця добро, — и що прийде часъ, коли люде зрозумѣють вѣнь, але зрозумѣють не самими мѣркуваннями, а шляхомъ невтом-

¹⁾ *ibid.*, стор. 342—343.

нои упертои праць“... Коли-жь Гордѣй не хотѣвъ дальше слухати Демида й кинувсь геть, то сей поглянувъ спокѣйно на сонце, щѣ заходило за обрѣй и подумавъ собѣ: „Але-жь воно встане и засяе знову! И хто-жь пѣсля цього мене впевнить, що мы не встанемо знову пѣсля того, якъ зайдемо за обрѣй свого тутешнього життя?“...

А вже-жь Гордѣй не мѣгъ заспокоити ся за клопатами господарескими. Опроче, всяке дѣло, за яке бравъ ся, здавалось ему цѣлкомъ непотрѣбнымъ; — вѣнъ думавъ собѣ, на-що ему робити, коли вѣнъ умре й все умре. И тому-то обхоплювала Гордѣя безнадѣйна туга. Розбираючи-жь довгими, безсонными ночами свои вѣдносины до Ганны, Гордѣй не мѣгъ не признати, що Ганна не одурила его зъ формального боку. Его идеаль бувъ — жѣнка вродлива, щира, розумна, — и щѣбъ палко его кохала. Все се було въ Ганны. Та отъ, вѣнъ ставъ до неи холодный, але не для того, що она була горда й не йшла перша на згѣду, — нѣ! — Гордѣй бувъ недоволенъ, бо знавъ, що й врода й розумъ й кохане — умруть, зникнуть зѣ свѣту зовсѣмъ, але поки ще зникнуть зовсѣмъ, истиѣти-мутъ на свѣтѣ старою руиною. Вѣнъ не знавъ, на-вѣ-що вѣнъ має кохати Ганну, — жити яко чоловѣкъ зъ жѣнкою, коли вѣтому кѣнець — смерть. Вѣнъ не бачивъ меты въ сѣмйовому життю, але бачивъ, що сѣмйове житте накладае на него деякѣ обовязки, — й оно ему огидло. Опроче тѣло его казало ему, що коли вѣнъ мусить умерти, то хочъ поки вѣнъ живе, нехай вдовольтить ся коханѣмъ...

Мѣжь-тымъ Ганна стала помѣчати, що Гордѣй не бувъ щасливый въ життю сѣмйовѣмъ, одначе душевна борня его була вѣй мало вѣдома, — они одинъ вѣдъ одного ховали свою душу. Все-жь таки бачила она, якъ Гордѣй иногдѣ мучить ся. И справдѣ ему стало разъ такъ тяж-

ко, що въ него зъявляли ся думки, зняти зѣ стѣны револьверъ и скѣнчити все вѣдъ разу. Але мовъ якась таємна рука ще спиняла его: се була надѣя, маленька надѣя та сила житюва; — вѣдтакъ стало ему жаль покидати се жите й Ганну.

Мѣжь-тымъ Орися не могла дѣждатись своего Андрѣя. Все лѣто й всю зиму вѣнъ бувъ на заробѣткахъ, але вѣй не треба було его грошей, — она бажала тѣлько его побачити, побалакати зъ нимъ. Коли-жь вѣнъ не приходивъ, то бѣдна дѣвчина не могла выдержати тяжкого горюваня, и въ страшному, пекучому болю душѣ побѣгла она зъ пасѣвки до рѣчки. Не спиняючись она зъ усього розгону кинулась въ неѣ. Але-жь въ ту мить двѣ чинсь дужй руки обхопили еѣ за станъ и одкинули назадъ. Се бувъ Гордѣй, що вертавъ ся пѣшки вѣдъ Демида й идучи стежкою побачивъ, що якась дѣвчина бѣгла зъ горы до рѣчки. Гордѣй, выратувавши дѣвчину, дѣзнавъ ся де-чого про ея любовь до Андрѣя, котрый мабуть еѣ покинувъ. Вѣдтакъ намагавъ вѣнъ нещасливу дѣвчину потѣшити, и справдѣ слова его мовъ сцѣлюща вода лили ся на змучене сердце дѣвчины. — Якъ Орися вернула ся до дому, то зъ-першу плакала дуже багато, але чула, що вѣй полекшало, мовъ скинула зъ себе якусь вагу, облишивши дожидати Андрѣя. Неразъ уявляла она собѣ Гордѣеву поstattь, его ласкавй очи, его тихй слова, — и сердцемъ була ему вдячною за те, що обратувавъ еѣ и розваживъ своимъ ласкавымъ словомъ. И непомѣтно повстали мѣжь Гордѣемъ та Орисею особливй, щирй вѣдносны. Гордѣй сказавъ вѣй, що вѣнъ зъ окономй, тому-то думала дѣвчина, що вѣнъ конторникъ. Вѣнъ приходивъ часто въ пасѣвку, бо дуже покохавъ Орисею.

А вже-жь у вѣдноснахъ до мужикѣвъ Гордѣй стававъ що-разъ бѣльшь роздратованый, и тому-то Ганна за

вечерою натякнула разъ на те, що вѣнъ мабуть дуже вже натягає струны. Коли-жь Гордѣй за-для того розсердивъ ся и попрѣкнувъ Ганну тымъ, що она вѣдъ Демида набралась его думокъ, то она трохи почервонѣла й призналась, що Демидъ сватавъ єѣ, якъ була ще дѣвчиною, але она не пошла за него. Почувши сѣ слова, Гордѣй вийшовъ изъ хаты й пошовъ кудысь на-вманя въ поле. Тамъ ставъ вѣнъ думати ось-яку думку: Колись вѣнъ маривъ про роботу на користь народови, — теперь же вѣнъ впевнившись ся, що въ него зъ народомъ вѣйна та ще й завзята. Такимъ побытомъ его надѣѣ на щастє въ громадскѣй дѣяльности розбито. Колись вѣнъ маривъ про щастє персональне, про щастє въ сѣмьи, — теперь же бачивъ вѣнъ, що се були мрѣѣ; — вѣнъ впевнившись ся, що жити єму й Ганиѣ одними думками та почуванями не можна. Вѣнъ розумѣвъ, що теперь єму бѣльшь нѣчого не зостає ся, опрѣчь смерти... Думки его ставали безладными: образы йшли мѣшма зъ думками, й абстрактнѣ думки робились єму въ уявѣ образами. Ба, вѣнъ ставъ благати Бога, щобъ давъ єму яку ознаку, щобъ вѣнъ мѣгъ дѣзнатись, що Богъ справдѣ є, — щобъ мѣгъ зрозумѣти, на-що вѣнъ живе, и на-що сей свѣтъ... Вѣдтакъ поплутанѣ слова выхоплювались благанємъ изъ устъ Гордѣя, але небо висѣло въ горѣ непорушне й не було вѣдповѣди.¹⁾

Коли-жь борня его зъ громадою не вгавала, то пѣдъ его економичнѣ будинки пѣдложено огонь, изъ-за чого они взялись полумямъ. Воюючи зъ громадою подумавъ вѣнъ собѣ: „Якѣ дурнѣ все цѣ такъ-званѣ народники, що розпинаються за народъ, пишуть про його жалѣбнѣ оповѣданья та повѣсти! Багато жалю! Прийшли-бъ вони та

¹⁾ *ibid.*, стор. 381—382.

глянули сюды! Глянули-бъ на цю вѣину, щѣ всяку правду ламае!¹⁾

Мѣжь-тымъ ходивъ вѣнъ часто въ лѣсѣ до пасѣнки, де залюбки балакавъ зъ Орисею. Зъ-першу не хотѣвъ вѣнъ сказати, хто вѣнъ и вѣдкѣля, тымъ и не справлявъ Орисиной помилки, щѣ вважала єго парубкомъ та писаремъ зъ конторы. Она якось разъ розпытувалася, чи вѣнъ зъ Радѣвки, чи нѣ. Але Гордѣй боячись, щѣбъ перша єго брехня про тее, щѣ вѣнъ изъ писарчатъ, не виявилася, сказавъ, щѣ вѣнъ изъ другой слободы. Вѣнъ самъ не знавъ, щѣ буде зъ сего кохання, а Орися мучила ся иногдѣ чимало, бо вѣдала, щѣ дѣвчата зъ парубками такъ не люблять ся; — все-жь таки сподѣвалася она, щѣ ихъ кохане скѣнчить ся весѣлемъ. Ажь ось зайшла она разъ изъ Костѣвки въ Радѣвку и на дворѣ біля паньского будинку побачила Гордѣя. Коли-жь она вѣдъ жидка-крамаря довѣдала ся, щѣ се не конторникъ, але таки самъ панъ, то пѣшовъ ѣй свѣтъ обертомъ. Перегодя зрозумѣла она, щѣ той, кому она такъ безъ краю вѣрила ѣ все вѣдала, одуривъ єѣ. Она побѣгла въ паньскій будинокъ и зустрѣла Ганну зъ дитинкою на рукахъ. Вхопивши тремтячою рукою Ганну за руку, промовила Орися благаючи: „Скажѣть, добрі люди! скажѣть: вы йому жѣнка?... Це його дитина?“ Страшенно здивована Ганна тѣлько дивила ся на дѣвчину, коли ось изъ другой кѣмнаты ввѣйшовъ зъ нечевя Гордѣй. Орися побачивши єго, кинулася до него зъ крикомъ: „Такъ ты мене одуривъ? Це твоя жѣнка? — жѣнка ѣ дитинка?!“... Бѣдна Орися выбѣгла зъ хаты якъ божевѣльна ѣ страшно стомлена вернулася до дому. Она полѣзла на пѣчь; — хочъ тамъ було душно, она трусила ся мовъ въ пропасници. Ъй згадавъ ся Андѣй, — вѣнъ

¹⁾ *ibid.*, стор. 384.

же сказавъ, що прийде и посватає єѣ, а теперъ якъ зможе она глянути єму въ вѣчи? Нѣ! краще смерть, нѣжь дивити ся єму въ вѣчи! Трохи-перегода уявляло ся їй, що Андрѣй наближує ся до неѣ, — вѣдтакъ прожогомъ кинулась она зъ хаты, — выбѣгла на двѣрь и побѣгла садкомъ. Ъй здавало ся, що Андрѣй єѣ наздоганяє. Она скрикнула несамовито й побѣгла до рѣчки. — „Краще въ рѣчку, нѣжь до його!“ промайнуло їй въ головѣ й она кинулась у воду.¹⁾

Черезъ два днѣ Андрѣй Кодоленко вернувъ ся до дому. Коли дѣзнавъ ся про долю Ориєѣ, то стало єму тяжко на серци: вѣнъ чувъ, що жите єго розбите. Зъ-малку, бачивши важке мужицке бѣдуванє, постановивъ собѣ, стати крѣпко на своихъ ногахъ, зробити ся зовєѣмъ самостайною людиною, — а такою мѣгъ вѣнъ стати тѣлько маючи землю. Вѣнъ кохавъ Орисю дуже, але не мѣгъ бы бути зъ нею щасливимъ, не досягши свои меты. И вѣнъ кинувъ єѣ на рѣкъ, пѣшовъ на чужину, робивъ якъ на каторзѣ неразъ и въ день и въ ночи, и заробивъ стѣльки грошей, що мѣгъ вертати ся до дому зъ певною надѣєю на забезпечене щастє. Та отъ, страшно й люто розбила доля всѣ єго мрѣѣ. Вѣнъ ходивъ якъ божевѣльний, — кѣлька разѣвъ бравъ ся за сокиру й хотѣвъ розрубати нею Гордѣєву голову, але спинявъ ся; — вѣнъ бувъ певный, що помстити ся, але якъ? — не знавъ.

Пѣсля пожежѣ ставъ Гордѣй думати, яку бы дати науку Радѣвцямъ за те, що они роблять єму въ господарствѣ чи-малѣ шкody. Вѣнъ выдобувъ изъ свои шафы судову справу зъ Радѣвскою громадою про луку, котрою она володѣла бѣльшь десяти рокѣвъ. Ся справа була цѣлкомъ скѣнчена: судъ присудивъ економѣи луку й грошѣ

¹⁾ *ibid.*, стор. 402.

зъ Радѡвцѣвъ, — бѡльше трѡхъ тысячь рублѣвъ за те, що они володѣли тою лукою. Вѡнъ спинивъ бувъ сю справу за радою Демида, — але теперъ хотѣвъ те дѣло довести до краю. Отже Гордѣй хотѣвъ скрутити громаду й показати їй, що вѡнъ має силу й може примусити, поважати его право. Вѡнъ поѣхавъ зъ усѣми документами въ мѣсто й опѡсля дожидавъ дома тѡлько кѡнца. Коли Радѡвцѣ довѣдалися, що панъ Раденко хоче имъ вѡдобрати луку та ще виправити за нею грошѣ, то зворушились они вельми. Якъ громада зѡбралась коло волости, то Андрѣй Кодоленко сказавъ, що позовъ Гордѣя не по правдѣ, та що громада луки по-вѣкъ не вѡддасть. „Поступимо ся разъ“, мовивъ вѡнъ, „та тодѣ вже не оборонимо ся. Держѣмо ся свого!“ Ажъ ось приѣхавъ въ Радѡвку приставъ зѡ становимъ. Они звелѣли зѡбрати громаду, поки сами обѣдали въ Гордѣя. Коли-жъ громада довѣдала ся, що панови Раденкови треба вѡддати луку и заплатити три тысячь рублѣвъ, то озвавъ ся дѣдъ Степанъ, що се лука громадска зъ дѣда й зъ прадѣда. Тогдѣ сказавъ становий, що лука була ихъ, а теперъ нѣ, — але Андрѣй вѡдповѣвъ смѣливо: „Нѣ, вона була наша й теперъ наша, — наша й буде!“ Почувши сѣ слова, становий стрепенувъ ся й назвавъ Андрѣя бунтѡвникомъ. Вѡдтакъ велѣвъ его взяти въ холодну, але въ громадѣ нѣхто й не ворухнувъ ся. Опѡсля кинувъ ся становий на старого Степана й вдаривъ его зъ усей силы: кровь залила дѣдови обличе и вѡнъ упавъ до долу. Якъ же опѡсля становий замахнувъ ся на Андрѣя, то сей мовъ залѣзными клѣщами захопивъ его за руку и крикнувъ: „Пане! насъ царь вызволивъ одъ бѡйки!“ Тогдѣ становий ще бѡльше розлютивъ ся и вдаривъ Андрѣя по щоцѣ. Той не тямлячи самъ, що вѡнъ робить, кинувъ станового объ землю. Якъ приставъ се побачивъ, то чкурнувъ у двѡрь

до Гордѣя, ба й становой, назвавши громаду бунтовниками, побѣгъ слѣдкою за приставомъ. Вернувшись до мѣста, оповѣдали они оба, що мужики навѣть не хотѣли слухати того, що имъ читано та казано, а просто кинулись на нихъ та хотѣли ихъ убити. Вѣдтакъ самъ губернаторъ переслухавъ пристава та станового: выходявъ формальный бунтъ. Потѣмъ выслано въ Радѣвку чиновника „особыхъ порученій“, щобъ спробувавъ зъ-першу вмовити селянь, — а щобъ вѣнь мавъ и силу въ рукахъ, дано ему баталіонъ салдатѣвъ. Але той чиновникъ, приѣхавши въ Радѣвку, не зумѣвъ нахилити громаду до уладженя „возникшихъ непорозумнѣй“, и про-те звелѣвъ вѣнь старшинѣ й урядникови, цѣнувати майно громады. Якъ про се дѣзнались Радѣвцѣ, то гукнули они, що зъ-роду-вѣку не попустятъ, щобъ ихъ цѣнували; — вѣдтакъ сказали чиновникови, щобъ сѣдавъ у свою колясу, та ѣхавъ туды, вѣдкѣля приѣхавъ. Тогдѣ вѣнь велѣвъ салдатамъ обступити громаду. Трохи-перегодя зъ двохъ сотень рушницъ розлѣгъ ся голосный выстрѣлъ: почули ся зойки й крики, й весь збѣръ кинувъ ся въ розтѣчь бѣгти улицею. Вбито зъ десятеро чоловѣка, мѣжь ними дѣда Степана й Андрѣя; — зъ десятокъ забрано до тюрмы.

Якъ Гордѣй дѣзнавъ ся про сю страшну подѣю, то зрозумѣвъ вѣнь, що прийшовъ той часъ, коли треба було позводити свои рахунки. Активѣвъ у него не було, хибя кѣлька гарныхъ фразъ, а работы на користь людску вѣнь не робивъ нѣякои. А зъ пассивѣвъ були бѣльшій отъ-сѣ: Ганна, Орися й селяне. Вѣнь не хотѣвъ довше жити: взявъ револьверъ, — и незабаромъ бездушне его тѣло важко впало до долу. На пѣдставѣ формального акту, все, що мавъ Гордѣй, припадало Ганнѣ.

По сѣй катастрофѣ Ганна була зъ-першу якъ божевольна, та може й збожеволѣла-бъ, якъ бы не Демидъ.

Дбзнавшись про страшну пригоду, вбнъ заразъ прифхавъ въ Радбвку. Хоча-жь Ганна зрела ся усякихъ грошей, то все таки чиновникъ звелъвъ цфнувати селянъ. Вбдтакъ черезъ тыждень пбсла того страшного дня выфхала Ганна до матери. Выфзжаючи она дала „довфренность“ Демидови, робити зъ окономією, щб вбнъ хоче, — про неф Ганна не хотфла й чути, тому що тамъ земля була въ крови. А вже-жь Демидъ не господарювавъ самъ, а всю землю повбддававъ мужикамъ. Найголовнфйшу-жь увагу звернувъ вбнъ на тф сфмф, де були побитф, пораненф, чи въ тюрму забранф люде. Вбнъ ходивъ по хатахъ, лфчивъ хворыхъ, присылавъ хлфба, дававъ грошей. Зъ-перегодомъ сказавъ вбнъ Радбвцямъ, що Ганна вважае страшною помилкою зъ боку Гордфя все те, щб зробило ся, и що она бажае тымъ, чи иншимъ способомъ посебити громадф. И спонукавъ Демидъ громаду, щобъ она поки-що приняла луку й тф грошф, щб зъ нею взято. До сихъ грошей додавъ вбнъ ще стблько-жь и просивъ, подфлити на-рбвно на всю Радбвску громаду.

Такъ проминуло ббльше року, и Демидъ одруживъ ся зъ Ганною. Вбнъ зробивъ уже все, щобъ Радбвцф зъ Костфвцями купували на громадску власнбсть всю Ганнину землю. Коли-жь громада до свого гурту не хотфла прийняти сфльского глитая Семененка, то вбнъ вкупф зъ попомъ пославъ на Демиду та на Радбвцфвъ доносъ губернаторови, що Демидъ бунтуе народъ. Демиду трусили, потбмъ арештували, але й губернаторска влада не могла нфчого зробити, бо й Демидъ и Радбвцф держались одного: землю Радбвцф зъ Костбвцями купили, а Демидъ продавъ. Губернаторъ мусфвъ плюнути на се дфло, але заборонивъ Демидови жити на селф. Такъ отже Демидъ ставъ мфйскимъ лфкаремъ вбльнои практики.

Минуло вже два роки, якъ Ганна пішла за Демидом, — она була спокійна й щаслива. Крімъ Гордѣєвого сына ббльшь дѣтей у нихъ не було. Ажъ ось українська громадка святкувала въ Демида велике свято Шевченкове. Явивъ ся и Квѣтковскій. Вѣнь давно кинувъ своє Толстовске хлѣборобство и ставъ читати фільософичнїй творы Шопенгавера та всякї розвѣдки про Буддизмъ. Вѣдь українського руху вѣнь давно вѣдбивъ ся, але маючи родичами українськихъ дѣячѣвъ, часомъ бувавъ и въ українському товариствѣ.

Посходились гостѣ: въ хатѣ було до десятка людей, щѣ голосно й жваво балакали. Розмова не була цѣлкомъ українська: по-українськи говоривъ тѣлько де-хто. Иншї намагали такожъ по-українськи балакати, але немилостиво псували мову, не можучи стулити й двохъ-трьохъ фразъ до путя. Та й тї, щѣ говорили по-українськи, не могли сказати й кѣлькохъ слѣвъ, не приточивши якого москализму. Але були й такї, щѣ й зовсѣмъ балакали по-московски. — „И се українськї патріоты!“ гѣрко подумавъ Демидъ... Вечѣръ почавъ ся тымъ, щѣ самъ Демидъ прочитавъ рефератъ про сьогочасне українське правованѣ. Ганна та ще одна панночка деклямували Тарасовї вѣршѣ. Проспѣвавши ще кѣлька пѣсень, пішли въ другу хату до столу. Зъ половины обѣду почались тоасти. Мѣжь першими встала молоденька дѣвчина й озвала ся зъ докоромъ про націонализмъ: — „Націонализмъ — стара идея и муєть поступити ся иншѣй. Націонализмъ тѣльки форма, и такї речї, якъ мова, одежа, — це навѣть не другоряднї, а хїба третьорядной ваги речї. Соціалнїй пытаня -- ось въ чому вся рѣчь. На народнїй добробытъ повиннї мы звертати всю свою увагу. Звѣсно, за-для народнього добробыту треба просвѣты. Коли намъ не дають просвѣты по-українському, возьмемо вѣ по-московському.

А національність — це така штука, що про неї не треба дбати... Ми, молода партія, пишемо на своєму прапорі народъ, а не націоналізм“...¹⁾

Потімъ озвавъ ся Демидъ, сказавши мѣжь иншимъ ось-що: „Кажуть, що націоналізмъ рѣчь стара, — що вона вижила своій вѣкъ. Стара? А де-жь въ старовину ви знайдете націоналізмъ?... То не націоналізмъ бувъ, то державність була!... Нѣ, націоналізмъ не стара, а нова рѣчь! Выразно ця идея виявляється тільки въ-перше въ часи Наполеоновихъ вѣйнь. Наполеонъ хотѣвъ по-своєму одмѣнити европейську карту. Деякі народы побачили, що ихъ мають роздрати на шматки. И отодѣ й прокинулось почування національне, и зъ того часу росте й росте... Кажуть, націоналізмъ форма. Еге, форма, але яка? Чи така, якъ одежа, що її можна щó пять хвилинь одмѣняти? Нѣ! — така, якъ шкура наша нашому тѣлови. А ну, лишъ здерѣть цю форму, щó станеться зъ тѣломъ? Чи не вмре воно? Та й все наше тѣло — чи не форма се нашому духови? А ну — знищѣть сю форму, якъ себе виявить тодѣ нашъ духъ?... Еге, націоналізмъ — форма, мова — форма, але форма така, щó, вѣднявши її вѣдъ цѣлого, мы тымъ и цѣле знищуємо. Ось черезъ вѣ-що не другорядна, не третьорядна, а перворяднои ваги рѣчь — мова, національна литература. Безъ мовы, безъ національнои литературы нема націі. — Намъ кажуть: „коли не можемо мати своєи просвѣты, берѣмо чужу!“ — Нѣ! мы не хочемо чужои просвѣты, — не хочемо тымъ саме, що вона чужа, й яко чужа не може бути просвѣтою, а буде й єсть самымъ запаморочуваннямъ, тільки деморализувати-ме нашъ народъ. — Народъ и въ нашій мужичѣй литературѣ и въ нашій дѣяльности завсѣгды

¹⁾ ibid., стор. 443.

стоитъ и стоявъ на першому плянѣ. Мы знаємо, що безъ народнього добробыту, безъ народньої просвѣты мы нѣчого не зробимо; — тымъ и дбаємо про це все. Хіба на те, щобъ дати людинѣ шматокъ хлѣба, треба неодмѣнно бути не-націоналомъ? Нѣ, мы любимо народъ и дбаємо про його. — Мы надаємо соціально-економічнымъ питаннямъ велику вагу, але думаємо тѣльки, що одмовы на ці питання не розвязують усѣхъ вузлѣвъ, и думаємо, що досягти кращого зъ усѣхъ бокѣвъ становища може коженъ народъ тѣльки йдучи своимъ національнымъ шляхомъ. — Народный добробытъ и націонализмъ не ворогують въ дѣйности, — нема чого ворогувати имъ и въ теоріяхъ... Зъєднаймося, и будьмо певні! — тодѣ складемо мы зъ себе таку силу, що здолає вона перемогти всѣ перешкоды, високо пѣднати й на-завсѣгды твердо й непорушно поставити дорогій намъ — завсѣгды демократичный — національный украинскій прапоръ!⁽¹⁾

* * *

Сими словами кѣнчить ся повѣсть „На распуттѣ“. Они проявляють ясну програму суспѣльно-національного змаганя Украинцѣвъ-народовцѣвъ, и вважають ся провѣдною думкою въ сѣмъ творѣ. Репрезентантомъ того змаганя є Демидъ Гайденко. Се не декляматоръ гарныхъ патріотичныхъ фразъ, якимъ дехто мѣгъ бы вважати Марка Кравченка въ кѣнци повѣсти „Соняшный промѣнь“, — се тямущий дѣячъ, що вмѣе погодити идею націонализму зъ питаннями соціально-економічними. Се справжній типъ Украинофила, що стоитъ непохитно при демократично-національнѣмъ прапорѣ. Коли-жъ Демидъ зъявляє стѣйну дѣяльнѣсть въ хосенѣ землякѣвъ, — коли вѣнъ зъ ясною провѣдною думкою простує до меты суспѣльно-національ-

¹⁾ *ibid.*, стор. 444.

ного побуту, то другі два Українці, що мѣжь иншими въ сѣй повѣсти займають визначне мѣсце, — се-бѣ-то Гордѣй Раденко и Квѣтковскій, — покинувши ґрунтъ національный, — кидають такожъ всяку працю въ користь народу, и вѣдтакъ нѣгде не знаходять вдоволеня въ житю.

Гордѣй уважавъ себе Українофиломъ и говоривъ про себе, що зрозумѣвъ жите такъ, якъ оно є, — що вѣд-кинувъ усѣ иллюзіѣ, забобоны. Зѣ-першу бажавъ вѣнъ працювати для народу, и про-те хотѣвъ бути мужичимъ адвокатомъ, але при палкѣй своѣй вдачи швидко ставъ невдоволенимъ изъ своєї долѣ, — ба, въ него зъявила ся злѣсть-лютѣсть проти сего жита, тому що єго надѣѣ не справджували ся. Вѣнъ вѣдкинувъ вѣру въ Бога, та отъ, замѣсць вѣры, котру вважавъ забобономъ, треба було приймати зновъ вѣру въ идеалы XIX. вѣку. Отже замѣсць вѣры — зновъ вѣра! Опрѣче думавъ вѣнъ собѣ, що шкода бороти ся зъ невзгодинами жита, коли треба вмерти. Смерть по єго думцѣ, се та рѣчь, що сама собою знищує всю вартѣсть, чого-бѣ тамъ не було на землі. Такъ отже недостача всякої вѣры довела Гордѣя до того, що єму остогидло жите.

А вже-жѣ Квѣтковскій „загубивъ вѣру ще зъ хло-пчихъ лѣтъ!“ — дарма, що по словамъ автора, слухавъ ся Євангелія.¹⁾ Та не найшовъ вѣнъ правды въ житю. Зѣ-годомъ зробивъ ся вѣнъ недбалый до українського товариства и полюбивъ Толстовске хлѣборобство. Опѣ-сля-жѣ ставъ мистикомъ и читавъ не тѣлько филосо-фичнѣ твори Шопенгавера, але й розвѣдки про Буддизмъ.

Головнымъ дѣячемъ въ сѣй повѣсти є отже Демидъ Гайденко. Але-жѣ авторъ добачавъ въ Гордѣю героя по-вѣсти, по-за-якъ тѣлько Гордѣй станувъ на респуттѣи.

¹⁾ *ibid.*, стор. 243.

Вже-жъ Демидъ, одруживши ся зъ Ганною, говоривъ ось-що про Гордѣя: „Вѣнъ зробивъ багато зла, але се не тымъ, щобъ вѣнъ бажавъ його зробити, а тымъ, що вѣнъ стоявъ на распуттѣ, — не знавъ, куды йти. Вѣнъ не мавъ одмовы на такі питання, щѣ, не рѣшивши ихъ, несила жити!“¹⁾ Та отъ, Гордѣй мѣгъ справдѣ знати, куды йти, коли другі, якъ н. пр. Демидъ, шли простымъ шляхомъ до меты, — вѣнъ мѣгъ найти одмову на важні питаня въ житю, коли другі тямущі люде вдоволяють ся вѣдповѣдію на сѣ питаня. Такъ отже стоявъ Гордѣй на безпуттѣ, а не на распуттѣ, бо распуття тамъ нема, де видно просту дорогу до меты. Хто-жъ самохѣтъ пускає ся на-вманя, той зайде таки на безпуттѣ, — и тогдѣ годѣ ему жалкуватись, що ему нема силы жити, тому-що не знає, куды йти!

Изъ сєи короткои розвѣдки можъ мабутъ дѣзнатись, що авторъ поставивъ у своѣй повѣсти такій заголовокъ, до котрого не є пристѣбна доля Гордѣя. Супроти Демида сходить Гордѣй на другій плянь картины пѣдъ кѣнець повѣсти, де Демидъ являє ся справдѣ головнымъ дѣячемъ, изъ-за чого легко запримѣтити, що въ сѣй повѣсти подекуды суть два богатырѣ, — та що Демидъ въ вѣдноси-нахъ до обохъ громадъ въ Костѣвцѣ й въ Радѣвцѣ вважає ся неначе душею въ ихъ змаганю до лучшей долѣ.

Супроти хитливои вѣдчѣ Гордѣя визначує ся гарными прикметами характеръ Ганны. Се типъ тямущои жѣнки, щѣ въ невзгодинахъ родинного житя вмѣє зберегти силу духа й рѣшучѣсть волѣ. А вже-жъ вѣдносины Гордѣя до Ганны являють ся подекуды неясными. Авторъ каже, що идеаломъ Гордѣя була жѣнка вродлива, щира, розумна, котра кохала-бъ его палко. И справдѣ, въ пер-

¹⁾ *ibid.*, стор. 443.

шбмъ роцѣ подружя Гордѣй бувъ щасливъ, бо найшовъ таку жбнку, яку збображавъ собѣ у своихъ мрѣяхъ. Але зъ-перегодомъ ставъ вбнъ недоволенъ, бо знавъ, що врода й розумъ и кохане — умруть, зникнуть зб свѣту зовсѣмъ, але поки ще зникнуть зовсѣмъ, истиѣти-муть на свѣтѣ старою руиною. Вбнъ не знавъ, на-вб-що вбнъ має кохати Ганну, коли всьому кбнець — смерть. Та ба! тѣло его казало ему, що, коли вбнъ мусить умерти, то хочъ поки вбнъ живе, нехай вдовольнить ся коханемъ!) Отже Гордѣй кинувъ любити Ганну, бо знавъ, що вмре, а саметодѣ пристрасно покохавъ Орисю, дарма, що жите було ему остогидло.

Помѣжь особами, що стоять на другбмъ плянѣ образа, визначае ся стать Андрѣя Кодоленка. Характеристика сего розумного парубка проявляє психольоичну правду. А вже-жъ Орися стала трайчною героинею хйба лишъ для того, щобъ еи вбдносини до Гордѣя закбнчились катастрофою сензаційною. Та отъ, дехто мбгъ бы запытаться, чому Орися прихилила ся серцемъ до Гордѣя, а кинула любити свого Андрѣя? — Правда, що Гордѣй вьратувавъ ѣй жите, коли она поринала вь рѣцѣ, — отже своему добродѣви могла она зъявляти почуваня сердечной вдячности. Але-жъ она намагала втопитись безъ важной причины, дарма, що авторъ збобразивъ прегарно борню еи душѣ, коли она вь пасѣцѣ дожидала Андрѣя. Вже-жъ Андрѣй часто оповѣщувавъ Орисю про свбй побуть вь чужинѣ и вкбнци писавъ до неи, що до дому верне ся пбсля жнивъ та що вь осени еѣ посватае. Чому-жъ Ориси прийшлося такъ тяжко дожидати Андрѣя? — хйба-жъ для того, що вь неи не було такой подруги, котрбй могла-бъ звѣряти свою душу? Але-жъ Орися була закрытна

1) *ibid.*, стор. 344.

до всѣхъ дѣвчатъ, то ѣ привыкла въ самотинѣ терпѣти свое горе. Тому-то ѣ смерть, яку собѣ заподѣяла Орися, не може вважати ся виправданою.

Въ повѣсти „На роспуттѣ“ визначають ся психологичною правдою або ѣ реальнымъ зображенемъ отъ-сѣй частини сего твору: 1. Идиля въ починѣ сѣмйового побуту Гордѣя ѣ Ганны („Зоря“, 1892; стор. 224—226). — 2. Розмова Демида и мужика Петренка про школьну науку (*ibid.*, стор. 283—284). — 3. Радѣвскій старшина ѣ писарь у школѣ Демида (*ibid.*, стор. 284—286). — 4. Розмова Демида ѣ Гордѣя про освѣту мужикѣвъ (*ibid.*, стор. 342—343). — 5. Орися въ пасѣцѣ дожидае Андрѣя (*ibid.*, стор. 362—363). — 6. Зустрѣчь Орисеѣ зъ Ганною и Гордѣемъ (*ibid.*, стор. 402). — 7. „Бунтъ“ Радѣвскои громады противъ пристава ѣ станового (*ibid.*, стор. 422). — 8. Розмова Ганны зъ малымъ сыномъ Гордѣевымъ про Шевченкове свято (*ibid.*, стор. 441) и.

Хоча-жь Чайченко е чи-малый мистецъ въ писаню повѣстей, то все-жь можна бы бажати, щобъ въ его довгихъ оповѣданяхъ було бѣльше змѣсту, а менше слѣвъ.

Мѣжь дробнѣйшими повѣстями Чайченка визначають ся отъ-сѣй три закраскою патриотичною: 1. Чудова дѣвчина. 2. Зустрѣчь и 3. Байда.

Въ „Чудовѣй дѣвчинѣ“ бачимо персонификацію Украины. Отъ и ся „дробничка“-казка, тѣлько переказана коротше: Невеличкѣй хлопчикъ бѣгавъ по лукахъ, по гаяхъ, — любувавъ ся квѣтками. Якъ вѣнъ набѣгавъ ся и прийшовъ до матери, то сказавъ ѣй, що тамъ такъ гарно, такъ весело! И озвалась до него мати журливо: „Грай ся, мѣй сынку, поки е воля, поки не спѣткало тебе лихо!“ И хлопчикъ знову побѣгъ у гай та ставъ думати, чога се мати казала про лихо, и на-що оно колисе спѣткае его? И задуманный сѣвъ вѣнъ на зелену травцю.

И здавало ся ёму, що на самому краю прогалины зъявила ся дѣвчина чудовои вроды. Она тихо пѣдходила до хлопчика, и вѣнъ побачивъ, що еи бѣли рученята сковано тяжкими кайданами. И заспѣвала дѣвчина тиху пѣсню, а въ тѣй пѣсени було стѣльки муки й великого горя, що хлопяче сердце тяжко защемѣло въ грудяхъ. Она спѣвала про тее, якъ скривдили еѣ сестры, якъ мучили еѣ великою мукою й закували въ тяжкѣ кайданы. Вѣдтакъ прощаючись сказала она хлопцеви: „Не забувай мене нѣколи! И якъ зробишь ся великимъ и розумнымъ, тодѣ прийди й выведи мене зъ неволѣ!“ — Вырѣеъ хлопчикъ и ставъ розумнымъ парубкомъ. Але вѣнъ не забудъ безщаснои дѣвчины й що-дня спѣвавъ ту пѣсню, котру она ёму проспѣвала малому. И другѣ люде чули ту пѣсню й глузували зъ него, кажучи, що вѣнъ жене ся за мрѣю, — що дѣвчины тои не було й не буде... Але вѣнъ не вважае на глузованя, — вѣнъ вѣритъ святою вѣрою и працюе, — певный, що прийде часъ, коли зъ бѣлыхъ рукъ тои чудовои дѣвчины спадуть кайданы, и вѣнъ побачить еѣ знову веселу й щасливу.¹⁾

Коли-жь ся „дрѣбничка“ мае прикмету романтичнои казочки, то въ повѣсти „Зустрѣчь“ змалювавъ авторъ образокъ изъ реальнои дѣйстности. Ся повѣсть е мабуть частинкою автобиографѣи. Василь (Чайченко) розказуе, що вѣнъ уже давно оселивѣе середъ степѣвъ, — що вѣнъ учителюе. Вѣнъ рѣдко бувае въ мѣстѣ, — але-жь одного разу справа такъ склала ся, що неминуче треба було ѣхати до мѣста. И отъ, на улицѣ побачивъ вѣнъ колишнього своего товариша шкѣльного, Семена Хиленка; — ледвене-ледве пѣзнавъ ёго, — передъ нимъ стоявъ заживный добродѣи въ паньскѣмъ одягу. Василь знавъ Семена ще

¹⁾ „Твори...“, томъ I, стор. 177—179.

въ тї щасливї роки великихъ надїй, коли они оба вѣрили, що вже прийшла нова исторична епоха, — що вже „нїмимъ отверзли ся уста, прорвалось слово, якъ вода, и дєбрь-пустыня неполита, сцѣлющою водою вмыта, прокинулась“... Тогдѣ ще деклямували они про сї горячі надѣй змученого серця, — та отъ, незабаромъ они побачили, що не потекли веселї рѣки, не ожили степы й озера, и що шляхи зѣстали ся верстовыми, якъ и були. Але-жь Семень не покидавъ ще тыхъ патріотичныхъ мрѣй... Потѣмъ довелось обомъ товаришамъ розстати ся: Василь поѣхавъ на село, и що-року все далѣ й далѣ посеувавсь у степовї розлоги, а Семень зѣставъ ся въ мѣстѣ. Та довго не мѣгъ Василь забути серця, щирого до всякого доброго порываня, — рукъ, охочихъ до працѣ коло улюбленого дѣла. Якъ Василь зустрѣвъ Семена, то сей признавъ ся, що вже не шукає идеалѣвъ пѣдъ сѣброю свитою, — теперъ вѣнъ служити и живе задовольнений: вѣти-пити є що, — вѣдтакъ має надѣю на бѣльшій окладъ. — „Ну, а народня просвѣта, популярнї книжки для народу?!“ запытавъ ся Василь. „Знаєшь, колись усе ты захожувавсь...!“ — „Е, братїку!“ вѣдповѣвъ Семень, — „нѣколи про се думати, — дѣла багато!“ — Опѣсля Семень повѣвъ Василя до своєї квартиры. Якъ увѣйшли въ салю, Семень зарекомендувавъ Василя своѣй жѣнцѣ. Теперъ ставъ вѣнъ говорити по-московски, бо на улицї закидавъ по-українському. Пѣсля обѣду Семень пѣшовъ зъ Василемъ до свого кабинету. — „Ну, що-жь? не погано я влаштувавсь?“ промовивъ вѣнъ до Василя. „Нѣчого? — можна жити?“ Але-жь Василь пригадавъ ему народне дѣло, про котре они колись мрѣяли. Коли-жь Семень заявивъ, що вѣнъ своє дѣло робить, то вѣдказавъ Василь: „Те дѣло, котре ты робишь, робишь ты яко наемникъ, и всякїй наемникъ зробить його такожъ добре, якъ и ты, — може

краще навѣть. Але вѣдь тебе треба було сподѣвати ся иншого. На тобѣ лежавъ обовязокъ, дати бѣльше, бо бѣльша частина праведности одкрыла ся тобѣ“. — Тогдѣ озвавъ ся Семень: „Що-жь то таке, за-вѣ-що я мусявъ бороти ся? для чого робити? — Стѣй, стѣй! — я знаю, щѣ ты скажешъ. Я знаю, щѣ ты заразы повернешъ ся до свого націонализму. Але-жь, братѣку! наука — безсторонна й позитивна наука — вже довела всю безпѣдставнѣсть національныхъ змаганъ“. Вѣдтакъ робота вѣ користь національныхъ змаганъ здавалася Семенови комашинымъ дѣломъ, — про-те сказавъ вѣнъ, щѣ краще робити на ширшому поли. И сказавъ Василь зѣ докоромъ, щѣ Семень не робить и на ширшому поли, — щѣ вѣнъ занехавъ усе те, щѣ колись шанувавъ, — вклонивъ ся золотому тельцеви й зробивъся падлюкою. Почувши сѣ згѣрднѣй слова Семень вѣдповѣвъ гнѣвливо: „О, звѣсно! ты тамъ живучи по своихъ степахъ та выкохуючи улюбленѣй мрѣвѣ, та удаючи зѣ себе борця за правду й таке инше, маєшь змогу такъ казати. Ну, такъ що-жь? щѣ зѣ того? А якъ инакше жити не можна?... А якъ инакше давить, гнѣтить тебе? А якъ инакше просвѣтку нема?“... Опѣсля озвавъ ся Семень до Василя ось-якъ: „Мы хитали ся, мы вагали ся, и повернули у сей бѣкъ, бо бѣльша сила туды тягла. А вы не хитали ся, — вы твердо йшли.. Чомъ же вы не пѣддержали, не пѣдсилили насъ? — не оживили нашего погасающого духа?... Де-жь ваша робота? Де єи наслѣдки й результаты? Де выроблена своєрѣдна литература, котра роздмухала-бъ погасающѣй духъ усеѣхъ тыхъ, хто вагається, — котра єднала-бъ усеѣхъ до купы, до одного дѣла?!“ — Коли-жь Василь натякнувъ на перешкоды зѣ боку, то Семень сказавъ, щѣ перешкоды треба усунути й свого здобути. Тогдѣ ажъ повѣрити вѣнъ у силу й правду дѣла Василеного, — бо тѣлько те правдиве, щѣ

выходить цѣле зъ усѣхъ перешкодъ. — Василь чувъ правду Семеновыхъ слѣвъ, и сердце его зацемѣло. Але-жь уся правда все-жь була ще не тутъ. И сказавъ вѣнъ Семенови: „Ты забуваєшь, що мы сѣме тымъ доси й не могли досягти нѣчого твердого й дужого, що мѣжь насъ було дуже багато перекинъчикѣвъ. — „Такихъ, якъ я?“ гукнувъ Семень. „Правда, свята правда! Але-жь ще бѣльшь було у васъ, и есть, баглавѣвъ, и ледарства, и недбальства“... Василь подумавъ собѣ, що й се була правда, але-жь сею правдою можна було тѣлько обвинуватити народовцѣвъ, а не выправити Семена.¹⁾

Ся повѣстка важна зъ-за того, що авторъ натякнувъ на байдужбѣсть народовцѣвъ въ ихъ змаганю до своєї меты. Сю гѣрку правду зъявивъ вѣнъ за-для того, щобъ Украиннофилы не вдовольнялись своими „мрѣями“ та идеалами, але заонадливо робили свое дѣло, не жахаючись нѣякихъ перепонъ, — та щобъ не повертали нѣколи въ той бѣкъ, куды тягне бѣльша сила. Опроче заявивъ авторъ, що, хто кидає націонализмъ, той часто поклоняє ся золотому тельцеви, хоча-бъ вѣнъ нахилявъ ся й до науки позитивной.

Въ повѣсти „Зустрѣчь“ зъобразивъ отже Чайченко такого Украиннофила, що за-для наживы ставъ перекинъчикомъ. Такожъ въ повѣсти „Бай да“ бачимо перекинъчика, але сей стямивъ ся на своєму безпутю и полюбивъ опять народнїй святоцѣ. Се бувъ „столоначальникъ“ губернаторской канцелярїѣ, Степанъ Корнїенко. Передъ шѣснацяти роками вганявъ вѣнъ ще за украинфильскою „мрѣєю“, та отъ, за ту провину выбувъ вѣнъ сѣмъ рокѣвъ на заслано. Тамъ довѣдавъ ся вѣнъ въ кѣнци семидесятыхъ рокѣвъ, що на Украинѣ настали важкїи часы:

¹⁾ *ibid.*, стор. 117—125.

всімъ ледви можна було дихати; — здавало ся, що все вмирало, що нѣщо вже не могло жити. Отогдѣ въ-перше ввійшла въ єго голову та проклята думка, що въ насъ нема сили, щобъ досягти свого, — що Украинцівъ роздавлять. Тому-то клавъ вѣнь на терезы на одну шалю вбогій украинській духъ, а на другу могутно узброєну систему централизаціѣ, котрої пособляли украинскіѣ лѣнощѣ, зрадництво та неладъ. Вѣнь важивъ се, й друга шаля важко й глибоко спускала ся до долу. И єму тогдѣ въ грудяхъ кипѣла злѣсть на себе самого, на весь рѣдний край та народъ за те, що за стѣльки вѣкѣвъ истиѣня историчного сей край и сей народъ не мѣгъ виробити у себе нѣчого, опрѣчь безладного, безглузлого „отарного“ духу. И отъ, єму дозволено, взяти урядъ, а зъ-перегодомъ и ѣхати до дому. Одначе Степанъ волѣвъ лишитись таки въ тѣмъ городѣ, де живъ, — єму здавалось, що се однаково „служити“, чи тутъ, чи въ Харковѣ. Вѣнь забувъ уже про колишніѣ идеалы и ставъ чоловѣкомъ практичнымъ. Коли-жь разъ стоявъ при вѣкнѣ и впивавъ ся дыханємъ веснянои ночи, то почувъ вѣнь спѣвъ про Байду. Вѣнь знавъ єю пѣсню, — такъ часто єѣ колись спѣвавъ, такъ багато думавъ!... Се-жь бувъ героя образъ, — зъ тыхъ героївъ, що свѣтять яснымъ свѣтломъ зъ далекои, темной минувшини на сьогочаснѣсть и пѣдносять духъ у гору. Та отъ, Байда не хотѣвъ промѣняти своєи Украины нѣ-за-що: муки за рѣдний край були єму кращѣ, нѣжь уся пышна шана и повага вѣдъ чужого народу въ чужѣй земли. И здавало ся Корнієнкови, що вѣнь самъ собѣ зрѣкъ ся свого Бога, — що вѣнь ставъ служити мамонѣ, промѣнявши все за якусь тысячу рублѣвъ щорѣчнои платы, -- що ставъ зрадникомъ. Вѣнь скрикнувъ несамовито-страшно и простяши руки въ-передъ, трохи-не впавъ до долу. Ажь ось щось сѣянуло єму пе-

редь очима: ясні зорѣ свѣтили ся на високому небѣ. И єму захотѣлось жити й дихати повѣтрємъ рѣдного краю, — вѣдати себе на роботу батькѣвщинѣ. Хоча-жь рѣдный край бувъ примученый, то Корнієнко ставъ вѣрити вѣ идею, — вѣ єи силу. Бо хибѣ-жь можуть идею подужати централизація, байнетъ, кайданы, инквизиція?! Все зникає, тѣлько идеѣ збѣтає ся, — тѣлько она подужає, и тѣлько ѣй треба служити!... Проминувъ мѣсяць, — Корнієнко порвавъ зъ дотеперѣшнимъ своимъ житємъ, покинувъ усе й поѣхавъ зельзницею на пѣвдень, вѣдати свое житє Украинѣ и заробити прощенѣ.¹⁾

Хоча ся повѣстка проявляє чи-мале поетичне вѣтхненє Чайченка, то все-жь романтична закрѣска про Байду робить сюжетъ єи трохи неимовѣрнымъ. Реальный напрямъ добачаємо вѣ писаню повѣсти „Непокрѣный“. Симъ непокрѣнымъ бувъ одинъ сѣльскій учитель, — чоловікъ непевный, якимъ уважало єго начальство. Осъ бо вѣнъ не ходивъ до нѣкого, а сидѣвъ у своѣй школѣ, то зъ дѣтьми, то зъ якимись книжками; вѣдтакъ говоривъ вѣнъ по-мужицкому, а по науцѣ бавивъ ся за-любки зъ дѣтьми. Ба, вѣнъ бувъ навѣтъ неслухняный и неввѣчливый до начальства. Замѣсьць того, щобъ вдовольнятись двома поломаными лавками, котрѣ дала волость для школы, и заклеювати побитѣ шибки паперомъ, вѣнъ намагавъ ся, щобъ єму пороблено новѣ столы, засклено вѣкна!... А якъ волость не звернула нѣякои уваги на такѣ єго „кумеднѣ“ домаганѣ, то вѣнъ написавъ про се вѣ земску управу, додавши, що грошѣ, котрѣ громада призначила на школу, лежать по кишняхъ у волостныхъ, и не вживають ся, на щѣ треба. Изъ-за того єго письма скоилась ворожнеча волостного писарѣ и старшины супроти

¹⁾ *ibid.*, стор. 155—163.

вчителя, чоловіка „баламутного“. Писарь назвавъ его „сицилистомъ“, „возмутителемъ“. Вѣдтакъ сидячи за чаркою у глитая Семена Цупченка, старшина, писарь, урядникъ и староста урадили, скарати непокрѣного ось-якъ: а) не давати ему бѣльшь дровъ, — б) приказати батькамъ, щобъ забрали дѣтей изъ школы. Опроче урадили они, розпытатись по селу, про що балакає вчитель зъ людьми. Хоча-жь урядникъ спѣмнувъ про приказъ полицейской власти, „препаганду ловить и всячески преслѣдовать“, то годѣ було що-небудь зловити тамъ, де не було нѣякои пропаганды. Ажь ось старшина побачивъ разъ школяра, котрый нѣзъ до школы якуе книжку. Опѣсля писарь розглянувъ еѣ, прочитавши московскій заголовокъ: „Бесѣды о силахъ земныхъ“. Вѣнь ставъ читати про се, що „дождь проиесходитъ отъ паровъ, которые поднимаются отъ водяныхъ вмѣстелищъ вверхъ и собираются тамъ въ видѣ облаковъ“. Вѣдтакъ писарь промовивъ до старшины: „Ось, чуєте! — у цѣй книжцѣ щѣ? Не одѣ Бога дощъ, а одѣ паровъ. Онъ, щѣ!“ — „То се, значить, книжка така... проти Бога?“ запытавъ ся старшина, щѣ здивувавъ ся великимъ дивомъ. — „Конешно!“ вѣдповѣвъ хитрый писарь. И сейчасъ написавъ писарь у земеку управу „доношеніе“ на вчителя, що вѣнь не шанує старшины, та що въ школѣ нѣчого не вчить, а лишь занимає ся „препагандою“ и „книжки мыслей безбожныхъ розширяєтъ“. А полицейскій урядникъ написавъ своему начальству ще краще, бо сказавъ просто, що вчитель хотѣвъ збити на селѣ бунтъ розмовами та книжками. Трохи зъ-годомъ школьне начальство завитало у школу й заявило вчителеву, що вѣнь чоловікѣтъ неспокрѣйный, „неблагонадежный“, — щобъ шукавъ собѣ мѣсця де-инде.¹⁾

¹⁾ *ibid.*, стор. 92—104.

А вже-жъ авторъ зачепивъ у своихъ повѣтяхъ не тѣлько питаня національного й просвѣтного, але доторкнувъ ся такожъ болючихъ ранъ у суспѣльнѣмъ побутѣ. Вже въ двохъ повѣткахъ, написаныхъ пѣдъ заголовкомъ „Зъ згадокъ про дитячій лѣта“, бачимо подекуды сумнѣй образки зъ житя народу. Сѣ-жъ двѣ повѣтки суть цѣннѣй найпаче за-для того, що вважають ся частиною автобіографіѣ Василя Чайченка.

Въ повѣстцѣ „Дядько Тимоха“ розказуе Чайченко, що, бувши малымъ хлопцемъ, бѣгавъ неразъ въ кузню коваля Тимохи, котрый на першій поглядъ здававъ ся сердитымъ и похмурымъ, але вдачаю своею бувъ сердечный добряга й зъявлявъ глибокѣй зворушеня душѣ. Вѣнъ розказувавъ иногдѣ малому Василеву казки про всяку страховину, ковальскѣй легенды про коваля, що чорта-неприятеля за языкъ тягъ, або про те, якъ коваль дуже хитро выпытавъ у чорта секретъ кованя, або ще що инше. Окрѣмъ казокъ бували ще й всякѣ чуднѣй присѣвки, и такъ не диво, що хлопчина вельми полюбивъ дядька Тимоху. Ажъ ось старый Тимоха одруживъ ся зъ якоюсь бѣдною дѣвчиною, що була чепурна й щебетлива. Ледви-жъ минувъ рѣкъ, якъ Василь ставъ помѣчати, що дядько Тимоха смутный, — бѣдолаха ставъ пити зъ горюваня, бо его дружина була повѣя-ледащица на все село. Трохи-перегодя кинувъ вѣнъ свою хату й село, и ставъ у наймахъ за коваля у якогось пана, а мѣсяцѣвъ черезъ три знайдено въ поли замерзлого чоловѣка, въ котрому пѣзнано дядька Тимоху. Казали, що вѣнъ дуже пивъ и пьяный замерзъ у поли.¹⁾

Въ повѣстцѣ „Ксеня“ згадуе авторъ про свои дитячій лѣта ось-якъ: „Тодѣ лекше жило ся, лекше дыхало

¹⁾ ibid., стор. 49—57.

ся! Материне пестування и любовь, пѣклування трохи суворого, але доброго батька, дитячі забавки, радошѣ й горе — все до купы злило ся, переплѣтало ся, и ветає передъ очима любя, пышно-радѣсна картина дитячихъ лѣтъ. Але выразнѣйше одъ усього на цѣй картинѣ вѣдрѣзняється одна кохана постать, — така кохана й дорога, що здається, дорожча вона минѣ надъ усе на свѣтѣ, опрѣчь одной тѣльки... Це ты, Ксению, тая постать, — ты до вѣку дорога й кохана моему серцю“!... Опѣсля пише Чайченко про свою сѣмью ось-що: „Сѣмья наша заможна була, й на селѣ насъ багатырями велавлено. Але мы жили просто, у паны не пнули ся, дарма, що було зъ чого, и щѣ батько, и двое старшихъ братѣвъ письменнѣ були. Я найменшій бувъ у батька й матери пѣсля двоухъ сыновѣвъ и чотырьохъ дочокъ, — то-жъ и любили мене обое вони найдужче. Бачучи, що всюды повели ся школы, почало ся вчиття; — батько завсѣгды казавъ, що, якъ скѣнчу сѣльску школу, то вѣддасть мене у мѣсто довчати ся“... Вѣд-такъ розказує Василь, що черезъ два роки пѣсля своего розстаня зъ першимъ своимъ другомъ, дядькомъ Тимохою, гравъ ся неразъ зъ бѣдною дѣвчинкою Ксению. Вѣнѣ навѣтъ хлопцѣвъ покидавъ и тѣлько все выглядавъ, коли она выхопить ся вѣдъ свои мачухи. Але-жъ малѣй Ксени доводилось неразъ терпѣти за дитячі играшки, дарма, що Василь боронивъ еѣ вѣдъ глузованя хлопцѣвъ и вѣдъ напасти злющон мачухи. Та отъ, недовго опѣсля батько вѣд-давъ Ксению въ наймы въ мѣтетечко, и Василь не бачивъ еѣ вже нѣколи.¹⁾

Обѣ повѣстки, „Дядька Тимоху“ и „Ксению“, помянувъ И. Ж... добрымъ словомъ въ „Кіевскѣй Старинѣ“ (1888; томъ XXII., стор. 69—70) и заявивъ, що, хочъ

¹⁾ *ibid.*, стор. 57—72.

въ писаняхъ Чайченка видно впливъ иншихъ письменникѣвъ, и. пр. Некрасова, то все-жь умѣе вѣнъ надати своимъ повѣстямъ прикмету новыхъ, оригінальныхъ творѣвъ. Найпаче-жь проявляють они мягкѣсть, сердечнѣсть и правдивѣсть.

Частинкою автобіографіѣ є мабутъ такожъ короткій ескизъ п. з. „Екзаменъ“. Авторъ згадує тутъ ачей про одинъ епизодъ изъ дитячого вѣку, коли вчивъ ся въ сѣльскѣй школѣ. На экзамень мавъ приѣхати „членъ училищного совѣта“, панъ Куценко. Давнѣйше бувъ вѣнъ волостнымъ писаремъ, а жѣнка его торгувала бакалією: И въ писарствѣ, и въ крамарствѣ єму такъ пощастило, що черезъ десять рокѣвъ вѣнъ мавъ уже свою крамницю въ повѣтовому мѣстѣ, и зъ-годомъ зробивсь изъ писаря значною особою въ мѣстѣ. Ще не давно вѣнъ бувъ мѣйскимъ головою, а теперъ ставъ директоромъ повѣтового банку и такожъ членомъ земскои управы та шкѣльной рады. — До экзамену зъ росіійскои мовы вѣнъ не мѣшавъ ся, бо проклята литера ѣ и всякѣй инші хитрощѣ росіійского правопису нѣколи не давали ся до зрозумѣня головѣ экзаминаційной комиссіѣ. За те на экзаменахъ зъ Закона Божого и зъ щотницѣ почувавъ ся вѣнъ вѣльнѣйше. Щобъ отже такого гостя гѣдно прияти, молодой учитель працювавъ зѣ сторожемъ зъ усей силы. Вѣнъ самъ примазувавъ глиною стѣны и грубу, зовсѣмъ не звертаючи уваги на се, що така праця анѣ трохи не вѣдповѣдала его вчительскимъ обовязкамъ. Подоманѣ лавки позбивано гвѣздками и клинцями, и вѣдтакъ учитель довго працювавъ, щобъ у его стѣльця замѣсць трѣохъ було чотыри ноги; — опрѣчь того у батюшки и въ волости взято ще два стѣльцѣ для самого батюшки и для „члена“. Того дня поприходили и школярѣ, одягши ся мовъ по-празничковому, и стали мѣжь собою балакати про того „страш-

ного“ пана, щó мавъ приѣхати на экзамень. Та отъ, минула година, друга, третя, а страшный панъ, щó такъ довго примушувавъ себе дождати, ще бóльше теперь лякавъ школярѣвъ. Та не довго трѣвавъ той экзамень, — членъ шкóльной рады скрикнувъ, щó дѣти не знаютъ арихметики, — щó вчитель нѣчого не дѣлавъ; — вóдтакъ попрóзивъ вóнъ єму, щó подасть на него рапортъ въ училищный совѣтъ... „Може закусити-бъ.?“ оббóзвавъ ся батюшка. — „Обыкновенно... не мѣшало-бъ“... вóдповѣвъ Куценко. И подобрѣйшавъ суворый членъ та подавъ руку вчителєви й батюшцѣ. Вóдтакъ пóшовъ вóнъ до батюшки, щобъ закусити й при водочцѣ пóдписати протоколь экзаменьскій.¹⁾

Отъ и сумовита картинка занашащєня просвѣты на Украинѣ! Чужа мова й мертва наука запоморочують духа школярѣвъ, а такі Куценки, члены шкóльной рады, дбають бóльше про наживу, нѣжь про поступъ науки въ школѣ.

Реальнымъ писанємъ визначають ся найпаче повѣсти „Безъ хлѣба“ и „Хата“. Въ повѣсти „Безъ хлѣба“ зъобразивъ авторъ тяжку долю бѣднаго мужика Петра, щó въ своихъ злидняхъ нѣгде не мógъ найти помочи и зъ жóбкою своєю не мавъ щó фєти. Тому-то просивъ вóнъ старосту, щобъ дозволивъ изъ сѣльскаго магазину дати єму хочъ мѣшокъ жита. Але староста заявивъ бѣдолащѣ, щó на се треба було мати дозвóль вóдъ начальства. — „Та вже-жь така, мабуть, наша доля! Якъ Богъ поможе, то й перетерпимо“, мовила Горпина, намагаючи потѣшити свого чоловѣка, щó вернувшись до дому похнюпивъ голову й сидѣвъ сумный-сумный. — „Та хибѣ-жь мы такі грѣшні?“ вóдповѣвъ похмурый Петро, — „хѣба-жь

¹⁾ *ibid.*, стр. 4—8.

немає вже й грѣшнѣйшихъ одъ насъ, що таке лихо мы терпимо? — Опѣсля подумавъ собѣ Петро: Хиба-жъ то правда? За-вѣ-що-жъ муєнмо зъ голоду вмирати? Староста не давъ, а якъ самъ, то хиба не бере вѣдтѣля-жъ?... Вони красти-мутъ наше добро, а ты зъ голоду вмирай и дитина вмиває, нехай!... И скѣлько вѣнъ не думавъ, то все одно въ головѣ верзлось: „Вѣзьму! — не чуже-жъ я вѣзьму, а своє!... Пѣду, дѣрку у гамазен продовблю и наточу“... Опѣсля еказавъ своѣй жѣницѣ, що годѣ здыхати зъ голоду, — вже-жъ треба взяти своє та наточити зъ гамазеѣ. Коли-жъ Горпина натякнула на грѣхъ, то Петро крикнувъ зъ пересердя: „Грѣхъ! — а зъ голоду вмирати — якъ?... Хиба я по своѣй воли йду?!“

И справдѣ пѣшовъ Петро пѣдъ магазинѣ и провертѣвши свердломъ дѣрку въ стѣнѣ насыпавъ три мѣшки. Потѣмъ заховавъ ихъ на могилѣ въ бурянѣ, а коли побачивъ, що нѣгде нѣчого не чути про крадѣжъ, то переиѣсь жито до дому. Хоча-жъ того жита стало не на довго, то Петро не ходивъ уже красти. У сусѣднього пана вѣдѣйшовъ наймитъ и Петро впрохавъ у наймы. Але-жъ вѣнъ не мѣгъ заспокоитись, — не крадѣжъ єго мучила, але тєє, що Горпина мовъ не та до него стала; — зникли щирѣ розмовы, — она ходила сумна, та иногдѣ зъ чоловікомъ за день и слова не промовила. На тєє то тяжке горюванє Горпини не мѣгъ Петро дивитись, — вѣнъ мучивъ ся душею, и разъ середъ ночи въ него зъявилася навѣть думка повѣстись, або втопшти ся. И отъ, пере-года рѣшивъ ся вѣнъ, пѣти въ волость и признатись, що вѣнъ укравъ жито въ магазинѣ. Громада-жъ ледви зрозумѣла, за-вѣ-що Петро зве себе злодѣємъ, бо нѣкому й на думку не впало, що въ магазинѣ зроблено крадѣжъ. Коли-жъ вѣдтакъ писарь звелѣвъ арештувати Петра, то громада не дала. „Це наше добро, пашъ и судъ!“ гук-

нули люде. Опѣсля Петро зѣбравъ веѣ грошѣ, що мѣгъ заробити, купивъ три повнѣ мѣшки жита й вѣдвѣзъ у магазинѣ. И немовъ гору зъ плѣчь скинувъ вѣнѣ тогдѣ, — вѣнѣ по-троху заспокоивсь, а Горпина зновъ стала такою, якъ и першъ була.¹⁾

Въ сѣй гарибѣй повѣсти се одно здає ся намъ невыправданымъ, що Петро йшовъ до магазину красти жито, коли мѣгъ пѣти до своего тества по хлѣбѣ, дарма, що до Сироватки, де живъ батько Горпины, було сорокъ верстовъ. Опроче пытаємо ся, чому Петро не пѣшовъ на зарѣботки передъ крадѣжю? Вже-жъ по крадѣжи зѣбравъ вѣнѣ швидко веѣ грошѣ, що мѣгъ заробити, та купивши три мѣшки жита, вѣдвѣзъ ихъ у магазинѣ. Отже видно, що не було такои важной причины, щобъ Петро пѣшовъ въ ночи до „гамазеѣвъ“ и зъ-вѣдтамъ взявъ собѣ хлѣба.

Лучше умотивована являє ся дѣя въ повѣсти „Хата“. Авторъ розказує тутъ про злиднѣ Параски Шоломѣвон, що колись у батькѣвъ жила въ гараздѣ та звелась нѣ-на-що, якъ вѣддалась за бѣдного вдовиченка Миколу. Вѣнѣ пивъ безъ тямки й по смерти тества занапастивъ все єго хазяйство. Зѣсталась тѣлько хата, — а зъ Параски, выкоханон, чепурной батьковон дочки — жѣнка, побивана недолею и тяжкою працею. Та й ту хату намагавъ ѣи вѣдобрати сѣльскѣй глитай, Семень Олексеѣвичъ Цупченко, шануватель релѣгийнѣхъ розмовъ и позичокъ грѣшми селянамъ за лѣтню працю. Той-то глитай заявивъ судьямъ въ волѣсти, що вѣнѣ покѣйному Шоломѣви позичивъ трицять и пять рублѣвъ, та що той єму розписку выдавъ, заявляючи, що, якъ не вѣддасть грошей „по первому востребованѣю“, то єго хата буде Цупченкова. Але-жъ Шоломѣй бувъ приставъ у приймы до бать-

¹⁾ *ibid.*, стор. 9—22.

кѡвъ Параски, то й хата була не его, а жѡичина. Та отъ, глитай зъєднавъ собѣ волостного писаря и судѣвъ въ шинку, и справа скѡичилась тымъ, що Шоломѣйцѣ прочитано присудъ, котрымъ за-для неуплаты довгу „недвижимое имущество осталось въ пользу Цупченка“. — Параска вернулась вѡдтакъ зъ волости до дому мовь сама-не-своя. Она могла зрозумѣти тѡлько одно, — те, що єѣ выганяють изъ власной хаты, — вѡднимають останне добро. Але минуло кѡлька дѣнь, — зъ волости нѣхто не приходивъ, хаты нѣхто не займавъ. Про-те Параска жила вже надѣєю, що зѡстане ся у своѣй хатѣ. Бѣдна, она не знала, що ворогъ єѣ, Цупченко, тѡлько ждавъ, щобъ присудови волостному вийшовъ закономъ постановлений терминъ — одинъ мѣсяць. Але-жъ она незабаромъ дѡзналась про се. Одного дня ввѡйшли въ єѣ хату староста й писарь зъ Цупченкомъ, и вѡдтакъ писарь сказавъ бабѣ, що часъ-пора вже хазяина въ его хату пускати. Щѡ теперъ бѣдной вдовѣ робити?! — єѣ выганяють якъ собаку, — выганяють изъ власной хаты, въ котрѡй вирѡсѣ увесь рѡдъ ихъ, Новакѡвъ, — вирѡсѣ єѣ батько, — выросла й она. Кожда дощечка, каждая брусника, каждый кѡлочокъ въ єѣ хатѣ бувъ ѣѣ знайомый и таки рѡдный бувъ, бо зъ кождымъ єднала ся якась гадка про минулѣ часы. И теперъ ся хата — не єѣ! Невымовна злѡсть-лютѡсть зайняла ся у грудяхъ Парациныхъ. Ёѣ схотѣло ся чимъ небудь оддячити Цупченкови, котрый зробивъ ѣѣ стѡлько горя, — схотѣло ся пометити надъ нимъ. И вхопила она сокиру, що лежала пѡдъ лавою й, сама не памятаючи, що й якъ она робить, почала рубати й ломати все, що трапляло ся пѡдъ руку: и пѣчь, и лаву, и стѣну... Але незабаромъ малосилѣ руки все дужче втомляли ся, — она ледви махала сокирою, бючи вже обухомъ, а не вѡстремъ, а вкѡнци стомлена впала до долу, якъ мертва, безъ стог-

наня. Другого дня Параска выбрала ся зъ хаты, — єѣ приняла до себе въ хату одна вбога єѣмья. — Минуло кôлька рокôвъ. Тамъ, де жили цѣлїи поколѣня чесныхъ хлѣборобôвъ, теперь стоить Цупченкôвъ шинкъ. А на єѣльскому кладовници въ куточку єсть одна могилка зъ невеличкимъ хрестомъ, — тамъ знайшло собѣ вôдпочинокъ бѣдне перемучене сердце...¹⁾

„Хата“ — се одна зъ найкраснихъ повѣстей Чайченковыхъ. Се фотографія зъ житя: реальна правда зъявляє ся не тôлько въ характеристцѣ дѣвухъ осôбъ, але ѣ въ психичнôмъ процесѣ, якїй перебула Параска тогдѣ, коли довѣдалась, що ѣѣ вôдбвряють батькôвску хату.

Прикметы реального писаня проявляє такожь повѣсть „Нелюбъ“. Авторъ вкладає сю повѣсть въ уста Харитины, що ѣѣ мачуха звелѣла одружитись зъ нелюбомъ Яковомъ Даниленкомъ. Мачуха заподѣяла тее черезъ батькôвщину Харитины, бо якъ батько вмиравъ, то вôддавъ дочцѣ при людяхъ половину вьсього ѣ хаты половину, та отъ, мачуха сказала Харитинѣ: „Нѣчого тутъ немає твоего, — у скрини твоѣй твоє!“ Хотѣла отже выперти Харитину зъ хаты, а самôй хазайнувати. — Якôвъ бувъ вдахъ тихой, та ставъ понуримъ, коли Харитина очевидячки єго не любила и нѣ словечка не хотѣла до него промовити. Коли-ж Харитинѣ не було просвѣтку иѣ вôдъ свекрухи, иѣ вôдъ свекра, то була она рада, коли ѣѣ Якôвъ сказавъ, щобъ они обоє вôддѣлились вôдъ старыхъ. Пôшли вôдтакъ служити въ окономїю. Тутъ бувъ наймитомъ молодой парубокъ Денись, и єго-то покохала Харитина. Ыѣ було байдуже про людеку славу та про поговôръ, — она була щаслива. Денись причарувавъ єѣ

¹⁾ *ibid.*, стор. 73—91.

серце такъ, що безъ него она не могла жити. Та отъ, Харитина впала въ око такожь прикащикови, а коли вѣнъ почавъ єѣ разъ зачѣпати при рѣчцѣ, то Якѣвъ пѣдглянувши тее, кинувъ ся на осоружного прикащика зъ сокирою й рубонувъ єго въ праву руку. Прикащикъ пустивъ Харитину, а вѣдтакъ Якѣвъ взявъ єѣ за руку мовчки и вѣдвѣвъ у птишню. Незабаромъ звязали Якова й повезли въ мѣсто, а Харитину та Дениса прогнали зъ окономѣ. Опѣсля стала она служити въ одного хазяина, а Денисѣ сидѣвъ дома. Теперъ була имъ обоимъ воля, й они кохали ся до схочу. Харитина й не думала про Якова, ба, була ще рада, що позбула ся єго. Перегодомъ пустили Якова на волю, а коли вѣнъ спытавъ ся Харитины, якъ они обоє теперъ жити-мутъ, то вѣдказала она, що будуть жити, якъ доси жили, — що єи серце до него нѣколи не прихилить ся. Вѣдтакъ нанявъ ся Якѣвъ до того-жь таки хазяина, де й Харитина була. И жили они знову, якъ чужѣ. Прожили мѣсяцѣвъ зо три й придбали зъ вѣсѣмъ рублѣвъ. Ажъ ось изъ тыхъ грошей Харитина взяла пять рублѣвъ крадькома вѣдъ чоловѣка и дала ихъ Денисови, щобъ заплативъ податокъ. Коли-жь Якѣвъ про се дѣзнавъ ся, то вѣдчинивъ скриню, вынявъ калитку й побачивъ, що тамъ були тѣлько три рублѣ. Хоча-жь вѣнъ ставъ бѣлый, якъ крейда, то вгамувавъ зворушене своєи душѣ, положивъ передъ жѣнку калитку на лаву й сказавъ: „Може тобѣ на-що треба буде ихъ, то не пытай ся у мене, — бери!... Хай вони у тебе будуть!“ Потѣмъ пѣшовъ вѣнъ изъ хаты. — „Щѣ-жь це таке?“ подумала собѣ Харитина. „Чи гордує вѣнъ такъ мною? чи любить такъ мене? А щѣ, якъ любить такъ?“ И тѣлько подумала она се, стало їй тяжко на серцю. Ый згадало ся все єи житє зъ Яковомъ до сєго часу; — згадалось їй, що вѣнъ нѣколи єѣ нѣ єдинимъ словомъ не образивъ, —

що вінъ боронивъ єѣ вѣдъ прикащика, — дарма, що знавъ про єи любовь до Дениса. Вѣдтакъ встала Харитина, — вийшла въ садокъ, ажъ ось бачить: Якѣвъ сидить пѣдъ деревомъ на колодѣ, обхопивши голову руками. Пѣдѣйшла до него мовчки, и якъ стояла, такъ и впала єму до нѣгъ. „Прости мене!“ промовила она. Якѣвъ пѣдвѣвъ єѣ зъ землѣ и сказавъ: „Не минѣ прощати тебе! Самъ я винный, що свѣтъ тобѣ завязавъ. Прости у-передъ ты мене!“ Зъ того часу почало ся имъ жите нове.¹⁾

Се оповѣданє назвавъ И. Кокорудзъ гарно выкѣнченою, повною поезіѣ и образѣвъ цѣлостію²⁾ А вже-жъ мы закинули-бъ таки авторови, що вінъ въ характеристицѣ Харитины не мотивувавъ добре тои психичной метаморфозы, яка вѣдбулась у неѣ саме тогдѣ, коли она своимъ сердцемъ прихилилась до Якова. Уже-жъ она сказала єму давнѣйше рѣшучо, що єи сердце до него нѣколи не прихилить ся, а въ прочѣмъ мала она й по-переду неразъ нагоду, дѣзнатись, що Якѣвъ єѣ любить. Отже думаємо, що та подѣя зъ рублями сама собою не могла заподѣяти такой швидкои перемѣны, яка зъявилась въ души Харитины, коли Якѣвъ передавъ ѣѣ калитку.

Коли-жъ жѣночій типъ Харитины має прикметы реального писаня, то въ иншихъ двохъ повѣстяхъ жѣночій типы проявляють закруску романтичну. Осъ въ повѣсти „Сама, зовѣмъ сама!“ характеристика Марины не може зватись имовѣрною, дарма, що авторъ намагавъ зъобразити вдачу сєѣ бѣдноѣ дѣвчини вельми поетично. Покѣйный єѣ батько бувъ чоботарь, а мати заробляла поденною працею. Та отъ, одного разу бѣдна мати, проробивши весь день пѣдъ дощемъ, лягла й бѣльше

¹⁾ *ibid.*, стор. 105—106.

²⁾ „Зоря“, 1891; стор. 258.

не встала. Марина кинула швацку робѣтню, де працювала, бо хотѣла доглядати хвору матѣрь. Дотѣль же годувала она своимъ заробѣткомъ и себе й єѣ. Марина зостала ся сама мѣжь усѣхъ людей: нѣ знайомихъ, нѣ родичѣвъ у мѣстѣ не було. Вѣдтакъ пѣшла она до своєї колишньої хазайки й просила єѣ, чи не вѣзьме єѣ знову до работы. Але та хазайка сказала, що вже знайшла другу замѣць Марини. Опѣсля-жь нещаслива дѣвчина не могла найти работы; — у людей не знайшла она помочи, а зазнала чи-мало глузуваня. Она занедужала, а по-за-якъ грошей не було, то довело-бъ ся їй вмерти зъ голоду. Їй снило ся разъ, що она лине въ гору мѣжь хвиль осіяного сонцемъ повѣтря. Въ тому безкрайому просторѣ стояла она сама, и ось побачила Христа горѣ на престолѣ. И озвавъ ся до неї голосъ: „Прийди до мене, ты, труждающая ся и обремененная, и я запокою тебе!“ И впала Марина передъ Христомъ, а вѣнъ вставъ, пѣднявъ єѣ зъ землѣ, и взявши за руку провѣвъ єѣ до яконь бабусѣ. „Ты не хотѣла жити безъ матери, и я взявъ тебе до неї!“ сказавъ Христосъ. Марина глянула на бабусю, — се-жь була єи люба мама. Ажь ось вѣдчинили ся двери кѣмнатки, де Марина лежала хвора, и въ хатку увѣйшовъ хазяинъ, а за нимъ двѣрникъ. — „Що-жь це вы, панно, у кватирѣ живете, а грошей не платите бѣльшь, якъ за пѣвъ мѣсяця!“ пытавъ ся хазяинъ. Потѣмъ побачивши, що дѣвчина справдѣ лежить недужа, сказавъ вѣнъ: „Щобъ пѣсля завтѣрого минѣ грошѣ були! а то я не подивлюсь, що хвора, а одѣшло у полицію!“ И, озирнувши ще разъ убогу хату, вѣнъ циркнувъ крѣзь зубы: „голода!“ и вѣйшовъ геть. Пятого дня Марина зѣѣла шматочокъ хлѣба и вѣйшла зъ хаты, щобъ дыхнути свѣжимъ повѣтромъ. Але хазяинъ, побачивши, що она вже ходить, знову прийшовъ до неї и крикнувъ: „Або

сьогодиѣ принесешь до вечера грошѣ, або геть къ чортамъ вѣдцѣля...!“ Бѣдна Марина не сказала ему нѣчого: теперь було ѣй однаково, чи вѣнъ єѣ выжене, чи нѣ. Она була певна, що ѣй не довго жити, — що она скоро покине сей свѣтъ. — Трохи зъ-годомъ Марина вийшла въ ночи на улицу, хочь не знала, куды й чого она йде. Ёй ехотѣлось ити далѣ, втекти зъ своєї хаты, де зазнала стѣлько горя. — „Куды-жь ити? Може знову пѣти роботы пошукати?“ ворухнула ся у неї въ головѣ думка. — „А де-жь єѣ знайдешь?“... А за сею думкою заразъ же зъявилась инша: „На-що-жь теперь шукати роботы? Хиба вона думає жити, чи щѣ? Тѣльки хочь-бы швидче! — щѣбъ не мучитись такъ!“ — Ажь ось зачепивъ єѣ якійсь пьяный чоловѣкъ, щѣ, простягаючи руки до неї, назвавъ єѣ чепурушечкою и своєю кралечкою, та казавъ, щѣбъ она йшла зъ нимъ, бо вѣнъ єѣ любить, — а грошѣ є у него... И хотѣвъ уже обняти єѣ, але вона вырвалась и побѣгла. Градъ найпоганѣйшой лайки посыпавъ ся на вздогѣнъ за дѣвчиною. Ёй стиснуло груди. „Такъ ось уже за кого мене вважають!“ промайнуло у неї въ головѣ. „Нѣ, годѣ вже жити! — хочь бы швидче! — тѣльки — якъ, якъ?“ Саме тогдѣ перехопивъ єѣ думки голосный свистъ и гучне гудѣне, — она зупинилась и глянула: темна низка вагонѣвъ бѣгла по рельсахъ. Опѣсля була она спокѣйна, — она подумала собѣ, що ось черезъ кѣльки хвилинь вже нѣхто не зможе ображувати-мучити єѣ, и що она побачить свою маму. Марина пѣшла за мѣсто, прихилилась до рельсѣвъ: тепла кровь зъ безголового трупа обрызкала колеса проходячому поѣздови.¹⁾

Въ сѣй повѣсти не можемо вважати выправданою смерть, яку заповѣяла собѣ Марина. Гарно се читає ся,

¹⁾ „Твори...“, т. I., стор. 32—48.

що бѣдна Марина пошла до мамы, але тяжко вражає нашу душу смерть молодои дѣвчини, котра впала духомъ за-для того, що въ двохъ мѣсяхъ не знайшла работы. Хиба-жъ въ великому мѣстѣ трудяща дѣвчина справдѣ мусить загинати зъ голоду? — хиба-жъ се имовѣрно, щобъ бѣдна Марина була на свѣтѣ сама, зовеѣмъ сама?! — щобъ она такъ утратила охоту до житя, що бажала чимъ-скорше побачити ся зъ мамою?! Вже-жъ самъ авторъ запримѣтивъ, що Марина саме-тогдѣ, коли клала ся на рельсы, хотѣла ще жити!¹⁾ Якъ же хто хоче жити, то й зможе жити на свѣтѣ, коли тѣлько не запоморочить своєю головою фантастичными мрѣями. Думаемо про-те, що не було потреби, щобъ Марина клала ся на рельсы зелѣзницѣ, такъ якъ не було причины, щобъ Петро (въ повѣсти „Безъ хлѣба“) пошовъ до „гамазеѣвъ“, красти жита, тому що не мѣгъ найти помочи у людей. А вже-жъ показано выше, що Петро, коли-бъ бувъ хотѣвъ, мѣгъ справдѣ найти пѣдмогу у свого тестя; — такъ и Марина (въ повѣсти „Сама, зовеѣмъ сама“) могла жити, коли-бъ тѣлько схотѣла шукати работы, й коли-бъ їй не було забаглось, побачити ся зъ мамою.

Въ повѣсти „Утѣкачка“ зобразивъ авторъ дѣвчину Сохвію, котра покохала молодого шахтара Михайла, дарма, що братъ Степанъ бивъ єѣ що-дня, щобъ ишла за Трофима. Вже-жъ мати єи вмерла, а батько слухавъ ся Степана та не смѣвъ и слова проти него сказати. И отъ, Сохвія втекла зъ Михайломъ на одну зъ ближчихъ вугѣльныхъ шахтъ, де стала куховаркою въ артѣлѣ. И доводилось їй теперъ жити въ довгихъ казармахъ середъ смѣтя въ тѣнотѣ й духотѣ. Се було справжнє пекло. И трохи-зъ-годомъ дѣзналась Сохвія, що Михайло єи не любить,

¹⁾ *ibid.*, стор. 47.

що вінъ называвъ єѣ плакєѣикою, котра ввѣрилась єму своїми рюмсами. Коли она вѣдтакъ увѣдала, що Михайло ї не думає зъ нею звѣчатись, то зъ-першу хотѣла заподѣяти собѣ смерть, але она була ще така молода, — ще такъ хотѣло ся їй жити! Она ї теперъ любила ще Михайла безъ краю, хоча вже починала иногдѣ ї ненавидѣти єго за те, що вінъ єѣ одуривъ. А вже-жъ незабаромъ дѣзналась Сохвія, що Михайло полюбивъ веселу ї жартовливу вдову Хведоську, котру похмурый шахтаръ Кирило мабуть привѣзъ сюды. Найпаче вразило Сохвію, коли Михайло сказавъ Кириловн, щобъ оба мѣняли ся молодицями, се-бѣ-то, щобъ Кирило взявъ собѣ Сохвію, мѣжъ-тымъ, коли вінъ самъ займивъ бы Хведоську. — „Мѣнять ся!... на! бери!... Хведоську минѣ, а Сохвію тобѣ!“ — сїї слова Михайловї дзвенѣли їй у вухахъ не стихаючи, коли она вѣ ночи выбѣгла зъ казармы. Вєѣ думки єи тогдѣ попереплутувались, все навкруги пѣшло обертомъ. Она зупинилась при шахтовѣй машинѣ, щѣ спускала ї вытягала шахтарѣвъ изъ шахты. Вѣдтакъ повернула она на бѣкъ вѣдъ свѣтла ї вѣдъ людей, и пѣшла далѣ. Небавомъ Сохвія трѣхи-не впала у стару шахту, щѣ около неї огорожа була поломана. Ажъ ось наближилась Хведоська, — она йшла у свою казарму. За нею-жъ ишовъ Михайло. Сохвія, побачивши Михайла, вѣдъ разу станула передъ нимъ и вхопивши єго за руку, спыталась єго, куды вінъ иде. Вѣдтакъ она натякнула про Хведоську, а коли благаючи назвала Михайла своимъ голубомъ, то вінъ крикнувъ : „Геть! хочъ-бы ї до Хведоськи! — тобѣ щѣ?! — геть кѣ чортамъ! — остогидла ты минѣ!“ И вінъ хотѣвъ скинути руки Сохвїѣ, але она миттю вхопила єго за шию и тягла до шахты. Се було такъ несподѣвано, що Михайло зъ-першу ї не боронивъ ся, и дозволивъ дотягнути себе ажъ до тыну. Ще кѣльки ступнѣвъ,

и они обоє були-бъ въ ямѣ! И почала ся страшна борня надъ глубокою ямою, — але незабаромъ Михайло хопивъ Сохвію за-поперекъ своими руками й зъ усеи силы кинувъ осторонь до долу. Дѣвчина впала, якъ мертва. Тогдѣ Михайло пошовъ у той бѣкъ, куды йшла Хведоська. — Изъ-за холодного вѣтру Сохвія скоро очутилась и пошла до своєї казармы. — „А! ось и наша куховарка!“ гукнувъ одинъ шахтарь, а другій Онисько, щѣ давно вже чѣплявъ ся до Сохвїѣ, повѣвъ єѣ до гурту. Тутъ наливавъ вѣнь їй чарку горѣлки за чаркою, и незабаромъ крикнула она: „А що-жь? хибя мнїѣ не можна гуляти?... Другї гуляють, и ихъ люблять, то й я гуляти-му, щѣбъ и мене любили!“ — Сохвія стала пити-запиватись, — она не вернула ся до дому: живе й доси на шахтахъ, а шахтарѣ кажуть про неѣ: „А, се вже наша шахтарська: вона усеѣхъ шахтарѣвъ любить!“¹⁾

Повѣсть „Утѣкачка“ є чи-мало сензаційна и подѣєю при старѣй шахтѣ нагадує намъ манѣру писаня давнѣйшихъ повѣстярѣвъ французкихъ, котрї незвычайными ситуаціями намагали выкликати зворушенє душѣ читача. Хоча-бъ же ось-та ситуація въ повѣсти „Утѣкачка“ була й имовѣрна, то сумнѣваемо ся, чи тиха й терпелива Сохвія, котра знала вже давнѣйше про любовь Михайла до Хведоськи, могла справдѣ вѣдъ той зустрічи зъ Михайломъ стати повѣєю-ледащицею.

А вже-жь, нѣгде правды дѣти, авторъ проявивъ своѣй повѣстярскїй хистъ найпаче въ зъображеню вдачѣ дитячихъ и дѣвочихъ. Такъ повѣстка „Сестриця Галя“ має прикметы наивной сердечности зъ закраскою романтичною. Авторъ розказує, щѣ старый мужикъ Иванъ Лаврусъ по смерти жѣнки оставъ ся одинокій та ще зъ трьома

¹⁾ *ibid.*, стор. 138--154.

дѣтьми малыми. Всѣ велекі повмирали, а то въ садаты пѣшли. — zostали ся дома тѣлько малі: найстаршѣй дѣвчинѣ Гали пѣшовѣ дванацятый рочокѣ. Але-жѣ она була така второпна, що братчикѣ Василько й сестричка Одарка вражали єѣ мамою, по-за-якѣ она ихѣ мыла, чесала, одягала, — варила имѣ кулѣшь, а вечѣръ розказувала казки й спѣвала пѣснѣ. Осѣ разѣ, наслухавшись єи казокѣ, Василько й Одарка заснули, але Галя не спала, — она стала на-вколѣшки й тихо мовила молитвы. Бѣлолицый мѣсяць тихо плывѣ высокимѣ небомѣ, розливаючи своє срѣбне промѣне,... плывѣ и оглядавѣ свѣтъ широкій, а оглядаючи зазирнувѣ у маленьку хатину, де маленьке дѣвчатко молило ся: „Господи! вѣзьми мою маму до себе въ холодной ямы, — нехай ѣй у тебе гарно буде! И минѣ дай, Господи, щобѣ робити навчилась, — щобѣ замѣецѣ мамы стала братикови й сестричѣ!“... Глянувѣ мѣсяць на дѣвчатко и, зачудованый у святому здивуваню, немов зупинивѣ ся на небѣ, обливаючи маленьку дѣвчинку, що молилась середѣ хаты, моремѣ своего срѣблястого промѣня“....¹⁾

Авторѣ зѣобразивѣ въ єѣй повѣсти идилію житя трѣохѣ сирѣтъ, що по смерти матери малі тихій захистѣ у хатѣ своего батька. А вже-жѣ въ повѣсти „Каторжна“ бачимо нещасну сирѣтку, Докію, котра вѣдѣ мачухи й вѣдѣ єи дѣтей не зазнала просвѣтку, — „каторжна“ — се було єдине йменя для неѣ. Она росла безѣ ласки, безѣ жалуваня, безѣ дитячихѣ играшокѣ, — тѣлько спѣвала иногдѣ тихо та жалѣбно, якѣ знала, що єи нѣхто не чує. Докія все ховала ся вѣдѣ людей, неначе-бѣ було ѣй задро, що они веселі... Минули роки, и, хочѣ Докія стала дѣвкою, то се не вѣдмѣнило єи становища, — такѣ, якѣ

¹⁾ *ibid.*, стор. 23—31.

и давнѣйше, била єѣ мачуха и зневажавъ пьяный батько. Та отъ, хочъ єѣ били, она й не заплакала, — завєсѣгда бувъ у неѣ вовчѣй поглядъ. Але-жъ душу єѣ гнѣтила невсыпуща журба, котра иногдѣ розрывала єѣ груди... Она й на улици не мала подругъ, та й сама не була иѣ до кого прихильною: зосталась она „каторжною“, якъ и була. Она не дѣвувала такъ, якъ дѣвують другѣ дѣвчата; — на вулицю, чи на вечѣрницѣ ходила мало: разъ те, що мачуха не пускала, а потѣмъ не було въ чому йти, — всѣ смѣяли ся-бъ зъ того дрантя, въ якому водила єѣ мачуха. И хоча деякѣ парубки таки задивляли ся на єѣ станъ высокѣй и рѣвнѣй, на єѣ очи темнѣй, на косы чорнѣй, на бровы, — то не могли до єѣ „каторжноѣ“ приступити, — така зла, — заразъ стусанами нагодувала. Але-жъ перегодомъ покохала она молодого шахтара Семена. Той зъ-першу морочивъ бѣдну дѣвчину своими любощами, а вѣдтакъ кинувъ єѣ, бо въ него була инша любка, Приська. Коли-жъ Докѣя дѣзналась, що й Семень зове єѣ „каторжною“, та що любить ту Приську, то она стала сама не своя: голова ѣѣ горѣла, думки плутали ся, въ грудяхъ пекло. Побачивши, що Семень зъ Приською пѣшли на вечѣрницѣ, Докѣя пѣдпалаила ту хату, де они забавлялись. Ажъ ось пригадала она собѣ, що въ тѣй хатѣ згорить маленька Санька, дочка досвѣтчанѣй матери. Докѣя за останнѣй часъ дуже єѣ улюбила, а дѣвчинка те-жъ любила єѣ. Тому-то кинулась Докѣя до огню, — хотѣла затоптати соломѣ ногами, — але огонь горѣвъ. Ыѣ уже вчувало ся, якъ Санька кричить; — хочачи погасити огонь, она впала на полумя. Въ ту мить вся одежа горѣла на Докѣи и она стала кричати о помѣчь. Єѣ обратували парубки та дѣвчата, що выбѣгли на єѣ крикъ изъ хаты, та догасили пожежу. Докѣя дуже попекла ся и очутилась ажъ передъ смертію. Біля неѣ стоявъ батько; —

Докія пѣзнала его, але нѣчого ему не сказала, та тѣлько промовила: „За-що? Господи, Боже мѣй! — за-що?!“... Черезъ кѣльки хвилинь була она мертва. Ёѣ поховано, й нѣхто не пожалѣвъ ей, — она всѣмъ зостала ся „каторжною“. Нѣхто й не думавъ одмовити собѣ на те пытанє, котре кинула дѣвчина вмираючи: За-що? — за-що стѣльки муки, горя та слѣзъ додають людямъ люде, коли й такъ житє таке коротке й таке сумне?!...¹⁾

* * *

Одною зъ найновѣйшихъ повѣстей Чайченка є „Спроба“ — зъ записѣвъ про минулї пригоди. Авторъ вкладає сю повѣсть въ уста одного революціонера. Вѣнъ бувъ ще молодой, вийшовъ тѣлько щѣ зъ университету, бувъ самоетѣйный, — вѣдъ батькѣвъ мавъ спадщину, щѣ давала ему змогу жити, не вганяючи заразъ пѣсля университету за шматкомъ хлѣба. Вѣнъ ходивъ отже на революційнї сходины, читавъ революційнї книжки та газеты, балакавъ багато... Гуртокъ той, де готовано революцію, бувъ не терористичный, а народницкїй, — молодї товаришѣ жахались червоного терору, а все покладали на пропаганду середъ народу. Думка була така, що скоро они до народу наближать ся, то такъ народъ за ними й посуне. — Ще дома навчивъ ся той студентъ столярувати, й теперъ була въ него така думка, щѣбъ ходити по селахъ, пытати ся столярскои роботы, а тымъ часомъ робити пропаганду. Набравши отже книжечокъ революційныхъ, вѣнъ ставъ ходити по деякихъ слободахъ, та не мѣгъ найти роботы. Але ему було про се байдуже; — вѣнъ читавъ мужикамъ зъ книжки, або й говоривъ свою проповѣдь, та отъ, въ однѣй слободѣ зъ-першу слухали его уважно, а далѣ одинъ мужикъ сказавъ: „Гарна казка, та якъ бы пѣдъ

¹⁾ *ibid.*, стор. 126—137.

свято! — а теперь давайте лишь спати!“ — Студентъ пошовъ далѣ. На шляху стрѣвъ вѣнь людей: фхало возѣвъ зъ пятнацятѣро, — везли экономичный хлѣбъ у мѣсто. Якъ люде сѣли кругъ багаття на спочинокъ, то студентъ ставъ зъ ними балакати. Почувши, що одинъ чоловѣкъ жалкувавъ ся за-для прикрыхъ вѣдносинъ хлѣборобѣвъ до окономіѣ, — се-бѣ-то до двору паньского — студентъ сказавъ, що на Украинѣ панъ буде дотѣль сидѣти на шиѣ у мужика, поки мужикъ его зъ себе не скине. Коли-жъ той чоловѣкъ спытавъ ся, якъ скинути пана, то студентъ почавъ оповѣдати про францу-ку революцію. Та ба! — одинъ мужикъ спѣмнувъ про царя, що люде на волю пустивъ, та що паны царя не люблять, — хочуть его вбити, бо ось царь подѣлитъ землю на всѣхъ мужикѣвъ. Коли-жъ студентъ почавъ ту рѣчь по-своему выяснати, то одинъ одетавный салдатъ крикнувъ зъ пересердя: „Што вы, хлопцѣ, його слушавтесь?! — вяжѣть його!“... Де-хто зъ мужикѣвъ хотѣвъ заступитись за студента, кажучи, що вѣнь нѣчого злого не робить, а тѣлько балакае, але салдатъ заявивъ, що того „голубчика“ треба посадити въ острогъ, а потѣмъ запроторити въ Сибирь, бо вѣнь выступае противъ царя, — проти земного бога! Ажъ ось одинъ кремезный чоловѣкъ велѣвъ салдатови пустити чоловѣка, що нѣкого не вбивъ, а вѣдтакъ звернувшись до студента сказавъ вѣнь: „Иди собѣ, куды йдешъ, та въ-друге чортъ-зна чого не бреши, бо инодѣ й боки полатаемъ!“

Опѣсля той студентъ постановивъ оберегати ся, и бѣльшь ослѣцъ у розмовы не встрявати, а першь роздивитись, якѣ де люде? Вѣдтакъ вѣнь ходивъ далѣ, проповѣдувавъ усюды, де мѣгъ, и его подекуды слухано, але книжокъ его не хотѣли брати. Про-те вѣнь усе покидавъ книжки тамъ, де ночувавъ. Такъ вѣнь проходилъ тыж-

нѣвъ зо два, и вже єму самому докучало, ходити мѣжь народъ, бо результату зъ той проповѣди не було нѣякого. Трохи зъ-годомъ найнявъ ся вѣнъ таки столяремъ въ одну економію. Тутъ поживъ вѣнъ довше, бажаючи пѣзнати народъ. И вѣнъ порозумѣвъ, що революціонерамъ доведеться не революцію проповѣдувати, а зъ-першу мати довгу та упѣрту борню зъ народнымъ свѣтоглядомъ. И отъ, познайомивъ ся вѣнъ зъ однимъ письменнымъ парубкомъ, що балакавъ зъ-де-бѣльшого по-московски. Студентови заблагось, зробити зъ перевертня людину. Вѣнъ ставъ того парубка освѣчувати й говоривъ зъ нимъ про землю. Ажь ось другого дня ввѣшли въ столярню урядникъ, старшина й писарь. Урядникъ звелѣвъ „голубчика“ держати за руки й за плечи, а мѣжь-тымъ вѣнъ самъ зъ писаремъ почали по вѣхъ куткахъ нишпорити. Недовго й трусили, — знайшли книжечку революційну. Вѣдтакъ урядникъ казавъ студента звязати, а п'яний старшина вдаривъ єго кулакомъ по обличю, такъ що вѣнъ заливсь кровію и впавъ до долу. Опѣсля збитого й закрѣвавленого вкннено въ „холодну“. Просидѣвъ вѣнъ до вечора голодний, а на нѣчь повезли єго до станового. Прийшла нѣчь, — студента обняли тяжкѣ думы, — справа пахла Сибиромъ, — зъ неї могли зробити навѣть таке, що той революціонеръ зрываєвъ бунтъ, а тогдѣ не минула-бъ єго й каторга. Але-жь єму повелось, вытягнути одну руку зъ вѣршовокъ; — вѣдтакъ найшовъ вѣнъ въ кишени великій нѣжь складаний, бо якъ трушено, то єго самого не займали. Вѣнъ ставъ заразъ копати долѣвку земляну, а за яку годину-двѣ вѣнъ уже выкопавъ пѣдъ стѣною таку нору, що мѣгъ вылѣзти. И справдѣ вылѣзъ вѣнъ зъ „холодної“ та й побѣгъ въ сусѣдній лѣсь. На вечѣръ бувъ уже въ мѣстѣ дома... Такъ онъ якъ проповѣдувавъ той студентъ революцію середъ народу!

Авторъ кѣнчить сю повѣсть ось-такъ: „Не въ хвиляхъ крѣпавыхъ, якъ кажуть революціонеры, треба обмыти нашъ край, щобъ вѣнъ воскреснувъ до нового житя, а въ ясныхъ погожихъ хвиляхъ широкои украинської просвѣты, — тодѣ й революція зробить ся безъ иѣякихъ трудноцїй, але то буде революція нова, безъ крови й безъ пожарѣвъ, — така революція, яка робить ся щѣ-ранку, якъ ясне сяєво прогонить чорну темряву и стає бѣлый день.“¹⁾

Сю повѣсть написавъ Чайченко зъ хистомъ художничкимъ; — въ нѣй добачаемо вельми живу, драматичну мову й вдатну картину лихолѣтя народного въ темрявѣ неволѣ. Тѣлько-жь не хоче ся якось намъ вѣрити, щобъ при трусеници не займано еамого студента, и щобъ вѣд-такъ зѣоставъ ся у него великій нѣжь, щѣ бувъ ему не-наче талисманомъ въ утечи изъ „холоднои“.

* * *

Доси подали мы поглядъ на повѣсти Чайченка, въ котрыхъ вѣнъ зѣобразивъ суспѣльный побуть и просвѣтно-національнї змаганя Украинцѣвъ. Мы бачили а) повѣсти зъ тенденцією патріотичною; б) повѣсти зъ прикметами писаня реального; в) повѣсти зъ закраскою романтичности. Теперь придивѣмо ся ближче одной повѣсти, щѣ еѣ авторъ написавъ мабуть пѣдъ впливомъ религїйно-мистичнои манеры росїйского письменника, графа Льва Толстого. Се еѣ „оповѣданє про Павла Хлѣбороба“. Сей-то Павло ще зъ-малку насыщавъ свою душу небеснымъ словомъ, читаючи святї книги. Шукавъ же вѣнъ найбѣльшь правды Господньої, — клопотавъ про те, якъ на свѣтѣ жити, щѣбъ догодити Богови. И вѣнъ думавъ мѣжь иншимъ ось-щѣ: „Написано въ святыхъ книгахъ.

¹⁾ „Правда“, 1892; стор. 321—332.

якъ треба поводити ся зъ Богомъ та людьми, и якъ не треба, та не показано, "якъ-же саме це зробити"? — якъ того досягти? якимъ шляхомъ до його йти?... А може цього й не покажеш у книзѣ, а можна тѣльки на людиѣ показати? А може є такі люди, щѣ вмѣють жити й живуть по правдѣ Божій, и одѣ ихъ треба й усѣмъ учити ся?" — И дуже хотѣло ся Павлови такихъ людей знати, зъ ними нобалакати и вѣдъ нихъ навчити ся.

Павлови було тогдѣ двацять рокѣвъ вѣдъ роду. Батько єго вмеръ, а була вѣ него тѣлько старенька мати. Она спонукала сына, щѣбъ оженивъ ся, бо она не здужала вже робити. Радѣла тогдѣ стара мати, бо гарна господыня вдала ся зъ невѣстки, а ще лучша дружина своему чоловікови. Прожила молода сѣмья тихо та щасливо; вѣдтакъ знайшовъ ся у Христѣ хлопчикъ, а ще черезъ рѣкъ — дѣвчинка. Хоча-жъ у хатѣ Павла велось гарно, якъ у вѣночку, то все таки не покидали єго давнѣйшій думки, — вѣнъ не знавъ, чи живе по правдѣ? чи заслужить ласки у Господа милосердного. Вже-жъ сказано вѣ книгахъ святихъ, щѣбъ не прилѣплялась людина до свѣтового добра, до богацтва, щѣбъ не жила на свое тѣло, а жила на свою душу, — та отъ, Павло дѣзнавъ ся, щѣ клопоче ся все тѣлько про тѣло, мѣжь-тымъ коли про душу клопѣтъ разъ на тыждень буває, якъ вѣ недѣлю до церкви пѣдешь. Тому-то, обробившись зъ весняною роботою, пѣшовъ вѣнъ у манастыръ, и побачивъ, щѣ черцѣ тихі та набожій, про-те подумавъ собѣ, щѣ они вмѣють жити по правдѣ Божій. Ото-жъ и хотѣвъ вѣдъ нихъ навчити ся, якъ бы то й єму такъ жити. Вѣдговѣвши тутъ, купивъ собѣ житя святихъ и вернувъ ся до дому. Та отъ, Павло зробивъ ся не той: байдуже було єму про господарство, мало балакавъ зъ жѣнкою та зъ дѣтьми, а все думавъ про свое та читавъ ту книгу. Вѣдтакъ забажавъ вѣнъ

спасати ся и сказавъ собѣ: „Не спасешъ тутъ свои душѣ за клопотомъ щоденнымъ; пѣду я въ монастырь, або куды въ пустыню.“ И отъ, на другу весну пѣшовъ Павло зновъ у монастырь, та хотѣвъ тамъ зѣстатись на-довго; але погадавъ собѣ, що тамъ єго знайдуть, про-те пѣшовъ дальше у другій монастырь. Якъ ишовъ вѣнъ туды, то думавъ собѣ, що въ монастырѣ у черцѣвъ жите янгольске, але якъ поживъ тамъ трохи, то побачивъ, що черцѣ живуть такъ-саме, якъ и всѣ инші люде. Були въ монастырѣ и багаті люде, щѣ прийшли зъ грѣшми. Они покупили собѣ келіѣ, и, живучи въ нихъ, нѣчого не робили, а вбога братія и за нихъ, и за себе робила. И подумавъ собѣ Павло: „Господи! и тутъ є паны й мужики, — и тутъ убогій робить на багатого! А Богъ же казавъ, що всѣ рѣвнї, що всѣ браты.“

Тому-то не вповодбалось Павлови жите въ монастырѣ, — єму забаглось, жити самому въ пустыни. Пѣшовъ отже степомъ, шукаючи собѣ мѣся захистного та такого, щѣбъ люде про него не знали. Знайшовъ вѣдтакъ у глубокѣмъ яру пригоже мѣсце, и въ кручи выкопавъ собѣ печеру. Тутъ хотѣвъ вѣнъ жити тѣлько для душѣ, — нѣ про одежу, нѣ про ѣжу вѣнъ не думавъ. Ъвъ самый овощъ зъ дерева, та корѣнцѣ якїєсь выкопувавъ зъ землѣ. Вѣдтакъ почавъ свое тѣло мертвити, думаючи, що се все вѣнъ робить на славу та хвалу Богу. И бувъ радый, що тымъ заслугує собѣ у Бога спасѣне. Була-жь недалечко слобѣдка мала, то зъ неї помѣтили якїєсь побожнї люде, що чоловікъ спасає ся, и почали потай до него хлѣбъ та иншу ѣжу носити. Такъ отже Павло перебувъ у тѣй печерѣ три роки. Ввесь часъ не мавъ вѣнъ чого робити, — вѣнъ моливъ ся безъ перестану. Все-жь таки не знавъ, чи тымъ догодивъ вѣнъ Богови. Читавъ же вѣнъ по книгахъ, що Богъ подававъ улюбленцямъ своимъ ознаки про

свою ласку та прихильність. И згадавъ вѣнъ, якъ читавъ у своѣй книзѣ про одну святу, що такъ Богови догодила, що могла по водѣ йти, якъ по-сухому. И подумавъ собѣ Павло: „Господи! якъ бы менѣ така ознака!“ Опѣсля моливъ ся вѣнъ три днѣ й три ночи, а четвертого дня въ-ранцѣ пѣшовъ до рѣчки й просивъ Бога, щобъ дозволивъ ему по водѣ пѣти такъ, якъ по-сухому. Але-жь вода не держала его, — вѣнъ поринавъ. Тому-то зажуривъ ся вѣнъ, бо погадавъ собѣ, що не догодивъ Богови; — почавъ про-те зъ того часу ще дужче своє тѣло мертвити-катувати. Коли-жь и опять пѣшовъ до рѣчки, то дѣзнавъ ся, що вода его таки не держить. Тогдѣ стало ему тяжко на души, и вѣнъ благавъ Бога, щобъ пославъ ему смерть, — але смерть не йшла. Коли-жь проминуло ще три роки, то Павло помолившись пѣшовъ зновъ до рѣчки. Ступивъ у воду, и не здержала его вода, — вѣнъ ставъ потопати, але выплывъ якось на берѣгъ и лѣжавъ зомлѣлый. Ажь ось прокинувшись учувъ вѣнъ, що щось стогне. Павло вставъ и побачивъ чоловіка ще молодого, але пораненого та знесиленого. Обнявъ жаль душу Павлови. Ухопивъ тогдѣ пораненого та й понѣсъ до себе въ пещеру. Опѣсля пообмывавъ ему раны, позавязувавъ и просивъ Бога, щобъ пораненый не вмеръ. Коли-жь той чоловікъ розплющивъ очи, то розказавъ Павлови, що въ степу напали на него комышники, пограбували, коня ему вѣдняли, а его пораненого середъ степу кинули. Коли-жь вѣнъ трохи подужавъ, то Павло вѣднѣсъ его въ слободу, щобъ було ему щѣ їсти. А коли господарь одного двору не хотѣвъ прийняти хворого, то Павло ставъ у него служити за наймита, щобъ вѣдробити тее, щѣ коштували-бъ тому господареви лѣки та харчъ. А якъ выдужавъ хворый и мѣгъ далъ їхати, то сказавъ Павлови: „Не знаю я нѣчого, чимъ за твою, чоловіче Божій, послугу, мѣгъ бы

тобѣ я заплатити.“ Але Павло сказавъ ему: „Зъ того часу, якъ привѣвъ мене Богъ у це мѣсце, ще нѣколи не було въ мене такъ ясно на души. Ото-жъ минѣ заплати!“ Якъ той чоловікъ поѣхавъ до дому, то Павло вертавъ ся до своєї печеры; — дѣйшовъ до рѣчки и ставъ черезъ брѣдокъ переходити, та ось бачить вѣнъ, — не йде вѣнъ по дну въ водѣ, а держить его ноги вода на собѣ, й иде вѣнъ зъ-верху по водѣ. Перейшовъ вѣнъ рѣчку, не замочившись, и дивувавъ ся дивомъ великимъ. Опѣсля сѣвъ вѣнъ на камѣнюцѣ коло печеры й заснувъ. И снить ся ему, що приходить до него хтось ясный и каже ему: „Чадо Павле! На-що забувъ вси, що вѣра безъ дѣлъ мертва есть?... Покинувъ ты матѣрь стару и жѣнку зъ малыми дѣтьми на гѣрке бѣдуваня. И тутъ девять годъ живѣ, и девять годъ треба було другимъ людямъ на тебе робити, щобъ тебе прогудувати. И се дѣла злѣ! — а треба минѣ добрыхъ“... Павло впавъ тремтючи до нѣгъ тому, хто прийшовъ, и спытавъ той его: „Чи зрозумѣвъ вси теперъ мою ознаку, и чи зрозумѣвъ ты, що́ таке є: вѣра безъ дѣлъ мертва є?“ — И скрикнувъ Павло: „Зрозумѣвъ, Господи!“ И сказавъ голосъ Ясного: „Иди й роби такъ!“ И ту-жъ мить прокинувъ ся Павло, але нѣкого не було, и вѣнъ лежавъ ниць на земли такъ, якъ у ночи бувъ упавъ. Вставъ Павло, й того-жъ дня пѣшовъ зъ тою печеры. И вернувъ ся до дому та й побачивъ, що мати его вмерла, а жѣнка бѣдувала вельми зъ дѣтьми. И вѣд-такъ живѣ Павло дома й робивъ усе, що́ треба було господареви-хлѣборобови, та й нѣколи не забувавъ, що вѣра безъ дѣлъ є мертва.¹⁾

Въ сѣй повѣсти бачимо, що Павло Хлѣборобъ у своему змаганю до християньскои правды обертає ся неначе

¹⁾ „Твори...“, т. I., стор. 164—176.

въ зачарованому крузѣ, бо рокѣвъ черезъ девять шукае тои правды, про яку мѣгъ кожного часу дѣзнати ся зъ Библіѣ. Вже-жъ всякому Христіянину звѣстно, що вѣра безъ дѣла є мертва, а якъ хто не знає, якій дѣла творити, то про се зможе увѣдати, прочитавши притчу Исуса про чоловѣка, що впавъ мѣжъ розбѣйникѣвъ.

Сю повѣсть надруковано въ „Илюстрованѣмъ Календарѣ товариства Просвѣта“ на рѣкъ 1892. И отъ, мѣжъ иншими статьями сеи книжки несподобалась она священникови Кирилови Селецкому, котрый въ „Душпастырѣ“ (Львѣвъ, 1891; число 23.) дорѣкавъ тому товариству за-для того, що оно друкує въ Календарѣ „нерелигійнѣй статью“. Селецкій попрѣкнувъ Чайченка за те, що вѣнъ у своѣй повѣсти згадує про манастырѣ, де черцѣ часто горѣлочки вживали та й иншихъ грѣхѣвъ допускали ся. Въ загадѣ-жъ оцѣнивъ Селецкій сю повѣсть ось-якъ: „Въ переведеню цѣлои рѣчи не добачишь ту сего тепла религійного, котре змогло-бъ читателя до праведного дѣла загрѣти, — все ту таке млаве, штучне й натигнуте, — такимъ холодомъ вѣе! — ось дѣйстно православный твѣрѣ!“ — Въ оборонѣ товариства „Просвѣта“, а вѣдтакъ и въ оборонѣ Чайченка выступивъ Омелянъ Огоновскій, котрый у своѣй вѣдповѣди отцю Селецкому намагавъ доказати, що тѣ его критичнѣй примѣтки не можуть уважатись выправдаными.¹⁾

Изъ огляду повѣстей Василя Чайченка можна дѣзнатись, що мѣжъ ними проявляють справжню литературну стѣйностъ найпаче повѣсти коротшѣй. Крѣмъ повѣстей „Екзаменѣ“, „Непокрѣбный“, „Хата“ визначують ся реальнымъ писанѣмъ такожъ повѣсточекы „Грицько“, „Украла“ и „Кавуны“. Вкѣнци годить ся ще спѣмнути про повѣсть

¹⁾ „Дѣло“, 1891; число 290.

„Середь крижаного моря“. Про неѣ пише Мусяй Ш—ко ось-що : „Написана вона жваво, цѣкаво ; читается легко й зѣ охотою. Оповѣданя це знайомить читача зѣ побутомъ китоловцѣвъ и зѣ тыми пригодами, якѣ нерѣдко трапляють ся имъ, коли захопить лиха година и примусить ихъ жити на якому-небудь холодному, безлюдному островѣ, ажъ поки не вызволить зѣ бѣды якѣйсь корабель. Читаючи про життя и обставины китоловцѣвъ, читачъ мимохѣтъ бачить и розумѣе, щѣ-то за крижане море, щѣ въ йому водить ся, якъ живе й чимъ живе“. ¹⁾

Василь Чайченко писавъ такожъ статѣвъ науковѣ, біографіѣ знаменитыхъ мужѣвъ, критичнѣ розвѣдки, оповѣданя природописнѣ, статѣвъ гумористично-сатиричнѣ, ²⁾ казки для дѣтей, збиравъ матеріялы етнографичнѣ й зладивъ деякѣ книжочки для просвѣты народу. Ось и переглядъ вго статей и творѣвъ, щѣ ихъ авторъ списавъ у тыхъ рѣзныхъ напрамахъ литературныхъ :

I. Статѣвъ науковѣ, розвѣдки критичнѣ и природописнѣ.

1. Про грѣмъ та блискавку. Харкѣвъ, 1883.
2. Популярнѣ книжки. („Зоря“, 1891 ; стор. 15—16 ; 37—38 ; 53—55 ; 73 ; 115—116).
3. Рецензія : „Зѣ поезій В. Самбѣленка“. („Зоря“, 1891 ; стор. 79—80).
4. Галицькѣ вѣршѣ. Критична статѣя. („Правда“, 1891 ; стор. 103—111 ; 150—158 ; 200—206).
5. Додатокъ до замѣтки „Галицькѣ вѣршѣ“. („Зоря“, 1891 ; стор. 476—477).

¹⁾ „Зоря“, 1892 ; стор. 198. — Порѣвн. литературну оповѣстку И. Кокорудза („Зоря“, 1891 ; стор. 19).

²⁾ Статѣвъ гумористично-сатиричнѣ В. Чайченка надруковано въ „Зеркаль“ р. 1892. и 1893. найпаче пѣдъ псевдонимомъ „Ивана Перекотиполе“.

6. Малюнки простолюдныхъ московськихъ книгарѣвъ на украинській сюжеты. („Зоря“, 1891; стор. 276—277; 297—298).

7. Кѣлька слѣвъ про нашу литературну мову. („Зоря“, 1892; стор. 297—298; 310—314).

8. Наша байдужѣсть. (ibid., стор. 215).

9. Финляндія и Сагара. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 147. Львѣвъ, 1892).

II. Житєписи та историчнїй й природописнїй оповѣданя.

1. Джонъ Бровнъ, першїй борець за вызволенє американськихъ невольникѣвъ. („Зоря“, 1884; стор. 177—179).

2. Два славнї мужї. I. Иванъ Гутенбергъ. II. Джемсъ Гарфильдъ. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 124. Львѣвъ, 1890).

3. Жанъ Масе. („Правда“, 1891; стор. 159—168; 212—218).

4. Иванъ Котляревскїй. Житєписне оповѣданє. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 132. Львѣвъ, 1891). — Коротку біографію Котляревского надруковано въ „Дзвѣнку“. Львѣвъ, 1891; стор. 132—134; 137—139; 145—147.

5. Робинзонъ. Оповѣдання про те, якъ одинъ чоловікъ по чужихъ краяхъ мандрувавъ, и якъ вѣнъ самъ на островѣ середъ моря живъ. Кїївъ, 1891. — Се-жь оповѣданє надруковано такожъ у Львѣвъ р. 1892. въ II. книжочцѣ Библіотеки „Батькѣвщини“.

6. Трохимъ Зѣнькѣвскїй. Посмертна згадка. („Зоря“, 1891; стор. 296—297).

7. Григорїй Квѣтка. Житєписне оповѣданє. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 143. Львѣвъ, 1892)¹⁾.

¹⁾ Критичный оглядъ біографїѣ „Григорїй Квѣтка“ написавъ М. Драгомановъ п. з. „Неправда — не просвѣта“. („Народ“. Львѣвъ и Коломыя, 1892; число 19. 20. 21. 24).

— Коротку біографію Григорія Квітки надруковано „въ Дзвѣнку“. 1892; стор. 120—123; 131.

8. Князь Игорьъ. Оповѣданє по „Слову про полкъ Игорѣвъ“. (Библіотека „Батькѣвщины“. Книжочка IV. Збѣрникъ оповѣдань. Часть II; стор. 1—19).

III. Казки.

1. Бѣдный вовкѣ. Народня казка. Харкѣвъ, 1885.

2. Веселый оповѣдачъ. Збѣрникъ народныхъ оповѣдань. Киѣвъ, 1888.

3. Колоски. Збѣрникъ казокъ та оповѣдань. Одесса, 1891. — Въ сѣмъ збѣрнику надруковано 31 казокъ. Деякі зъ нихъ (Казань, Мудрый Грицько, Чоловѣкъ та жѣнка, Щѣ страшнѣйше?) надруковано у Львѣвскому „Дзвѣнку“ вже въ 1890. р. Въ сѣмъ писемѣ знаходять ся ще деякі инші казки Чайченковѣ.

IV. Матеріалы етнографичнѣ.

1. Колядка и вирша. („Кіевская Старина“, томъ VII; 1883; стор. 713).

2. Думы про турецку неволю и про Самѣйла Кѣшку. Киѣвъ, 1886.

3. Ивась Удовиченко. Народня дума. — Киѣвъ, 1890.

4. Народнѣ думы: а) Олексѣй Поповичъ; б) Матюдова й три сыны; в) Сестра и братъ. — Киѣвъ, 1890.

Чайченко спорудивъ ще й инші популярнѣ книжки та розвѣдки науковѣ й критичнѣ, й надрукувавъ деякі народнѣ казки, одначе годѣ писати про нихъ литературнѣ оповѣстки, по-за-якѣ авторъ не бажає собѣ, щѣбы про нихъ згадувати.

Вкупѣ зъ М. Чайченкомъ переклавъ Василь на мову украиньску: „Поезіѣ въ прозѣ И. С. Тургенева“. („Зоря“, 1887; стор. 57—58; 145; 251—252; „Рѣднѣй 3 ѣльникъ“. Львѣвъ, 1891; стор. 66—68) — вѣдбитка зъ

Илюстрованого Календаря товариства „Просвѣта“ на рѣкъ 1892.

Въ російской мовѣ написавъ В. Чайченко розвѣдку п. з. „Нѣкоторые остатки старины въ Херсонщинѣ“. („Кіевская Старина“, томъ XXII. 1888; стор. 73—75. Документы).

Въ кѣнци годить ся запримѣтити, що про деякѣ творы Василя Чайченка надруковано критичнѣ розвѣдки въ російскихъ журналахъ и часописяхъ. Такъ въ „Зари“ (Кіѣвъ, 1885, III. 2; ч. 68) и въ „Харкѣвскихъ губернскихъ Вѣдомостяхъ“ (1885, III. 17; ч. 72) зъявилась рецензія збѣрника п. з. „Пѣснѣ“, надрукованого въ Харковѣ р. 1885. — Данило Мордовецъ оцѣнивъ въ Петербургскихъ „Новостяхъ“ (1886, ч. 292) збѣрникъ пѣсень и оповѣданъ п. з. „Пѣдъ сѣльскою стрѣхою“, а вѣдтакъ въ тѣй-же часописи (1889; ч. 53) надруковано Мордовцеву рецензію збѣрника „Веселый оповѣдачъ“. — Въ „Кіевской Старинѣ“ (1888; т. XXI.) оцѣнено три поетичнѣ казки „Зъ народнього поля“. — Въ „Русской Мысли“ (Москва) надруковано рецензію оповѣданя „Робинзонъ“ (1891; XII), поетичной казки „Чия робота важча?“ (ibid.), збѣрника казокъ та оповѣданъ п. з. „Колоски“ (1892. II) и оповѣданя „Середъ крижаного моря“ (ibid.).

* * *

Василь Чайченко зворушивъ чи-мало галицко-рускихъ письменникѣвъ, надруковавши въ „Правдѣ“ критичну статью п. з. „Галицькѣ вѣршѣ“¹⁾. Чайченко намагавъ тутъ доказати, що галицко-рускѣ поеты, Маслякъ, Франко и и. не вмѣють вѣдрѣзняти свое вѣдъ чужого, — що въ вѣршахъ тыхъ поетѣвъ образує украиньске ухо мова зъ москализмами, зъ польонизмами та трохи чи не зъ гер-

¹⁾ „Правда“, 1891; стор. 103—111; 150—158; 200—206.

манизмами, — образує и наголосъ, и метръ, и рифмъ. — Въ наслѣдокъ сеи статьѣ утворилася справжня полемична литература, бо ось Чайченкови вѣдповѣвъ въ „Зорѣ“ напередъ Иванъ Франко, заявляючи мѣжь иншимъ ось-що: „Якъ властиво повиннѣ бы писати тѣ поеты, коли-бъ имъ було заборонено уживати такихъ слѣвъ народныхъ, якѣ вони чують довкола себе? Чи вони всѣ мусѣли-бъ ѣздити надъ Песьоль та надъ Суду, вчити ся украиньскои мовы? И яку властиво украиньску мову вважають обовязковою панове пуриты? Мова Квѣтки, Шевченка, Котляревского та Метлинського для нихъ за-мало чиста“....¹⁾

Вѣдтакъ появилася въ „Зорѣ“ статья Украинця, М. Школиченка.²⁾ Вѣнъ сказавъ, що въ сѣй справѣ виноватѣ оба, Чайченко и Франко. По его думцѣ „вина ихъ не въ тому, що зачепили вони цѣкаву рѣчь про чистоту нашої мовы, а въ тому, що зачепили не такъ, якъ треба. Чайченко заявивъ, що писати-ме свою критику тѣлько на користь языку, — коли-жъ почавъ писати, то зѣхавъ на авторѣвъ и не пошановавъ ихъ авторьского самолюбства. Спѣткавшисъ зъ цимъ Франко, заразъ-же спалахнувъ, и, хочъ сказавъ, що не буде заступатисъ нѣ за кого, заступивъ ся и за себе и за своихъ товаришѣвъ по письменству. Заступаючисъ не вдержавъ, щобъ не шпигонути Чайченка, — отъ и вышло зъ цього не користь языку, а тѣлько причѣпки та докору“...

Коли-жъ Школиченко намагавъ боронити Чайченка проти Франка, то Илья Кокорудзъ заступивъ за галицко-руськихъ поетѣвъ и въ статьи „Причинокъ до спору языкового“³⁾ писавъ мѣжь иншимъ ось-що: „Я не буду спорити зъ Чайченкомъ, чи языкъ галицко-руськихъ пое-

¹⁾ „Зоря“, 1891; стор. 355—358.

²⁾ *ibid.*; статья п. з. „Чайченко и Франко“, стор. 396—397.

³⁾ *ibid.*, стор. 471—472.

тôвъ єсть чистый, чи нечистый, -- хочу тôльки звернути увагу вєхъ, щô занимають ся и слѣдять за розвоємъ языка руського въ письменствѣ, на способъ критикованя Чайченка и пригадати деякї обставини, впливаючі на розвôй языка, на котрї Чайченко призабувъ. Чайченко критикуючи каже, що сей виразъ -- москвицизмъ, а той -- польонизмъ, сей -- рутенизмъ, а той -- церковщина, що єя конструкторія -- германська, а той акцентъ -- неправильный и т. п. Пытаю ся, на чôмъ оперъ ся критикъ, выдаючи такї суды? -- де критеріумъ?... Ото Чайченко самъ себе ставить ареопагомъ, свôй языкъ, котрымъ пише, и свою сторону, въ котрôй языка навчивъ ся.... Най буде Чайченко найлучшимъ белетристомъ, най знає 15.000 слôвъ украинсько-руськихъ, -- то всежь таки не може братись за серіозну критику языка бєзъ попередъ высказаныхъ праць. Инакше стане єя, якъ и дѣйсно стало єя, що єє слово, котре находить ся въ письмахъ Котляревського, Квѣтки або Шевченка, буде уважати Чайченко за чуже, а то томú, що вôнъ єго въ свôй сторонѣ не чувъ, а тыхъ творôвъ основно не перестудіювавъ. Хосенифѣше отже було-бъ, взятись Украинцямъ (за примѣромъ Галичанъ) по-переду до такихъ праць, якъ исторія та исторично-порôбнууючій словарь языка, бо тодѣ показало-бъ єя, що не одно слово, щô кому выдає ся церковнымъ або москвицизмомъ, є найкрасшимъ, дуже давнымъ, питомымъ народно-руськимъ словомъ, котре противно Москалѣ собѣ присвоили. -- Перейдѣмъ теперь до обставинъ, впливаючихъ на розвôй языка литературного, на котрї Чайченко въ свôй критицѣ призабувъ. Сї обставини суть безперечно инші на Украинѣ, а инші въ Галичинѣ. На Украинѣ по указѣ зъ р. 1876. ограничено розвôй языка тôльки на белетристику, -- очевидно поле за вузке для розвою языка такъ великого народу. И въ тôй-то беле-

тристиць выстарчає для письменникѣвъ языкъ, котрого навчились вѣдъ люду безпосередно, а то тымъ бѣльше, що вони брали безъ свѣдома кожде выречене люду за добре, за своє, не достерѣвши, що й тамъ могли бути польонизмы, або москвицизмы... Однакъ не може выстарчити языкъ люду нѣ у насъ, нѣ у жадного иншого народу, коли вѣнъ приходить въ ужите въ тыхъ галузяхъ науки й на тыхъ поляхъ житя людського, де простый людъ не выстунавъ, — отже певныхъ понять не мавъ и томѣ для тыхъ понять и слѣвъ не утворивъ. Въ такѣмъ отже широкѣмъ ужитю, якъ є широкѣ течѣ житя людського, найшовъ ся языкъ руськѣй въ Галичинѣ“....

Мѣжь-тымъ „Галицкая Русь“, органъ Руссофилѣвъ у Львовѣ, пѣдъ заголовкомъ „Недорозумѣнѣя сепаратистовъ“ стала передруковувати отъ-ту критику Чайченка (1891; чч. 157. 158. 159. и 160.), та намагала доказати, що Украинцѣ вважають галицку мову за „карикатуру малорусского языка“, ба, навѣтъ єи не розумѣють, — що въ загалѣ „галицкѣй сепаратистъ не понимаетъ украинского, а послѣднѣй первого, а всѣ разомъ не понимаютъ себе взаимно“. Не забула-жь „Галицкая Русь“ и за Чайченка, бо заявила, що вѣнъ пише не по-малоруски, — що не знає нарѣчѣя не то галицкого, ба й украинського.... Вѣдтакъ Украинецъ А. Хванько, доторкуючись до тои справы, написавъ статью „Наша языкова скрута та способъ зарадити лихови“.¹⁾ Вѣнъ заявивъ, що Чайченко сказавъ неправду, буцѣмъ-то всѣ Украинцѣ не читають галицкихъ вѣршѣвъ. Вже-жь стрѣчавъ вѣнъ чи-мало Украинофилѣвъ, котрѣ таки не люблять читати вѣршѣвъ, анѣ галицкихъ, анѣ украинськихъ. Тѣлько-жь тутъ винна не мова творѣвъ, а змѣстъ.... Опроче запримѣтивъ Хванько,

¹⁾ *ibid.*, стор. 472—476.

що знає такихъ Украинцѣвъ, котрі переписували цѣлу збѣрку Франка „Зъ вершинъ и низинъ“. Вѣдтакъ звѣвъ вѣнъ до купы ось-якї свои думки: 1) „Слова, якихъ вживають Галичане, и якї декому здають ся польськими та россійськими, часто єсть и на Украинѣ. — 2. Є вь нашѣй мовѣ слова безперечно чужї: польскї та россійскї, але такї, щѣ выкидати ихъ не лічить, бо вони вже стали рѣдними, и народъ ихъ геть краще розумѣе, нїжъ деякї т. зв. „широ-народнї“. — 3. Багацько слѣвъ, щѣ скидають ся на чужї, є ширї русько-українскї, се-бѣ-то вь дуѣх мовы: quasi-москализмы живуть вь устахъ нероссійскои Украины, а quasi-польонизмы є вь давнихъ руськихъ памятниклахъ, коли Польонї Русь ище не знала. — Тымъ-то, щѣбъ критикувати мову, треба докладно пѣзнати фѣ геть усю, мову всѣи Руси-Украины... Инакше-жъ легко впасти вь помилки; отъ и вь Чайченка дещѣ є щира правда, дещѣ — непевне, а дещѣ — зовсѣмъ не до ладу. Поки-щѣ „со оружіємъ и дрекольми“ ити на багато деякї слова не выпада“....

Ажъ ось озвавъ ся и самъ Чайченко вь тѣй справѣ, дѣзнавшись, щѣ „Галицкая Русь“ передруковала зъ „Правды“ єго замѣтку про „галицькї вѣршѣ“ и вылаяла єго вь словѣ вѣдъ себе. Вѣнъ заявивъ, щѣ „Галицкая Русь“ помиляє ся, кажучи, щѣ Украинцѣ-Русины зъ Австріѣ та Украинцѣ-Русины зъ Россїѣ одне одного не розумѣють, та щѣ ворогуючи проти Москалѣвъ и не маючи власнои мовы „стремлять ся“ перейти до польскои. Вѣдтакъ сказавъ Чайченко ось-щѣ: „Маненька спѣрка про мову у галицькихъ вѣршахъ — се наше хатне, сѣмйове дѣло, — мы його рѣшимо вь своєму гуртѣ и певне той рѣшинець не на користь буде нашимъ врагамъ. Мы промѣжъ себе, вь своєму гуртѣ, можемо й про далеко важливѣйшї речи сперечати ся, але це нѣ трохи не пошкодить намъ ити

до однієї мети вкупѣ, — и такі люде, якъ Франко, все-жь сидѣти-муть на покутѣ въ украинськѣй хатѣ, — въ тѣй хатѣ, щѣ й на порѣгъ до неї не вступлять баламуты, прихильні до встрявання въ чужі справи.... Мы були, єсть и будемо Українцями-Русинами, и не хочемо бути нѣ Поляками, нѣ Москалями. Але мы й не ворогуємо нѣ зъ Поляками, нѣ зъ Москалями, бо се наші найближчі родичѣ, наші славянськѣ браты, — мы тѣльки бажаємо бути тымъ, чимъ єсть, и зъ цѣго становища не поступимось нѣколи“....¹⁾

Трохи зъ-годомъ надруковано въ „Зорѣ“ двѣ знамениті статѣ Лосуна (Ивана Верхратского) п. з. „Въ справѣ языковѣй и декотрі замѣтки про книжки для украинського люду“ („Зоря“, 1892; стор. 137—138; 157—158; 173—175) и „Замѣтки языковѣй“ (ibid., стор. 433—435; 454—455; 472—474). Сі двѣ статѣ написавъ Лосунъ зъ поглядомъ на критичну статью Чайченка „Галицькѣй вѣршѣ“. Въ першѣй своѣй статѣ („Въ справѣ языковѣй....“) натякнувъ Лосунъ навпередъ на теє, що намъ довелось недавно прочитати критику на языкъ галицькихъ письменникѣвъ вже не вѣдъ тыхъ людей, щѣ у насъ лишень спляють природный розвитокъ языка народного, але вѣдъ чоловѣка щирого, письменника знаного, котрый однакожь приквално до критики взявъ ся. Опѣсля спѣмнувъ Лосунъ про невеселі обстановы, середъ котрыхъ припало розвиватись нашѣй словесности, а вѣдтакъ заявивъ, що й найспеціальнѣйша студія надъ языкомъ людowymъ сама не выстарчає: треба узгляднити належито дѣла нашої литературы новѣйшой и старшой.

Вѣдтакъ переходить Лосунъ до розбору слѣвѣ, наклеюваныхъ Чайченкомъ яко „ненародныхъ“. Вѣнъ до-

¹⁾ Додатокъ до замѣтки „Галицькѣй вѣршѣ“. („Зоря“, 1891; стор. 476—477).

казує, що деякі зъ тыхъ слѣвъ находятъ ся въ поезіяхъ Шевченка, та що трохи-не всѣ они живутъ доси въ устахъ народу. Дальше звертає вѣнъ увагу критика на се, що на Украинѣ почали писати скорше по-чисто-народньому, та й що таланту проявилось тамъ бѣльше, нѣжь въ Галичинѣ. Але-жь зъ другои стороны Галичане въ дечѣмъ станули выше Украинцѣвъ. Именно що-до языка самого видимо у галицкихъ народовцѣвъ напрямъ, выробляти литературный языкъ малорускій, и зъ-вѣдѣля така честь у Галичанъ-народовцѣвъ зарѣвно для нарѣчія украиньского, якъ и для всѣхъ нарѣчій малоруского языка. „Инакше Украинцѣ“, — каже Лосунъ. „Они трохи-що-не цурають ся нашимъ галицкимъ нарѣчемъ зъ рѣжними его подрѣччями и говорами. Есть то велика хиба, коли зважимо, що власне Галичина проявляє прехорошій матеріаль языковой, можучий не лишень обогатити словню малоруську, але загаломъ сіяти красою въ вѣнку иншихъ беедъ славянскихъ. Коли Галичане залюбки студіюють творы писателѣвъ украиньскихъ и выписують собѣ слова украиньскій, то Украинцѣ, подыбавши въ галицкихъ писаняхъ яке слово, котрого не чули въ своѣмъ повѣтѣ, оклеймуютъ его яко „польське“, або „московське“.... Друге, чимъ Галичане станули трохи выше Украинцѣвъ, есть терминологія наукова.... Все тоє повинно спонукати Украинцѣвъ, близше заняти ся литературою галицкою, студіювати творы галицкихъ народныхъ писателѣвъ“.¹⁾

Опѣсля не годить ся Лосунъ безъусловно на те, що говорить Чайченко про устарѣлѣсть слѣвъ Шевченка и другихъ давнѣйшихъ клясикѣвъ украиньскихъ. А далѣ каже вѣнъ, що у новыхъ украиньскихъ писателѣвъ багато находимо слѣвъ новыхъ, здає ся, утвореныхъ (се-бѣ-то ко-

¹⁾ „Зоря“, 1892; стор. 173—174.

ваныхъ), котрыхъ розбѣръ и значѣне неразъ наводитъ трудности. Отъ и у самого Чайченка находимо слово „невковирный“, а не знаемо, чи се слово людове, чи авторомъ утворене.¹⁾

Коли-жь отъ-сѣ замѣтки Лосуна обмежали ся тѣлько що-до кѣлькохъ слѣвъ, уважанныхъ Чайченкомъ ненародными, то въ другѣй статьи „Замѣтки языковѣ“ наводитъ сей критикъ багато слѣвъ, котры суть чисто-русскими, дарма, що Чайченко вважае ихъ недоладными. Лосунъ зъявляє сю думку, що если йде рѣчь про одинъ языкъ литературный якъ для Галичины, такъ для Украины, то нехай дѣйстно буде въ проявахъ литературы, въ языцѣ литературнѣмъ тая взаимнѣсть, тая спѣльнѣсть, що крѣпить и оживляє.²⁾ Тому-то въ утвореню цѣльного литературного языка треба, именно пѣдъ зглядомъ лексикальнымъ, узгляднѣти всѣ нарѣчїя, — бо неразъ слово льокальне може дати самый пригѣднѣйшій и красшій терминъ.³⁾

Вѣдтакъ по думцѣ Лосуна замѣтки Чайченка що-до формъ граматичныхъ суть по наибѣльшѣй части одностороннѣй и хибнѣй. Сей критикъ каже, що, коли-бъ Чайченко студіювавъ пѣсенъ галицко-руского люду, тогдѣ мабутъ въ значнѣй части змѣнивъ бы свѣй судъ.⁴⁾

Дальшій цѣннѣй свои замѣтки про наголосъ въ рускѣй мовѣ та про литературну стѣйнѣсть теперѣшнихъ сти-

¹⁾ „Невковирне писанє“ значить: невправне, недоладне писанє. Тутъ годить ся запримѣтити, що Чайченко, хоча пише гарно, користуе ся подекуды такими словами й фразами, якѣ декому зъ Русинѣвъ-Украинцѣвъ не можуть вподобатись; н. пр. кшталтъ, стороччя (столѣтє), покремензѣйшати, сахнути ся (жахнути ся), скорити ся (змучити ся), рехтельный рисы, найураженѣйша свѣтлиця, почувати себе гарно, и т. и.

²⁾ „Зоря“, 1892; стор. 433. — ³⁾ *ibid.*, стор. 454. — ⁴⁾ *ibid.*, стор. 472.

хотворѣвъ галицкихъ и украиньскихъ кѣнчить Лосунь отъ-сими словами: „Замѣтки поданіи нами мають лишень на цѣли звернути увагу землякѣвъ не на одно може доселѣ не добачане, або, по нашѣй думцѣ, хибно поняте, при чѣмъ однакожь мы далеки вѣдъ того, щобы кому предписовати законы. Гадка гадку родить; про тоє вымѣна гадокъ дѣлає благодатно. Приказувати писателямъ поодинокимъ, якъ мають писати, було бы дѣломъ зовѣмъ безплоднымъ и пустымъ, а навѣть смѣшнымъ. Духа не можна такъ мяти и гнести до вподобы, мовъ тѣсто. Правила въ письменнѣмъ языцѣ живого народа не можуть накидоватись, а зовѣмъ природно вироблюють ся за гадомъ письменникѣвъ. Розбираючи питання языковіи и роздумуючи надъ ними можемъ про тоє лишень подати раду письменникамъ, котру вони, єсли пригодить ся, не инакше, лише зъ власной волѣ, доброхѣтъ можуть прийняти“.¹⁾

Хоча отже критична розвѣдка „Галицькїи вѣршѣ“ могла вразити галицко-рускихъ письменникѣвъ, — хоча въ нѣй Чайченко явивъ ся неначе диктаторомъ на поли руско-украиньского письменьства, то все-жь не була она безъ хѣсна въ поясненю взаимныхъ вѣдносинъ литературныхъ мѣжь Украинцями й Галичанами. Вже-жь Чайченко бажає якъ найкрасшого розвитку рѣднои литературы, тому-то пише вѣнъ, що „украиньска литература та украиньска интеллигенція на-вѣчъ намъ зростає бѣльше й бѣльше, и вже не далеко той часѣ, коли й та, й та будуть стѣльки дужїи, що вже нѣяка людьска сила не зѣтре насъ зо свѣту“.²⁾ И справдѣ, коли молодой, талановитый Чай-

¹⁾ *ibid.*, стор. 474. — Вѣдповѣдаючи на тї пять статей Франка, Школиченка, Кокорудза, Хванька й Лосуна, Чайченко написавъ ще розвѣдку п. з. „Кѣлька слѣвъ про нашу литературну мову“. („Зоря“, 1892; стор. 297—298; 310—314). — ²⁾ *ibid.*, 1891; стор. 477.

ченко, що въ кількохъ рокахъ з'явивъ плідну діяльність въ різнихъ напрямкахъ літературнихъ, поживъ здоровлю ще хочъ трицять лѣтъ, то збогатити вѣнь уже самъ одинъ чи мало рідну словесність творами справжньої літературної стійности й докаже свѣтови, що наша література не є такою вбогою, якою була до недавного часу. Тільки-жъ не роздроблювати Чайченкови своїхъ силъ у змаганю літературному! Їму писати найпаче короткі повѣсти побутові й популярні книжки, — въ довгихъ же повѣстяхъ изъ-за палкої своєї вдачі не придержує ся вѣнь подекуды єдности дѣл въ оповѣданю. Але-жъ и довші єго повѣсти та й бѣльша часть єго стихотворѣвъ з'являють стійність художницку. Опроче Чайченко вмѣ идею національну погодити зъ реализмомъ въ писаню, и зъ-за того йде вѣнь слѣдомъ за Ивановъ Нечуємъ-Левицкимъ, а подекуды й перевершує сего письменника почуванемъ горячого патріотизму, дарма, що повѣсти Нечуя-Левицкого вважають ся доси лучшими вѣдъ повѣстей Чайченковихъ. Кобы на Руси-Украинѣ було десять такихъ Чайченковѣвъ, то мабутъ уже въ десятиохъ рокахъ наша література зайняла-бъ вельми поважне мѣсце мѣжъ літературами славянськими, а идея національности з'єднала-бъ усѣхъ синѣвъ матери-Украины до спѣльного змаганя въ хосенъ дорогої батьківщини!

21. Наталя Кобриньска.¹⁾

Коли на Украинѣ вже вѣдъ пятьдесятихъ рокѣвъ жіноцтво займає ся подекуды рухомъ літературнимъ, — коли тамъ за Марією Марковичкою поішли слѣдомъ Олександра Кульшева й Ольга Косачева, то въ Галичинѣ й

¹⁾ Авторъ сєи исторієв літературы користувавъ ся автобіографією, котру по бажаню єго написала для него п. Наталя Кобриньска.

на Буковинѣ руске жбноцтво стояло зъ-першу подалеки вѣдъ литературныхъ змаганъ своихъ батькѣвъ и братѣвъ, та ажъ въ нашихъ часахъ стало оно проявляти интересъ до питанъ просвѣтнихъ, національныхъ и суспѣльныхъ. Мѣжь сими жбнками вызначуе ся Наталя Кобриньска, котра въ письменныхъ своихъ творахъ займила вѣдъ-разу становиско позитивной науки, дарма, що на Украинѣ сестра Драгоманова, Ольга Косачева (Олена Пчѣлка) є противна радикализмови й въ литературѣ придержуе ся на пряму суспѣльно-національного.

Наталя Кобриньска родилась 8. червця 1855. р. въ Белелуи, повѣту Снятынського, де батько єи, Иванъ Озаркевичъ, бувъ священникомъ. Село Белелуя було рѣднимъ гнѣздомъ жбнки Ивана, Теофиля, котра була дочкою Данила Адама Окуневского, пароха въ Белелуи.

Дѣдъ и батько Наталѣ зъявились галицко-рускими письменниками. Дѣдъ, Иванъ, бувъ священникомъ въ Коломыи, де й умеръ р. 1854. Вѣнъ знавъ украинську литературу, и въ 1848. р. для галицко-русской сцены приладивъ оперетку Ивана Котляревского „Наталка Полтавка“, давши ѣй заголовокъ: Комедіо-опера. „Дѣвка на вѣдданю, або на милованє нема силованя“. (Коломыя, 1848). Вѣнъ переробивъ такожь оперу Степана Писаревского (Стецька Шереперѣ) п. з. „Купала на Ивана“ и выдавъ єѣ въ Чернѣвцяхъ р. 1849. пѣдъ заголовкомъ: Комедіо-опера „Весѣльє, або надъ цигана Шмагайла нема разумнѣйшого“. ¹⁾ Батько-жь Наталѣ, що теперь є парохомъ въ Болеховѣ, писавъ епичнїи стихотворы и проповѣди. Такїи тямущїи батько мѣгъ отже своѣи дочцѣ подавати дома годящу науку. Осъ-що пише Наталя въ авто-

¹⁾ Порѣвн. „Исторію литературы русской“, II. 2; стор. 938 – 939.

біографіи про свої дитячі вѣкъ и про перші свои просвѣтні змаганя:

„Я вѣдъ малои дитини любила читати. Яка була дома книжка, я єѣ читала, хоча єи й не розумѣла. А читала я всяку всячину: польскихъ поетѣвъ, дробні рускі виданя 60-тыхъ рокѣвъ, фелетони „Слова“, Шевченкового „Кобзаря“, житія святихъ, повѣсти Основяненка, ба, навѣтъ гомиліѣ й казаня церковні. Памятаю, що якоесь въ дванацятѣмъ роцѣ мого житя мѣй батько читавъ „Listy z Krakowa“ Кремера й лишивъ книжку отворену на якоїсь фантастичної легендѣ зъ середнихъ вѣкѣвъ. Тота легенда якъ-разъ нагадувала менѣ народні казки, котрі я пристрасно любила, и тее такъ мене заохотило, що я прочитала вѣѣ три томы. Сіи Листы я й пѣзнѣйше кѣлька разѣвъ читала, й они розбудили въ менѣ палочу жажду естетичного образования, котре-жъ скѣнчило ся студіюванемъ журналѣвъ моды й движенемъ власного тѣла. Въ тѣмъ-самѣмъ часѣ, с. є. около дванацятого року мого житя, подыбала я ще щось цѣкавѣйшого, щѣ далеко тревальше зробило на мене враженє, нѣжъ Листы зъ Кракова. Осъ мѣжъ батьковими книжками знайшла я разъ на подѣ невеличку польску книжку, котра дѣйстно для батька не мѣгла мати нѣякои стѣйности, за те для мене оказала ся дуже цѣннимъ набуткомъ. Въ тѣй книжцѣ подыбала я рецензію якоїсь французкои розвѣдки, въ котрій авторъ обурювавъ ся на те, що въ житю суспѣльнѣмъ жѣнки ставляють ся низше мужчинъ, и старавъ ся доказати, що оба полы суть собѣ рѣвнѣ, а хочъ рѣжнять ся мѣжъ собою деякими прикметами, то власне тымъ себе взаимно доповнюють“.

„Для мене досыть було знати, що жѣнки уважають ся за низшихъ вѣдъ мужчинъ, и се обурило мене ще бѣльше, нѣжъ автора рецензіѣ. Сего я до того часу не знала:

мѣжъ батькомъ а матѣрю я не зауважала, щобы робили ся пѣдъ тымъ взглядомъ якѣ рѣжницѣ, — а до того жила при насѣ бабка, — личнѣсть такъ въ нашѣй хатѣ, якъ въ цѣлѣй родинѣ дуже поважана. По чужихъ домахъ бувала я лишъ въ гостинѣ, а въ гостяхъ якъ-разъ найбѣльше поважають ся жѣнки. Вправдѣ знала я, що мужики не конче зъ великимъ поважанемъ вѣдносять ся до жѣнокъ, але се обьясняла я собѣ ихъ грубѣстю“.

„Читала я не лишъ батьковѣ книжки, — они попадали ся менѣ и зъ боку; именно доставала я богато книжокъ вѣдъ властительки того села, де мѣй батько бувъ парохомъ. Она зъ початку брала ся до того зъ педагогичного боку, бо давала менѣ лишъ якѣсь выдана для дѣтей, а властиво для молодѣжи, але коли я тѣ книжки скоро прочитувала, и все ѣй говорила, що не маю щѣ читати, то она стала менѣ давати, щѣ мѣла у себе, и щѣ ѣй пѣдъ руку пѣдпало. Тымъ чиномъ запѣзнала ся я зъ усѣма польскими поетами ѣ иными польскими авторами. Мѣжъ иными подыбалась я тутъ зъ Гофмановою. Для подражненои вже давнѣйше моеи цѣквости щѣ-до личныхъ вѣдносинъ жѣнокъ до мужчинъ Гофманова була дуже важнымъ набуткомъ. Я еѣ читала дѣйстви зъ великимъ занятѣмъ, черезъ щѣ ще бѣльше будило ся въ менѣ думокъ щѣ-до положеня жѣнки въ суспѣльности. Однакъ сервилистичный тонъ тои писарки, — еи рады, щѣбъ жѣнка тримала ся утертыхъ шляхѣвъ, а не рвалась на якѣсь новѣ дороги жѣтя, дразнили ѣ опокорювали мене. Все-жъ Гофманова зробила тѣлько, щѣ я пѣшла еи шляхами, и старала ся всѣми силами пѣддатись провѣднымъ еи думкамъ, хочъ зъ гнѣвомъ и протестомъ для неи на днѣ душѣ. Менѣ вже за-для того тяжко було погодитись у всѣмъ зъ Гофмановою, щѣ черезъ родиннѣ мои вѣдносины ѣ ишиѣ причины я довшѣй часъ не пѣдхоплювала того суспѣль-

ного ладу, т. є. низшости жѣнки, та ще якъ-разъ зближалась до епоки розцвѣту дѣвочого, — епоки, въ котрѣй жѣнка якъ-найменше може вѣдчувати вышбѣть другого пола. Бути може, що Гофмановѣй нѣколи не удало бы ся було мене поконати, кобы не далеко выша сила, — а се релігія. Самъ Богъ казавъ, що жѣнка має бути пѣдданкою свого мужа, — инакше понимати сѣ вѣдносини значило то-само, що выступати противъ Бога и релігіѣ. А я була ексцентрично релігійна, и хто знав, если не ухопила бымъ ся була позитивной и реалистичной литературы, чи коли не скѣнчила бымъ була на релігіѣпѣмъ фанатизмъ“.

„Першою книжкою позитивного напрямѣ була „Исторія цивилизаціѣ въ Англії“ Г. Т. Бокля. Сю книжку застала я разъ у одного священника, котрый єѣ менѣ позичивъ. Она-то зробила на мене велике вражѣнє. Опѣсля прочитала я Біхнера, Ренана, Гекля, та дещо зъ Дарвіна. Крѣмъ того знакомила ся я зъ нѣмецкою литературою та зъ иными европейскими класиками, переведеными на нѣмецкѣй языкъ, котрѣй мой братя, будучи учениками нѣмецкой гімназіѣ въ Чернівцяхъ, до дому привозили. А коли одинъ зъ тыхъ братѣвъ пѣшовъ на руску гімназію у Львовѣ, та й познакомивъ ся тамъ зъ Франкомъ и другими, то ставъ вѣнъ привозити до дому переважно російскѣй творы Чернишевского, Бѣлинского, Добролюбова, Писарева и и.; крѣмъ того привозивъ вѣнъ такожъ писаня Драгоманова, Лимановского, Маркса й Лясаля. Про деякихъ російскихъ авторѣвъ знала я вже передше: братъ мѣй, старшій вѣдъ обохъ згаданныхъ, щѣ бувъ такожъ ученикомъ Черновецкой гімназіѣ, привозивъ менѣ книжки зъ тамошной „Руской Бесѣды“, — творы Державина, Жуковского, Тургенева и Гоголя. Сѣ авторы припали були менѣ дуже до серця, и пѣзнѣйше, коли я вѣдала ся, першимъ дарункомъ мого мужа були творы Турге-

нева и Гоголя.¹⁾ Коли опбселя оба молодшіи мои брата стали учитись на університетъ Вѣденьскѣмъ, то присылали они менѣ книжки зъ бібліотеки академичного товариства „Сѣчь“.

„Се ненастанне читане книжокъ впроваджало мене въ рѣжніи фазы духового розвою, — приносило деколи втѣхи, але бѣльше непокою и болю. Знаю, що я дуже терпѣла тогдѣ, коли зачала знакоми ти ся зѣ школою позитивистѣвъ. Творы сеи школы почали руйнувати не лишъ мои релігійніи выображеня, але такожь и погляды на жите и на той суспѣльній ладъ, якій мене окружавъ. Се не переходило у мене мирно, — я вѣдчувала, що трачу пѣдъ собою ґрунтъ, и сильна душевна борба до найвысшого ступня роздражняла мои нервы. Середъ того розпучного хаосу блиснувъ промѣнь свѣтла, котрый мене навѣвъ на стежку, по котрѣй, здае ся, буду вже ити до кѣнца моего жита“.

„Я бачила ясно, що чоловікъ не бувъ тымъ въ початкахъ свого истнованя, чимъ є теперъ, що все залежить вѣдъ условій жита; — признала я, що и теперѣшній суспѣльній ладъ не є чимсь непохитнымъ, — що въ нѣмъ за-едно dokonують ся змѣны, а релігія, що стоить на сторожи того ладу, се лишъ выображеня, выробленіи въ мѣру образованя людскости“.

„Теперъ уже нѣчо не затемнювало моихъ поглядѣвъ на становиско жѣнки до суспѣльности; — на той тематъ зачали яснѣйше формуловати ся мои думки, въ чѣмъ немало помагало менѣ практичне жите. Мѣй мужъ перенѣсь ся зъ села до мѣста. Звужений въ мѣстѣ обѣмъ жѣночого газдѣвства звертавъ мою увагу на непродуктив-

¹⁾ Наталя одружилась р. 1871. зъ Теофілемъ Кобриньскимъ, що бувъ спѣвакомъ и музыкальнимъ композиторомъ.

нѣсть жѣночої працѣ та страты часу на дробницѣ. То-жь стала я придумувати о реформѣ жѣночого газдѣства, а навѣть запроваджувала у себе деякѣ маленькѣ змѣны. Але-жь моихъ думокъ не зъявляла я другимъ людямъ, — мои книжки порѣжнили мене зъ ними; — я спостерегла, що зачинаю бути для нихъ смѣшною. Я вмовкала и поволи привела до того, що жила майже двоякими думками, — иншими жила я зъ людьми, а иншѣ маѣла я для себе и свого чоловѣка, — терпеливого слухача моихъ фантазій, и сердечного потѣшителя по сумныхъ досвѣдахъ, якихъ я зазнала въ зносилахъ зъ людьми“.

„Все-жь те розъєднане зъ окружающимъ свѣтомъ мучило мене сильно, — оно стало у мене проявляти ся вже тогдѣ, коли я зачала знакоми ти ся зъ напрямми позитивной литературы, що постепенно взмагало ся. Въ моихъ книжкахъ бачила я живѣ пруды, а въ житю стагнацію. Тому-то процесъ нашихъ молодыхъ соціалистѣвъ сильно мене потрясъ, — я майже не могла вѣрити, що й у насъ такѣ pytania порушають ся, — що й у насъ суть люде, нерадѣ зъ окружающихъ обставинъ. Однакъ сѣ мои чувства для нихъ змѣнили ся, коли ихъ думки зачали входить въ практику. Ихъ тактика, вышукувати и кидати людямъ просто въ очи пекучѣ факта, зле на мене впливала. Зъ книжокъ, котрѣ я читала, выплывала все на першѣй плянѣ толеранція, а се якъ-разъ бризгало нетерпимостию вѣдъ молодыхъ реформаторѣвъ. Найбѣльше разило мене апліковане декуды тои засады до родинныхъ вѣдносинъ.¹⁾ Сыны дивили ся на батькѣвъ, яко експльоататорѣвъ

¹⁾ Въ листѣ своѣмъ зъ д. 14. падолиста р. 1892. пише Натали Кобриньска ось-що до автора сей исторіѣ литературы: „Цѣкави може будуть для Васъ мои вѣдносины до радикалѣвъ. Зъ моихъ розвѣдокъ, а особливо зъ мого реферату на загальномъ жѣночѣмъ вѣчу у Львовѣ (зъ 11. цѣтня, р. 1892.) можъ зауважати, що годжу ся зъ ними, що форма ин-

народу, а зъ другого боку вимагали великого накладу на своє образованє. Наше жбноцтво уважало ся одною здегенерованою, темнѣйшою вѣдъ мужицтва масою, але коли зъ одной стороны такъ остро критиковало ся, зъ другої забираю тому жбноцтву всѣ матеріяльні средства на користь другого пола“.

„По-за-якъ я все навикла була замыкати свои думки и чувства, если якій виѣшний причины ихъ ранили, то зачала я вѣдмежувати ся вѣдъ того руху, а стоячи яко жбнка на ґрунтѣ бѣльше родиннѣмъ, стала я ще живѣйше розглядати вѣдносини родиннѣ, а особливо вѣдносини жбнки до загально-культурныхъ стремлѣнь. Мѣй чоловѣкъ, все щирый повѣрникъ моихъ думокъ, въ тѣй цѣли выставъ ся для мене о книжку „Про неволю жбнокъ“ Штуарта Милля въ нѣмецкѣмъ перекладѣ. Нѣчо менѣ бѣльшон не могло зроби ти прислуги, — мои декуды темнѣ думки обьяснялись одною зъ першихъ науковыхъ повагъ, и те надавало менѣ певности и силы. Коли-жъ якось заразъ потѣмъ дѣсталась менѣ въ руки книжка Оржешковой „*Kilka słów o kobietach*“, то та високо теперь много цѣнена писателька яко повѣстярка выдала ся менѣ, на-супротивъ Штуарта Милля, слабою и неконсеквентною. Штуартъ Милль запанувавъ надъ усѣма моими думками и я загадала, а навѣть зачала разомъ зъ чоловѣкомъ переводити се єго дѣло на руске. Слѣдячи за прудами

дивидуальна уступає и мусить уступити формѣ коллективнѣй, — але въ инчихъ рѣчахъ сильно зъ ними рѣжною ся. Найлѣвшимъ доказомъ „вѣльна любовь“. Радикалы ставляють єъ яко майже одинокую цѣль еманципацій жбноцчи, наколи я нѣколи того пытаня не подношу, а перше хотѣла бымъ выбороти економичну незалежнѣсть жбнки вѣдъ мужины; и пѣсля мене говорити теперь жбноцѣ про вѣльну любовь, значить єще бѣльше єъ понизити и зроби ти играшкою мужины; — то-жъ коли моя еманципація подносить жбнки науки и працѣ, ихъ — передъ усѣмъ кокеты и упавшѣй индивіду“.

загально-культурними, за інтересами спільними всімъ людямъ безъ рѣзницѣ и класъ и пола, я спустила зъ ока народнѣсть, — наша національна борба видѣла ся менѣ безпѣдною, непотрѣбною, стратою часу. Майже немовѣрно, що на дѣйствіи, національні інтереси навѣвъ мене Иванъ Франко, якъ-разъ чоловѣкъ, котрий причинивъ ся найбільше до побореня у насъ вузкого націоналізму. Въ его Бориславськихъ и другихъ дробныхъ оповѣданяхъ выступає не лише робочій людъ, але й народнѣсть, яко вѣдрубна етнографична група. Тутъ доперва стало мене застановляти, для чого Драгоманѣвъ, чоловѣкъ европейскої учености, хочъ знає дуже добре російскій языкъ, пише по-українськи. Я стала пѣзнавати, що лишъ на національнихъ пѣдставахъ може пѣднести ся маса до загальної культури и цивилізаціѣ“.

„Хочъ якъ я замыкала ся въ собѣ, все-таки не була я безъ впливу на молодше поколѣнє у своѣй родинѣ. Найближше мене стояла Софія Окуневска, котра опѣсля училась медицины въ Цюриху. Она була вихована въ домѣ моїхъ родичѣвъ, а коли я вийшла за-мужь, стала она жити у мене. Вѣдтакъ переймилась она наскрѣзь моїми думками“.

„Ажъ ось наступивъ найстрашнѣйшій ударъ въ моѣмъ житю. Моїй мужь умеръ,¹⁾ а я вернула ся пѣдъ батькѣвску стрѣху. Моїй батько, бувши посломъ до Рады державної, вѣздивъ тогдѣ зъ цѣлою родиною до Вѣднїя, то й мене возивъ зъ собою. Я була въ крайнѣй розпуцѣ. Крѣмъ пекучого болю я нѣчого бѣльше не вѣдчувала, и крѣмъ мого нещастя нѣчого бѣльше мене не обходило. Се трохи непокоїло мою родину; вѣдтакъ братя и свояки старались наводити мене на литературнїй питаня“.

¹⁾ Теофіль Кобринскій умеръ въ Снятынѣ 14. марта р. 1882.

котрї мене все такъ живо займали, але се удавало ся имъ лише зъ трудомъ“.

„Тогдѣ пробувавъ у Вѣдни Остапъ Терлецькій. Я вже давнїйше чула дещо про него, по-за-якъ вѣнъ бувъ вмотаний въ процесъ соціялистичный. Вѣдтакъ въ Вѣдни заговорила я до него про загальнї справи. Я запримѣтила, що Терлецькій не уважає мене за якусь ексцентричну особу, а противно за таку, щѣ въ загальныхъ питанняхъ має реальнї погляды. Се було причиною, що я зъ нимъ говорила зовѣмъ щиро, не скриваючи своїхъ думокъ про питання соціяльнї. Середъ одної такої розмовы Терлецькій запытавъ ся, чи я коли не пробовала дещо писати. Вѣдтакъ ставъ мене намовляти, щѣбъ я конечно взяла ся до писаня. — „Але про щѣ и якъ писати?“ запыталась я здивована. — Про те, щѣ говорите, и такъ, якъ говорите,“ вѣдповѣвъ Терлецькій лаконично. Я пѣдозрѣвала моихъ братѣвъ, що то они ужили поваги Терлецького, щѣбы чимъ-будь заняти мѣй умъ, — але коли вѣнъ не вѣдступавъ вѣдъ свого, я забрала ся до работы. Представила-мъ собѣ стару жѣнку въ єи вѣдносинахъ до окружаючихъ обставинъ въ такїй способъ, якъ бы я про се розповѣла Терлецькому. Такимъ чиномъ вийшла моя Шуминьска и заразомъ форма оповѣданя“.

„Терлецькому Шуминьска дуже подобалась, и вѣнъ заповѣвъ въ „Сѣчи“, що буде читати се оповѣдане пѣдъ псевдонимомъ Анны Струтиньскої. Я все ходила зъ братьми на вѣдчиты въ „Сѣчи“, то-жъ и теперъ пѣшла я тамъ, щѣбъ не звернути на себе уваги. Интересъ, якїй се оповѣдане розбудило у слухачѣвъ, зъявивъ менѣ, що я дѣйстно можу писати. Въ кѣлька мѣсяцѣвъ потѣмъ Терлецькій читавъ въ „Сѣчи“ мое оповѣдане „За для кусника хлѣба“, — се такожъ подобало ся, а навѣть розбирало

ся критично вѣдчитомъ одного зъ Сѣчовикѣвъ. Вѣдъ того часу я вела зъ Сѣчовиками горячій розговоры на тематъ пытаня жѣночого, котрого найбѣльшимъ прихильникомъ бувъ Василь Полянскій. Коли вѣ 1883. р. було вѣче академикѣвъ зъ Коломыи, Сѣчовики постановили порушити тамъ и пытане жѣноचे, и помимо протесту Львѣвскихъ академикѣвъ Полянскій вѣдчитавъ рефератъ про ту справу“.

„На тѣмъ вѣчу я першій разъ побачила Ивана Франка. Але вже передъ тымъ я помѣнялась була зъ нимъ листами по поводу моихъ оповѣданъ. Вѣнъ читавъ сѣ оповѣданя и оцѣнка его давала менѣ якъ-найкрасшій надѣвъ на мои литературнѣй подвиги. Франко бувъ тогдѣ при редакціи „Зорѣ“, и вѣ сѣй часописи помѣстивъ заразъ оповѣдане „За-для куеника хлѣба“. Вѣ тѣмъ часѣ пѣзнала-мъ такожъ Михайла Павлика, котрого вельми цѣнила-мъ за его „Ребенщукѣву Тетяну.“

„Того, щѣ я сама осягнула, бажала-мъ и моимъ посестрамъ. Черезъ литературу дѣйшла я до зрозумѣня положеня жѣнки вѣ суспѣльности, — то-жъ хотѣла-мъ и другихъ повести на ту дорогу. Вѣ тѣй цѣли почала я вѣ 1884. р. завязувати жѣноче товариство вѣ Станиславѣвъ. Зъ мужчинъ интересувавъ ся нимъ найбѣльше Франко, — вѣ перепровадженю однакъ цѣлого плану бувъ менѣ найбѣльше помѣчнымъ Василь Полянскій, потому Т. Окуневскій. Зъ Полянскимъ я уклала статутъ и обдумувала подробицѣ. Се мавъ бути рѣдъ жѣночѣи читальнѣ, полученѣи зъ видавництвомъ литературнымъ“.

„Але якъ кожда рѣчь, такъ и товариство попало вѣ пѣдозрѣня. Стара клѣрикальна партія пѣдняла крикъ про атеистичнѣй и соціялистичнѣй идеѣ, — народовцѣ бо-яли ся вытвореня новои партіи вѣ полученю зъ радика-

лами, — жбѣки розъѣдали ся мѣжъ собою... Не було що робити, — я уступилась, и зъ Оленою Пчёлкою выдала р. 1887. на свою руку „Жбѣночій Альманахъ“.

„Того самого року, коли вийшовъ альманахъ, поѣхала я зъ Софією Окуневскою на цѣлый одинъ куреъ до Цюриху. Тамъ доперва мала-мь спосбѣнбѣсть приглянути ся зъ-близька жбѣнкамъ, реализуячимъ мои думки на фактичнбѣй дорозѣ жбѣночои самостбѣности. Пробуване въ Цюриху становить у мене певного рода матеріалъ, котрый при данбѣй нагодѣ дасть ся зъужитковати. Живучи въ тбѣмъ мѣстѣ, ходила-мь на выклады професора Плятера про економію политичну. Вбѣнъ выкладавъ про комуністичнбѣй идеѣ, — дѣлъ наиббѣльше надаючбѣй ся, а властиво наиббѣльше даючбѣй матеріалу для тыхъ, щбѣ пытанемъ жбѣночимъ займають ся. Будучи въ Цюриху умысене ѣздѣла-мь до Женевы, щбѣбы лично пбѣзнати Драгоманова. якъ такожь въ самбѣмъ Цюриху пбѣзнала-мь (соціольога-Поляка) Болеслава Лімановского, котрого все цѣнила-мь за его письма“.

Автобіографію Наталѣ Кобриньскои можна вважати щирою сповѣдію про єи просвѣтнбѣй змаганя и про вбѣдно-сини єи до радикальної партіѣ въ Галичинѣ. Тбѣлько-жь неяснымъ являє ся єи поглядъ на націоналізмъ, щбѣ єго она бажала-бъ зъєдинити зъ радикалізмомъ. Хоча бо она сказала, щбѣ на дѣйстнбѣй національнбѣй интересы навѣвъ єѣ Иванъ Франко своїми Бориславекими й другими дрбѣбными своїми оповѣданями, то не можна дбѣзнатись, щбѣ она розумѣе пбѣдѣ такою злукою націоналізму зъ радикалізмомъ. Правда, щбѣ она є сєєи думки, мабуть-то лишъ на національнбѣйхъ пбѣдставахъ може пбѣднести ся маса (люду) до загальнои культуры й цивилизаціѣ, але намъ здає ся, щбѣ Кобриньска добачає суть національнбѣйности тбѣлько въ мовѣ руско-українськбѣй, по-за-якъ она вказує на Драгоманова,

що, хоча знає дуже добре російській языкъ, пише по-українськи. Та отъ, самъ Драгомановъ ясенѣше высказавъ значѣнє національности для розвою української породи; — вѣнъ бо пише, що „въ насъ справа соціалізму мусить ити поручъ зъ справою выратування своєї породи, — зъ новымъ нарождѣннямъ національнимъ“.¹⁾

Наталя Кобриньска, бажаючи дати товчокъ до еманципаціѣ жѣноцтва въ Галичинѣ, засновала р. 1884. „товариство рускихъ женщинъ“ у Станиславовѣ. На першомъ загальномъ зборѣ сего товариства въ промовѣ до жѣнокъ сказала она мѣжъ иншимъ ось-що: „Наше сегодѣшнє збране, то ще одинъ доказъ на то, що нашъ часъ — то часъ загального порушеня умѣвъ. Могучій силы, що дрѣмали столѣтя, теперъ прокидають ся, а нові течіѣ прошибають свѣтъ духа и матеріѣ. Чи лишъ одно жѣноцтво мало-бъ остати ся недѣткнене и недорухене?.... Мы (се-бѣ-то рускіѣ женщины въ Галичинѣ) до теперъ такъ мало дали ознакъ житя. Чи-жъ бы лишъ мы одні хотѣли оперти ся загальному ходови духа? То дѣйствию значило бы плисти противъ воды.... Мы не можемо жити правдивымъ товарискимъ житємъ, бо не маємо до того елементарныхъ условій, не маємо, що такъ скажу, духового принципу, якогось загального интересу, одной спѣльной думки, котра тѣлько одна лучити може людей зъ людьми безъ рѣжниці въку и пола. Товариство рускихъ женщинъ хотѣло бы хочъ по-части запобѣгти тымъ недостаткамъ. Зваживши, що товарискіѣ вѣдносини виробляють ся въ великѣй, рухливѣй машинѣ житя приватного и публичного, товариство наше бажало бы въ наше мертве товариске житє влити нову душу, т. е. надати якусь вышну цѣль.

¹⁾ „Громада“. № 4. Женева, 1879; стор. 213.

А се въ такій способъ, щобъ, забавляючись, прислугувати ся разомъ нашому народному и загальному добру, що при бѣдности краю може приносити єму великій пожитокъ. Пропоную затымъ вечерки, театральнѣ представленя и концерты на користь нашої литературы. Коли литература въ загаль єсть идеальна исторія цѣлои європейности, то беллетристику смѣло можна назвати исторією женщины ... Насъ выключено вѣдъ политики, и мы, жѣнки, лишъ черезъ литературу беллетристичну выразити можемо свои думки и бажаня, — она лишъ займає ся нами и заступає нашѣ индивидуальнѣ до загалу вѣдноснои. Нѣщо фалшивѣйшого, якъ тую нашу заступницю уважати за рѣчь пусту або за просту розрывку. — Наше товариство, положивши собѣ задачу, ширити освѣту черезъ литературу, положило тымъ самымъ задачу: поставити литературу беллетристичну на тѣмъ становиску, на якѣмъ она повинна завсѣгды стояти, щобы бути не лишъ розрывкою, але поважною наукою и обьясненемъ житя європейного. Щобы достигнути тои цѣли, мусимо передовеѣмъ постаратись о яке добре издавництво, и повѣрити єго людямъ зъ добрымъ литературнымъ образованемъ, котрѣ бы зъ умѣтнымъ доборомъ подавали намъ рѣчи правдивои вартости“....¹⁾

Кобриньска, засновавши перше жѣноче товариство, бажала „отряети жѣноцтво вѣдъ впливу уже пережитыхъ напрямкѣвъ, и завести єго на живый, реальный шляхъ“.²⁾ Вже-жъ каже она й въ автобіографіи, що „того, щѣ она сама осягнула, бажала и своимъ посестрамъ“. Дѣйшовши черезъ литературу до зрозумѣня положеня жѣнки въ су-

¹⁾ „Дѣло“. 1884; число 148., въ статьи: „Вѣдчить Каталь Кобриньской, выголошений на першѣмъ загальнѣмъ зборѣ товариства рускихъ женщинъ въ Станиславовѣ, 8. грудня, 1884. р.“.

²⁾ „Першій Вінок“. Львѣв, 1887; стор. 461.

спільности, хотѣла она и другихъ повести на ту дорогу. Але-жь ви товаришки не зъявляли охоты, пбйти на „новый шляхъ“. Опроче, по словамъ Кобриньскои, стара клерикальна партія пбдняла крикъ про атеистичнй и соціалстичнй идеѣ, — народовцѣ бояли ея вытвореня новои партіѣ въ полученю зъ радикалами, — жбнки розъєднали ея мѣжь собою ... Не було щб робити, — она уступилась....¹⁾ Выступила-жь Кобриньска зъ нового товариства тогдѣ, коли ви посестры епископови Юліянови Целешови 9. сѣчня 1888. р. въ день єго инсталациѣ въ Станиславовѣ пбднесли въ дарѣ чашу до Службы Божои.

Мѣжь-тымъ выдала Кобриньска зъ Оленою Пчблкою жбночій альманахъ „Першій Вѣнокъ“ (Львбвъ, 1887). Въ отъ-сѣмъ альманаху крбмъ творбвъ Кобриньскои и Пчблки надруковано ще писаня Уляны Кравченкбвнои, Ганны Барвѣнка, Ольги Левицкои, Климентіѣ Поповичбвнои, Олесѣ Бажаньскои, Дифировои Чайки, Михалины Ромкевичбвнои, Лесѣ Украинки, Катерины Довбенчуковои, Ольги Франковои и и.

Наталя Кобриньска надрукувала тутъ отъ-сї свои творы: 1. Про рухъ жбночій въ новѣйшихъ часахъ (стор. 5—23); — 2. Руске жбноцтво въ Галичинѣ въ нашихъ часахъ (68—102); — 3. Панѣ Шуминьска. Образокъ зъ житя (177—195); — 4. Панѣ Судія. Образокъ зъ житя (376—395); — 5. Замужна жбнка середнои веретвы (406—416); — 6. Про первѣстну цѣль товариства руськихъ жбнокъ въ Станиславовѣ (457—463). Въ переднѣмъ словѣ пише Кобриньска мѣжь иншимъ ось-що про свою збрку: „Наша книжка, се першій у насъ голосъ, пбднесеный въ справѣ жбночого питаня. Важне се питане давно занимае умы самыхъ передовыхъ людей въ най-

¹⁾ „Исторія литературы русской“, III, 2: стор. 1273—1274.

большъ освѣченныхъ краяхъ Европы. У насъ оно лишь глухимъ вѣдбывало ся вѣдгомономъ, та часто не такъ понятимъ, якъ зъ жерель выходивъ. Голосно въ тѣй сиравѣ нѣхто не вѣдзывавъ ся, и здавало ся, що нѣхто о нѣй и не думае. Але то лишь такъ здавало ся. Були такі, що думали, та зъ тымъ не виявляли ся. Таке пекуче пытане не могло не застановити цѣкавѣйшихъ зъ-помѣжь самыхъ жѣнокъ; — почали они оглядати ся и пытати самыхъ себе, скѣлько є въ тѣмъ правды, — почали розбирати обставины власного житя. Що така думка мѣжь нами жила, доказомъ наше выдавництво и подані въ нѣмъ працѣ жѣнокъ, котрѣ помимо всякихъ противностей не вѣдступали вѣдъ сибвробѣтництва“....¹⁾

Еманципація жѣнокъ була отже вѣдъ р. 1884. стѣйною идеєю Кобриньскои. Коли вѣдтакъ въ 1890. р. Чешки й Нѣмки подали петицію до рады державной о вступѣ жѣнкамъ до университетѣвъ, то за иниціативою Кобриньскои Русинки подали й вѣдъ себе таку-саму петицію. А коли за-для розвязаня рады державной треба було поновити тѣ петиціѣ, то стало ся се 1. вересня р. 1891. на вѣчу Русинокъ у Стрию, де крѣмъ вступу до университету домагались они такожъ заснованя хочъ однои жѣночои гѣмназіѣ. Сю петицію предложено палатѣ петиційною комисією 8. сѣчня р. 1892. Реферувавъ єѣ посоль Кавницъ разомъ зъ ческою петицією, а вѣдтакъ палата приняла ту петицію и передала єѣ правительству.

Трохи перегода, 10. квѣтня р. 1892. выступила Кобриньска на польскѣмъ жѣночѣмъ вѣчу вѣ Львовѣ зъ рефератомъ рускимъ, въ котрѣмъ она вказала на напрямъ жѣночого руху въ-загалѣ и на жѣночій рухъ въ Галичинѣ зъ-окрема. Прелегентка заявила, що „жѣноче пы-

¹⁾ „Перший Вінок“; стор. 2—3.

тане виплынуло зъ чисто економичныхъ умовъ, въ на-елѣдокъ сильно розвиненои продукціѣ, упадку дробнои господарки и дробного промыслу, або економичного инди-видуализму“....¹⁾

Наталя Кобриньска належить до исторіѣ рускои ли-тературы не такъ за-для тыхъ своихъ змаганъ до еман-ципаціѣ жбноцтва, якъ радше зъ-за своихъ повѣстей, въ котрыхъ она хоче подавати реальный картины зъ житя, дивлячись на суспѣльный побуть крѣзь призму науки су-часного позитивизму. Ось и переглядъ повѣстей, щѣ ихъ написала Кобриньска :

1. За-для кусника хлѣба. Оповѣданє („Зоря“. 1884; стор. 161—165; 173—174; 181—185).

2. Якъ стара Янова ѣхала желѣзницею зъ Коломыѣ до Бурштина. („Зоря“. 1886; стор. 197—200).

3. Панѣ Шуминьска. Образокъ зъ житя. („Першій Вѣнокъ“. Жѣночій альманахъ. Львѣвъ, 1887; стор. 177—195).

4. Панѣ судія. Образокъ зъ житя. (ibid., стор. 376—395).

5. Выборецъ. Оповѣданє. („Зоря“. 1891; стор. 123—127; 143—149).

6. Ядзя и Катруся. Оповѣданє. („Зоря“. 1893; стор. 1—4; 21—26; 41—48; 61—63; 105—107).

Хоча Кобриньска намагала ся ветупити на новий, реальный шляхъ, то въ починахъ своєї литературнои дѣяльности не збереглась она впливу давнои школы романтично-сентиментальной. И такъ у першѣй своѣй повѣсти „За-для кусника хлѣба“ зъобразила она попѣвну Галю, щѣ по смерти свого батька жила зъ родиною въ тяжкихъ злидняхъ. Авторка пише, що на бѣднѣй родинѣ

¹⁾ „Народ“. 1892; стор. 164.

Галѣ завсѣгды сповняло ся того релігійне переконанє, що Бохъ добрыхъ людей досвѣдчає.¹⁾ Въ бѣдности була для неи чи-малою вѣдрадою краса еи и вѣдтакъ гордувала она Антономъ, молодымъ учителемъ сѣльскимъ, що бувъ сыномъ хлѣбороба и старавъ ся о еи руку. Галя сподобала собѣ Романа, сына деканового; — коли-ж вѣнъ оженивъ ся зъ дочкою шкѣльного инспектора, то бажала одружити ся зъ семинаристомъ Стефаномъ, котрый заявлявъ їй свою любовь. Але сей женихъ потребувавъ кѣлька сотокъ, и вѣдтакъ покинувъ Галю, коли еи бѣдна мати не могла роздобути тыхъ грошей. Галя дѣзнала ся, що годѣ їй „здобути любовь правдиву, щобъ осягнути красной долѣ“. Въ одчаю душѣ рѣшила ся она выйти замужъ за того сѣльского учителя, котрого не любила, — рѣшила ся бути его жбнкою за-для кусника хлѣба.

Въ отъ-сѣмъ оповѣданію характеристика Галѣ не може вважати ся вдоволяющею. Вже-ж не може намъ подобати ся вдача дѣвчини, у котрой „кокетство було тяжкимъ трудомъ, тяжкою боротьбою о именованє“.²⁾ Она гордує добрягою Антономъ за-для того, що вѣнъ їй не рѣвня, а мѣжь-тымъ жалує она, що мати не перебрала еѣ за просту дѣвчинку, що не посылала еѣ въ поле й на танець.³⁾ Опроче романтична сентиментальность проявляє ся не тѣлько въ характеристицѣ Галѣ, але й у фразеологій сего оповѣданя. Такъ н. пр. читаємо, що „дубовый хрестъ зъ широко отвертыми раменами немѣвъ пѣдносивъ руки до неба и просивъ супокѣй для всѣхъ, що коло него лежали“.⁴⁾ Ба, Кобриньска пише, що „цѣла земля иѣбы въ набожнѣй роздумѣ приклякла, зложивши руки“.⁵⁾

1) „Зоря“, 1884; стор. 173. — 2) *ibid.*, стор. 183. — 3) *ibid.*, стор. 182. — 4) *ibid.*, стор. 162. — 5) *ibid.*, стор. 185.

Змъркувала мабуть сама авторка, що єи оповѣданє має прикмету романтично-сентиментальну, и про-те въ кѣнци свого твору натякнула она на пытанє житя реального, — на еманципацію жѣноцтва, сказавши мѣжь иншимъ ось-що: „Смѣють ся з тыхъ жѣнокъ, щѣ хотѣли бы зрѣвнати ся зъ мужчинами. Може бути, що то смѣшне и званю жѣнокъ не вѣдповѣдає, але бувають вѣлякѣ случай въ житю. Если бы мама Галѣ не така була бѣдна, и могла давати доньку до высшой школы, якже то житє єи инакше було бы поплыло! Она умна и не калѣка, — она сильна и способна до праць, могла-бъ остояти ся о власныхъ силахъ, а не жебрати и продавати ся. Могла вправдѣ хопити ся иглы, яко дозволеного жѣнкамъ зарѣбку, але чи той заробокъ охоронивъ бы єи самотѣйностъ? — и чи тогды не стояла бы о ласку рѣдины и знакомыхъ?“...¹⁾

Коли-жъ Кѣбриньска, пишучи оповѣданє „За-для кусника хлѣба“, не зѣрвала ще зъ давными традициями литературными, то въ образку зъ житя „Панѣ Шуминьска“ зъявила она справжнѣй думки радикальнѣй. Панѣ Шуминьска — се старосвѣтска попада, щѣ, супроти про-явѣ „духа часу“ у своихъ дѣтей и внукѣвъ, уважає ся дивовижею антикварскою. „Вѣсь єи дѣти, ба й внуки пѣшли иншими дорогами, нѣжъ она думала й бажала. Той „духъ часу“, немѣвъ той демонъ, псувавъ і нищивъ все, щѣ старѣй Шуминьскѣй було дороге“...²⁾

Авторка каже въ початку своєи повѣстки, щѣ панѣ Шуминьска зимою „замѣць пообѣдного сну взяла до рукъ панчѣшку и сѣла при вѣкнѣ“. Перебираючи дротами, пригадала она собѣ давнѣй часы, коли-то була ще шѣснай-

¹⁾ *ibid.*, стр. 162.

²⁾ „Першій Вѣнок“. Львѣ, 1887; стр. 188.

цятилѣтною дѣвчиною и вийшла за-мужъ за семинариста. Коли-жъ доховалась своихъ дѣточокъ, то „роздумувала о ихъ будучинѣ, о собѣ, о тѣмъ, якъ колись, окружена вѣнкомъ дѣтей и внукѣвъ, тѣшити ся буде ихъ щастемъ, привязанемъ и шанобою... Ба и тогдѣ, коли-бъ на вѣки замкнула очи, то тѣ дѣти, що дала Богу на услуги, вийдуть напротивъ матѣнки зѣ свѣчками, и заведуть еѣ передъ престоль Всевышнього“.¹⁾ Она хотѣла, щобы все єи сыны були попами, а доньки попадями, та щобы все добре и въ достаткахъ жили. Отъ, уже дѣти єи подресли гарненько. Хоча-жъ панѣ Шумивьска бажала, щобы старша єи дочка вѣддалась за такого семинариста, що бувъ бы сыномъ статочной попѣвскои родини, то она выбрала собѣ жениха, що бувъ сыномъ мужика, и що ажъ за два роки мавъ кѣнчити науку богословску. И засумувалась мати, погадавши собѣ, що на весѣлю дочки замѣць ксьондза-добродѣя и панѣ-добродѣйки сидѣти будуть тато въ кожусѣ и мама въ перемѣтцѣ, та що при благословеню дочка єи буде имъ цѣлувати руки. Та кобы той семинаристь заразъ мѣгъ женити ся, а то ажъ за два роки! Тому-то ѣ люде стали шептати помѣжь собою, що мати позволяє на такї „романсы“. Все-жъ таки мати була ще найщасливѣйша зъ тою дитиною: — два роки минули швидко, а она бачила свою донечку раду ѣ веселу при тѣмъ, кстрого любила. Того-ж року, коли дочка вѣддала ся, сынъ зробивъ матуру. Мати думала, що грошѣ, выданї на весѣле дочки, тымъ нагородять ся, що сынъ пѣде до семинарїѣ, и що выдатки зменшать ся. Ажъ тутъ наразъ новый клопѣтъ: сынъ заявивъ, що не думає бути попомъ, — що хоче бути професоромъ. Коли-жъ мати натякнула на єе, що нема красшого стану вѣдъ попѣвского,

¹⁾ *ibid.*, стор. 180.

то синь вѣдповѣвъ, що не має до него покликаня. „Такий вже духъ часу повѣявъ!“ говоривъ вѣнъ матери. „Я дуже поважаю той станъ, але бачу, що менѣ було бы въ нѣмъ за-тѣнено, и що тамъ моимъ думкамъ положено бы певну гранцію, а я потребую простору, свободы въ набуваню вѣдомостей, науки!“ — „Що се за такой духъ часу?“ подумала собѣ мати, — и (якъ каже авторка) щось неясне, величезне и могуче мелькало передъ вѣ очима, — щось, що уносило и порывало цѣлый еи спокѣй, передъ чимъ гинувъ старый порядокъ, — якийсь розкладъ вѣдчужувавъ вѣдъ себе тѣ частини, що недавно близько и дружно до себе прилягали.¹⁾

Та не тѣлько сынови Шуминьскои станъ попѣвскій не бувъ по-нутру: — такожъ Ользѣ, молодшѣй еи дочцѣ, не хотѣлось ити за-мужъ за семинариста, — она бажала вѣддатись за цивильного. А коли вѣдниця й стала попадею, то все була чогось невдоволена й не своя. Вѣдтакъ и молодшій синь Шуминьскои не хотѣвъ бути попомъ, — вѣнъ ставъ слухати правъ. А якъ трохи-перегода при-ѣздивъ зъ колеями на вакаціѣ до дому, то мати почувла якійсь дивнй розмовы про свободу, рѣвнѣсть, революцію французку, експльоатацію мужика и т. и. Найбѣльше-жъ вражали еѣ бесѣды молодикѣвъ про Бога, про правду его истнованя... Бѣдна мати подумала собѣ, що Богъ очевидно опустивъ тыхъ, котрѣ его зневажають та йдуть на безпутѣ, не освѣченѣй его ласкою.

Дроты чимъ-разъ скорше порушували ся, — робота панчохи вже доходила до кѣнца. Духъ часу стоявъ передъ Шуминьскою мѣвъ яке страховище, „стоявъ якъ на згарищи вѣѣхъ еи плянѣвъ и надѣй.“ Вѣнъ не минувъ нѣ одной еи дитини, ба, вѣнъ доторкнувъ ся и до внучки

¹⁾ *ibid.*, стр. 185.

єи. Отъ-ся дѣвчина заявила разъ бабуся, що хотѣла-бъ такъ учити ся, щобъ мати свѣй хлѣбъ, — що хотѣла-бъ бути вчителькою. Коли бабуся почула тѣ слова, то пошибло єѣ неначе громомъ. Она бачила, що розбратъ мѣжь нею а тымъ, котрымъ дала житє, стававъ ся що-разъ бѣльшій и що-разъ ширшій обнимавъ круги. Веѣ они вѣдъ неи вѣдломлювали ся и гуртували ся въ иншій, особній гурты...¹⁾

Сей „образокъ зъ житя“ оцѣнивъ въ 1887. р. професоръ Григорій Цеглинскій. Вѣнъ порѣвнавъ оповѣданє Олены Пчѣлки п. з. „Товаришки“ зъ повѣстїю Кобриньскои „Панѣ Шуминьска“, и запримѣтивъ, що Пчѣлка и Кобриньска — се два зовсѣмъ вѣдмѣннї таланты. „Олена Пчѣлка“, каже Цеглинскій, „се талантъ творчїй, епичный, Наталя Кобриньска — розбираючїй, критичный. Зъ сего виходить и вѣдмѣнный добѣръ предмету. Олена Пчѣлка выбирає Любку, щобъ змалювати поступъ.“²⁾ Наталя Кобриньска выбирає Шуминьску, щобъ критично розбѣрати бувальщину. Але Олена Пчѣлка обѣймає и бувальщину душею, такъ що мы побѣчъ одушевленя до поступу не перестаємъ любити и бувальщину, — у Наталѣ Кобриньскои „виходить тая бувальщина трохи не идиотичною“...³⁾ „Чимъ же заявивъ ся той страшный духъ часу въ родинѣ, що такъ тяженько завернувъ голову пани Шуминьскої? — Перше тымъ, що найстарша дочка заявила волю ити за того, котрого любить, а тымъ щасливимъ бувъ случайно хлопскїй сынъ — алюмнусь! Друге тымъ, що найстаршїй сынъ заявивъ рѣшучо, що не хоче бути попомъ, а бажає бѣльше простору, свободы

¹⁾ *ibid.*, стор. 194.

²⁾ Про оповѣданє Пчѣлки „Товаришки“ гляди „Исторїю литературы рускои“, III. 2; стор. 1104—1108.

³⁾ „Зоря“, 1887; стор. 288.

въ набуваню вѣдомостей, науки, тому йде на фильософію, Трете тымъ, що друга дочка не хоче йти за алюмна, а лишъ за цивильного. Четверте тымъ, що и другій сынъ заповѣвъ по матурѣ, що не хоче бути попомъ, а йде на права. Въ кѣнци и тымъ, що и внучка не хоче перебрати насѣня, а бажає учити ся и стати учителькою. — Якъ же поведись дѣти на тыхъ поступовыхъ дорогахъ“ ? О тѣмъ не довѣдуємось, — лишъ що найстаршій наскучавъ трохи на просторѣ та вернувъ на теологію, але зновъ заскучавши за просторомъ вернувъ на фильософію и скѣнчивъ на суплентурѣ. И о молодшѣмъ ще довѣдуємось, що, перебуваючи на вакаціяхъ, розговорювавъ було дома зъ товаришами о народѣ, рѣвности, свободѣ, революціи французкѣй, експльоатаціи мужика, сорокъ-осьмѣмъ роцѣ, въ кѣнци о Бозѣ та правдѣ его цетнованя и опѣки. И тѣлько всего додатного результату зъ поступовыхъ змаганъ молодого паньства Шуминьскихъ ! И не мала-жь надъ чимъ стара панѣ Шуминьска заломати рукъ ? Справдѣ, если Наталя Кобриньска мала на думцѣ, написати сатиру теперѣшнихъ мрѣйныхъ змаганъ буцѣмъ-поступовыхъ, того гоненя не знати за чимъ, того глупого нехтованя попѣвствомъ, а гоненя за просторомъ нѣбы науки и вѣдомостей, а котре кѣнчить ся лишъ патріотичною блягою о народѣ, рѣвности, свободѣ, революціи французкѣй, експльоатаціи мужика, сорокъ-осьмѣмъ роцѣ, и т. д., то тая сатира удала ся фѣ знаменито. Однакъ тои думки Наталя Кобриньска не мала. Писателька тая не выйшла ще зъ оманы т. зв. Sturm- und Drang-періоду, въ котрѣй представляє ся поступъ яко якусь невгомонну, ненереперту, все руйнуючу силу, котра, поки що поставити, мусить все зруйнувати передше“...¹⁾

¹⁾ ibid., стор. 307.

Сї критичнїй примѣтки Цеглиньскаго не вподобались Кобриньскѣй, и она написала „Вѣдповѣдь на критику Жѣночого Альманаха въ Зорѣ зъ р. 1887.“ (Чернѣвцѣ, 1888. Коштомъ и заходомъ К. Трильовскаго). Кобриньска пише у своѣй вѣдповѣди ось-що: „Если бы критикъ справдѣ бувъ такимъ горячимъ сторонникомъ напрямую, котрый представляе лишъ дѣйснїй обставины, дѣйсныхъ, непѣдкрашенихъ людей, то може и „Панѣ Шуминьска“ не выдала бы ся ему була такъ дуже комичною, понеже се безиретенсїональне оповѣдане опирае ся лишъ на правдивыхъ фактахъ розвою. одной у насъ веретвы, щѣ впрочѣмъ легко можемо дорести. Шуминьска, се жѣнка зъ той епоки, коли священство становило одиноку у насъ руску интеллигенцію. Для Русинки не було тогдѣ анѣ виднїйшого, анѣ выгѣднїйшого становиска вѣдъ сего. Починаючи ся новї змаганя жѣноцтва не доходили еще до нашей краины, и не змѣняли патрїархальныхъ звычайѣвъ. Тутъ найчастѣйше жѣнка выходила за-мужъ зъ волѣ родичѣвъ, годувала дѣти, бажала, щобы сыны лишили ся въ тѣмъ-самѣмъ станѣ, въ котрѣмъ бувъ ихъ батько, а доньокъ давала за-мужъ въ той способѣ, якъ и бѣ вѣддано. Любовь, котра перша въ исторїи жѣночого розвою упоминала ся о свою свободу, и въ патрїархальнѣмъ ладѣ нашихъ прадѣдѣвъ ломила часто ихъ волю и певала надѣвъ родичѣвъ. Тому-то и найстарша донька Шуминьской не иде за того, за котрого хоче бѣ вѣдати матери, а за того, за кимъ промовило сердце. Критикъ вытыкаючи, щѣ Шуминьска волѣла бы матери доньку за попѣвскимъ, якъ за селяньскимъ сыномъ, доводитъ лишъ, щѣ не знае поглядѣвъ нашихъ жѣнокъ того часу. Друга донька, се друга фаза розвою, се бажане освѣты и поступи, котрый еще не може собѣ пробити новой дороги, а котрого звычайнымъ объявомъ є незадоволене зъ окру-

жаючихъ обставинъ. Молоденькою виучкою хотѣла я значити еще слабоньке у насъ стремлѣне до самостѣйной працѣ. Личнѣсть найстаршого сына, котрый — пѣсля критика — гулявъ по просторѣ, выплывае зъ факту, що се першій бувъ у насъ ступень вырабляючої ся зъ стану поповекого свѣтскои интеллигенціѣ.. Молодшій сынъ, се обявъ сѣмдесятихъ рокѣвъ, названный критикомъ зъ высоты его поваги — буцѣмъ-то поступовымъ змаганемъ, гоненемъ не знати за чимъ, нѣбы за просторомъ науки и вѣдомостей, котрый кѣнчить ся лишъ патріотичною блягою о народѣ, рѣвности, свободѣ и т. и. Сѣ слова найлѣпше доказують, що авторъ, пишучи свою критику, не дуже числивъ ся зъ словами, бо прецѣнь гонене не знати за чимъ, а „гонене за просторомъ нѣбы науки и вѣдомостей“ — не все одно, а остаточнѣе се послѣдне гонене все-таки лѣпше, нѣжъ горде и самодовольне обставане при своѣмъ самороднѣмъ неучтвѣ. — О скѣлько говорене молодшого поколѣня о народѣ, любвѣ и рѣвности мае значѣне, — се лишая въ оповѣданю будучности; о скѣлько однакъ знаемо историю послѣднихъ лѣтъ, то приходить ся сказати, що говорене се не конче мусить бути блягою. И такъ бачимо, що тѣ погляды молодого поколѣня зъвѣльна, але постѣйно, помимо всякихъ супротивленъ и лайки, принимаютъ ся чимъ-разъ глубше, такъ, що неразъ и старшій, щобы зовеъмъ не стратити на повазѣ, мусять хоть по части признати едушнѣсть тымъ буцѣмъ-то поступовымъ идеямъ, на котрій въ 70-тыхъ рокахъ безвзглядно кидано анатему“.

„Зъ усего того можъ бачити, що я тримала ся сильно ґрунту и не запускалася въ жадну фантазію; если затымъ критикъ невдоволенный зъ поступовыхъ змаганъ молодыхъ Шумивьскихъ, най скорше обвиняе суспѣльнѣсть, а не авторку, котра старала ся фѣ лишъ вѣрно

представити. Чимъ властиво рожнить ся поступъ Любки вѣдъ темнов поступовости дѣтей и внукѣвъ панѣ Шуминьской, критикъ зовсѣмъ не виявляє. Менѣ зновъ здає ся, що абсолютно нѣчимъ, крѣмъ хиба тымъ, що старше поколѣне на Украинѣ въ хвили розбуженя ся середъ молодѣжи поступовыхъ думокъ, було бѣльше освѣчене, нѣжъ въ Галичинѣ, такъ, що поступъ не виконавъ тамъ мѣжъ старшимъ и молодшимъ поколѣнемъ такого рова, якъ у насъ. Сего найлѣпшимъ доказомъ єсть самъ критикъ, бо, если для него поступовѣйшій у насъ думки єуть заявленѣмъ революційныхъ стремлѣнь, то якъ-же може представляти ся кождый обѣявъ жѣнцѣ, замкненой въ чотырохъ стѣнахъ, вѣдбитѣй вѣдъ широкого руху загальныхъ змаганъ?!“...¹⁾

Хоча-жъ Кобриньска, вѣдповѣдаючи Цеглинському, корыстувалась вправно дїялектикою и зъявила подекуды проїно, то все-жъ не опрокинула она всѣхъ єго закидѣвъ. Бо й нѣгде правды дѣти, бувальщина, яку зъобразила Кобриньска въ особѣ Шуминьской, виходить трохи-не идіотичною, мѣжъ-тымъ коли въ патріархальнѣмъ побутѣ нашихъ старосвѣтскихъ попадь годѣ було добачити якогось идіотизму. Вѣдтакъ се ще не бувъ поступъ въ напрямѣ суспѣльно-радикальнѣмъ, що найстарша дочка Шуминьской заявила волю йти за того, котрого любила, — що найстаршій сынъ не хотѣвъ бути попомъ, а волѣвъ стати професоромъ. „Духъ часу“ проявивъ ся хиба тѣлько въ вѣльнодумныхъ розмовахъ молодшого сына Шуминьской. Не диво про-те, що Цеглинскій не мѣгъ довѣдати ся, якъ повелось дѣтямъ Шуминьской на тыхъ постано-

¹⁾ „Вѣдповідь на критику Жѣночого Альманаха в „Зорі“ з. р. 1887“. Чернівці, 1888; стор. 7—9. — Образокъ зъ жити п. з. „Панѣ Шуминьска“ въ польскѣмъ перекладѣ надруковано въ газетѣ „Dziennik poznajski“ зъ р. 1887.

выхъ дорогахъ. Опроче по нашій думцѣ Кобриньска за-подѣяла анахронизмъ, зъображаючи Шуминьску и еи дѣтей та внучку. Вже-жь сама Кобриньска каже, що Шуминьска — се жѣнка зъ тои епоки, коли священство становило одиноку у насъ руску интеллигенцію,¹⁾ — се значить, Шуминьска могла жити въ трицятыхъ або въ сороковыхъ рокахъ сего вѣку. Та отъ, тогдѣ не було ще й слѣду поступовыхъ змагань, котрѣ у насъ въ Галичинѣ стали проявлятись ажъ въ сѣмдесятыхъ рокахъ. Зъ того всего видно, що типъ такой попадѣ, яку авторка зъобразила въ Шуминьскѣй, въ сѣмдесятыхъ рокахъ бувъ уже архаичнымъ, бо въ тѣмъ часѣ не було вже такой попадѣ, котра бажала бы видѣти всѣхъ своихъ синѣвъ священниками — котра-бъ тѣлько въ подружю зъ семинаристомъ, и то зъ сыномъ священника, добачала щасливу долю своєї дочки.

Въ кѣнци годить ся спѣмнути, що „Панѣ Шуминьска“ вподобалась Михайлови Павликови, котрый ось-що про неѣ пише: „Въ сѣмъ оповѣданю Кобриньскои въ загалѣ повно гарныхъ образѣвъ; воно й оброблено добре; видно, що надъ нимъ довше працювала.“²⁾

Въ другѣй повѣстцѣ, надрукованѣй въ Жѣночѣмъ Альманаху, п. з. „Панѣ Судія“ хотѣла авторка зладити такожь образокъ зъ житя. Она каже, що малюючи сей образокъ, маѣла ось-яку провѣдну думку: „Заробокъ одного чоловѣка не выстарчае на цѣлу родину; — при

¹⁾ „Вѣдповѣдь...“, стор. 7.

²⁾ „Народ“, орган руско-українскої радикальної партії. Львів, 1890, въ статьи: „Перші ступні руско-українского живѣтства“, стор. 42—50. — Краковска газета „Nowa Reforma“ присвятила Жѣночѣму Альманаху довшу статью (р. 1887., ч. 31., и р. 1888., ч. 1). Тутъ приписуе ся Кобриньскѣй таке значѣне въ рускѣй суспѣльности, яке має Гофманова-Таньска въ суспѣльности польскѣй. — Изъ листѣвъ, писаныхъ Франкомъ,

якихъ-небудь надзвычайныхъ выдаткахъ, родинныхъ нещастяхъ, браку помочи зъ боку, такой н. пр. якъ посагъ жѣнки, бюджетъ домашній може не дописати¹⁾ Вѣдтакъ зъ унадку судѣ, щѣ ставъ хабарникомъ, выводить авторка ось-яку моральну науку: „Дайте намъ спосѣбъ до само-стѣйного удержаня, до рѣвного зъ вами зарѣбку, а мы не будемо деморализовати васъ и себе“²⁾ — Та отъ, така провѣдна думка була-бъ гарна, коли-бъ Кобриньска справдѣ була еѣ мала, якъ писала свою повѣстку. Отъ-еѣ слова высказала она ажъ рѣкъ опѣсля, коли Цеглиньскій написавъ коротку оцѣнку сего твору. Сей-то критикъ сказавъ про „Пана Судю“ ось-що: „По-разъ першій являєсь ту вѣ литературѣ нашѣй мораль, щѣ чоловікови „чесному“ годѣ прожити середъ теперѣшнихъ „культурныхъ потребъ“, — вѣнъ мусить стати „нечеснымъ“. Панъ судя, чоловікъ чесный и патріотъ, щѣ вѣ розгарѣ національної идеѣ стоить на самѣмъ передѣ, — заходить наразъ вѣ такі „культурні потреби“, щѣ ймаєсь хабара и то гроша сирѣтского, абы жѣнку выслати до купелѣвъ, а сына до школы. Причина тому: довги студентскі та

Драгомановомъ и Маслякомъ до Кобриньской можна дѣзнатись, щѣ отъ-сѣ письменники високо цѣнять еи оповѣданя „За-для кусника хлѣба“ и „Панѣ Шуминьска“. Франкови сподобалось найпаче оповѣдане „За-для кусника хлѣба“, и вѣнъ пише мѣжъ иншимъ ось-що: „Чи знаєте Вы, щѣ се Вы написали таку штуку, якої рѣвної вся наша галицка литература доси не видала“. Драгоманѣвъ ставить Кобриньску побѣчъ Франка, а Маслякови „Панѣ Шуминьска“ сподобалась такъ дуже, щѣ вѣнъ зладивъ польскій перекладъ сего оповѣданя за-для того, щѣбъ его надруковано вѣ фелетонѣ газеты „Dziennik poznański“.

1) „Вѣдповѣдь...“, стор. 12.

2) *ibid.* — Вѣ пасѣмъ-жѣ до автора сѣи „Исторіѣ литературы руской“ зъявляє Кобриньска ось-яку провѣдну думку: „Тяжко вѣ теперѣшнихъ обставинахъ суспѣльныхъ погодити обовязокъ горожанина, а батька родини, и безъ вини выстунающихъ акторѣвъ выходять зъ того деморализующій наслѣдкѣ“.

зъ першої судової практики, надто подружіє зъ бѣдною дѣвчиною. Причини такъ яснї, що и розвѣвають въ-скорѣ маленькї замѣты совѣсти пана судїѣ, и вѣнъ, обчислившись зъ нею, каже, що коли-бъ єму прийшло ся ще разъ жити, то живъ бы, якъ теперъ, и ставъ бы тымъ самымъ, чимъ теперъ єсть. Не знаємо, чому дивовати ся бѣльше, чи тѣй морали пана судїѣ, чи цинизмови тої морали“.¹⁾

Супроти сихъ закидѣвъ критика Кобриньска пише въ „Вѣдповѣди“ ось-такє: „Згубна мораль належить такожь до головнихъ закидѣвъ, якї звичайно роблять новѣйшому литературному напрямови єго противники. Все, що лишъ не йде пѣдъ ладъ давно уроблєнымъ понятямъ и виображенямъ даної суспѣльности, мусить бути зле и шкодливо впливати. Не диво, що и д. Г. Ц., щобы, здає ся, умотивовати свої закиды въ „зле понятѣмъ Золизмѣ“, вышукавъ щось подѣбного и въ Жѣночѣмъ Альманасѣ. Єсли бы судїя выславъ жѣнку до купелѣвъ а сына до школы за-для ихъ и своєї утѣхи, то дѣйстно мавъ бы ся чимъ критикъ обурювати, — але то лишъ зъ критики такъ виходить. Въ оповѣданю стає передъ нимъ смерть дорогої особи, стає и кличе дитина: „Ты менѣ давъ жите, дай менѣ и хлѣба!“ — „До суду зъ нимъ!“ кричить критикъ. — Добре! але тамъ єще противъ кодексу карного стати можуть судїѣ присяжнї, котрї бы могли бѣльше узгляднѣти поводы и моральнї мотивы поступку, нѣжь се було бы по думцѣ вѣками установленыхъ правъ“.²⁾

А вже-жь, по нашѣй думцѣ, у Кобриньскої ачей не було намѣру проявляти ту „мораль“, що чоловѣкови

¹⁾ „Зоря“, 1887; стор. 307.

²⁾ „Вѣдповѣдь на критику Жѣночого Альманаха“, стор. 9—10.

чесному годї прожити середь теперїшнихъ „культурныхъ потребъ“, — що вѣнь мусить стати нечеснымъ. Авторка хотѣла въ сѣмъ образку мабуть показати, що ентузіяеть до національныхъ святощій, до теоретичного патріотизму, не дивить ся на жите зъ практичного боку. Такій-то чоловікъ, за-для своихъ „фантастичныхъ мрѣй“, увѣйде конечно въ коллизіѣ зъ проявами справжнього жита, — мусить морально упасти. Коли-бъ судія въ молодому вѣку стоявъ на реальнѣмъ ґрунтѣ, то опѣсля не заподѣявъ бы кривды сиротамъ, дѣставши хабара вѣдъ жида за те, що ихъ ґрунтъ выставлено на лицитацію. Така була мабуть провѣдна думка Кобриньскои, коли зъображала пана судію. Коли-бъ же она въ сѣй повѣстцѣ хотѣла показати, що заробокъ одного чоловіка не выстарчае на цѣлу родину, то въ писаню своѣмъ була-бъ натякнула на те, що й жѣнкамъ треба подати спосѣбъ до самостѣйного удержаня. Але про конечнѣсть еманципаціѣ жѣноцтва въ сѣмъ образку зъ жита нема згадки.¹⁾

Хоча-жь Наталя Кобриньска, выдавши Жѣночій Альманахъ, зъявила ся авторкою двохъ повѣстокъ и чотырьохъ статей змѣсту суспѣльно-економичного, то еи ния може й не належало-бъ ще до исторіѣ рускои литературы, тому-що тѣ обѣ повѣстки не мають великои стѣйности, мѣжь-тымъ коли статья змѣсту суспѣльно-економичного не мають прикметъ красы литературнои.²⁾ Ажь

¹⁾ Лишь въ однѣмъ мѣсци сеи повѣстки читаемо про жѣнку судіѣ ось-що: „Щѣ зъ того, що вона вѣколи не закладала рукъ, що працювала и гарувала собою? Вона не могла вѣчого приробити, а лишь зменшати выдатки, котрѣ ишли на щоденнѣ потреби жита“... („Першій Вінок“, стор. 389).

²⁾ Мих. Павликъ каже, що въ „Першѣмъ Вѣнку“ сила Кобриньскои не въ отъ-сихъ оповѣданяхъ, а въ науковыхъ рѣчахъ про жѣноцтво“. („Нарѣд“, 1890; стор. 47).

оповѣдане „Ядзя и Катруся“, надае Кобриньскѣй праву, вступити въ пантеонъ словесный и зайняти тамъ мѣсце неподалеки вѣдъ Олены Пчѣлки, котра своимъ таланомъ все-таки выше стоить вѣдъ авторки ось-того оповѣданя.

Уже сама назва оповѣданя вказуе на те, що тутъ являють ся двѣ героинѣ: Ядзя, дочка небогатого паньства Солецкихъ на Покутю, и Катруся, дочка бѣдныхъ мужикѣвъ. Мати Катрусѣ, бѣдна вдова, була мамкою маленькои Ядзѣ, а трохи зъ-годомъ привели въ двѣръ ту сѣльску дѣвчинку, щобъ бавилась разомъ зъ паньскою дитиною. Катруся була о два роки старша вѣдъ Ядзѣ, и вѣд-такъ при забавѣ стала она верховодити своєю товаришкою. Ба, одного разу, скоилось таке лихо, що, коли Ядзя пѣрвала цѣтки на шиѣ Катрусѣ, ся мужицка дитина кинула паннунцю объ землю и стала еѣ обкладати кулаками зѣ вѣсѣхъ бокѣвъ. Вѣд-такъ панъ казавъ економови вкарати Катрусю. Бѣдна дѣвчина втекла до дому й бѣльшь не верталась до двора. Трохи-перегодя вмерла еи мати. Тогдѣ сирота тынялась по мужицкихъ хатахъ слугою, а по-заякъ нѣгде не могла загрѣти мѣсця, то въ селѣ стали еѣ называти непотрѣбовискомъ.

Мѣжь-тымъ Ядзя жила пѣдъ опѣкою мамы й гувернантки. Зъ-годомъ-перегодомъ зъ деликатной и хорошей дитины выросла высока, гнучка, зъ правильными рисами лица панна. Еи гарна стать була предметомъ загального подиву сусѣдньої шляхты й интеллигенціѣ недалекого мѣсточка, куды она ѣздила щѣ свята й недѣль до костела. Опѣсля молодой панъ Вацлавъ, сынъ сусѣднього паньства, часто бувавъ у Солецкихъ, и люде стали гуторити, що вѣнъ бажае одружитись зъ панною Ядзею. Та отъ, Вацлавъ оженивъ ся на Подѣлю зъ богатою панною Ся подѣя глубоко вразила дѣвчину, котра була чи-мало гордою за-для своєї красы. Але-жь незабаромъ панъ Со-

лецька вы́хала зъ дочкою до Львова на цѣлый часъ мясницъ, и про-те Ядзя стала задоволена й щаслива. Краса еи принадила багато адораторо́въ, однако нѣхто изъ нихъ не думавъ женити ся зъ гарною панною, у котрой не було грошей. Хоча-жь невеличкѣй масточокъ Солецкихъ львѣвскими выдатками дуже по́дорвавъ ся, то все-жь рѣшились они, вы́хати й другого року до Львова на мясницѣ. И сего разу кавалеры по́длабузювали ся гарнѣй Ядзи, однако нѣ одинъ не зъявивъ замѣру, оженити ся зъ нею. Не диво про-те, що личко Ядзѣ помарнѣло, — що зъ нудьги й туги гарна дѣвчина стала нездужати. Батьки стали непокоитись еи здоровьемъ, и просили лѣкаря зъ сусѣднього мѣсточка, щобъ давъ раду знемагающѣй ихъ дочцѣ. Се бувъ чоловѣкъ гарный й нежонатый, що, буваючи въ домѣ паньства Солецкихъ, влюбивъ ся въ ихъ дочку. Коли вѣнъ вѣдтакъ довѣдавъ ся вѣдъ сѣльскаго арендаря, що Солецкѣй позычае у него грошей, то гадавъ вѣнъ, що сей зъубожѣлый шляхтичъ не буде противный его жениханю зъ Ядзеею. Однако старѣ Солецкѣй вѣдвернули ся зъ презирствомъ вѣдъ сего жениха, що не бувъ шляхтичемъ. Вѣдтакъ Ядзя, дѣзнавши ся про тѣ замѣры лѣкаря, попала въ нервовый спазматичный плачь, зъ-за чого мати намагала еѣ втихомирити, кажучъ: „Охъ! не про таку партію для тебе думали мы!“ Опѣсля Ядзя ставала що-разъ бѣльше невдоволена своею долею: музика дразнила еѣ, читане мучило еѣ, — за те цѣлыми днями сидѣла въ покою своѣмъ, де робила всѣлякѣй робѣтки жѣночѣй, се-бѣ-то мистецкѣй гафты та вышиванѣ барвистыми шовками цвѣты.

Коли Ядзя переглядала разъ одну часопись, то заинтересувавъ еѣ вельми прое́ктъ львѣвскихъ дамъ-аристократокъ, котрѣ уложились, зааранжувати велику лѣотерію на користь бѣдныхъ. Ще-жь бѣльше зайняла еѣ

ось-та справа, коли одна изъ знакомыхъ пань запросила єѣ зъ матѣрю до участи въ добродѣйнѣмъ дѣлѣ. Ядзя пѣслала кѣлька дорогихъ оказѣвъ своєи роботы, и вѣдтакъ зъєднала собѣ прилюдне признанє въ часописяхъ. Опѣсля посылала она свои робѣтки на публичнїй продажѣ, коли ихъ аранжовано на добродѣйнїй цѣли. Въ добротѣ своего сердца она любила думати про тыхъ бѣдныхъ, котрымъ она приходила въ помѣчь своими робѣтками. Трохи зъ-го-домъ Ядзя подавала й лѣкарску помѣчь недужимъ селянамъ, хочъ она ихъ не любила, чувши вѣдъ матери тї докоры, що се людъ злый и здеморализованный.

Ажъ ось разъ въ зимѣ пѣшла Ядзя зъ матѣрю селомъ и побачила маленьке хлопя лишъ въ самѣй сорочинѣ, що сидѣло на приспѣ пѣдъ хатою зъ кусникомъ чорного хлѣба въ рукахъ. Ядзя зглянулася надъ марненькимъ дѣтвакомъ и озвалася до него: „Чому ты, дитинко, сидишь на дворѣ? — чому не йдешъ до хаты?“ Але дитина, побачивши паню и незрозумѣвши бєєѣды, схопила ся зъ мѣсця и зъ плачемъ побѣгла до хаты. Для Ядзѣ, що въ селѣ зъєднувала собѣ славу „доброи паннунцѣ“, було єє немило, що сей хлопчикъ такъ єѣ налякавъ ся. Она рѣшила ся увѣйти въ хату. На постели лежала молодда, недужа жѣнка, прикрыта грубою веретою. Двое дѣтей дерло ся мѣжь собою надъ якоюсь мищиною, а старшїй хлопчикъ, що бувъ на дворѣ, приникъ на лавѣ и дививъ ся въ вѣкно, неначе-бъ хотѣвъ видѣти, що роблять обѣ панѣ. Коли Ядзя станула въ дверохъ, дѣти скричали несвоими голосами й кинули ся на пѣчь. И довѣдала ся Ядзя вѣдъ сєи недужои жѣнки, що єѣ коле въ грудьохъ, — що нѣкому нѣ дѣтей погодувати, нѣ єѣ саму обѣйти.

Се була Катруся, що колїсь-то въ паньєскому дворѣ бавила ся зъ Ядзєю, але паннунця не пѣзнала своєи давной товаришки. Она обѣцяла прислати недужѣй лѣки та й

соломы, щобъ було чимъ затопити въ печи. Вѣдтакъ Ядзя, повернувши до матери, що стояла на улиці, розказала їй, що хорѣй жѣнцѣ мусить пѣслати трохи малинового соку й хочъ маленьку вязанку соломы, бо тее їй обѣцяла. Вѣдтакъ зажурила ся, чи се не буде немило батькови, котрый часомъ криво дививъ ся на фильантропійнї дѣла дочки.

Катруся була вже вдовою, — си чоловѣкъ, Максимъ Иванишинъ, бувъ умеръ торѣкъ. У своѣмъ житю не знала она доброи долѣ. Коли була ще дѣвчиною, то по смерти матери росла она мовъ дика хопта въ бурянѣ, що на неѣ не свѣтитъ ясне сонѣнько. Натынявши ся въ селѣ вѣдъ хаты до хаты, знайшла она захистъ у добрыхъ гадѣвъ. У нихъ служила Катруся кѣлька лѣтъ и выросла въ гарну дѣвку. Коли бувало въ недѣлю убрала ся и стояла на воротахъ, то всѣ парубки, що йшли улицею, зирали ся на неѣ. Тому-то парубокъ Максимъ Иванишинъ, що разомъ изъ нею служивъ, неразъ сердивъ ся, воркотячи собѣ: „Вона кобы лишъ на вулиці стояти та й до всѣхъ парубкѣвъ зубы шкирити!“ Саме-тогдѣ Катруся полюбила Ивана, вѣйтового сына, та отъ, трохи-перегода дѣзналась она, що той Иванъ засватавъ уже дѣвку въ першого богача въ селѣ. Вѣдтакъ Катруся не хотѣла жити въ тѣмъ селѣ, та змовила ся зъ жидомъ-шафаромъ одного богатого буковиньского жѣда, що потребувавъ робѣтниківъ до тютюну. Той жидъ завѣзъ єѣ зъ деякими другими дѣвчатами й кѣлькохъ парубкѣвъ въ Грабинцѣ на Буковину. Шафаръ придѣливъ тутъ кождому роботу. Катрусю зъ двома дѣвками й трьома парубками взявъ до помочи при робѣтѣ розсадникѣвъ, котрї закладали ся на фѣльварку за селомъ.

Катруся привыкла швидко до нового житя. Она була все скоро до смѣху и жартѣвъ, а въ такѣмъ великѣмъ

гуртѣ було чого та й зъ кого поемѣяти ся та не одно приповѣсти. И въ Грабинцяхъ подобалась не одному парубкови гарна та моторна Катруся, ба й старшій тютюнникъ Михайло, и жидъ-шафарь любили еѣ зачѣпати. Той-то Михайло бувъ жонатый, а якъ его жѣнка довѣдалась, що вѣнъ Катрусѣ не спускае зъ ока, то якъ еѣ побачила, проклинала й кричала на цѣле село. Мѣжь-тымъ Максимъ туживъ за Катрусєю, и разъ таки скортѣло его пѣйти до Грабинець и подивити ся, що тамъ она робить. Саме-тогдѣ робѣтники сидѣли на земли мѣжь купами зеленого тютюну. Роботы доглядавъ старшій тютюнникъ Михайло, и переходячи коло Катрусѣ, ставъ еѣ зачѣпати любязно. Катруся вѣдвернулась и засмѣялась. У той хвили зъявила ся Михайлова жѣнка й кинула на Катрусєю горнець зъ мазею. Горнець вцѣливъ у саму голову, — цѣле лице Катрусѣ замазалось мазею, а чорнѣ, довгѣ струѣ сплывали по бѣлѣй сорочцѣ. Михайло побачивши таку дивовижу, поблѣдъ и прискочивъ до своєї жѣнки, — вхопивъ еѣ за шию, поваливъ на землю и зачавъ ногами толочити. Ледве ихъ розѣрвали. Мѣжь-тымъ на-вкруги Катрусѣ регѣтъ не перерывавъ ся, а бѣльшь усѣхъ смѣявъ ся шафарь. Се чогось дуже розсердило Катрусєю; зѣ слости пѣрвала она розбитый горнець и кинула его сему жидови въ очи. Але шафарь вѣдхиливъ ся, а горнець вѣдбивъ ся о дверѣ вѣдъ возѣвнѣ.

Катруся видячи, що всѣ зъ неї смѣють ся, сказала майже крѣзь слѣзы: „Богъ бы святой васѣ побивъ!“ — вѣдтакъ ухопила коновку зъ водою й пѣшла до хаты. Тутъ пустились фѣй слѣзы зъ очей цюркомъ. Та годѣ було довго плакати, — треба було вмыти ся й перебрати сорочку; — але за сорочкою треба було йти ажъ на село. У хатѣ не було нѣкого. Катруся выглянула вѣкномъ, — не подалеки стоявъ Максимъ. Она бачила его ще зъ-ран-

ку, але ледви кôлька слôвъ зъ нимъ поговорила; — те-перь же втѣшилась чи-мало, коли его вэрѣла, — вôдтакъ прикликала его до себе, и пôслала до своєї подруги, Ярины, по сорочку. Коли-жь опôсля стала перебиратись, то шафарь розсердивъ ся на неѣ, що она полишила роботу. Якъ же Максимъ побачивъ, що жидъ, взявши Катрусю за плечѣ, тручавъ еѣ за дверѣ, то зъ пересердя прискочивъ до него и захопивъ за оба пейсы. Але шафарь бувъ силачъ и вôдкинувъ Михайла вôдъ себе одною рукою. Хоча-жь Максимъ двѣчи кидавъ ся на жида, то не вдѣявъ нѣчого, а коли побачивъ, що жидъ хоче замкнути его до шпѣхлѣря, то vyrвавъ ся зъ его рукъ и ставъ утѣкати. Вертаючись изъ Грабинець домôвъ, роздумувавъ вôнъ, щô се ему стало ся, що вôнъ, парубокъ тихій, кинувъ ся на шафара, мовъ скажений. И пригадалась ему Катруся зô слъозами въ очахъ, — тогдѣ вôнъ скочивъ бы за нею въ огонь, хочъ она й не дивила ся на него.

Ажь ось повернула Катруся въ село, коли скôнчилась робота тютюнникôвъ у Грабинцяхъ. Закимъ робôтники до дому прийшли, не одно въ селѣ перемѣнилось: однѣ повмирали, другѣ породились, иншѣ поженились. Мѣжь тими, щô поженились, бувъ такожъ и вôйтôвъ сынъ, Иванъ. Ивановиха не злюбила Катрусѣ, и вôдказувала на неѣ, що она пустѣйка й жидôвска помыйниця. Хтось сказавъ Катрусѣ, що Ивановиха разъ довго стояла зъ Яриною та й говорила щось про неѣ. Еѣ розôбрала велика злôсть на Ярину й на Ивановиху, и якъ побачила Максима, стала выкрикувати на колишню свою подругу. Максимови такъ дуже подобалась Катруся у своѣмъ гнѣвѣ, що вôнъ бôльше дививъ ся на неѣ, нѣжь слухавъ ея лайки. И ось вôнъ промовивъ до сердитої дѣвчини: „Катрусю! отъ, знаєшь, щô я тобѣ скажу: я бымъ тебе сватавъ, кобымъ знавъ, що ты за мене пôдешь“. Хмурне лице дѣвчини якъ-разъ

роз'яснилось, чорні брови розтягнулись, а очи весело заб'гали. Водтакъ того-жь дня по вечерницяхъ Максимъ спытавъ ся Катрусѣ, щобъ уже разъ сказала ему „рехтельну правду“, чи она не пошла-бъ за него? — „Та що ты мене пытаєшь?“ вѣдповѣла дѣвчина. „Чи я панна, що ты мене пытаєшь? Присылай старостѣвъ, та будешь знати!“

У тыждень по тѣй розмовѣ Максимъ пбелавъ до Катрусѣ старостѣвъ, а трохи-перегодя они обое одружились. У Максима була стара хата й кусень городу, тому-то, маючи свѣй захистъ, жили обое спокѣйно й щасливо. Зъ-годомъ були у нихъ дѣти: сынъ и дочка, — вже й третє малю бути, коли ось Максимъ розболѣвъ ся. Катрусѣ возила его до мѣста до доктора, ходила й до ворожки, та й рѣбила, щѣ могла, але нѣчого нѣ крихты не помагало: сохъ-сохъ та й врештѣ вмеръ. — Гѣрко пришло Катрусѣ ховати Максима: великихъ статкѣвъ не було нѣколи, а якъ хорувавъ, то маленьке газдѣвство звелось нѣ-на-що. Вѣдтакъ по смерти Максима бѣдной вдовици зъ дробными дѣточками тяжко було жити. А вже-жь знали про неѣ въ селѣ, щѣ она робуча жѣнка, то й незабаромъ сватавъ сѣ одинъ бѣдный парубокъ пяниця, а водтакъ удовецъ изъ трома дѣтьми. Але Катрусѣ волѣла якійсь часъ сама бѣдувати, доки Богъ не навернувъ бы ѣй лѣпшу долю. Та отъ, въ зимѣ занедужала она, и полекшало ѣй ажъ тогдѣ, коли до неѣ пришла панна Ядзя и дала ѣй якохось лѣку.

На весну взяла Катрусѣ два моріи кокурудѣвъ у людей, робити на третину. Уже поралась она сапанемъ, коли ось одной днини сонце стало сильно припѣкати й незабаромъ з'явила ся надъ селомъ градова хмара. Зъ-першу кинуло збитымъ у грудки ледомъ, потому посыпалось гейбы зъ мѣшка густымъ, великимъ градомъ. Пропала

гѣрка праця, тяжка кервавица Катрусѣ и другихъ хлѣборобѣвъ; — три частини села пали жертвою граду. Се нещастѣ селянѣ глибоко вразило Ядзю й она задумала зарядити велику заемогу всеи повѣтової шляхты й интелігенціѣ на користь бѣднихъ селянѣ. Намовила кѣлькохъ панѣвъ и панѣ изъ сусѣдньої шляхты, завязати комитетъ, — втягнула всю вышу интелігенцію зъ поблизкого мѣсточка й урядила фантову лѣотерію, на котру пожертвовала половину всѣхъ своихъ мистецкихъ робѣтокъ. Вѣдтакъ комитетъ устроивъ чи-мало „танцюючихъ вечеркѣвъ“. А що того всего було ще за-мало, то Ядзя зближила ся до жѣнки лѣкаря й обѣздила зъ нею трохи не всѣ знатнѣйшія дома цѣлои околицѣ. Вѣ тѣй прогульцѣ асистувавъ дамамъ панъ Адамъ Б., чоловікъ вѣ сороко-выхъ рокахъ, що бувъ посесоромъ невеличкои маѣстности вѣ сусѣдствѣ панѣства Солецкихъ. Вѣнъ бувъ сыномъ колишньої властительки Грабинцѣвъ, котра за свои довги жидови Ключманови вѣдступила те велике село и вѣ Галичинѣ купила маленьке сѣльце. Але-жъ панъ Адамъ мусѣвъ небавомъ позбутись и того сѣльця и ставъ посесоромъ чужихъ маѣткѣвъ. Теперъ бувъ вѣнъ товаришемъ Ядзѣ вѣ тѣй филантропійній прогульцѣ, и та панна-аристократка була дуже рада, що вѣй асистує кавалерѣ-шляхтичѣ.

Якъ селяне зачули, що паны ними пѣклують ся, то й стали потѣшатися, що лекше имъ приїде перебути тяжке лихо. Ажъ ось скликали людей до двора. Ядзя роздавала имъ збѣже и грошѣ: кождому приходило по гарцевѣ збѣжа и по десять крейцарѣвъ. Люде кланялись низько й цѣлували Ядзю вѣ руку. Але не всѣ були вдоволені такимъ даромъ, бо ось вѣ гурмѣ чути було якійсь голосъ жѣночій: „Се такъ зъ тымъ, якъ безъ того!“ Якъ Ядзя зачула сѣ слова, то повела очима и взрѣла тоту

хору жінку, котру була вѣдѣдала въ еи хатѣ й ратувала въ недузѣ. Тому-то лице Ядзѣ скривилось болючо. Коли-жь Катруся переходила коло корчмы, то арендарь Абрамко, усмѣхаючись лукаво, запытавъ ся еѣ: „А щѣ, Катрусю, багато дѣсталисте запомоги?“ Катруся лишъ махнула рукою и пѣшла дальше, — а вечеромъ занесла до Абрамка остатній сердакъ.

Саме-тогдѣ панъ Адамъ заѣзджавъ на двѣрскѣ пѣдвѣрѣ. Привитавши ся зъ Ядзєю, запримѣтивъ вѣнъ, що она була сильно роздражнена. Та-жь она понесла стѣлько труда, щобы подати пѣльгу бѣднымъ селянамъ, а за те не учула й доброго слова. А коли въ селѣ вже все поснули, въ дворѣ вела ся ще довга бесѣда про лѣнивство, пиянство, зухвальство й невдячнѣсть простого люду.

У своѣмъ писемѣ до автора сеи исторіѣ литературы каже Кобриньска, що въ оповѣданю „Ядзя и Катруся“ зъобразила она вѣдносины двора до села, — такъ улюблену теперъ тему польскихъ писателѣвъ, — вѣдносины до мужчинъ панночки а простои дѣвчины, та що она хотѣла найпаче показати, що економичнѣй нуждѣ мужика не помогутъ нѣякі филантропійні подвиги, котрі зъявляють ся просто иронією.

А вже-жь обѣ героинѣ сего оповѣданя не зъобразила авторка однаковою хистью. Характеръ Ядзѣ супроти вдачѣ Катрусѣ являє ся блѣдый и мало вызначный. Ядзя має бути типомъ аристократки, дарма, що майно еи батька хилить ся до руины. Та отъ, паньска примха Ядзѣ вызначае ся лишъ презирствомъ до лѣкаря, щѣ не бувъ шляхтичемъ. Она волѣла придушити почуваня своего серця, нѣжь бути щасливою зъ молодымъ, свѣчнымъ чоловікомъ, котрый полюбивъ еѣ щиро. Вѣдтакъ Ядзя, втративши надѣю, одружитись изъ шляхтичемъ, зъ нудьги стала проявляти паньскі филантропійні почуваня до бѣд-

ныхъ людей. Се-жь була для Ядзѣ якась забава, зъ котрой выходила для неѣ та корнеть, що имя еѣ стало голоснымъ мѣжь паньствомъ. Зъ нудьги подавала она такожь деякѣ лѣки недужимъ мужикамъ та й вѣдѣдала двѣчи бѣдну Катрусю. Очевидячки бажала авторка показати, що супротивъ сучасного напряду до рѣвности й братерства примхи аристокраціѣ, вѣдѣокромленоѣ вѣдѣ низшоѣ веретвы суспѣльности, въ наслѣдкахъ своихъ бувають дивовижнѣй й смѣшнѣй.

Супроти сеѣ зденервованоѣ панночки, що тѣлько зъ нудьги проявляє симпатію до селянъ, Кобриньска ставить бѣдну мужичку Катрусю. Коли Катрусѣ була дѣвкою, то вызначувала ся вдачаю веселою, бадѣористою. Живучи въ Грабинцяхъ мѣжь тютюнниками, була она неначе душею всякоѣ забавы, — була все скоро до смѣху и жартѣвъ. Коли-жь одружила ся зъ Максимомъ, то стала наразъ тихою робѣтницею, — брыклива й жартѣвлива дѣвчина перетворилась въ сумирну жѣнку. Така-жь швидка метаморфоза въ психичнѣмъ житію є трохи неимѣрна. Вже-жь въ повѣсти Левицкого-Нечуѣ „Кайдашева сѣмя“ брыклива дѣвка Мотря не змѣнила ся своєю вдачаю и тогдѣ, коли одружила ся зъ Карпомъ. Хоча-жь Кобриньска въ зѣображенію характерѣвъ подекуды мало звертає уваги на житѣ психичне, то все-жь Катрусѣ є гарнымъ типомъ сѣльскоѣ дѣвчины, а закраски етнографичнѣй мужицкого побуту вважають ся въ сѣмъ оповѣданію мистецкими.

Литературна стѣйноѣсть сего твору вывначує ся найбільшь отъ-сими картинами: 1) Приѣздъ жида-шафарѣ до села за тютюнниками (стор. 42—44).¹⁾ — 2) Сѣльскѣ дѣвчата й парубки ѣдутъ на двоухъ возахъ на Буковину до Грабинець (44—45). — 3) Житѣ тютюнникѣвъ (46—48). —

¹⁾ „Зоря“, 1893.

4) Катруся на вечерницяхъ (63; 105). Найпаче вдалось Кобринськѣй змалювати мистецкою хистью побуть тю-тюникѣвъ у Грабинцяхъ. Правда, що взоровзѣръ до змалюваня сеи картины добачала она въ повѣсти Левицького-Нечуя „Бурлачка“, а то въ зъображеню бурлакъ у су-коннѣй фабрицѣ,¹⁾ — але все-жь зъумѣла она свому образкови надати стѣлько новыхъ, оригинальныхъ прикметъ, що вѣнъ уважае ся прегарною иллюстрацією такого побуту мужицького, на якій мало хто звертавъ увагу. Зъ того всего видно, що Кобринськѣй писати не образки зъ жита зъ прикметами радикализму, а картины етнографичнѣ зъ побуту нашого мужицтва.

Наталя Кобринська написала мѣжь иншимъ критику нѣмецкой повѣсти Юлія Штиндого въ рускѣмъ перекладѣ д-ра Е. Олесницького, п. з. „Родина Бухгольцѣвъ, — образки зъ родинного жита Нѣмцѣвъ“.²⁾ У своѣй критицѣ Кобринська выступае противъ автора повѣсти зъ-за того, що вѣнъ, по єи думцѣ, написавъ апотеозу теперѣшнього родинного жита. Ось-що пише она въ тѣй критичнѣй розвѣдцѣ: „Штинде добачивъ въ житю родиннѣмъ прехорошу идиллію, прислонену лишъ хмарками конечныхъ въ житю прикростей, безъ котрыхъ картина була-бъ, якъ страва безъ соли... Изъ усего виходить мораль така, що, хоть въ житю родиннѣмъ бувають всѣлякѣ пригоды, то все таки воно повинно устояти ся ненарушене въ теперѣшнѣмъ устрою, на котрого сторожи поставлено жѣнку... По думцѣ Штиндого жѣнка, хоть бы й найрозумнѣйша, мусить губити ся въ дрѣбницяхъ, бути троха дитиною, забобонною, а вже конечно не предвиджувати випадкѣвъ,

¹⁾ „Бурлачка“. Повѣсть І. Левицького. Київ, 1881; стор. 114—123.

²⁾ Литературный додатокъ „Дѣла“. „Библиотека найзнаменитшихъ повѣстей“ — подъ редакцією Івана Белея. Томъ XXVI. Львѣвъ, 1888.

бо инакше затерлась бы гармонія житя родинного и уменьшила повага мужнины, а тымъ уже затратило ся щасте на земли. Най Богъ боронить вѣдъ такой жѣнки, щѣ въ чолвѣцѣ видѣла бы лише щирого друга и порадника такого самого для себе, якимъ вона може бути для него, а не учителя!“...¹⁾

Въ кѣнци годить ся спѣмнути, що Кобриньска написала статью п. з. „Спомины зъ прогульки до Праги“,²⁾ де описує гостину Русинѣвъ въ Чехахъ 1891. р.

Про мову Кобриньскои въ ви творахъ сказавъ дещо Михайло Павликъ. Осъ и его слова: „Мова Кобриньскои въ науковыхъ рѣчахъ дуже тяжка, — иде вона на чужій, головно польскій ладъ; — богато въ нѣй чужихъ, незрозумѣлыхъ слѣвъ та й оборотѣвъ, черезъ котрї мало-вченому тяжко дѣбрати ся до сути рѣчи. — У Кобриньскои въ загалѣ та хиба, що вона мало звертає уваги на форму, котра особливо въ искуснѣмъ творѣ — добра его половина. У Кобриньскои ролю грають власне тѣлько думки, образы, факты“...³⁾

По нашѣй думцѣ деякї похибки противъ духа руско-украиньскои мовы Кобриньска заподѣяла тымъ, що вчитала ся въ творы польскои литературы и що зъ-вѣдтамъ переймила деякї зразки польскои складнѣ. Все-жъ таки треба признати, що Кобриньска, пѣзнавшись изъ народною поезією, пише теперъ доволѣ чистою мовою, — що вѣдтакъ форма оповѣданя „Ядзя и Катруся“ є въ загалѣ вдоволяюча.

* * *

¹⁾ „Товариш“. Письмо літературно-наукове. Ч. I. Львів, 1888; стор. 87—88.

²⁾ „Зоря“, 1891; стор. 438—439; 455—456.

³⁾ „Народ“. Львів, 1890; стор. 49.

Отъ, подали мы поглядъ на жите и литературнїи творы тыхъ авторѡвъ и авторокъ, щѡ по-найбѡльше писали повѣсти. Але-жь крѡмъ тыхъ 21 письменникѡвъ є ще багато иншихъ, щѡ въ популярнѡй литературѣ, або въ беллетристицѣ могли-бъ займати поважне мѣсце, примѣромъ Иванъ Наумовичъ, Трохимъ Зѣнькѡвскїй, Мусїй Школиченко, Вячеславъ Потапенко, Иванъ Спѡлка, Наталка Подтавка, Хванько Крымскїй... Одначе Наумовичъ уважавъ (мало)рускїй языкъ нарѣчіємъ росїйского ѣ не розвинувъ повной красы рѡднои мовы въ популярныхъ своихъ творахъ, Зѣнькѡвскїй умеръ у молодому вѣку ѣ бѡльшу часть своихъ творѡвъ лишивъ въ рукописяхъ,¹⁾ иншїи-жь почали ось-недавно зъявляти хосенну дѣяльнѡсть литературну, зъ-за чого годъ сказати про неѣ рѣшуче слово. Ось и поглядъ на жите и литературнїи змаганя деякихъ изъ тыхъ письменникѡвъ.

Иванъ Наумовичъ.²⁾ Вѡнъ родивъ ся 14 (26) сѣчня р. 1826. въ Козловѣ, повѣту Камѣнки Струмиловои въ Галичинѣ, въ домѣ свого дѣда по матери, священника Николы Дроздѡвского. Отець єго бувъ народнымъ учителемъ въ Буску. Школы нормальнїи кѡнчивъ Иванъ въ Буску, а вѡдтакъ учивъ ся въ Доминиканьскѡй гимназїи у Львовѣ. Опѡсля приняли єго въ духовну семинарїю и вѡнъ ставъ слухати наукъ фїлософичныхъ у Львовскѡмъ университетѣ. Бувши великимъ ентузіястомъ, молодой Наумовичъ въ 1848. р. линувъ душею до революційного руху Полякѡвъ, изъ-за чого єго выгнали зъ семинарїѣ. Але вѡнъ любувавъ ся все ще въ мрѣяхъ польо-

¹⁾ Саме теперъ друкують ся у Львовѣ писаня Зѣнькѡвского.

²⁾ Автобїографїю надрукувавъ Наумовичъ въ „Науцѣ“ у Львовѣ, р. 1871; стор. 312—325; 359—373.

нофильскихъ, и коли разъ приѣхавъ до Залѣщикъ, куды перевели его батька зъ Буска, то пошовъ вѣнъ надъ Днѣстеръ и станувъ собѣ на мостѣ. Тамъ ставъ вѣнъ балакати зъ деякими мѣщанами й селянами про братерство та про Польшу. Та отъ, одинъ зъ нихъ зѣрвавъ зъ его головы польску конфедератку и вкинувъ еѣ въ Днѣстеръ сказавши: „Тамъ твоя Польша!“

Але вже въ 1849. р. полюбивъ Наумовичъ рѣдну мову и въ „Пчолѣ“, литературно́й газетѣ Ивана Гушалевича, надруковано его стишокъ „Милый друже!“ (стор. 199—203), де молодой поетъ высказавъ ось-яку патриотичну думку:

А вы галицкі нутѣте пташенята!
 При пѣсняхъ праця иде такъ легенько,
 Возьму все пѣснѣ, возьму въ крыльнята,
 Гень-гень рознесу довго и ширенько
 Въ стороны Бескида, въ степы Украины,
 Куда руска мати, куда рускі сыны!

Въ той-же „Пчолѣ“ надруковано такожъ вольный перекладъ французкои комедіѣ Молиѣра п. з. „Гриць Мазниця, або мужъ заманенный“. ¹⁾

Въ 1851. р. скѣнчивъ Наумовичъ науку богословія и ставъ сотрудникомъ парохіѣ въ Городку. Трохи-перегодя дѣставъ вѣнъ капелянію въ Ляшкахъ королѣвскихъ коло Глинянъ, де пробувъ три роки. Опѣсля пошовъ вѣнъ на парохію въ Перемышляны, але бувъ приневоленный сидѣти при дочерно́й церквѣ въ Короснѣ. Живучи въ сѣмъ селѣ Наумовичъ выдавъ деякі популярні книжочки, якъ: 1. Цовѣсти къ домашному читанью для учащейся молодежи. Львѣвъ, 1858. — 2. Ластѣвка для рускихъ дѣтей. Пере-

¹⁾ Въ оригиналѣ отъ-си комедія Молиѣра має заголовокъ: *George Dandin, ou le mari confondu.*

мышль, 1860. — 3. Повѣсти и пѣсни для рускихъ дѣтей. Львѣвъ, 1861.¹⁾

Въ 1861. р. выбрано его въ Золочевѣ посломъ до сойму краєвого. Незабаромъ ставъ вѣнъ въ политичной газетѣ „Слово“ помѣщувати статью про „исправленье нашего обряда“, але за такой починъ власть архіепархіяльна засудила его на 14-дневну реколлекцію, вѣдъ котрой увѣльнивъ его митрополитъ Яхимовичъ. Трохи зъ-годомъ, въ 1866. р. пѣсля битвы пѣдъ Садовою въ Чехахъ, де Прусаки побороли вѣйско австрійске, появилась у „Словѣ“ статья п. з. „Поглядъ на будучность“ (ч. 59), въ котрой сказано, що галицкї Русины — не Рутены зъ р. 1848., — а справдѣшнї Россїяне. Тогдѣ-то дехто вказувавъ на Наумовича, яко на автора той статьи, але еѣ написавъ мабуть Никола Лискевичъ, що бувъ помѣчникомъ при редакціи „Слова“. Ажъ ось 27. грудия р. 1866. при нагодѣ дебаты въ соймѣ про введенє краєвой рады шкѣльной Наумовичъ выголосивъ бесѣду, въ котрой заявилъ трохи-не тѣ-самї думки, якї були высказанї въ тѣй статьѣ „Слова“. Осъ-щѣ говоривъ вѣнъ тогдѣ: „Же языкъ нашъ схѣднїй естъ зъ языкомъ, который нынѣ употребляє ся въ самѣй Москвѣ, за тоє мы чей не виннї. Сходство нашего языка зъ россїйскимъ естъ очевидно, бо на тыхъ-самыхъ жерелахъ, на тыхъ-самыхъ правилахъ опирає ся“...²⁾

Коди въ 1868. р. Русины-народовцѣ засновали товариство „Просвѣта“, то Наумовичъ стоявъ вѣддалеки вѣдъ сего товариства; все-жъ таки похваливъ вѣнъ просвѣтну книжочку Федьковича п. з. „Фармазоны“,³⁾ а про змаганя

¹⁾ Въ сѣмъ оглядѣ литературномъ вказуємо лишъ на деякї письма Наумовича.

²⁾ Stenograficzne sprawozdania z czwartej sesyi sejmu krajowego — w r. 1866; str. 386.

³⁾ „Наука“. Часть II. 1873; стор. 222.

„Просвѣты“ зъявивъ ось-яку думку: „Не можемъ не признати товариству „Просвѣта“ великихъ заслугъ. Книжочки нею изданіи отличаются хорошими, основно обробленими статьяма, прекраснымъ языкомъ и слогомъ, превосходною корректою и дешевостию по примѣру чешскихъ и нѣмецкихъ популярныхъ сочиненій“...¹⁾ А вже-жь въ р. 1873. задумавъ вѣнъ, засновати „Матицю люду“ на взѣръ чешского просвѣтного товариства. Вѣнъ бажавъ, щобъ таке нове товариство обѣймало всю руску интеллигенцію, — щобъ вѣдтакъ давнѣйшій просвѣтній институціѣ, „галицко-руска Матиця“ и „Просвѣта“, перестали истнувати. И вже слѣдуючого року, 1874., 7 (19) серпня, Наумовичъ засновавъ въ Коломыи „общество имени Качковского“, котре въ 1876. р. перенесено до Львова. Ще 1874. року сказавъ вѣнъ въ „Русскѣй Радѣ“ (Коломыя, число 21), що намъ треба (мало)руску письменность розвивати. Въ сѣй справѣ писавъ вѣнъ тутъ мѣжь иншимъ ось-що: „Коли Великорусъ або Москаль каже: *что и какъ* за наше *що и якъ*, або коли мы кажемъ *ходить*, а вѣнъ вымовляе *хадѣть*, то намъ за то нема що ненавидѣти ни того языка, ни того народа, а мы маемъ своего пильновати и нашу малоруску письменность тутъ пѣдъ справедливымъ австрійскимъ правительствомъ розвивати, бо нашъ языкъ лишъ служить до науки, а чимъ лекше науку удѣлти народови, тымъ лучше. Щѣ намъ зъ того, що великорускій языкъ дуже високообразованный и красивый, коли у насъ нимъ люде не говорятъ и его добре не розумѣють?“

Уже въ мѣсяци грудни р. 1871. почавъ Наумовичъ въ Коломыи выдавати „Науку, письмо мѣсячне для читающихъ мѣщанъ и селянъ“. Въ першихъ рокахъ выдаваня сего письма надруковано деякѣ цѣнинѣ популярнѣ

¹⁾ *ibid.*, стор. 255.

твори Наумовича, якъ: 1. Якимъ зѣльомъ вычаровавъ собѣ Онуфрій Грушкевичъ довгий вѣкъ и велике богатство, та якъ вѣнъ учивъ чаровати свого свояка Николая Паздерского? (1871. 1872). — 2. Крѣслатї тополѣ (1872). — 3. Зиѣмченый Юрко (1872).¹⁾ — 4. Повѣстка Онуфрія о дванацяти розбѣйникахъ (1873). — 5. Садъ, городъ и пасѣка. Якъ о тѣмъ вѣмъ розговорювали собѣ старый Онуфрій Грушкевичъ съ своимъ своякомъ, молодымъ Николаемъ Паздерскимъ (1874). — 6. Записки старого руского священника отца Андрея (1874) и т. п. Але вже вѣдъ р. 1877. ставъ Наумовичъ своему просвѣтному письму надавати закруску политичну,²⁾ по-за-якъ почавъ въ нѣмъ помѣщувати портреты й жителіси росїйскихъ генералѣвъ та захвалювати порядки въ Россїи, а вѣдтакъ вѣдъ р. 1883. почавъ вѣнъ выдавати „Науку“ въ мовѣ, зближенѣй до языка росїйского.

Въ 1874. р. выдавъ Наумовичъ у Вѣднї „Читальню для руского народа“, а вѣ Львовѣ надрукувавъ вѣнъ „Золотую кнѣжочку для дѣтей“.

Мѣжь-тымъ перейшовъ Наумовичъ р. 1868. зъ Перемышлянъ до Стрѣльча, Городенецкого повѣту, а въ 1873. р. дѣставъ вѣнъ парохїю въ мѣстѣ Скалатѣ недалеко границѣ росїйской, и вѣдтакъ почавъ що-разъ бѣльше нахилатись до думки про литературне й національне „объединенїе“ зъ Россїянами. Въ „Науцѣ“ надруковано р. 1877. его оповѣданѣ „Отець и дѣти“, въ котрѣмъ вѣнъ ворожо выступивъ противъ Русинѣвъ - народовцѣвъ, зъобразивши

¹⁾ Драматичный творѣ въ 2 дѣйствїяхъ п. з. „Зиѣмченый Юрко“ надруковано окремо въ Коломыи р. 1872. и 1884.

²⁾ Вѣдъ р. 1878. „Наука“ перестала бути популярною для народу. Того року Наумовичъ запомерочувавъ селянъ и мѣщанъ статьями про спиритизмъ и про чары; порѣвн. статью „Свѣтлыи и темныи духи“ (стор. 16—20) и „Щѣ то чары, а щѣ не чары“? (стор. 133—137).

Українофілѣвъ перевертнями й плеканцями Голуховского. Того-жь (1877) року попрѣкнувъ вѣнѣ докоромъ „Просвѣту“, котру въ 1873. р. хваливъ изъ-за знаменитыхъ ея книжочокъ, — ось бо въ „Русскѣй Радѣ“ (число 19) писавъ вѣнѣ мѣжь иншимъ таке: „Просвѣта не зыскала собѣ сампатію въ интеллигенціи и народѣ русскомъ для того, що вѣ зъ-разу сильно вєспирали Поляки и соймъ, а то зъ той причини, що пѣдъ нею укrywала ся партія украинская для удержованья у насъ народной замѣшанины и незгоды. Коли же Поляки прїйшли до бѣльшой силы, взявши все въ руки, до чого имъ наша незгода послужила, тогда они пустили въ трубу и украинску партію и Просвѣту“.

Бувши посломъ до рады державной, зъявивъ вѣнѣ бажанє на однѣмъ засѣданю сей-жь рады (7. марта р. 1878.), щобъ австрїйске правительство завело росїйскїй языкъ въ школахъ и урядахъ схѣдной Галичины. Вѣдъ того часу станувъ вѣнѣ рѣшучо по сторонѣ московскихъ панславистѣвъ и въ „Науцѣ“ дорѣкавъ часто Русинамъ-народовцямъ, закидуючи имъ сепаратизмъ, ба й зраду народну.

Трохи-перегода (12. червня р. 1882.) у Львѣвскѣмъ карнѣмъ судѣ почала вѣдбуватись розправа въ процесѣ Ольги Грабарь и товаришѣвъ. Мѣжь сими товаришами Ольги Грабарь бувъ такожъ Наумовичъ. Ёго обвинили о панславистичну агітацію мѣжь Русинами та й о наклѣнїе до православїя. Вѣнѣ говоривъ, що православному церковѣ уважає єдино-народною, та намовивъ громаду Гниличокъ, перейти зъ униѣ на православїє. Наумовичъ признавъ ся въ судѣ, що є щиримъ прихильникомъ Росїѣ не тѣлько въ напрямѣ етнографично-литературнѣмъ, але й пѣдъ зглядомъ церковнымъ, томú що по ёго думцѣ грецко-орїєнтальна вѣра й руска народнѣсть мѣжь собою такъ тѣсно сполученї, що одна безъ другої не може

стояти.¹⁾ Водтакъ 15. лютого 1883. р. власть архієпархіяльна вѣдобрала єму парохію, а вѣ осени т. р. бувъ вѣнъ приневоленый, выбиратись изъ Скалата.

Мѣжь-тымъ вѣдъ конгрегаціѣ „de propaganda fide“ дѣставъ Наумовичъ „ultimatum“. Римъ домагавъ ся вѣдъ него, щобы пѣдписавъ прислане исповѣдане вѣры (confessio fidei). Однакѣ Наумовичъ не хотѣвъ пѣдписати того акту, зѣ-за чого вѣдлучено єго вѣдъ церкви. Вѣдтакъ вѣ Петербурзѣ выдавъ вѣнъ р. 1883. ось-яке письмо: „Апелляція къ Папѣ Льву XIII. русскаго уніатскаго священника мѣстечка Скалата, Ивана Наумовича, противъ великаго отлученія єго отъ церкви по обвиненію вѣ схизмѣ“. Два роки опѣсля 6 (18) жовтня р. 1885. вѣ церквѣ православної у Львовѣ зложивъ вѣнъ исповѣдане вѣры, и трѣхи зѣ-годомъ дѣставъ парохію вѣ Борщагѣвцѣ недалеко Кіѣва. Але-жѣ ворохливый єго духъ не мѣгъ найти вѣ Россіи вѣдповѣдного поля для своєи дѣяльности. Не вѣдѣвши нѣчого путнього вѣ наверненію штундистѣвъ до православія, Наумовичъ задумавъ прославитись колонизацією Кавказа галицко-рускими селянами. Коли-жѣ вѣнъ, звѣдавши мѣсце проєктванѣи колонизаціѣ, вертавъ ся вѣ Кіѣвъ, то вѣ городѣ Новороссійску надъ Чорнымъ моремъ занедужавъ и вмеръ 4 (16) серпня р. 1891.

Иванъ Наумовичъ визначувавъ ся великимъ таланомъ и невсыпущимъ трудомъ. Але-жѣ вѣнъ бувъ вельми честилубивый, и своими дѣлами бажавъ стати славнымъ

¹⁾ Дня 23. червня р. 1882. вѣ сборонѣ своєй выголосивъ Наумовичъ довшу мову, вѣ котрѣи мѣжь иншимъ ось-що сказавъ: „Я думавъ, що гнилицка демонстрація доведе до скликаня собору; демонструвавъ и вѣдтакъ и вѣ публичныхъ письмахъ вѣ хосєнѣ православія, щобы довести до скликаня собору. Та отъ, щѣ дѣє ся! Добромиль вѣддають Єзуитамъ!“... Ту мову Наумовича вкупѣ зѣ вѣвповѣдію на неѣ выдавъ якійсь „kapłan grecko-katolicki“ у Львовѣ 15. липня р. 1882.

въ Европѣ. Хоча-жъ таке бажанє само собою було похвальне, то все-жъ за-для хитливої вдачі не бувъ вѣнъ консеквентнимъ у своїхъ починахъ, и не вмѣвъ придержуватись мѣри у своихъ змаганяхъ просвѣтно-политичнихъ. А вже-жъ треба признати, що найпаче першими речниками своєї „Науки“ зъєднавъ вѣнъ собѣ великій впливъ на масу люду, бо й, нѣгде правды дѣти, була въ него така хисть до популяризованя науки, якою нѣ одинъ изъ галицко-рускихъ письменникѣвъ не вызначувавъ ся. Хоча-жъ Наумовичъ знавъ дуже добре (мало)-руську мову, то нерадо користувавъ ся нею въ писаню своихъ творѣвъ, и тѣлько популярнїи статѣ й книжочки въ хосенъ люду писавъ вѣнъ подекуды въ галицко-рускѣй мовѣ.¹⁾ Опроче, уважаючи рѣдну мову нарѣчіємъ языка росїйского, обрядовї та политичнїи статѣ въ „Словѣ“, „Проломѣ“ и въ „Червоной Руси“ писавъ вѣнъ языкомъ макароничнымъ, зближеннымъ до языка росїйского. А вже-жъ по процесѣ Ольги Грабарь и товаришѣвъ намагавъ вѣнъ и „Науку“ для народу выдавати въ мовѣ нѣбыто росїйскѣй. Справдѣ, шкода велика, що сей талановитый мужь, котрый мѣгъ стати побѣчь першихъ руско-украиньскихъ письменникѣвъ, попавшись въ тенета московскихъ панславистѣвъ, заначастивъ свою долю въ житю просвѣтно-національнѣмъ.

Трохимъ Зѣнькѣвскїй-Певный²⁾ — родивъ ся 23. липня р. 1861. въ мѣстѣ Бердянцѣ въ Таврин. Батько

¹⁾ Въ оповѣданю „Отецъ и дѣти“ пише Наумовичъ ось-що: „Просвѣщенїе въ масу народа найлучше вѣйти може посредствомъ простонародного нарѣчїя именно на такъ долго, доки школа не научить образованого языка“. („Наука“, 1877; стор. 241).

²⁾ Звѣстки про житє Трохима Зѣнькѣвского подавъ авторови сєи исторїи литературы Василь Чайченко.

єго бувъ зъ-першу хлѣборобомъ, потѣмъ робѣтникомъ на корабляхъ. Тому-то батько не мѣгъ дати сынови доброї освѣты. Малай Трохимъ живъ звычайнымъ уличнымъ житємъ: бавивъ ся зъ хлопцями й пособлявъ матери въ хозяйствѣ. Єго батько бувъ письменный и зъ-першу самъ учивъ сына, а потѣмъ вѣддавъ єго вчити ся до тѣтки. Сѣмья Зѣнькѣвскихъ була дуже релігійна, и тому-то хлопець ставъ вельми богомѣльнымъ. Оповѣданя тѣтки, щѣ була людиною вельми доброю й набожною, — оповѣданя про святихъ та про ихъ муки ще побѣльшили у Трохима єго набожнѣсть до того, щѣ вѣнъ бажавъ бути черцемъ и пѣти на Атоньску гору.¹⁾ Зъ того часу найлюбѣйше було єму читати житєписи святихъ та Библию.

Вѣдъ тѣтки пѣшовъ хлопець вчити ся до парафіяльной, а зъ-годомъ и до повѣтрової школы. Вчивъ ся вѣнъ найкраще за всѣхъ, и читавъ усе, щѣ мѣгъ здобути. А вже-жъ читанє єго було дуже безладне: лубочнї московскї книжочки вкупѣ зъ житєписами святихъ, зъ Библиєю, зъ Сервантовымъ „Донъ-Кихотомъ“, а навѣть зъ „католицизмомъ у Россїи“ ір. Толстого, — така була та мѣшанина. Все-те читанє було московскою мовою, але одного разу трапило ся Трохимови прочитати стару книжку „Маякъ“ за р. 1842., и въ нѣй вѣнъ знайшовъ украиньскї вѣршѣ.

Дома у Зѣнькѣвскихъ говорили все по-украиньски, але въ школѣ мусѣвъ Трохимъ балакати по-московски. Зъ-годомъ-перегодомъ ставъ вѣнъ росїйскимъ патріотомъ и величавъ ся державною росїйскою дужбѣстю. Все-жъ сподобалось єму украиньске читанє, и вѣнъ за-любки по-прочитувавъ Кулѣшеву „Чорну Раду“, творы Квѣтчинї

¹⁾ Про се згадує Зѣнькѣвскїй у своїй мрїи „Сонъ“ („Зора“, 1892; стор. 209).

та Шевченкового „Кобзаря“. Хоча-жь и потѣмъ читавъ вѣнъ деякїи украинскїи книжки, то поки-що національне самопѣзнанє не могло въ йому прокинути ся.

Въ 1876. р. скѣпивъ Трохимъ повѣтову школу, але зѣоставъ ся при нѣй ще на рѣкъ, щобъ добути до 16-ти роковъ, и тогдѣ пѣти до вчительского института, — молодшихъ бо тамъ не приймали.

Пѣдготувавшись черезъ рѣкъ подавъ вѣнъ до мѣста Карасубазарь, то йдучи, то йдучи пѣшки. Поголодувавши кѣлька день, — бо не було грошей, — та живлячись орѣхами, дѣждавъ ся вѣнъ экзамену, здавъ его добре й вступивъ до институту. Та на лихо вѣнъ зѣпсувавъ собѣ очи читанємъ, — читавъ бо ночами при самѣй лампадцѣ, щѣ стояла коло образѣвъ. Учителѣ институтскїи скинули ся грѣшми й вѣдѣсляли недужого въ Харковѣ до окулисты.

У Харковѣ Трохимови припало скрутнѣ. Грошѣ, якїи були, скоро вытратились, а нѣякихъ знайомихъ, чи родичѣвъ, щѣ могли-бѣ ему пособити, не мавъ вѣнъ у чужому мѣстѣ. На щастѣ трапивъ ся хлѣбопека, щѣ найнявъ Трохима, носити на базарь та продавати перѣжки. Зѣ-годомъ здобулось и краще мѣсце: Трохимъ найнявъ ся въ друкарню простымъ робѣтникомъ, крутивъ колесо въ машинѣ зѣ 7. години ранку до 9. вечора въ тяжкому зѣпсованому воздухѣ, и за се мавъ 5 чи 6 карбованцѣвъ на мѣсяць и харчѣ. Выгоивши трохи очи та заробивши стѣльки грошей, щобъ можна було доѣхати до дому, вѣнъ подавъ изъ Харкова, пробувши тамъ мало-не два роки.

Въ институтѣ уже не можна було теперѣ ити, бо лѣтами бувъ уже не здатный, тому-то Трохимъ здавъ экзаменъ на „вольно опредѣляющагося“ у вѣйско, и подавъ до мѣста Симферополя, зѣ-першу пароплавомъ, а потѣмъ — верстовъ зѣ 200 — пѣхтурѣю, зазнавши всякого лиха. Въ Симферополю принято его до вѣйска, але-жь

незабаромъ подавсь вѣнъ до юнкерскои школы въ Одесу, де его й принято р. 1880. Въ тѣй школѣ наука була невелика, — але трапивсь одинъ учитель, щѣ мавъ величезный впливъ на Трохима. Вѣнъ учивъ російскои исторіѣ, а бувши украиньскимъ патріотомъ, учивъ такъ, щѣ направлявъ своихъ слухачѣвъ на добрый украиньскій шляхъ. Трохимова прихильнѣсть до всего украиньского здобула тутъ теоретичнѣй пѣдвалины, и черезъ два роки выйшовъ вѣнъ изъ школы свѣдомымъ Украинцемъ.

Ставши офицеромъ, почавъ Трохимъ дбати про бѣльшу освѣту, и за чотыри роки самотужки приготовавъ ся зъ-першу до экзамену на гѣмназіяльный атестатъ „доспѣлости“, а потѣмъ и до важкого экзамену въ вѣйскову правничу академію въ Петербурзѣ.

Першою литературною працею у Зѣнькѣвского бувъ перекладъ кѣлькохъ оповѣданъ Щедрина-Салтыкова, — але-жь поки готувавъ ся до экзаменѣвъ, не мѣгъ вѣнъ багато робити для украиньского письменства. Тѣлько перѣхавши до Петербурга мѣгъ вѣнъ щирѣйше взяти ся до працѣ. Тамъ ставъ вѣнъ проводыромъ купки молодыхъ Украинцѣвъ, щѣ признавали ся до рѣдного краю. Въ тѣй „московскѣй Пальмирѣ“ бувъ Трохимъ апостоломъ молодои Украины, — вѣнъ и на роковинахъ смерти батька Тараса надъ усѣма голосъ подававъ и палкимъ словомъ ворущивъ сердца Украинцѣвъ. Вѣнъ направлявъ свѣй гуртокъ на добрый шляхъ, показувавъ добру украиньску стежку, й его работы такѣ, якъ „Національне питання въ Россіи“, „Шевченко въ свѣтлѣ европейскои критики“, „Молода Украина“ — були рефератами, щѣ читали ся въ тому товариствѣ. А вже-жь вѣдчитъ про „Молоду Украину“ выкликавъ обурѣнѣ зъ боку тыхъ старыхъ Украинцѣвъ, щѣ церковно-славянщину вважають трохи-не за народнѣй святощѣ. Въ загалѣ треба сказати,

що Зв'язковській не дуже ладнавъ із старими Українцями Петербурескими: вінъ не бачивъ у нихъ нїякої ширости до дѣла. Їго патріотичнїй заходи занепащувались байдужнїстю „старихъ“. Такъ н. пр. було зъ проєктованимъ журналомъ двома мовами, якъ „Основа“, — про яку була надїя, що власть дозволить видавати єго. Одначе „старї“ зовсїмъ зрекли ся помочи, кажучи, що мовъ теперъ українськїй журналъ не на часъ, — бо може пошкодити „Кїевськїй Старинї“.

За часъ свого пробуваня въ вїйсковїй правничїй академії Зв'язковській написавъ ось-якї речі: 1. „Малюнки справжнього життя“, — два оповѣданя, друкованї р. 1889. въ Петербурзѣ. — 2. „Историчня казка“. — 3. Шѣснацять байокъ, — деякї зъ нихъ надруковано въ Черновецкїй „Бібліотецѣ для молодѣжи“ та въ Львѣвському „Дзвѣнику“ (р. 1892). — 4. „Кудою йти?“ Рѣздвяна повѣстка, — друкована въ „Зорѣ“ р. 1891; стор. 44 — 48. — 5. „Сонъ“. Мрѣя — въ „Зорѣ“ р. 1892; стор. 207 — 210. — 6. „Сумлѣння“. Драматичнї сцени — въ „Зорѣ“ р. 1892; стор. 231 — 235. — Живучи въ тїй академії Трохимъ зладивъ такожъ перекладъ байокъ Езопа та й „Бджолу“, — збѣрникъ оповѣданъ, поперероблюваныхъ для дѣтей.¹⁾ Зв'язковскїй писавъ такожъ „українську граматику“, але не выкѣнчивъ сеї своєї працѣ.

Скѣнчивши курси въ академії, Зв'язковскїй хотѣвъ уже кидати вїйскову службу, вельми єму нелюбу, щобъ заробляти собѣ хлѣбъ приватною адвокатскою працею, та не такъ склало ся, якъ ждало ся. Знесиленїй давнимъ голодуванємъ, поганою фжею, надмѣрною працею та мо-

¹⁾ Збѣрникъ оповѣданъ п. з. „Бджола“, російска цензура заборонила друкувати. Сей збѣрникъ, вѣдтакъ „Историчня казка“ й иншї творы Зв'язковскаго саме-теперъ друкують ся у Львовѣ.

ральними турботами, вінъ передъ тымъ, якъ мавъ вы-
взидити зъ Петербурга, тяжко занедужавъ, и полежавъ
хворый усе лѣто. На осѣнь р. 1890. выслано єго до Ки-
ѣва на службу. Черезъ силу вѣдбуваючи службовѣ обо-
вязки, не покидавъ вінъ трудитись и для украиньского
письменьства.

Про недугу Зѣнькѣвского пише Кониській ось-що:
„Коли вінъ осѣвъ ся въ Киѣвѣ, то зъ сего часу мы ба-
чили ся щѣ тыждня двѣчи, а то й тричи. Помѣтивши, що
голосъ у його трохи хрыпкій, я спытавъ ся, зъ якои-то
речи? Вінъ вѣдповѣвъ, що на веснѣ въ Петербурзѣ за-
студивъ ся, придбавъ запалене легкихъ и не выгонвши
гараздъ, переѣхавъ на село въ Украину, а тутъ на лихо
не трапило ся доброго лѣкаря. Небавомъ принѣсъ вінъ
до мене перечитати своє оповѣданнѣ „Монъ-шеръ козаче!“
Слѣпуючи минѣ було трудненько читати: авторъ ставъ
самъ читати. Зъ кожного слова його читаннѣ знати було,
що те, що вінъ читавъ, вінъ дѣйсне бачивъ и пережи-
вавъ вражѣннѣ списаныхъ фактѣвъ. Одначе дочитати до
кѣнця у його ледви-ледви стало голосу. Се мене трево-
жило и я притѣмомъ ставъ радити йому, не задавнювати
недугу и швидче вдати ся до кого зъ тямущихъ фахо-
выхъ лѣкарѣвъ Киѣвськихъ. — Прийшовъ грудень, насту-
пила велика холоднеча. 6-го груднѣ довело ся минѣ бути
у знайомахъ у-купѣ зъ Певнымъ: тутъ помѣтивъ я, що
вѣнъ недобре кашляе. Ъдучи до господы, пытаю його:
„Чи були вы у лѣкаря?“ — „Збираю ся“. — „Не га-
раздъ! одкладъ не йде въ ладъ“. — „На сѣмъ тыждни
буду“. — День за три вінъ сидѣвъ у мене у вечерѣ: ка-
шель побблшавъ, голосъ упавъ... Пбеля того жду я цѣ-
лый тыждень, — не заходить Певный: чую вѣдъ другихъ,
що вінъ нездужае, що лѣкарь заборонивъ йому выходити
зъ хаты. На лихо, и я занепавъ и не мѣгъ зайти до його

щось чи не бôльшь двохъ тыжднѣвъ. Вже на Рôздвяныхъ Свѣтахъ захожу до його, и Господи! не пôзнати його, такъ вôнъ перемѣнивъ ся... Небавомъ я бачивъ ся зъ однимъ зъ тыхъ лѣкарѣвъ, до якихъ вôнъ вдававъ ся, и до вѣдавъ ся, що у Певного горляна сухотка... Якъ на те-жь холодна и довга зима, а потôмъ мокра и холодна весна не давали недужому выбрати ся зъ Киѣва. И очевидно вже стало, що вôнъ тана наче вôскъ, — що вôнъ стоить на божôй дорозѣ. Ледви потеплѣшало трошки, притьмомъ заходивъ ся вôнъ фхати до свого приятеля Чайченка. Даремне мы умовляли його вôдложити поѣздку, доки не стане на добрôй теплôй годинѣ. Нѣ! не послухавъ и у вечерѣ 14. квѣтня поѣхавъ зъ Киѣва въ Корсунщину, де перебувъ зъ тыждень чи-що; — а потôмъ, здається, 22. квѣтня, рушивъ до Чайченка. Довгій часъ не приходило до насъ жадной звѣстки вôдъ його; — ледви пôдъ кôнець мая одержавъ я листъ його, але писаний не його рукою. На мою вôдповѣдь прийшовъ до мене коротенькій листъ, писаний 7 (19) червня — слово въ слово такій: „Дуже дякую за щирый листъ. Выбачайте минѣ, що не можу до Васъ багацько писати, — я дуже слабый, хочъ пропасниця покинула, кашель вельми поменшавъ“... Вже зъ самого писання знати було, що рука не слухавъ недужого, що здорове його вельми лихе; — але-жь не кидала мене надѣя, що ще побачу дорогого минѣ Певного... Не судило ся!... Учора прийшла звѣстка, що 9 (21) червня р. 1891, вôнъ померъ у батька въ Бердянському (въ Таврѣн).¹⁾

Беллетристичнѣ творы Трохима Зѣнькôвського-Певного, писанѣ прозою, визначають ся горячимъ патрѣотизмомъ украиньскимъ и вдатнымъ аллегоричнымъ писанемъ.

¹⁾ „Зоря“. 1891; въ статьи: „Памяти Трохима Зѣнькôвського-Певного“, стор. 274.

Въ рѣздвянѣй повѣстцѣ „Кудюю йти?“ зъобразивъ авторъ лихолѣте Украины, користуючись аллегорією про вѣдносины Германіѣ до Риму за часѣвъ цѣсаря Августа, коли-то гордый Римъ увесь свѣтъ пѣдъ свою владу пѣдгорнувъ. — У мрѣи „Сонъ“ спѣмнувъ Зѣнькѣвскій про дитячій свои лѣта, про свѣй побуть у Пальмирѣ, де вганявъ ся за якимись мрѣями, — вѣдтакъ про тее, якъ вѣнъ по тяжкихъ невзгодинахъ поѣхавъ до рѣдного краю, щобы спочити при рѣднѣй матери. „Йому ажъ дивно стало, чого се вѣнъ доси наче забувавъ, наче не знавъ, що є на свѣтѣ сердце таке, щѣ радѣе його радощами, сумує його сумомъ, плаче його слѣзми... Чого-жь шукавъ вѣнъ? — чого ганявъ ся за якимись мрѣями, за якимесь щастямъ, за якимесь коханнямъ, щѣ його одна мати йому давала й могла дати?“¹⁾

Въ гумористичнѣмъ оповѣданю „Монъ-шеръ козаچه“ натякнувъ авторъ на матеріяльный бѣкъ нашего суспѣльного побуту, пишучи мѣжъ иншимъ отъ се: „Въ такій часы, якъ нашій, людина зъ высокими, идеальными думками та порываннями мусить страшенно часомъ сумувати та нудити свѣтомъ. Де окомъ не скинь, — все грошозаплоды та нѣгілісты, щѣ имъ увесь свѣтъ, усе житте широке, ясне та глибоке мрѣється въ однѣй мизернѣй цятчѣ-копійцѣ, за котру купується житте ще мизернѣйше, и опрѣчь — а нѣчогбѣнько бѣльше — чистѣсьньке nihil“...²⁾ Вѣдтакъ авторъ розказавъ про свѣй побуть у вѣйску, — найначе-жь изъ гумористичного боку зъобразивъ свого женихливого приятеля Яся, названого „монъ-шеръ козаچه“ за-для того, що вѣнъ до говору украиньского за-любки приточувавъ французке „mon cher“. Се

¹⁾ „Зоря“. 1892; стор. 210.

²⁾ „Правда“. 1892; стор. 65.

гумористичне оповѣданє було неначе лебединою пѣснею, котрою Зѣнькѣвскій, знемагаючи тѣломъ, бажавъ себе розраювати въ недоли.

Гумористичною закраскою вызначає ся такожъ оповѣданє зъ житя вояцкого п. з. „Сидѣръ Макаровичъ Притыка“. Помѣжъ беллетристичными творами Зѣнькѣвского тѣлько тее одно оповѣданє зъявляє прикметы писаня реального.

А вже-жъ живучи на чужинѣ въ Петербурзѣ займавъ ся вѣнъ по-найбѣльшь науковыми студіями й серіознымъ писанємъ. Тогдѣ зладивъ вѣнъ „Историчню казку“, въ котрѣй зобразивъ двохъ хлѣборобѣвъ, Грицька Козаренка та Ивана Богоносця, и пана Хвалька Яблуновского. Сі три типы суть персонификацією Украины, Москвы й Польщѣ, по-за-якъ мужикъ Богоносець займавъ у свою кормигу не тѣлько своего товариша Грицька Козаренка, але й пана Хвалька Яблуновского.

Въ загаль добачаємо въ творахъ Зѣнькѣвского нахиль до символики й аллегоріѣ. Отъ, и въ драматичныхъ сценахъ, написаныхъ п. з. „Сумлѣння“, авторъ змалювавъ картину паньского побуту надъ Реномъ въ ХІ вѣцѣ. Панъ Оттонъ живе собѣ пышно й бучно въ замкахъ, а его пѣддані несуть свои проклони ажъ до неба, зовучи своего пана несатымъ звѣромъ, недолюдкою. Дарма, що одинъ чернець намагає вгамувати его на безпутю, — сей дурень остобѣсѣвъ пану Оттонови зъ своимъ братерствомъ, рѣвнѣстю, людською передъ небеснымъ володаремъ, Богомъ, и зъ гнѣвомъ божимъ и зъ пѣметою його“...¹⁾ Серце пана Оттона нѣколи не болѣло за муками людскими, — вѣнъ не любивъ нѣкого въ свѣтѣ, опрѣчъ себе, — але-жъ не минула его кара божа, — вѣнъ збожеволѣвъ и вмерж у страшныхъ мукахъ душѣ.

¹⁾ „Зоря“. 1892; стор. 232.

Манеру писаня въ аллегоріяхъ переймивъ Зѣнькѣвскій мабуть вѣдъ Мордовця.¹⁾ Коли-жь сей письменникъ вѣдъ аллегорій звертае ся подекуды й до реального писаня, то Зѣнькѣвскій очевидячки не злюбивъ реализму, — вѣнъ бувъ справжній идеалистъ, — вѣдтакъ и въ образку зъ жита „На вулиці“ бачимо тѣлько етнографичну картинку, закрашену гумористичными ситуаціями.²⁾

Трохимъ Зѣнькѣвскій-Певный писавъ такожь вѣршованій байки, котрї въ великѣй части вважають ся переспѣвомъ давныхъ клясичныхъ байокъ. Деякі зъ нихъ друковано р. 1892. въ „Библіотецѣ для молодѣжи“ та въ „Дзвѣнку“.³⁾ Опроче переклавъ вѣнъ 97 байокъ Езоповыхъ, написавъ стихотвѣръ „Мышачї пригоды зъ котомъ“ (Сюжетъ зъ В. Жуковського)⁴⁾ и зладивъ перекладъ двохъ стихѣвъ Гайного: „Невѣльницкїй корабель“ и „Якъ лѣтняя спека румянець...“ (Es liegt der heisse Sommer).

Вѣршованї творы Зѣнькѣвского не мають великои стѣйности литературной, по-за-якъ у него не було снаги поетичной. За те его писаня въ прозѣ, найпаче-жь повѣстки й оповѣданя, зъявляють глибокїй почуваня серця, щѣ рвалоь до правды й волѣ, и горячо любило рѣдну матѣрь. Ся любовь Зѣнькѣвского до батькѣвщины доходила подекуды до екстазы, зъ-за чого вѣнъ нахиливъ ся до романтизму, ба й мистицизму.

¹⁾ Аллегоричною прикметою визначують ся отъ-сей оповѣданя Данила Мордовця: 1. Скажи мѣсяченьку! 2. Сонъ-не-сонъ. 3. Изъ усть младенцѣвъ. 4. Будякъ.

²⁾ Повѣстку „На вулиці“ написавъ Зѣнькѣвскій зъ поглядомъ на гумореску Ивана Левицкого-Нечуя: „Не можна бабѣ Парасцѣ вдержатись на селѣ“

³⁾ Байки Зѣнькѣвского, числомъ 16, друкують ся теперь у Львовѣ въ збѣрнику его творѣвъ.

⁴⁾ Стихотвѣръ „Мышачї пригоды зъ котомъ“ надруковано р. 1892. въ 20. числѣ Львовского „Дзвѣнка“.

Зѣнькѣвскій писавъ такожъ деякі політичні, літературні й критичні статті. Мѣжъ єго літературними статтями визначує ся студія п. з. „Тарасъ Шевченко въ свѣтлѣ европейскої критики“ („Правда“, 1890; стор. 21—29; 87—93; 175—181; 250—256; — 1891; стор. 25—31).¹⁾

Мусѣй Школиченко.²⁾ Се псевдонимъ талановитого поета-самородка, що родивъ ся 22. серпня р. 1864. въ селѣ Т—цѣ, Прилуцкого повѣту, Полтавскої губерні. Батько єго бувъ крѣпакомъ. Малий Мусѣй учивъ ся въ сѣльскій школѣ всего двѣ зими, и вивчивъ ся читати й писати по-російски. На сему й закѣнчилась єго школьна наука. Вѣршѣ вѣнъ почавъ складати ще въ школѣ, звичайно на зразокъ тыхъ, що були въ російскій читанцѣ, и російскою покарѣченою мовою. Разъ якось бувъ вѣнъ свѣдкомъ, якъ циганъ скривдивъ чоловѣка; — єму було жаль того чоловѣка, и вѣнъ, бувши тогдѣ хлопцемъ на дванадцятomu роцѣ, описавъ вѣршами сию пригуду и показавъ старшому братови, що бувъ письменнѣйшимъ вѣдъ него. Братъ сказавъ єму, що неначе кѣнца не достає, и приписавъ вѣдъ себе вже по-українски. Се дуже здивувало Мусѣя, бо нѣколи не доводилось єму бачити украинскыхъ вѣршѣвъ, и вѣнъ спытавъ брата, хиба-жъ можна складати вѣршѣ мужичою мовою? — „А чому-жъ не можна?“ вѣдповѣвъ братъ, — „адже-жъ у насъ спѣвають пѣснѣ, а пѣня то все-жъ однаково, що вѣршѣ“. — Розмова отъ-ся запала въ душу молодому хлопцеви, и вѣнъ

¹⁾ Сю статью підписавъ авторъ псевдонимомъ „Трохимъ Звѣздочоть“. Се є вытягъ зъ реферату, що єго Зѣнькѣвскій вѣдчитавъ р. 1889. на роковинахъ Шевченковихъ въ Петербурзѣ.

²⁾ Про жите сего письменника написавъ дещо М. Комаръ въ „Зорѣ“, 1887; стор. 35—36.

почавъ уже складати вѣршѣ на зразокъ звѣснихъ ему народныхъ пѣсень. Тѣлько-жь не довго довелось ему бавити ся вѣршами. Незабаромъ умеръ его батько, и Мусѣви привелось помагати старшому братови, справляючи трохи-чи-не всякѣ работы въ господарствѣ, — та вже тутъ не до вѣршѣвъ було. Рокѣвъ черезъ два вмеръ и братъ его, — молодому поетови стало ще важче, а тымъ бѣльше, що зъ-малку бувъ вѣнъ якійсь хирлявый. Родичѣ бачили нездатнѣсть его до тяжкои сѣльскои работы й въ 1880. р., коли ему було 16 рокѣвъ, дядько вѣдвѣзъ его въ Киѣвъ и вѣддавъ у службу до профессора Шкляревского. Тутъ-то въ-перше побачивъ вѣнъ украинскѣ книжки, щѣ продавались на столикахъ на Крещатику, и купивъ собѣ „Тополю“ и „Наймичку“ Шевченка. „Тополя“, якъ вѣнъ казавъ, причарувала его вѣршами, але сюжеть ви не подобавъ ся ему. „Се такъ неначе казка, — по-що се писати въ книжку?“ Але-жь якъ прочитавъ „Наймичку“, то й самъ себе не тямивъ; — разѣвъ зъ-кѣлька перечитавъ еѣ, и щѣ-разу плакавъ якъ дитина. Лякейска служба давала ему чи-мало вѣльного часу, и вѣнъ знову згадавъ свое вѣршотворство. Въ 1883. р. дѣзнали ся земляки вѣдъ Шкляревского про Мусѣя, и зъ того часу доля неначе уемѣхнуласть ему. Того-жь року надрукована була за помѣчю землякѣвъ его поема „Нещасне кохання“, а дальше звернули увагу на потребу ширшой для него освѣты й красшого дѣла, нѣжь ота служба лякейска. Мусѣя почали готовити до испыту на сѣльского учителя, але треба було починати зъ самого початку.¹⁾ Трохи зъ-годомъ слухавъ вѣнъ педагогичныхъ куребѣвъ, та не довелось ему докѣнчити той науки. бо вѣдъ 15. падолиста р. 1885. до 17. марта р. 1890. мусѣвъ

¹⁾ ibid.

вѣнъ вѣдбувати салдацьку службу. Выйшовши зъ вѣйска заробляє вѣнъ хлѣбъ роботою бюровою, живучи вѣ одному зъ бѣльшихъ мѣстъ украинськихъ.

Въ 1885. р. довѣдавъ ся Мусѣй про галицкѣ часописи, и почавъ посылати свои творы до Львова и Черновець, де ихъ друковано по-найбѣльше пѣдъ псевдонимомъ „М. Школиченко“.

Зъ-помѣжь литературныхъ творѣвъ сего письменника надруковано вѣ-перше поему „Нещасне кохання“ вѣ Киѣвѣ р. 1883.¹⁾ Вѣдтакъ р. 1885. выдавъ вѣнъ у Киѣвѣ збѣрникъ своихъ вѣршѣвъ п. з. „Лири“,²⁾ а вѣ 1889. р. напечатавъ тамъ вѣршовану казку п. з. „Москаль, змѣй та царѣвна“.³⁾ Того-жь (1889) року надруковано два его вѣршѣ у Львѣвскѣй „Зорѣ“, — одинъ пѣдъ псевдонимомъ „Вѣвѣтѣрокъ“ (стор. 258—259), а вѣдъ р. 1891. творы М. Школиченка стали появляти вѣ „Зорѣ“, „Правдѣ“, „Буковинѣ“ и вѣ „Дзвѣнку“.

Школиченко почавъ свою литературну дѣяльнѣсть писанѣмъ стихотворѣвъ. У него вѣ щире поетичне чутѣ, ба, вѣнъ вмѣе малювати гарнѣ картинки зъ реального житя, зъ-за чого его стихотворы, щѣ зъявляють прикметы реализму, якъ „Наймитовѣ думки“⁴⁾ и „До украинськихъ панѣвъ“⁵⁾, мають стѣйнѣсть литературну.

Прозою написавъ вѣнъ казку п. з. „Ратуй“⁶⁾ и два

¹⁾ Критичнѣ замѣтки про сю поему надруковано вѣ Киѣвскѣй „Зорѣ“ р. 1883., № 161, и вѣ „Киѣвлянинѣ“ р. 1883, 30. грудня.

²⁾ Критичнѣ замѣтки М. Комаря про „Лиру“ надруковано у Львѣвскѣй „Зорѣ“ р. 1887; стор. 35—36.

³⁾ Критичну розвѣдку Б. Вѣльхѣвского про „Москаля, змѣй та царѣвну“ напечатано вѣ „Зорѣ“ р. 1889; стор. 33.

⁴⁾ „Зоря“. 1891; стор. 230.

⁵⁾ „Правда“. 1891; стор. 45—47.

⁶⁾ „Зоря“. 1892; стор. 328—332.

оповѣданя: „Злодѣй“¹⁾ и „Выхристка“²⁾ Такожъ зладивъ вѣнъ перекладъ оповѣданя зъ російского п. з. „Дѣдѣвъ скарбъ“³⁾ Ось-тѣ три повѣстки Школиченка визначують ся оригінальнымъ сюжетомъ и живымъ драматизмомъ. Вѣдтакъ можна сподѣватись, що сей молодой письменникъ збогатить нашу словеснѣсть гарными оповѣданями зъ житя реального, та що вѣнъ пѣйде слѣдомъ за Василемъ Чайченкомъ, котрый умѣе погодити реализмъ зъ идеалами просвѣтно-національними.

Коли Василь Чайченко зворушивъ галицко-рускихъ письменникѣвъ, надруковавши въ „Правдѣ“ критичну розвѣдку п. з. „Галицькѣй вѣршѣ“⁴⁾ то Школиченко намагавъ боронити Чайченка противъ Ивана Франка, котрый въ „Зорѣ“ заступивъ ся за себе й за своихъ товаришѣвъ по письменству, що ихъ зачепивъ Чайченко у своѣй розвѣдцѣ.⁵⁾

Школиченко писавъ такожъ деякѣ замѣтки критичнѣ и розѣбравъ зъ боку естетичного стихотвѣръ Шевченка: „Ой, люли-люли, моя дитино!“⁶⁾

* * *

По-мѣжъ тими письменниками, що саме-теперь починають писати повѣсти, визначуе ся найпаче Украинецъ Вячеславъ Потапенко.⁷⁾ Ёго нарисъ „Чабанъ“⁸⁾

¹⁾ „Правда“. 1892; стор. 749—763. Се є оповѣданя зъ салдацького житя.

²⁾ „Буковина“. 1892; ч. 14. 15. — ³⁾ *ibid.*, ч. 17. 19.

⁴⁾ „Правда“. 1891; стор. 103—111; 150—158; 200—206.

⁵⁾ „Зоря“. 1891; стор. 355—358. Того-жъ року надруковано въ „Зорѣ“ статью М. Школиченка п. з. „Чайченко и Франко“, стор. 396—397.

⁶⁾ „Зоря“. 1893; стор. 101—102.

⁷⁾ Б. Вѣльхѣвскѣй пише, що В. О. Потапенко „почавъ зъ російской литературы, и згадавъ теперь свою“. („Зоря“. 1889; стор. 32). А вже-жъ намъ не звѣсно, чи Игнатій Н. Потапенко, що писавъ повѣсти по-російски, а Вячеславъ Потапенко — є той-самый письменникъ.

⁸⁾ „Зоря“. 1891; стор. 250—253.

и оповѣданє „Перша карна справа“¹⁾ мають справжню літературну стійність.— Гарні оповѣданя пишуть ще отъ-сї Українцѣ й Украинки: Олександрѣ Катренко, Иванѣ Спѣлка, А. Хванько Крымскій, Петро Голота, Наталка Полтавка, Днѣрова Чайка и и.

Мѣжъ галицкими молодими письменниками бачимо такожъ Павла Кирчова,²⁾ котрый змалювавъ кѣлька картинокъ идилличныхъ, подекуды вдатныхъ. Вѣнъ мѣгъ бы писати такожъ повѣсти въ напрямѣ реальнѣмъ, коли-бъ тѣлько зберегавъ ся вѣдъ нахилу до сензаційного оповѣданя, яке примѣромъ добачаємо въ повѣсти „Надъ Йорданьскимъ прорубомъ“.³⁾

Повѣсти писали ще отъ-сї автори й авторки: Константинъ и Олекса Бобикевичѣ, Цезарѣ Бѣлило(векій), Евсевій Грушкевичѣ, Модестѣ Дымскій, Евгений Згарекій, Г. и С. Карпенко, Стефанѣ Ковалѣвъ (Пятка),⁴⁾ Володимирѣ Левенко,⁵⁾ Данило Лепкій, Володимирѣ Лучакѣвскій, Данило Млака, А. Нечуй-вѣтерѣ, М. Номисѣ, Михайло Павликѣ, З. Петрусѣ, К. Т. Подоленко, Омелянѣ Поповичѣ, Василь Рѣленко, Одарка Романова, Михалина Рошкевичѣ, Павло

¹⁾ *ibid.* 1892; стор. 407—410.

²⁾ Павло Кирчѣвъ родивъ ся 16. марта р. 1862. въ селѣ Корчинѣ, — въ Скѣльскій верховинѣ. Скѣнчивши науку въ семинаріи учительскій у Львовѣ ставъ вѣнъ учителемъ шкѣлъ народныхъ. Кирчѣвъ редагувавъ по смерти Федьковича „Буковину“ (1888) и працювавъ при редакціи „Учителя“, „Дѣла“, „Зеркала“ и „Народной Часописи“. Вѣнъ зладивъ декѣкъ стихотворы й написавъ 15 повѣстокъ, котри надруковано по-най-бѣльше въ галицко-рускихъ часописяхъ. Опроче зладивъ вѣнъ перекладъ кѣлькохъ повѣстей зъ чужихъ литературъ, и написавъ декѣкъ статей науковій.

³⁾ „Дѣло“. 1893; ч. 58—63.

⁴⁾ Стеф. Пятка пише образки зъ житя зъ закраскою сатирично-гумористичною.

⁵⁾ Володимирѣ Левенко написавъ гарну повѣстку (бувальщину) и з. „Солдатскій розрухъ“. У Львовѣ, 1891. (Передрукъ зъ „Дѣла“).

Свѣй (Павлинъ Свенцицкій). Людмила Старицка, Володимиръ Стебельскій,¹⁾ Алексѣй Тороньскій, Никола й Корнило Устіяновичъ, Йосипъ Федьковичъ, Григорій Цеглиньскій, Северинъ Шеховичъ, Евгенія Ярошиньска и и.

Про декотрыхъ изъ сихъ письменникѣвъ сказано дещо въ попереднихъ частинахъ сєи исторіѣ литературы, про деякихъ же іншихъ надрукують ся окремиѣ розвѣдки въ послѣдуючѣмъ и останнѣмъ томѣ сєго твору.

До руско-украиньскои беллетристики навязує ся такожъ литературна дѣяльнѣсть Володимира Левицкого (Василя Лукича). Хоча бо вѣнъ займає ся по-найбѣльше критикою и писанємъ творѣвъ науковихъ, то пособляє вѣнъ вельми розвоєви нашои беллетристики тымъ, що выдає часто збѣрники литературнїѣ, въ котрыхъ помѣщує свои перерѣбки або й переклады повѣстей чужихъ письменникѣвъ. Опроче пише вѣнъ житєписи й оцѣнки литературнои дѣяльности руско-украиньскихъ письменникѣвъ, а будучи редакторомъ литературно-наукового письма „Зоря“, є вѣнъ неначе душею руху литературного въ Галичинѣ й на Украинѣ.

¹⁾ Володимиръ Стебельскій родивъ ся въ липни р. 1847. въ Матеревѣ, повѣту Равы руской, а вмеръ 22. грудня р. 1891. въ Варшавѣ. Се бувъ письменникъ вельми талановитый, але при хитливѣй своѣй вѣдаци не бувъ консеквентнымъ у своихъ починахъ. Зъ-першу бувъ вѣнъ Русинѣмъ-народовцемъ, вѣдтакъ р. 1867. ставъ Руссофиломъ а вѣдъ сѣмдесятихъ рокѣвъ ажъ до смерти працювавъ въ хосєнь польскои журналистики. Въ 1867. р. бувъ вѣнъ редакторомъ „Боянъ“, письма для беллетристики и науки. Въ сѣй газетѣ проявлявъ вѣнъ думки московскихъ панславистѣвъ, пишучи мѣжь иншимъ ось-що: „Стало бытъ, мы сознали, что мы сыны 60-миліоннаго народа русскаго, — народа, святаго и единого, какъ Богъ“. („Боянъ“, стор. 104). — Мѣжь рускими єго творами суть важнїйшіѣ: 1. Новели „Монахъ“ (Львѣвъ, 1870); — 2. Стихотвѣрѣ „Молитва“ (Львѣвъ, 1873). Тѣлько-жъ мова сихъ творѣвъ є макаронична.

Володимиръ Левицкій родивъ ся въ Белзци, Золочѣвского повѣту, 2. вересня р. 1856. До школы людовой ходивъ вѣнъ у Белзци, а вѣдтакъ учивъ ся въ гимназiи Бережаньскѣй. Тамъ користувавъ ся вѣнъ проводомъ вельми дѣяльныхъ професорѣвъ, Олександра Барвѣньского, Олександра Борковского и Костя Лучаковского. Они-то широ интересувались рускою молодѣжію, зближались до неї зъ добрымъ серцемъ, и въ школѣ та по-за школою вѣцплювали въ неѣ любовь до рѣдної мовы.

Зробивши экзаменъ зрѣлости, Володимиръ записавъ ся на выдѣлъ правничій Львѣвского университета и слухавъ такожъ выкладѣвъ зъ рускои литературы та исторiї на выдѣлѣ философицнѣмъ. Коли бувъ студентомъ университетскимъ, належавъ вѣнъ до рускои громады академичної, котра тогдѣ була вельми охоча до працѣ. Членами тої громады були студенти: Иванъ Белей, Кость Бобикевичъ, Антѣнъ Горбачевскій, Василь Дѣдошакъ, Леонидъ Заклинскій, Омелянъ Калитовскій, Михайло Павликъ, Андрѣй Павлишъ, Иванъ Франко и и. Володимиръ Левицкій ставъ уже тогдѣ займатись литературными працями: помагавъ при редакцiи „Друга“ (1876), „Правды“ (1877) и календаря-альманаха „Днѣстрянка“ (1876). Коли-жъ скѣнчивъ науки университетскі, вступивъ (1880) на практику до суду, але-жъ по трѣохъ рокахъ wystупивъ изъ суду и посвятивъ ся нотарiатови. Вѣдтакъ одруживши ся зъ Ольгою Гузарѣвною (12. вересня р. 1882), зложивъ экзаменъ нотарiальный (1888), и живе теперъ у Станиславовѣ, де є субститутомъ нотаря и оборонцемъ у справахъ карныхъ.

До словесної працѣ взявъ ся Левицкій навспряжнѣ р. 1880., и вѣдтакъ до сего дня потрудивъ ся чи-мало въ хосенъ руско-української литературы. Вѣнъ бравъ участь при впорядкованю „Антологiї руської“ (1881)

и зредатувавъ (1883) книжочку товариства „Просвѣта“ п. з. „Оповѣданя К. Михайлишина“ (I. Сирота. II. Романъ Наконечный), котру одначе скофискувала ц. к. прокураторія. Для календарѣвъ товариства „Просвѣта“ зладивъ вѣнъ переклады, або й перерѣбки одинадцяти оповѣданъ, а въ „Зорѣ“ (1890; ч. 20. 22) надрукувавъ образокъ зъ галицкого житя Генриха Йоссе п. з. „Молодшій братъ“. Вѣдтакъ подавъ вѣнъ огляды житя й дѣяльности десяти особъ, щѣ визначили ся въ просвѣтнѣмъ и суспѣльнѣмъ житю Руси-Украины, и написавъ чотыри статьѣ етнографичнѣ. — Вдатными вважають ся критичнѣ статьѣ Левицкого. Мѣжь ними визначують ся отъ-сѣ двѣ: 1. Закордоньска Украина въ 1881. р. („Зоря“, 1881; ч. 1—3; 5—6). — 2. Павло Полуботокъ, наказный гетьманъ Украины. Трагедія Осипа Барвѣньского. („Дѣло“, 1887; ч. 111—114). Не менше важными суть такожь замѣтки та статьѣ публицистичнѣ, якъ отъ-сѣ: 1. Вѣсти зъ Украины („Дѣло“, 1888; ч. 41—43; 59—63). — 2. Новѣ переклады Тараса Шевченка („Зоря“, 1889; ч. 7). — 3. Зъ свѣта наукового („Зоря“, 1890; ч. 23—24).¹⁾ — 4. Польскѣ переклады поезій Шевченка (ibid., ч. 5). — 5. Децо про податки („Иллюстрированный Календарь товариства Просвѣта“ на р. 1893; стор. 71—76). — Вельми цѣнными вважають ся бібліографичнѣ матеріялы, розкиненѣ по „Правдѣ“, „Зорѣ“ и и.

Литературно-науковѣ творы зъєднали Левицкому признане руско-украиньскои интеллигенціѣ. Важнѣйшѣ зъ нихъ суть ось-якѣ: 1. Рускѣй правотарь домовый. (Львѣвъ, 1885; томъ I, стор. 432 + XVI). — 2. Угор-

¹⁾ Сю статью пѣдписавъ авторъ псевдонимомъ „Наумъ Срѣбнар-енко“. Иншѣ важнѣйшѣ псевдонимы В. Левицкого суть отъ-сѣ: Василь Лукичъ, Василь Сѣчовикъ, Василь Левченко и Домонтарь.

ська Русь, — ви розвѣй и теперѣшній станъ („Ватра“. Стрый, 1887; стор. 177—206, и окремо). Правотаря зложили два юристы: Володимиръ Левицкій и судья Юліанъ Сельскій (Семигнѣвскій); — тѣлько вѣдѣль про опѣку й курателю зладивъ судья Володимиръ Гузаръ. Левицкій занявъ ся редакцією сего твору, и выдавъ его своимъ коштомъ.¹⁾

Въ кѣнци годить ся спѣмнути, що Володимиръ Левицкій бувъ редакторомъ окремихъ публикацій. Такъ зредагувавъ вѣнъ девять Календарѣвъ товариства „Просвѣта“,²⁾ выдавъ литературный збѣрникъ „Ватра“ (Стрый, 1887) и занявъ ся передрукомъ отъ-сихъ выданъ: 1. Навѣжена. Повѣсть Ивана Левицкого. Львѣвъ, 1891. — 2. За громаду. Хроника одного села на Подѣлю К. Т. Подоленка. Львѣвъ, 1892. — 3. Титарѣвна. Драма въ 5 дѣяхъ Марка Кропивницкого. Львѣвъ, 1892. — 4. Лимерѣвна. Драма въ 5 справахъ Панаса Мирного. Львѣвъ, 1892.³⁾ — 5. Творы Василя Чайченка. Томъ I. II. III. Львѣвъ, 1892, и т. и.

Изъ огляду руско-украиньскихъ повѣстей можна дѣзнатись, що мѣжъ сентиментальною манерою Григорія Квѣтки-Основяненка, а сучаснымъ реальнымъ напрямомъ проявляють ся змаганя письменникѣвъ вытворити таку повѣстярську литературу, яка є выслѣдомъ индивидуальной вѣдчѣ народу й вѣдповѣдає просвѣтнимъ та суспѣль-

¹⁾ Вѣдѣлы въ „Правотарѣ“, обробленій Володимиромъ Левицкимъ, пѣдѣсь особливо д-ръ Кость Левицкій („Часопись правнича“. Рѣкъ I. 1889; стор. 74—78).

²⁾ Зъ белетристичной части трѣохъ календарѣвъ зладивъ В. Левицкій (Василь Лукичъ) вѣдбитки п. з. „Квѣтка“, „Рѣдний Зѣльникъ“ и „Левада“.

³⁾ Вѣсь отъ-сѣ чотыри выданы суть вѣдбитки зъ „Зорѣ“.

нымъ змаганямъ землякѣвъ. А вже-жъ наклѣнъ до реализму добачаемо подекуды й у Квѣтки, примѣромъ въ его повѣсти „Сердешна Оксана“, дарма, що вдача сеи героинѣ вважає ся идеальною. Вѣдтакъ Кулѣшь зъ-першу придержувавъ ся романтизму, поки не перейшовъ до національного напряму въ змальованю української бувальщини. Першимъ же письменникомъ, щѣ у своихъ оповѣданяхъ зъображавъ реальну дѣйствительность, бувъ Марко Вовчокъ. Коли-жъ народнѣ оповѣданя Вовчкови про суспѣльный побутъ крѣпакѣвъ мають ще й теперъ високу стѣйность литературну, то тѣ его повѣсти, щѣ вважають ся картинами етнографичными, подобають ся найпаче за-для закраски романтичнои. По серединѣ мѣжь Маркомъ Вовчкомъ и Александромъ Кониськимъ стоить Йосифъ Федьковичъ. Сей-то письменникъ малювавъ вдатно малѣ картинки зъ побуту гуцульского, але не подавъ намъ бѣльшого образа зъ суспѣльного житя своихъ землякѣвъ.¹⁾ А вже-жъ Кониськѣй зладивъ гарнѣ образки фотографичнѣ й етюды зъ житя всѣхъ верствъ суспѣльности, та ще й станувъ въ оборонѣ національной самостѣйности Руси-Украины супроти змаганъ космополитѣвъ и московскихъ панславистѣвъ. Мѣжь-тымъ Мордовецъ покинувъ скоро реализмъ, котрого вѣнъ придержувавъ ся, пишучи першѣ свои повѣсти украинскѣ, а вѣдтакъ по-найбѣльше писавъ повѣсти въ напрямѣ аллегорично-національнѣмъ. Коли-жъ Иванъ Левицкѣй-Нечуй и Василь Чайченко вмѣють погидити реализмъ въ оповѣданю зъ напрямомъ національнимъ, то Опанасъ Мирный придержує ся такого реализму, якѣй подекуды нахиляє ся до позитивного свѣтогляду й

¹⁾ Въ сегодѣннѣй „Зорѣ“ друкує ся студѣя Александра Колессы п. з. „Юрѣй Коссованъ [Осипъ, Доминикъ, Игорь Гордынскѣй де Федьковичъ]. Проба критичного розбору автобиографичныхъ його повѣстей та його житєписѣ“.

до пессимизму. Вѣдтакъ Иванъ Франко закрашує реализмъ иногда романтичною, дарма, що въ деякихъ его повѣстяхъ реалистичный напрямъ зъявляє прикметы натурализму.

Ось и конецъ огляду беллетристичной литературы, але-жь не має ще кѣнца исторіѣ руско-украиньской литературы. Въ слѣдующѣмъ и останнѣмъ томѣ скажемо дещо про науку въ литературѣ, се-бѣ-то про этнографію, исторію, фольклорію, богословіе и т. и. А по-за-якъ деякі письменники, займаючі ся головно наукою, були такожъ авторами творѣвъ беллетристичныхъ, то вызначить ся имъ годяще мѣсце въ томѣ останнѣмъ томѣ исторіѣ литературы.

ПЕРЕГЛЯДЪ.

ПЕРІОДЪ ПЯТЫЙ.

Б. ПРОЗА

Н о в ъ с т и.

(И. вѢДѢЛЪ.)

	Сторона
13. Панасъ Мирный	697
14. Федѣръ Заревичъ	811
15. Володимиръ Барвѣньскій	839
16. Анатолий Вахнянинъ	891
17. Иванъ Франко	915
18. Ольга Косачева (Олена Пчѣлка)	1072
19. Левъ Васильвичъ (Левъ Сапогѣвскій)	1132
20. Василь Чайченко	1152
21. Наталя Кобриньска	1263
Ишіе письменники	1305

ПОПРАВКИ Й ДОПОВНЕННЯ.

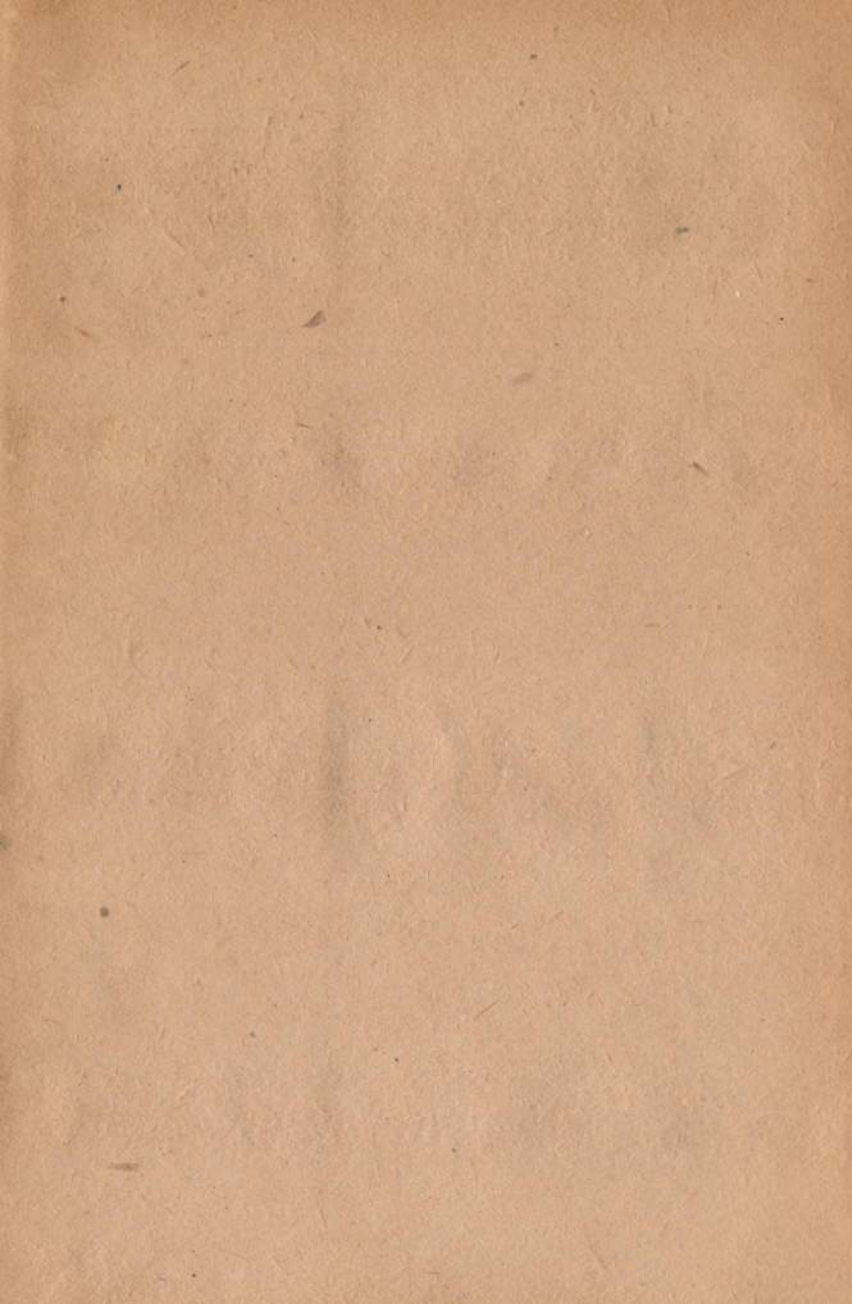
(Часть трети, 2 вѣддѣль.)

Стор. стрѣч.

697. 2. зъ горы замѣсьць: а) *Повѣсти* — читай: *Повѣсти*.
789. 16. „ замѣсьць: за-зговорѣвъ — читай: зговорѣвъ.
811. 5. зъ долу — додати: „Переполохъ надъ свѣжою могилою Шевченка“. Написавъ Бѣликъ. (Скороченый перекладъ зъ „Кіевской Старины“, т. XIV. 1886; стор. 708—728; — у Львѣвскѣй „Правдѣ“, р. 1889; стор. 268—274; 360—365).
821. 11. зъ долу — додати: 15. „Насилована доля“. Оповѣдане зъ житя давнѣйшого сельскаго учителя. („Газета школьна“. 1877; стор. 173—175; 181—182).
921. 14. зъ горы замѣсьць: 1885 — читай: 1875.
930. 1. зъ горы — до слѣвъ: число 1—7), — додати: оповѣдане: „Добры заробокъ“ (стор. 44—46).
937. 3. зъ горы — додати: „Лѣтопись Подгородецкаго монастыря“. („Кіев. Стар.“ XXX. 1890. Приложенія, стор. 121—128).
- „ 10. зъ горы — додати: „Къ исторіи апокрифическихъ сказаній“ — Мирона. („Кіев. Стар.“ XXXV. 1891. стор. 267—275). — „Къ объясненію одной колядки“ — Мирона (*ibid*; стор. 476. Документы).
967. 12. зъ долу — додати: Франко написавъ стихотвѣръ п. з.: „Въ двадцять-пять роковины смерти Тараса Гр. Шевченка“. („Зоря“, 1886; стор. 85).
969. 15. зъ горы — додати: Франко выдавъ такожъ „Думы и пѣснѣ найзнатнѣйшихъ европейскихъ поетѣвъ. I. Львѣвъ, 1879. („Дрѣбна Библиотека“. V.). Се суть переклади зъ Гетого, Лермонтова, Фрайліграта, Гайного, Томаса Мура и п.).

Стор. стрѣч.

1065. 14. зъ долу — додати: Науковий оглядъ — Ивана Франка. („Правда“, 1888, грудень; стор. 208—214).
1067. 12. зъ долу — додати: „Charakterystyka literatury ruskiej XVI—XVIII wieku“ („Kwartalnik historyczny“ Roczniak VI. Lwów, 1892; str. 693—727).— Иванъ Вишенський. Руський писатель XVI. вѣку. (Передрукъ зъ „Хлѣбороба“, Коломыя, 1892).
1068. 11. зъ горы — додати: „Вѣдповѣдь критикови Перенбѣдѣ“ — Ив. Франка. („Правда“, 1889, цвѣтень, стор. 72—74).
1077. 12. зъ горы замѣсть: Записы — читай: Записки.
1080. 10. зъ долу — додати: Сеи розправи Пчѣлки доси не надруковано.
1138. 14. зъ горы замѣсть: погляннувъ — читай: поглянувъ.
1160. 13. зъ долу — додати: Прегарный в перекладѣ Гетового стихотвору Erlkönig п. з. „Лѣсовый царь“. (Правда, 1893, цвѣтень; стор. 221—222).
1166. 14. зъ горы — додати: 35. Панько. („Зоря“, 1893, стор. 108).
-

09775

B 2.322/3-2

5

2